التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

22

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

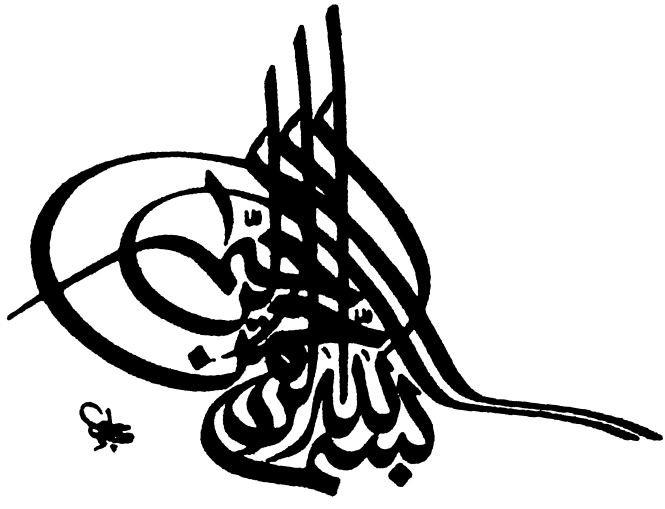

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

(22. CİLT)

Orijinal Adı

Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-40-5 (22.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan

Abdullah Karakuş

İç Düzen

Çelebi Şenel

Baskı

Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

22. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾

"İnsan zanneder mi ki, herhalde biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz? Evet, biz parmak uçlarını bile derleyip iade etmeye kadiriz" (Kıyame, 3-4).

Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, kasemin cevabının ne olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Ulemanın ekserisinin görüşüne göre kasemin cevabı mahzuf olup, bu da, "Elbette o, öldükten sonra diriltilecek "لَيُبْعَثَنَّ" ifâdesidir. Cevabın böyle olduğunun delili de, *"İnsan zanneder mi ki, biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?"* ifadesidir.

2) **Hasan el-Basrî,** bu yeminin, "بَلَىٰ قَادِرِينَ"den ötürü yapıldığını söylemiştir.

3) Doğruya en yakın olan görüşe göre, bu, bir kasem değil, tam aksine yemin etmemeyi ifade eden bir ifadedir. Binâenaleyh o, cevaba muhtaç değildir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Şundan dolayı şuna, şuna... yemin etmem.. Ne var ki sana, "O insanın, benim onun kemiklerini bir araya getiremeyeceğimi sanar mı?" diye sorarım.

İKİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

Meşhur olan görüşe göre, âyette yer alan "insan" kelimesi ile muayyen bir kimse kastedilmiştir. Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in haklarında, اَللّٰهُمَّ اَكْفِنِى مِنْ شَرِّ جَارِي السُّوءِ *"Allahım, iki kötü komşunun sen haklarından gel"* demiş olduğu, **Ahnes İbn Şureyh**'in damadı **Adiyy İbn Ebî Rebîa,** Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Muhammed, bana kıyametten bahset. Ne zaman olacak ve hali nasıl olacak?!" dedi de, Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, kıyametten bahsedip, onun hallerinden haber verdi. Bunun üzerine **Adiyy,** "Ey Muhammed, o günü gözümle görsem bile, seni tasdik etmem ve sana inanmam... Allah, o kemikleri nasıl bir araya toplayacak?!" dedi de, işte bunun üzerine bu âyet nazil oldu.. **İbn Abbas** da, "Cenâb-ı

Hak buradaki "iman" sözüyle, **Ebû Cehil**'i kastetmiştir" derken, bir grup kelamcı, "Hayır, bu ifade ile, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden herkes kastedilmiştir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Katâde, meçhul olarak, "اَنْ لَنْ نُجْمَعَ عِظَامُهُ" şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "O kâfir, darmadağınık olup, toprak haline gelerek parçaları başka şeylerle karışıp, böylece de onu rüzgârlar, her bir parçasını yerin uzak köşelerine savurduktan sonra, o kemiklerin yeniden bir araya gelmesinin mümkün olmayacağını mı sanıyor?" şeklinde olur. Cenâb-ı Hak, buna cevaben, "بَلٰى" buyurmuştur. Ki, bu kelime, olumsuzdan sonra gelen müspeti ifade eden bir kelime olup, müspet olan şey de, o kemiklerin bir araya getirilmesidir. Buna göre âdeta, "Evet O, onları bir araya getirecektir" denilmek istenmiştir.

Âyetteki, "قَادِرِينَ" ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılmaktadır:

1) Meşhur olan izaha göre, bu kelime, "نَجْمَعُ" fiilinin failinden hal olup, buna göre mana, "O kemiklerin tümünü bir araya getirmeye ve ilk haline döndürmeye gücü yetenler olarak, o kemikleri toplayacağız!" demek olur. Bence, bu izahın yapılması durumunda şöyle bir problem ortaya çıkar: Halin zikredilmesi, ilgili işin, o hal üzerine değil, başka bir hal üzerine de olabilmesi düşünüldüğünde uygun olur. Nitekim sen, رَاَيْتُ زَيْدًا رَاكِبًا "Zeyd'i, binmiş olarak gördüm" dersin. Çünkü, Zeyd'in binmemiş olarak görülmesi de mümkün.. Burada, Cenâb-ı Hakk'ın, o kemikleri bir araya getirmesi, ona kadir olduğu düşünüldüğü zaman mümkündür. Binâenaleyh, bu kelimeyi hal kabul etmek, vazıh olan şeyi yeniden beyan etme gibi bir şey olur ki, bu caiz değildir.

2) Âyetteki takdir, "Biz, onun parmaklarını, ta baştan, yani madde-i asliyyesi yok iken bir araya getiren kadirler idik.. Binâenaleyh, bizim, sonuçta (ahirette) de, bu bir araya getirmeye kadir olan zat olarak kalmamız gerekir" şeklindedir. Bu kelime "قَادِرُونَ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre kelamın takdiri, وَنَحْنُ قَادِرُونَ "Ve biz, kadiriz" şeklinde olur.

Parmak Uçlarını Bile Düzenleme

Âyetteki, عَلٰى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ *"Parmak uçlarını bile derleyip iade etmeye..."* ifadesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hak burada, "بَنَانَهُ" kelimesiyle diğer azaların da bir araya getirileceğine dikkat çekmiş olup, buna göre kelamın takdiri, "Biz, o insan

toprak olduktan sonra, onun parmaklarını, başlangıçtaki gibi yapmaya kadiriz.." demektir ki, bu da, bir şeye en başında (ibtidâen) kadir olan kimsenin, sonunda ve yeniden yaratmada da buna kadir olmasını gerektirir. Cenâb-ı Hak burada, özellikle بَنَانَ "parmak uçları" kelimesini getirmiştir. Çünkü parmak uçları, insanın yaratılışının en son, en çok detaylı olan kısmıdır.

Buna göre, âdeta, "Biz, küçük ve ince, hassas olmalarına rağmen, parmak uçlarını (parmaktaki kemikleri) birbirine eklemek suretiyle, ta başlangıçtaki gibi noksansız, herhangi bir farklılık olmaksızın bir araya getirmeye kadiriz. Hal böyle iken, ya büyük kemikler hakkında ne söyleyebilirsiniz ki?!.." denilmiştir.

2) Bu, "Evet biz, parmak uçlarını bir araya getirmeye kadiriz. Yani, (bu dünyada) o parmak uçlarını, el ayasıyla beraber, tıpkı devenin ayağı gibi kendisinde hiçbir yarığın bulunmadığı halde, dümdüz, tek parçadan ibaret bir satıh haline getirmeye kadiriz. Böylece de, yazı yazma, terzilik ve parmaklar yardımıyla yapılan diğer ince işler gibi, güzel şeyler yapma imkanını bulamaz" demektir. Birinci görüş doğruya daha yakındır.

Kâfir Kendisini Bekleyen Ahireti İnkar Eder

بَلْ يُرِيدُ الْاِنْسَانُ لِيَفْجُرَ اَمَامَهٗ ﴿٥﴾ يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ ﴿٦﴾

"Fakat insan, önündeki (o kıyameti) yalanlamak diler... "Kıyamet günü de ne zamanmış" diye sorar" (Kıyame, 5-6).

Bil ki, âyetteki, "بَلْ يُرِيدُ" fiili "اَيَحْسَبُ" fiiline atfedilmiş bir ifadedir. Binâenaleyh, bunun da bir istifham olması mümkündür. Buna göre, O âdeta, bir şey sormuş, sonra da, başka bir şey sormuş demektir. Bu ifadenin, müspet bir ifade olması da mümkündür. Buna göre, Allah, önce bir soru sormuş, sonra da bu haberi vermiştir. Âyette geçen, لِيَفْجُرَ اَمَامَهٗ *"önündeki (kıyameti) yalanlamak.."* ifadesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu, "Gelecekte de fısk u fücuruna devam etsin, ondan dışarı çıkmasın, ayrılmasın diye..." anlamındadır. **Saîd İbn Cübeyr** de bu ifadeye, "Günahı başa alıp, tevbeyi sona bırakmak için..." manasını vermiştir ki, bu

durumda böylesi kişi, "Tevbe edeceğim, tevbe edeceğim.." der; derken, ölüm onu, en kötü bir durumda ve en kötü ameli yaparken yakalar.

2) Bu ifade, "Önünde, öldükten sonra dirilme ve hesaba çekilme gibi şeyleri yalanlamak için..." anlamındadır. Çünkü, bir gerçeği yalanlayan kimse, yalancı ve günahkâr olur. Bu ifadenin bu manaya gelişinin delili ise, âyetteki *"Kıyamet günü de ne zamanmış" diye sorar"* (Kıyame, 6) ifadesidir. Buna göre mana, "O insan, önündekini, yani kıyamet gününü yalanlamayı ister de, böylece onu yalanlamak için, "o kıyamet günü ne zaman olacak?" diye sorar.." şeklinde olur.

İnkârcı Sual Tarzı

Müteakiben Cenâb-ı Allah: يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ *"Kıyamet günü de ne zamanmış" diye sorar"* buyurmuştur ki bu, "Kıyamet günü ne zaman?" demek suretiyle, kıyametin vukuunu imkansız görerek, böylece de işi yokuşa sürerek böyle bir soru sorar.." anlamında, bunun bir benzeri de, mesela, *"Onlar bu va'd, yani kıyamet ne zamandır" derler.."* (Yasin, 48) âyetidir.

Şüpheden Gelen İnkâr

Bil ki, öldükten sonra dirilmeyi inkâr, bazen, şüpheden, bazen de şehvetten kaynaklanır. Şüpheden kaynaklanan inkâra gelince bu, Allahu Teâlâ'nın "اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهٗ" (Kıyame, 3) âyetiyle anlattığı şey olup, bunun izahı şudur: Bunun açık şekli şudur: "(O kimse şunu demek ister): İnsan, bu bedenden ibarettir. Binâenaleyh öldüğünde, bedenin her bir parçası darmadağın olur. Derken, bu parçalar, toprağın parçaları ve diğer şeylerle karışır. Ve, yeryüzünün doğusuna ve batısına dağılıp gider. Binâenaleyh artık bu safhadan sonra, bu parçaları diğer parçalardan ayırmak ve ayıklamak muhaldir. Bu sebeple de, öldükten sonra dirilme de imkânsız olur!" Bil ki bu şüphe şu iki bakımdan sakıt olur:

1) Biz, insanın, bu bedenden ibaret olduğunu kabul etmiyoruz. Binâenaleyh, niçin, "İnsan, bu bedeni idare eden şeydir. Bu sebeple, bu beden bozulduğunda, o, eskiden olduğu gibi, diri olarak kalakalır.." denilemesin?! Bu durumda da, Allah, bu canlı kalan insanı (ruhu), Allah'ın dileyip istediği herhangi bir bedene göndermesi mümkündür. Bu görüşe göre, bu sual sakıt olur. Bu âyette de, buna bir işaret vardır. Çünkü Allahu Teâlâ, "Nefs-i levvâme"ye yemin etmiş, daha sonra da, *"İnsan zanneder mi ki, hiç onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz"* (Kıyame, 3) buyurmuştur ki bu, nefs ile bedenin ayrı ayrı şeyler olduğunu açıkça beyan etmektedir.

2) Farz edelim ki insan, (sizin de dediğiniz gibi), bu bedenden ibarettir. Ama, niçin siz, "Bedenin her bir parçası, darmadağınık olduktan sonra, artık onu bir araya getirmek mümkün değildir" dediniz? Bunu diyemezsiniz, çünkü Allahu Teâlâ, bütün cüz'iyyâtı bilendir. Dolayısıyla, bu demektir ki O, meselâ Amr'ın bedeninin falanca parçasının nerede olduğunu da biliyor demektir; Allah, bütün mümkinata kadir. Bu terkip (beden) de, mümkinat cümlesindendir. Aksi halde, ta baştan var olmazdı. Dolayısıyla, Allah'ın, bunu yeniden terkip etmeye muktedir olması gerekir. Şimdi, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün cüzleri bilen bir âlim, bütün mümkinata güç yetiren bir kâdir olduğu sabit ve kesin olduğu sürece, bu meselede herhangi bir problem kalmaz.

Şehvetten Gelen İnkâr

İkinci kısma, yani şehvetine binaen öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenin bu inkârına gelince, bu da, *"Fakat insan, önündeki o kıyameti yalanlamak diler..."* âyetiyle anlatılan hususdur. Ki bu, "Karakterinin, şehevi şeylere yönelmeye ve lezzet veren şeyleri çokça yapmaya meyleden o insan, bu maddi lezzetler boğazında kalmasın, zevki engellenmesin diye, haşr'i, neşr'i ve öldükten sonra dirilmeyi kabule yanaşmıyor. Böylece de, alay ederek, hafife alarak, "Kıyamet günü ne zamandır!?" diye diye, hep inkârcı kalıyor.

Kıyametin Bazı Alâmetleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kıyametin alâmetlerine yer vermek üzere şöyle buyurmuştur:

فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾

"İşte göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneşle ay bir araya getirildiği zaman, (evet), o gün insan, "Kaçış nereye?" diyecek.." (Kıyame, 7-10).

Bu ifadelerle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Allahu Teâlâ, burada, kıyamet alâmetlerinden şu üç şeye yer vermiştir.

Berk-i Basar

Birincisi: فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ *"İşte göz kamaştığı ... zaman"* ifadesinin anlattığı hususdur. "بَرِقَ" kelimesi râ'nın kesresi ve fethası ile okunmuştur. **Ahfeş** şöyle der: "Kesreli olan, (بَرِقَ) Arapların sözünde çokça geçenidir. Fethalı (بَرَقَ) olanı da kullanılır. **Zeccâc** da, "Bir kimse şaştığında, dehşete kapıldığında, râ'nın kesresi ile, "بَرِقَ بَصَرُهُ" denilir" demiştir ki, bu da, esasında şuna dayanır. İnsan, şimşeğin parıltılarına çokça baktığında, bu şimşek bakana etki eder (gözünü kamaştırır).

Daha sonra bu kelime, her ne kadar, orada bir şimşeğe bakma söz konusu değilse de, her türlü hayreti ifade için kullanılır olmuştur. Nitekim aya bakmaktan dolayı bakışları bozulan, bakışı kamaşan kimseyi ifade için de, "قَمِرَ بَصَرُهُ" denilir. Daha sonra bu kelime yine, diğer hayretleri ifade etmek için de kullanılır olmuştur.

Aynen bunun gibi hayrete ve dehşete kapıldığında, بَعِلَ الرَّجُلُ فِي أَمْرِهِ "Adam, işi hususunda şaşırıp kaldı.." denilir. Ki, bu da temelde, Arapların, kadın, kocasıyla ansızın karşı karşıya gelip, kadın onu gördüğünde şaşırıp kaldığını anlatmak için söylenilen "بَعِلَتِ الْمَرْأَةُ" ifadesine varıp dayanır. Ama, râ'nın fethasıyla okunan "بَرَقَ" kelimesine gelince, bu, "بَرِيقٌ" kökündendir. Yani, "gözlerinin alabildiğine belerip dışarı fırlamasından dolayı gözü parladığında..." demek olur. **Ebu's-Simâl** da, "açıldı, genişledi..." anlamında, "بَلِقَ الْبَصَرُ" şeklinde okumuştur. Nitekim Arapçada, "بَلِقَ الْبَابَ - أَبْلَقْتُهُ بَلِقْتُهُ -" denilir ki, bunun manası, "Kapıyı açtı, kapıyı açtım..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE: **Berk-i Basarın Zamanı**

Âlimler, bu halin ne zaman tahakkuk ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak

a) Ölürken,

b) Öldükten sonra dirilirken,

c) Cehennemi gördüğünde... denilmiştir.

Şimdi bu halin, ölürken olduğunu söyleyenler, şöyle demişlerdir: Gözler, ölen şahıs, ölümün emarelerini ve ölüm meleğini gördüğünde belerir, kamaşır. Nitekim bu husus, ölümle yüz yüze gelen herkeste hissedilir. Bu fikre temayül edenler şöyle demişlerdir: "Bunlar, kıyameti sormuşlardır. Ne var ki, Allah, işte bu hadiseyi, ölürken onlara göstermiştir. Bunun şu iki sebebi vardır:

a) Münkir olan kimse, alay ederek "Kıyamet ne zamanmış?!" dediğinde ona, "Gözler belerdiğinde, ölüm yaklaştığında.." denilmiştir. Böylece de ölüm gelip çattığında, bu yöndeki şek ve şüpheleri yok olur; o esnada, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti yalanlamalarının bir hata olduğunu anlar.

b) Ölümle yüz yüze gelip, gözleri belerdiğinde, dünyevi lezzetlerden dolayı öldükten sonra dirilmeyi inkâr edişinin temelsiz olduğunu kat'i olarak anlar.."

Bu hadisenin, kıyamet günü olacağını söyleyenler de şunu ifade etmişlerdir: "Çünkü, bu insanın sorusu, kıyametle ilgili olup, onun ne zaman kopacağını sormaktadır. Binâenaleyh, bunun cevabının da kıyamete ait özelliklerden ve kıyametin sonuçlarından olması gerekir. Nitekim bu manada, Cenâb-ı Hak, *"O bunları ancak öyle bir gün için geciktiriyor ki, o (gün) gözler belerip kalacaktır.."* (İbrahim, 42) buyurmuştur.

Hasf-i Kamer

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın وَخَسَفَ الْقَمَرُ *"Ay tutulduğu ... zaman"* âyetinin beyan ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade ile, bu dünyada iken tutulduğunda da görüş müşahede ettiğimiz gibi, ayın ışığının gitmesi, ayın kararması kastedilmiş olabileceği gibi, bizzat onun yok edilmesi de murat edilmiş olabilir. Nitekim bu manada, *"Onu ve onun evini batırdık, yerin dibine geçirdik..."* (Kasas, 81) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Meçhul olarak "وَخُسِفَ الْقَمَرُ" şeklinde de okunmuştur.

Ay ile Güneşin Bir Araya Getirilmesi

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ *"Güneşle ay bir araya getirildiği ... zaman"* âyetinin beyan ettiği hususdur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, bu "cem" işinin nasıl olacağı hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Allahu Teâlâ, *"Güneşin de aya yetişmesi uygun düşmez..."* (Yasin, 40) buyurmuştur. Fakat, kıyamet vakti geldiğinde, bunlardan her biri diğerine yetişir; derken, bir araya gelmiş olurlar.

2) Bunlar, ışıklarının gitmesi hususunda aynı olup bir araya gelmişlerdir, demek olup, bu da tıpkı, "Şafiî (r.h) şununla şunun arasını, şu hükümde cem etti.." denilmesi gibidir.

3) Bunlar, dürülmüş ve siyahlaşmış olarak bir araya gelirler. Derken, bunlar âdeta, cehenneme atılmış, azgın iki boğa gibidir. Bunların bir araya getirilip, sonra da denize atılacakları da ileri sürülmüştür. İşte, o zaman orası, Allah'ın en büyük ateşi haline gelir (cehennem gibi olur).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَخَسَفَ الْقَمَرُ * وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ" ifâdeleriyle ilgili olarak yaptığımız bu izahlar, âyetteki, "gözler belerdiğinde "بَرِقَ الْبَصَرُ" cümlesini kıyametin alâmetlerinden sayanlara göre ancak doğru olur. Ama, bunu, ölümün alâmetlerinden kabul edenlere göre ise, "وَخَسَفَ الْقَمَرُ" ifadesinin manası, "ölürken gözlerinin ışığı gittiğinde.." şeklinde olur. Nitekim, gözü çıkarılıp, gözbebeği başın içinde kaybolduğunda, "عَيْنٌ خَاسِفَةٌ" denilir ki, bu ifade de, temelde, "yerin, üzerindekilerle beraber aşağıya doğru kayıp gömülmesi" halinde kullanılan "خَسَفَتِ الْاَرْضُ" cümlesine varıp dayanır.

Diğer âyete, yani "وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ" cümlesine gelince, bu ifade de, ruhun, ahiret âlemine göçmesini ifade eden kinaye yollu bir ifadedir. Buna göre ahiret, âdeta bir güneş gibi kabul edilmiş olur. Çünkü ahirette, dünyada iken gözükmeyen şeyler ortaya çıkar; dünyada iken kapalı olan şeyler, orada iken vuzuha kavuşur. İnsanın ruhu, tıpkı bir ay gibidir. Binâenaleyh, ay, nasıl ki ışığını güneşten alıyorsa, insanın ruhu da, marifetullah nurunu ahiret âleminden alır.

Bu âyetleri, kıyametin alâmetleri manasına alıp yorumlamak, ölümün alâmetleri manasına alıp yorumlamaktan daha evladır. Ve kıyametin halleri ile de, daha fazla uyum sağlayan ifadelerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ferrâ şöyle der: "Cenâb-ı Hak "وَجُمِعَ الشَّمْسُ" buyurmuş da, "وَجُمِعَتِ الشَّمْسُ" dememiştir. Çünkü bu ifade ile, ay ile güneşin, güneşin nurunun, ayın da ziyasının gitmesi hususunda birleşmeleri, cem olunmaları kastedilmiştir." **Kisâî** de, bu ifadenin takdirinin, جُمِعَ النُّورَانِ "iki nur bir araya getirildiğinde..." veya جُمِعَ الضِّيَاءَانِ "iki ziya bir araya getirildiğinde" şeklinde olduğunu söylerken, **Ebû Ubeyde** de, "Kamer, bu cem işinde güneşin eşi olmuştur. Kamer, müzekker bir kelimedir. Dolayısıyla da hiç şüphesiz, lafzen müzekkerlik tarafı tercih edilmiştir" demektedir. **Ferrâ** da şöyle der: "Ben bu görüşü destekleyenlere, "Sizler, güneş ile ayın birleşmesini nasıl ifade

edersiniz?" dediğinde, onlar, "جُمِعَتِ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ" diyerek ifade ederiz" dediler. Bunun üzerine ben, "Peki ya, bu iki yer arasındaki fark nedir?" diye sordum; bunun üzerine de, bu görüşü savunan, görüşünden geri döndü..."

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Ay ile Güneşin Birleşmesi?**

Dinsiz kimseler, bu âyeti tenkit ederek, şöyle demektedirler: Güneş ile ay birleştiğinde, daha nasıl ayın batmasından bahsedilebilir?

Cevap: Allahu Teâlâ, ister yer küresi ay ile güneşin arasına girsin, isterse girmesin, O, ayı tutmaya (husûf) kadirdir. Bunun delili ise şudur: Maddeler, birbirlerine denktirler. Dolayısıyla, biri için doğru olan şey, diğeri için de doğru olur. Allahu Teâlâ da, bütün mümkinata kâdirdir. Binâenaleyh, her konum ve her durumda ayın ziyasını gidermeye kâdirdir.

İnsanın Kaçacak Yer Araması

"يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّ" âyetine gelince bu, "Kıyametin vukuunu kabul etmeyen bu insan, kıyametin hallerini gözüyle müşahede edince, "Nereye kaçış?!" der" demektir. Meşhur olan kıraat, fâ'nın fethasıyla, "**meferr**" şeklindedir. Bu kelime yine, fâ'nın kesresiyle "**mefirr**" diye de okunmuştur. Fetha ile okunması halinde "**meferr**", "kaçmak" anlamına gelir. **Ahfeş** ve **Zeccâc** ise şöyle demiştir: "فَعَلَ - يَفْعِلُ" fiilinin **mastar-ı nûnûsi,** aynu'l-fiilin fethasıyla, "اَلْمَفْعَلُ" (اَلْمَفَرُّ) kalıbında gelir." Bu, dil âlimlerinin çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre mana, "Kaçış nereye? "اَيْنَ الْفِرَارُ" şeklinde olur.

Kişinin, "Kaçış nereye?" ifadesinin de iki manaya gelmesi muhtemeldir:

a) O kişi, kaçabilme imkanının alâmet ve işaretlerini göremez, o zaman da, "Nereye kaçış?! Nereye kaçacaksın ki?!" der.. Bu tıpkı, bir kimsenin, Zeyd'i bulmaktan ümidini kestiği zaman, "Nerde Zeyd?!" demesi gibidir.

b) Mananın, اِلٰى اَيْنَ الْفِرَارُ "Nereye kaçalım?" şeklinde olması (burada, kaçmaya yer aranması söz konusudur).

"اَلْمَفَرُّ" kelimesinin kesreli "**mefirr**" okunmasına gelince, bu, ism-i mekan olur (kaçış yeri). Bu nedenle bazı dil âlimleri, fethalı olarak "**meferr**" kelimesinin mastar-ı nûnun adı olduğu gibi, yine aynı zamanda ism-i mekanın da kalıbı olacağını; aynen bunun gibi, kesreli olarak "**mefirr**" kelimesinin de, ism-i mekanın adı olduğu gibi, bazen mastar-ı mîm'inin de adı olacağını; bunun bir benzerinin de "اَلْمَرْجِعُ" ve "اَلْمَرْجَعُ" kelimeleri olduğunu öne sürmüşlerdir.

Hiçbir Sığınak Yok

كَلَّا لَا وَزَرَّ ﴿١١﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذِ نِالْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذِ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ ﴿١٣﴾ بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ اَلْقٰى مَعَاذِيرَهُ ﴿١٥﴾

"Hayır, hiçbir sığınak yok. O gün herkesin (varıp) duracağı yer, ancak Rabbi(nin huzuru)dur. O gün insana, önden yolladığı şeylerle geri bıraktığı şeyler haber verilecek. Daha doğrusu insan, (bizzat) kendisine karşı bir şahittir. Velev ki o, (bütün mazeretlerini (meydana) atmış olsun..." (Kıyame, 11-15).

Buradaki كَلَّا *"Hayır"* kelimesi kaçma talep ve arzusunu reddetmek için varid olmuştur.

لَا وَزَرَ *"hiçbir sığınak yok"* ifadesi ise, **Müberred** ve **Zeccâc**, **"vezer"** kelimesinin asıl anlamının "sağlam ve muhkem dağ" olup, sonra da, "kişinin kendisine iltica ederek korunduğu her şeye" **"el-vezeru"** adının verildiğini söylemişlerdir.. Bu anlamda olmak üzere, **Müberred, Ka'b İbn Malik**'in şu beytini inşad etmiştir:

اَلنَّاسُ اَلَثْ عَلَيْنَا فِيكَ لَيْسَ لَنَا اِلَّا السُّيُوفُ وَأَطْرَافُ الْقَنَا وَزَرُ

"Tüm insanlar senin için bize başvurdular. Bizimse ancak kılıçlarımız ve uçları, insanlara sığınak ve melce olan kargılarımız vardır."

Âyetin anlamı, buna göre, "sayesinde Allah'ın emrinden kaçıp da sığınılacak hiçbir şey yoktur!" şeklindedir.

Durak, İlahî Huzurdur

Cenâb-ı Hakk'ın, اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذِ نِالْمُسْتَقَرُّ "O *gün herkesin (varıp) duracağı yer, ancak (Rabbi(n huzuru)dur"* ifadesine gelince, bu hususta iki izah şekli vardır:

1) **"El-Müstekarru"** kelimesinin **"el-istikrâr** (karar kılma)" anlamında olması.. Buna göre mana da, "Onlar, Allah'tan başkasının huzuruna varıp kalmaya kadir olamazlar" şeklinde olur. Nitekim bu anlamda olmak üzeredir ki Cenâb-ı Hak, "اِنَّ اِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰى" (Alak, 8); "وَاِلَى اللهِ الْمَصِيرُ" (Nur, 42); "اَلَا اِلَى اللهِ تَصِيرُ الْاُمُورُ" (Şura, 53); "وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى" (Necm, 42) buyurmuştur.

2) Mananın, "Ancak Rabbinedir onların karar kılacakları yer.." şeklinde olması.. Yani, "Cennet ya da cehennemden olan karar kılma, istikrar bulma yerleri, Allah'adır; daha açıkçası, bu, Allah'ın meşietine kalmıştır. Dilediğini cennete sokar, dilediğini de ateşe sokar.." demektir.

Yapılan Her İşi Önünde Bulacak

Cenâb-ı Hakk'ın, يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ *"O gün insana, önden yolladığı şeylerle, geri bıraktığı şeyler haber verilecektir"* ifadesine gelince, bu, "yapıp da önden yolladığı ameller ile, yapmayıp da geri bıraktığı ameller.." ya da, "Malından takdim edip de, böylece tasaddukta bulunduğu ile, geriye bırakarak, arkasında kalan..", yahut da, "yapıp da önden yolladığı hayır ve kötü fiiller ile, arkasında bırakmış olduğu iyi ve kötü adetler..." anlamındadır. **Mücahid**'den rivâyet edildiğine göre o, bunları, "ilk amel ile son amel" şeklinde yorumlamaktadır. Bu ifadenin bir benzeri de, *"... kendilerine neler yaptıklarını haber verecektir. Allah onları saymıştır, onlarsa bunu unutmuşlardır"* (Mücadele, 6) ve *"Biz, onların önden göndermiş olduklarını ve (geride bıraktıkları) eserlerini yazıyoruz..."* (Yasin, 12) âyetleridir.

Bil ki, en açık ve aşikar olanı, bu haber vermenin, kıyamet gününde arz, hesaba çekilme ve amellerin tartılması sırasında olacağıdır. Yine bunun, ölüm esnasında olması da mümkündür. Şöyle ki, kişi öleceği zaman, cennet ya da cehennemden oturacağı yer ona gösterilir.

Kendisi Hakkında Şahitlik

Cenâb-ı Hakk'ın, بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ *"Daha doğrusu insan, (bizzat) kendisine karşı bir şahittir"* âyetine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak, *"İnsana o gün amelleri haber verilecek"* buyurunca, bunun peşinden, "Daha doğrusu, ona bunu, kendisinden başkasının haber vermesine de gerek yoktur" demiştir. Şöyle ki, bizzat onun nefsi, onun bu fiilleri yaptığına dair şahadette bulunacaktır.

Basîre

Âyette geçen "بَصِيرَةٌ" kelimesi hakkında da iki izah şekli vardır:

1) **Ahfeş**'in açıklamasına göre, bunun anlamı şudur: Cenâb-ı Hak onu, kendisi hakkında, mahza basiret ve gözcü kılmış, addetmiştir. Bu tıpkı, bir kimse hakkında, فُلَانٌ جُودٌ وَكَرَمٌ "Falanca, mahza cömertlik ve mahza keremdir.." denilmesi gibidir. İşte, burada da böyledir. Zira insan, aklî zaruret ile şunu bilir ki, onu Allah'a yaklaştırıp, O'nun taati ve hizmetiyle meşgul eden şey, saadetin ta kendisidir. Ama, onu Allah'a taatten uzaklaştırıp,

onu, dünya ve onun lezzetleriyle oyalayan şey de, bedbahtlığın ta kendisidir. Farz edelim ki o, yalan ve iftira uydurmuş; hakkı batıl, batılı da hak suretinde göstermiş olsun... Fakat o akl-ı selimiyle şunu bilir ki, zahiren üzerinde bulunduğu hal, ya iyidir ya da kötü.

2) Bundan murat, uzuvlarının, kendisinin yaptığı şeyler hususunda şahidi olmasıdır. Böylece de o, uzuvlarının şahadeti sebebiyle, kendi aleyhine tanık olmuş olur. Bu, **İbn Abbas, Saîd İbn Cübeyr ve Mukâtil**'in görüşüdür. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"O günde ki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları onların neler yapıyor idiklerine şahitlik edecektir"* (Nur, 24); *"Ne irtikap ediyor idiyseler bize elleri söyler..."* (Yasin, 65) ve *"... kulakları, gözleri, derileri kendilerinin aleyhinde şahitlik edecektir"* (Fussilet, 28) âyetlerinde olduğu gibidir.

"بَصِيرَةٌ" kelimesinin müennes olmasına gelince, bunun müennes olması mümkündür. Çünkü, burada "insan" ile kastedilen, onun uzuvlarıdır. Buna göre sanki, "Doğrusu, insanın uzuvları onun aleyhinde şahittirler.." denilmek istenmiştir. **Ebû Ubeyde** ise, "بَصِيرَةٌ" kelimesindeki "hâ" (ـة), mübalağa için gelmiştir. Bu tıpkı Arapların, رَجُلٌ رَاوِيَةٌ "çok rivâyet eden adam"; رَجُلٌ طَاغِيَةٌ "çok azgın adam", رَجُلٌ عَلَّامَةٌ "çok âlim ve bilgili adam" demeleri gibidir.

Bil ki, Cenâb-ı Hak önceki âyette, kıyamet gününde insana, amellerinin haber verileceğini belirtmiş, bu âyette de, bizzat onun, yaptığı işler hususunda kendi aleyhine şahit olduğunu bildirmiştir. İşte bu sebeple **Vahidî**, "Bu, kâfirler için söz konusudur. Çünkü onlar yaptıkları şeyi inkâr ederler. Bunun üzerine Allah da, onların ağızlarını mühürler, uzuvlarını konuşturur.." demiştir.

Mazeretlerin Geçersizliği

Cenâb-ı Hak, وَلَوْ اَلْقٰى مَعَاذِيرَهُ *"Velev ki o, (bütün mazeretlerini (meydana) atmış olsun..."* (Kıyame, 15) buyurmuştur. Müfessirlerin bu hususta muhtelif görüşleri bulunur:

1) **Vahidî** şunu demiştir: "اَلْمَعَاذِيرُ" kelimesi, "مَعْذِرَةٌ" kelimesinin çoğuludur. Arapçada, "مَعْذِرَةٌ، مَعَاذِرُ وَمَعَاذِيرُ" denilir." **Keşşâf sahibi** de şunu söylemiştir: "اَلْمَعْذِرَةُ" kelimesinin çoğulu, "مَعَاذِرُ"dur. "اَلْمَعَاذِيرُ" **"ma'ziret"** kelimesinin çoğulu olmayıp, bu cemi kalıbında (cem'u'l-cem olan) bir isimdir... Bunun bir benzeri de, "اَلْمُنْكَرُ" kelimesinin çoğulunun "اَلْمَنَاكِيرُ" şeklinde gelmesidir. Buna göre mana, "İnsan, ne kadar mazeret getirirse getirsin, kendini ne kadar savunup, her türlü delil ve hüccet sunarsa sunsun, evet

bunlar ona hiç fayda vermez. Çünkü, bizzat onun kendisi onun aleyhine şahittir" şeklinde olur.

2) **Dahhâk, Süddî, Ferrâ, Müberred** ve **Zeccâc,** "اَلْمَعَاذِيرُ" kelimesinin "örtüler..." anlamında olduğunu ve müfredinin de, "مِعْذَارٌ" kelimesi olduğunu söylemişlerdir. **Müberred** bunun, **Yemân lügati** olduğunu söylemiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Eğer bu rivâyet doğru ise, bunu mecâz saymak gerekir. Nasıl ki perde, onun arkasına gizleneni gizler ve saklar ise, mazeret ve özür de, günahın cezasının önüne geçer." Bu görüşe göre mana, "O insan, yaptığı şeyleri gizlemek için perdeler dahi salıverip arkasına gizlense, bu ona fayda vermez. Çünkü, bizzat onun kendisi, kendi aleyhine şahittir" şeklinde olur.

Ezber Gayretiyle Dilini Kımıldatma

لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ ﴿١٦﴾ اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ ﴿١٧﴾ فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ ﴿١٨﴾ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهٗ ﴿١٩﴾

"Kur'ân'ı çabucak ezberlemek tasasına düşüp dilini kıpırdatıp durman gerekmez. Onu toplamak ve onu okutmak şüphesiz bize düşen bir iştir. Öyleyse biz onu okuduğumuz vakit, sen onun Kur'ân'ına (okunuşuna) uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir" (Kıyame, 16-19).

"Kur'ân'ı çabucak ezberlemek tasasına düşüp dilini kıpırdatıp durman gerekmez" ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rafizîlerin eskilerinden bir grup kimse, Kur'ân'ın tağyir ve tebdîl edilip, ona birtakım ilaveler yapıldığını, eksiltmelerde bulunulduğunu iddia etmiş ve bu görüşlerine delil olarak da, bu âyet ile önceki âyet arasında hiçbir münasebetin olmamasını zikretmişlerdir. Onların düşüncesine göre, şâyet bu tertip Allah katından olsaydı, durum böyle olmazdı.

Önceki Âyetle Münasebet

Bilesin ki, buradaki münasebet muhtelif vecihlerde olabilir:

1) Burada nehyedilen aceleciliğin, ancak, bu âyetlerin nüzulü sırasında kendisine arız olmuş olması, bu sebeple de pek yerinde olarak, acele etmeden tam bu sırada men edilmiş, böylece de ona *"Kur'ân'ı çarçabuk ezberlemek tasasına düşüp dilini kıpırdatıp durman gerekmez"* denilmiş olması muhtemeldir. Bu tıpkı, şuna benzer: Hoca öğrencisine ders anlatırken, talebesi sağa sola döner. Bunun üzerine de hoca ona, tam bu dersin arasında, "Sağa sola dönme!" der, sonra da yeniden dersine döner. İşte anlatılan bu ders, onun ortasında söylenen bu söz ile beraber nakledilse, sebebini bilmeyen kimse, "Bu sözün bu dersin ortasında vaki olmuş olması uygunsuzdur.." der. Ama, hadiseyi bilen kimse, bu ifadenin, tertibinin yerinde ve uygun olduğunu bilir.

2) Allahu Teâlâ kâfirler hakkında, onların dünya saadetini sevdiklerini nakletmiştir. Ki bu da, *"Fakat insan, önündeki (o kıyameti) yalanlamak ister"* (Kıyame, 5) âyetidir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, dini konular da dahil, acele etmenin mutlak anlamda kınanmış bir şey olduğunu belirtir ve "Onu acele (kavrayıp ezber) etmen için, dilini onunla depretme..." buyurur.. Bundan sonraki âyette de, *"Yok yok, siz çarçabuk geçen (bu dünyayı) seversiniz..."* (Kıyame, 20) der...

3) Cenâb-ı Hak, *"Daha doğrusu insan (bizzat) kendisine karşı bir şahittir. Velev ki o, (bütün) mazeretlerini (meydana) atmış olsun"* (Kıyame, 14-15) buyurmuştur. İşte burada Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s) ile birlikte okurlarken, acele etmek istemişti. Hz. Peygamber (s.a.s), unuturum endişesiyle bu şekilde hareket ediyordu. Böylece, kendisine, "Sen böyle bir mazeretle yola çıktın. Ne var ki sen, ezberleme ve hatırda tutmanın, ancak, Allah'ın tevfik ve inâyeti, yardımı ile olacağını biliyorsun. O halde şimdi, bu aceleciliği bırak da, Allah'ın hidâyet ve tevfikine güven.." denilmek istenmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu toplamak, onu okutmak şüphesiz bize aittir..."* (Kıyame, 17) ifadesinden kastedilen budur.

4) Cenâb-ı Hak âdeta, "Ey Muhammed, bu acele ediş gayen, onu, zihninde yerleştirmen ve ümmetine ulaştırmandır. Ne var ki, senin acele etmene gerek yok; çünkü insan, kendi aleyhine şahittir. Ve onlar, için için, kalpleriyle, içinde bulundukları küfür, putlara tapma, öldükten sonra dirilmeyi inkâr gibi şeylerin münker ve batıl şeyler olduğunu biliyorlar. Bu durumda, artık böyleşi bir acele etmenin faydası yok demektir. İşte bu sebeple, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, *"dilini onunla depretme"* buyurmuştur.

5) Allahu Teâlâ, o kâfirin, *"kaçış nereye!"* (Kıyame, 10) dediğini naklet-miştir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Hayır, hiçbir sığınak yok. O gün herkesin (varıp) duracağı yer ancak Rabbinin huzurudur"* (Kıyame, 11-12) buyurmuştur. O halde o kâfir, âdeta, "Allah'tan başkasına kaçıyormuş da, bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Sen, Kur'ân'ı ezberleme uğruna, tekrar etmekten medet umuyorsun. Ama bu, senin Allah'tan başka bir şeyden yardım umman anlamına gelir. Binâenaleyh bu yolu bırak, bu hususta sadece Allah'tan medet um!.." denilmiştir. Böylece de, âdeta, "Muhakkak o kâfir de, Allah'ı bırakıp da başkasına kaçıyordu. Ama sen, bunun zıddını yap.. Dolayısıyla, senin, Allah'tan başkasından kaçıp Allah'a sığınman ve maksadına ulaşabilmen için, bütün işlerinde, Allah'tan yardım umman gerekir" denilmek istenmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onu toplamak, onu okutmak şüphesiz bize ait..."* (Kıyame, 17) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bir başka sûresinde de, *"Sana onun vahyi tamamlanmazdan evvel Kur'ân'ı (okumada) acele etme, "Rabbim, benim ilmimi artır" de"* (Tâhâ, 114) buyurmuştur ki, bu da, "Kur'ân âyetlerini ezberleme hususunda, tekrar etmekten değil, Allah'tan yardım um!" demektir.

6) **Kaffâl**'ın yaptığı açıklama da şöyledir: "Cenâb-ı Hakk'ın, لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ *"Dilini onunla depretme"* hitabı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmış bir hitap değildir. Tam aksine bu, *"O gün insana, önden yolladığı şeylerle geri bıraktığı haber verilecek..."* (Kıyame, 12) ifadesindeki "insan"a yöneltilmiş bir hitaptır. Dolayısıyla bu, o insana, fiillerinin kötü olduğunu haber verdiğinde söylenmiş bir sözdür. Zira, ona (amel defteri), kitabı gösterilerek, kendisine, *"Oku kitabını... Hesap sorucu olarak, bu gün, nefsin sana yeter"* (İsra, 14) denilecek, o da okumaya başladığında, dili, korkunun dehşetinden ve hızlı okumasından dolayı kekeleyecek de, bunun üzerine ona, "Onunla acele etmek için, dilini depretme, kımıldatma!.. Çünkü, ya va'din, yahut da hikmeti muktezasınca senin amellerini, senin aleyhine olarak bir araya getirmek ve onları sana okumak bize ait bir iştir. Öyleyse, biz onları sana okuduğumuzda, bütün bu işleri senin yaptığını kabul etmek suretiyle, o okunana uy... Sonra biz, onun durumunu ve cezasının derecelerini açıklarız..." denilecek. Yaptığımız bu tefsire göre, netice-i kelam şudur: Bu ifade ile, o kâfire, bütün amellerinin tafsilatlı bir biçimde okunacağı kastedilmiştir. Ki bunda, o kimse için, dünyada alabildiğine bir tehdit, ahirette de alabildiğine bir dehşet salma amacı yatmaktadır. **Kaffâl** sözüne devamla

şöyle der: "Bu, her ne kadar hakkında eser (hadis) bulunmayan bir izah ise de, aklen kendisine karşı çıkılamayacak derecede güzeldir.

***İKİNCİ MESELE:* Nebilerin İsmeti**

Peygamberlerin de günah işleyebileceğini ileri sürenler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Bu acele etme işi, eğer Allahu Teâlâ'nın izniyle ise, daha niçin bunu ona yasaklıyor. Yok Allah'ın müsaadesiyle değil ise, bu peygamberden günah sadır olduğunu gösterir.

Buna şöyle cevap verilir: Belki de bu acele etme işine, yasak gelinceye değin müsaade edilmiştir. Bir şeye, bir müddet için izin verilip sonra bir başka vakitte yasaklanması akıldan uzak görülecek bir şey değildir. İşte bu sebepten ötürü, neshin olabileceğini söylüyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Said b. Cübeyr, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, indirilen âyetleri ezberleme işi zor geliyordu. Dolayısıyla kendisine vahiy geldiğinde, "Ezberleyemem" endişesiyle, daha **Cebrail** (a.s) vahyi (okumayı) bitirmeden, o, dilini ve dudaklarını harekete geçiriyordu. Bundan dolayı Hak Teâlâ, "لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ" yani, "Vahiy, indirilen âyet ve Kur'ân için, dilini harekete geçirme" âyetini indirdi." Böyle bir takdir yapmak (mana vermek), her ne kadar daha önce bahsi geçmemiş olsa da, hâlî karineden (halden) dolayı caizdir. Bu tıpkı, *"Biz onu kadir gecesinde indirdik"* (Kadr, 1) âyetindeki *"onu"* zamirini, daha önce (sûrede) bahsi geçmediği halde, "Kur'ân'a" râci kılmak gibidir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Sana (onun) vahyi tamamlanmazdan önce Kur'ân'ı okumada acele etme"* (Tâhâ, 114) âyetidir.

Âyetteki, "لِتَعْجَلَ بِهِ" ifadesi, "Onu almada acele etmek için..." manasınadır.

Vahyi Korumak, Allah'ın Teminatıdır

Cenâb- Hak, إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ *"Onu toplamak ve onu okutmak şüphesiz bize düşen bir iştir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "عَلٰى", vücûb (mecburiyet) ifade eder. Dolayısıyla "إِنَّ عَلَيْنَا" ifadesi, bu işin, Allah'a âdeta vacip olduğuna delalet eder. Fakat biz Ehl-i sünnete göre, bu vücub Cenâb-ı Hakk'ın bunu va'detmesinden dolayıdır. **Mu'tezile**'ye göre ise, "Peygamber göndermenin maksadı, ancak yapılan

vahiy unutulmaktan berî ve korunmuş olduğu zaman tam olur. Binâenaleyh bu vücub, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetinden dolayıdır."

İKİNCİ MESELE

Bu âyetin manası, "Onu, senin kalbinde ve zihninde toplayıp muhafaza etmek bize aittir" şeklindedir.

وَقُرْاٰنَهٗ *"Onu okutmak"* ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Buradaki *"Kur'ân"* ile, "okumak" manası kastedilmiştir. Buna göre şu iki ihtimal söz konusudur:

1) Bununla, **Cebrail** (a.s)'in Kur'ân'ı Hz. Peygamber (a.s)'e, o onu ezberleyinceye kadar tekrar tekrar okuması manası kastedilmiştir.

2) Bununla, "Ey Muhammed, sen, unutmaz hale gelinceye değin, biz sana okutacağız" manası kastedilmiştir ki bu da, *"Sana okutacağız, böylece sen unutmayacaksın"* (A'la, 6) âyetiyle anlatılan hususdur. Binâenaleyh birinci izaha göre, okuyan **Cebrail** (a.s), ikincisine göre ise Hz. Muhammed (s.a.s)'dir.

b) Burada "Kur'ân" kelimesi ile, cem ve te'lif (toplama ve bir araya getirme) manası kastedilmiş olup, bu Arapların مَا قَرَأْتُ النَّاقَةَ سَلًّا قَطُّ "Hasta develeri asla bir araya toplamadım" şeklindeki deyimleri türündendir. Yine mesela Arapçada, بِنْتُ عَمْرِو بْنِ كُلْثُومٍ لَمْ تَقْرَأْ جَنِينًا "Amr b. Külsüm'un kızı, (rahminde) bir çocuk toplayamadı (yani hamile kalamadı)" denilir. Biz bu konuyu, "الْقَرْءُ" (Bakara, 228) âyetini tefsir ederken izah ettik. Buna göre eğer, "Mananın böyle olması halinde, bu âyetteki cem ve Kur'ân kelimeleri aynı manaya olmuş olur. Dolayısıyla da bir (lüzumsuz) tekrar ortaya çıkar" denilirse, biz deriz ki: Buradaki "cem" (toplama) ile, o vahyin hem Hz. Peygamber (s.a.s)'in zihninde (göğsünde), hem de hariçte toplanması; "Kur'ân" kelimesi ile de, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zihninde ve hıfzında toplanması kastedilmiştir. Bu manaya göre, âyette bir tekrar olmuş olmaz.

Cebrail'in Okumasını Dinle

Cenâb-ı Hak, فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ *"Öyleyse biz onu okuduğumuz vakit, sen onun Kur'ân'ına (okunuşuna) uy"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, **Cebrail** (a.s)'in okumasını, kendi okuması gibi saymıştır ki bu, **Cebrail** (a.s)'in şeref ve kıymetinin çok büyük olduğuna delalet

eder. Bunun bir benzeri, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkındaki, *"Kim o Peygamber'e itaat ederse, şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisa, 80) âyetidir.

İKİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a), "Bunun manası, "**Cebrail** (a.s) onu okuduğunda, sen, onun okumasını takip et" şeklindedir" demiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Katâde,** "Kur'ân'ın helal ve haramına uy" manasını verirken,

b) Buna, "Onun kıraatine uy" manası da verilmiştir ki bu, "Senin, **Cebrail** ile birlikte, aynı anda okuman uygun düşmez. **Cebrail** okumayı bitirene kadar susmalı ve o sustuğunda okumaya başlamalısın" demektir. Bu izah, birincisinden daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e, okumaması, **Cebrail** (a.s)'i dinlemesi, **Cebrail** (a.s) bitirince okuması emredilmiştir. Burası, Kur'ân'ın helâline - haramına uyulmasının emredildiği bir yer (siyâk) değildir. **İbn Abbas** (r.a) "Bundan sonra, **Cebrail** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy getirince, Hz. Peygamber (s.a.s) başını önüne eğer ve vahyi dinlerdi. O gidince de, (gelen) âyetleri okumaya başlardı" demiştir.

Kur'ân'ı Açıklama da Allah'a Ait

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ *"Sonra onu açıklamak da bize aittir"* Bu âyetle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Cebrail** (a.s) ile birlikte okuduğuna, ilme olan düşkünlüğünden ötürü, tam o okuduğu sırada, okunan (gelen) âyetlerin müşküllerini ve manalarını **Cebrail** (a.s)'e sorduğuna delalet eder. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, her iki husus da yasaklanmıştır: **Cebrail** (a.s) ile birlikte okuması, *"öyleyse biz onu okuduğumuz vakit, sen onun okunuşuna uy"* (Kıyame, 18) âyetiyle; bu esnada âyetlerin izahını sorması da, *"Sonra onu açıklamak da bize aittir"* âyetiyle yasaklanmıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Te'hir-i Beyan**

Gerekli açıklamanın, hitab (söyleme) vaktinden bir müddet sonra da yapılabileceğini söyleyenler, bu âyeti delil getirmişlerdir. **Ebu'l-Huseyn** buna, şu iki şekilde cevap vermiştir:

1) Âyetin zahiri, açıklamanın hitap vaktinden sonraya bırakılmasının zorunlu (vacip) olmasını gerektirir. Halbuki siz (Ehl-i sünnet) bunun vacip olduğu görüşünde değilsiniz.

2) Bize (**Mu'tezile**'ye) göre, âyetin lafzından kastedilen mananın bu olmadığını ihsas ettirmek için lafza, zahirinin gerektirdiği şeyin (hususların) eklenmesi gerekir. Fakat tafsilatlı izahın, sonraya bırakılması mümkündür. Binâenaleyh âyetteki bu beyan (açıklama), sonraya bırakılan ayrıntılı izahtır. **Kaffâl**, bu hususta şöyle bir üçüncü izahta bulunmuştur: "Hak Teâlâ'nın, *"Sonra onu açıklamak da bize aittir"* âyeti, "Sonra biz sana, onun açıklanması işinin bize ait olduğunu haber veririz" manasınadır. Bunun bir benzeri de, فَكُّ رَقَبَةٍ اَوْ اِطْعَامٌ (...) ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا *"Köle azâd etmek (...) sonra da iman edenlerden ... olmak"* (Beled, 13-17) âyetidir.

Birincisine şöyle cevap verebiliriz: Âyetin lafzı, beyanın (açıklamanın) ertelenmesinin vücubunu (zorunlu olduğunu) değil, aksine beyanın vücubunun te'hirini (sonraya bırakılmasını) gerektirir. Bizim görüşümüz zaten böyledir. Çünkü beyanın vücubiyyeti, ancak ihtiyaç duyulduğunda söz konusu olur.

İkincisine de şöyle cevap veririz: Bu âyetin başına "**sümme**" (sonra) edatı, mutlak açıklama hususunda gelmiştir. Dolayısıyla mutlak açıklama, hem kısa, hem tafsilatlı beyanı (açıklamayı) içine alan bir ifadedir. **Kaffâl**'ın izahı da, âyetin zahirini bir delil olmadan terk olduğu için, zayıftır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Allah'a Vacip Olmanın İzahı**

Hak Teâlâ'nın, *"Sonra onu açıklamak da bize aittir"* ifadesi, kısa (öz) açıklama işinin Allahu Teâlâ'ya vacip olduğuna delalet eder. Fakat biz Ehl-i sünnete göre bu, va'di ve lütfu gereği; **Mu'tezile**'ye göre ise hikmeti gereği O'na vaciptir.

Peşin Lezzete Müptela İnsan

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٢١﴾

"Yok, yok! Siz çarçabuk geçeni sever, ahireti bırakırsınız" (Kıyame, 20-21).

Bu âyetle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, "Buradaki, "كَلَّا" (yok, yok!) kelimesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu işte acele etmeyi yasaklayan, teenni ile harekete teşvik eden

bir ifadedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hak Teâlâ'nın, *"Siz çarçabuk geçeni seversiniz..."* âyetindeki öğüte uyararak, bu hususta elinden gelen gayreti sarf etmiştir. Buna göre, Hak Teâlâ sanki, "Ey insan oğlu, aksine siz, aceleden yaratıldınız. Dolayısıyla her şeyde acele etme karakterinizdir. Bundan ötürü de acele olan, çabuk geçen dünyayı seviyor, ahireti bırakıyor, ihmal ediyorsunuz" demiştir.

Diğer müfessirler ise, "كَلَّا"nın, "Gerçekten.., hiç şüphesiz" manasına olduğunu ve âyetin, "Gerçekten sizler dünyayı seviyor ve ahireti bırakıyorsunuz" manasında olduğunu; bunun da, "O insanlar dünyayı sevip, onun için çalışıyorlar. Ama ahireti terk edip, ondan yüz çeviriyorlar" demek olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

Buradaki iki fiil, hem tâ ile, hem yâ ile okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Ferrâ** şöyle der: "Âyet, bir kavmin (topluluğun - grubun) durumunu ortaya koymak için indiğinde, bazen muhatap, bazen de gaib sîgasıyla iner. Bu tıpkı, حَتّٰى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ *"Siz gemilerde bulunduğunuzda ve onlar, o insanlar (sizi) alıp götürdüğünde..."* (Yunus, 22) âyetinde olduğu gibidir.

b) **Ebû Ali el-Fârisî** şöyle der: "Bu fiiller, daha önce geçen, "اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ" cümlesindeki "insan" kelimesi (gaib olduğu) için, yâ ile okunmuştur. Bu durumda bu kelime ile kesret (çoğul) manası kastedilir, yani, "İnsanların çoğu böyle yapar" demektir. Bu tıpkı, *"Şüphesiz insan, sabırsız olarak yaratılmıştır"* (Meâric, 19) âyeti gibidir. Buna göre mana, "O insanlar, dünyayı severler, ahireti terk ederler" şeklindedir. Bu fiillerin tâ ile (muhatab olarak) okunması ise, "Onlara de ki: "Aksine sizler dünyayı seversiniz, ahireti terk edersiniz" takdirine göredir.

Sevinçten Parlayan Yüzler

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾

"Yüzler (vardır) o gün, ter-ü tazedir, (onlar) Rablerine bakarlar" (Kıyame, 22-23).

Leys, "Renk, ağaç, yaprak ter-ü taze oldu" manasında, Arapçada, "نَضَرَ اللَّوْنُ وَالشَّجَرُ وَالْوَرَقُ" denilir. "**Nadra**", yumuşak-taze manasınadır. "**Nâdir**" de, yine "yumuşak" manasınadır. Binâenaleyh "**nadr**", her şeyin güzeli-iyisi demektir. İşte bundan ötürü, parlak olan renk için, "**nâdir**" denilerek, mesela "**ahdaru nâdir**" (parlak yeşil) denilir. Buna göre âyet, "Kendisinde bir parlaklık, bir ışık bulunan yüzler vardır" demek olur. Aynen bunun gibi, parlak (gözü olan) ağaç ve bahçe manasında, "شَجَرٌ نَاضِرٌ وَرَوْضٌ نَاضِرٌ" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, نَضَرَ اللهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا *"Benim sözümü duyup da, onu ezberleyen (kafasına-gönlüne koyan) kulun yüzünü Allah parlatsın"*[1] deyişi de bu manadadır. Raviler bu fiili, şeddesiz olarak "نَضَرَ" şeklinde rivâyet etmişlerdir. **İkrime, Esmaî**'nin bunu şeddeli olarak okuduğunu rivâyet etmiştir. Müfessirler, "**nâdır**"ın manası ile ilgili farklı izahlar yapmışlardır. Ama hepsi de temelde aynıdır. Mesela onlar, "sevinçli", "yumuşak", "parlak", "aydın", "güleç", "beşûş" manalarını vermişlerdir. **Zeccâc** da, o yüzlerin, cennet nimetlerinin sayesinde böyle olduğunu söylemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onların yüzlerinden, naîm cennetinin parlaklığını görürsün"* (Mutaffifîn, 24) buyurmuştur.

Rablerini Göreceklerdir

Hak Teâlâ, إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ *"(Onlar) Rablerine bakarlar"* buyurmuştur.

Bil ki Ehl-i sünnetin çoğu, mü'minlerin kıyamet günü (ahirette) Allah'ı görecekleri hususunda bu âyete tutunurlar.

Mu'tezile'nin Rü'yete İtirazları

Mu'tezile'nin burada kullandığı iki mukaddime (öncül) vardır: Birincisi, âyetin zahirinin, Allah'ın görülebileceğine delalet etmediği; ikincisi, yaptıkları te'vildir. Birincisinde onlar şöyle derler: "إِلَى" harf-i cerri ile birlikte kullanılan "نَظَرَ" (baktı) fiili, "görme" manasına değil, görmeye öncüllük eden şey manasına olup, bu şey de, görme maksadıyla görülecek şeye doğru gözün bebeğini çevirmektir. Gözün bakması (nazarı), görmeye nispetle tıpkı, kalbin (aklın), marifete, kulak vermenin, duymaya nispeti gibidir. Nasıl kalbin nazarı (bakması), marifetin (bilmenin) öncüsü; kulak verme duymanın öncüsü ise, gözün nazarı da, görmenin öncüsüdür."

Mu'tezile şöyle devan eder: "Nazarın (bakmanın), görme manasına gelmediğinin delilleri şunlardır:

---

1 **Keşfûl-Hafâ**, 2/319.

1) Hak Teâlâ, *"Onların sana baktıklarını görürsün. Halbuki onlar görmüyorlar"* (A'raf, 198) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada, bir görme olmadığı halde, "bakma" (nazar) fiilini kullanmıştır. Böylece bu, "nazar"ın, rü'yet (görme)den başka olduğuna delalet eder.

2) "Nazar" fiili, rü'yet fiilinin almadığı sıfatları alır. Nitekim mesela, "نَظَرًا شَزُورًا" (göz ucuyla bakma) ve "نَظَرَ غَضْبَانَ" (kızgın kimsenin bakışı gibi bakma) "نَظَرَ رَاضٍ" (memnun kişinin bakışı) denilir. Bütün bunlar, göz bebeğinin hareketinin, bu sıfatlara ve hallere delalet edişinden ötürüdür. "Rü'yet" (görme) fiili ise, bu sıfatlardan hiçbiriyle nitelendirilemez. Dolayısıyla, "رَآهُ شَزُرًا" veya "رَآهُ رُؤْيَةَ غَضْبَانَ" veya "رَآهُ رُؤْيَةَ رَاضٍ" denilmez.

3) Arapçada, اُنْظُرْ اِلَيْهِ حَتَّى تَرَاهُ "Görebilmen için ona bak" ve نَظَرْتُ اِلَيْهِ فَرَاَيْتُهُ "Ona baktım ve onu gördüm" denilir ki bunlar, "rü'yet" (görme)nin, "nazar" (bakma)nın neticesi olduğuna delalet eder. Bu da, nazar ile rü'yet arasında bir farkın olmasını gerektirir.

4) Arapçada, "Falancanın evleri mütenâzır (birbirine bakar, karşı karşıya)" denilir. Bu demektir ki, burada, nazarın müsemması (bakma işi) mevcut iken, rü'yetin müsemması (görme işi) mevcut değildir.

5) Şairin şu sözü de buna delildir.

وُجُوهٌ نَاظِرَتٌ يَوْمَ بَدْرٍ اِلَى الرَّحْمٰنِ تَنْتَظِرُ الْخَلَاصَا

"Birtakım yüzler, Bedir günü, kurtuluşu bekleyerek, Rahman'a nazar ediyorlardı (bakıyorlardı)." Şair, bu beytinde, ortada görme yok iken, "**nazar**" fiilini, "اِلٰى" harf-i cerriyle birlikte kullanmıştır.

6) **Ebû Ali el-Farisî** de, "nazar"ın, gözün görmesi demek olan "rü'yet" manasına olmayıp, aksine göz bebeğini, görülmesi istenen şeye doğru çevirmekten ibaret olduğuna şairin şu beytini delil getirmiştir:

فِيامى هَلْ يُجْزِى بُكَائِى بِمِثْلِهِ مِرَارًا وَاَنْفَاسِى اِلَيْكِ الزَّاوَافِرُ

وَاِنِّى مَتٰى اَشْرِفُ عَلَى الْجَانِبِ الَّذِى بِهِ اَنْتِ مِنْ بَيْنِ الْجَوَانِبِ نَاظِرًا

"Ben, defaatle ağlamam ve ona özlem çeken o ah dolu nefeslerim buna yeter mi ki? (Bir tepeye çıkıp da) yönler içinde, senin bulunduğun o yöne doğru her ne zaman baktığımda (halimi bir düşün, kıymetimi anla).." Sonra der ki: "Eğer "nazar" (bakma), rü'yet (görme) manasına gelseydi, bu kişi, baktığı için mükâfat talebinde bulunmazdı. Çünkü seven, sevdiğini görmekten ötürü ücret (karşılık) istemez. Çünkü onu görmek zaten

onun en büyük arzusudur." **Ebû Ali el-Farisî** sözüne devamla der ki, "Bir başka şairin şu beyti de bunun delilidir:

وَنَظْرَةٍ ذِى شَجْنٍ وَامِقٍ إِذَا مَا الرِّكَائِبُ جَاوَزْنَ مِيلًا

"Kervandaki binit hayvanları şöyle bir fersahlık mesafeyi kat edince, gıll u gışsız bir aşkla yanıp tutuşan bir hüzünlü bakış..." Şair şiirindeki "nazar" (bakma) ile, gözünü sevgilinin olduğu tarafa doğru çevirme manasını kastetmiştir. "Bütün bu izahlarla, "اِلٰى" ile kullanılan "**nazar**" fiilinin "görme" manasına olmadığını anlıyoruz.

7) Âyetteki, "اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ" ifadesi, "Başkasına değil, özellikle Rabbine nazar eden" demek olup, bu mana, "mef'ûlün fiili üzere takdim edilmesi (öne alınması) durumundaki manadır. Baksana Cenâb-ı Hakk'ın اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذِ نِالْمُسْتَقَرُّ *"O gün duracak yer, ancak Rabbinin (huzuru)dur"* (Kıyame, 12); اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذِ نِالْمَسَاقُ *"O gün sevkiyat yalnız Rabbine doğrudur"* (Kıyame, 30); اَلَا اِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْاُمُورُ *"Dikkat edin, işler sadece Allah'a döner gider"* (Şûra, 53); وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Ancak O'na döndürülürsünüz."* (Yâsin, 83); وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ *"Dönüş ancak Allah'adır."* (Teğabun, 3) ve عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُنِيبُ *"Sadece O'na tevekkül eder, sadece O'na yönelirim."* (Hûd, 88) âyetlerinde, mef'ûllerin takdimi (öne alınması) nasıl ihtisâs (mahsus kılma) manasına delalet etmektedir. İnsanların kıyamet gününde sınırlandırılmayacak ve sayılamayacak pek çok şeye bakacakları malumdur. Çünkü o günde mü'minler seyirci durumundadırlar. Zira onlar, kendilerinde artık endişe ve korku olmayan, üzüntü duymayan, güvenlik içindeki kimselerdir. Binâenaleyh âyet, bu nazarın (bakışın), sadece Allah'a olduğuna delalet edip, akıl da, onların Allah'tan başkasını görebileceklerine delalet edince, biz (**Mu'tezile**), "Allah'a nazar"dan maksadın, rü'yet (görme) olmadığını anlıyoruz.

8) Cenâb-ı Hak, *"(Allah) onlara kıyamet günü nazar etmez"* (Âl-i İmran, 77) buyurmuştur. Eğer Hak Teâlâ, burada "Allah onları kıyamet günü görmez" demiş olsaydı, bundan da o mana anlaşılırdı. Ama burada, görmediğini değil, bakmadığını beyan edince, bu, nazar ile rü'yetin başka manalara geldiğine delalet eder. Bütün bu izahlarla, âyette geçen "nazar"ın görme manasına gelmediği sabit olur.

Mu'tezile'nin ikinci mukaddimesi, âyetle ilgili uzun te'villerdir. Bunu da şu iki şekilde yaparlar:

1) Âyetteki, "**nâzır**", "muntazır" (bekleyen, uman) manasınadır. Âyet, "Bu kimseler, Allah'ın mükâfatını beklerler" manasında olur ki bu tıpkı,

"İhtiyacım onun tarafından karşılanır" manasında, "Hacetim hususunda falana nazar ediyorum" demek gibidir. Cenâb-ı Hak da, *"(Belki), elçilerinin ne ile döneceklerine nazırdır (bekler, merak eder)"* (Neml, 33); *"Eğer (borçlu) ödeyemeyecek bir zorluk içinde ise, ona eli genişleyinceye kadar nazıra (mühlet-bekleme süresi) verin"* (Bakara, 280) buyurmuştur.

"إِلَى" harf-i cerri ile birlikte kullanılan "**nazar**" fiilinin, intizar (bekleme-umma) manasına gelmediği, bir de "intizar"ın, gam ve keder manalarına gelebileceği, bunun ise kıyamet günü saîdlere (cennetliklere) uygun düşmeyeceği ileri sürülmesin. Çünkü biz **(Mu'tezile)** buna da şu iki bakımdan cevap veririz:

a) "إِلَى" harf-i cerriyle kullanılan "**nazar**" fiili, bazen intizar (bekleme-gözleme) manasına gelebilir. Delili ise, mesela, bekleme, umma manası kastedilerek, "Ben falancanın bana ne yapacağına nazırım (bekliyorum)" denilir. Şâir de,

وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكَ مِنْ مُلْكٍ وَالْبَحْرُ دُونَكَ زِدْتَنِي نِعَمًا

"Önünde deniz olduğu halde, yardım bekleyerek sana baktığımda, beni mutlulukla doldurdun..." demiştir.

Bu hususta sözün özü şudur: "Arapların "intizar" manasında, harf-i cersiz olarak kullandıkları "nazar" fiili, insanın bizzat kendisinin gelmesi beklendiğinde kullanılır. Ama insanın değil de, yardım ve bağışının gelmesinin beklenmesi durumunda ise, "**nazar**" "إِلَى" fiili, ile kullanılır. Bu tıpkı bir kimsenin, "Benim nazarım önce Allah'a sonra sana, yani önce Allah'tan sonra da senden vermenizi beklerim" demesi gibidir. Bu ifadeyi, âmâ olanlar da kullanır. Nitekim bir âmâ (kör), bu manada, "Gözüm sana dikilmiş bekliyorum" der. Hem sonra biz, bunu kabul etsek bile, âyetteki "إِلَى" harf-i cerrinden müteaddîlik manasının kastedildiğini kabul etmiyoruz. Aksine bu, "nimet" manasınadır. Buna göre takdir وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ نِعْمَةَ رَبِّهَا مُنْتَظِرَةٌ "O gün, birtakım yüzler güleçtir, sevinçlidir ve ancak Rablerinin nimetlerini beklemektedirler" şeklindedir.

b) İkinci sorunun yani, "intizar"ın bir elem ve keder manasına geleceği, bununla cennetlikler için düşünülemeyeceği şeklindeki ikinci itirazın cevabı da şudur: İntizarda (beklemede) olan, beklediği şeyin kesinkes olacağına ve onu elde edeceğine emin ise, bu durumda (gam ve keder değil), en büyük bir lezzet ve rahatlık içindedir.

2) Âyette bir muzaf takdir edilerek, mana إِلٰى ثَوَابِ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ "Onlar, Rablerinin mükâfatına nazırdırlar, yani onu beklerler" Allahu Teâlâ'nın görülmesinin imkansız olduğuna delalet edince, böyle bir te'vil yapmak gerekir. Buna karşı birisi, "O halde bu âyet, "nazar"ın, gözü görülen şeye çevirme manasına gelmediğine delalet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, mesela *"(Allah) Onlara ... bakmaz (nazar etmez)"* (Âl-i İmran, 77) buyurmuştur. Herhalde bu âyet ile, Allah'tan gözünü onlara, yani kâfirlere çevirmesi manası kastedilmemiştir. Şimdi siz bu ifadeyle, Cenâb-ı Hakk'ın o cehennemliklere, rahmet nazarıyla bakmadığı manasının kastedildiğini söylerseniz, bizim bu cevabımız onların dediklerine de cevap olur" diyebilir.

3) Âyetle ilgili üçüncü bir te'vil de şöyledir: Bu âyetin manası, "Bu yüzler, hiçbir şeye dönmez, hiçbir şeye bakmaz, ancak Allah'a dönerler" şeklinde olabilir. Bu, *"Sanki Allah'ı görüyormuşçasına Allah'a ibadet et"* hadis-i şerifinden kastedilen manadır. O halde, kıyamettekiler, Allah'a alabildiğine yalvarıp yakarmalarından, O'nun dışında her şeyden ümit kesmiş olmalarından ötürü sanki O'na nazar ediyor gibidirler."

Mu'tezile'nin İddialarına Cevap

Mu'tezile'nin bu görüşlerini şu şekilde cevaplarız: **Mu'tezile**'nin, "nazar", rü'yet (görme) manasına gelmez" şeklindeki görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz. Diyoruz ki bu hususta şu iki mukaddime söz konusudur.

1) "Nazar"ın, "rü'yet" manasına gelebileceğine dair delil getirebiliriz. Bunun delili şu iki şeydir:

a) Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın, أَنْظُرْ إِلَيْكَ *"Sana bakayım"* (A'raf, 143) dediğini nakleder. Şimdi eğer, "nazar", gözü, görülecek şeye çevirmekten ibaret olsaydı, bu âyet **Hz. Musa** (a.s)'nın, Allah'ın bir mekan (yer) ve bir cihet (yön) düşünmüş olduğunu gösterir. Halbuki bu imkansızdır.

b) Burada nazar, iradeye bina edilmiştir. Böylece nazar, iradeden sonra meydana gelir. Gözbebeğini çevirip durma ise, iradeden sonra olan bir iş değildir. Şu halde nazarın, gözbebeğini, görülen şey tarafına doğru çevirmekten ibaret olması gerekli olur.

2) Doğruya daha yakın olan ikinci bir izah da şöyledir: Biz "nazar"ın, göz bebeğini, görmeyi isteyerek, görülecek şeye doğru çevirmekten ibaret olduğunu kabul ediyoruz. Fakat diyoruz ki: Bu ifadeyi hakikat (mecaz değil) manasına hamletmek imkansız olunca, sebebin ismini müsebbebe (neticeye) vererek, bunu müsebbebe yani görme manasına hamletmek gerekir.

Binâenaleyh buradaki "nazar"ı görme manasına almak, intizar (bekleme) manasına hamletmekten daha evladır. Çünkü gözbebeğini çevirmek, görmenin bir sebebidir. Halbuki gözbebeğini çevirme ile intizar arasında bir ilgi yoktur. Dolayısıyla bunu, görme (ru'yet) manasına almak, intizar (bekleme-umma) manasına almaktan daha uygun düşer.

Mu'tezile'nin, "Nazar, intizar manasına gelir" şeklindeki görüşlerine karşı biz (Ehl-i sünnet) deriz ki: Buna şu iki mukaddime ile cevap verebiliriz:

Birinci mukaddime: Kur ân'da, intizar manasına gelen nazar, çokça vardır. Fakat bu kelime, bu manada, kesinlikle, "اِلٰى" harf-i cerriyle kullanılmamıştır. Mesela Hak Teâlâ, اُنْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ *"Bizi bekleyin, nurunuzdan olalım."* (Hadîd, 13); هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَاْوِيلَهُ *"Onlar, ancak bunun te'vilini bekliyorlar"* (A'raf, 53) ve هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَاْتِيَهُمُ اللهُ *"Onlar, ancak Allah'ın (azabının) kendilerine gelmesini mi bekliyorlar"* (Bakara, 210) buyurmuştur. Çeşitli manalara gelen "اِلٰى" harf-i cerri ile birlikte kullanılan "nazar"ın ise, ancak "görme" veya "görmenin kendisini takip ettiği şey (görme öncesi olan şey)" manasına geldiği açıktır. Binâenaleyh müşterekliği bertaraf etmek için, bunun "intizar" manasına olmadığını söylemek gerekir. Ama şairin,

وُجُوهٌ نَاظِرَاتٌ يَوْمَ بَدْرٍ اِلَى الرَّحْمٰنِ تَنْتَظِرُ الْخَلَاصَا

"Bedir günü birtakım yüzler, kurtuluşu bekledikleri halde, Rahman'a nazırdırlar, bakmaktadırlar" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki bu şiir, bu şekliyle uydurmadır. Sahih rivâyet ise,

وُجُوهٌ نَاظِرَاتٌ يَوْمَ بَكْرٍ اِلَى الرَّحْمٰنِ تَنْتَظِرُ الْخَلَاصَا

"Bedir günü birtakım yüzler, kurtuluşu bekledikleri halde, Rahman'a nazırdırlar, bakmaktadırlar" şeklinde olup, burada geçen Rahman sözü ile, **Müseylemetü'l-Kezzâb** kastedilmiştir. Çünkü müşrikler, **Müseyleme**'yi, **"Rahmânu'l-Yemâme"** diye adlandırıyorlardı. Dolayısıyla da, **Müseyleme**'nin taraftarları, ona bakıyor, onu görüyor ve düşmanının işinden kurtulma işini ondan bekliyorlardı.

Şairin, وَاِذَا نَظَرْتُ اِلَيْكَ مِنْ مُلْكٍ "Yardım bekleyen sana baktığında" şeklindeki sözüne gelince, buna da şu şekilde cevap verebiliriz: Şairin bunda kullandığı "نَظَرَ" fiilinden "intizar - bekleme" manasının kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü sırf bekleme işi, bağışın gelmesini sağlayamaz. Tam aksine bu ifâdeden maksadı, وَاِذَا سَاَلْتُكَ "Senden istediğimde..." şeklindedir. Çünkü, "insana bakmak", onunla konuşmanın mukaddimesidir. Dolayısıyla da, bizatihi konuşma, bu bakma işiyle ifade edilmiştir.

Mu'tezile'nin, âyetteki "اِلٰى" ile harf-i cer olan harf-i cer kastedilmemiş, tam aksine nimetlerden birisi kastedilmiştir" şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki, bu görüşe göre, "اِلٰى" kendisine, "bu bir nimettir" denilebilen bir mahiyetin adı olmuş olur. Buna göre de, bu müsemmanın tahakkuk etmesi konusunda, velev ki çok önemsiz olsa dahi, nimet cüzlerinden bir cüz'ün bulunması yeterli olur. Halbuki cennetlikler, kıyametteki durakların tümünde çok mükemmel nimetler içindedirler. Durumu böyle olan bir kimseye, kendisine nimet denilebilecek bir şeyin beklentisi içinde olacağı için, onu bu ufacık şeyle müjdelemek nasıl mümkün olabilir. Bunun misali, yeryüzüne hükümran olan birisinin, bir lokma ekmek ve bir damla su beklentisi içinde olabilecek bir biçimde, "Senin durumun, bir yıl sonra, daha da güçlenecek ve kuvvetli olacaktır" diyerek, (bir lokma ekmek ve bir damla su ile), müjde vermesine benzer. Bu söz nasıl anlamsız ve temelsiz ise, bu da böyledir.

İkinci mukaddime: Farz edelim ki, çeşitli şekillerde "اِلٰى" harf-i cerriyle birlikte kullanılarak müteaddi olan "نَظَرَ" maddesi, Arapçada "intizar - bekleme" manasına gelmiş olsun. Ne var ki, bu âyeti bu manaya hamletmek mümkün değildir. Çünkü, olacağı kesin olduğu için, bekleme ve intizardan dolayı duyulan lezzet, dünyada iken de söz konusuydu.. Dolayısıyla, bu işin, ahirete teşvik etme sadedinde zikredilmesinin güzel olabilmesi için, ahirette dünyadakinden daha fazla ve ileri bir şeyin bulunması gerekir. Bu daha ileri ve mükemmel olması düşünülen bu şeyin, "olmasının yakınlığının" kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü bu, aklen bilinen bir şeydir. Binâenaleyh, **Mu'tezile**'nin bu manadaki te'villeri geçersizdir, batıldır.

Mu'tezile'nin, âyetteki, "Rabbinin mükâfatlarına nazırdırlar, bakarlar" şeklinde bir mananın kastedildiğini ileri sürerek, yapmış oldukları ikinci te'vile gelince, bu, âyetin zahiri manasını terk etmek demektir.

Onların, "Biz, bu manaya, hem aklî hem de naklî delillerin, Allah'ın görülemeyeceğine delalet etmesinden dolayı varıyoruz.." şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki: Biz, bu izahların zayıflığını, akliyyâtla ilgili olan kitaplarda beyan etmiştik. Binâenaleyh, bunları burada zikretmeye gerek yok. Allah en iyisini bilendir.

Acıdan Dolayı Asık Yüzler

وُوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ اَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

"Yüzler (vardır), o gün asıktır.. Anlar ki, kendisine, bel kemiklerini kıracak çok belalı bir şey yapılacak..." (Kıyame, 24-25).

"Basîr" (بَاسِرَةٌ) yüzü çok ekşi olan, yüzünü döken, asan anlamındadır. **"Bâsil"** kelimesi ise, bundan daha ileri dereceyi ifade eder. Ne var ki bu kelime, tağlip yoluyla, yüzünü çok ekşittiğinde, yiğit ve cesur kimse hakkında kullanılır. Buna göre mana, "O yüzler, asıktır, buruktur, döküktür, çatıktır.." demek olur. Zira, renkleri kararmış, idrak ettikleri bedbahtlıktan, Allah'ın rahmetinden ümit kestikleri ve Allah, cennetlikleri ve cehennemlikleri seçerken yüzlerini kararttığı için, o yüzlerden sevinç ve nimetin mutluluğu yok olur. "بَسَرَ" fiilinin ne demek olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın "عَبَسَ وَبَسَرَ" (Müddessir, 22) âyetinin tefsirinde geçmişti. Bu yüzler, bu şekli almışlardır, zira artık onlar, o ilâhi azabın kendi başlarına geleceğine kesinkes inanmışlardır ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Anlar ki, kendisine, bel kemiklerini kıracak çok belalı bir şey yapılacak..."* âyetinden anlaşılmaktadır. Bu âyetteki "zan" maddesi, "yakîn" anlamındadır. Müfessirler de böyle söylemişlerdir. Ama bence, buradaki "zan" maddesinin bulunması, tahakküm ve alay için yer almış bir ifadedir. Buna göre âdeta, "Onlar o halleri görüp müşahede ettiklerinde, içlerinde, kıyametin hak olduğuna dair bir zan meydana gelir!?.." denilmek istenmiştir.

Fâkıre

Âyetteki, "فَاقِرَةٌ" kelimesine gelince, **Ebû Ubeyde** şöyle der: "فَاقِرَةٌ" büyük bir bela, anlamına gelmekte olup, aslında bu, devenin burnunu dağlamakta kullanılan âletin adıdır. **el-Esmaî** de şöyle demektedir: **"el-fakru"**, kemiğe değinceye veya oraya yaklaşıncaya değin, devenin burnunu, koparmaksızın kesmek, sonra da o kesilen yere, sayesinde o devenin güdüleceği bir ağaç parçası yerleştirmektir. İşte bundan dolayı, "o deveye, "fâkıra" uygulandı..." denilmiştir. **Müberred, "fâkıre"**nin, "kişinin belini kıran büyük bir belâ" anlamına geldiğini ve bu kelimenin, "omurga kemikleri dizisi" anlamına gelen "اَلْفَقْرَةُ" ve "اَلْفَقَارَةُ" kelimesindedir" demiştir. O halde

bu demektir ki, âyetteki "فَاقِرَةٌ" kişinin omurga kemiklerini kıran büyük belâ, anlamına gelir. **İbn Kuteybe** de şöyle der: Tıpkı "رَاسِئَةٌ" ve "بَطِنَةٌ" denildiği gibi, "فَقْرَةُ الرَّجُلِ" de denilir.

Bil ki, müfessirlerden, bu kelimeyi cehennemdeki çeşitli azaplar manasına alanlar vardır. **Kelbî** de, "فَاقِرَةٌ", kişinin, Rabbini görmesine, O'na bakmasına engel olan şeydir" demiştir.

Can Boğaza Gelince

كَلَّآ إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾ وَقِيلَ مَنْ ۜ رَاقٍ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾
وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ ۨالْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

"Gözünüzü açın, o köprücük kemiğine dayandığı zaman... "Tedavi edebilecek kim?" denildi (denilecek). Ve o, hakiki bir ayrılış olduğunu zannetti, bacak da bacağa dolaştı mı, o gün sevk yalnız Rabbinedir" (Kıyame, 26-30).

Zeccâc şöyle der: "Buradaki "**kellâ**", dünyayı ahirete tercih etmekten men eden bir ifadedir. Buna göre sanki, "Siz, saîdlerin ve şakîlerin ahiretteki saadetlerini ve şekavetlerini anladığınıza, ahiretin dünya ile kıyas edilemeyeceğini bildiğinize göre, dünyayı ahirete tercih etmekten vazgeçin ve taahhuk ettiğinde dünyadan kopacağınız ve kendisinde ebedi olarak ahirete intikal edeceğiniz önünüzdeki ölüm konusunda dikkatli olun" denilmek istenmiştir.

Diğerleri de buradaki "**kellâ**"nın, "حَقًّا" (gerçekten) manasına geldiğini ve âyetin takdirinin, "can köprücük kemiğine dayandığında, şöyle şöyle olur.." şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bunun maksadı, Hak Teâlâ'nın ahiret hallerinin azamet ve dehşetini beyan edince, mutlaka dünyanın sonlu olacağını, bitip tükeneceğini, herkesin o ölüm acısını yudumlayacağını beyan etmesidir. **Mukâtil** de bu âyete, "kâfir, kıyametle ilgili şeyleri tasdik etmez. Fakat onun ölümü ve ölümün elemlerini yudumlamayı ve ölümün afetlerine katlanmayı savuşturamayacaktır" şeklinde mana vermiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, ruhun bedeni içinde bırakıp ayrıldığı o hali anlatmak üzere إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ *"O, köprücük kemiğine dayandığı zaman..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Köprücük kemiğine dayanan" şeyden maksat, "nefis" veya "ruh"tur, yani "Bunlar, köprücük kemiğine dayandığında.." demektir. Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz onu biz indirdik"* (Kadr, 1) âyetinde olduğu gibi, muhatapça malum olduğundan dolayı, daha önce bahsi geçmeyen şeyi zamirle anlatmıştır.

İKİNCİ MESELE

"**Terâkî**" kelimesi "**terkure**"nin cemî olup, bu da, iki omuz başı ile göğsün üst kısmı arasındaki kemiktir. Bil ki "nefs"in veya "ruh"un (canın) buraya varıp dayandığı söylenerek, ölümün yaklaştığı kinâî olarak anlatılmak istenmiştir. **Düreyd**'in şu beyti de bu manadadır:

وَرُبَّ عَظِيمَةٍ دَافَعْتُ عَنْهَا وَقَدْ بَلَغَتْ نُفُوسُهُمُ التَّرَاقِيَ

"Bazı büyük belalar vardır; nefis kendisini savunur, müdafaa eder; ama bu arada, can da, (nerdeyse) boğaza çıkmıştır." Bu âyetin bir benzeri de, *"O (can) boğaza geldiğinde"* (Vâkıa, 83) âyetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı tenkitçiler şöyle demişlerdir: "Nefis (can), kalpten ayrıldıktan sonra köprücük kemiğine ulaşır. Nefis (can) kalbi terk edince, hiç şüphesiz ölüm meydana gelir. Halbuki âyet, can köprücük kemiğine geldiğinde, insanda hayatın devam ettiğine delalet etmektedir. Bunun delili, sûredeki (ileride gelen), *"Tedavi edebilecek kim?" denildi..."* (Kıyame, 27) âyetleridir."

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Buradaki, *"O (can), köprücük kemiğine dayandığı zaman..."* ifadesiyle "Bu hal yaklaştığında..." manası kastedilmiştir.

İyileştirme Çaresi Arayışı

Hak Teâlâ sonra, وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ *"Tedavi edebilecek kim?" denildi (denilecek)"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "**râk**" ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bu ifadenin, "**rukye**" kökünden olması... Arapçada, birisi bir şey vasıtasıyla hastanın şifa bulmasını istediğinde, "رَقَاهُ – يَرْقِيهِ – رُقْيَةً" denilir. Nitekim بِسْمِ اللهِ أَرْقِيكَ "Seni 'bismillah' diyerek, Allah'ın yüce adına dayanarak

tedavi ediyorum" denilir. Bu izaha göre, bu sözü söyleyen kimseler, ölümle yüz yüze bulunan o insanın etrafında bulunanlar olmuş olur. Buna göre bu soru, istifham-ı takriri olabilir. Buna göre onlar sanki, o hasta için, onu bundan kurtaracak, ona okuyup üfleyecek bir doktor bulmayı arzulamış olurlar. Bu sorunun, istifham-ı inkârî (olumsuzluk ifade eden bir soru) olması da muhtemeldir. Nitekim bir kimse ümitsizliğe düştüğünde, "ölümle yüz yüze kalan bu insanı, kim bundan kurtarabilir?" der.

2) Buradaki "**râk**" kelimesi, "رَقِيَ – يَرْقَى رَقْيًا" fiilindendir. Nitekim "وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ" (İsra, 93) âyeti bu manadadır. Bu izaha göre, bu sözü söyleyenler melekler olmuş olur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Melekler, kâfire yaklaşmak istemezler. Bunun üzerine ölüm meleği, "Bu kâfire kim yaklaşacak (يَرْقَى)?" der. **Kelbî** de, Kişi ölürken, ölüm meleğinin yanı sıra, yedisi rahmet, yedisi de azap meleği olmak üzere on dört melek daha bulunur. Binâenaleyh kişinin nefsi (canı), köprücük kemiğine varıp dayandığında, onlar birbirine, hangisinin onun ruhunu alıp göğe yükselteceğini sormak için bakarlar. İşte "مَنْ رَاقٍ" (kim yükseltecek) ifadesi bu manadadır" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demektedir: "Ağız harfleri ile birlikte kullanılan "nûn"u izhar ile okumak güzel bir şeydir. Ama buradaki "مَنْ"in nûn'unu izhar ile okumak caiz değildir." **Hafs, Âsım**'ın buradaki nûn ile "بَلْ رَانَ"deki lâm'ı izhar ile okuduğunu (yani sekte yaparak okuduğunu) rivâyet etmiştir. **Ebû Ali el-Fârisî** de, "Ben bu okuyuşun sebebini izah edemiyorum" derken, **Vahidî** şöyle demektedir: "Bunun izahının şöyle olduğu söylenebilir: Buradaki maksat, "مَنْ" ve "بَلْ" üzerinde vakıf yaparak izhar ile okumak, daha sonra da, gelen ifadeyle söze yeniden başlamaktır. Fakat bu beğenilen bir okuyuş değildir.

Hak Teâlâ daha sonra, وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ *"Ve o, hakiki bir ayrılış olduğunu zannetti"* buyurmuştur.

Müfessirler şöyle demektedirler: "Buradaki "zan" ile, o kimsenin artık dünyadan ayrıldığını kesinkes anlayıp inandığı manası kastedilmiştir. Belki de insan, ruhu bedenine takılı kaldığı müddetçe, Hak Teâlâ'nın, *"Yok yok, siz çarçabuk geçen (dünyayı) seversiniz"* (Kıyame, 20) âyetinde de buyurduğu gibi, bu dünyayı alabildiğine sevdikleri için, dünyada kalmayı istiyor, bundan ümit kesmek istemiyor, dolayısıyla da kesin öleceğini anlamak

istemiyor. Aksine hayatta kalacağına zann-ı galip besliyor. Belki de Cenâb-ı Hak, onların bu tür inançlarını, alay etmek için, "zan" diye ifade etmiştir."

Bil ki bu âyet, ruhun, kendi kendine kâim (yeterli) bir cevher olup, ölümden sonra da kaldığına delalet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, ölüme burada *"ayrılış"* adını verdi. Ayrılış ise, ruhun baki kalması durumunda söz konusu olur. Çünkü ayrılma ve birleşme, birer sıfattır. Sıfat ise bir mevsufun mevcudiyetini gerektirir.

Duruşmaya Doğru Sevkiyat

Daha sonra da Hak Teâlâ, وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ *"Bacak da bacağa dolaştı mı..."* buyurmuştur.

"**İltifaf**", bir araya gelmek, toplanmak demek olup, tıpkı, جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا *"Sizi bir araya getireceğiz"* (İsra, 104) âyetinde olduğu gibidir.

"**Sâk**"ın ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu, büyük - müthiş, zor iş demektir. Nitekim meânî âlimleri şöyle demektedirler: "İnsanı, bir sıkıntı sardığında, paçaları sıvar." Bundan ötürü, zor ve çetin işlere sâk (bacak) denmiştir. Nitekim Araplar, harp iyice kızışıp şiddetlendiğinde, "Harp sâkı (bacağı) üzerine kaim oldu" derler. **Ca'dî** de şöyle der:

اَخُو الْحَرْبِ اِنْ عَضَّتْ بِهِ الْحَرْبُ عَضَّهَا وَاِنْ شَمَّرَتْ عَنْ بَاقِهَا الْحَرْبُ شَمَّرَا

"O, âdeta savaşın kardeşidir, eğer savaş onu ısırırsa, o da onu ısırır... Yok onun başına işler açarsa, o da onun başına nice işler açar..." Daha sonra sözüne devamla (me'ânî âlimleri) şöyle der: "Âyetteki bu ifadeyle, "Dünyadan, dünyanın lezzetlerinden kopup ayrılma şiddeti ile, dünyadan çekip gitme şiddeti bir araya geldiği zaman, yahut aileyi, çocuğu, malı ve makamı geride bırakmanın sıkıntısı ile, düşmanların sevinip dostlarının kederlenmesi sıkıntısı bir araya geldiği zaman..." demektir. Velhasıl ortada, ahirete gitme, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkmanın sıkıntıları gibi pek çok sıkıntılar var. Yahut da, "Dostları - ahbapları terk etmenin sıkıntısı ile, yabancı bir yurda gitmenin sıkıntısı bir araya geldiğinde..." demektir.

Sâk

İkinci görüş: Buradaki "**sâk**" ile, o belli uzuv (bacak baldır) kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar şu izahları yapmışlardır:

1) **Şa'bî** ve **Katâde,** burada bahsedilen bu iki sâk (bacak) ile, ölümle yüz yüze kalan kimsenin bacaklarının kastedildiğini söyleyerek, "Can çekişen

kimsenin, ayaklarının birini diğerine nasıl sardığını görmedin mi?" demişlerdir.

2) **Hasan el-Basri** ve **Saîd b. Müseyyeb,** bu iki bacak ile, ölen kimsenin kefene konulduğunda, iki ayağının bağlanışının kastedildiğini söylemişlerdir.

3) Kişi öldüğünde, bacakları kurur (cansızlaşır), dolayısıyla da birbirine dolanır.

Daha sonra Hak Teâlâ, اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذِ نِالْمَسَاقُ *"O gün sevk yalnız Rabbinedir"* buyurmuştur. "**Mekâl**" kelimesinin "يَقُولُ - قَالَ" fiilinin mimli masdarı olması gibi, "**mesâk**" da "يَسُوقُ - سَاقَ" fiilinden mimli mastardır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifadeyle, "kendisine sevk edilen", yani Hak Teâlâ kastedilmiştir.

b) Bununla, o gün bu sevk işini yapanın Rab Teâlâ olduğu kastedilir ve buna göre mana, "Bunların sevki, Allah'a havale edilmiştir.

Kâfirin Hali

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى ﴿٣١﴾ وَلٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ اِلٰى اَهْلِهِ يَتَمَطّٰى ﴿٣٣﴾

"İşte o, tasdik etmemiş, namaz da kılmamış. Fakat üstelik yalanlamış ve arkasını dönmüş. Sonra da çalım sata sata yürüyerek ehline gitmişti" (Kıyame, 31-33).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ bu kimsenin, itikat, amel dünya hayatı bakımından nasıl çalıştığını anlatmıştır. İtikatla ilgili olarak, o, din namına hiçbir şeyi tasdik etmemiş, aksine dini yalanlamıştır. İbadet açısından ise o, namaz kılmamış, aksine sırtını dönmüş ve yüz çevirmiştir. Dünyasına dair olarak da bu kimse ailesine, böbürlenerek, çalım satarak, salınarak gider-gelir.

Bil ki bu âyet, kâfir kimsenin, iman etmemesi yüzünden, zemm ve ikâb-ı ilâhiye müstahak olması gibi, namazını terk etmesi yüzünden de yine bunlara müstahak olduğuna delalet eder.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "tasdik etmediği, namaz kılmadığı..." belirtilen kimsenin kim olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, *"İnsan, zanneder mi ki her halde biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?"* (Kıyame, 3) âyetinde bahsedilen insandır. Baksana Hak Teâlâ'nın, *"İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"* (Kıyame, 35) beyanı da, *"O, kıyamet ne zaman?" diye sorar"* (Kıyame, 6) âyetine atıftır.

2) Âyet, **Ebû Cehil** hakkında nazil olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "يَتَمَطّٰى" kelimesiyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bunun aslı, "يَتَمَطَّطُ" şeklinde olup, manası, "kasılarak, uzun adımlarla yürür" şeklindedir. Çünkü, böbürlenen, salına salına yürüyen kimse, adımlarını uzun atar... Bu demektir ki, buradaki son "ط" (tî), yâ'ya çevrilmiştir. Ve bu tıpkı, "تَقَضّٰى" kelimesinin aslının, تَقَضَّصُ "iz sürdü, takip etti" olması gibidir.

b) Bu kelime, "اَلْمَضَا" kökünden olup, bu kelime de "sırt" anlamındadır. Çünkü, bu kimse, (salınır ve kasılırken), sırtını büker ve eğer... Nitekim hadiste de, اِذَا مَشَتْ أُمَّتِى الْمَطِيطٰى *"Ümmetim, böbürlenerek salınarak yürüdüğünde..."*[2] buyurulmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Arap dilini iyi bilenler, buradaki "لَا" edatlarının, "لَمْ" manasına geldiğini, dolayısıyla da âyetteki "فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى" ifadelerinin "لَمْ يُصَدِّقْ وَلَمْ يُصَلِّ" manasına geldiğini ve bu ifadenin tıpkı "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" (Beled, 11) âyetinde olduğu gibi "لَمْ يَقْتَحِمْ" anlamında olduğunu bilirler.

Nitekim hadiste de, اَرَاَيْتَ مَنْ لَا اَكَلَ وَلَا شَرِبَ وَلَا اِسْتَهَلَّ *"Ne yemiş, ne içmiş, ne de ağlamış (ses çıkarmış) olmadan dünyaya gelen cenin hakkında ne dersin?"*[3] **Kisâî** de şöyle der: "Ben, Arapların hiç bu gibi ifadelerde, ister açık isterse gizli olsun, bu gibi yerlerde peşinden bir başka ifadeyi eklemedikçe, bu tarz ifadeler kullandıklarını görmedim. Meselâ, açıkça ifade edilene gelince, mesela onlar, وَلَا فُلَانٌ "ne de falanca" demedikçe لَا عَبْدُ اللهِ خَارِجٌ "Abdullah hariç değil"; ve mesela, لَا يَجْمِلُ "iyilikte bulunmaz" demedikçe, مَرَرْتُ بِرَجُلٍ لَا يُحْسِنُ "ihsanda bulunmayan bir adama rastladım" demezler.

2 **Kenzü'l-Ummâl,** 11/30869.

3 **Müslim, Kasâme,** 38 (3/1311).

Mukadder olanına gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" (Beled, 11) ifadesinde olduğu gibidir. Çünkü Allahu Teâlâ önce böyle buyurmuş, sonra da, araya cümle-i itiraziyye sokarak "وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ" (Beled, 12) demiş, peşinden de "...فَكُّ رَقَبَةٍ اَوْاِطْعَامٌ" (Beled, 13-14) buyurmuştur. Bu kelamın takdiri, لَا فَكَّ رَقَبَةً وَلَا اَطْعَمَ مِسْكِينًا "O sarp yokuşa sarmadı, köleyi azâd etmedi, yoksulu da doyurmadı.." şeklinde olur. Böylece bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, tek bir yerde "لَا" demekle yetinmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "فَلَا اقْتَحَمَ" ifâdesinin takdirinin "اَفَلَا اِقْتَحَمَ ، هَلَّا اِقْتَحَمَ" şeklinde olduğunu söyleyenler de vardır.

Yalanlayan Kâfirin Layıkı

اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰىۙ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰىۙ ﴿٣٥﴾

"Hoşlanmadığın her şey başına gelsin. Çünkü layıksın.. Yine, hoşlanmadığın şey başına gelsin. Zira, layıksın..." (Kıyame, 34-35).

Nüzul Sebebi

Katâde, Kelbî ve **Mukâtil** şöyle demektedirler: "Allah'ın Resûlü, **Ebû Cehil**'in elini tuttu, sonra da "فَاَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى" diyerek onu tehdit etti, bunun üzerine **Ebû Cehil,** "Hangi şeyle beni tehdit ediyorsun? Sen ve Rabbin, bana hiçbir şey yapamazsınız. Ben, bu vadi halkının en şereflisiyim" demiş, sonra da elini Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinden çekip gitmişti.. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Ebû Cehil**'e dediği gibi, Allahu Teâlâ aynı anlamda olmak üzere bu âyeti inzal buyurdu.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın "اَوْلٰى لَكَ" ifâdesinin anlamı, "وَيْلٌ لَكَ" demek olup, bu da, kişinin başına, hoşlanmayacağı şeylerin gelmesi için ona beddua etmek anlamına gelir." **Kâdî,** "Âyetin manası, "artık bütün bunlardan sonra, Allah'ın rahmeti senden uzak olsun! Gerek dünyan hususunda, gerekse ahiretin hususunda hep tökezleyesin..." şeklindedir" derken, diğer bazıları, bunun manasının, "Bütün bunlardan sonra, veyl ve yazıklar sana olsun" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Kaffâl da, şöyle der: "Bu hususta şu izahlar da yapılabilir:

1) Bu, Allahu Teâlâ'dan, kâfirler için vaki olan ilk tehdittir.

2) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, düşmanına söylediği, düşmanının da kendisini aziz ve kıymetli olduğunu sandığı için yadırgadığı bir şeydir. Dolayısıyla Allahu Teâlâ, işte bu ifadelerin aynısını indirmiştir. (Yani, "Ben de öyle diyorum" anlamında).

3) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın düşmanlarına böyle söylemesini, nebisine Allah'ın emrettiği bir emirdir. Buna göre mana, "O, ailesine böbürlene böbürlene çekip gitti. Binâenaleyh ey Muhammed, ona de ki "اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى" yani, "sakın, ayağını denk al! Çünkü, başına, takat getiremeyeceğin derecede kötülükler gelmesi çok yakındır..." şeklinde olur.

İnsan Gayesiz mi Yaratıldı?

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُّتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّنْ مَّنِيٍّ يُّمْنٰى ﴿٣٧﴾

"İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanıyor. O; dökülen meniden bir damla su değil miydi?" (Kıyame, 36-37).

Yani, "insan, kendisini, dünyada emredilmeyen, yasak konulmayan, mükellef tutulmayan; ahirette de yaptıklarının hesabını vermeyen, manasız, başıboş bir varlık mı sanıyor?" demektir. Çünkü, Arapçada "سُدًى" başıboş, manasız, terk edilmiş anlamlarına gelir. Nitekim Arapçada, "devemi başıboş bıraktım, saldım, terk ettim" anlamında "اَسْدَيْتُ اِبِلِى اِسْدَاءً" denilir.

Ahiretin Gerekli Oluşu

Bil ki Allahu Teâlâ, bu sûrenin başlarında, *"Yoksa insan, o kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor..."* (Kıyame, 3) buyurunca, sûrenin sonunda da bu ifadeye, tekrar yer vermiş, öldükten sonra dirilme ile kıyametin varlığının doğruluğu hususunda şu iki delili getirmiştir.

Birinci delil: Cenâb-ı Hakk'ın, *"insan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"* âyeti olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü o kıyamet saati şüphesiz gelecektir. Ben onu, hemen açıklayacağım geliyor, ki herkes neye çalışıyorsa kendisine onunla mukabele edilmiş olsun"* (Tâhâ, 15) ifadesi ile, *"Yoksa biz, iman edip de güzel güzel amel edenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız..."* (Sâd, 28) ifadesi olup, izahı şöyle yapılabilir: Mükellef tutmadan, kendisine itaati emretmeden, kötü

şeylere karşı yasaklar koymaktan, yapabilme gücü, vasıtası ve akıl verme işi Cenâb-ı Hakk'ın kötü fiillere razı olmasını gerektirir ki, bu da, O'nun hikmetine uygun düşmez. Binâenaleyh, bu demektir ki mutlaka mükellef tutması gerekir. Yükümlü kılma ise, kerîm ve rahîm olan zata, ancak bir mükâfat yurdunun, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olması ile uygun ve makul olur.

Haşrin olabileceğine dair **ikinci delil,** ilk yaratma ile, yeniden yaratma hususunda yapılan istidlâl olup, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى *"O, dökülen meniden bir damla su değil miydi?"* (Kıyame, 36) âyetidir. Bu âyetle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nutfe, "az su" demek olup, çoğulu "**nitâf**" ve "**nutef**" şeklinde gelir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "O, babanın sulbünde, anasının sinesinde, azıcık bir su değil miydi?" demiştir. Âyetteki "مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى" tabirinin manası ise, "anasının rahmine dökülen., bir sudan" şeklinde olup, biz bu hususta ilgili açıklamayı, Necm, 46 ve Vâkıa, 58 âyetlerinin tefsirinde yapmıştık.. Buna göre şâyet, "Âyette, menî kelimesinden sonra bir de "يُمْنٰى" "akıtılan, dökülen.." fiilinin getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki, böyle denilmesindeki hikmet, o kimsenin halinin önemsizliğine bir işarettir. Buna göre âdeta, "O, necasetin çıkış mahalli demek olan bir kanaldan sudur eden bir meniden yaratılmıştır. Hal böyle olunca, bu gibi şeylerin, Allah'a taatten yüz çevirmesi, bu hususta büyüklenmesi uygun düşmez" denilmek istenmiştir. Ne var ki Allah, bu manaya böyle bir rumuzla îma etmiştir ki, bu tıpkı, def-i hacette bulunmaları kastedilerek, **Hz. İsa** (a.s) ve **Hz. Meryem** hakkında, *"Onlar yemek yiyorlardı.."* (Maide, 75) denilmesi gibidir.

İKİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

Bu sûrede "يُمْنٰى" hem yâ ile hem de tâ ile okunmuştur. Binâenaleyh, tâ ile okunması halinde fiilin tahtındaki zamir, "مَنِيٍّ"e râci olup, takdiri, "o, meniden akıtılan bir nutfe değil miydi?" şeklinde olur.

Nutfeden Alakaya

ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰى ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى ﴿٣٩﴾
اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى ﴿٤٠﴾

"Sonra o, bir alaka olmuş, derken (Allah onu), insan biçimine koyup yaratmış, uzuvlarını düzenlemiştir. Hülasa, ondan erkek-dişi iki sınıf çıkarmıştır. (Bütün bunları yapan Allah), ölüleri tekrar diriltmeye kadir değil midir? (elbette kadirdir)" (Kıyame, 38-40).

"ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً" yani, "O insan, bu nutfenin peşinden bir alaka haline geldi" demektir.

Âyetteki, "فَخَلَقَ فَسَوّٰى" cümlesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) "Yarattı, ölçüp biçti, düzeltti ve ince bir düzen verdi."

b) "فَخَلَقَ" yani, "ona ruhunu üfledi; "فَسَوّٰى", yani, uzuvlarını, kemale erdirdi" demek olup, bu **İbn Abbas** ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "فَجَعَلَ مِنْهُ" buyurmuştur. Yani, "O, insandan, الزَّوْجَيْنِ iki sınıfı halk etmiştir.." Sonra da, bu iki sınıfın neler olduğunu belirterek, "erkek ve dişiyi.." buyurmuştur.

"اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى" Yani, "Bu tür şeyleri yoktan var eden Allah, sizleri yeniden yaratmaya kadir değil midir?" demektir. Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyeti okuyunca !سُبْحَانَكَ بَلٰى "Seni noksan sıfatlardan tenzih ve takdis ederiz, elbette kadirsin!.." demiş. Hamd, âlemlerin Rabbine, salât ve selâm, peygamberlerin efendisi, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

İNSAN SÛRESİ

Bu sûre, 31 âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Hiçten Yaratılan İnsan

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَذْكُورًا ﴿١﴾

"İnsanın üzerine, uzun devirden öyle bir zaman geçti ki, (o vakit), o anılmaya değer bir şey bile değildi?" (İnsan, 1).

Hel Soru Edatının Kad Manası

Âlimler, hem buradaki âyetin başındaki, hem de "هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ" (Gâşiye, 1) âyetinin başındaki "هَلْ" edatlarının "قَدْ" manasına geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim sen, "Falancanın yaptığını gördün mü?" (هَلْ رَاَيْتَ...) dersin ve bunu, "Sen onu, onun gördüğünü kesinkes bildiği halde söylersin.." Ve yine sen, "Sana va'z u nasihatta bulundum mu? Sana bağışta bulundum mu? (هَلْ...) dersin. Bu ifadelerle senin maksadın, senin ona muhakkak (قَدْ) bağışta bulunup öğüt verdiğini anlatmandır.

Bu tabir bazen de, "istifham-ı inkârî" anlamına gelir. Nitekim sen, hiç kimse kadir olamaz anlamında, "Böylesini kim yapabilir? (هَلْ يَقْدِرُ اَحَدٌ...) dersin. Ama bunun istifhâm manasına geldiği açıktır. "هَلْ"in burada istifhâm manasına gelmeyişinin delili şu iki şeydir:

1) Rivâyet olunduğuna göre, **Ebû Bekir** bu âyeti dinleyince, يَا لَيْتَهَا كَانَتْ تَمَّتْ فَلَا نَبْتَلِى "Keşke o iş, o zaman bitmiş olsaydı da, biz de imtihana çekilmeseydik..." demiştir. Şimdi şâyet bu ifadenin başındaki "هَلْ" istifham manasına gelseydi, **Ebû Bekir** "يَالَيْتَهَا تَمَّتْ" demezdi. Çünkü istifhama, ya "بَلٰى" ya da "نَعَمْ" denilerek cevap verilir. Binâenaleyh bu cümle, istifham cümlesi değil de haber cümlesi olunca, böyle bir cevabın getirilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

2) Allah'ın böyle bir soru sorması muhaldir. Binâenaleyh bu cümlenin, "haber cümlesi" manasına alınması gerekir.

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, buradaki insanın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

1) Bu cümleden olarak bir grub müfessir, bununla **Hz. Adem** (a.s)'in kastedildiğini söylemiştir. Bu fikri benimseyenler şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ bu âyette önce **Hz. Adem** (a.s)'in yaratılışından bahsetmiş, daha sonra da çocuklarının yaratılışını, *"Muhakkak ki biz insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık"* (İnsan, 2) buyurarak anlatmıştır.

2) Âyette bahsedilen "insan" ile, **Hz. Adem** (a.s) kastedilmiştir. Delili ise, *"Muhakkak ki biz insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık"* (İnsan, 2) âyetidir. O halde bu demektir ki her iki yerde geçen "insan" sözüyle aynı şahıs kastedilmiştir. Takdirin böyle olması halinde, âyetin manası "nazmı" daha güzel olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "حِينٌ" (bir devir) ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, uzun bir süre demek olup, aslında sınırsız bir zaman dilimidir.

b) Bu zaman, "kırk yıl" ile sınırlanmıştır. Binâenaleyh bu "âyette geçen "insan" sözü ile Adem (a.s) kastedilmiştir" diyenler, buradaki mananın, "o, kendisine ruh üfleninceye değin, kırk yıl çamur olarak bekledi" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a), **Hz. Adem** (a.s)'in kırk yıl çamur, kırk yıl "**hame-i mesnûn**" (kokuşmuş çamur), kırk yıl "**salsâl**" (pişmiş çamur) halinde kaldığını, böylece de yaratılışının yüz yirmi senede tamamlandığını söylemiştir. O halde bu demektir ki insan (**Adem** (a.s)), bu müddet içinde o, *"anılmaya değer bir şey"* değildi.

Hasan el-Basrî de şöyle der: "Yer ile gökleri yarattığı müddet olan altı günde Allahu Teâlâ, bütün her şeyi, yani karada ve denizde görülen, görülmeyen bütün her şeyi yaratmış ve Adem (a.s)'in yaratılmasını sona bırakmıştır. İşte âyetteki, *"(o vakit) o, anılmaya değer bir şey değildi"* ifadesiyle kastedilen budur. Buna göre eğer, "**Tîn**" (çamur-kil), "**salsâl**" (pişmiş çamur), "**hame-i mesnûn**" (kokuşmuş çamur) hallerinde, kendine ruh üflenmezden önce **Hz. Âdem** (a.s), henüz "insan" değildi. Halbuki âyet, o henüz anılmaya değer bir şey değilken, **Hz. Âdem** (a.s)'in insan sayılması hali üzerinde uzun bir süre geçtiğini ifade ediyor" denilirse, biz deriz ki: "**Tîn** (çamura) ve **salsâl**'a insan şekli verilip ve ileride buna ruh üflenecek, böylece de insan olacak diye, hakkında bir hüküm (takdir) bulununca, bu önceki dönemleri de "insan" diye adlandırmak yerinde olur. Zaten âyetteki insan sözü ile, "**nefs-i nâtıka**" (konuşup düşünen insan)ın kastedildiğini, bunun ise bedenler yok iken var olduğunu söyleyenlere göre, böyle

bir problem söz konusu değildir. Bil ki âyetin bu dikkat çekişinin maksadı, insanın muhdes (mahluk-sonradan olma) bir varlık olduğunu belirtmektir. İnsan böyle olduğuna göre, mutlaka onun kadir bir muhdisi (var edicisi) vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا *"(O vakit) o, anılmaya değer bir şey bile değildi"* ifadesi, "**el-insan**"dan "hal"dir. Buna göre, sanki "O insan üzerinde, anılmaya değer bir şey olmadığı halde, bu kadar süre geçmiştir" denilmek istenmiştir. Yahut da, bu ifade, "حِينٌ" kelimesinin sıfatı olarak merfudur. Buna göre ifadenin takdiri, "Şüphesiz o insan üzerinde, kendisinde henüz bir şey olmadığı bir süre geçmiştir" şeklindedir.

Nutfeden Yaratılan insan

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾

"Şüphesiz biz, insanı, karışık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeple onu işitici, görücü yaptık" (İnsan, 2).

Bu âyetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Emşâc**

"**Meşc**", Arapçada, "karışma" manasınadır. Nitekim birisi bir şeyi karıştırdığı zaman, "مَشْجًا - يَمْشُجُ - مَشَجَ" fiili kullanılır. O halde, "**emşâc**", "karışan şeyler" demektir. **İbnü'l-Arabî,** bu kelimenin müfredinin, "مَشِجٌ مَشِيجٌ –" şekillerinde olduğunu söylemiştir. Arapçada, bir şeyi bir şeye karıştırdığında, tıpkı "**halît**" denildiği gibi, "**meşîc**" de denilir. Yine "karışmış" manasında, "**mahlût**" denildiği gibi, "**memşûc**" da denilir. **Huzelî** bir beytinde şöyle der:

كَأَنَّ الرِّيشَ وَالْغُوقِينَ مِنْهُ خِلَافَ النَّصْلِ شَطَّ بِهِ مَشِيجٌ

"Okun yüzü ile, okun iki ucundaki gezi, hedefe isabet edemeyip, sadece azıcık kana bulaştı." O, bu beyti ile, oku "hedefine isabet etmeme ve ucundaki tüyü ile ucunun ufacık bir kan ile karışmakla" tavsif etmiştir.

Keşşâf sahibi, "**emşâc**"ın, müfret olup, cemî olmadığını; delilinin ise bunun, müfret bir kelimenin sıfatı olduğunu, o müfret kelimesinin "**nutfe**"

olduğunu; ve yine mesela "نُطْفَةٌ مَشِيجٌ" (nutfetun meşîcun) dendiğini, dolayısıyla da "**emşâc**" kelimesinin, "**meşîc**"in çoğulu olduğunun söylenemeyeceğini, aksine bu iki kelimenin de, müfret oluşta birbirine denk kelimeler olduğunu ve mesela bu ifadeye benzer ifadelerin de "bir bölüm - bir tomar" demek olan, ثَوْبٌ اَخْلَاقٌ، بَرْمَةٌ اَعْشَارٌ (eski elbise) ve "اَرْضٌ سَبَاسِبٌ" (esen büyük sahra) gibi ifadeler olduğunu söylemiştir.

Karışım Halinde Nutfe

Âlimler "**nutfe**" (meni)nin "karışık" olmasının ne demek olduğunda çeşitli izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak ekserisi bunun, tıpkı, *"O, babanın sulbü ile ananın sinesinden çıkar"* (Târık, 7) âyetinde ifade edildiği gibi, erkeğin nutfesinin (menisinin), kadının nutfesi (menisi) ile karışması demek olduğunu söylemişlerdir. Mesela **İbn Abbas** (r.a), "Bu erkeğin beyaz ve kalın suyunun kadının sarı ve ince suyu ile karışması demektir. Bu iki su birbiriyle karışır ve bundan çocuk meydana gelir. Binâenaleyh sinirler, kemikler ve çocuktaki güç-kuvvet, erkeğin suyundan (menisinden), et ve kan ise kadının menîsinden oluşur" demiştir.

Mücâhid de, bu kelime ile nutfenin renginin kastedildiğini, erkeğin beyaz, kadının sarı olduğunu söylemiştir. **Abdullah (b. Mes'ûd)** (r.a) ise, bu ifadeyle, çocuktaki damarların kastedildiğini söylemiştir. **Hasan el-Basrî** de, âyetin manasının, "kan" ile, yani "hayız kanı ile karışmış nutfe" şeklinde olduğunu; çünkü kadının suyunun, erkeğin suyu ile karşı karşıya gelip de kadın hamile kaldığında, bu nutfenin, kadının hayzını engellediğini, dolayısıyla nutfenin hayız kanına karıştığını söylemiştir. **Katâde** de, "**emşâc**"ın o suyun önce hayız kanıyla karışıp, sonra "**alaka**", sonra da "**mudga**" (bir lokma et parçası) olması demek olduğunu söylemiştir. Bütün bu görüşlerden, "**emşâc**"ın, bir cismin bir sıfattan bir sıfata, bir halden başka bir hale geçmesi manasına geldiği anlaşılmaktadır. Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, o nutfeye insandaki sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluk gibi, mevcut olan tabiî fıtrî bir karışımı meydana getirmiştir. Dolayısıyla âyetin takdiri, مِنْ نُطْفَةٍ ذَاتِ اَمْشَاجٍ "Karışım halinde bir nutfeden" şeklindedir. O halde bu demektir ki burada, muzaf olan "**zate**" kelimesi mahzuftur." Bu kelimeyle ilgili olarak yapılan açıklamalar, burada tamamlanmıştır.

Bazı âlimler de şöyle derler: "Bu görüşlerden en uygunu, âyetteki ifade ile, erkeğin ve kadının nutfelerinin (manilerinin) karışmasının kastedilmiş

olduğunu söyleyen görüştür. Çünkü Allahu Teâlâ o nutfeyi, "**emşâc**" diye tavsif etmiştir. Halbuki nutfe, "alaka" olduğunda, artık "nutfe" diye isimlendirilmez.

Fakat bu delil, âyetin bu ifadesi ile, o nutfenin "toprak, su, hava ve ateş" ile karışık (**emşâc**) olduğunu söyleyen görüşü zedelemez.

İmtihan İçin Yaratılış

Âyetteki, نَبْتَلِيهِ *"Onu imtihan ediyoruz"* ifadesi ile ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin takdiri, لِنَبْتَلِيَهُ "Onu imtihan etmek için.." şeklindedir. Bu tıpkı bir kimsenin, جِئْتُكَ لِأَقْضِيَ حَقَّكَ "Hakkını vermek için..." manasında, أَقْضِي حَقَّكَ "Geldim, borcunu vereceğim" demesi gibidir. Yine, "Senden bağışta bulunmanı istemek için..." manasında أَتَيْتُكَ أَسْتَمْنِحُكَ "Geldim, senden bağış istiyorum" demesi gibidir. İşte âyetteki bu ifade de "لِنَبْتَلِيَهُ" takdirindedir. Bunun bir benzeri de, "وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ" (Müddessir, 6) âyetidir. Bu da, "لِتَسْتَكْثِرَ" takdirindedir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki bu ifade, "hal" cümlesi olup, "onu imtihan etmek isteyenler olarak..." manasında, خَلَقْنَاهُ مُبْتَلِينَ لَهُ "imtihan etmek isteyenler olarak onu yarattık" takdirindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür.

a) Âyette bir takdim-tehir var. Bunun takdiri, "فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا لِنَبْتَلِيهِ" şeklindedir.

b) Böyle bir takdim-tehir olduğunu söylemeye gerek yok. Çünkü âyetin manası, "Biz o insanı bu karışık şeyden, öldükten sonra dirilmek (ba's) için değil, aksine imtihan ve ibtila için yarattık" şeklindedir. Daha sonra Hak Teâlâ, o insana, sayesinde, imtihanın yapılabileceği şeyleri verdiğini, bunların ise "**semi'**" ve "**basar**" (duyma ve görme) olduğunu belirterek, *"Bu sebeple onu işitici, görücü yaptık"* buyurmuştur.

Buradaki "**semi'-basar**" (işitici, görücü) ifadeleri, insanın anlayış ve temyiz kabiliyetinden bir kinayedir. Nitekim Hak Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, babasına *"Niçin duymayan görmeyen şeylere tapıyorsun?"* (Meryem, 42) dediğini nakletmiştir. Hem bazen **semi'** (işitici, söz dinleyen) kelimesi ile,

itaatkâr manası kastedilir. Nitekim Arap, سَمْعًا وَطَاعَةً "Başım gözüm üstüne, hemen..." der. "**Basîr**" (gören) sıfatı ile de "bilen" manası kastedilir. Nitekim Arapçada, "Bu işin erbabı, mütehassısı falancadır" manasında, "فُلَانٌ بَصِيرٌ فِي هٰذَا الْأَمْرِ" denilir. Bazı kimseler de, "Aksine buradaki bu iki kelime ile, insanın o malum iki organı (gözü ve kulağı) kastedilmiştir. Allahu Teâlâ insandaki duyu organlarının en kıymetlileri ve önemlileri bunlar olduğu için, özellikle bu ikisini zikretmiştir" demişlerdir.

Doğru Yol İnsana Gösterildi

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾

"Gerçekten biz ona yolu gösterdik: İster şükredici ister nankör olsun" (İnsan, 3).

Allahu Teâlâ insanı, terkibini yapıp, ona zahirî ve batınî hisseler (duyular) verdikten sonra, ona hidâyet ve dalalet yollarını beyan ettiğini de belirtmiştir.

Bu âyetle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet insana, duyu organlarının verilişinin, aklın verilişinden önce gibi olduğunu göstermektedir. Durum da böyledir. Çünkü insan başlangıçta, eşyayı bilmekten uzak olarak yaratılmıştır. Fakat Allahu Teâlâ insana, bu tür bilgileri elde etmesine yardımcı olacak âlet ve edevat (vasıtalar) vermiştir. Bunlar da zahirî ve batınî duyulardır. Binâenaleyh kişi hissedilmek özelliğinde olan şeyleri, hissedip idrak ettiğinde, bunlar arasında, ortak olan ve olmayan noktaların bulunduğunu görür ve o bunlardan, mesela menfî (olumsuz) ile müspetin (olumlu)nun bir arada bulunamayacaklarını, ikisinin birden yok olamayacaklarını ve bir bütünün, kendisini meydana getiren parçalardan daha büyük olduğunu bilmemiz gibi, ilk doğru bilgileri çıkarır. Bu ilk bilgiler, işte akıl vasıtasıyla elde edilir. Çünkü bunları bir araya getirmek (mukaddimeler kurup, kıyaslar yapmak) ile, bilinmeyen nazari (teorik) bilgileri bilinir hale getirmek mümkündür. Böylece

hissin (duyuların) var oluşta, akıldan önce oldukları sabit olur. İşte bundan ötürü, "Duyularını kaybeden ilmi kaybeder" denilmiştir.

Bazı kimseler de, insanın "**semi'**" ve "**basîr**" (duyan ve gören) oluşu ile, aklın kastedildiğini söyleyerek, "Cenâb-ı Hak, önceki âyette (bu ifadelerle) insana akıl verdiğini beyan edince, bu âyette de, kendisi için yolların seçilmesi, neyi yapmasının gerekli, neyi yapmasının yasak olduğu onun tarafından anlaşılsın diye, insana o aklı verdiğini beyan etmiştir" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE: **Sebil**

"**Sebîl**", gidilen-takip edilen yol" demektir. Binâenaleyh bu âyetteki "**sebîl**" ile hayır ve şer yolları, kurtuluş ve helak yolları kastedilmiş olabilir. Buna göre âyetteki, "هَدَيْنَاهُ" ifadesi, "Biz insana, bu iki yoldan her birini tanıttık ve açıkladık" demek olur. Bu yönüyle âyet tıpkı, *"Biz ona iki de yol gösterdik"* (Beled, 10) âyeti gibi olur. Buradaki "**es-sebîl**" (yol) kelimesi, cins ismi olabilir. İşte bundan ötürü, müfret olarak getirilmiştir ve tıpkı, "إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ" (Asr, 2) deki "**el-insan**" gibidir.

Buradaki "**es-sebîl**" (yol) ile, "hidâyet yolu" da kastedilmiş olabilir. Çünkü bu kelime, mutlak olarak zikredildiğinde, bu isme uygun, bilinen-meşhur yol kastedilmiş olur. Ama "**sebîlü'd-dalâlet**" denildiğinde ise, bu izafetle kullanılan (takyîd edilen) bir yol olmuş olur. Baksana Allahu Teâlâ da, *"Biz büyüklerimize ve liderlerimize itaat ettik de, onlar da bizi yoldan (es-sebîl) saptırdılar"* (Ahzab, 67) buyurmuştur ki bu ifadeyle onların onları hidâyet yolundan saptırdıklarını kastetmiştir. Bu fikri benimseyenler, "هَدَيْنَاهُ" ifadesine, "Biz ona gösterdik" manasını vermişlerdir. O insana hak ve hidâyet yolu gösterilmesi (öğretilmesi) durumunda da, bu kimsenin, bu yolun dışında kalanlardan kaçınması gerektiğine dikkati çekilmiş olur. Binâenaleyh bu lafız, işte bu açıdan her iki yolun da kastedildiğinin bir delili olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hidâyet Etme**

"Yola hidâyet etme" ifadesiyle, delillerin yaratılması, hidâyete sevk eden aklın yaratılması, peygamberler gönderilmesi ve kitapların indirilmesi kastedilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "ölen delil üzere ölsün diye, ey insan biz seni önce imtihan etmek için yarattık ve sana ihtiyaç duyduğun her şeyi, ama her şeyi verdik" demektir. O halde bu ifadenin manası, "Biz hidâyeti arattık" değildir. Baksana Allahu Teâlâ önce "**sebîl**" (yol)dan bahsetmiş, sonra da "Biz ona o yolu gösterdik" manasında, هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ "Onu yolu hidâyet ettik" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ferrâ, bu ifadenin takdirinin, "إِلَى السَّبِيلِ" veya "لِلسَّبِيلِ" şeklinde olduğunu söylemiştir ki, her üç şekil de Arapça bakımından caizdir.

İman ve İnkâr İnsana Ait

Hak Teâlâ'nın إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا *"İster şükredici, ister nankör olsun"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bununla ilgili olarak birkaç görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Âyetteki, **"şâkiren"** ve **"kefûren"** kelimeleri, "هَدَيْنَاهُ"daki "hû" zamirinden iki "hal" olup, takdir, "O insan, şâkir veya kefûr olduğu halde, biz ona o yolu gösterdik" şeklindedir. Buna göre mana, Allah'ın hidâyet ve irşadıyla ilgili her şey, gerek küfür ve gerekse iman halinde, tamam olmuş olur.

İkinci görüş: **"Şâkiren"** ve **"kefûren"** kelimeleri, mukadder bir "كَانَ" fiili ile mansubdur ve takdiri, سَوَاءٌ كَانَ شَاكِرًا أَوْ كَانَ كَفُورًا "İster kâfir, ister şâkir olsun" şeklindedir

Üçüncü görüş: Âyetin takdiri manası, "Biz ona o yolu, ya şâkir ya kefûr (nankör) olsun diye gösterdik" şeklinde olup, bu da şükrü kendisi nankörlerden, taati de günahtan ayırsın diye, ona bu yolu gösterdik" demektir. Bu tıpkı, *"Hanginizin daha güzel amel edeceğini, Allah denesin diye..."* (Mülk, 2); *"Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de imtihan ettik. Böylece Allah kimlerin sadık, kimlerin yalancı olduğunu bilsin diye..."* (Ankebût, 3) ve *"Sizin mücahitleriniz ile sabredenlerinizi bilelim diye sizi imtihan ederiz"* (Muhammed, 31) âyetleri gibidir. **Kaffâl** şöyle der: "Yapılan bu tefsire göre, buradaki "hidâyetin" mecazi manada kullanımı, bir kimsenin, "Ben sana öğüdümü yaptım. Şimdi istersen kabul et, istersen etme" manasında, "قَدْ نَصَحْتُ لَكَ إِنْ شِئْتَ فَاقْبَلْ وَإِنْ شِئْتَ فَاتْرُكْ" şeklindeki sözüdür, yani bu ifade, "فَإِنْ شِئْتَ..." takdirindedir. Binâenaleyh bu cümlede "fâ" hazfedilmiştir. Binâenaleyh âyetin takdiri de, "إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ فَإِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا" şeklindedir. Burada da "fâ" hazfedilmiştir.

Bu ifadenin bir tehdit ifadesi olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Biz o yolu sana gösterdik. Şimdi ister şükret, ister küfret. Çünkü biz kâfirlere şunu, şâkirlere de şunu hazırladık" şeklinde olup, tıpkı, *"Dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun"* (Kehf, 29) âyeti gibidir.

Dördüncü görüş: Bu iki kelime, "**sebîl**" kelimesinden iki "hal"dir, yani, "Biz ona, ya şükreden yol olarak, ya da kâfir yol olarak, yolu gösterdik" demektir. Yolun "şükreden" ve "kâfir" diye vasfedilmesi mecazidir.

Bil ki bu geçen görüşlerin hepsi de **Mu'tezile** mezhebine uygundur.

Ehl-i Sünnetin Tefsiri

Beşinci görüş: Ehl-i sünnet mezhebine uygun olan **el-Ferrâ**'nın da tercihi olan bu görüşe göre, bu âyetteki "إِمَّا", Hak Teâlâ'nın إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ *"O (Allah) bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecek"* (Tevbe, 126) âyetindeki "إِمَّا" gibidir ve âyetin takdiri, *"Biz ona yolu gösterdik"* sonra onu bazen (kimini) bir şâkir, bazen (kimini) bir kâfir kıldık" şeklindedir. Bu te'vili (tefsiri), kelimeyi **Ebu's-Simâl**'in rivâyeti de te'kid eder. Buna göre âyetin manası, "Ya şâkir olur ki bu bizim muvaffak kılmamız sayesindedir. Ya kâfir olur ki bu da, bizim hızlanımız, onu mahrum bırakmamız iledir" şeklindedir.

Mu'tezile'nin İddiasına Cevap

Mu'tezile, "Bu te'vil batıldır, yanlıştır. Çünkü, Allahu Teâlâ bu âyetten sonra, kâfirleri tehdit ederek, *"Biz kâfirler için zincirler, bukağılar ve alevlendirilmiş bir ateş hazırladık"* (İnsan, 4) buyurmuştur. Eğer kâfirin küfrü Allah'tan ve Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, O'nun bundan dolayı kâfiri tehdit etmesi caiz olmazdı. Dolayısıyla bu te'vil yanlış olunca, doğru olanın, birinci görüş (te'vil) olduğu sabit olur. O da şudur: Allahu Teâlâ, bütün mükellefleri hidâyete sevk etmiştir, ister iman etsin ister inkâr etsinler." Bu izah ile mücebbirenin (Ehl-i sünnet'in), "Allahu Teâlâ kâfiri imana sevk etmemiştir" şeklindeki görüşünün batıl olduğu ortaya çıkar" derler.

Âlimlerimiz buna şöyle cevap verir: "Allahu Teâlâ, kâfirin iman etmeyeceğini bilip, sonra da onu iman etmekle mükellef tutunca, o kâfiri, imanın olmayacağına dair ilim ile imanın var olması arasını cem etmekle mükellef tutmuş olur. Bu, birbirine zıt iki şeyi bir araya getirmekle mükellef tutmaktır. Eğer bu tehdit ve vaîdin sakıt olması yani olmaması için bir özür (mazeret) olsaydı, Allah'ın onda küfrü yaratması ve bunun vaîdinin sakıt olmasında bir özür olmaması da caiz olurdu. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Ehl-i sünnetin bu te'vilinin gerçek, **Mu'tezile**'nin görüşüne uygun te'vilin ise yanlış olduğu ortaya çıkar. Bu izah ile **Mu'tezile**'nin görüşünün yanlışlığı görülür.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ insana olan nimetlerini zikretti. Önce dünyevi nimetlerden bahsetti sonra bunun peşi sıra dini nimetleri zikretti. Sonra bu taksimi zikretti.

Bil ki buradaki "**şâkir**" ve "**kefûr**" kelimelerini, "şükür fiilini yapan" ve "nankörlük fiilini işleyen" diye tefsir etmek mümkün değildir. Çünkü aksi takdirde âyetin üslubundaki (sınırlama) gerçekleşmez. Aksine "**şâkir**"den murat, "Yaratıcısına şükretmesi gerektiğini kabul ve itiraf eden", "**kefûr**"-dan murat da, "Şükretmesi gerektiğini kabul etmeyen" kimse olmuş olur. Bu kabul etmeyiş ya yaratıcıyı inkâr edişinden dolayıdır, ya da, yaratıcıyı kabul etse bile, O'na şükretmesi gerektiğini inkâr edişinden dolayıdır. İşte bu durumda, yani bu mana verildiğinde, "**hasr**" gerçekleşir ki o da şudur: Mükellef, ya şâkirdir, ya kefûrdur.

Bil ki **Hâricîler** bu âyeti itaatkâr ile kâfir arasında ortada kalan bir kısmın olmadığı görüşlerine delil getirerek "Çünkü şâkir (şükreden), itaatkâr olandır; nankör ise kâfirdir. Allahu Teâlâ, bunların ortasında (üçüncü bir) kısımdan bahsetmemiştir. Bu, her günahın küfür, her günahkârın da kâfir olmasını gerektirir" demişlerdir. Bil ki bizim (yukarıda) söylediğimiz izah bu problemi ortadan kaldırır. Çünkü buradaki "**şâkir**"den murat, "şükür işini yapan, şükreden kimse" değildir. Zira bu "tarden ve ahsen" batıldır. Bu "**tarden**" batıldır çünkü mesela bir Yahudi de, Rabbisine itaatkâr olmadığı halde, bazen şükredici olabilir. Bir fasık (günahkâr) da, Rabbisine itaatkâr olmadığı halde, bazen şâkir olabilir. Yine bu "aksen" batıldır çünkü mü'min bazen, ne şükür ile ne de nankörlük ile meşgul olmayıp, sakin ve her iki fiilden de uzak olabilir. Böylece ortaya çıkıyor ki âyetteki "**şakir**"i bu manada tefsir etmek mümkün değil. Aksine buradaki "şakir"i, "şükretmesi gerektiğini kabul eden kimse", "**kefur**"u da, bunu kabul etmeyen kimse diye tefsir etmek gerekir. "Hasr" işte bu durumda sabit olur ve onların soruları tamamen sakıt olur. Allah en iyi bilendir.

Kâfirlerin Cezası

إِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ سَلَٰسِلَا۟ وَأَغْلَٰلًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾

"Muhakkak biz kâfirler için zincirler, bukağılar ve alevlendirilmiş bir ateş hazırladık" (İnsan, 4).

Bil ki Allahu Teâlâ her iki topluluğu zikredince bunun peşi sıra, vaîd ve vaadini zikretti.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Fiilin mastarı olan "إِعْدَادْ" (i'dâd) bir şeyi kendisine, ihtiyaç duyulduğunda hazır hale gelsin diye hazırlamaktır. Bu, Hak Teâlâ'nın, هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ *"O, bizim katımızda hazırdır"* (Kaf, 23) âyetindeki **"atîd"** kelimesi gibidir. Buradaki zincirler ile, o (kâfirlerin) ayakları bağlanır; bukağılar ile de, elleri boyunlarına bağlanır. Âyetteki **"sa'îr"** kelimesi, onlar üzerine yakılıp, kızgın hale getirilen, böylece kendilerinin de onun için odun haline geldikleri ateş (cehennem) manasınadır. İşte bu, en ileri bir korkutma ve çekindirme çeşididir.

İKİNCİ MESELE: **Cehennem Şimdi Mevcuttur**

Âlimlerimiz bu âyeti, cehennemin zincirleri ve bukağıları ile yaratılmış (halihazırda mevcut) olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü âyetteki "hazırladık" kelimesi, mazide (bir işin yapılmış olduğunu) haber veren bir ifadedir. **Kâdî** ise "Allahu Teâlâ bunu kesin olarak va'dedince, o sanki mevcutmuş gibi olmuştur" demiştir. Buna karşı deriz ki: Sizin söylediğiniz bu mana, âyetin zahirini terk etmektir. Halbuki zahiri terk etme yoluna, ancak bir zaruret olduğu zaman gidilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Farklı Kıraatler**

"Selâsil" kelimesi tenvin ile "سَلَاسِلًا" şeklinde okunmuştur. "قَوَارِيرَا قَوَارِيرَ" (İnsan, 15-16) âyeti de böyle tenvinle okunmuştur. Bazı kıraat imamları tenvinsiz olarak vasıl yapıp elif üzere de vakıf yapmışlardır. Binâenaleyh bunu tenvinli okuyup munsarıf sayan kıraat için, iki izah şekli vardır:

1) **Ahfeş,** "Biz, Araplardan, gayr-ı munsarıf olmayan bütün kelimeleri munsarıf kılanlar gördük. Bu şairlerin dili (ve adetidir). Çünkü onlar, şiirde bu tür şeylere mecbur kalırlar ve dolayısıyla (bazen) gayr-ı munsarıf bir kelimeyi, munsarıf kılarlar. Böylece onların dilleri (lehçeleri - âdetleri) hep böyle cereyan eder" demiştir.

2) Bu çoğul kelimeler, müfretlere benzerler. Çünkü Araplar mesela, "Yusuf'un arkadaşları" manasında "صَوَاحِبَاتُ يُوسُفَ" derler. Binâenaleyh onlar, bunu müfret munsarıf bir cemi gibi cemi yapınca, bu tür cemileri de müfret munsarıf gibi saymışlar, böylece de munsarıf kılmışlar (tenvinli okumuşlardır).

Fakat bunları gayr-ı munsarıf görenler, bu kelimeyi tıpkı **"sevâmîa... mesâcide"** (Hacc, 40) kelimeleri gibi okumuşlardır. Vakıf halinde, bu gibi kelimelerin sonuna elif getirilmesine gelince, bu tıpkı, "الظُّنُونَا" (zunûna),

"الرَّسُولَا" (resûla), "السَّبِيلَا" (sebîlâ) kelimelerinin sonuna elif getirilişi gibi olur. Böylece bu, şiirin kafiyesindeki "**ıtlâk**"a benzemiş olur.

İyilerin Mükâfatı

Daha sonra Hak Teâlâ, mü'min ve şâkir olanlar için hazırladığı şeylerden bahsederek şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾ يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾

"Şüphesiz iyiler, kâfûr katılmış dopdolu bir kadehten içecekler. (O kâfûr) bir pınardır ki, onu, ancak Allah'ın makbul kulları içerler. Onu, nereye isterlerse kolayca akıtırlar, fışkırtırlar... Onlar adaklarını yerine getirirler ve şerri yaygın olan bir günden korkarlardı..." (İnsan, 5-7).

Ebrâr, tıpkı "**Rabb**"in çoğulunun "**erbâb**" oluşu gibi, "**berr**"in çoğuludur. "**Berr**"in ne demek olduğu hususundaki izahımız, "وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ" (Bakara, 177) âyetinin tefsirinde geçmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, bu erbâbı verilen çeşitli nimetler içerisinden, içecekleri şeyleri anlatarak, "يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ..." demiştir ki bu, "İçinde (cennet) şarabı bulunan bir kaptan içerler" demektir. İşte bundan ötürü, **İbn Abbas** (r.a) ve **Mukâtil,** Cenâb-ı Hakk'ın, buradaki kadeh ile içindeki içkiyi kastettiğini söylemişlerdir.

Âyetle İlgili İki Soru

Âyetle ilgili olarak şöyle iki soru sorulabilir:

1. Kâfur Karıştırmak Lezzet Vermeyebilir

Birinci soru: "**Kâfûr**"un karışması halinde, bu şarap lezzetli olmaz. Öyleyse, Cenâb-ı Hak niçin burada bundan bahsetmiştir?

Buna şöyle birkaç şekilde cevap verebiliriz:

1) "**Kâfûr**", suyu, "**kâfûr**" beyazlığı, kokusu ve soğukluğunda olan bir cennet gözesinin adıdır. Fakat bunda, "kâfûr"un hoş olmayan tadı ve zararı

yer almamıştır. Buna göre âyetteki ifadenin manası, "Bu şarap, o gözenin suyu ile karışmış (böylece güzelleşmiş) bir şaraptır" şeklinde olur.

2) **Kâfûrun** kokusu arazdır. Dolayısıyla bu ancak bir cevherde bulunur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ o şarabın cevherinde bu kokuyu yaratınca, tadı güzel olsa bile, buna "**kâfûr**" adını vermiştir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, o "**kâfûr**"u, cennette, leziz, kendisinden zararlı maddeleri alınmış ve bu içecekle karıştırılmış bir biçimde yaratmasında ne sakınca var? Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinde her türlü zararın bulunmasına rağmen, dünyadaki yiyecek ve içecek şeyleri zararlı maddelerden arındırması gibidir.

2. Kâne Fiilinin Buradaki Manası

İkinci soru: "كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا" ifâdesindeki "كَانَ"nin getirilişindeki fayda nedir?

Cevap: Bazı kimseler, bunun zâid olduğunu, takdirinin ise, "مِنْ كَأْسٍ مِزَاجُهَا كَافُورًا" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Mananın, "Allah'ın ilminde ve hükmünde, katkısı kâfur olan..." şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Cennet Pınarı

Hak Teâlâ'nın, عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللهِ *"(O kâfûr) bir pınardır ki, onu, ancak Allah'ın makbul kulları içerler."* ifadeleriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şimdi biz, "**kâfûr**"un, o nehirin adı olduğunu kabul edersek, âyetteki "عَيْنًا" kelimesi, ondan bedel olmuş olur. Takdiri, "... اَعْنِى عَيْنًا bir pınarı kastediyorum" şeklinde olmak kaydıyla, istersen bu kelimenin medh üzere mansub olduğunu da söylersin... Ama biz, "kâfûr"un, kâfûr denilen o şeyin adı olduğunu söylersek, bu âyetteki aynen kelimesi, bir muzafın hazf edildiği takdir edilmek kaydıyla, "مِنْ كَأْسٍ" ifâdesinin mahallinden bedel olmuş olur. Buna göre, âdeta يَشْرَبُونَ خَمْرًا خَمْرَ عَيْنٍ "Bir gözenin içecekleri olarak o içeceği içerler.." denilmek istenmiştir. Bu takdire göre bu demektir ki, kelimenin başındaki muzafa hazfedilmiş, muzafun ileyh'i onun yerine ikame edilmiş..

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, önceki âyette, "يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ" buyurmuş, burada ise, "يَشْرَبُ بِهَا" demiş, böylece orada, aynı fiili "مِنْ" ile, burada ise "ب" (bâ) ile kullanmıştır. İki ifade arasındaki fark şudur: "كَأْس" onların içeceklerinin evveli

ve içme işinin başlangıcıdır. Ama, "عَيْنًا" ifadesine gelince, onlar o içeceklerini bu gözenin suyuyla mezcederler. Buna göre mana âdeta, "Allah'ın kulları o içkileri o göze, pınar ile, onunla karıştırarak içerler" şeklinde olmuş olur ve bu tıpkı, senin, شَرِبْتُ الْمَاءَ بِالْعَسَلِ "Suyu balla içtim..." demen gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"onu, (ancak), Allah'ın kulları içerler"* ifadesi, genel bir ifadedir. Dolayısıyla bu, Allah'ın kullarının tümünün ondan içeceğini ifade eder. Halbuki kâfirler, ittifakla, ondan içemeyeceklerdir.. Böylece bu, "Allah'ın kulları" kavramının, sırf iman edenler için kullanılan bir kelime olduğuna delalet etmektedir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, kulları için küfre razı olmaz..."* (Zümer, 7) ifadesi, kâfirleri şümulüne almaz, tam aksine mü'minlere mahsus bir ifade olmuş olur. Buna göre âyetin takdiri, "Mü'min kulları için küfre razı olmaz" şeklinde olmuş olur. Binâenaleyh bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, kâfirin küfrünü irade etmediğine delalet etmez.

Âyetteki, يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا *"Onu, (nereye isterlerse kolayca) akıtırlar, fışkırtırlar"* cümlesine gelince, bunun anlamı, "Onlar o pınarın suyunu, oturdukları yerden, istedikleri tarafa kolayca akıtabilirler ve onlar bu imkânı elde edip kullanırlar" şeklindedir.

Ödül Vesilesi

Bil ki, Allahu Teâlâ, "**ebrâr**"ın ahirette elde edeceği mükâfatı tavsif edince, o mükâfatı hak etmelerine vesile olan amellerin de neler olduğunu açıklamıştır. Bunlardan birinci nev'ini, يُوفُونَ بِالنَّذْرِ *"Onlar adaklarını yerine getirenlerdir"* (İnsan, 7) âyetinin ifade etmiş olduğu husus olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Nezr**

Bir şeyi "ifa", onu tastamam yapmak demektir. "**Nezr**"e gelince, **Ebû Müslim** şöyle der: "Nezr, va'd gibidir, ona denktir.. Ne var ki, bu iş kullar tarafından olduğunda buna "nezr"; Allah tarafından olduğunda ise buna "va'd" denilir. Şeriat örfünde ise bu lafız, hususen, bir kimsenin, "Allah için, bana, şöyle şöyle... tasaddukta bulunmam farz olsun.." demesidir. Yahut da kişi, bunu, mesela, "Eğer, hastam iyileşirse; gurbette olanım gelirse; üzerime, şöyle şöyle .. yapmam farz olsun.." demek suretiyle, Allah'tan istediği herhangi bir şeye bağlar. Âlimler, bir kimsenin bu sözleri mesela "Falanca bu eve girerse, bana şöyle şöyle yapmak boynumun borcu olsun.."

demesinde olduğu gibi, kendisinde iyilik bulunmayan bir şeye talîk etmesi, bağlaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri, bu tür ifadeleri bir yemin kabul ederken, kimileri bunu, "nezr" kabul etmişlerdir. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Müfessirler bu âyeti tefsir ederken, şu görüşlere yer vermişlerdir.

Birinci görüş: Buradaki "nezr" ifadesi ile sadece "nezr" kastedilmiştir. **Esamm**, bu konuda şöyle der: "Bu, onları, adaklarını tastamam yerine getirmekle niteleyen bir ifadedir. Çünkü, kendisine farz kıldığı, yapmasını adadığı şeyi yerine getiren bir kimse, haydi haydi yerine getirir." Bu tefsir, son derece güzeldir.

İkinci görüş: Âyetteki "nezr" ile, ister, ta baştan Allah'ın farz kılmasıyla, isterse mükellefin kendisine farz kılması ile olsun, mükellefe vacip olan her şey kastedilmiştir. Dolayısıyla, bu kavramın muhtevasına iman etmesi ve her türlü taatte bulunması gibi hususlar da girer. Bu böyledir, zira "nezr"in manası îcâb'dır, üstlenilen şeyi yerine getirmektir.

Üçüncü görüş: Kelbî, bu kelime ile, "akit ve akitler"in kastedildiğini söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, *"Ahdinizi yerine getirin ki, ben de ahdimi yerine getiririm..."* (Bakara, 40) ifadesidir. Ki, Cenâb-ı Hak bu âyette, farzlarını, (mükellefin yapmakla mükellef olduğu şeyleri), "ahd" diye nitelemiştir. Ve yine Cenâb-ı Hak, *"Akitlerini yerine getiren..."* (Maide, 1) buyurmuş, bunlara "**ukûd**" adını vermiştir. Çünkü mükellefler, imana olan itikatları sebebiyle, bunları kendilerine ahd etmiş, üstlenmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, yapılan akitlere vefa göstermenin vücubiyyetine delalet etmektedir. Çünkü, Allahu Teâlâ, bu ifadenin hemen peşinden, *"Ve onlar şerri yaygın olan günden korkarlar"* buyurmuştur ki, bu onların, bu akitlerini, o günün kötülüğünden korunmak için tastamam ifa ettiklerini ifade eder.. O günün şerrinden "korkmak" ise, ancak nezirleri ifa etmenin vacip olması durumunda tahakkuk eder. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Pekiştirdikten sonra, artık yeminlerinizi bozmayın..."* (Nahl, 91) buyruğu ile, *"Sonra kirlerini gidersinler. Adaklarını yerine getirsinler.."* (Hacc, 29) emri ile de pekişir. Âyetten, "kendi nefislerine farz, gerekli kılmış oldukları o amellerini tastamam yerine getirsinler..." manasının da kastedilmiş olması muhtemeldir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ferrâ ile me'ânî âlimlerinden bir cemaat şöyle demektedirler: "كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا" cümlesindeki "كَانَ" zaiddir. Ama burada ise, "كَانَ" mahzuftur. Takdiri ise, "كَانُوا يُوفُونَ بِالنَّذْرِ" şeklindedir. Birisi şöyle diyebilir: "كَانَ مِزَاجُهَا" ifâdesindeki "كَانَ"nin zaid olmadığını beyan ettik. Ama bu âyette ise, bir "كَانَ" takdir etmeye gerek yoktur. Zira, Allahu Teâlâ, dünyada iken ebrârın - iyi kulların "يَشْرَبُونَ" "içiyor..." olduklarını beyan etmiştir ki, bu, "içeceklerdir" demektir. Çünkü, muzarî sîgaları, hem hal, hem de istikbâl manalarını ifade ederler. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların elde edecekleri bu mükâfatın sebebinin, onların şu anda, ahiretlerini tastamam yerine getirmiş olmaları olduğunu belirtmiştir.

Allahu Teâlâ'nın, ebrârın yaptığını belirttiği amellerden ikinci çeşidi ise وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا *"Şerri yaygın olan bir günden korkarlardı..."* (İnsan, 7) âyetinin beyan ettiği hususdur.

Bil ki, taat, ancak, niyetin amelle birlikte bulunması durumunda, tamam ve mükemmel olur. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak "يُوفُونَ" demek suretiyle, onların bir amelde bulunduklarını nakledince, *"... günden korkarlar"* demek suretiyle de, niyetlerinin mevcudiyetini nakletmiştir ki, bunu, Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ *"Ameller, ancak niyetlere göredir..."*[4] hadisiyle ortaya koymuştur. İşte bu iki hususun ikisinin birden bulunması sebebiyle, Allah bu kimselere, "**ebrâr**" adını vermiştir. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:

Ebrâr

Birinci soru: Kıyametin halleri ve dehşetlerinin tümü, "Allah'ın fiili"dir. "Allah'ın fiili" olan her şey ise, mahza hikmet ve adâlettir. Böyle olan şey ise, "şer" olamaz. Peki daha nasıl Allah, kıyametin hallerini ve dehşetlerini "şer" olarak nitelemiştir?

Cevap: Bunlar, tıpkı, hastalıkların ve diğer hoşa gitmeyen şeylerin "şerler" diye adlandırılması gibi, başına gelen kimseye bir zarar ve bir sıkıntı, zorluk olduğu için, "şer" adını almışlardır.

Müstetîr

İkinci soru: "**Müstetîr - مُسْتَطِيرٌ**" ne demektir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

4 **Buhârî,** Bed'u'l-vahy 1.

1) Her tarafa yayılan, en ücra köşelere dahi ulaşan., demek olup, bu, Arapların, اِسْتَطَارَ الْحَرِيقُ "Yangın yayıldı..." ve وَاِسْتَطَارَ الْفَجْرُ "şafak söktü, her taraf aydınlandı..." sözlerine varıp dayanır. "اِسْتَطَارَ" fiili, "طَارَ" kökünden olup, tıpkı, "اِسْتَنْفَرَ"nın "نَفَرَ" (nefret etti...) kökünden olması gibidir. İmdi şâyet, "Cenâb-ı Hak, velî kullarını vasfederken, *"En büyük korku onları hüzünlendirmez"* (Enbiya, 103) buyurmuştur. Peki daha nasıl, o günün şerrinin her tarafı sardığı söylenebilir" denilirse, biz deriz ki, buna da şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Kıyametin dehşetleri çok çetindir. Baksana, gökler çatlayıp yarılır ve âdeta, kum yığını haline gelir, yıldızlar dökülür, saçılır, güneş ve ay dürülür, büzülür, melekler semayı boşaltıp semanın bucaklarına kaçar, şu andaki yer, bir başka yer haline gelir, dağlar kökünden sökülüp atılır, denizler kaynar... İşte bütün bu müthiş şeyler, bütün mükelleflere ulaşan, onları saran genel şeylerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün sen, emziren her kadının, emzirdiğinden gafil olduğunu görürsün"* (Hacc, 2) ve *"Çocukların saçlarını ağartan, (ihtiyarlatan) günden..."* (Müzzemmil, 17) buyurmuştur. Ancak ne var ki, Allahu Teâlâ, kendi lütfu ile veli kullarını, bu korkunç korkulardan emin kılacaktır.

b) Bu ifade ile, "O günün şerri, asî ve facir kimseleri sarar kuşatır... Mü'minlere gelince, onlar bundan emin olurlar.." manası gibi olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın *"En büyük korku onları hüzünlendirmez..."* (Enbiya, 103); *"Bugün size korku yok, bugün siz mahzun da olmayacaksınız"* (Zuhruf, 68) ve *"Bizden bu hüznü gideren Allah'a hamd olsun..."* (Fatır, 34) âyetlerinde olduğu gibidir. Ancak ne var ki, ilâhi cezaya müstahak olanlar, mükâfat ehline nispetle, çok çok fazladırlar. Binâenaleyh, bu demektir ki, burada mecazi olarak, "ekser", "kül", "bütün" yerine konulmuştur.

2) "**Mustatîr**", ehline çabuk ulaşan, anlamındadır. Bu görüşü benimseyen kimse, âdeta, "**tayerân** - uçmak" kökünden, "hızlı gitmek, çabuk ulaşmak" manasını elde etmek istemiştir.

Üçüncü soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin, "كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا" buyurmuş da, وَسَيَكُونُ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا "Şerri her tarafı kuşatacak olan..." dememiştir?

Cevap: Bu ifadede, her ne kadar "كَانَ" mazi olarak gelmişse de, ancak ne var ki, muzari manası kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "كَانَ عَهْدُ اللهِ مَسْؤُلًا" (Ahzab, 15) buyurup da, bununla muzari manasını kastetmemesi gerekir. Bu ifade ile, "Bunun şerri, Allah'ın ilminde ve hikmetinde,

her tarafı kuşatmıştır" şeklinde bir mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, bir mazeret beyanında bulunarak, "Bu zararın her tarafı sarması, hikmetinin bunu iktizâ etmiş olmasından dolayıdır" demiştir. Bu böyledir, zira âlemin nizamı, ancak vaad ve vaîd ile sağlanır. Ki, bu ikisi, yerine getirilmeleri vacip olan bir hususturlar. Çünkü, benim kelamımda, yalanın bulunması imkânsızdır.." demek istemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki, "Bunun böyle olması, hikmetine göre, şart idi. İşte bundan dolayı böyle yaptım.." buyurmuştur.

Yemeklerini Din Kardeşlerine Vakfetmeleri

Ebrârın yaptığı işlerden üçüncü çeşidi de Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerinin ifade ettiği hususturlar:

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَاَسِيرًا ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَآءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾

"(Yemeğe olan) sevgilerine rağmen yoksulu, yetimi, esiri doyururlardı. "Biz, size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür isteriz. Çünkü biz, Rabbimizden, o asık suratlı ve çetin günden korkarız..." derlerdi.." (İnsan, 8-10)

Bil ki, bütün taatler, şu iki şeyde, yani Allah'ın emirlerine alabildiğince saygı duymada -ki Cenâb-ı Hak buna, "يُوفُونَ بِالنَّذْرِ" ifâdesiyle-, ve mahlukata şefkat duymada, -ki buna da "...وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ" ifadesiyle işaret etmiştir- toplanmıştır. Burada şöyle birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Ebû Bekir el-Esamm, Ebû Ali el-Cübbâî, Ebu'l-Kasım el-Ka'bî, Ebû Müslim el-İsfehanî ve Kadî Abdulcebbar İbn Ahmed... gibi **Mu'tezile**'nin ileri gelenlerinden hiç kimse, tefsirlerinde, bu âyetlerin, **Ali İbn Ebî Talib** (r.a) hakkında nazil olduğunu söylememişlerdir. Ama, bizim âlimlerimizden

Vahidî, Kitâbu'l-Basît adlı eserinde, bu âyetlerin **Hz. Ali** hakkında nazil olduğunu söylemiştir.

Mukâtil'den olan **Keşşâf sahibi** de, bu kıssaya yer vermiş ve **İbn Abbas** (r.a)'tan şunu rivâyet etmiştir: "**Hasan** ve **Hüseyin** (r.a) hasta olmuşlardı. Derken, birtakım kimselerle beraber, Allah'ın Resûlü (s.a.s), bunları ziyaret etti. Bunun üzerine o kimseler, "Ey Ebu'l-Hasan, keşke çocuğundan ötürü (onun iyileşmesi için) bir adakta bulunsan!.." dediler. Bunun üzerine, **Ali, Fatıma** ve cariyeleri **Fıdda**, "Eğer, Cenâb-ı Hak bu ikisine şifa verirse, üç gün oruç tutacakları adağı"nda bulundular. Derken, **Hasan** ile **Hüseyin** iyileştiler. Ama, adakta bulunanların yanında, yiyecek namına hiçbir şey yoktu. Bunun üzerine Ali, Hayberli bir Yahudi olan **Şem'ûn**'dan, üç sâ' arpa borç aldı. Derken, **Fatıma**, bir sâ'ını un haline getirdi, kendi sayılarınca beş tane çörek pişirdi.. Oruçlarını açmaları için, onlar, bunları önlerine koydular. Derken, tam o sırada, yanı başlarına bir "sâil" dikiliverdi.. Ve, "Ey Muhammed'in ehl-i beyti, es-Selâmu aleyküm... Ben, Müslüman yoksullardan bir yoksul, bir miskin... Beni doyurun ki, Allah da sizi cennet sofralarından yedirsin, içirsin..." dedi. Bunun üzerine onlar, bu yoksulu tercih ettiler. Derken, su içme hariç, hiçbir şey yemeden gecelediler ve oruçlu olarak sabahladılar. Akşam olunca da, o yiyeceği yeniden önlerine aldılar. Tam o sırada yanı başlarında, bir yetim beliriverdi. Bu sefer de bunu tercih ettiler. Derken, üçüncüsünde de kendilerine bir esir geldi. Onlar, yine aynı şeyi yaptılar. Sabah olunca da, **Hz. Ali** (r.a), **Hasan** ve **Hüseyin**'in elinden tutarak, Allah'ın Resûlü (s.a.s)'nün yanına girdiler. Hz. Peygamber (s.a.s), onları, açlığın şiddetinden dolayı tıpkı bir civciv gibi tir tir titrerken görünce, "Sizde gördüğüm bu şey beni ne kadar üzdü?!.." dedi, sonra kalktı ve onlarla beraber gitti. Derken, **Fatıma**'yı da, karnı sırtına yapışmış, gözleri çukurlaşmış bir biçimde, odasında buldu. Bu da, onu üzdü.. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s) inerek, "Ey Muhammed, Allah, ehl-i beytin hakkında seni tebrik ediyor" dedi ve ona, sûredeki bu âyetleri okuttu."

Birinciler, (yani ilkin zikredilen Mu'tezilîler) ise şöyle demektedirler: "Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında, mahlûkatı denemek ve imtihan etmek için yarattığından bahsetmiş, daha sonra da herkese hidâyet yolunu gösterdiğini ve engelleri ortadan kaldırdığını beyan etmiş, sonra da insanların "şükreden" ve "küfrân-ı nimette bulunan, kâfir" diye bölündüklerini söylemiş, kâfirlerle ilgili olan tehdide yer vermiş, peşinden de, şükreden kimseye bir vaad olmak üzere, "Muhakkak iyi kimseler... içerler..."

buyurmuştur ki, bu sîgalar, çoğul sîgalardır. Dolayısıyla, bütün şükredenleri ve bütün iyi kimseleri içine alan bir ifadedir. Bu gibi ifadeleri tek bir şahsa tahsis etmek mümkün değildir. Çünkü, sûrenin başından buraya kadarki nazmı, bu ifadenin, ebrâr ve itaatkârlardan olan herkesin durumunu beyan eden bir ifade olmasını gerektirir. Şimdi, kalkar da biz bunu, tek bir şahsa tahsis edersek, bu sûrenin nazmı bozulur. Bir de, bu sıfatları taşıyanlar, meselâ "اِنَّ الْاَبْرَارَ يَشْرَبُونَ... يُوفُونَ بِالنَّذْرِ... وَيَخَافُونَ... وَيُطْعِمُونَ...." ifadelerinde olduğu gibi, çoğul sîgasıyla ifade edilmişlerdir. Binâenaleyh, âyetin bu ifadesini, belli bir topluluğa tahsis etmek, zahirin hilafına bir harekettir. **Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'in, bu ifadesinin muhtevasına girdiği inkâr olunamaz. Ne var ki, **Ali İbn Ebî Talib**, Allah'a itaat edenlerin hallerine delâlet eden tüm âyetlerin muhtevasına da girmektedir. Binâenaleyh, **Ali İbn Ebî Talib,** bu âyetin muhtevasına girdiği gibi, sahâbe ve tabiunun müttakileri de, bunun muhtevasına girmektedir. Binâenaleyh, bu durumda böyle bir tahsiste bulunmanın kesinlikle bir manası kalmaz... Meğer ki "Bu sûre, **Hz. Ali**'den, özel bir taatin sadır olduğu sırada nazil olmuştur" denilsin. Fakat, usûl-ü fıkıhta, "Nazarı dikkate alınan şey, sebebin hususiliği değil, lafzın umumîliğidir" şeklinde bir düstur yer almıştır.

İKİNCİ MESELE: **Muhtacı Doyurmanın Önemi**

Bu âyetin hususen, **Ali İbn Ebî Talib** hakkında nazil olduğunu söyleyenler, "Cenâb-ı Hakk'ın, "وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَاَسِيرًا" âyeti ile, **Hz. Ali**'nin yaptığını rivâyet ettiğimiz miskini, yetimi ve esiri doyurmasının kastedildiğini" söylemişlerdir. Âyetin, bütün "ebrâr - iyi kullar" hakkında genel bir ifade olduğunu söyleyenlere gelince, onlar şöyle demektedirler: Yemek yedirmek, muhtaç kimselere iyilik etmekten ve her ne suretle olursa olsun onlara iyi ve adil davranmaktan ibarettir. Velev ki bu iş, bilfiil yemek yedirme ile olmasa bile... Bunun izahı şudur: İhsan (iyilikte bulunma) çeşitlerinin en kıymetlisi, yemek ile olanıdır. Bu böyledir, zira bedenlerin kuramı ve yapısı, taam ile kaimdir. Hayat da, yeme ile devam eder. Bunun dışında kalanların olmaması durumunda, hayatın devam edeceği düşünülebilir. Binâenaleyh, taam ile yapılan ihsan, ihsan çeşitlerinin en kıymetlisi olunca, Cenâb-ı Hak pek yerinde olarak, bunu söylemek suretiyle bütün faydalı şeyleri ifade etmek istemiştir ki, "yemek - **el-eklu**" maddesi ile, bütün faydalı şeylerin ifade edilmesi durumunda bunu destekler. Meselâ, bu cümleden olarak bir kimse malını tüketileceği diğer yerlerde tükettiğinde, اَكَلَ فُلَانٌ مَالَهُ "Falanca, malını yiyip bitirdi, tüketti.." denilir. Ve Cenâb-ı

Hak da, *"Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyen kimseler, karınlarında ateş yemişlerdir"* (Nisa, 10) ve *"Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin (tüketmeyin)"* (Bakara, 188) buyurmuştur. Bütün bu âyetlerde **"ekl"** (yemek) fiili kullanılmıştır. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, Allahu Teâlâ, bu ebrârı, mallarını ihtiyaç sahiplerine, güçsüz ve aciz kimselere vermekle, onların yardımına koşmak sıfatıyla nitelemiştir.

Alâ Hubbihi

Cenâb-ı Hakk'ın, "عَلٰى حُبِّهٖ" ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Buradaki "hû" zamiri, "الطَّعَامَ" kelimesine râci olup, buna göre mana, "Ona duyulan arzuya ve ona olan ihtiyaca rağmen..." şeklinde olur ki, bu ifadenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... ve malını, o malı sevmesine rağmen... veren..."* (Bakara, 177) ve *"Sevdiklerinizden infak etmedikçe birre ve takvaya ulaşamayacaksınız..."* (Âl-i İmran, 92) ifadeleridir. Bu demektir ki, Cenâb-ı Hak bunları, *"Kendilerinde ihtisas hali olmasına rağmen, başkalarını kendilerine tercih ederler..."* (Haşr, 9) buyurduğu gibi, "Başkalarını kendilerine tercih etmek sıfatı ile..." nitelemiştir.

b) **Fudayl İbn Iyâz,** "عَلٰى حُبِّهٖ" tabirinin, لِحُبِّهِمْ لِلّٰهِ Allah'a olan sevgilerinden dolayı" takdirinde olduğunu, "lâm"ın bazen, "عَلٰى" yerinde kullanıldığı gibi, "عَلٰى"nın da bazen lâm yerinde kullanılabileceğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, iyilikte bulunulması gerekli olan kimselerin çeşitlerine de yer vermiştir ki, bunlar şu üç sınıf kimsedir:

1) "Miskîn". Miskin, "Bizatihi çalışıp çabalamaktan aciz olan, çalışıp çabalayamayan..." demektir.

2) "Yetim". Yetim, çalışıp çabalayanı ölen, böylece de, çalışıp çabalayan, öldüğü için, küçüklüğünden dolayı, geçimini teminden aciz kalan kimsedir.

3) "Esir". Esir, kendisine hiçbir faydası dokunmayan, çaresiz olan ve mülkiyeti (boynu) bulunduğu toplumda köle olarak alınan kimse demektir. Cenâb-ı Hakk'ın burada bahsettiği bu kimseler, *"Fakat o, sarp yokuşu aşamadı. Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi? (O), kul azâd etmektir. Yahut, bir açlık gününde yemek yedirmektir, yakınlığı olan yetime, yahut toprakta sürünen bir yoksula (miskine)"* (Beled, 11-16) ifadelerinde bahsettiği kimselerdir. Biz, daha önce, "miskin"in ne demek olduğu hususundaki ihtilafları ele almıştık.

Esir

Ama, "esir"e gelince, âlimler bu hususta da ihtilaf ederek şunları söylemişlerdir:

a) **İbn Abbas, Hasan el-Basrî** ve **Katâde**, bu âyette bahsedilen "esir"in, müşriklerden alınan esir olduğunu söylemişlerdir. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), haklarını korumaları ve almaları için, müşrik esirleri, görevli olan ilgili şahsa gönderiyordu.. Bu böyledir, zira onları, imam, onların hakkındaki, boyunlarının vurulması, ya da lütfedilerek meccanen salıverilmeleri, yahut fidye karşılığı salıverilmeleri, yahut da köle olarak istihdam edilmeleri., yollarından birisiyle hükmedinceye değin yedirilip içirilmeleri gerekiyordu..

Bu ifade ile, kâfir ya da Müslüman olsun, herhangi bir esirin kastedilmiş olması da imkansız değildir. Çünkü, kâfir olmasına rağmen yedirilip içirilmesi gerektiğine göre, bu iş, onun Müslüman olması halinde haydi haydi vacip olur.

Buna göre şâyet, "Onun katli vacip olduğuna göre, (mutlaka öldürüleceğine göre), onu daha nasıl yedirip içirmek vacip olur?" denilirse, biz deriz ki: Bir halde, bir zaman diliminde onun katledilecek olması, başka bir zaman diliminde yedirilip içirilmesine mani değildir. Ve, bir tür ceza ile cezalandırıldığında, başka bir tür ile de cezalandırılması gerekmez. İşte bundan dolayı, kısas yapılması gereken bir kimse hakkında ona, ölümden daha aşağı bir şeyin yapılması ve uygulanması güzel olmaz. Sonra, "Bu yedirme işi kime gerekir?" diye sorulacak olursa, imam (devlet reisi) onu yedirir, içirir. Eğer, o bunu yapmazsa, bu, bütün Müslümanlara vacip olur.

b) **Süddî** de, âyetteki "esir" ile "memluk olan, başkasının mülkünde olan, satın alınmış" kölelerin kastedildiğini söylemiştir.

c) Esir, "garîm, borçlu" demektir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s) غَرِيمُكَ اَسِيرُكَ فَاَحْسِنْ اِلَى اَسِيرِكَ *"Sana borçlu olan, senin esirindir. Öyleyse esirine güzel davran..."* buyurmuştur.

d) Âyette bahsedilen esir ile, ehl-i kıblenin hapishaneye düşmüş olan kimseleri kastedilmiştir.. Bu, **Mücâhid, Atâ** ve **Said İbn Cübeyr**'in görüşüdür. Bu husus, **Ebû Said el-Hudrî** yoluyla, merfû olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisinde de rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), âyetteki "miskin"in, fakir; "yetim"in, babası olmayan kimse, "esir"in ise, hapsedilmiş köle olduklarını söylemiştir.

e) Esir, kişinin eşidir. Çünkü, hanımlar kocaları nezdinde, âdeta birer esir (emanet edilmiş) gibidirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) اِتَّقُوا اللهَ فِى النِّسَاءِ فَاِنَّهُنَّ عِنْدَكُمْ اَعْوَانٌ *"Hanımlarınızın haklarını gözetme hususunda Allah'tan korkun. Çünkü, hanımlarınız sizin yanınızda âdeta, (himayenize verilmiş) birer esirdirler"* buyurmuştur. **Kaffâl** da şöyle der: Âyetin bu lafzı, ileri sürülen bütün bu manalara gelebilecek olan bir lafızdır. Çünkü, bu kelimenin kök anlamı, "kayışla, kemerle bağlamak"tır. Esiri hapsetmek için, ona bu işlem uygulanırdı. Daha sonra, ister böylesi bir kemerle bağlansın, ya da bağlanmasın, bu kimselere esir denilmeye başlanmıştır. Binâenaleyh bu demektir ki, kelimenin manası, "hapsetme, engelleme" manasına varıp dayanır.

Bil ki, Allahu Teâlâ, ebrâr'ın, bu muhtaç kimselere lütufta bulunup iyilik ettiklerini zikredince, ebrâr'ın bu işi yaparken şu iki maksadı gözettiklerini de beyan etmiştir:

a) Allah'ın rızasını kazanmak. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz sizi ancak, Allah rızası için yediriyoruz.."* âyetinden kastedilen hususdur.

b) Kıyamet gününün dehşetinden sakınmak.. Bu da, *"çünkü biz, Rabbimizden, o asık suratlı ve çetin günden korkarız.." derlerdi"* âyetinden anlaşılan hususdur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, "اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللهِ... قَمْطَرِيرًا" ifâdeleri hususunda şu muhtemel üç izah yapılabilir:

a) Bu ebrâr, bu sözleri ya o muhtaç kimseleri aynısıyla, yahut da teşekkür etmek suretiyle, mukabelede bulunmaktan men etmek için lisanlarıyla söylemişlerdir. Çünkü ebrârın bu iyilikleri sırf Allah rızasını elde etmek için yapılmıştır. Dolayısıyla, iyilikte bulundukları kimselerin karşılık vermesinin bir manası yoktur... Yahut da, onlar bu sözleri, bu söz, Allah'a son derece ihlasla sarılmış kimselerin böyle yapması gerektiğine dikkat çekmek ve bu eğitim ve terbiyeyi sağlamak için söylemişlerdir. Böylece bu yolda, diğerleri de onlara uysunlar, onları izlesinler...

b) Onlar, bunu (yani başkalarına örnek olmayı) kastetmişlerdir.

c) Bunun, her ne kadar onlar, dilleriyle bu konuda bir şey söylememişlerse de, kalplerindeki inancı ve niyetlerinin doğruluğunu beyan eden ve ortaya kayan bir ifade olmasıdır. **Mücahid,** "Bunu onlar söylemediler. Ne var ki, Allahu Teâlâ, onların bu niyet içinde olduklarını biliyordu. Dolayısıyla işte bundan dolayı onları övdü, methetti..

İKİNCİ MESELE

Bil ki, başkalarına yapılan iyilik bazen, Allah için, bazen ya bir karşılık, yahut da övgü ve methe mazhar olmak için, bazen de her ikisi için yapılır. Ama bu, şirktir. Allah katında makbul olansa, birincisidir. Diğer iki kısım ise, makbul değil, merdûddur. Çünkü Allah, *"Ey iman edenler, malını bir gösteriş uğruna infak eden kimse gibi, verdiğiniz sadakaları başa kakmak suretiyle, boşa çıkarmayınız..."* (Bakara, 264) ve *"insanların mallarında artış olması için faiz (cinsin)den verdiğiniz şey, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekat ise, sevaplarını kat kat artıranlardır"* (Rum, 39) buyurmuştur. Teşekkürde bulunmalarını beklemenin de, başa kakma veya eziyet etme türünden olduğunda şüphe yoktur. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, o kimseler, *"Biz size ancak, Allah rızası için yediriyoruz"* dediklerinde, burada, bu kimselerin müşterek olarak, hem Allah rızası için, hem de diğer maksatlar için yedirmiş olmaları ihtimali kalmıştır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, pek yerinde olarak böyle bir ihtimali de, "لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا" *"Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür isteriz... "* ifadesiyle bertaraf etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Şükûr" ve **"küfûr"**, tıpkı **şükr** ve **küfr** kelimeleri gibi, iki mastar olup, **"duhûl"** ve **"hurûc"** veznindedirler. Bu, bir grup dilcinin görüşüdür. **Ahfeş** de, "Cenâb-ı Hakk'ın, "فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا" (İsrâ, 99) âyetinden dolayı, "İstersen "şükûr"ü, "şükredenler"; "küfûr"ü, "kâfir olanlar" anlamına alabilirsin. Ki, bu kelimeler tıpkı, "بَرَدَ - بُرُودًا" gibi olmuş olur. İstersen, tıpkı "قَعَدَ - قُعُودًا" ve "فَرَجَ - فُرُوجًا" ifadelerinde olduğu gibi, çoğul anlamında tekil bir mastar kabul edersin" demiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Ahiret Müeyyidesi**

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا *"Çünkü biz, Rabbimizden... korkarız"* ifadesi hakkında şu muhtemel iki izah yapılabilir:

1) "Bizim, size olan bu iyiliğimiz, sizin karşılıkta bulunmanızı beklemek maksadıyla, o günün şiddetinden korktuğumuz içindir."

2) "Biz, sadaka vermek suretiyle, karşılık bekleme hususundaki Allah'ın cezasını nazar-ı itibare aldığımız için, sizden bir karşılık beklemiyoruz.

Buna göre âyet, "Allahu Teâlâ bu kimselerin, adaklarını bihakkın yerine getirdiklerini bildirmiş ve bu adağı yerine getirme işini, sadece kıyametten korkma sebebine bağlamıştır. Bunların, yedirip içirmede bulunduklarını

da nakledince, bunu da iki şeye, yani Allah'ın rızasının elde edilmesine ve kıyametten duyulan endişeye bağladı...

"Peki, bunun sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Adakları hakkıyla yerine getirme" işi, Allah'ın rızasını elde etme hakikatine dahildir. Bu böyledir, zira adak, insanın Allah'tan dolayı, kendisine vacip kıldığı, taahhüt ettiği şeydir. Binâenaleyh, bu böyle olunca, hiç şüphesiz buna sadece, kıyametten korkma endişesini ilave etmiş, peşinden getirmiştir. Ama, yedirme işine gelince, bu, Allah'ın rızasını elde etme hakikatine talip değildir. Binâenaleyh, buna da, hem Allah'ın rızasını elde etme, hem de kıyametin dehşetinden sakınma arzusunu eklemiştir.

BEŞİNCİ MESELE: **Suratı Asık Gün**

Kıyamet gününün, mecaz olarak, "asık suratlı, burtarık" diye vasfedilmesi, şu iki yolla olur:

1) Onun, o gündeki şakî ve bedbahtlıkların vasfıyla nitelenmesi.. Bu tıpkı Arapların, نَهَارُكَ صَائِمٌ "Gündüzün oruçlu..." demesi gibidir. Rivâyet olunduğuna göre, kâfir o gün hapsedilecek, öyle ki, iki gözleri arasından (alnından), katranlar misali ter boşalacak..

2) O günün, şiddet ve dehşeti konusunda, yelelerini kabartmış bir arslana ya da, çok cesur kahraman bir kimseye benzetilmiş olması...

ALTINCI MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "Tefsirlerde, "قَمْطَرِيرًا" kelimesinin manasının, suratı asıp, iki göz arasındaki kısmın (alnın) çatılması, toplanıp bir araya gelmesi anlamında olduğu zikredilmiştir." Sözüne devamla o, "Arapçada bu caizdir. Nitekim Arapçada, "Deve, kuyruğunu yükseltip iki yanını bir araya topladığında ve burnundan soluduğunda (رَمَتْ بِأَنْفِهَا) bu, "اِقْمَطَرَّتِ النَّاقَةُ" denilir, Yani, "اِقْمَطَرَّ" fiilinin Arapçadaki anlamı, "toplamak, bir araya getirmek"tir" demiştir. **Kelbî**'de, "قَمْطَرِيرًا" kelimesinin, "şiddeti ve sıkıntısı çok" anlamına geldiğini söylemiştir ki, bu aynı zamanda **Ferrâ, Ebû Ubeyde, Müberred** ve **İbn Kuteybe**'nin de görüşüdür. Nitekim Araplar, bu gün hakkında, o, günlerin en sıkıntılısı ve uzun süren en belalısı olduğu zaman، يَوْمٌ قَمْطَرِيرٌ اَيَّامٌ قَمَاطِرٌ "sıkıntılı gün - sıkıntılı günler" deyimini kullanırlar. **Vahidî,** "Bu, kelimeye verilmiş bir mana olup, kelimenin tefsiri ise, ilkidir.." demiştir.

O Günün Şerrinden Korunanlar

فَوَقٰىهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقّٰىهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾

"İşte bundan dolayı Allah bu günün şerrinden onları korumuş, yüzlerine bir güzellik, yüreklerine bir sevinç vermiştir" (İnsan, 11).

Bil ki, Allahu Teâlâ onların, Allah'ın rızasını talep etmek ve kıyamet korkusu gibi iki sebepten dolayı taat ve ibadetleri yaptıklarını nakledince, bu âyette de, onlara bu iki arzularını da verdiğini beyan etmiştir. Kıyamet dehşetinden korumasına gelince, bu, *"Allah bu günün şerrinden onları korumuş"* ifadesiyle murat edilendir. Allahu Teâlâ, bu günün sıkıntılarını, senin de bildiğin gibi, mecazen "şer" diye isimlendirmiştir.

Bil ki, bu âyeti kerime, ahiret sıkıntılarının ancak azap ehline ulaşacağına delalet eden delillerden birisidir. Allahu Teâlâ'nın rızasını talep ve elde etmeye gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, onlara, bunun sebebiyle yüzlerine bir güzellik, kalplerine de bir sevinç vermiştir وَلَقّٰىهُمْ ifâdesinin tefsiri, "وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً" (Furkan, 75); "نَضْرَةً" kelimesinin tefsiri de, "وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ" (Kıyame, 22) âyetlerinin tefsirinde geçmişti. "سُرُورًا" kelimesindeki nekre ise, tefhîm ve ta'zim (o sevincin ne kadar mükemmel ve yüce olduğunu) ifade etmek içindir.

وَجَزٰىهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾ مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَآئِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾ وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾

"Sabrettiklerine mukabil onları cennetle, ipekle mükâfatlandırmıştır. Hepiniz, içinde tahtlar üzerine yaslanıcı olarak, orada ne bir güneş, ne de bir zemheri görmeyerek.. Ve gölgeleri onlara yakın, meyveleri de emirlerine (her an ve her surette) boyun eğdirilmiş olarak" (İnsan, 12-14).

Bu âyetin manası, "Allah onları, başkasını kendisine tercih etme ve bunun neticesi olan açlık ve perişanlığa katlanma gibi zor şeylere dayanmalarına mukabil, içinde çok hoş yiyeceklerin ve harikulade giyeceklerin bulunduğu bir cennetle, bahçe ile ödüllendirmiştir" şeklindedir. Bu ifadenin bir benzeri de, *"Oradaki (cennetteki) elbiseleri ipektir.."* (Hacc, 23) ifadesidir. Ben derim ki, bu, "اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ" ifâdesinden maksadın, sadece yedirip-içirmek olmadığına, bilakis bununla, yedirip içirmek, giydirmek vb. her türlü güzel davranışların kastedildiğine delalet etmektedir.

Cennetlikler Nimet İçinde

Cenâb-ı Hak onların yiyecek ve giyeceklerini zikredince, bundan sonra onların meskenlerini tavsiye etmiştir. Buna göre, meskenlerde gözetilmesi gereken bazı hususlar vardır.

Birinci husus: İçinde oturulan ve istirahat edilen yere gelince, Cenâb-ı Hak bunu, مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْاَرَائِكِ *"Hepiniz, içinde, tahtlar üzerine kurularak..."* ifadesiyle tavsif etmiştir. الْاَرَائِكِ "oturma köşesindeki koltuklar.." demektir. Onlar, ancak bitişik ve yan yana oldukları zaman, "اَرَائِكُ – اَرِيكَةٌ" adını alırlar.

"مُتَّكِئِينَ" kelimesinin mansub olmasının iki izahı vardır:

a) **Ahfeş,** bunun, hal olduğu için mansub olduğunu söylemiştir ki, buna göre mana, "Allah onları, içinde koltuklara kuruldukları halde bir cennet ile ödüllendirdi" şeklinde olur. Nitekim sen, "Onlara, ayakta olarak bunu verdi.." dersin. (جَزَاهُمْ ذٰلِكَ قِيَامًا)

b) Yine **Ahfeş,** bunun medh üslubu üzere mansub olabileceğini de söylemiştir.

İkinci husus: Bu da bizzat meskenin kendisiyle ilgili olup, Allah bunu da لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا *"Orada ne bir güneş, ne de bir zemheri görmeyerek..."* ifadesiyle nitelemiştir. Bu ifade hakkında da iki izah şekli vardır:

a) Bu, "Bu meskenin, cennetin havası, sıcaklık ve soğukluk bakımından mutedildir" demektir.

b) **Zemherîr, Tay** lehçesinde ay (kamer) anlamına gelir. **Sa'leb** bu şekilde rivâyet etmiş ve şu beyitleri inşad etmiştir:

وَلَيْلَةٍ ظَلَامُهَا قَدِ اعْتَكَرَ قَطَعْتُهَا وَالزَّمْهَرِيرُ مَا زَهَرَ

"Karanlığı iyice bulanıp simsiyah kesilmiş olan o (kendisi boyunca yol kat etmiş olduğum) geceye yemin olsun. Bir gece ki, ay bile doğmamıştı.."

Buna göre âyetin manası, "Cennet pür aydınlık olup, onda, ne güneş ne de aya ihtiyaç duyulur.." şeklinde olur.

Kolayca Toplanan Meyveler

Üçüncü husus: Bu, o bahçenin havasının gâyet temiz olmasıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak onu, وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا *"Ve gölgeleri onlara yakın..."* ifadesiyle vasfetmiştir. Âyetle ilgili iki soru bulunmaktadır.

Birinci soru: "دَانِيَةً" kelimesinin mansub olmasının sebebi nedir?

Cevap: Ahfeş, Kisaî, Ferrâ ve **Zeccâc,** bu hususta iki izah şekli zikretmişlerdir:

a) "مُتَّكِئِينَ" kelimesine atfedildiği için mansub olması.. Nitekim sen, فِي الدَّارِ عَبْدُ اللهِ مُتَّكِئًا وَمُرْسَلَةً عَلَيْهِ الْحِجَالُ "Evde, yaslanmış ve üzerine de tüller indirilmiş olarak, Abdullah vardır" dersin. Çünkü Cenâb-ı Hak "عَلَيْهِمْ" buyurunca, bu, onların zikriyle ilgili olmuştur.

b) Bu kelime, "...لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا" ifadesinin mahalline atfedildiği için mansubdur. Bu ifadenin takdiri ise, غَيْرَ رَائِينَ فِيهَا شَمْسًا "orada, ne bir güneş, ne de zemherir görmeksizin.." şeklindedir. "وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا" cümlesine gelince, ifadenin başına, onlar için iki hususun birden bulunduğunu ifade etmek üzere, vâv harfi gelmiştir.

Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Allah onları, orada onlar sıcaklık ve soğuktan uzak olma ile, ağaçların gölgelerinin onlara gölgeleyici olması gibi rahatlıkları bir araya toplamış oldukları halde, bir cennet ile ödüllendirdi.."

c) "جَنَّةً" kelimesiyle.. Buna göre de mana, "Allah onları, yakın olan bir cennet ile ödüllendirdi" şeklinde olur. Bu cevaba göre, "دَانِيَةً" kelimesi, mahzuf olan bir mevsufun sıfatı olur. Buna göre sanki, "Allah, sabretmelerine mukabil onları, bir cennet ve ipek elbiselerle ödüllendirdi. Bir de, gölgesi üzerlerine yakın olan, başka bir cennetle..." buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü onlara iki cennet va'dedilmişti. Bu böyledir, çünkü onlar, *"Muhakkak biz, Rabbimizden korkuyoruz.."* (İnsan, 10) âyetinin delaletiyle, Rablerinden korkmaktadırlar. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbinin makamından korkan herkese iki cennet vardır.."* (Rahman, 46) âyetinin delaletiyle de, Allah'tan korkan herkese iki cennet vardır.

Bu kelime, merfu olarak da (دَانِيَةٌ) okunmuştur. Ki buna göre, "ظِلَالُهَا" kelimesi mübteda, "دَانِيَةٌ" kelimesi ise, haberdir. Meydana gelen bu cümle ise, hâl mahallindedir. Buna göre mana, "Gölgeleri onların üzerine yakın

olduğu bir durumda, onlar orada, ne bir güneş, ne de bir serinlik görürler (görmezler).." şeklinde olur.

İkinci soru: Gölge, ancak güneşin bulunduğu yerde olur. Şâyet, cennette güneş yok ise, daha gölge nasıl olur?

Cevap: Bundan murat şudur: Bu, "Cennetin ağaçları öylesi bir konumda bulunurlar ki, şâyet orada güneş olsaydı, bu ağaçlar onları güneşten korurdu.." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا *"Meyveleri de emirlerine boyun eğdirilmiş olarak..."* ifadesine gelince, âlimler "ذُلِّلَتْ" kelimesi hakkında iki izah şekli zikretmişlerdir:

1) **İbn Kuteybe,** "ذُلِّلَتْ" kelimesinin, "yaklaştırılmış" anlamına geldiğini, bunun da, üstü pek yüksek olmadığında söylenilen "ذَلِيلٌ" kelimesinden gelmekte olduğunu söyler.

2) Bu, "O, emre amade kılınmıştır. Ne zaman dilerlerse, devşirilmesi kolay olur, güç olmaz.." demektir. **Berâ İbn Âzib** de, "Bunlar onlara amade kılınmıştır. Bu sebeple onlar, ona istedikleri zaman ulaşıp, dilediklerinde onu elde ederler. Binâenaleyh bu, ayakta yiyene de, oturarak yiyene de, yan üstü yatmış olarak yiyene de sıkıntı vermez.

Cennetliklere Sunulan Hizmet

Bil ki, Allahu Teâlâ, onların yiyeceklerini, giyeceklerini ve meskenlerini tavsif edip niteliklerini ortaya koyduktan sonra, müteakiben içeceklerini tavsif etmiş, ama içecekleri o şeyden önce, kendisiyle içtikleri o kapların nasıl olduğunu, niteliklerini zikretmek üzere şöyle buyurmuştur:

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا۠ ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾

"Onlara gümüşten billur kaplar, kupalar dolaştırılır. (Evet), gümüşten, (yaratılmış) billurlar ki, miktarlarını (sâkîler) tayin etmişlerdir" (İnsan, 15-16).

Âyetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, *"Altın tepsiler ve testilerle hizmetçiler onların etrafında dolaşırlar"* (Zuhruf, 71) buyurmuştur, bu âyette geçen صِحَافٌ "tepsi, çanak, tabak" anlamına gelir. Çanakta ise, genelde, yemek yenilir. Binâenaleyh, onların içinde yemek yedikleri kap altından olunca, içinde içeceklerini içtikleri kabın, altından daha kıymetli olması gerekir. Çünkü, örfe göre, su içilen kap, içinde yemek yenilen kaptan daha temiz, daha kıymetlidir. Şimdi, zikrettiğimiz bu âyet, onların içtikleri kabın altından olduğuna delalet ettiğine göre, peki Cenâb-ı Hak daha nasıl burada, bu kabın gümüşten olduğunu söylemiştir?

Cevap: Bu iki ifade (âyet) arasında bir tezat yoktur. O halde bu demektir ki, onlar, bazen altın kaptan, bazen de gümüş bir kaptan su içerler.

İkinci soru: "اٰنِيَةٌ" ile "اَكْوَابٌ" arasında ne fark vardır?

Cevap: Dil âlimleri, "اَكْوَابٌ" kelimesinin, kulpu olmayan testi, sürahi... olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, bu ifadenin, onların su içtikleri bu kapların, tıpkı bir kadeh gibi olan bir kap (اٰنِيَةٌ); ibrik ve testi gibi, kendisinden o kaba, kadehe dökülen kap olması muhtemeldir.

Üçüncü soru: Âyetteki "كَانَتْ" fiilinin manası nedir?

Cevap: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "كُنْ فَيَكُونُ" (Yasin, 82) ifâdesindeki "يَكُونُ" gibidir. Yani o kapların, ilginç bir yaratılışta olduklarını, birbirine zıt, farklı iki maddenin sıfatını beraber taşıdıklarını bildirmek için, "O kaplar, Allah'ın oldurması ve tekvini ile, billurlar haline gelmişlerdir" demektir.

Dördüncü soru: Bu kaplar, nasıl hem gümüşten, hem de billurdan tekevvün etmişlerdir?

Cevap: Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Dünyada, kavarîr - billur, sırça-kumdan elde edilir. Ama, cennetteki billur kapların aslı ise, cennet gümüşüdür. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, o kesif ve yoğun kumu, saf saydam bir cam haline getirmeye kadir olduğu gibi, cennet gümüşünü de saydam bir billur kap haline getirmeye de kadirdir. O halde, bu âyetin zikrediliş maksadı, cennet billurlarının dünyadaki billurlara nispetinin, tıpkı cennet gümüşünün dünyadaki kuma nispeti gibi olduğuna dikkat çekmektir. Dolayısıyla, nasıl ki bu iki temel madde arasında bir kıyas yapılmazsa, saflık ve letafet, saydamlık bakımından da, bu iki billur arasında bir nispetin olmadığı, rahatlıkla söylenebilir.

2) **İbn Abbas,** "Cennetteki şeylerin dünyada, sadece isimleri vardır. Durum böyle olunca, o gümüşün mükemmelliyeti, kalıcılıkta, temizlikte,

berraklıkta ve kıymetinde yatmaktadır. Ancak ne var ki, bu gümüşün maddesi çok kesiftir. Billurun mükemmel oluşu ise, şeffaflığında ve berraklığındadır. Ne var ki, çabuk kırılır. O halde cennetin kapları, kendisinde gümüşten, kalıcılığın, temizliğin ve cevherin kıymetliliği; billurdan da, saflığın ve şeffaflığın yer aldığı bir kaptır.

3) Bu kaplar, gümüştür. Ne var ki, bunlar, aynen bir billurun saflık ve berraklığındadır. Allah'ın kudreti açısından, bu iki vasfın birlikte bulunması uzak görülecek bir ihtimal değildir.

4) Âyetteki, "قَوَارِيرَ" ile kastedilen, onun cam oluşu değildir. Çünkü, Araplar, içinde su içtikleri yuvarlağımsı ince ve saf olan kaplara, **"karûre"** adını verirler.. O halde, âyetin manası, "yuvarlak, berrak, saf ve ince gümüşten yapılmış kupalar, kulplu testiler ile" şeklinde olur.

Kavârîr Kelimesinin Okunuşu

Beşinci soru: Âyetteki, "قَوَارِيرَا قَوَارِيرَ" kelimeleri nasıl okunmuşlardır?

Cevap: Bunların her ikisi tenvinsiz olarak; birincisi tenvinli olarak ve her ikisi tenvinli olarak okunmuşlardır. Bu tenvin, **ıtlak (ışbâ')** elifinden bedeldir. Çünkü bu, elif-i fasıladır. İkincisinde de, birincisine uyularak böyle okunmuştur. Zira bu, birincisinden bedeldir ve bedel, mübdelin minh'e uyar. "هِيَ قَوَارِيرَ" takdirinde olmak üzere, ikincisi, "قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ" şeklinde de okunmuştur. "قَدَّرُوهَا" ifâdesi, "قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ" ifadesinin sıfatıdır.

Âyetteki, قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا *"(Onların) miktarlarını (sâkîler) tayin etmişlerdir"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle üç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler, âyetin manasının, "İçmeleri daha lezzetli olsun diye onlar, bu kadehleri ne fazla ne eksik olmaksızın, sadece onların kanacakları ölçüde doldururlar" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **Rebî b. Enes** de, "Taşınması ağır olur diye, bu kaplar avuca sığacak kadardırlar, daha büyük değildirler" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Kişinin su içtiği bu kaplarda en çok görmek istediği şey, şeffaflık, temizlik ve şekildir. Bunların şeffaf oluşunu, Hak Teâlâ, **"kavâvîrâ"** (billurlar) ifadesi ile; temiz oluşlarını *"gümüşten..."* ifadesiyle; şeklini de, *"Miktarlarını (sâkîler) tayin etmişlerdir.."* ifadesiyle anlatmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kadehleri böyle tayin ve takdir eden kimdir? Bu hususta şöyle iki görüş ileri sürülebilir:

a) Bunlar, *"Onlara... dolaştırılır"* ifadesinin bahsettiği, o dolaştıranlardır. Bu böyledir. Çünkü o dolaşıp, kadehleri dolaştıran sâkîler, bu içecekleri, içenlerin kanacakları miktarlarda ölçüp verirler.

b) Bunlar, içenlerin kendileridir. Çünkü onlar, arzu ettikleri kadar içki hemen geliverir.

Bil ki Allahu Teâlâ, onların içecekleri kapların niteliklerini belirtince, bundan sonra da içtikleri şeyin özelliklerini belirtmek için şöyle buyurmuştur:

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمّٰى سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾

"Orada onlara, katkısı zencebil olan bir kadeh içirilir. (Bu), orada, selsebîl adı verilen bir pınardır" (İnsan, 17-18).

Araplar, içecekleri şeylere zencebil katmayı severler. Çünkü bu, o içecekte bir tür acı meydana getirir, boğazda durma (tadını bir müddet hissetme) özelliğini kazandırır. Binâenaleyh böyle olunca, Allahu Teâlâ cennetliklerin içeceğinin de böyle olduğunu bildirmiştir. Fakat bunun mutlaka ve mutlaka son derece hoş birşey olması gerekir. Çünkü **İbn Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın Kur'ân'da, cennette olacağını bildirdiği şeylerin, dünyada sadece isimleri var" demiştir. Bu hususta sözün tamamını, "كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا" (İnsan, 5) âyetinin tefsirinde söyledik.

Selsebîl Pınarı

Hak Teâlâ'nın, عَيْنًا فِيهَا تُسَمّٰى سَلْسَبِيلًا *"(Bu), orada, selsebîl adı verilen bir pınardır"* âyetine gelince, bu âyetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İbnu'l-A'rabî, "Ben selsebîl kelimesini ancak Kur'ân'da gördüm. Binâenaleyh bu kelimenin bir iştikakı (türediği bir kök) yoktur" demiştir. Ekseri âlimler, "İçimi ve boğazdan geçişi kolay tatlı sular için Arapçada, içecek hakkında **selsel, selsâl** ve **selsebîl** sıfatları kullanılır. Şu halde, bu kelimenin

terkibine bâ harfi ilave edilerek, kelime beş harfli oluvermiş. Delili ise, bu suyun son derece içimi kolay ve hoş oluşudur" demişlerdir. **Zeccâc,** "Arapçada, "**selsebîl**", son derece akıcı ve hoş olan şeylerin sıfatı olarak kullanılır. Dolayısıyla âyette bu kelimenin yer alış hikmeti, o cennet içeceğinin, zencebîl tadında olup, kendisinde boğaza durma özelliğinin bulunmadığını belirtmektir. Çünkü boğazda durmanın zıddı, akıcı olmak - kolay yudumlanmadır. Bunlar, **Hz. Ali** (r.a)'nin, bu ifadenin "Sen ona gidecek yolu sor" (سَلْ سَبِيلًا اِلَيْهَا) manasına geldiğini söylediğini ileri sürmüşlerdir. Ama, bu uzak bir ihtimaldir. Fakat "**selsebîl**" diyen bir kimse, bununla tıpkı, "تَأَبَّطَ شَرًّا" denilmesinde olduğu gibi (ki bu özel isim olduğu halde, fiil cümlesi gibidir), bir gözenin özel ismini kastetmiş olabilir. O gözeye, pınara, bu ad verilmiştir. Çünkü ondan ancak, oraya amel-i salih işleyerek, gidecek yolu soranlar" (سَأَلَ اِلَيْهَا سَبِيلًا) içebilir.

İKİNCİ MESELE

"Ayn" kelimesinin mansub oluşu hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "zencebîl" kelimesinden bedeldir.

b) "İhtisâs"tan ötürü mansubdur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Selsebîlen**" kelimesi, âyet başı olduğu için "munsarıf" olmuş. Böylece de tıpkı, Kur'ân'daki, "الظُّنُونَا" (Ahzab, 10) ve "السَّبِيلَا" (Ahzab, 67) kelimeleri gibi olmuş olur. Ahzâb Sûresi'nde, bunların izahı yapılmıştır.

İnci Gibi Hizmetçiler

Bil ki Allahu Teâlâ bundan sonra da, o meclislerde kimlerin hizmet ettiğini belirtmek üzere şöyle buyurmuştur:

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ۚ اِذَا رَاَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا ﴿١٩﴾

"Onların etraflarında her dem taze çocuklar dolaşır ki, sen onları gördüğün zaman saçılmış birer inci sanırsın" (İnsan, 19).

Bu ifadenin tefsiri, Vakıa Sûresi'nde geçmiştir. Doğruya en yakın olan, bununla onların, daha fazlasının istenemeyeceği bir hizmet içinde olmalarının kastedilmiş olmasıdır. Bu, onların hep hayat, hep böylesine güzel,

hep böyle uygun ve güzel hizmete devam üzere olduklarını anlatır. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Arapçada, bileziklerle süslü, küpeli olana "**muhalled**" denilir. **Niftaveyh, İbnu'l-A'râbî'nin, "muhalledun"** kelimesine, "süslenmiş" manası verdiğini rivâyet etmiştir.

Bu cennet hizmetçilerinin taşıdığı bir üçüncü sıfat da, إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا *"Sen onları gördüğün zaman, saçılmış birer inci sanırsın"* âyetinin beyan ettiği hususdur. Âyetteki bu teşbihin, ne çeşit bir teşbih olduğu hususunda da şunlar söylenmiştir:

a) Bunlar, güzellikleri, renklerinin saflığı, meclislerde ve konaklarda çeşitli hizmetleri görürlerken etrafa yayılıp dolaşmaları hususunda, etrafa saçılmış incilere benzetilmişlerdir. Eğer bunlar, saf halinde, dizi dizi olsalardı, o zaman dizilmiş incilere benzetilirlerdi. Baksana Hak Teâlâ da, *"Onların etrafında ... dolaşırlar* (yani dağılırlar.)" buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, hep dolaştıklarına göre, saçılmış-dağılmış olurlar.

b) Onlar, sedefinden (kabuğundan) çıkarılmış olan o nemli incilere benzetilmişlerdir. Çünkü inciler bu anda, daha güzeldir ve suyu da (parlaklığı da) daha fazladır.

c) **Kâdî** şöyle der: "Bu çok ilginç ve güzel bir teşbihtir. Çünkü inciler, dağınık ve saçılmış olduklarında, bir kısmının ışığı, diğerinin üzerine düşüp aksettiği için, çok güzel bir manzara arz ederler ve bir arada (dağılmamış) vaziyetteki hallerinde olmayan bir güzellik arz etmiş olurlar.

Cennetteki Muazzam Mülk

Bil ki Allahu Teâlâ, cennetliklerin hallerini tafsilatlı bir biçimde anlatınca, bunun peşinden orada, bu anlatılandan daha büyük, daha üstün başka nice şeylerin de bulunduğuna işaret etmek üzere, şöyle buyurmuştur:

وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾

"Orada (her nereyi) görsen, büyük bir nimet ve büyük bir saltanat görürsün" (İnsan, 20).

Bu âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "رَأَيْتَ" (görsen) fiilinin mef'ûlü var mıdır? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

1) **Ferrâ** şöyle der: "Âyetin takdiri, وَإِذَا رَأَيْتَ مَا ثَمَّ "Orada olan şeyleri gördüğünde..." şeklindedir. Buraya bir "مَا" takdiri uygun olur. Bu tıpkı, مَا بَيْنَكُمْ "Aranızda olan şeyler, bağlar" takdirinde olmak üzere, بَيْنَكُمْ *"aranızda"* (En'âm, 94) buyurması gibidir." **Zeccâc** ise burada böyle bir "مَا" edatı takdir etmenin caiz olamayacağını, çünkü bu takdirde "ثَمَّ"nin sıla, "مَا"nın ism-i mevsul olacağını, dolayısıyla da, mevsûlü hazfedip, "sıla"yı bırakmanın caiz olamayacağını söyler.

2) Bu "görme" fiilinin, açık veya mukadder bir mef'ûlü yoktur. Buna mef'ûl getirilmeyişinin maksadı ise, umumî mana ifade etmesi içindir. "Sen orada bir görme imkanı bulduğunda..." denilmek istenmiştir. Bu da, "Gören kimsenin gözü orada, nereye isabet etse, alabildiğine nimetler ve büyük mülkler görür" demektir. Âyetteki "ثَمَّ" (orada) kelimesi zarf olarak nasb mahallinde olup, *"cennette"* demektir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki dünyevî lezzetler, şu üç kısma münsahırdır:

a) Arzu ve şehvetleri yerine getirme,

b) Öfkenin gereğini yerine getirme ve

c) Kendisiyle mal ve makam sevgisinin ifade edildiği, hayalî-maddî olmayan lezzetler. Bunların hepsi de önemsiz şeylerdir. Çünkü değersiz canlılar da, bunlardan her birinde insanlar müşterektir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın burada bahsettiği o büyük mülk ve saltanatın, mutlaka ama mutlaka bu önemsiz ve değersiz lezzetlerden başka olması gerekir. Bu da kişinin nefsinin, melekût âleminin kutsiyyeti ile nakşedilmesi (süslenmesi) ve **Hz. Lâhut**'un celali ile bezenmesiyle ancak mümkündür. Fakat bunu kelamcıların prensiplerine göre ele alırsan, şu izahlar yapılabilir: Bu, saygı (ta'zîm) ile iç içe olan bir mükâfat ve bir yararlanma demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, bu faydalanmayı ayrıntılı olarak anlatmış; bu âyette de, bunda ayrıca bir ta'zîm bulunduğuna işaret etmiştir ki bu, "Cennetliklerden her biri büyük bir padişah gibidir" demektir.

Kimi müfessirler de, buradaki ifadeyi, önceki âyetlerde bahsedilenlerden daha ileri bir fayda ve mükâfat manasına almışlardır. Nitekim **İbn Abbas** (r.a), "Bunların güzelliğini ve hoşluğunu hiç kimse anlatamaz" derken,

"Makam bakımından cennetliklerin en düşüğünün mülkü, bin yılda geçilebilecek bir alanı kaplar. Bununla beraber bu mülkün, en yakını da, en uzağı da görülebilir" denilmiştir. Bu ifadeye, "zevali olmayan bir mülk" manası verildiği gibi, "cennetlikler o mülkten her neyin olmasını isteseler onun olacağı bir mülk" manası da verilmiştir. Yine kimileri âyetteki bu kelimeyi, "ta'zîm" (saygıdeğer bir mülk) manasına almışlardır. Bu cümleden olarak **Kelbî** şöyle der: "Allah katından bir elçinin ona giyme, yeme, içme ve birtakım hediye gibi ikramları getirir. Girmek için izin ister. Allahu Teâlâ'nın tertemiz mukarreb meleklerinden olan elçisi bile, izin istemeksizin kesinlikle onun yanına girmez."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazıları buradaki, *"Görsen"* hitabının, özellikle Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir hitap olduğunu söylemişlerdir. Delili ise şudur: Bir adam Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer cennete girersem, bu iki gözüm, senin gözlerinin gördüklerinin hepsini görecek mi?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Evet" dedi. Bunun üzerine adam ağladı ağladı, sonunda öldü. Bazıları da, bu hitabın herkes için genel bir hitap olduğunu söylemişlerdir.

Cennetliklere Ait Bazı Nimetler

عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوٓا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقٰىهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾

"Üzerlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri de onlara gâyet temiz bir şarap içirmiştir" (İnsan, 21).

Âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Nâfî ve **Hamza**, yâ'nın sükunu ile "عَالِيهِمْ" şeklinde; diğerleri yâ'nın fethası ile "عَالِيَهُمْ" şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin izahı şudur: "عَالِيهِمْ" mübteda "ثِيَابُ سُنْدُسٍ" onun haberidir. Buna göre mana, "Onların üst elbiseleri, ince ipekten olan elbiselerdir" şeklinde olur. Eğer, "عَالِيهِمْ" müfret, "ثِيَابُ سُنْدُسٍ" ise cemîdir. Mübteda müfret olduğunda haberi cemi gelmez"

denilirse, biz deriz ki: "Mübteda olan bu kelime, her ne kadar lafzen müfret ise de, mana itibarıyla cemidir. Bunun bir benzeri de "مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ" (Mü'minûn, 67) ve "فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ" (En'âm, 45) âyetleridir. Binâenaleyh mastar yerine konulduğu için ism-i fail müfret olarak getirilmiştir.

İkinci kıraate, yani yâ'nın fethası ile "عَالِيَهُمْ" şeklindeki okunuşa gelince, âlimler bu hususta şu üç izahı yapmışlardır:

a) Bu ifade zarf olarak mansubdur. Çünkü عَالِي "üst" manasına gelince i'rab bakımından "**fevk**" (üst) kelimesine uygulanan şey uygulanmıştır. Bu tıpkı "وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ" (Enfal, 42) âyetindeki "**esfele**" gibidir. Bu **Ebû Ali el-Fârisî**'nin görüşüdür.

b) Bu kelime hal olarak mansubdur. "Hal" olması durumunda da şu izahlar yapılabilir:

1) **Ebû Ali el-Fârisî** şöyle der: Kelamın takdiri, "üst elbiseleri ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler olduğu halde, *"Allah onlara bir güzellik, bir sevinç vermiş"* (İnsan, 11) şeklindedir.

2) Kelamın takdiri, "üst elbiseleri... olduğu halde, *"Allah sabrettiklerine karşılık onları cennetle, ipekle mükâfatlandırmıştır"* (İnsan, 12) şeklindedir.

3) "Bu iyi insanların üst elbiseleri... olduğu halde, *"etraflarında her dem taze çocuklar dolaşır"* (İnsan, 19).

4) "Üst elbiseleri ... olduğu halde, *"sen onları seçilmiş birer inci sanırsın"* (İnsan, 19). Binâenaleyh ilk üç takdire göre, o elbiseler, ebrârın elbisesi; dördüncü takdire göre de o taze çocukların elbisesi olmuş olur.

c) Bu, "üst elbiseleri... ipek olan, bir nimet ve mülk ehli kimseler görürsün" demektir.

İKİNCİ MESELE

Nâfî ve **Âsım**, her iki kelimeyi de merfu olarak "خُضْرٌ - إِسْتَبْرَقٌ" şeklinde okurlarken **Kisâî** ve **Hamza** her ikisini de mecrur (kesreli) okumuşlardır. **İbn Kesir**, "خُضْرٍ" kelimesini mecrur, "**istebrak**" kelimesini merfû okurken; **Ebû Amr** ve **Abdullah b. Âmir** de, "خُضْرٌ" kelimesini merfû, "**istebrak**" kelimesini mecrur olarak okumuşlardır. Velhasıl "خُضْرٌ" kelimesi, hem merfu hem mecrur olarak okunabilmektedir. Merfu okunuşuna gelince, sen bunu "**siyâb**" kelimesinin sıfatı kabul ederek böyle okursan, bu açıktır. Bu durumda cemî bir kelime cemî bir kelimeye sıfat olmuş olur. Ama mecrur okunuşunda, "**sündüs**" kelimesiyle "cins" murat edildiği için,

cemî manasında bir kelime olduğundan, onun sıfatı olarak mecrur kılmış olursun. **Ahfeş,** kendisiyle "cins" manası murat edilen lafzı, cemî bir kelimeyle sıfatlamayı caiz görmüştür. Nitekim bir darb-ı mesel olarak, "insanları sarı dinar (اَلذِّينَارُ الصُّفْرِ) ile beyaz dirhem (اَلدِّرْهَمُ الْبِيضُ) yoldan çıkarmıştır" denilmiştir. Fakat **Ahfeş,** böyle sıfat getirmenin çirkin-uygunsuz olduğunu söylemiş ve buna delil olarak da şöyle demiştir: "Araplar müfret kalıbında olan cemileri, müfret gibi kullanırlar. Mesela, "حَصًى أَبْيَضُ" (beyaz çakıl) derler. Kur'ân-ı Kerim'de de mesela, "الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ" (Yeşil ağaç) (Yasin, 80), اَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ *"Kökünden sökülmüş hurma kütükleri.."* (Kamer, 20) denilmiştir. Çünkü Araplar, bu tür cemilerin sıfatlarını müfret getirirler. O halde cemi manasında olan müfredin sıfatının da müfret getirilmesi daha uygun olur.

İstebrak ve Sündûs

"اِسْتَبْرَقَ" kelimesinin hem merfu, hem mecrur okunmasına gelince; merfu okunuşu, "**siyâb**" kelimesi üzerine atfedilmesinden ötürüdür. Buna göre sanki "ince ve kalın ipek elbiseler.." denilmek istenmiştir. Mecrûr okunuşu ise, "**siyâb**" kelimesinin (atıf yoluyla) buna da izafeti düşünülmesinden dolayıdır. Buna göre sanki, "İnce ve kalın ipekten olan elbiseler" denilmiştir. Binâenaleyh "**siyâb**" (elbise) kelimesi, bu iki cins isme de muzaf kılınmıştır. Nitekim "ipek ve keten elbiseler" denilir. Bunun böyle olduğunun delili ise, "وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ" (Kehf, 31) âyetidir. Bil ki bu âyetin geniş izahı Kehf Sûresi'ndeki son âyette geçmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Sündüs**", ince ipek; "**istebrak**" ise kalın ipek demektir. Bütün bunlar, وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ *"Orada elbiseleri ipektir"* (Hacc, 23) âyetindeki "ipek" muhtevasına dahildirler. Daha sonra bu elbiselerin, o muhalled (süslü) vildanların (genç cennet hizmetçilerinin) elbiseleri olduğu söylendiği gibi, "Hayır, bunlar o ebrârın (cennetliklerin) elbiseleridir" de denilmiştir. Ne olursa olsun, bu demektir ki onlar, bir kat elbise giyiyorlar. Ama en iyisi en üste giydikleri elbiselerdir. İşte bundan ötürü, *"Üzerlerinde..."* denmiştir. Bu âyetin, *"içinde tahtlar üzerinde yaslanıcı olarak..."* (İnsan, 13) âyetinin bir devamı olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre عَالِيَهُمْ *"üzerlerinde..."* kelimesinin manası, "O cennetlikler için hazırlanmış, bu gelin odalarının üzerinde, kalın-ince ipek örtüler vardır" şeklinde olmuş olur. Bu da, "Onların odalarının döşemeleri ve örtüleri ipekten, atlastandır" demektir.

Esâvir

Hak Teâlâ'nın, وَحُلُّوا اَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ *"(Onlar) gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Hak Teâlâ, Kehf Sûresi'nde, *"Bunlar için altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar orada altın bileziklerle süslenirler"* (Kehf, 31) buyurmuştur. Öyle ise burada niçin bu bileziklerin gümüşten oldukları söylenmektedir?

Cevap: Buna şu üç şekilde cevap verebiliriz:

a) Bu iki durum arasında bir zıtlık yoktur. Buna göre cennetlikler, iki cins takıyı, bu dünyada kadınların yaptığı gibi, ya ayrı ayrı zamanlarda, ya da aynı zamanda birlikte takıyorlar.

b) Karakterler farklı farklıdır. Binâenaleyh çoğu insan gümüşün beyazlığını altının sarılığından daha çok tercih eder. O halde Allahu Teâlâ herkese daha fazla arzu duyduğu ve meylettiği şeyi vermiştir.

c) Gümüşten bilezikler, hizmet yapan o vildana (çocuklara); altın bilezikler ise ebrâra (cennetliklere) aittir.

Erkeklerin Bilezik Takması?

İkinci soru: Bilezik, kadınlara yakışır. Erkeklerin bilezik takması bir ayıptır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak niçin bu bilezik takma işini bir teşvik sadedinde zikretmiştir?

Cevap: Cennetlikler, tüysüz delikanlılardır. Dolayısıyla erkek bile olsalar, bunların altın ve gümüş süsler takmalarında yadırganacak bir şey yoktur. Bu gümüş ve altın bileziklerin, cennette sadece kadınlar ile çocuklara ait olduğu; burada erkek çocuklar (sibyan) ifadesi "tağlîb" edildiğinden dolayı böyle müzekker zamirler kullanıldığı söylenmiştir.

Âyetle ilgili bir diğer izah da şöyle yapılabilir: "Amellerin çoğunun yapıldığı organ, kişinin elidir. Vasıtasıyla ilâhi bilgilerin ve samediyyet nurlarının elde edildiği şeyler ise bu ameller ve uğraşılardır. Binâenaleyh bu ameller, elde edilmek istenen şeyin elde edilmesini sağlayan altın ve gümüş yerine konulmuştur. Dolayısıyla bunlar, genelde el ile yapılınca, altın ve gümüş bilezikler gibi kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla da bu ameller ve uğraşılar, altın ve gümüş bilezik diye adlandırılmıştır. Cenâb-ı Hak da, samediyyetten fışkıran o nurları, *"Rableri de onlara gâyet temiz bir şarap içirmiştir"* ifadesiyle anlatmıştır. Binâenaleyh, *"(Onlar) gümüşten bileziklerle*

süslenmişlerdir" cümlesi, *"Bizim için mücahede edenleri..."* (Ankebut, 69) âyetine; *"Rableri de onlara gâyet temiz bir şarap içirmiştir"* buyruğu da, *"Biz yollarımıza hidâyet ederiz"* (Ankebut, 69) ifadesine bir işarettir. Benim aklıma gelen ihtimal budur. Kendi muradını en iyi bilen ise O'dur.

Şeraben Tahura

Hak Teâlâ'nın وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا *"Rableri de onlara gâyet temiz bir şarap içirmiştir"* âyetindeki "**tahûr**" kelimesinin manası hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, taharet (temizlik) mastarının mübalağa sîgasıdır. Buna göre şu manalar muhtemeldir:

1) Bu, dünya içkileri gibi pis değildir.

2) Pis sayılan şeylerden alabildiğine uzaktır. Yani pis eller ona dokunmamış, pis ayaklarla çiğnenerek yapılmamıştır.

3) Onların bedenlerinden bu içki, misk gibi bir koku saçılmasına sebep olduğu için, netice itibariyle de pisliğe dönüşmez.

b) Bu kelime, "temizleyen" manasınadır. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:

1) **Mukâtil** şöyle der: "Bu, cennet kapısının yanındaki ağacın dibinden kaynayan bir göze olup, bundan içenin kalbindeki gıll-u gışı ve hasedi Allah çıkarır-temizler ve onun içinde pislik namına hiçbir şey bırakmaz.

2) **Ebû Kılâbe** de şöyle der: "Cennetlikler yer-içerler. Bu yeme-içmenin en sonunda da onlara bu şarap sunulur. Dolayısıyla onlar bunu içerler. Bununla içleri temizlenir ve derilerindeki gözeneklerden, tıpkı misk gibi bir koku fışkırır." Bu iki izaha göre, buradaki "**tahûr**", mutahhir, yani "temizleyen" manasına olmuş olur. Çünkü bu şarap onların içlerini, kötü huylardan ve insana sıkıntı veren şeylerden temizler. Buna göre şâyet, "Âyetteki, bu tertemiz şarap, bundan önce bahsedilen, **kâfûr, zencebîl** ve **selsebil** gibi gözelerden başka mıdır, yoksa onların aynısı mıdır?" denilirse, biz deriz ki: Bu da bir başka çeşit göze ve içecektir. Allahu Teâlâ bu içirme işini kendisine izafe ederek, *"Rableri... içirmiştir"* buyurmuştur ki, diğer gözelerde olmayıp, bunda bulunan bir üstünlüğe delalet eder.

c) Biraz önce demiştik ki, "onlara yiyecekleri içecekleri sunulup, onlar bunları bitirince, kendilerine bu tertemiz şarap getirilir. Onlar da bunu içerler ve bu, onların içlerini temizleyip, derilerinin gözeneklerinden, misk

gibi dokular fışkırtır." Binâenaleyh bu, bu şarabın, diğer cennet şaraplarından başka olduğunu gösterir. Bir de bu içecek diğer içecekleri hazmettirir. Sonra bu hazmettirmesinin yanında, diğer yiyecek-içecekleri tıpkı misk gibi koku saçacak bir hale getirmesi gibi enteresan bir tesiri daha vardır. Bütün bunlar, bunun diğer cennet şaraplarından başka olduğunu göstermektedir.

d) Ruh, melekler âlemindendir. Meleklerin büyüklerinin ve ulularının cevherinden feyezan eden nurlar, susuzluğu gideren, bedene güç veren tatlı sulara benzetilmişlerdir. Bu gözeler berraklıkta, suyu çok ve verdiği kuvvetin fazla oluşunda farklı farklı oldukları gibi, ulvî nur kaynakları da farklı farklıdır. Binâenaleyh bunların bir kısmı, soğuk ve kuru karakterde olan kâfûrîdir, dolayısıyla dünyada bu karakterde olanlar, korku, ağlama ve tutma (inkibaz) makamında bulunurlar. Bir kısmı da, sıcak ve kuru karakterde olan zencebîlîdirler. Bu karakterde olanlar, Allah dışındaki şeylere çok az iltifat ederler. Maddî ve maddeyle ilgili şeylere hemen hemen hiç aldırış etmezler. Sonra beşerî ruhlar hep bir kaynaktan diğer bir kaynağa; bir nurdan diğer bir nura geçerler. Bu ruhların, vacibü'l-vücûd olan ve mutlak nur demek olan Allah Celle Celâlüh'a yükselmelerinde sınırsız vasıta ve neticelerin bulunduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh ruhlar bu makama ulaşıp, o içkiden içtiklerinde önceki içkiler hazmedilmiş, hatta yok olmuş olur. Çünkü Allah'ın dışında kalan nurlar, Allah'ın kibriya ve azamet nurunun karşısında izmihlale uğrar, yok olur ki işte bu sıddıkların seyr-i süluklarının sonu ve kemal derecelerinin en son noktasıdır. İşte bu sebeple Hak Teâlâ ebrârın (iyilerin) mükâfatını, *"Rableri de onlara gâyet temiz bir şarap içirmiştir"* diye bitirmiştir.

Kabul Buyurulan Ameller

Bil ki Allahu Teâlâ saîdlerin hallerini anlatıp bitirince, şöyle buyurmuştur:

إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَآءً وَكَانَ سَعْيُكُم مَّشْكُورًا ﴿٢٢﴾

"Bu, şüphe yok ki sizin için bir mükâfattır ve sa'yiniz meşkur olmuştur" (İnsan, 22).

Bil ki bu âyetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bu, "cennetlikler cennete girip de, oranın nimetlerini gördüklerinde, onlara, "Bu, Allahu Teâlâ'nın sizin için hazırlayıp da bu ana bıraktığı mükâfatınızdır" denilir" manasındadır." Binâenaleyh bütün bunlar, sizin o azıcık amellerinize karşılık olarak verilecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, meleklerin, cennetliklere *"Sabrettiklerine karşılık selam üzerinize olsun. Bu ne güzel bir akıbettir!"* (Ra'd, 24) ve *"Geçmiş günlerde yapmış olduğunuz şeylere karşılık haydi dilediğiniz gibi yiyin-için"* (Hâkka, 24) diyeceklerini bildirmiştir. Onlara bu sözlerin söylenmesi, sevinçlerini artırmak içindir. Çünkü cezaya müstahak olmuş kimseye de, "Bu senin kötü işlerinin neticesidir" denildiğinde, bu söz onun gam ve elemlerini artırır. Yine mükâfat ehline, "Bu, senin taatlerine karşılıktır" denilir ve bu söz, onun sevinç ve rahatını artırır. Bu izahı yapanlar, âyetin başında mukadder bir "**kavl**" (deme) kelimesinin olduğunu ve takdirinin, "Onlara denilir ki: "Bu, şüphe yok ki..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

2) Bu, Allahu Teâlâ'nın kullarına doğrudan doğruya dünyada iken verdiği bir haberdir. Böylece O sanki cennetliklerin cevabını açıklayan, "Bütün bunlar, ey kullarım, benim ilmim ve hükmümce, size vereceğim ve sizin için yaratıp, sizin için hazırladığım şeylerdir" demek istemiştir.

Âyetle İlgili İki Sual

Âyette geriye şöyle iki soru kalır:

Birinci soru: Kulun fiili, Allah'ın yaratması olduğuna göre, daha nasıl Allah'ın fiili kendi fiiline bir karşılık olarak düşünülebilir?

Cevap: Ceza (karşılık) kâfi ve yeterli olan demektir. Bu durum ise, bunun Allah'ın fiili olmasına aykırı değildir.

Allah'ın Kuluna Teşekkürü

İkinci soru: Kulun sa'yinin meşkûr olması, Allah'ın kuluna teşekkür edici olmasını gerektirir?..

Cevap: Allahu Teâlâ'nın, mecazi olan mana hariç, kuluna teşekkür etmesi muhaldir. Bu mecazi olan mana da, şu üç şekilde düşünülebilir:

a) **Kadî** şöyle der: "Şükür, nasıl nimetlere mukabil ise, mükâfat da, onların amellerinin mukabili olan bir şeydir."

b) **Kaffâl** şöyle der: "Bu, insanların örfünde de yaygın olan bir hususdur. Çünkü, insanlar, ona razı olan ve o az şeyi vereni de öven kimseye, "O, şekûrdur, teşekkürle mukabele edendir" derler. Binâenaleyh şimdi, Allah'ın,

"kullarına teşekkür etmesi", O'nun, onların az olan taatine de razı olması ve onlara, bu az olan taate karşılık çok mükâfat vermesi demek olabilir.

c) Kulun en son elde edeceği derece, Rabbinden razı; Rabbinin de ondan razı olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Ey mutmain nefs, Rabbin senden, sen Rabbinden hoşnut olarak, dön Rabbine..."* (Fecr, 27-28) buyurmuştur. O halde, nefs-i mutmainnenin Rabbisinden razı olması, derece bakımından Rabbinin ondan razı olmasından daha düşüktür. O halde bu demektir ki, âyetteki, "اِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاۤءً" ifadesi, kendisi sebebiyle nefs-i mutmainnenin Rabbinden hoşnut olduğu şeye; "وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَّشْكُوْرًا" ifadesi de, Rabbinin, o nefs-i mutmainneden razı ve memnun olmasına bir işarettir. Bu durum, makamların en üstünü, derecelerin en sonuncusu olunca, ebrâr ve sıddîklerin ahvâlinin dereceleri bununla hitama erdirilmiştir.

Kur'ân'ı İndiren Allah'tır

اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ تَنْزِيْلًاۚ ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُوْرًاۚ ﴿٢٤﴾

"Hakikat, Kur'ân'ı sana parça parça biz indirdik biz. Artık, Rabbinin hükmüne sabret. Onlardan hiçbir günahkâra veya hiçbir nanköre boyun eğme..." (İnsan, 23-24).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, *"İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman geldi ki, o, anılmaya değer bir şey bile değildi..."* (İnsan, 1) ifadesiyle, insanın yoktan var edildiğini beyan etmiş, daha sonra da onu, "**emşâc**"dan yarattığını beyan etmiştir ki, bu "**emşâc**" ile, insanın ya, dört unsur "**enâsır-ı erba'a**"dan, yahut "**ahlât-ı erba'a** - dört karışım"dan; yahut erkeğin ve kadının menisinden, yahut uzuv ve ruhlardan; yahut, beden ve nefisten; yahut da, bu beden üzerinde, meselâ **nutfe** olması, sonra **alaka,** sonra **mudğa,** sonra da **kemik** olması gibi, birbirini izleyen dönemleri geçerek yaratılmış olduğu kastedilmiştir. Hangisi olursa olsun, âyet bu manalardan hepsine muhtemeldir. İşte bundan dolayı bu âyet, mutlaka, hür ve irade sahibi bir yaratıcının (c.c) bulunduğuna delalet eder.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, insanı, boşuna, başıboş yaratmadığını, tam aksine imtihan ve sınamak için yarattığını beyan etmiş ve buna da, "نَبْتَلِيهِ" fiili ile işaret etmiştir. Ki, işte bu nokta, Cebriyyecilerle Kaderiyyeciler arasında büyük çekişmelere sebebiyet veren noktadır. Derken Cenâb-ı Hak, insana, onun bu deneme ve imtihan esnasında kendisine muhtaç olduğu her şeyi verdiğini zikretmiştir ki, bu da insanın, duyan, gören ve düşünen bir varlık olmasıdır. Cenâb-ı Hak bu hususa da, "فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا" ifadesiyle işaret etmiştir. Akıl, bu konuda kendisine ihtiyaç duyulan şeylerin en kıymetlisi olunca da, "akl"ı, görme ve duyma ifadesinden ayırarak, tek başına zikretmiş ve bu meyanda "إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ" buyurmuştur. Derken, bütün bunlardan sonra, insanların, kimisi şükredici, kimisi de nankör olmak üzere ikiye ayrıldıklarını beyan etmiştir ki, bu ayrılma işi, **Kaderiyye'nin (Mu'tezile)** yaptığı gibi, kendi iradeleriyle; **Cebriyye'nin** yaptığı yoruma göre ise, Allah'tandır. Cenâb-ı Hak, bu merhaleden sonra, kâfirlerin azabına da kısaca yer verdikten sonra, itaat edenlerin mükâfatını, tafsilatlı biçimde ele almış ve bunu, "وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا" ifâdesiyle noktalamıştır.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minlere verdiği mükâfatı uzun uzun anlatıp, hak eden kâfirlerin cezasını kısaca belirtmesi, Allah'ın rahmetinin daha baskın ve daha galip olduğuna delalet eder. Binâenaleyh, yaptığımız izahlardan, bu sûrenin başından buraya kadarki kısmının, ahiret hallerini beyan hususunda olduğu ortaya çıkmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, dünyadaki halleri izaha başlamış, kendisine itaat eden kimselerin hallerinin izahını, isyan edenlerinkinden önce getirmiştir. İtaat edenlere gelince, bunlar Hz. Peygamber (s.a.s) ve onun ümmetidir. Resûl, baştır, komutandır, reistir. İşte bundan dolayı, Resûle tahsis edilmiştir.

Bil ki hitap, ya yasaklama veya emir şeklinde olur. Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'le ilgili yasak ve emirlere dalmadan önce, Resûlü'nün kalbini takviye etmek, kafasından, gönlünden, kalbinden gamı ve ürkekliği gidermek için bir mukaddime yapmıştır. Bunu, taatle ve mükellefiyeti yerine getirmekle meşgul olma işinin, ancak, kalbin, kafanın ve gönlün her şeyden hali ve uzak olmasıyla tastamam ve mükemmel biçimde yapılacağı için yapmıştır.

İşte bu mukaddimeden sonra Cenâb-ı Hak, bazı şeyleri yasakladığını belirtmiş, yasak olan şeyleri belirttikten sonra da, bazı şeylerle ilgili olan

emirlerine yer vermiştir. Allahu Teâlâ burada, yasaklarını, emredeceği işlerden önce zikretmiştir. Çünkü, zararı def etmek, celb-i menfaatten daha ehemmiyetlidir. Ve, uygun olmayan, yapılmaması gereken şeyleri izale etmek de, yapılması gereken şeylerden önce gelir. Cenâb-ı Hak, bütün bunlardan sonra, ilerde de izahı geleceği üzere, inatçı ve kâfir olan kimselerin hallerini zikretmiştir. Şimdi bu anlattıklarımız hakkında inceden inceye düşünen herkes, bu sûrenin son derece güzel bir tertip üzere bulunduğunu anlar. Bu zayıf ve miskin kimsenin aklını, bu tür nurlarla münevver kılan Allah'a hamdolsun ve **ebediyyü'l-âbâd**, sonsuza değin yapılacak şükürler de O'nadır.

Şimdi biz tefsire dönüyor ve diyoruz ki: Biraz önce bahsettiğimiz o mukaddime, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ تَنْزِيلًا *"Muhakkak ki Kur'ân'ı sana parça parça biz indirdik biz..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki, bu âyetin maksadı, Peygamber'in (gönlünü) yatıştırmak ve müşriklerin, ona nispet ettikleri kehanet ve sihirbazlık gibi şeyler hususunda, kalbini genişletmek, ferahlatmaktır. İşte, bu maksatla, Allahu Teâlâ, bunun, kendisinden olan bir vahiy olduğunu zikretmiş ve hiç şüphesiz ki, ona adı koyduktan, Kur'ân dedikten sonra, bir de zamirleri tekrar ederek ...إِنَّا نَحْنُ "Biz... biz..." diyerek, bu işi iyice pekiştirmiştir. Çünkü, te'kîd üstüne te'kîd, daha etkili ve belîğdir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Eğer o kâfirler, "Bu bir kehanettir" diyorlarsa, ben de, gerçek hükümdar olan Allah da, te'kîdli bir biçimde, "bu, hak olan bir vahiydir; bu, tarafımdan olan doğru bir indirmedir.." diyorum.." demiştir. Bunun şöyle iki faydası vardır:

Birinci fayda: O kâfirlerin tenkitleri sebebiyle, daha önce oluşmuş olan ürkekliği ve yalnızlık duygusunu izale etmek... Çünkü bu ifade âdeta, "Bazı cahil kimseler, her ne kadar bunu tenkit ediyorlarsa da, ancak ne var ki, semavatın hükümran Rabbi ve Cebbâr'ı olan Allah bunu ululamış ve doğrulamıştır" demektir.

İkinci fayda: Peygamber'i, ilerdeki mükellefiyet ve sıkıntıları göğüslemeye karşı takviye etmek... Zira, o kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, alabildiğine eziyet ediyorlardı. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s) de, onlarla savaşmak istiyordu. Cenâb-ı Hak da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu eziyetlere sabretmesini; savaşmamasını emredip, bu da, Peygamber'e zor gelince, Cenâb-ı Hak ona, *"Muhakkak ki, Kur'ân'ı sana parça parça biz indirdik biz..."* buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne âdeta, "Ben sana, bu Kur'ân'ı parça parça, her şeyin belli bir vakte bırakılmasını gerektiren üstün bir

hikmetime binaen indirdim. Binâenaleyh, andolsun ki, o hikmetim, "Savaşa müsaadenin tehir edilmesini gerektirmektedir." O halde, her türlü ayıptan, abesten ve batıl şeylerden uzak ve sırf, hikmetinden kaynaklanan, Rabbinin hükmüne sabret" demiştir.

Rabbin Hükmüne Sabret

Cenâb-ı Hak, işte bu mukaddimeden sonra yasakları zikretmeye başlayarak, فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا *"Artık, Rabbinin hükmüne sabret. Onlardan hiçbir günahkâra veya hiçbir nanköre boyun eğme..."* (İnsan, 24) buyurmuştur. Bu âyetin manası ya, "savaş hususundaki iznin geciktirilmesi hususunda, Rabbinin hükmüne katlan, sabret..." şeklindedir ki, bunun bir benzeri de, *"Allah aranızda hükmedinceye kadar sabret. Çünkü O, hükmedenlerin en hayırlısıdır"* (Yunus, 109) âyetidir. Yahut da, bu âyet bütün mükellefiyetler hakkında, genel bir hüküm olup, buna göre mana, "İster bu, sana mahsus taat ve ibadetler konusunda bir mükellefiyet olsun, isterse, başkasından dolayı, yani tebliğ, risaleti ifa ve bunu yaparken, bundan kaynaklanan zorluklara katlanma olsun, Rabbinin bütün hükümleri konusunda sabret..." demektir. Sonra bu âyetle ilgili birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: *"Rabbinin hükmüne sabret"* emrinin içine, "hiçbir günahkâra, yahut hiçbir kâfire itaat etmeme.." de dahildir. O halde, bu ifadeden sonra bunun getirilmesi bir tekrar gibi olmuş olur.

Cevap: Birincisi, emredilmişleri emretmek; ikincisi ise, menhiyyattan nehyetmektir. Halbuki, bu iki şeyden birinin diğerine delaleti, "delalet-i iltizamiyye'dir, "tasrihî" değildir. Dolayısıyla, ikinci ifade ile, tasrihî sağlanmıştır.

Hz. Peygamberi İkazın Hikmeti

İkinci soru: Hz. Peygamber (s.a.s), zaten bunlardan hiçbirine itaat etmezken, böyle bir yasaklamanın faydası nedir?

Cevap: Bunun maksadı, insanların, yapılmaya, yol gösterilmeye muhtaç olduklarını beyan etmedir. Sebebi de, onların mayalarına yanlış ve fasit şeyleri yapmaya sevk eden arzuların yardımından, inâyetinden, yol göstermesinden müstağni olması gerekli olan birisi varsa, bunun, masum Peygamber'in olması gerektiğini beyandır. Masum Peygamber bile uyarıldığına göre, her Müslüman kendisini şüpheli ve şehevi şeylerden koruması hususunda, Allah'a yalvarıp yakarması, O'na yönelmesi gerektiğini anlamış olur.

Âsim ve Kefûr

Üçüncü soru: "اٰثِم" ile "كَفُور" lafızları arasında ne fark vardır?

Cevap: "اٰثِم" hangi günah olursa olsun, daima günah işlemeye yönelen; "كَفُور" ise, nimet-i ilâhiyyeyi inkâr eden, demektir. Binâenaleyh, bu demektir ki, her "**kefûr**", "**âsim**"dir; ama, her "**âsim**", "**kefûr**" değildir. Biz, "اٰثِم" kelimesinin, bütün günahlar hakkında kullanılan genel bir ifade olduğunu söyledik; çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'a ortak koşarsa, büyük bir günah uydurmuş (üstlenmiş) olur"* (Nisa, 48) buyurmuş, şirke "**ism**" (günah) adını vermiştir. Yine *"Şahadetleri gizlemeyin. Kim şehadetleri gizlerse, onun kalbi âsim (günahkâr)dir"* (Bakara, 282); *"Günahın (ism'in) açığını da gizlisini de terk edin"* (En'âm, 120) ve *"Sana içki ve kumar hakkında sorarlar. De ki: Onlarda büyük günah (ism) vardır"* (Bakara, 219) buyurmuştur. Binâenaleyh bu âyetler, "ism"in bütün masiyetleri içine alan bir şey olduğuna delalet etmektedir.

Nüzul Sebebi

Bil ki Allah'tan başkasına tapan herkes hakkında bu iki vasıf söz konusu olur. Çünkü kişi Allah'tan başkasına ibadet ettiği an, O'na isyan etmiş ve nimetlerini inkâr etmiş (kefûr olmuş) olur. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Âyetle ilgili olarak şu iki görüş var:

1) "Bu ifadeyle, belli bir şahıs kastedilmiştir." Bu görüşte olanlar, âyetteki âsim (günahkâr) ve kefûr (nankör) ifadeleriyle aynı şahsın kastedildiğini, bu şahsın da **Ebû Cehil** olduğunu söyleyenler olduğu gibi, "âsim" ile **Velid**'in, kefûr ile de **Utbe**'nin kastedildiğini söylemişlerdir. **Kaffâl** şöyle der: "Bunun delili, *"Alabildiğine yemin eden, izzet-i nefsi bulunmayan, daima ayıplayan, laf getirip götürmeye koşan, her zaman hayırlara engel olan, aşırı zalim, çok günahkâr (âsim)" ... olan kişi"* (Kalem, 10-13) âyetlerinde Allahu Teâlâ, **Velid b. Muğîre**'yi "**âsim**" diye adlandırmasıdır."

Keşşaf sahibi ise, "**âsim**"in, **Utbe b. Rebî'a**; "**kefûr**" (nankör)un da **Velid b. Muğîre** olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: Çünkü **Utbe** çokça günah işleyen ve alabildiğine fasıklıklar yapan birisi idi. **Velid** ise, son derece nankör-kâfir birisi idi" demiştir. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü bu görüş Kur'ân'la teyit edilmiştir.

Rivâyet olunduğuna göre **Utbe b. Rebî'a**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bu dâvandan vaz geç, seni kızımla evlendireyim. Çünkü ben, Kureyş'in en güzel kızına sahip olanlardanım" demiş, **Velid** de yine ona, "Bu dâvandan vazgeç.

Ben "yeter" deyinceye kadar sana mal veririm. Çünkü ben, Kureyş'in mal ve zenginlikçe en ileri olanıyım" demiş. Hz. Peygamber (s.a.s) de onlara, Fussilet Sûresi'nin başından, *"Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Ben size de, Ad ve Semûd'u (çarpan) yıldırım gibi bir azabın geleceğini hatırlatırım"* (Fussilet, 13) âyetini okumuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrılıp gitmişler ve birisi (diğerine), "zannettim ki **Kâbe** üzerime kapandı" demiş.

2) "Bu âyetle, belli bir şahıs kastedilmemiştir. Bunlar mutlak (genel) ifadelerdir. Bu görüş, âyetin zahirinden anlaşılan manaya daha yakındır. Bu cümleden olarak mesela **Hasan el-Basrî**, "**Âsim**", münafık Araplar; "**kefûr**" da müşrik Araplardır" demiş ama bu görüş zayıftır. Doğru olan, bizim de bahsettiğimiz gibi, "**âsim**", genel; "**kefur**" ise hass (özel) bir ifadedir.

Âsim ile Kefûr Arasındaki Fark

Dördüncü soru: Bunların hepsi de neticede kâfir olduklarına göre, bunların "**âsim**" (günahkâr) ve "**kefûr**" (nankör) diye kısımlara ayırmanın hikmeti nedir?

Cevap: "**Kefûr**" (nankörlük), günah (ism) çeşitlerinin en kötüsüdür. Dolayısıyla Allahu Teâlâ bunun alabildiğine pis, bu vasfı taşıyan kimsenin Allah'tan alabildiğine uzak olduğuna dikkat çekmek için, bunu özellikle zikretmiştir.

"Ev" Edatının Buradaki Manası

Beşinci soru: "Ev (veya)" kelimesi, bu iki tür insandan birine itaat etmeyi yasaklayan bir ifadedir. O halde her ikisine itaatten nehyeden bir ifade olsun diye, "**ev**" yerine niçin "**ve**" dememiştir?

Cevap: Âlimler bu hususta şu iki izahı yapmışlardır:

1) **Zeccâc**'ın yaptığı ve muhakkik âlimlerin ekserisinin tercih ettiği bu görüşe göre, "Eğer, Cenâb-ı Hak, "o ikisine itaat etme" demiş olsaydı, o zaman bu ifade onlardan birisine itaat edilebileceği manasına gelirdi. Çünkü bu iki şahsa birden itaatten nehiy, bunların her birine ayrı ayrı itaatten nehiy manasına gelmez. Ama bunlardan birisine itatten nehiy, ikisine birden itaatten nehiy manasına gelir. Çünkü, o bir de, ikisinin teşkil ettiği toplamın içindedir." Birisi çıkıp bu görüşün zayıf olduğunu, zira Hak Teâlâ'nın, "Şuna ve şuna itaat etme" sözünün manası, "bunlardan birisine muhalif ol" şeklindedir. Bunlardan birine muhalefet etmekten, ikisine birden muhalefet etme neticesi çıkmaz. Çünkü mesela, efendi kölesine, "şu iki adamdan

biri sana emir verdiğinde, onu tutma. Ama ikisi anlaşır da sana emir verirlerse, ikisine muhalefet etme" diyebilir.

2) **Ferrâ,** âyetin takdirinin, "ister âsim, isterse kefûr olsun, sakın ha onlardan hiçbirine itaat etme" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu tıpkı bir kimsenin kendisinden isteyene, "ister iste, ister isteme, sana vermeyeceğim" demesi gibidir.

Sabah, Akşam, Gece Rabbini Zikret

Bil ki Allahu Teâlâ bu şekilde nehyedince, bunun peşinden emrini getirerek şöyle buyurmuştur:

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾

"Sabah akşam Rabbinin adını an ve gecenin bir kısmında O'na secde et ve uzun gecede O'nu tesbih et" (İnsan, 25-26).

Zikirden Maksat Namaz

Bu âyetle ilgili olarak şöyle iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu ifadeyle "namaz" kastedilmiştir. Çünkü *"sabah - akşam"* diye kayıtlanmış olması, *"Rabbinin adını an"* ifadesinden beş vakit namazın kastedildiğine delalet eder. Bu görüşte olanlar, beş vakit namazı bu âyetlerden şu şekilde çıkarırlar ve "**bukra**" kelimesi ile sabah namazı; "**asîl**" kelimesi ile öğle ve ikindi namazları, *"gecenin bir kısmında"* ifadesi ile de akşam ve yatsı namazları kastedilmiştir" derler. Böylece bu iki âyet, beş vakit namazı ihtiva etmiş olur.

Âyetteki, *"Uzun gecede O'nu tesbih et"* ifadesiyle de teheccüd namazı kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar, bu hususta da ihtilaf ederek, kimileri, teheccüd namazının, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisine vacip olduğunu, daha sonra neshedildiğini söylemişlerdir ki bu, bizim **Müzzemmil** (son âyette) tercih ettiğimiz görüştür. Bu görüşte olanlar, şöyle delil getirmişlerdir: *"Ona secde et ve uzun gecede O'nu tesbih et"* hitabı bir emirdir. Emir ise vücûb ifade eder. Hele de bu emir, te'kidli bir şekilde tekrar etmişse... Diğer bazı âlimler de, "Hayır, bununla nafile namaz kastedilmiş olup, bu neshedilmiştir." demişlerdir.

İkinci görüş: Hak Teâlâ'nın bu ifadelerinden, namaz değil, aksine sözlü ve itikadi açıdan olan tesbih, yani takdis ve tenzih kastedilmiştir ki maksadı da, kulun bütün vakitlerde, gece ve gündüz, kalbiyle ve diliyle Allah'ı zikretmesi (hatırlaması) gerektiğini bildirmektir. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Ey iman edenler Allah'ı çokça zikredin ve O'nu sabah akşam tesbih* edin" (Ahzab, 41-42) âyetiyle anlatılmak istenen manadır.

Bil ki âyette şöyle bir başka incelik daha vardır: "Hak Teâlâ, *"Muhakkak ki Kur'ân'ı sana ceste ceste biz indirdik biz"* (İnsan, 23) buyurmuştur ki bu, "Biz seni o sırlara alıştırdık ve göğsünü bu nurlarla böylesine biz açtık-genişlettik. Biz sana bunu böyle yaptığımız için, sen de emirlerimize boyun eğ. Bizden başkasına itaat etmekten zinhâr kaçın" demektir.

Allah'ın Zatını Değil, Ancak Sıfatlarını Biliriz

Cenâb-ı Hak daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisine itaat etmesini emredip, başkasına taatte bulunmaktan nehyedince, وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ *"Rabbinin adını an"* buyurmuştur ki bu, beşerî akılların, Cenâb-ı Hakk'ın ancak isim ve sıfatlarını tanıyabileceklerine, ama hakikatini ve zatını tanımayacaklarına bir işarettir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bazen, *"Rabbinin adını an"* denilmiştir ki bu, Allah'ın isimlerinin tanınıp-bilinebileceğine; bazen de, *"Rabbini içinden an"* (A'raf, 205) denilmiştir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları makamına bir işarettir. Fakat mesela selbî ve izafi olan, Cenâb-ı Hak'tan ayrı düşünülemeyen diğer şeyler demek olan, O'nun zatına mahsus hakikatini bilmeye gelince, bunun hiçbir mümkin ve muhdes (mahluk) varlığın bilmesi ve buna muttali olması mümkün değildir. Alabildiğine zâhir olduğu için akıllardan saklanan, alabildiğine mükemmel bir nûra sahib olduğu için, akıllardan perdelenen o yüce zatı, noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

Kâfirler Günlük Zevk Peşinde

Bil ki Hak Teâlâ Peygamberi'ne Allah'ın adını ta'zim etmesini bildirip birtakım şeyleri emir ve bir takım şeyleri nehyedince, kâfirlerin ve işi yokuşa sürerek diretenlerin hallerini de iyice açıklama işine dönmek üzere şöyle buyurmuştur:

إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَآءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾

"Gerçekten bunlar o çabukça geçen dünyayı severler. Arkalarındaki o ağır günü ise önemsemezler" (İnsan, 27).

Bu âyetle, "Kâfirleri bu küfre sevk edip, ahiretteki faydalarına olan şeylerden yüz çevirip, onlara itaat etmemelerine sebep olan şey, şüpheleri değildir. Dolayısıyla bunlar, sûrenin başında zikredilen o delillerden istifade edemezler. Onları bu dünyevî zevk ve konforu sevmeye sevk eden şey, şehvetleri (nefisleri)dir" manası kastedilmiştir.

Âyetle ilgili olarak şöyle iki soru vardır:

Ön Yerine Arka Kavramı?

Birinci soru: Peki niçin Cenâb-ı Hak, "önlerindeki" dememiş de, *"Arkalarındaki o ağır günü..."* demiştir? Buna şu birkaç şekilde cevap verebiliriz:

1) Onlar bu güne aldırmayıp, bundan yüz çevirince, âdeta bu günü arkalarına atmış gibi olurlar.

2) Âyetin takdiri, "Onlar o ağır ve çetin günde faydalarına olacak şeyleri arkalarına atmışlardır" şeklindedir. Bu manaya göre, "yevm" ifadesinin başından bir muzaf hazfedilmiştir.

3) Buradaki, verâ (arka) kelimesi "ön" manasına kullanılmıştır. Bu tıpkı, *"verâlarında ise cehennem vardır"* (Casiye, 10) ve *"Verâlarında bir kral vardır..."* (Kehf, 79) âyetlerindeki "**verâ**" kelimesinin "ön" manasına kullanılması gibidir.

Kıyamet Hakkında "Ağır Gün" Vasfı?

İkinci soru: Kıyamet gününü *"ağır"* olarak nitelemenin sebebi nedir?

Cevap: O günün şiddet ve dehşetinden ötürü bu "ağır"lık vasfı, "kendisini taşıyanı yoran ağır şey" manasında mecazi bir ifadedir. Bunun bir benzeri de, *"O (kıyamet), göklerde de, yerde de ağır gelen bir şeydir"* (A'raf, 187) âyetidir.

Hayatı İdame İnsanın Değil, Allah'ın Elinde

Hak Teâlâ, onları inkâra sevk eden şeyin dünyaya duydukları şehvet (sevgi) olduğunu belirtince, şöyle buyurmuştur:

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَآ أَسْرَهُمْ ۖ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَآ أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾

"Biz yarattık onları. Mafsallarını da biz sapasağlam bağladık. Dilediğimiz vakit yine onları, benzerleri ile değiştiririz de" (İnsan, 28).

Bu, "Onların dünyayı sevmeleri de aslında, hem teşvik hem korku bakımından, Allah'a itaat etmelerini gerektirir. Teşvik bakımından bunun bunu gerektirmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, onları yaratıp, sayesinde dünyevi lezzetlerden istifade imkanını buldukları uzuvları vermesi ve yine sayesinde bütün istifade edebilecekleri şeyleri yaratan zat olması açısındandır. Binâenaleyh onlar, dünyevi lezzetleri sevip, bu lezzetler de ancak, hem faydalananın hem de faydalanılanın bulunması durumunda söz konusu olup, bu iki husus da, ancak Allah'ın tekvini ve yaratmasıyla olunca, bu onların Allah'a boyun eğmelerini, tekliflerini kabul etmelerini, inat ve yüz çevirmeyi bırakmalarını gerektiren şey olmuştur.

"Rehbet - korku" açısından bunun gerekmesine gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, onları öldürmeye, onlardan, nimetlerini çekip geri almaya ve onları, her türlü sıkıntı ve güçlüğün içine atmaya kadir olmasından ötürüdür. Binâenaleyh, işte bu gibi dünyevi lezzetlerin elden çıkarılması mümkün olduğu için, dünyayı sevenlerin, Allah'a inkıyad edip, bu isyanı bırakmaları gerekir.

Sözün özü, onlara âdeta, "Farz edelim ki, sizin bu dünyevi lezzetleri sevmeniz güzel ve olumlu bir tutum, yerinde bir yöntemdir. Ancak ne var ki bu, sizin, Allah'ı tasdik etmenizi ve O'na boyun eğmenizi gerektirir. Binâenaleyh, şimdi siz kalkar da, bu nimetleri, Allah'ı inkâr etmeye ve O'nun hükmünden yüz çevirmeye sebep kılarsanız, hiç şüphesiz siz, diretmiş, isyan etmiş ve işi yokuşa sürmüş olursunuz" denilmiş olur. İşte bütün bunlar, bu soru ve cevaplar arasında güzel bir tertibin ve latif bir yol ve yöntemin olduğunu gösterir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Esr**

Dil âlimleri, "اَسْرُ" kelimesinin, "bağlamak, sıkıca bağlamak" anlamlarına geldiğini ve kayışla bağlandıklarından, esirler hakkında, "اَسَرَ الرَّجُلُ"; yine, boğazı bağlanmış at ve arkası bağlanmış at anlamında, "فَرَسٌ مَأْسُورٌ بِالْعَقِبِ" ve "فَرَسٌ مَأْسُورُ الْحَلْقِ" denilmesi de bundandır. Buna göre mana, "Biz, onların uzuvlarını, birbirine bağladık ve sinirler vasıtasıyla mafsallarını kuvvetlendirdik" demek olur.

***İKİNCİ MESELE:* Onları İmha, Yerlerine Yeni Nesil Getirme**

Âyetteki "وَاِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا اَمْثَالَهُمْ" cümlesinin manası, "Biz, istediğimizde onları yok eder, benzerlerini getirir ve o benzerleri onların yerine ikame ederiz" demek olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın "عَلٰى اَنْ نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ" (Vâkıa, 61) âyeti gibi olup, bundan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinin, kendisi dışında kalanlardan tastamam mükemmel biçimde müstağni olduğunu beyan etmektir. Buna göre âdeta, "Bizim, yarattığımız şeylerden hiçbirine, kesinlikle ihtiyacımız yok.. Bizim ihtiyacımızın olduğunun farz edilmesi durumunda da, bu kimselere ihtiyacımız yoktur. Çünkü biz, bunları yok edip, yerlerine benzerlerini halk etmeye kadiriz" denilmek istenmiştir ki, bunun bir benzeri de, *"Ey insanlar, eğer isterse, sizi giderip, yerinize başkalarını getirir. Allah buna muktedirdir"* (Nisa, 133) âyetiyle, *"Eğer isterse sizi giderir ve yepyeni bir halk getirir ve bu, Allah'a zor değildir"* (Fâtır, 17) âyetidir. Bu ifadeye, "Biz, her ne kadar amel bakımından bunların zıddı olsalar bile, hilkat bakımından bunlar gibisini getiririz" manası da verilmiştir. Ve yine bu ifadeye, "küfürde onların dengi ..." manası da verilmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "اِنْ" ile "اِذَا" Farkı**

Keşşaf sahibi, "وَاِذَا شِئْنَا" cümlesinin hakkının, "اِذَا" ile değil "اِنْ" kullanılmakta olduğunu ve bunun tıpkı, "وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ" (Muhammed, 38) âyetiyle, "اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ" (Nisa, 133) âyeti gibi olduğunu söylemiştir. Bil ki, **Keşşâf sahibi**'nin bu sözü, Kur'ân'ı ta'n gibi olup, aslında tutarsızdır. Zira, gerek "اِنْ" gerekse "اِذَا" şart edatlarıdır. Ancak ne var ki "اِنْ" meydana gelmesi kesin olan şeylerde kullanılmaz ve mesela, اِنْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ اَكْرَمْتُكَ "Eğer güneş doğarsa, sana ikram ederim.." denilmez. Ama "اِذَا" harfi ise, olması malum olan şeyler için kullanılır. Ve mesela sen, اِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ آتِيكَ "Güneş doğduğunda sana geleceğim.." diyebilirsin. Binâenaleyh, şimdi burada da, Cenâb-ı Hak, kendisinde, o kâfirleri hilkat bakımından, emsalleriyle; taat bakımından da zıtlarıyla değiştireceği o vaktin ne zaman geleceğini bildiği için, hiç şüphesiz bu ifadenin başında "اِذَا" harfinin kullanılması güzel olmuştur.

Kur'ân Dersinden Dileyen Yararlansın

Bil ki Allahu Teâlâ, "**saîd** ve **şakî** - (cennetlik ve cehennemlik)" kimselerin hallerinden bahsettikten sonra,

إِنَّ هٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلٰى رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾

"Şüphesiz ki bu (sûre) de, bir öğüttür. Artık kim dilerse, Rabbine bir yol tutar. Bununla beraber, Allah dilemeyince, siz bunu dileyemezsiniz. Çünkü Allah, hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir" (İnsan, 29-30)

buyurmuştur ki bu, "Bu sûre, içindeki bu acib tertip, ilginç intizam, vaad ve vaîd, tergib-terhiblerle beraber düşünenler için bir öğüt, görmek isteyenler için bir basirettir. Artık, kim dünyada ve ahirette, kendisi için güzel şeylerin olmasını istiyorsa, Rabbine bir yol edinsin" demektir. Allah'a yol edinmek ise, O'na yaklaşmak, O'na yakın olmak demektir.

Cebr ve Kader Dengesi

Bil ki bu âyet, cebr ve kader dalgalarının bir arada bulunduğu denizler kabilinden olan âyetler cümlesindendir. Bu sebeple **Kaderiyye,** Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık kim dilerse Rabbine bir yol tutar"* âyetine tutunarak, "Bu, benim görüşüm hakkında açık bir nasstır. Bunun bir benzeri de, *"Dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin"* (Kehf, 29) âyetidir" derken; **Cebriyye** de, "Bu âyet, kendisinden sonraki âyetle birlikte mütalâa edildiğinde, "cebr" mezhebi hakkında açık bir delil olur" der ve "Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık kim dilerse, Rabbine bir yol tutar"* ifadesi, kulun meşietinin, halis ve muhlis, arı duru olduğunda, o fiili gerektireceğini; ama bundan sonra gelen, *"Bununla beraber Allah dilemeyince, siz bunu dileyemezsiniz.."* buyruğu da, Allah'ın meşietinin, kulun meşietini gerektirdiğini, gerektireni gerektirenin ise, gerektirici olduğunu, binâenaleyh, Allah'ın meşietinin kulun fiilini gerektirdiğini söyleyip "İşte bu da, "cebr"dir" izahını yapar. *"Dileyen iman etsin, isteyen de küfretsin"* âyetiyle de, **Cebriyye,** işte bu şekilde kendi mezhepleri için istidlâlde bulunmuşlardır. Çünkü bu âyet de, meşietin fiili gerektirdiğini göstermektedir. Bunun devamı olarak yapılabilecek izah ise, biraz önce geçtiği gibidir.

Bil ki, özetle sunduğumuz bu istidlâl şekli ile, **Kâdî**'nin ileri sürdüğü şey birbirini tutmaz. İşte bu sebeple biz, **Kâdî**'nin görüşünü ele alıp, ondaki

zayıflığa dikkat çekmek istiyoruz. **Kâdî** şöyle der: "Bu âyetle ele alınan, "Allah'a yol edinme" meselesidir. Halbuki biz, Allah'ın bunu dilediğini kabul ediyoruz. Çünkü Allah, bunu emretmiştir. Dolayısıyla da, mutlaka bunu dilemiş demektir. Ama bu, "Kul, mutlak manada ancak Allah'ın dilediğini dileyebilir" denilmesini gerektirmez. Çünkü, bununla murat edilen, Allahu Teâlâ'nın, irade edip dilediği o muayyen ve hususi şeydir." Bil ki, **Kâdî**'nin beyan ettiği bu sözün, bizim az önce yaptığımız istidlâl ile alakası yoktur. Üstelik **Kâdî**'nin yapmış olduğu bu izahın neticesi, bir önceki âyette bahsi geçen şekliyle, o genel olan ifadeyi tahsis etmeye dayanır ki, bu zayıftır. Âyetin makablinin hususi olması, bu umumun (genel kavramın) o hususi şeyle tahsis edilmesini gerektirmez. Çünkü bu âyette geçen bu hükmün, hem bunu, hem de diğer hususları, içine alabilecek bir biçimde umumi bir hüküm olarak gelmiş olması muhtemeldir.

Geriye, âyetle ilgili olarak, i'râbı gerektiren şöyle bir soru kalmaktadır: "اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ" ifadesinin i'rabtaki yeri nedir?

Cevap: Bu, zarf olarak mansub olup, aslında bu ifade, اِلَّا وَقْتَ مَشِيئَةِ اللّٰهِ "Allah'ın dilemesi vahyi müstesna.." anlamındadır. **İbn Mes'ûd**'un, bu ifadeyi "اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ" şeklinde okuması da böyledir. Çünkü, "مَا" ve fiil de, yine bu anlamdadır. Bu ifade, yâ ile, "يَشَاؤُنَ" şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا" buyurmuştur ki, bu da, "Allah, onların hallerini ve onlardan sudur edeni bilendir. Çünkü O, onları, onlardan neler sudur edeceğini bilerek yaratmıştır" demektir.

Allah Dilediğine Rahmet Eder

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sûreyi hitama erdirerek şöyle buyurmuşur:

يُدْخِلُ مَنْ يَشَآءُ فِى رَحْمَتِهٖ وَالظّٰلِمِينَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٣١﴾

"Kimi dilerse, rahmetine sokar. Zâlimlere gelince, O, onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır" (İnsan, 31)

Bil ki, bu sûrenin sonu da çok ilginçtir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah dilemeyince siz bunu dileyemezsiniz"* buyruğu, kuldan sudur eden her şeyin, ama her şeyin Allah'ın meşietiyle olduğuna; O'nun, *"Kimi dilerse,*

rahmetine sokar. Zâlimlere gelince, O, onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır" buyruğu da, cennete ve cehenneme girmenin, ancak Allah'ın dilemesiyle olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, bu sûrenin sonunda, her şeyin Allah'tan gelip yine Allah'a râci olduğu neticesi çıkmaktadır ki, işte bu, sıddîkların seyr-ü sülüklerinin nihâyeti ve ilâhi bilgilerin felekle-rine yükselişlerinin son noktası demek olan "Mutlak tevhid"dir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

Âyetle İlgili Bazı Meseleler

***BİRİNCİ MESELE:* İman Allah'ın Dilemesiyledir**

"يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِى رَحْمَتِهِ" ifadesindeki "رَحْمَتِهِ" kelimesini şâyet biz iman ile yorumlarsak, bu âyet, imanın Allah'tan olduğu hususunda açık bir ifade olmuş olur.

Yok eğer, cennet sözüyle yorumlarsak, bu sefer de, cennete girmenin hak etmek ile değil, Allah'ın dilemesi, fadlı ve ihsanı ile olmuş olur. Bu böyledir, zira "hak etmek" sabit olmuş olsaydı, bunu yapmama, Cenâb-ı Hakk'ı, cehalet ve başkalarına muhtaç olma neticesine götürürdü ki, bu iki mefhum da Allah hakkında muhaldir. Halbuki, muhale yol açan şey de muhaldir. O halde, bu demektir ki, Allah'ın bunu yapmaması muhaldir. Bu sebeple, bunun yapılması, aklen vacip, yapılmaması ise, aklen imkansızdır. Böyle olan şey ise, meşiete kesinlikle bağlı olamaz. Bir de mesela, bir kimsenin birisine borcu olsa, bu borç da onu alacaklıya ödemeye sevk etse, "O bunu ona, acıdığı için ve kendinden bir lütuf olarak vermiştir" denilemez.

***İKİNCİ MESELE:* Zâlimlere Cehennem**

Âyetteki وَالظَّالِمِينَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا *"Zâlimlere gelince O, onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır"* beyanı kader kaleminin, olacak olan bütün her şeyi yazıp bitirdiğine delalet etmektedir. Çünkü "اَعَدَّ" fiilinin manası, "O, bunu bildi, bu şekilde hükmetti, bunun böyle olacağını haber verdi ve O bunu, Levh-i Mahfuz'a böyle yazdı.." şeklindedir. Bütün bu şeylerin değiştirilmesinin muhal olacağı ise, malumdur. Dolayısıyla bu iş, bizim beyan ettiğimiz ve söylediğiniz şekilde olacaktır, demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demektedir: "الظَّالِمِينَ" kelimesi, kendisinden önceki ifade mansub olduğu için mansub kılınmış olup, buna göre ifadenin takdiri, "O, dilediği kimseleri rahmetine sokar, zâlimlere de azap eder" şeklinde olup, "اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا" ifâdesi de, bu takdir edilen fiilin bir tefsiri gibidir."

Abdullah İbn Zübeyr ise, "وَالظَّالِمُونَ" şeklinde okumuştur, ama bu, tercihe şayan bir okuyuş değildir. Çünkü böyle okunması halinde bu, "يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ" ifâdesine atfedilmiş olur. Halbuki isim cümlesini fiil cümlesine atfetmek yerinde bir iş değildir. Ama Şûra Sûresi'ndeki "يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِى رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ" (Şûra, 8) âyetinde bulunan "وَالظَّالِمُونَ" ifadesi, kendisinden sonra, onu nasbedecek bir fiil olmadığı için merfu okunmuştur. Dolayısıyla da, kendinden önceki mansub kelimeye atfedilmesi caiz olmamış ve mübteda tutularak merfu okunmuştur, ama burada "اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا" cümlesi o takdir edilen nasbedicinin ne olduğuna delalet etmektedir. Böylece bu iki âyet arasındaki fark anlaşılmış olur. Doğruyu en iyi bilen Allah (c.c)'dır. Salat ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashâbına olsun (âmin)!

***

MÜRSELÂT SÛRESİ

Bu sûre elli âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bir Kısım Melekler

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا ﴿٣﴾ فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾ عُذْرًا أَوْ نُذْرًا ﴿٦﴾ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾

"Andolsun birbiri ardınca gönderilenlere, ve sert rüzgârlar gibi hemen koşanlara, iyiden iyiye yayanlara, böylece tam manasıyla ayırt edici olanlara, kötülüğü imhaya azap ile tehdide çalışan peygamberlere vahiy getirenlere... Şüphesiz size va'dedilen şey, mutlaka vâki olacaktır" (Mürselât, 1-7).

Bu âyetlerle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki ilk beş ifade ile ya tek bir cins, veyahut da çeşitli cinsler kastedilmiştir.

Birinci ihtimale göre âlimler şu görüşlere yer vermişlerdir:

Birinci görüş: Bütün bu ifadelerle melekler kastedilmiştir. O halde, "**mürselât**" (gönderilenler), bir kavme ya nimet, yahut da ilâhi azap getirmek için gönderilen meleklerdir. Âyetteki, "عُرْفًا" kelimesiyle ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Tıpkı bir yelenin kılları gibi, art arda sıralanmış" demektir. Arapçada, "Tek sıra halinde geldiler", "Bir konuda anlaştıklarında, onlar tıpkı bir sırtlanın yelesi gibi bir araya geldiler" denilir.

b) Buradaki "**urfeu**" kelimesi, nekire (bilinmeyen)in zıddı olan, marûf (bilinen) manasınadır. Çünkü bu melekler, eğer rahmet getirmek için gönderilmişlerse, bu mana onlar hakkında açıktır. Yok eğer azap için gönderilmişlerse, bu azap, her ne kadar kâfirler için "marûf" değilse de, Allah'ın

onlardan, kendileri yüzünden intikam aldığı peygamberler ve mü'minler için marûftur.

c) Bu kelime mastar (mef'ûl-ü mutlak)tır. Buna göre âdeta, art arda, peş peşe gönderilenler" manasında, "وَالْمُرْسَلَاتِ اِرْسَالًا" denilmek istenmiştir. Binâenaleyh bu kelime, birinci izaha göre hal olduğu için; ikinci izaha göre ise mef'ûl olduğu için mansub olmuştur. İkinci izaha göre, "ihsan için, marûf bir şey için gönderilenlere..." takdirindedir.

Âsifat

Âyetteki, فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا *"Sert rüzgârlar gibi hemen koşanlara..."* ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ o melekleri gönderince, onlar uçuşlarında tıpkı rüzgâr gibi sert esmiş-uçmuşlardır.

b) Bu melekler, kâfirlerin canını almışlardır. Nitekim birisi bir şeyi yok edip öldürdüğünde "عَصَفَ بِالشَّيْءِ" denilir. Yine Arapçada gem götüren ve âdeta hızda rüzgâr gibi olan deve için de, "نَاقَةٌ عَصُوفٌ" (nâkatun asûfun) denilir. Keza, "Harp o kavmi yok etti" manasında "عَصَفَتِ الْحَرْبُ بِالْقَوْمِ" denilir. Nitekim şair de:

فِي فَيْلَقٍ شَهْبَاءَ مَلْمُومَةٍ تَعْصِفُ بِالْمُقْبِلِ وَالْمُدْبِرِ

"Tepeden tırnağa silahlı, kalabalık ve geleni gideni yok eden kudretli bir ordu içinde..." demiştir.

Nâşirât

Âyetteki, وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا *"İyiden iyiye yayanlara"* ifadesinin manası ya, "yere inerlerken kanatlarını yayıp açanlara", yahut "yeryüzünde şer'î hükümleri yayanlara", yahut "yeryüzünde rahmeti veya azabı yayanlara" şeklindedir.

Yahut da bu ifadeyle "hesap günü insanların amel defterlerini yayan-dağıtanlar" manası kastedilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Kıyamet günü o insan için, yayılmış (dağıtılmış) olarak kendisine kavuşacağı bir kitap çıkaracağız"* (İsra, 13) buyurmuştur. Velhasıl o melekler, yeryüzündekilere ulaştırmakla emrolundukları şeyi, ulaştırıp insanlar arasında onu yayarlar.

Âyetteki, فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا *"Böylece tam manasıyla ayırt edici olanlara"* ifadesi, "hak ile batılı birbirinden iyice ayırıp, ortaya koyanlara.." manasınadır.

Mülkiyatı Zikra

"فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا" ifadesi de, "zikri peygamberlere ulaştıranlara yemin olsun ki.." demektir. Buradaki "**zikir**" ile, mutlak manada "ilim ve hikmet"

kastedilmiş olabileceği gibi, ki nitekim *"Kullarından dilediğine (o Allah), emrinden olan ruh ile melekleri indirir"* (Nahl, 2) âyetinde de bu manadadır. Bununla özellikle Kur'ân'ın kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Demek zikir aramızdan ona mı ilka edildi (verildi) (dediler)"* (Sâd, 8) ve *"Sen kendine bir kitap ilka edilmesini (verilmesini) beklemiyordun"* (Kasas, 86) buyurmuştur. Bu ilka edici (vahyedici), her ne kadar sadece **Cebrâil** (a.s) ise de, tek bir şahsın, sırf ta'zim için, büyüklüğünü göstermek için, cemi bir kelimeyle zikredilmesi de mümkündür.

Kasemin Maksadı

Bil ki bu âyetlerdeki yeminin maksadı, kendilerine yemin edilen (bu meleklerin) yüce varlıklar olduğuna dikkat çekmek içindir. Meleklerin kıymet ve derecelerinin yüksek oluşu ise, şu bakımlardan açıktır:

1) Her şeyden önce onlar, Allah'a alabildiğine itaat içindedirler. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onlar emrolunduklarını hemen yaparlar"* (Nahl, 50); *"Söz ile Cenâb-ı Hakk'ın önüne geçmezler (O'ndan önce konuşmazlar) ve O'nun emriyle amel ederler"* (Enbiya, 27) buyurmuştur.

Meleklerin Kısımları

2) Melekler kısım kısımdırlar: Kimisi, peygamberlere vahiy indirmek için gönderilirken, kimileri de insanlardan hiç ayrılmayıp, onların amellerini (her işlerini) yazmak için gönderilmişlerdir. Bunlar da iki kısma ayrılırlar: Bir kısmı gündüz, bir kısmı gece görevlidirler. Yine insan oğlunun canını almak için gönderilen melekler olduğu gibi, vahyi göğün melekleri yeryüzüne indirene kadar, bir gökten diğer göğe taşıyıp indiren melekler vardır.

Yine bu konuda rivâyet edilen hadislere göre, her gün Beyt-i Ma'mûr'dan Kâ'be'ye inen melekler vardır. İşte, "وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا" ifâdesinin içinde saklı olan manalar bunlardır. Yine bu ifadenin içinde, hızlı hareket etmek, kısa sürede uzun mesafeler kat etme manası da vardır. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, *"Melekler ve Ruh O'na, müddeti elli bin yıl olan bir günde yükselirler"* (Meâric, 4) âyetinde beyan edildiği gibidir.

Yine bu ifadenin içerisinde, uçarken ilim - hikmet - nübüvvet - hidâyet - irşad - vahiy - tenzil o vahyi ve tenzili indirmek suretiyle hak ile batılı ayırt etme ve bu vahiy sebebiyle kalbe ve lisana "zikr"i ilka ederken, ilim ve hikmeti neşretme, büyük kanatlarını açma.. gibi manalar da mündemiçtir. Velhasıl, Allah'la kulları arasında vasıta olan bu melekler, dünyevî

ve uhrevî bütün saadetleri, maddî ve manevî bütün iyilikleri ulaştırmada birer vasıtadırlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bunlara yemin etmiştir.

Kasem Edilmeyen Nesneler

İkinci görüş: Bu ilk beş ifadenin beşi ile de, rüzgârlar kastedilmiştir. Allahu Teâlâ, tıpkı bir at yelesinin kıllarından olduğu gibi, azap rüzgârlarını peş peşe, art arda göndermesine yemin etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "يُرْسِلُ الرِّيَاحَ" (A'raf, 57) ve "وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ" (Hicr, 22) *"Rüzgârlar gönderdik."* buyurmuştur. Sonra, bu melekler, o denli hızlı hareket ederler ki, böylece havada bulutları yayan ya şiddetli esen rüzgâr ya da şiddet rüzgârı halini alırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, rüzgârları, rahmetinin öncesinde müjdeleyici olarak gönderendir"* (A'râf, 50) ve *"Allah rüzgârları salıveren; böylece de o rüzgârlar, bulutları sürüp de gökyüzüne yayan zattır"* (Rum, 48) buyurmuştur. Şöyle de denilebilir: Rüzgârlar, yayılması-dağılması ve bitmesi konusunda bitkilere, ekinlere ve ağaçlara yardımcıdırlar. Çünkü onlar, aşılama işini yaparlar. Dolayısıyla da bitkiler bu sayede biter, ortaya çıkarlar. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Biz rüzgârları aşılayıcılar olarak gönderdik"* (Hicr, 22) buyurmuştur. İşte bu yolla, o rüzgârlar, bitkileri "neşr" edici (yayıcı) olmuş olurlar. Rüzgârların "**fârikât**" (ayırıcılar) olmaları hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Rüzgârlar, bulutları birbirinden ayırırlar.

2) Allahu Teâlâ, rüzgârı onlara musallat etmek suretiyle, bazı beldeleri-şehirleri harap etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Âd'a gelince, onlar alabildiğine azgın ve süratli bir rüzgârla helak edilmişlerdir"* (Hâkka, 6) buyurmuştur ki bu, Allah'ın dostları ile düşmanları arasındaki "fark"ın açık olmasının neticesidir.

3) Bu farklı farklı rüzgârlar esip, bulutların bir araya gelmeleri-memleketlerin harap edilmesi gibi enteresan neticelerin birbirini izlemesi esnasında, mahlukat yeniden Allah'a dönmeye ve O'nun rahmet kapısının önünde yalvarıp yakarmaya mecbur olurlar. Böylece, mü'min ile kâfirin, dinli dinsizin arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Âyetteki, "فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا" ifadesi, rüzgârlar açısından şu manaya gelir: İnsan kaleleri, burçları kökünden söküp, kayaları, dağları yerle bir edip, denizlerdeki dalgaları dağlar gibi yaptığını görüp müşahede ettiğinde, Allah'ı zikre sımsıkı sarılır ve O'nun desteğine, yardımına sığınır. Böylece bu rüzgârlar âdeta kişinin kalbine zikri, imanı ve kulluğu ilka etmiş (atmış)

olur. Bu hadiseler meydana geldiğinde, böyle bir zikir meydana geleceği için, rüzgârlara bu manaların verilmesinin, hukuki değil mecazi olduğunda şüphe yoktur.

Mürselât'ın, Kur'ân Kelimelerinden Karşılığı

Üçüncü görüş: Bazı kimseler de bu ilk beş ifadeyi "Kur'ân-ı Kerim" manasına almışlardır. Bence buradaki beş ifadeyi de Kur'ân manasına almak mümkündür. Buna, göre, "**mürselât**" ile, "**Cebrâil** (a.s)'in lisanında ifadesini bulan o peş peşe gönderilmiş âyetlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e indirilmesi" kastedilmiştir. Buna göre, **"urfen"** ifadesi de, "Bu âyetler, her türlü marufu, yani iyi-güzel-hoş olan her şeyi getirmiştir" demektir. Bu âyetler, kurtuluş yoluna ileten, bütün hayırlara ulaştıran bir özellikte olduğuna göre, bu niçin böyle olmasın. "**Âsıfât**" ifadesiyle de, "İslâm ve Kur'ân devletinin başlangıçta zayıf iken, daha sonra büyüyüp de diğer millet ve dinlere galip gelmesi" kastedilmiştir. Böylece bu demektir ki Kur'ân devleti, diğer devlet, millet ve dinler üzerine, kuvvetli bir rüzgâr gibi esmiş, onları ezip geçmiş ve onları kısır döngü gibi batıl hale getirmiştir.

Âyetteki, "**nâşirât**" ile de şu kastedilmiştir: Kur'ân âyetleri, doğu ve batıdaki her yerin kalbine hikmet ve hidâyet eserleri yaymıştır. Âyetteki, "**fârikât**" ifadesinin, bu açıdan manası açıktır. Çünkü Kur'ân'ın bütün âyetleri, hak ile batılın arasını ayırır. Bundan ötürü Hak Teâlâ, Kur'ân'a "**furkan**" (ayıran) adını vermiştir. Yine "**mülkıyât**" ifadesinde de durum böyledir, yani bu açıdan manası açıktır: Çünkü Kur'ân bir zikirdir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Zikirli Kur'ân'a yemin olsun ki..."* (Sâd, 2) ve *"Bu hem senin için, hem de kavmin için bir zikirdir"* (Zuhruf, 44) ve *"Bu (Kur'ân), mübarek bir zikirdir"* (Enbiyâ, 90) buyurmuştur. Kur'ân aynı zamanda bir tezkire, yani öğüttür. Nitekim Hak Teâlâ, *"Kur'ân müttakiler için bir tezkiredir"* (Hâkka, 48) buyurmuştur. "Kur'ân bir "**zikrâ**" (öğüt)tür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, âlemler için bir zikrâ (öğüt)tür"* (En'âm; 90) buyurmuştur. Böylece bu beş ifadeyi, Kur'ân manasında tefsir etmenin mümkün olduğu ortaya çıkmış olur. Her ne kadar, daha önce hiç kimse yapmamış ise de, bu izah mümkündür.

Maksat Peygamberler

Dördüncü görüş: Bu beş ifadenin tümünü, "peygamberler gönderme" işine hamletmek de mümkündür. Buna göre "**mürselât**" ifadesiyle, "her türlü ma'rûfu ve güzeli ihtiva eden o vahiylerle gönderilen peygamberlere..." manası kastedilmiştir. Bu şahısların, "Allah'tan başka tanrı yoktur"

ilkesi ile gönderildiklerinde şüphe yoktur ki bu ilke, her türlü hayrın ve güzelin anahtarıdır. Âyetteki, "**âsıfât...**" ifadesi de, "Her peygamberin işi, başlangıçta zayıf ve güçsüzdür. Ama gitgide güç-kuvvet kazanır ve çok şiddetli-sert bir biçimde esen rüzgârlar gibi olur" manasınadır.

Âyetteki, "**nâşirât**" ifadesiyle, "o peygamberlerin dinlerinin, yollarının ve sözlerinin yayılması" manası; "**fârikât**" ifadesiyle, "Onların, hak ile batılı, tevhit ile ilhadı birbirinden ayırmaları" manası kastedilmiştir. "**Mülkıyâtı zikrân**" ifadesiyle de, o peygamberlerin insanları, Allah'ın zikrine davet edip, onlara zikri emretmeleri ve onları bu zikre teşvik etmeleri" kastedilmiştir.

Beşinci görüş: Bu ifadelerle, şu kastedilmiştir: Bir kimse dünyaya dalar, onun tad ve rahat gezme hususunda, kendini parçalarsa, işte tam bu sırada kalbine, dünyadan yüz çevirme ve Mevlâ'ya hizmet etme istekleri doğmaya başlar. İşte bu istekler, "**mürselatı urfen**" (ma'rufu gönderenlere...) ifadesiyle anlatılmak istenmiştir.

Bu mürselâtın, insanın kalbinde şöyle iki tür tesiri vardır:

a) Masivallahu (Allah'tan başka her şeyin) sevgisini, kişinin kalbinden siler ki, bu âyette "**âsıfât**" (sert esenler) ile anlatılmak istenmiştir.

b) Bu sebep ve istekler insanın bütün iç ve dış organlarında öylesine bir tesir icra ederler ki böylece o, Allah'tan başkasını duymaz, Allah'tan başkasını görmez ve Allah'tan başkasına bakmaz, saymaz. İşte bu da âyette, "**nâşirât**" (yayanlara...) ifadesiyle anlatılmıştır. Tam bu noktada, Allah'ın celâl nûru bu kimse için açılır da, Allah'ı mevcut olarak, Allah'ın dışında kalan her şeyi de ma'dum (yok) olarak görür ki bu da, "**fârikât**" (ayırt edici olanlara...) ifadesinden anlaşılan hususdur. Derken bu hal, muhabbetullaha dalmış, kalbinde ve dilinde, O'nun zikrinden başka bir şey kalmamış olur ki bu da, "**mülkıyatı zikran**" (zikri getirenlere) ifadesinden kastedilen hususdur.

Bil ki bu son üç görüş, başka kitaplarda (tefsirlerde) zikredilmemiş ise de, gerçekten ihtimal dahilindedirler.

Beş Şeyden Maksad Herkesin Kabul Ettiği Yer

İkinci ihtimale, yani bu beş ifade ile, tek bir şeyin değil, ayrı ayrı şeylerin kastedilmiş olabileceği ihtimaline göre ise, şu izahlar yapılabilir:

Birinci görüş: **Zeccâc**'ın ileri sürüp, **Kâdî**'nin de tercih ettiği bu görüşe göre, ilk üç ifade ile rüzgârlar kastedilmiştir. Buna göre, "**mürselât**" ifadesi ile, alışılmış bir şekilde esen rüzgârlar; "**âsıfât...**" ile, alışılmıştan daha hızlı esen rüzgârlar, "**nâşirât...**" ile de bulutları yayan rüzgârlar kastedilmiş olur. Âyetteki "**fârikât...**" ile de, üstlenmiş oldukları Kur'ân ve vahiy sayesinde, hak ile batıl, helal ile haramı birbirinden ayıran melekler kastedilmiştir. "**Mülkıyâtı zikren**" ifadesi ile ise, bu zikri (vahyi Kur'ân'ı) peygamberlere ileten, bu iletme işini üstlenen melekler kastedilmiştir. Buna göre eğer, "Peki birlikte kendilerine yemin edilebilmesi için, rüzgârlar ile melekler arasındaki cins birliğini sağlayan şey (ilgi) nedir?" denilirse, biz deriz ki: Melekler ruhani varlıklardır. Dolayısıyla melekler, latif ve hızlı varlıklar olmaları hasebiyle, rüzgârlara benzerler.

İkinci görüş: Âyetteki ilk iki ifadeyle yani "**mürselât**" ve "**âsıfât**" ile rüzgârlar; son üç ifadeyle de melekler kastedilmiştir. Çünkü vahyin ve dinin "**nâşirâtı**" (yayıcıları), meleklerdir. Sonra bu vahyin şöyle iki tesiri vardır:

a) Hakkı savunan ile batıla saplanan arasındaki farkı "**fârık**" (ortaya koyucu) olma;

b) Allah'ın zikrinin insanların kalplerinde ve dillerinde gözükmesi... Bu görüşü de ben kimseden öğrenmedim. Fakat bu mana da açık bir ihtimaldir. Bunun böyle olduğunu, Cenâb-ı hakk'ın "وَالْمُرْسَلَاتِ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا" buyurarak, ikincisini birincisine "fâ" harfi ile atfetmesi, daha sonraki ifadenin başına "vâv" getirerek, "وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا" buyurması ve son iki ifadeyi buna, yine "fâ" harfiyle atfetmiş olması da destekler ki bu, ilk ikisinin, son üçten ayrı olmalarını gerektirir.

Üçüncü görüş: Şöyle de denebilir: İlk iki ifadeyle melekler kastedilmiştir. Buna göre, "**mürselât**" ile rahmet melekleri, "**âsıfât**" ile de azap melekleri kastedilmiştir. Son üç ifade (sıfat) ile de Kur'ân âyetleri kastedilmiştir. Çünkü onun âyetleri, kalplere ve ruhlara hakkı neşreder (yayar), hak ile batılın arasını fark eder (seçer) ve zikri kalplere-dillere ilka eder, atar. Bu görüşü de kimseden duymadım. Fakat bu da muhtemel bir izahtır. Kim bu anlattıklarımı iyice kavrarsa, bu hususta daha nice izahlar yapması mümkün olur. Kendi muradını en iyi bilen ise Allah'tır.

İKİNCİ MESELE

Kaffâl şöyle demiştir: Burada yemine konu teşkil eden şeylerin bir kısmının başına fâ, bir kısmının başına da vâv getirilişinin izahı, şöyle bir

temel prensibe dayanmaktadır: Dilcilere göre "fâ" atıf edatı hem birlikte yapılmayı, hem de beraberliği ifade için kullanılır. Meselâ "قَامَ زَيْدٌ فَذَهَبَ" denildiğinde bu, "Zeyd gitmek için kalktı" demek olup, bu da, "Onun kalkışı gidişine sebep oldu ve bu gidiş ve kalkış beraberce oldu" demektir. Fakat "قَامَ زَيْدٌ وَذَهَبَ" dendiğinde ise, bu iki fiil de ayrı ayrı işler olmuş olur ve bir biriyle bir alakası olmaz." **Kaffâl** bu kaideyi belirterek işe giriştikten sonra, bu âyetlerle ilgili izahını, kalbimin yatışmadığı ve beni tatmin etmeyen bir şekilde yaparak, meseleyi dallandırıp budaklandırmıştır.

Fakat ben de aynı kaideden yola çıkarak diyorum ki: Buradaki ilk iki âyeti, bir şeyin vasfı, son üç âyeti de, başka bir şeyin vasfı kabul edenlere göre, ortada bir problem yok. Ama bu beş ifadeyi de tek bir cinsin vasfı kabul edenlere göre ise, diyoruz ki: Şimdi bu beş ifadeyi de meleklerle ilgili sayarsak, bunu şöyle izah ederiz: Melekler vazifelendirilip gönderildiklerinde, hızlı bir şekilde uçarlar. Bu hızlı uçuş, "**âsıfât**" ile ifade edilmiştir. Binâenaleyh "**âsıfât**" vasfı, "**mürselât**" vasfına dayalı bir şeydir. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, bunlar arasına "fâ" edatını getirmiştir.

"**Neşr**" (yayma) işi ise, gönderme işine dayanan bir şey değildir. Çünkü melekler, vahyi peygamberlere ulaştırdıkları anda, din hemen yayılmış olmaz. Aksine peygamber gönderilen o halk, başlangıçta peygamberlerine eziyet ederler, onların yalan söylediklerini iddia ederler, bunun bir sihir ve bir delilik olduğunu söylerler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu ifadenin başına, fâ-i takibiyye değil, vâv-ı atıf harfi getirmiştir. Ama "neşr" (yayılma) işi gerçekleştiğinde, hak ile batılın arasını "fark" (ayırma) işi ve hakkın insanların dilinde âdeta bir zikir olması bu neşre varıp dayanır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, son iki ifadeyi, fâ ile atfetmiştir. En doğrusunu Allah bilir ya, sanki, "Ey Muhammed sana her saadetin başlangıcı, her hayrın anahtarı olan o vahyi melekle sana gönderdim. Fakat sen bu işi, hemen yayacağımızı bekleme. Bu hususta sabretmen ve sıkıntılara göğüs germen gerekir. Sana destek vereceğimiz zaman geldiğinde ise, dinini, âlemin dört bir bucağında yayılmış ve maruf (meşhur) kılacağız. İşte bu yayılma esnasında, fark ortaya çıkacak. Böylece bâtıl dinler zayıflayıp düşecek ve hak olan bu dinin galip gelip zahir olacak. İşte bu sırada, Allah'ın zikri dillerde, mihrablarda ve minberlerde dolaşacak. Âlem, Allah'ın zikri ile dopdolu hale gelecek" demek istemiştir.

Bu izah, bu beş ifadeyi, meleklerle ilgili saydığımızda yapılabilir. Bu izahı iyi kavrayan kişi, bu ifadeleri rüzgârlara ve diğer manalara verdiğinde de, yine benzeri izahlar yapabilir. Allah en iyi bilendir.

Uzren Ev Nuzren

Âyetteki, "عُذْرًا اَوْ نُذْرًا" ifadesiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu iki kelimede, iki değişik kıraat (okuyuş) söz konusudur. Bunları tahfif ile, yani "عُذْرًا نُذْرًا" şeklinde sükûn ile okuyuş, **Ebû Amr**'ın ve **Hafs**'ın rivâyetine göre **Âsım**'ın kıraatidir. Diğer kıraat imamları, bu iki kelimeyi teshil, yani harekeli olarak "عُذُرًا اَوْ نُذُرًا" şeklinde okumuşlardır. Tahfif ile okunuşlarında, bunların mastar manasında, yani "اِعْذَارًا اَوْ اِنْذَارًا" (özür kapısını kapatıcı ve inzar edici olarak) manasında olduğunda bir münakaşa yok.

Ama "**teshîl**" ile olan kıraate gelince, **Ebû Ubeyde,** bunların mastar değil, cemi olduğunu iddia etmiştir. **Ahfeş** ve **Zeccâc** ise, bunların yine mastar olduklarını, bu iki şekil kıraatin, aynı manada iki lügat (lehçe) olduğunu iddia etmişlerdir. **Ebû Ali, Ahfeş** ve **Zeccâc**'ın görüşlerini izah ederek "**Uzr** ile **âzîr** ve **nezr** ile **nezîr,** tıpkı **nekr** ile **nekîr** gibidirler (yani her iki şekilde aynı manaya gelir)" demiş ve sözüne şöyle devam etmiştir: "Bu kelimeyi harekeli okuyanın kıraatine göre tıpkı "**şürûf**" kelimesinin "**şârif**"in çoğulu oluşu gibi, "**nüzûr**'ün de "**nezîr**"in çoğulu olması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Bu da ilk (evvelki) nüzûrdan, yani nezirler gibi bir nezir, uyarıcıdır"* (Necm, 56) buyurmuştur."

İKİNCİ MESELE

Bu kelimelerin mansub oluşuyla ilgili birkaç izah vardır: Mastar sayılmalarına göre şu iki vecih (izah) yapılır:

1) "**Zikran**" bedel olarak, iki mef'ûl kabul edilmelerinden dolayı mansubdurlar.

2) Mef'ûl-ü leh'tirler. Buna göre mana, "O zikri (vahyi), özrü ortadan kaldırmak ve inzar etmek için ilkâ eden (getiren) meleklere..." şeklinde olur. Ama bu iki kelime, cemî (çoğul) sayılmaları durumunda, "ilkâ" mastarından "hal" olarak mansub kılınmış olurlar ve âyetin takdiri, "Mazereti beyan edici ve inkâr edici oldukları halde, zikri ilka edenlere..." şeklinde olur.

Va'dedilen, Vakıadır

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ *"Şüphesiz size va'dedilen şey, mutlaka vâki olacaktır"* ifadesi, geçen yeminlerin cevabıdır ve manası, "Kendisiyle tehdit olunduğunuz, kıyamet gününün gelişi işi, kesinlikle olacak, mutlaka (başınıza) inecektir" şeklindedir. **Kelbî,** "Bunun manası, "Hayır ve şer olarak size va'dolunan her şey, mutlaka olacaktır" şeklindedir" demiştir. Birinci tefsiri yapanlar, görüşlerine, "Allahu Teâlâ bu âyetlerin peşi sıra, kıyamet gününün alâmetlerinden bahsetmiştir. Binâenaleyh bu, âyetten muradın sadece kıyamet günü olduğuna delalet eder" diyerek delil getirmişlerdir.

Kıyametin Alâmetleri

Allahu Teâlâ, bundan sonra kıyamet gününün meydana gelişinin alâmetlerini zikretmiştir.

فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾ وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ ﴿٩﴾ وَإِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ ﴿١٠﴾ وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ ﴿١١﴾

"Yıldızlar söndürüldüğü zaman, gök yarıldığı zaman, dağlar savrulduğu zaman, peygamberlerin belli vakti geldiği zaman" (Mürselât, 8-11).

1. Yıldızların Söndürülmesi

Bu alâmetlerden **birincisini** şöyle buyurarak beyan etmiştir: فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ *"Yıldızlar söndürüldüğü zaman."* Burada geçen "**tams**" fiilinin izahını, "رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ" (Yunus, 88) âyetinin tefsirini yaparken vermiştik, özet olarak, bu ifadede "Yıldızların kendileri, yok edildiği zaman..." manasına olabilir. Bu, yıldızların "**intisarı**" (dağılıp-dökülmesi) (İnfitar, 2) ve "**inkidârı**" (düşmesi) (Tekvir, 2) âyetlerine de uygundur. Yine bu ifade, "Yıldızların ışığı yok edildiği zaman..." manasına da olabilir. İlk mana daha uygundur. Çünkü onda, herhangi bir takdir yapmaya gerek yoktur. Keza, yıldızların önce ışıklarının yok edilip, sonra, ışıksız oldukları halde dağılıp dökülmeleri de mümkündür.

2. Göğün Yarılması

Alâmetlerden **ikincisini** de Cenâb-ı Hak şu ifadesiyle anlatmıştır: وَإِذَا السَّمَآءُ فُرِجَتْ *"Gök yarıldığı zaman"*

"**Fevc**", yarma manasınadır. فَرَجَهُ اللهُ اِنْفَرَجَ "Allah onu yardı, o da yarıldı" denilir.

Yarılmış (yarık) olan her şeye, "**ferc**" denir. Binâenaleyh, bu âyetteki "فُرِجَتْ" kelimesi de, "yarıldı" manasınadır. Bunun bir benzeri de, *"Gök inşikâk ettiği (yarıldığı) zaman..."* (İnşikak, 1) ve *"O gün gök, bulutlarla yarılır, âdeta parça parça gibi olur"* (Furkan, 25) âyetleridir. **İbn Kuteybe,** "Bu kelime, "açılır" manasınadır. Bunun benzeri, *"Gök açılıp kapı kapı olur"* (Nebe, 19) âyetidir. Nitekim şair de, "اَلْفَارِجِى بَابَ الْأَمِيرِ الْمُبْهَمِ" demiştir.

3. Dağlar Savrulduğunda

Alâmetlerin **üçüncüsü,** şu âyetle ifade edilmiştir: وَإِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ *"Dağlar savrulduğu zaman"* Bunda iki izah şekli var:

1) (Otuyla-samanıyla) karışık olan hububatın, savurma makinasıyla aletiyle (kalburla) savrulduğu gibi, dağlar savrulduğu zaman... *"Onu kesinlikle yakacağız, sonra da mutlaka (kökünü) savuracağız"* (Tâhâ, 97) ifadesi de bu manadadır. Bunun bir benzeri de, *"Dağlar didik didik parçalanmıştır..."* (Vâkıa, 5); *"Dağlar akıp dağılan bir kum yığınına döner"* (Müzzemmil, 14) ve *"De ki: "Rabbim onları iyice savuracak"* (Tâhâ, 105) âyetleridir.

2) Bu, "O dağlar, yerlerinden çabucak sökülüp çıkarılacak..." manasınadır. Bu manada "نُسِفَ" fiili, "Onu kaptı, söktü" manasındaki "اِنْ تَسَفَتِ الشَّىْءُ" ifadesindendir. Buradaki fiiller, şeddeli olarak, "طُمِّسَتْ، فُرِّجَتْ، نُسِّفَتْ" şeklinde de okunmuştur.

4. Resûllerin Şahitlik Vakti Gelince

Dördüncü alâmet, şu âyetle ifade edilmiştir: وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ *"Peygamberlerin belli vakti geldiği zaman"* Bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"أُقِّتَتْ" kelimesinin aslı, "وُقِّتَتْ"tir. Bunun böyle olduğuna, şu birkaç şey de delalet eder:

1) **Ebû Amr** bunu, vâv ile "وُقِّتَتْ" şeklinde okumuştur.

2) Bunun asıl kökü "**vakt**" kelimesidir.

3) Zammeli (ötüreli) olan ve zammesi lâzıme olan her vâv harfi, her zaman hemzeye çevrilir.

صَلَّى الْقَوْمَ إِحْدَانَا "Kavim, tek tek (vuhdâna) namaz kıldı" deyişin, "Bunlar güzel ucûhlar (yani vucûhlar)" deyişin, dâr (ev) kelimesinin çoğulu olarak, "أُدُؤُرْ" deyişin bundandır. Bunun sebebi şudur: Zamme, vâv harfinin cinsindendir. Bu ikisi birleştiğinde iki benzer şey birleşmiş gibi olur ve (dile) ağır gelir. İşte bundan dolayı yâ harfinin kesresi de (dile) ağır gelir. Fakat Hak Teâlâ'nın, "وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ" (Bakara, 237) âyetinde, vâv'a bedel hemze getirilmesi caiz olmaz. Çünkü burada vâv'ın zammesi "lâzıme" değildir. Baksana, "هٰذَا وَعْدٌ" gibi sözlerinde de vâv'a bedel hemze getirmen caiz değildir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki **"te'kîd"**, "تَأَقَّتَ" ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, **Mücâhid** ve **Zeccâc**'ın görüşüne göre, o peygamberlerin, ümmetlerine karşı şahitlik için hazır edilecekleri (getirilecekleri) vaktin ortaya çıkarılması, getirilmesi manasınadır. Bu görüş zayıftır. Çünkü bu âyetlerdeki şeyler kıyametin vukuunun alâmetleri olarak sayılmaktadır. Buna göre âdeta, "Şöyle şöyle olduğunda kıyamet kopacaktır" denilmek istenmiştir. "Onlara, kendisinde, ümmetlerinin aleyhine şahadette bulundukları, bulunacakları o vakitte, "kıyamet koptu" diye beyanda bulunmuş olmalarının söylenmesi" buraya uygun düşmez. Çünkü, böylesi bir beyan dünyada da mevcuttur. Bir de, önce geçen bu üç ifade, yani "silinme, kaybolma; yarılıp açılma; dağların elenmesi", kıyametin kopması zamanına mahsus şeylerdir. Binâenaleyh, bu muayyen vakti belirleme (tevkît)in de, kıyametin kopması zamanına tahsis edilmesi gerekir.

2) Bu te'kît (tevkît) sözüyle, o vakti elde etme ve o vakti meydana getirme manası kastedilmiştir ki, bu da, lafza uygun bir manadır. Çünkü, "تَفْعِيلٌ - تَفْعِيلَاتٌ" kalıbı, mahiyetleri elde etmek için kullanılan bir kalıptır. Binâenaleyh "تَسْوِيدٌ" (tesvîd), karanlığı elde etmek; "تَحْرِيكٌ" (tahrîk) de, hareketi elde etmek için kullanılan bir kalıptır. Aynen bunlar gibi, te'kîd, tevkît de, o vakti elde etmek için kullanılmıştır. Sonra bu lafız da, bunun, hangi şeyin vaktini elde etmek için olduğuna dair bir beyan yer almamıştır. Bu, herkesin anlayışı her türlü yorum yapabilsin, her tarafa yönelsin, böylece de bu vakit hakkındaki dehşet ve bekleyiş çok ileri derecede olsun diye kayıtlanmamıştır.

Binâenaleyh, bu ifade ile, kendisinde ümmetlerinin aleyhine şahadette bulunacakları o vakit; kendisinde, mükâfat elde etmek için toplanacakları

o vakit; Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Muhakkak ki biz, hem kendilerine peygamber gönderilenlere, hem de peygamberlere soracağız..."* (A'râf, 6) buyurduğu gibi, peygamberlere nasıl karşılandıklarından; ümmetlere de, peygamberlere nasıl karşılık verdiklerinden sorulacağı o vakit; ve, cenneti-cehennemi, arz olunmayı, hesaba çekilmeyi, mizahı ve kıyametle ilgili müşahede ettikleri tüm diğer hallerin tezahür edeceği vakit kastedilmiş olabilir; ki işte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Kıyamet gününde, Allah'a iftira edenlerin yüzlerini simsiyah görürsün"* (Zümer, 60) âyetiyle işaret edilmiştir.

لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ ﴿١٢﴾ لِيَوْمِ الْفَصْلِ ﴿١٣﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ ﴿١٤﴾
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٥﴾

"(Bu vakit) hangi güne ertelenmişti.. Ayırt edip hüküm verme gününe.. Bu ayırt etme gününü sana hangi şey bildirdi? Yalan sayanların o gün vay haline!" (Mürselât, 12-15).

Cenâb-ı Hak âdeta, o günün büyük bir gün olması karşısında şaşmaya ve hayrete davet ederek, "Bunları ilgilendiren bu işler, bütün bunlar hangi gün için tecil edilmişti?" buyurmuştur. Bu işler de, bunları yalanlayanlara azap etme, bunları ve peygamberlerin insanları kendisine imana davet etmiş oldukları kıyametin o müthiş halleri arz olunma, hesaba çekilme, amel defterlerinin dağıtılması ve terazilerin konulması gibi şeylerin zuhur edip meydana geleceğini tasdik eden kimseleri ululamak, saygınlıklarını ortaya koymaktır.

Hüküm Günü

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunu beyan ederek, لِيَوْمِ الْفَصْلِ *"Ayırt edip hüküm verme gününe..."* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) bu ifadeye, "Rahmanın, yarattıkları arasında hüküm vereceği güne..." şeklinde mana vermiştir ki, bu ifade tıpkı *"Şüphe yok ki, o ayırt etme günü onların, topunun vakitleridir"* (Duhan, 40) âyeti gibi olmuş olur.

Cenâb-ı Hak buna ikinci bir ta'zimi ifade eden bir âyeti daha ekleyerek, وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ *"Bu ayırt etme gününü sana hangi şey bildirdi?"*

(Mürselât, 14) buyurmuştur ki, bu da, "O ayırt etme gününü, onun şiddetini ve onun heybetini sana bildiren şey nedir?" demektir.

Müteakiben Cenâb-ı Hak, bunun peşinden bir üçüncü ta'zim ifadesini getirerek, وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ *"Yalan sayanların o gün vay haline!"* (Mürselât, 15) buyurmuştur ki, bu da, "Tevhidi, nübüvveti, meâdı ve peygamberlerin getirip de haber verdiği her şeyi yalanlayanların vay haline!.." demektir. Geriye şöyle iki soru kalmaktadır:

Birinci soru: Bu âyetteki "وَيْلٌ" kelimesi nekire olduğu halde, nasıl mübteda olabilmiştir?

Cevap: Bu kelime aslında, fiilinin yerine geçen ve mansub olarak okunması gereken bir mef'ûl-i mutlaktır. Ancak ne var ki, kendisine beddua edilenin helak oluşunun sürekliliğine delalet etsin diye, mansub olarak okunuştan, merfu (وَيْلٌ) olarak okunuşa geçilmiştir. Bunun bir benzeri de, "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" ifâdesidir. Bunun nasb ile, "وَيْلًا" şeklinde okunması da mümkündür ne var ki, bu şekilde kıraat olunmamıştır...

İkinci soru: "فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ" cümlesinin cevabı nedir? Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

1) Kelamın takdiri, إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ * فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ "Yıldızların ışıkları söndürüldüğü zaman, va'dolunduğunuz şey muhakkak vaki olacaktır" şeklindedir, bu takdir ve görüş zayıftır; çünkü bu durumda, "إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ" ifâdesi sadece, "فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ" cümlesinin cevabı olmuş olur.

2) Cevap mahzuf olup, kelamın takdiri "...وَإِذَا ... وَإِذَا فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ" dığında, ...dığında amellere göre karşılık verme ve kıyamet tahakkuk eder, meydana gelir..." şeklindedir.

Önceki Yalanlayanların İmhası

اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّلِينَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِرِينَ ﴿١٧﴾ كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿١٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٩﴾

"Biz öncekileri helak etmedik mi? Sonra geridekileri de, onların arkasına takacağız!.. Biz günahkârlara böyle yaparız.. O günü yalan sayanların vay haline..." (Mürselât, 16-19).

Bil ki, bu sûrenin maksadı, kâfirleri korkutmak ve küfürden sakındırmaktır.

Bu korkutmanın **birinci** türü, Allah'ın, tehdit olundukları o güne yemin etmiş olmasıdır ki, bu da, "ayırt etme günü"dür ve mutlaka olacaktır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, durumun vahametini bildirerek, *"Bu ayırt etme gününü sana hangi şey bildirdi?"* (Mürselât, 14) buyurmuş, bu gündeki dehşetin had noktaya ulaşmış olduğunu bildirerek, "o gün, yalanlayanların vay haline!.." demiştir.

İkinci tür korkutma ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetlerde ele aldığı husus olup, şöyledir: Allahu Teâlâ, küfürleri yüzünden önceki kâfirleri helak etmiştir. Binâenaleyh bu küfür sonrakilerde de mevcut olduğuna göre, Allah bunları da mutlaka helak edecektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Yalan sayanların o gün vay haline"* demiştir ki, bu da, "Dünyada bunların başına gelen şey helak oluşlarıdır; ahirette ise, en ileri derecedeki azaptır" demek olup, Allahu Teâlâ bu hususa da, *"Dünyayı da ahireti de yitirdi. Bu, apaçık bir hüsrandır.."* (Hacc, 11) âyetiyle işaret etmiştir. Âyetle ilgili olarak şöyle iki soru sorulabilir:

Evvelîn ve Âhirîn

Birinci soru: Âyette geçen, *"evvelkiler"* ve *"sonrakiler"* ifadesi ile ne kastedilmiştir?

Cevap: Bu hususta, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: "Allah, **Nûh, Âd** ve **Semûd** kavimleri gibi evvelkileri helak etmiş, sonra da, **Şuayb, Lût** ve **Mûsa** (a.s) gibi peygamberlerin kavimlerini de, bunlara katmıştır. İşte biz, mücrimlere, yani **Kureyş** kâfirlerine de böyle yaparız.." Bu görüş, zayıftır; çünkü, Allahu Teâlâ'nın "نُتْبِعُهُمْ" fiili muzaridir. Dolayısıyla hali ve istikbali içine alır, ama kesinlikle geçmişi içine almaz.

İkinci görüş: Âyetteki "evvelkiler" kelimesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önce geçen bütün kâfirler kastedilmiştir. Âyetteki, "ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِرِينَ" kelimesi ise, "İşte böyle yapacağız, sonrakileri evvelkilere tabi kılacağız.." anlamında olmak üzere, "müste'nef" bir ifadedir. Bunun müste'nef oluşunun delili ise, Abdullah İbn Mes'ûd'un bu kelimeyi "سَنُتْبِعُهُمْ" şeklinde okumuş olmasıdır.

Buna göre şâyet, **A'rec**, cezm ile "نُتْبِعْهُمْ" şeklinde okumuştur ki, bu ifâdenin de "اَلَمْ" terkibinin muhtevasına girdiğine delalet eder. Bu durumda

da, âyetin bu kelimesi muzari değil, mazi kastedilmiş olur" denilirse, biz deriz ki, tevatürle sabit olan kıraat, "**ayn**"ın harekesi ile "نُتْبِعُهُمْ" şeklindeki kıraattir ki, bu okuyuş bu kelimenin muzari olmasını iktiza eder. Şimdi, cezm ile okuyuş, bu ifade ile mazi manasının kastedilmiş olmasını gerektirmiş olsaydı, iki kıraat arasında bir tezat meydana gelmiş olurdu ki, bu caiz değildir!.. Böylece biz, bu fiildeki "**ayn**" harfinin sakin kılınmasının cezm ile değil, tam aksine, kelimeyi hafifletmek için olduğunu anlamış bulunuyoruz. Bu tıpkı, **İmriu'l-Kays**'ın bir beytindeki,وَالْيَوْمَ أُشْرَبُ غَيْرَ مُسْتَحْقِبٍ "Bu gün, (onu biriktirmeksizin), ondan içirileceğim..." ifadesi gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sonrakilere de öncekilere yapmış olduğu şeyi yapacağını beyan buyurarak, كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ *"Biz, günahkârlara böyle yaparız..."* demiştir ki, bu da, "Bu yok etme işini biz, öncekilere, onlar mücrim ve günahkâr oldukları için yaptık. Dolayısıyla, hiç şüphesiz bizim bu hükmümüz bütün mücrimler için geçerlidir. Çünkü, sebebin umûmî olması, hükmün de umûmî olmasını gerektirir. Daha sonra da, Cenâb-ı Hak, *"O günü yalan sayanların vay haline!.."* buyurmuştur ki, bu da, "Bunlar, her ne kadar dünyada iken helak edilip azaba duçar kılındılarsa da, en büyük musîbet ve cehennem kıyamet gününde, hassaten bunlara hazırlanmıştır" demektir.

İkinci soru: Âyetteki "اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّلِينَ" ifâdesindeki "helâk etme" işi ile mutlak öldürme mi, yoksa azap ile öldürme mi kastedilmiştir? Şimdi, kastedilen birincisi ise, bu kâfirler için bir korkutma sayılmaz. Çünkü bu, mü'min ve kâfir herkes için söz konusu olan bir husustur. Dolayısıyla kâfirleri sakındırmaya elverişli bir ifade olmaz. Yok eğer ikincisi, yani azap ile öldürme işi ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra geridekileri de, onların arkasına takacağız!.. İşte biz mücrimleri böyle yaparız..."* buyruğu, Allah'ın, Kureyş kâfirlerine de bu tür bir helaki uygulamasını gerektirir. Halbuki, böyle bir helakin olmadığı, tahakkuk etmediği, (bu durum) malumdur. Bir de, Cenâb-ı Hak, *"Sen onların içinde bulunduğun sürece, Allah onlara azap edici değildir..."* (Enfal, 33) buyurmuştur... (Ne dersin?)

Cevap: Bu ifade ile, azap etmek suretiyle öldürüp, helak etmesinin kastedilmiş olması ve bu işin, Kureyş hakkında tahakkuk etmiş bulunması niçin düşünülemez? Bu iş, Kureyş hakkında, Bedir günü tahakkuk etmiştir. Senin dediğini kabul etsek bile, âyetteki "yok etmek" ile, ulemanın ileri sürdüğü bu iki çeşit yok etmeden başka, bir üçüncü mananın, yani onların zemmini ve lanetini gerektiren bir öldürmenin kastedilmiş olması niçin

düşünülemez? Buna göre âdeta, "Bu öncekiler, dünyaya olan düşkünlükleri yüzünden, peygamberler karşısında inatlaştılar, onları düşman kabul ettiler, sonra da ölüp gittiler. Böylece, dünya onlara da kalmadı.. Ama geride, onlara dünyada lanet, ahirette de, süresiz ebedî ve sermedî bir ceza kaldı.. İşte bu, mevcut kâfirlerin durumu da böyledir" denilmek istenmiştir. Bu tür sözlerin en büyük men edici ve caydırıcı olduğu ise, malumdur.

Önemsiz Bir Sudan Yaratılan İnsan

اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَآءٍ مَهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِى قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿٢١﴾ اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٤﴾

"Biz, sizi, önemsiz bir sudan yaratmadık mı? Onu sağlam bir yerde tutup da, malum bir vakte kadar işte biz, bunu kudretimizle yaptık.. Demek biz, ne güzel kadirleriz!.. Yalan sayanların vay o gün haline.." (Mürselât, 20-24).

Bil ki, kâfirlerle ilgili tehditlerin **üçüncü** çeşidi de, bu âyetlerin ifade ettiği hususdur. Burdaki korkutma, şu iki açıdandır.

1) Allahu Teâlâ onlara, yapılan in'amlarının en büyüğünü hatırlatmıştır. Allah'ın nimetleri kendileri için çokça olduğundan ise, onların işlemiş oldukları suç ve cezası da, aynı şekilde, çok çirkin ve şiddetli bir ceza olur. Böyle olunca da, ilâhi ceza, o nispette büyük olur. İşte, bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu in'amın peşinden, *"Yalan sayanların vay o gün haline..."* buyurmuştur.

2) Allahu Teâlâ, insanlara, kendisinin onları doğrudan doğruya da yaratmaya kadir olduğunu hatırlatmıştır. Doğrudan yaratmaya kadir olanın, yeniden yaratmaya da kadir olacağı hususu, aklen gâyet açıktır. Binâenaleyh onlar, bu apaçık delili inkâr edince, hiç şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, onların hakkında, *"Yalan sayanların vay o gün haline..."* buyurmuştur.

Âyetlerin tefsirine gelince, "اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَآءٍ مَهِينٍ" âyetindeki, "mâ-i mehîn" ile, "nutfe" (meni) kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra O, bunun zürriyetini hakir bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır.."* (Secde, 18) ifadesi gibidir.

Nutfeyi Sağlam Bir Yere Yerleştirdik

"فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ" ifadesindeki "**karâr-ı mekîn...**" ile de, insanın anasının rahmi kastedilmiştir. Çünkü, kendisinden çocuğun yaratıldığı şeyin aksine, anasının rahminde kalması ve orada karar kılması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِلَىٰ قَدَرٍ مَعْلُومٍ *"Malum bir vakte kadar..."* buyurmuştur ki, bununla da, o çocuğun anasının rahminde, doğum vaktine kadar kalması kastedilmiştir. Bu vakit ise, başkasına değil, Allah'a malum olup, bu yönüyle bu ifade tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O saatin ilmi şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir. Yağmuru O indirir. Rahimlerde olanı O bilir..."* (Lokman, 34) ifadesi gibi olmuş olur. **Nâfî** ve **Abdullah İbn Âmir,** şedde ile "**kadderna**" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak okumuşlardır. Şeddeli okunmasına göre, takdir, "إِنَّا قَدَّرْنَا تَقْدِيرًا فَنِعْمَ الْمُقَدِّرُونَ لَهُ نَحْنُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ" şeklinde olmuş olur. Bu okuyuş, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَقَدَّرْنَا فَنِعْمَ الْمُقَدِّرُونَ" (Abese, 19) âyetiyle pekişir. Bir de, "halk" işinin bu takdir ve tahdide göre yapılması, bunu takdir eden tarafından, yaratılana olan bir nimettir. Dolayısıyla, lütuf ve nimetin zikredildiği bir yerde, (bu şekilde okunarak) bunun da hatırlatılması güzel ve yerinde olmuş olur. Bu kıraati tenkit edenler, "şâyet bu okuyuş doğru ve yerinde olmuş olsaydı, o zaman, âyetin ifadesinin, "فَقَدَّرْنَا فَنِعْمَ الْمُقَدِّرُونَ" şeklinde olması gerekirdi..." demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilebilir:

Araplar, iki lehçenin ikisini de birden kullanabiliyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا" (Târık, 17) buyurmuştur. Şeddesiz okunmasına gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, "kudret" kökündendir. Buna göre mana, "Biz, o insanı dilediğimiz ve istediğimiz gibi yaratıp şekil vermeye kadiriz. Onu, en güzel bir şekil ve surette yarattığımız için de, ne güzel kadir ve yaratıcılarız..." şeklinde olur.

b) "قَدَّرْتُهُ" takdirinde olmak üzere, Arapçada, şeddesiz olarak "قَدَرْتُ الشَّيْءَ" denilir. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Araplar, "- قَدَرَ عَلَيْهِ الْمَوْتَ - قَدَّرَ عَلَيْهِ الْمَوْتَ - قَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ - قَدَّرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ" demektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ" (Fecr, 16) buyurmuştur.

Arzın Hayat İçin Hazırlanması

اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ اَحْيَآءً وَاَمْوَاتًا ﴿٢٦﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَاَسْقَيْنَاكُمْ مَآءً فُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٨﴾

"Biz yeri, bir toplantı yeri yapmadık mı?.. Dirilere de ölülere de... Orada, sabit sabit, yüce yüce dağlar meydana getirmedik mi? Size, tatlı bir su da içirmedik mi? Dini yalan sayanların o gün vay haline!.." (Mürselât, 25-28).

Bil ki, kâfirlerle ilgili tehditlerin **dördüncü** çeşidi de, bu âyetlerin ifade ettiği hususdur. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak onlara enfüsteki, yani kendilerindeki nimetlerini hatırlattı. Bu âyette ise, onlara kendi varlıklarının dışında (afâkta) olan nimetlerini hatırlatmıştır. Bu âyetlerin sonunda da, *"Dini yalan sayanların o gün vay haline"* demiştir ki, bunun sebebi de, biraz önce bahsettiğimiz şu hususdur: Nimetler çoğaldıkça, cezâ ve ikâb da, yük de o nisbette çoğalır, çetin ve şiddetli olur. Böylece de, dünyada zemme; ahirette de, ilâhi cezaya müstahak olma, o nispette ileri olur..

Cenâb-ı Hak, o âyeti bu âyetten önce getirmiştir. Çünkü, enfüsteki nimetler, afâkta olan nimetlerin bir aslı ve temeli gibidir. Zira, şâyet hayat, sem' ve basar, sapasağlam uzuvlar.. olmasaydı, yaratılanlardan hiçbir şekilde yararlanılamazdı!..

Kifât

Bil ki, Allahu Teâlâ burada, şu üç şeyden bahsetmiştir:

Birinci çeşit: Cenâb-ı Hak, yeryüzünü önce ele almıştır. Zira, bizim dışımızda olan şeylerden bize en yakın olanı, yeryüzüdür. Arapçada, "**el-kifât**" (اَلْكِفَاتُ) yapışmak, toplanmak, sığınmak anlamlarına gelir. Nitekim, "yapıştırdım, ekledim, kattım, uladım" anlamında, "كَفَتُّ الشَّيْءَ" denilir. Yine, içine konulan herhangi bir şeyi zayi etmediği zaman, bir dağarcık hakkında, "جَرَابٌ كَفِيتٌ وَكَفِتٌ" denilir. Ve yine, küçük tencereye, bakraca, kap-kacağa, "كِفْتٌ" (kift) denilir.

Keşşâf sahibi şöyle der: "كِفَاتٌ", ekleme ve ulamaya verilen ad olup, bu tıpkı, Arapların, "eklenen, bir araya gelen şeylere" "ضِمَامٌ ؛ جَمَاعٌ" demeleri

gibidir. Ve yine Arapçada, "Bu kapı, diğerlerin cımâ'ı, yani kendisine açıldığı ana kapıdır (مَجَاعُ الْاَبْوَاب) denilir. Ve yine sen, "bir şeyi bağladım "شَدَدْتُ الشَّيْءَ" dersin. Sonra da o şeyi bağladığın o ipe, "**şidâd**" (شِدَادٌ) adını verirsin..." "اَحْيَاءً وَاَمْوَاتًا" kelimeleri, işte "كِفَاتًا" kelimesi ile mansubdurlar.

Buna göre âdeta, "Biz, yeryüzünü, canlıları, cansızları bağrına basan olarak, bu biçimde yaratmadık mı?" denilmek istenmiştir. Yahut da bu ifadeler, "كِفَاتًا" kelimesinin delâlet ettiği نَكْفِتُ "toplarız, cem ederiz.." fiili ile mansubdurlar. Buna göre mana, "Biz sizleri, canlılar ve ölüler olarak bir araya toplarız.." şeklinde olur. Bu durumda da bu iki kelime, mef'ûl zamirinden ("نَكْفِتْكُمْ" sizi... toplarız) haldir. Dil bakımından yapılacak açıklama bundan ibarettir.

Manaya gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Yeryüzü, canlıları, sırtında (üzerinde), ölüleri de karnında (içinde) bir araya getirir. Buna göre mana, "Diriler, evlerinde otururlar, ölüler de, kabirlerine gömülürler.." şeklinde olur. İşte bundan dolayı, Araplar, yeryüzüne, "ana" adını vermişlerdir. Çünkü yeryüzü, insanları bağrına basması açısından, tıpkı çocuğunu bağrına basıp onun işlerini uhdesine alan bir anne gibidir, insanlar yeryüzünde de bir araya gelip, onun sinesinde birleştikleri için de, yeryüzü âdeta, o insanları bağrına basmış gibi olur.

2) Yeryüzü, canlılardan ayrılan o pis şeyleri kendisinde topladığı için, canlıların "**kifât**"ı, yani derleyip toplayıcısı olarak kabul edilmiştir. Ama, yeryüzünün, insanlar onun üzerinde olmaları halinde, canlıları toplaması meselesine gelince, hayır; buna, "kifât" adı verilmez.

3) Yeryüzü, insanın, yeme-içme gibi ihtiyaçları hususunda kendisine muhtaç olduğu şeyleri kapsayan bir mahal, yer olduğu için, "canlıların toplayıcısı - kifât'ı" olarak addedilmiştir. Çünkü bütün bunlar, yerden biter. Zararlı şeyleri def etmeye elverişli, mamur ve derli toplu binalar da, yeryüzünde ve oradan inşa edilmişlerdir.

4) Âyetteki, "اَحْيَاءً وَاَمْوَاتًا" kelimelerinin manası, yerle ilgilidir. Buna göre diriler, yerin bitirdiği şeyler; ölüler de, bitirmediği şeyler olmuş olur. Âyette geriye iki soru kalmaktadır.

Birinci soru: Yeryüzü, hem canlıların hem de ölülerin birlikte "kifât" (yani hiçbir şey kalmayıp hepsi bunun içine girdiği ve böylece de marife olarak ifade, edilmesi gerektiği halde) olduğu halde, niçin nekire olarak "اَحْيَاءً وَاَمْوَاتًا" denilmiştir?

Cevap: Bunlardaki nekirelik, tefhim ve ta'zim için olan nekireliktir. Buna göre âdeta, "Yeryüzü, sayısız canlıları, sınırsız ölüleri bağrına basmakta, barındırmaktadır!.." denilmek istenmiştir.

İkinci soru: Bu âyet, mezar soyan kimse (nebbâş)nin elinin-ayağının kesilmesinin farz olduğuna delalet eder mi?

Cevap: Kaffâl, Rabîa'nın, bu âyetin, yeryüzünün ölülerin "kifât"ı, toplayıcısı olduğuna delalet ettiğini, dolayısıyla da yeryüzünün ölüler için bir "hırz", yani korunma yeri olduğunu; korunmuş ve muhafazalı yerden hırsızlık yapan kimsenin elinin-ayağının kesileceğine delalet ettiğini söylediğini nakletmiştir.

Bu âyetlerde ele alınan nimetlerin **ikinci çeşit** nimeti ise, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ *"Orada, sabit sabit, yüce yüce dağlar meydana getirmedik mi?"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Binâenaleyh "رَوَاسِيَ" kelimesinin manası, "yeryüzünde çakılıp kalan, oradan hiç kopmayan" demek olup, "شَامِخَاتٍ" ifadesinin anlamı da, "koca koca, yüksek..." demektir. Çünkü, her ulu ve koca olan şey "**şamih**"tir. Nitekim kibirli insana da, شَامِخٌ بِأَنْفِهِ "Burnunu dikmiş..." denilir. Dağların yaratılmasının faydalarına gelince, bu husus, bu kitabımızda daha önce geçmişti.

Üçüncü çeşit nimet ise, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا *"Size, tatlı bir su da içirmedik mi?.."* âyetinin ifade ettiği husus olup, "**furât**", Arapçada, son derece tatlı, demek olup, bunun tefsiri Cenâb-ı Hakk'ın, "هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ" (Furkan, 53) âyetinin tefsirinde geçmişti...

Cehennemin Bina Kadar Kıvılcımları

اِنْطَلِقُوٓا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٩﴾ اِنْطَلِقُوٓا اِلٰى ظِلٍّ ذِى ثَلٰثِ شُعَبٍ ﴿٣٠﴾ لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِى مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾ اِنَّهَا تَرْمِى بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾ كَاَنَّهٗ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٤﴾

"O yalan sayıp durduğumuz şeye, (azaba) gidin. Haydi, üç kola (ayrılmış duman) gölgesine gidin. (Ki o), gölgelendirici değildir. Alevlerden de korumaz. Çünkü o, öyle kıvılcım atar ki, herbiri sanki bir saraydır. Herbir kıvılcım âdeta bir sarı deve kadardır. Yalan sayanların vay o gün haline!.." (Mürselat, 29-34).

Bil ki, kâfirlerle ilgili tehditlerin, **beşinci** türü de bu olup, bu âyetlerde de, onların ahiretteki azablarının nasıl olduğu beyan edilmiştir. Âyetteki, "اِنْطَلِقُوا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَ" cümlesinin manası, "onlara, "Haydin, şimdi o yalanlayageldiğiniz o azaba giriniz..." denilir" şeklindedir. Görünen odur ki, bu sözü söyleyenler, cehennem bekçileridir, zebanilerdir. İkinci "اِنْطَلِقُوا" ifadesi ise, bir tekrardır. **Yakûb** bu ifadeyi, mazi sîgası ile "اِنْطَلَقُوا" şeklinde okumuştur.

Buna göre mana, "Onlar, buna mecbur olup bundan kaçınmadıkları için, emre boyun eğip gittiler.." şeklinde olur. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira, eğer böyle olsaydı, o zaman, fâ ile, "فَانْطَلَقُوا" denilmesi, böylece de, sözün başı ile sonu arasında bir irtibat kurulması gerekirdi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kıyamet gününde güneş insanların başına yaklaşır.. O vakit üzerlerinde, hiçbir elbise ve hiçbir örtü bulunmaz. Güneşin alevi onların yüzlerini yalar ve değip geçer. Nefeslerini yakar âdeta.. Ve o gün, uzar da uzar.. Derken Allahu Teâlâ, rahmetiyle, dilediği kimseleri kurtarır ve onları, gölgelerinden bir gölgeye sokar. İşte o zaman onlar, *"Allah bize lütufta bulundu ve bizi, özlere işleyen yakıcı ateşin azabından korudu.."* (Tur, 27) derler. O vakit yalanlayıcılara da, "O yalan sayıp durduğunuz azaba ve Allah'ın ikabına gidiniz.." denilir. Âyetteki, "اِلٰى ظِلٍّ", "Cehennemin dumanına.." demek olup, bu tıpkı, وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ *"kapkara dumandan bir gölge içinde..."* (Vâkıa, 43) ifadesi gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu gölgeyi, bazı sıfatlarla nitelemiştir.

Cehennem Alevi

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, ذِىْ ثَلٰثِ شُعَبٍ *"üç kola ayrılmış..."* âyetinin ifade ettiği husus. Bu ifadenin izahı hususunda üç vecih bulunmaktadır:

1) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Bu gölgenin olduğunu bilmiyorum. Onun hakkında herhangi bir şey duymadım.."

2) Bir topluluk ise, *"üç kola ayrılmış"* ifadesinden murat edilen, o ateşin hem altlarından hem de üstlerinden gelip onları çepeçevre kuşatmasıdır. Ateşin burada, "gölge" olarak isimlendirilmesi, o ateşin onları bütün yönlerden kuşatması itibariyle bir mecazdir. Bu, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların üstlerinden ateşten tabakalar, altlarından (ateşten) tabakalar vardır.."* (Zümer, 16) âyetinde olduğu gibidir. Allahu Teâlâ yine, *"Azap onları hem üstlerinden hem de altlarından bürümüştür.."* (Ankebut, 55) buyurmuştur" demiştir.

3) **Katâde** ise, şöyle demiştir: "Doğrusu şudur: "Bundan maksat duman (duhân)dır. Bu mana, *"Duvarı çepeçevre kendilerini kuşatmış..."* (Kehf, 29) âyetinden elde edilir. سُرَادِقُ النَّارِ "ateşin duvarları..." ile kastedilen, dumandır. Sonra, bu dumandan bir bölüğü onun sağına, bir başka bölüğü de soluna; bir üçüncü bölük de üstüne geçer..."

Ben derim ki, bu, imkânsız değildir. Zira, gazap, insanın sağından; şehvet ise solundan gelir. Kuvve-i şeytaniyye ise, dimağındadır. İnsanın, inancı ve amelleri hususunda, ondan sudur eden bu afetlerin kaynağı ancak üçtür. Bu üç kaynaktan da, muhtelif karanlık ve zulumâtlar meydana gelmiştir. Yine, burada üç derecenin bulunduğunun söylenilmesi de mümkündür: Bunlar, his, hayal ve vehm... Bunlar, ruhun, kudsiyyet ve paklık âleminin nurlarıyla aydınlanmasına manidirler. Bu üç mertebeden her birinin, hususi bir karanlık ve zulmanîliği bulunur.

4) Bir topluluk ise şunu söylemiştir. Bu, bu dumanın çok büyük olduğunu anlatan kinaye yollu bir anlatımdır. Zira, büyük duman kütlesi, pek çok kol ve dallara ayrılır.

5) **Ebû Müslim** ise şunu söylemiştir: "ذِی ثَلٰثِ شُعَبٍ" hakkında, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra buyurmuş olduğu ifadelerin söz konusu olması da muhtemeldir. Yani, onun, gölgelendirmemesi, alevler karşısında hiçbir fayda vermemesi ve onların, âdeta saraylar misali olan kıvılcımlar saçması...

Koyu Tabaka Gölgelemez

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın لَا ظَلِيلٍ *"gölgelendirici değildir..."* âyetinin ifade ettiği husus. Bu ifade, onlarla bir alay ifadesi olup, onların gölgelerinin mü'minlerin gölgeleri gibi olmayacağını onlara tarizde bulunmak (çıtlatmak)tır. Buna göre âyetin manası, "O gölge, güneşin hararetini savuşturamayacak.." şeklinde olur.

Alevden Korumaz

Üçüncü sıfat: وَلَا يُغْنِى مِنَ اللَّهَبِ *"Alevden de korumaz..."* âyetinin ifade ettiği husus. Arapçada, اَغْنِ عَنِّى وَجْهَكَ denilir ki, bunun manası, "Yüzünü benden uzak tut, yüzünü görmeyeyim..." şeklindedir. Çünkü, bir şeyden müstağni olan, ondan uzaklaşır; tıpkı, o şeye muhtaç olanın ona yaklaşması gibi...

Keşşâf sahibi, "Bu kelimenin mahallen mecrûr olduğunun, takdirinin ise, غَيْرَ مُغْنٍ عَنْهُمْ مِنْ حَرِّ اللَّهَبِ شَيْئًا "Ateşin alevi karşısında onlara hiçbir fayda vermeyen..." şeklinde olduğunu" söylemiştir.

Kaffâl ise, "Bu, şu iki manaya muhtemel olabilir:

a) Bu gölge ancak, cehennemde olur. Bu sebeple de onları orada cehennemin hararetinden himaye etmez, onları, onun alevlerinden de korumaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, Vâkıa Sûresi'nde "gölge"yi zikretmiş ve "وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ، فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ" ve "لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ" (Vâkıa, 42-44) buyurmuştur. Bu sanki, onlar oraya girdiklerinde cehennemde söz konusudur. Daha sonra ise Cenâb-ı Hak, لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ *"Ne serin, ne de cömert..."* (Vâkıa, 44) buyurmuştur. Bu âyetteki "لَا ظَلِيلٍ" ifâdesinin لَا بَارِدٍ "serin değil" anlamında; "وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ" cümlesinin de, "cömert de değil.." manasında olması muhtemeldir. Yani, "Onda, ateşin alevinden kendisine kaçılıp da yasaklanılacak bir farklılık yoktur.." demektir.

b) Bunun meydana getirilmesinin ancak, onlar cehenneme girmeden önce, hatta, onlar, hesaba çekilmek ve arz olunmak için hapsolundukları sırada olmasıdır... O zaman onlara, "Biliniz ki bu gölge, sizi ne güneşin hararetinden korur, ne de sizden, cehennemin alevlerini uzaklaştırır" denilir" demiştir.

Âyette bir üçüncü izah şekli daha vardır ki, bunu da **Kutrub** söylemiştir. Buna göre, buradaki "**leheb**" kelimesi, "susuzluk" anlamına gelir. Nitekim Arapçada, لَهَبَ لَهَبًا "iyice susardı, رَجُلٌ لَهْبَانٌ çok susamış adam.." ve اِمْرَأَةٌ لَهْبَى "çok susamış kadın..." denilir.

Bina Büyüklüğünde Kıvılcım

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ *"O, bina büyüklüğünde kıvılcımlar fırlatır.."* âyetinin ifade ettiği husus... **Vâhidî** şöyle demiştir: "Aynı anlamda olmak üzere, شَرَرَةٌ، شَرَرٌ، شَرَارَةٌ، شَرَارٌ "kıvılcım.." denilir. Bu kelime, ateşten sıçrayarak, her yöne doğru giden ve derken yok olan şeye, kıvılcıma ad verilmiştir. Kelimenin aslı, "ortaya koyup güneşe serdiğin zaman" söylemiş olduğun شَرَرْتُ الثَّوْبَ "elbisemi yaydım, serdim.." deyiminden gelmedir. Kıvılcım da, yok olmak üzere, sağa sola sıçrar, yayılır. Bil ki Allahu Teâlâ, gölgesi duman olan o ateşi, büyük kıvılcımlar fırlatmakla nitelemiştir. Bundan kastedilen ise, o ateşin gerçekten çok büyük olduğunu beyan edip anlatmaktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kıvılcımı iki şeye benzetmiştir:

a) Saraylara (كَالْقَصْرِ) Bu kelimenin tefsiri hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murat, saray diye isimlendirilen binadır. **İbn Abbas,** bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, koca koca sarayları kastettiğini söylemiştir.

2) Kastedilen bu değildir. Sonra bunun murat edilmesi halinde de, ifadenin tefsiriyle ilgili birkaç vecih vardır:

Birinci vecih: Kelime, tıpkı, "تَمْرَةٌ" (hurma)nın çoğulunun "تَمْرٌ"; "جَمْرَةٌ" (kıvılcım, kor) kelimesinin çoğulunun da "جَمْرٌ" gelmesi gibi, **sâd** harfi sâkin olan "قَصْرَةٌ" kelimesinin çoğuludur. **Müberred** ise, "Kalın ve sert olan odun demetine "اَلْقَصَرَةُ" adı verilir ki, bunun çoğulu "اَلْقَصْرُ" şeklindedir. **Abdurrahman İbn Âbis** de şöyle demiştir: "**İbn Abbas**'a, "اَلْقَصْرُ" kelimesi hakkında soru sordum, o bana, "Bu, bizim kış için hazırlayıp biriktirdiğimiz, doğradığımız odunlardır. Biz onlara, "اَلْقَصْرُ" adını veriyorduk" dedi.." Bu aynı zamanda, **Said İbn Cübeyr, Mukâtil** ve **Dahhâk**'ın görüşüdür. Ancak ne var ki onlar, bunun, hurmalarla büyük ağaçların kütükleri olduğunu ifade etmişlerdir.

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Bu kelime, iki fetha ile; "كَالْقَصَرِ" şeklinde de okunmuştur ki, bunun anlamı, "develerin boynu" veya "atların boynu.." demektir; tıpkı, "شَجَرَةٌ" kelimesinin çoğulunun "شَجَرٌ" şeklinde gelmesi gibidir.. **İbn Mes'ûd** da, tıpkı "رَهْنٌ" ve "رِهْنٌ" kelimelerinde olduğu gibi, "اَلْقَصْرُ" anlamında "اَلْقِصْرُ" şeklinde okumuştur. **Saîd İbn Cübeyr** de, tıpkı "حَاجَةٌ" kelimesinin çoğulunun "حِوَجٌ" gelmesi gibi, kelimeyi, "اَلْقَصَرَةُ" kelimesinin çoğulu olarak "اَلْقِصَرُ" şeklinde okumuştur.

Cimale Kelimesinin Manaları

b) İkinci teşbih, Cenâb-ı Hakk'ın, كَاَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ *"Her biri sanki, sarı bir deve"* âyetinin ifade ettiği husus. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Farklı Kıraatler**

"جِمَالَاتٌ" kelimesi "جِمَالٌ" kelimesinin çoğuludur. Tıpkı, "رِجَالٌ" kelimesinin, "رِجَالَاتٌ" ve "بُيُوتٌ" kelimesinin de "بُيُوتَاتٌ" şeklinde çoğul gelmesi gibi... **İbn Abbas** bu kelimeyi cim'in dammesiyle "جُمَالَاتٌ" şeklinde okumuştur ki, bu **Ya'kûb**'un kıraatidir. Âlimler bu hususta birkaç vecih zikretmişlerdir:

1) "جُمَالَاتٌ" kelimesinin damme ile okunması halinde, kalın ipler, gemi halatları anlamına geldiği, bunlara "اَلْقُلُوسُ" (halatlar) da denildiği söylenmiştir. Âlimlerden bazıları bunu kabul etmemiş ve ip hakkında kullanılan kelime için maruf olan kullanış, cim'in dammesi ve mim'in şeddesi ile, "اَلْجُمَّلُ" kelimesidir. Bu anlamda olmak üzere, "حَتّٰى يَلِجَ الْجُمَّلُ" (A'raf, 40) şeklinde okunmuştur.

2) Bunun, "bakır kütleleri, yığınları" olduğu da ileri sürülmüştür. Ve bu husus, dilcilerin büyük bir kısmının bilmemesine rağmen, **Ali İbn Ebî Talib** (r.a) ile **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edilmiştir.

3) **Ferrâ**, "جُمَالَاتٌ" kelimesinin "kısaca, icmâlen anlatılmış şey "اَلشَّيْءُ الْمُجْمَلُ" deyimine varıp dayanması da mümkündür. Nitekim Arapçada, "اَجْمَلْتُ الْحِسَابَ" "hesabı topladım" ve "topluca geldiler" anlamında da, "جَاءَ الْقَوْمُ جُمْلَةً" denilir. Ki, buna göre mana, "Bu kıvılcımlar, âdeta, bir araya getirilmiş sapsarı kalın şeyler gibi yükselirler.." şeklinde olur" demiştir. **Ferrâ**'nın görüşü bundan ibarettir.

4) **Ferrâ** şöyle de demiştir: "جُمَالَاتٌ" kelimesinin, "جُمَالٌ" kelimesinin çoğulu; "جُمَالٌ" kelimesinin de, "جُمَلٌ" kelimesinin çoğulu olması mümkündür. Ve bu tıpkı, "رَخَلٌ" (dişi kuzu), "رَخَالٌ" ve "رَخَالَاتٌ" denilmesi gibidir.

İkinci kıraat ise, kelimenin "جِمَالَتٌ" şeklinde okunmasıdır. Ki bu da yine "جَمَلٌ" kelimesinin çoğulu olup, bu tıpkı, "حَجَرٌ" (taş), "حِجَارَةٌ" denilmesi gibidir. **Ebû Ali** şöyle demektedir: "جِمَالَتٌ" kelimesinin sonuna tâ, cem'in müennes olmasından dolayı gelmiştir. Ve bu tıpkı, "فَحْلٌ" (erkek, tohumluk deve) kelimesinin sonuna tâ'nın gelip de "فَحَالَةٌ" denilmesi gibidir.

Üçüncü kıraat: "جُمَالَتٌ" şeklinde olup, bu da kalın halat demektir.

Âyette cins manası kastedilerek, صُفْرٌ "sarı..." denildiği ileri sürülmüştür. Bu kelimenin ne demek olduğuna gelince âlimlerin ekserisi bu kelime ile, "sarıya çalan bir siyahlığın kastedildiğini" söylemişlerdir. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Senin gördüğün her siyah deve, mutlaka sarıya çalar. Çünkü, kıvılcım uçup, kendisinde o ateşin renginden bir parça kaldığı halde yere düştüğünde, sarıya çalan siyah deveye daha çok benzer.

Bazı ulema, "burada kastedilen, siyahlık değil, sarı renktir. Çünkü, kıvılcıma, ateş olduğu sürece bu ad verilir.. Ateş olduğu sürece de sarı olur.. Bu, söndüğü zaman siyah haline gelir. Ve o zaman da artık, ona kıvılcım denilmez" iddiasında bulunmuşlardır ki, bence, doğru olan görüş de budur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, kıvılcımı, büyüklükte binaya; renk, çokluk, birbirini izleme, hızlı harekette de, sapsarı develere benzetmiştir. Şu da ileri sürülmüştür: Kıvılcımın başlangıcı büyüktür. Böylece bu, âdeta bir bina gibi olur. Sonra da dağılıp parçalanır. Böylece de, o dağılıp parçalanan ve birbirini izleyen bu parçalar, tıpkı sapsarı develer gibi olmuş olurlar.

Bil ki, **İbn Abbas** (r.a)'ın, Cenâb-ı Hakk'ın, "اِنَّهَا تَرْمِى بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ" ifâdesinin tefsirinde şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu teşbih, Arap beldelerinde yapılmış olan bir teşbihtir. Arapların köşkleri ise, tavanları yüksek olup, tıpkı bir çadıra benzerler. Böylece, Allahu Teâlâ, o ateşin, tıpkı bir kasr gibi kıvılcımlar fırlattığını beyan buyurmuştur.

Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî, İbn Abbas'ın bu açıklamasını duyunca, bunda tasarrufta bulunarak (bir değişiklik yaparak) âyetin bu ifadesini, sahtiyandan, kızıl deriden yapılmış bir çadıra benzetmiştir ki, bu da onun,

حمرٰء ساطعة الذوائب فى الرجى ترمي بكل شرارة كطرافٍ

"Zifiri bir gecede, zülüfleri çevreye yayılmış kıpkırmızı bir cehennem ki, çadır gibi kıvılcımlar saçıyor" şeklindeki beytidir.

Zemahşeri'nin Maarrî'ye Muaraza İsnadı

Sonra **Keşşâf sahibi, Ebu'l-Alâ el-Maarrî**'nin, bu beytini, bu âyete muârâza etmek için söylediğini iddia etmiştir. Ben de diyorum ki: **Keşşâf sahibi**'ne yakışan, bunu dile getirmemesiydi, şimdi o bunu dile getirdiğine göre, bizim bunu enine boyuna ele almamız gerekir.

Razî'nin Maarrî'ye Tenkidi

Bu sebeple biz diyoruz ki: "شَرَارٍ" (şirâre)'yi, طِرَافٌ "kıl, sahtiyan çadır"a benzetmek, bu benzetmenin şekil ve büyüklük bakımından olduğunu gösterir. Şekil açısından benzetmeye gelince, bu, şu iki bakımdandır:

a) "Kıvılcım", bölünmezden önce, nokta halindeki bir ateş gibidir. Ama, bölünüp de genişlediğinde, tıpkı genişleyen bir nokta gibi olmuş olur. Bu yönüyle de, çadıra benzer. Çünkü, çadırın başı, başlangıçta bir nokta gibidir; daha sonra ise, gittikçe, azar azar genişler.

b) "Kıvılcım", ya bir küre ya da bir sütun gibidir. O halde, böyle olan kıvılcım, yuvarlak olan çadıra çok sıkı benzer. Bu ifadeyi, büyüklük bakımından bir çadıra benzetme işine gelince, burdaki durum açıktır. İşte bu benzetmenin hedeflediği, bu iki şeydir.

Ama, bu teşbihi şu açılardan tenkit edebiliriz:

1) Kıvılcımın rengi siyaha çalan sarı bir renktir. Bu mana ise, sarı sarı develerde mevcut olup, deriden yapılan çadırda söz konusu olmaz.

2) Develer, hareketlidir. Çadır ise, hareketsizdir. Binâenaleyh, kıvılcımı, hareket eden develere teşbih etmek daha uygundur.

3) Kıvılcımlar, art arda gelirler. Bu mana ise, sarı develerde vardır; fakat bu mana, çadırda yoktur.

4) Köşk, sahibinin kendisini emniyette hissettiği bir yerdir. Binâenaleyh, kıvılcımı bu köşke teşbih etmek, sahibinin kendisinden emniyet ve selamet beklediği o yerden bela ve afetin çıkacağına, uç vereceğine dikkat çekmektir. İşte kâfirin durumu da böyledir; çünkü kâfir, dininden hayır ve selametin sudur edeceğini beklerken, o dininden, kendisi için bir afet ve mihnetten başka hiçbir şeyin sudur etmediğini görecektir. Çadır ise, kendisinden, genel anlamda emniyetin beklenemeyeceği bir mahaldir.

5) Araplar, bütün güzelliğin, develere sahip olmada olduğuna inanırlar. Ve, mükemmel nimetin ancak, mükemmel nimet ile elde edileceğine inanırlar. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, *"Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir ziynet, (hoş bir manzara) var..."* (Nahl, 6) buyurmuştur. Binâenaleyh, kıvılcımları, bu siyah develere benzetmek, bu kimselerle alay etmek gibidir. Onlara âdeta, "Siz, dininizden iyilik, nimet ve güzellik bekliyordunuz. Ancak ne var ki, bu güzellik, işte develer (جِمَالٌ) gibi olan bu kıvılcımlardan ibarettir.." demiştir. Bu mana ise, çadırda yoktur.

6) Develer, tek tek iken, bir araya geldiklerinde, ön ve arka ayakları arasına düşen herkes, büyük bir bela ile yüz yüze kalmış olur ve büyük bir acıya duçar olur. Binâenaleyh, cehennemin kıvılcımlarının, peş peşe gelişlerini, develerin bir araya gelişlerine benzetmede, son derece ileri bir zararı ifade vardır. Halbuki "çadır" böyle değildir.

7) Görünen odur ki köşk, büyüklük bakımından, çadırdan daha ileridir. Sarı sarı develer de, sayıca çadırlardan fazladır. Dolayısıyla, cehennemin kıvılcımlarını bu tür develere benzetmek, hem miktar, hem de sayı bakımından fazlalığı ifade eder. Fakat çadıra benzetmede, bu fazlalık fikri yoktur. Âyet-i kerimenin maksadı, iyice korkutmak ve çekindirmek olduğuna göre, kıvılcımları köşklere ve sarı sarı develere benzetmek daha uygun olur.

8) İki sıfatı belirleme hususunda iki ayrı şeye teşbihte bulunmak, o iki sıfatı anlatmak için tek bir şeye benzetmekten daha kuvvetlidir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Hak Teâlâ'nın, *"O (cehennem) bina gibi kıvılcımlar fırlatır"* beyanını duyan bir kişinin zihni, bu ifadeyle o kıvılcımların büyüklüğünün anlatılmak istendiğini hemen anlar. Bu ifadeden sonra *"Bunlar,*

âdeta sarı sarı develerdir" cümlesini duyunca, da, zihni, bu ifadeyle o kıvılcımların çokluğunun, peş peşe oluşlarının ve renginin kastedildiğini hemen anlar. Ama kıvılcımların çadır gibi olduğunu duyanın aklı, bu teşbihin maksadının, kıvılcımların büyüklüğünü mü, yoksa rengini mi ortaya koymak olduğu noktasına takılıp kalır. Binâenaleyh kıvılcımları çadıra benzetmek, mücmel (kapalı), köşklere ve sarı develere benzetmek ise, açık ve te'kidli bir ifade gibi olur.

İmdi, bu ifadenin maksadı, cehennemin korkunçluğunu ortaya koyup, insanları ondan sakındırmak olduğuna göre, o azabın, en iyi ve en mükemmel bir biçimde izah edilmesi durumunda bu korkunçluk ve sakındırma da o nispetle ileri bir derecede olur. Şu halde, kıvılcımları köşk ve develere benzetmenin daha tam ve mükemmel olduğu sabit olur.

9) Hak Teâlâ bu âyetin başında, *"Gölgeye gidin"* buyurmuştur. İnsan, binitli olduğu zaman, bu gidişten hoşlanır. Güzel gölgeyi de köşkü olduğu zaman bulabilir. Binâenaleyh cehennemin kıvılcımları, köşke ve develere benzetilmiştir. Böylece insana âdeta, "işte binitin, bu develerdir. Gölgen de bu gibi köşklerdedir" denilmek istenmiştir ki bu, karşıdakini iştahlandırmak gibi bir şeydir. Ama bu mana ve incelik, onları çadıra benzetmede yoktur.

10) Köşkün havaya uçmasının, çadırın havaya uçmasından daha enteresan olduğu malumdur. Çünkü köşkler, taşlardan ve ağaçlardan yapılmıştır. Dolayısıyla bu maddeler, ister sahtiyandan ister deriden elde edilmiş olsun çadırlardan daha ağır ve daha kütleseldir. Daha ağır ve daha kütlesel olan şeylerin, havada uçuşması daha ilginçtir. Demek ki köşkleri havaya uçuran o ateş, çadırları havaya uçurabilecek ateşten daha güçlü demektir. Bu âyetin maksadının, o ateşin şiddet ve kuvvet bakımından son derece ileri olduğunu anlatmak olduğu malumdur. Binâenaleyh onları, köşklere benzetmek daha evladır.

11) Bu köşklerin insan üzerine düşmesi, çadırların düşmesinden daha tehlikeli ve daha ıstıraplı olur. Şu halde bu kıvılcımları köşklere benzetmek, önce havaya doğru yükselip, sonra o kâfirler üzerine düştüğünde, ona alabildiğine ıstırap vereceğini ifade eder. Böylece de bu, havadan, kâfirin üzerine köşkler büyüklüğünde kıvılcımların yağacağına dikkat çekme olur. Çadırların insan üzerine düşmesi ise böyle değildir. Çünkü bu, neticede, o kadar da elem verici ve tehlikeli bir şey değildir.

12) Develer genelde ağır olurlar. Binâenaleyh bu kıvılcımları develere benzetmek, bunlardan her birinin, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği kadar çeşitli ağır belalar olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sanki "Bu kıvılcımlar, tıpkı çeşitli bela ve sıkıntılarla dopdolu olan develer gibidirler" denilmek istenmiştir. Halbuki bu mana ve incelik, onları çadırlara benzetmede mevcut değildir. Binâenaleyh bunları develere benzetmek daha tam ve daha mükemmel olmuş olur.

Bil ki bu izahlar, bir anda aklıma peş peşe geliverdi. Şimdi, daha fazlasını istemek için Allah'a yalvarıp yakarsaydık, o bize verirdi, yani fazlı ve rahmetiyle bize bir şeyler nasip ederdi. Fakat bu iki benzetmeden hangisinin daha tercihe şayan olduğu hususunda, yaptığımız izahlar yeter. Bunlardan fazlası (ıtnâb) lüzumsuz yere sözü uzatma sayılır. Allah en iyi bilendir.

Özrün Dinlenmeyeceği Gün

هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾

"Bu, konuşmayacakları bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler. Yalanlayanların o gün vay haline..." (Mürselât, 35-37).

A'meş, buradaki **"yevm"** (gün) kelimesini mansub (üstünlü) okumuştur. Buna göre mana, "Size anlatılan bütün bu şeyler, o gün başınıza gelecek" şeklindedir.

Bil ki kâfirlerle ilgili tehditlerden **altıncı** çeşit de bu âyetlerin ifade ettiği hususdur. Çünkü Allahu Teâlâ, onların, yaptıkları kötü işleri için bir mazeret ve delilleri olmadığını, dolayısıyla o azabı savuşturmayacakları, derken orada onlar için, şöyle çeşitli azapların hep birlikte yapıldığını beyan buyurmuştur:

a) "Mahcup olma azabı..." Çünkü onlar, şahitlerin (bütün insan ve cinlerin) huzurunda rezil ve rüsvay olacaklar ve bütün kusurları - ayıpları ortaya çıkacak. Akl-ı selîm sahibi herkes, mahcup olma azabının, kılıçla öldürülmekten ve ateşte yakılmaktan daha çetin ve zor olacağını bilir.

b) Kaçak bir kölenin, sahibinin kapısında beklemesi ve sonunda O'nun eline düşmesi. Hem de yakalanması öyle bir vaziyette olmaktadır ki O *"Benim huzurumda söz (hüküm) değişmez"* (Kaf, 29) diye kestirip atmıştır ve O'nun yalan söylemesi de imkansızdır.

c) Bu kimse, o durakta, kendileriyle alay ettiği ve önemsemediği hasımlarının, mükâfat elde ettiklerini ve kendilerine saygı gösterildiğini görür. Ama kendisinin de rezilliği ve ilâhi cezayı hak ettiğini anlar. İşte bütün bunlar, manevi-ruhani azabın üç çeşididir.

Dördüncü azap ise, maddi olandır. Bu da, onların cehennemi ve onun dehşetini görüp yaşamalarıdır. Bunlardan Allah'a sığınırız. Binâenaleyh bu kimseler hakkında, işte bu tür azaplar, hatta künhünü ancak Allah'ın bilebileceği türden azaplar bir araya gelince, Allahu Teâlâ bu kimseler hakkında *"Yalanlayanların o gün vay haline..."* buyurmuştur.

Âyetle İlgili İki Soru

Âyetle ilgili olarak şöyle iki soru var:

1. Ahirette Yalan Söylemek Mümkün mü?

Birinci soru. Hak Teâlâ'nın, *"Bu, konuşamayacakları bir gündür"* ifadesiyle, *"Şüphesiz siz, kıyamet gününde, Rabbinizin huzurunda davalaşırsınız"* (Zümer, 30); *"(Onlar derler ki) Rabbimiz Allah'a yemin olsun ki biz müşrik değildik"* (En'âm, 23) ve *"Onlar Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler"* (Nisa, 42) âyetleri nasıl birleştirilebilir? Rivâyet olunduğuna göre bu soruyu, **Nafi b. el-Ezrah İbn Abbas** (r.a) sormuştur. Buna şu şekillerde cevap verilebilir:

1) **Hasan el-Basrî,** âyette mahzûf bir şeyin olduğunu ve takdirinin, "Bu, kendisinde hüccet ve delil ile kavuşamadıkları ve kendilerine mazeret beyan etme izni verilmediği bir gündür" şeklinde olduğunu söylemiştir. Çünkü onların yaptıkları bütün bu işlerinde, geçerli bir mazeretleri olmadığı gibi, verebilecekleri doğru bir cevabları da yoktur. Binâenaleyh bunlar, sapasağlam bir hüccet ve doğru cevaplarla konuşamadıklarına göre, sanki konuşamamışlardır. Çünkü bir şey ifade etmeyen birtakım şeyler söyleyen kimse, sanki hiç konuşmuyor gibidir. Bunun bir benzeri de, herhangi bir manası olmayan birtakım sözler mırıldanan kimseye, "Sen bir şey söylemedin ki!.." denilmesidir.

2) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Hak Teâlâ bu ifadesiyle, "dillerinin tutulup o anda konuşamayacaklarını kastetmiştir. İşte bu kadar bir vakitte (kısa zaman için) onlar konuşamazlar demektir ve bu tıpkı, "Falanca geldiği gün

sana geleceğim" denilmesi gibidir. Buradaki "gün" ile, falancanın geldiği "an" manası kastedilmiştir. Yoksa günün bütünü kastedilmemiştir. Çünkü bu gelme işi, kısa bir süre içerisinde olur. Bütün günü kapsamaz.

3) *"Konuşamayacaklar"* ifadesi, mutlak (genel) bir ifadedir. Mutlak, ne türler, ne de vakitler hususunda genellik ifade etmezler. Bunun delili ise, şöyle diyebilmendir: "Falanca hiç konuşmaz" dersin. Bu, konuşmama durumunun, bazı şeyler konuşmama ile hiçbir şeyi konuşmama arasında müşterek bir noktadır. Aynı şekilde yine sen, "Falanca şu anda konuşmuyor" dediğin gibi, "Falanca kesinlikle konuşmaz" da dersin ki bu, konuşmama halinin devamlı ve muvakkat olması bakımından müşterek bir hal olduğunu gösterir. Durum böyle olunca da, *"konuşamayacaklar"* ifadesinin doğru olması için, bazı şeyleri, bir zaman için konuşamamaları yeterli sayılır ki bu, başka bir vakitte, başka şeyleri konuşabilmelerine ters düşmez. Şu halde, *"konuşamayacaklar"* ifadesinin geçerli olabilmesi için, onların sorulduğu anda, mazeret ve sebepleri ileri sürememeleri yeterlidir. Yaptığımız bu izah, akıl açısından, ilk iki cevabın doğruluğuna da bir işarettir.

Eğer, "Bir kimse "Bugün konuşmayacağım" diye yemin etse, ama "bugün"ün herhangi bir diliminde (anında) konuşsa, yeminini bozmuş olur" denilirse, biz deriz ki: Yeminler örfe dayalı bir şeydir. Bahsettiğimiz şey ise, lafzın lafız olması açısından manasını incelemektir.

4) Bu âyet, cehennem bekçilerinin o kâfirlere söylediği, *"Haydi üç kola (ayrılmış duman) gölgesine gidin"* (Mürselât, 30) ifadesinin peşi sıra gelmiştir. Binâenaleyh onlar da bu söze uymuş ve o tarafa doğru gitmişlerdir.

Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Onlar, dünyada iken taatle emrolunmuşlardı ama buna hiç iltifat etmemişlerdi. Fakat şu anda her şeyden zor o mükellefiyeti yüklenmede nasıl itaatkâr ve uyumlu olabildiler." Bu da şu manayadır: "Onlar dünyada iken çekişmeyi ve karşı çıkmayı bir tarafa bıraksalardı, şimdi böyle bir zor mükellefiyeti istemeye istemeye üstlenme ihtiyacını duymazlardı." Velhasıl, *"Bu, konuşamayacakları bir gündür"* ifadesi, bu konuşmama işinin o vakitle sınırlı olduğunu gösterir. Mutlak (genel) bir ifadeyi, sözün başında geçen bir ifade ve sebeple kayıtlamak (kayıtlı saymak), örfen meşhur bir şeydir. Bunun delili ise şudur: Mesela bir kadın, "Şu anda evden çıkmak istiyorum" dese, kocası da, "Eğer çıkarsan, boşsun" dese, kocanın mutlak ifadesi, kadının başlangıçta söylemiş olduğu ifade ile kaytılanmış (sınırlanmış) olur. Âyette de böyledir.

2. Savunma Hakkı Verilmeyecek mi?

İkinci Soru: Âyetteki, *"Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler"* ifadesi, onların bir mazeretleri olduğunu fakat bu mazeretlerini ortaya koymaktan engellendikleri vehmini verir ki böyle yapmak hakîm Allah'a uygun düşmez?.. Buna şöyle cevap verilir: Onların gerçekte bir mazeretleri yoktur. Fakat genelde kendilerine mazeret saydıkları birtakım bozuk ve yanlış hayaller kurarlar. Dolayısıyla da bu asılsız mazeretlerini söylemeleri için müsaade verilmez. Belki de bu asılsız mazeretleri, "Allah'ım, madem ki her şey senin kaza ve kaderin, ilmin, dilemen ve yaratmanla olmuştur. Öyle ise bunlardan ötürü niçin bana azap ediyorsun" demeleridir. Fakat bu fasit bir mazerettir. Çünkü hiç kimse, mülk sahibini, mülkünde istediği ve dilediği gibi tasarrufta bulunmaktan engelleme hakkına sahip değildir.

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hak, *"O peygamberlerden sonra, artık insanlar için, Allah'a karşı bir hüccetleri olmaması için, (Allah) müjdeleyici ve uyarıcı olan nice peygamberler göndermiştir"* (Nisa, 163) ve *"Eğer biz onları, (peygamber göndermeksizin) bir azap ile yok etseydik, derlerdi ki: "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber göndermeli değil miydin?"* (Tâhâ, 134) buyurmamış mıdır? Bu gibi âyetlerin hepsinin maksadı, insan için hiçbir mazeret bırakmama olduğu açıktır. Farz et ki insanın, kıyamet günü böyle bir mazereti fasittir. Fakat onun bu mazereti anlatmasına müsaade edilip de, sonra bunun yanlışlığı niçin anlatılmamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Mazeretler ve inzarlar, dünyada söz konusudur. Bunun delili, *"Bir özür ve inzar olarak, zikri ilka edenlere yemin olsun ki..."* (Mürselât, 5-6) âyetidir. Bunları yeniden tekrar etmenin faydası yok.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak niçin "لَا يُقْضٰى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا" (Fatır, 36) âyetinde olduğu gibi, burada da niçin "لَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُوا" dememiş, nûn'u düşürmemiştir?

Cevap: Buradaki "fâ", sadece atıf içindir. Dolayısıyla "يَعْتَذِرُونَ" cümlesinin, bir cevap olduğunu kesinlikle ifade etmez, "مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ" (Bakara, 245) âyetindeki "فَيُضَاعِفَهُ" fiili de böyledir ve hem merfu, hem mansub olarak okunmuştur. "يَعْتَذِرُونَ" ma'tûf olduğu için merfû okunmuştur. Çünkü eğer mansub okunacak olsaydı bu hiç şüphesiz onlara mazeret beyan etmeleri için izin verilmediğinden dolayı, mazeret beyanında bulunamadıkları zannını uyandırırdı ve bu da, onların mazeretleri

olduğu halde bunu ortaya koymaktan men edildikleri zannını uyandırırdı. Bu ise mümkün değildir.

Bu fiil merfu okununca mana, onlara mazeretleri hususunda müsaade edilmediğini, onlar da, kendilerine müsaade edilmediği için değil, aslında mazeretleri olmadığı için, mazeret beyan etmediklerini ifade eder. Hem sonra bu fiilin merfu okunmasının bir başka faydası da âyet sonlarına uyum sağlamasıdır. Çünkü bu sûrede, bütün âyet sonları vâv-nûn ile bitmiştir. Eğer bu, "فَيَعْتَذِرُوا" şeklinde okunacak olsaydı âyet sonları ile uyum sağlamış olmazdı. Baksana Hak Teâlâ, Kamer Sûresi'nde harekeli olarak "إِلَىٰ شَيْءٍ نُكُرٍ" (Kamer 6) buyurmuş ve kâf harekeli olarak okunmuştur. Çünkü bu sûrenin âyet sonlarındaki kelimeler, böyle harekeli olarak gelmişlerdir. Ama Talak Sûresi'nde aynı kelime "عَذَابًا نُكْرًا" (Talak, 8) şeklinde sükûn ile gelmiştir. Kıraat imamları bunlardan birincisinin harekeli, ikincisinin sükûn ile okunması hususunda ittifak etmişlerdir. Sebebi ise, bu âyet sonlarının, kendinden öncekilerle muvafakat sağlamasıdır.

Herkesin Toplandığı Hüküm Günü

هَٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ ۚ جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ ﴿٣٩﴾
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾

"Bu, ayırt etme ve hüküm verme günüdür. Sizi de evvelkileri de toplamışızdır. Eğer bir hileniz varsa, bana hemen bu hileyi yapın. Yalan söyleyenlerin o gün vay haline" (Mürselât, 38-40).

Bil ki bu, kâfirlerle ilgili tehditlerin **yedincisi** olup, mahcup ettirmek, utandırmak suretiyle yapılan azaplardandır.

Âyetteki, *"Bu fasl günüdür"* cümlesine gelince, bil ki o günde şöyle iki çeşit mahkeme cereyan edecektir:

Birinci çeşit: Kulu ile Rabbisi arasında olan mahkeme... Bu Rab tarafını ilgilendiren kısımda, "fasl"a, yani ayırt etmeye ve hüküm vermeye hacet yoktur. Bu kısım, kişinin amellerine karşı hak ettiği mükâfatları ilgilendiren kısımdır. İkab da böyledir. Fasla, kulları ilgilendiren kısımda ihtiyaç

duyulur ki bu da, kulların yapmış oldukları o amelleri, itiraf edinceye kadar, üzerlerinde durulmasıdır.

İkinci çeşit: Kullar arasında olan mahkeme... Çünkü beriki, diğeri hakkında, "o bana zulmetti" derken, o da beriki hakkında, mesela, "o beni öldürdü" iddiasında bulunacaklardır. İşte bu gibi konularda mutlaka hüküm verilmesi gerekir.

Âyetteki, جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ *"Sizi de evvelkileri de toplamışızdır"* ifade, "Bu fasıl, yani ayırt etme ve hüküm verme günüdür" cümlesini izah eden bir cümledir. Çünkü o, bütün mükellefler arasında ayırt edici bir hükmün verileceği bir gün olduğuna göre, mutlaka bütün mükellefiyetlerin bir araya getirilmeleri gerekir. Hele hele, herhangi bir şahsın gıyabında kendisi hakkında hüküm verilmesini caiz görmeyen kimselere göre, (davalının mutlaka hazır bulunması gereklidir).

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ *"Eğer bir hileniz varsa, bana hemen bu hileyi yapın"* buyurarak, onların çeşitli hile ve çarelerle, üzerlerindeki hakları, kendilerinden atmaya çalışacaklarına işaret etmiştir. Buna göre sanki, "Şimdi burada, tuzak, hile, hud'a, işi ters gösterme gibi kötü işleri yapma imkanınız varsa, haydi yapın" demek istemiştir ki bu tıpkı, *"Haydi o (Kur'ân) sûresinin bir benzerini getirin-yapın"* (Bakara, 23) âyeti gibidir. Böylece o kâfirler, çarelerinin kalmadığını, işi tersyüz etmenin hiç mümkün olmadığını anlayacaklar. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın işte bu durumda onlara, Allah'ın *"Eğer bir hileniz varsa, bana hemen bu hileyi yapın"* diye hitap etmesi, son derece mahcup edici ve azarlayıcı bir ifade olup, bu da psikolojik (manevî) türden bir azaptır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, *'Yalan söyleyenlerin o gün vay haline!.."* demiştir.

Şirkten Sakınanların Ödülleri

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾

"Gerçekten takva sahipleri, gölgeler, pınarlar ve canlarının çektiği meyveler içindedirler. "İşlemiş olduğunuz şeylere karşılık,

haydi afiyetle yiyin, için. " İşte biz, iyi hareket edenleri böyle mükâfatlandırırız. Yalan sayanların o gün vay haline!.."
(Mürselât, 41-45).

Bil ki bu da kâfirlerle ilgili tehdit ve azapların **sekizinci** çeşididir. Bu böyledir. Çünkü dünyada iken mü'minlerle-kâfirler arasında alabildiğine bir husumet ve nefret vardır. İşte bu nefret ve husumet, kâfirin, mü'minin elinde, bir devlet ve güç görmesinden, kâfire ölümü tercih edilecek bir şey haline getirmiştir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ bu sûrede kâfirlerin üzerinde her türlü azap, rüsvaylık ve cezanın toplandığını beyan edince, bu âyette de mü'minler için çeşitli saadet ve ikramların birlikte bulunacağını beyan etmiştir. Öyle ki kâfir, kendisini alabildiğine bir zillet, bir bayağılık, bir rüsvaylık ve bir hüsran içinde, karşı tarafı, yani mü'minleri de izzet, ikram, şeref ve itibar içinde görünce, hayıflanması ve pişmanlığı kat kat artar ve son derece üzülür. İşte bu da, manevi (psikolojik) türden bir azaptır. Bundan ötürü Hak Teâlâ, bu âyetlerin sonunda da, yine, *"Yalan sayanların o gün vay haline..."* buyurmuştur.

Bu âyetlerle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Mukâtil ve **Kelbî,** âyetleri, "**müttakiler**" kelimesi ile, "şirk koşmaktan ittika eden, sakınan" kimselerin kastedildiğini söylemişlerdir. Derim ki: Bence bu görüş, karşı çıkılamayacak doğru bir görüştür. Bunun delili şunlardır:

1) Şirkten ittika eden, korunan kimse için, o "muttaki"dir denilmesi mümkündür. Çünkü "şirkten ittika etme" ifadesi iki kelimeden meydana gelmiş mürekkep (birleşik) bir mahiyettir (şeydir):

a) İttika etmek,

b) Şirk... Şu halde ikisi birlikte her nerede bulunursa, bu ikisini meydana getiren kelimeler de bulunmuş olur. Böylece hakkında, "O şirkten ittika etmiştir" denilebilecek herkes için, "O müttakîdir.." denilebileceği de sabit olmuş olur.

Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Bu âyet, tefsire göre, sakınılacak şey ne olursa olsun onlardan sakınan her bir kimseye şamildir. Fakat bunun bu manada olması, yaptığımız izahı zedelemez. Çünkü bütün küfür çeşitlerinden korunmayan herkesi tahsis (yani istisna) etmiş olur.

Dolayısıyla bunlar dışında kalan şeyler hakkında bir hüccet olarak kalmıştır. Çünkü "tahsis" gören âmm (genel) ifade, tahsis gördüğü hususların dışında hüccet olmaya devam eder.

2) Bu sûre başından sonuna kadar, kâfirleri, inkârlarından ötürü azarlamaya ve onları korkutmaya dayanan âyetler ihtiva etmektedir. Binâenaleyh bu âyetin de bu maksat için getirilmiş olması gerekir. Aksi halde bu sûre, nazmı ve tertibi bakımından bozuk olmuş olur. Nazm, yani ilgi ve irtibat bu vaad, sırf imanları sebebiyle, mü'minler için olması halinde sağlanmış olur. Çünkü inkârları sebebiyle kâfirlere yönelik tehditler daha önce geçince, küfürden caydırmaya bir sebep olsun diye, bu şeylerin, imanları sebebiyle mü'minlere va'dedilen şeyler ile birlikte zikredilmeleri gerekir. O şeylerin, taatleri sebebiyle mü'minlere va'dedilen şeylerle birlikte zikredilmesi, bu nazma ve tertibe uygun düşmez. Anlattıklarımız ile, âyetteki "muttakiler" (takva sahipleri) ifadesi ile, şirk ve küfürden korunan herkesin kastedildiği sabit olmuş olur.

3) Lafzı kamil olan (tam) manasına hamletmek daha evladır. İttika çeşitlerinin en kamil ve tamı ise, inkâr ve şirkten ittika etme, korunmadır. Binâenaleyh muttaki lafzını bu manaya almak daha evla olur.

***İKİNCİ MESELE:* Mü'minlere Üç Çeşit Ödül**

Allahu Teâlâ, kâfirleri üç kollu o gölgeye gönderince, buna mukabil mü'minlere de üç çeşit nimet hazırlamıştır:

1) *"Muttakiler, gölgeler ve pınarlar içindedirler"* ifadesinin anlattığı nimetler... Buna göre sanki "cehennemliklerin gireceği gölge, gölgeleyici, yanmaktan ve susamaktan alıkoyucu değil. Ama muttakilerin gireceği gölge gerçek ve yanmalarını giderecek tatlı su gözeleri vardır. Yanlarında da canlarının çektiği her türlü meyve var" denilmek istenmiştir. Cenâb-ı Hak kâfirlere, "üç kollu o gölgeye gidin" deyince, muttakilere de, *"afiyetle yiyin, için"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu müsaade, ya arada hiç vasıta olmaksızın Allahu Teâlâ tarafından söylenmiş olur ki bu ne büyük bir şereftir! Yahut da melekler tarafından, bir ikram olmak üzere söylenmiştir.

Âyetteki, "هَنِيئًا" ifadesi, "kendisinde hastalık yapma, boğazda durma gibi özellikler bulunmayarak, sırf lezzetli olarak yiyin için" demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Yiyin, İçin" Emri İzin İfadesi midir?**

Âlimler, âyetteki, *"Yiyin, için"* ifadesinin bir emir mi, yoksa bir ta'zim mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: **Ebû Hâşim,** "Bu bir emirdir. Allah

bu emri ile, onların yemelerini, içmelerini kastetmiştir. Çünkü onların sevinci, bununla artar. Onlar, Allahu Teâlâ'nın, amellerine karşılık bir mükâfat olarak kendilerine bunu verdiğini anladıklarında, Allah'a ta'zimleri arttığı gibi, bununla bizzat yeme ve içmelerini istediğini de anlamış olurlar" demiştir. **Ebû Ali** ise, "bu bir emir değildir. Allahu Teâlâ bununla, ikramı kastetmiştir. Çünkü emir-nehiy, ancak mükellefiyet zamanında, yani dâr-ı dünyada söz konusudur, ahirette olmaz" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Cennet Amel Karşılığı mı?**

"Amel (ibadet) mükâfatı gerektirir. (Allahu Teâlâ'nın bu mükâfatı vermesi vaciptir)" diyenler, âyetteki بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"İşlemiş olduğunuz şeylere karşılık..."* ifadesinin "bâ" (karşılık) edatına tutunmuşlardır. Ama bu zayıftır. Çünkü buradaki "bâ", izafet içindir. Cenâb-ı Hak bu ameli, o mükâfatın bir alâmeti-işareti kılınca, bu ameli yapmak, o mükâfatı elde etmeye ulaştıran bir alet gibi olmuş olur.

Âyetteki, إِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ *"Şüphe yok ki biz, iyi hareket edenleri böyle mükâfatlandırırız"* ifadesinden, kâfirlerin elde edemeyeceği bu muazzam nimetleri onlara hatırlatmaktır. Böylece onlar, eğer dünyada iken muttaki ve muhsinlerden olsalardı, işte böyle güzel mükâfatlar elde edeceklerini, bunu yapmadıkları için, içine düştükleri o azaba düştüklerini anlayacaklar.

Kâfirlerin Dünyadan Azıcık Yararlanması

كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٧﴾

"Yiyin ve biraz faydalanın (bakalım). Şüphesiz siz mücrimlersiniz. Yalan sayanların vay o gün haline..." (Mürselât, 46-47).

Bil ki bu da kâfirlerle ilgili tehditlerin **dokuzuncusudur.** Hak Teâlâ âdeta kâfire, dünyada iken şöyle demektedir: Vasfettiğimiz o afet ve belalara, açıkladığımız o sıkıntılara kendini maruz bırakman, sırf dünya zevklerine düşkünlüğün, onun güzelliklerine olan arzun sebebiyle olmuştur. Fakat ne var ki dünyadaki lezzetler o büyük sıkıntılara kıyaslandığında pek azdır. Onların peşine düşmek, öldürücü bir zehir bulunan bir lokma

tatlıyı yemek gibidir. Çünkü o bir lokmayı yemek isteyen ve öğüt verenlerin öğütlerine kulak asmayan kimseye, "Bunu ye. Ama bundan sonra vay haline! Çünkü bu sebeple sen de ölüp gidenlerden olacaksın" denilir. Bu, her nekadar lafzen bir emir gibi olsa bile, manaca alabildiğine bir nehiy, çok etkili bir sakındırmadın

Rükû Emrini İfa Edemeyecekler

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾

"Onlara, "Rükû edin" denildiğinde, rükû etmezler. Yalan sayanların o gün vay haline..." (Mürselât, 48-49).

Bil ki kâfirlerle ilgili azap ve tehditlerin **onuncu** çeşidi de budur. Buna göre onlara âdeta, "Farz edin ki sizler dünyayı ve lezzetlerini seviyordunuz. Fakat yaratıcınıza hizmetten yüz çevirmeseydiniz, aksine O'na boyun eğseydiniz. Çünkü eğer iman edip, imanınızın yanı sıra dünyevi lezzetleri isteme ve çeşitli günahlar işleme durumunda kalsaydınız, cehennem azabından kurtulma ve mükâfat elde etme ümidiniz olurdu" denilmek istenmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez. Bunun dışında kalan şeyleri ise, dilediği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Ama bu kâfirler, böyle yapmamış, Allah'a itaate boyun eğmemiş, cehaletleri, inkârları ve kendilerini o büyük azaba duçar etme hususunda ısrarlı olmuşlardır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Yalan sayanların o gün vay haline..."* buyurmuştur ki bu da, "Kendilerini hem dünyevî hem de uhrevî iyilikleri birlikte bulunduran bu güzel şeylere sevk eden o peygamberleri yalanlayanların vay haline..." demektir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a), *"Onlara, "Rükû edin" denildiğinde, rükû etmezler"* ifadesiyle namaz kastedilmiştir" demiştir ki, bu, açıktır. Çünkü, "rükû", namazın rükünlerindendir. Böylece Allahu Teâlâ, o kâfirlerin vasıflarından birisinin de, namaza çağırıldıklarında, namaz kılmamaları olduğunu beyan etmiştir ki, bu, kâfirlerin, İslâm'ın fürûu ve ameli hükümleriyle de mükellef ve muhatap olduklarına; iman etmemeleri sebebiyle, kâfir iken

zem ve ikaba müstahak oldukları gibi, namaz kılmamaları sebebiyle, zem ve ikaba müstahak olduklarına delalet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, kâfirleri, kâfir iken namaz kılmayışları yüzünden de tenkit etmiştir.

Diğer bazıları da, buradaki "rükû" sözü ile, Allah için huşu ve huzur kastedildiğini ve O'nun dışında kalanlara ibadet edilmemesi gerektiğinin kastedildiğini söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE: **Emir Vücub İfade Eder**

Emrin vücub ifade ettiğini söyleyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allah bunları, emrolundukları şeyleri terk etmeleri yüzünden terk etmiştir. Binâenaleyh bu, mücerret emrin vücub ifade edeceğine delalet eder. Buna göre şâyet, "Onlar kâfir idiler. İşte, küfürleri yüzünden Allah onları zemmetmiştir" denilirse, biz deriz ki, Allah onları, küfürleri yüzünden pek çok şekilde kınamıştır. Ancak ne var ki, Allahu Teâlâ bu âyette onları, emrolundukları şeyleri terk etmeleri yüzünden kınamıştır. Böylece biz, emredileni terk etmenin caiz olmadığını anlamış oluyoruz.

Kur'ân'a da İnanmazlarsa Daha Neye İnanırlar?

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٠﴾

"Artık bundan sonra hangi şeye inanacaklar onlar" (Mürselât, 50).

Bil ki, Allahu Teâlâ, bu sûrenin başından buraya kadar, bahsettiğimiz kâfirleri, bahsettiğimiz on tür tehdit ve azap ile küfürden vazgeçirmek isteyip, tefekkür ve istidlâl ile hak dine sımsıkı sarılmaya teşvik edince, sûreyi, kâfirlerin bu haline şaşmaya çağıran bir taaccüp ifadesi ile bitirmiş ve "Onlar, bu latif, güzel delilleri, bunca açıklığına ve vuzuhuna rağmen tasdik etmediklerine göre, *"Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar..."* demiştir.

"Kur'ân Muhdestir" İddiasına Cevap

Kâdî, bu âyetin, Kur'ân'ın muhdes olduğuna delalet ettiğini, zira Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ı "hadîs" diye nitelediğini, "hadîs"in ise, "kadîm"in zıddı olduğunu; zıt olan şeylerin ise bir arada bulunamayacaklarını; Kur'ân "hadîs" olunca da, "kadîm" olmaması gerekeceğini söylemiştir. Âlimlerimiz,

"Bundan muradın, bu lafızlar olduğunu (yani bizlerin Kur'ân âyetlerini telaffuz etmemiz olduğunu (ç), bu lafızların muhdes olduğunda ise herhangi bir ihtilafın bulunmadığını söylemişlerdir. Her şeyi en iyi bilen Allah'tır. Hamd, âlemlerin Rabbine olsun; salat u selâm da, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

NEBE SÛRESİ

Kırk âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

عَمَّ يَتَسَآءَلُونَ ﴿١﴾ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ﴿٢﴾ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ﴿٣﴾

"Onlar birbirlerine neyi sorup duruyorlar? Hakkında ihtilaf edici oldukları, o büyük haberi (mi)?" (Nebe, 1-3).

Sual Konusu Mühim Haber

Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"عَمَّ" kelimesinin aslı, kendisine istifham "مَا"sının bitiştiği bir harf-i cerdir. **Hassan** (r.h) da, عَلٰى مَا قَامَ يَشْتُمُنِى لَئِيمٌ لِخَنْزِيرٍ تَمَرَّغَ فِى رِمَادٍ "Küller içinde ağzındım köpükler saçan bir domuz gibi, o âdî herif, niçin beni kınamaya koyuldu?" şeklindeki beytinde "عَلٰى مَا" diyerek, istifham ile harf-i cerri bir arada kullanmıştır. Ama daha çok, istifham "مَا"sının elif'i hazfedilerek kullanılmaktadır. Aslı üzere kullanılması ise, hemen hemen nadirdir. Âlimler istifham "مَا"sının **elif**'inin hazfedilmesinin sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Zeccâc** şöyle der: "Çünkü mim, ğunne'de elif'le müşterektir. Böylece de, mim ile elif, aynı cins iki harf gibi olmuş olurlar."

2) **Cürcanî** de şöyle der: "Araplar, "مَا"yı istifham için kullandıklarında, bununla, isim olan "مَا"nın arasını ayırmak için, elif'i hazfederek, mesela "بِمَ، فِيمَ، عَلَامَ، لِمَ" ve "حَتَّامَ" derler.

3) Âlimler şöyle demektedirler: "مَا" harf-i cerle bir araya geldiği için, elif hazfedilmiştir. Böylece de, onun bir cüz'ü oluvermiştir. Dolayısıyla bu hazf, bu iki kelimenin birbiriyle iyice kaynaştığının bir ifadesi olmuş olur.

4) Bir hazfin sebebi, telaffuzda bir hafiflik meydana getirmektir. Çünkü bu ifade, çokça kullanılan bir ifadedir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ" ifâdesi, bir soru; "عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ" ifadesi de, bu sorunun cevabı olup, soruyu hem soran, hem de cevaplayan, Cenâb-ı Hak'tır. Bu da, Allahu Teâlâ'nın gaybı, bundan da öte bütün malumatı bildiğini gösterir.

Buna göre şâyet, "Cevabın soru ile beraber getirilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki, bir sözü soru-cevaplı bir ortamda getirmek, onu, daha fazla anlatır ve daha fazla izah etmiş olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ *"Bu gün mülk kimindir? Tek ve kahhâr olan Allah'ın..."* (Mü'min, 16) âyetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İkrime ve **İsa İbn Ömer,** ifadeyi, "عَمًّا" şeklinde okumuşlardır ki, aslı da budur. **İbn Kesir'in de hâ-i sekte** ile, "عَمَّهْ" (ammeh) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Bu durumda, bu kelime, ya vasl hali vakf haline konularak okunur; yahut da, vakf yapılır, sonra da yeniden, "يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ" şeklinde okunmaya başlanır. Bu okuyuş, bu ifadenin başında bir "يَتَسَاءَلُونَ" fiilinin takdir edilmesine göredir. Çünkü, bundan sonra gelen kısım, onu tefsir etmektedir. O halde bu ifade, tıpkı, önce müphem olup, sonra da tefsir edilmiş olan bir ifade gibi olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"مَا" eşyanın mahiyetini ve hakikatini soruşturmak için vaz' edilmiş bir lafızdır. Nitekim sen, mahiyetlerini ve hakikatlerini araştırmayı kastederek, مَا الْمَلَكُ "Melek nedir?", مَا الرُّوحُ "Ruh nedir?" ve مَا الْجِنُّ "Cin nedir?" şeklinde ifadeler kullanırsın ki, bu, bu soruşturulan ve öğrenilmek istenen şeyin meçhul olmasını gerektirir. Sonra, bu büyüklüğünden, mertebesinin yüksek oluşundan ve aklın, künhünü kuşatmaktan aciz kaldığı bu şey, neticede yine meçhul olarak kalır. Böylece de, bu "مَا" lafzıyla, öğrenilmek istenen bu istek ile o büyük şey arasında, işte bu bakımdan bir benzerlik var demektir. Benzerlik de, bir ifadenin, mecazi olmasını sağlayan sebeplerden birisidir. İşte bu yolla, "مَا" lafzı, o öğrenilmek istenen şeyin halinin ve durumunun büyüklüğüne ve derecesinin yüceliğine bir delil kılınmış olur ki, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا أَدْرٰيكَ مَا سِجِّينٌ *"Siccînin ne olduğunu nereden bileceksin sen?"* (Mutaffifîn,8) ve وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ *"Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi"* (Beled, 12) ifadeleri de işte böyledir. Ve yine sen, bu manada زَيْدٌ وَمَا زَيْدٌ "Zeyd? Zeyd kimdir bilir misin?" dersin.

BEŞİNCİ MESELE

"**Tesâül**", "kişilerin karşılıklı olarak birbirlerine sormaları" demek olup; "birbirlerine karşılık verdiler" demek olan "**tekâbül**" gibidir. Bu kelime, bazen birinden diğerine bir soru olmasa dahi, "konuşuyorlar" manasına da kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kimi kimine dönüp sorarlar. İçlerinden bir*

sözcü der ki: "Ha sahi, benim bir arkadaşım vardı. Bana: "Gerçekten sen de kat'i inananlardan mısın?" derdi" (Sâffât, 50-52) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, karşılıklı konuşma manasına geldiğinin delilidir. Böylece âyetin manası, "Ne hakkında konuşup duruyorlar?" şeklinde olmuş olur. Bu **Ferrâ'nın** görüşüdür.

ALTINCI MESELE

Bu sorup durdukları bildirilen insanlar kimlerdir? Bu hususta şöyle birkaç ihtimal vardır:

Soranların Kâfirler Olma İhtimali

Birinci ihtimal: Bunlar kâfirlerdir. Delili ise, Hak Teâlâ'nın, *"Hayır hayır, ileride bilecekler. Yine hayır hayır, ileride bilecekler onlar"* (Nebe, 4-5) âyetleridir. "يَتَسَاءَلُونَ مُخْتَلِفُونَ، وَهُمْ" ve "سَيَعْلَمُونَ" ifadelerindeki çoğul zamirler de, aynı şeye râcidir. *"Hayır, hayır ileride bilecekler..."* âyeti ise bir tehdittir. Tehdit ise, ancak kâfirlere uygun düşer. Böylece, "يَتَسَاءَلُونَ" (soruşturuyorlar) ifadesindeki zamirin (fâilin) kâfirlere ait olduğu sabit olmuş olur.

Kâfirdeki Şüphe İfadesi?

Buna göre eğer, "Peki o halde, kâfirler haşrin inkârı hususunda müttefik iken, burada Hak Teâlâ'nın, *"hakkında ihtilaf edici oldukları..."* buyurmasını nasıl tefsir edersin?" denilirse, biz deriz ki: O kâfirlerin, haşri inkâr hususunda müttefik olduklarını kabul etmiyoruz. Çünkü kimi kâfirler, ruhânî me'adı (ruhî ahiret hayatını) kabul ederler ki bu, Hıristiyanların çoğunun inancıdır. Maddi (bedenî-ruhî) ahiret hayatına gelince, kimileri bu hususta şüpheye düşmüşlerdir. Bu tıpkı, *"O der ki, "Ben kıyametin kopacağını sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülecek olursam, benim için O'nun katında en güzel bir mükâfat olacaktır"* (Fussilet, 50) âyetinde anlatıldığı gibidir. Kâfirlerden kimi de inkârda ısrar ederek, *"Bizim ancak dünya hayatımız vardır, ölürüz yaşarız. Öldükten sonra artık diriltilmeyiz"* (En'am, 29 - Câsiye, 24) derler. Kimi de ölümden sonra dirilişi kabul eder, ama Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr eder.

O halde bu demektir ki: Onlar bu konuda ihtilaf içindedirler. Hem farz edelim ki onların hepsi öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorlar. Ne var ki belki de onlar bunu inkâr ediş şeklinde ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, hür irade sahibi bir yaratıcıyı kabul etmediği için, bu dirilişi inkâr ederken; kimileri de ma'dûmu (yoku) yeniden var etmenin, aslında imkansız olduğuna inandığı için bunu inkâr eder. Bu kimseye göre,

kadir ve irade sahibi olan zat, ancak aslında mümkün olan şeylere kadirdir. İşte, *"İhtilaf edici oldukları..."* ifadesinden kastedilen budur.

Soranların Mü'min ve Kâfirler Olması?

İkinci ihtimal: Âyette, karşılıklı birbirine soruşturdukları belirtilen kimseler, kâfirler ve mü'minlerdir. Bu iki grup da bunu soruştururlar. Mü'minler, dinlerindeki basiret ve yakînlerini daha ileri dereceye götürmek için, bunu araştırır-soruştururlar. Kâfirler ise, ya alay etmek, yahut da bu konuda birtakım şüpheler ortaya atmak için soruştururlar.

Üçüncü ihtimal: Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e soru sorup, "Bizi tehdit edip durduğun bu ahiret işi ne zaman?" derler.

Büyük Haber Nedir?

Hak Teâlâ'nın, عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ *"O büyük haberi..."* ifadesi ile ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler, "nebe-i azîm" (büyük haber)in ne demek olduğu hususunda şu üç görüşü belirtmişlerdir.

Birinci görüş: Bununla kıyamet kastedilmiştir. Doğruya en yakın olan da budur: Delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, buradaki, *"ileride bilecekler"* (Nebe, 4) âyetidir. Görünen odur ki bu ifade ile, "Onlar bu soruşturdukları şeyi, bunu anlamalarının kendilerine bir fayda vermeyeceği bir zamanda bilecekler" manası kastedilmiştir. Bu zamanın, kıyamet günü olduğu malumdur.

2) Allahu Teâlâ, *"Biz yeri bir beşik yapmadık mı?... O gün sûra üfürülecek de hepiniz bölük bölük geleceksiniz"* (Nebe, 6-18) âyetleri ile, kendisinin bütün mümkinata (her şeye) kadir olduğunu beyan buyurmuştur ki bu, Allahu Teâlâ'nın bu mukaddimeyi, kendisini kıyamete gücü yeteceğini beyan etmek için yapmış olduğunu gösterir. Hak Teâlâ'nın, bu sûredeki aklî delillerle ispat etmek istediği şey, bu mesele olunca, onların birbirlerine sordukları bu **"nebe-i azîm"**in kıyamet günü olduğu sabit olmuş olur.

3) Azîm, bu günün ismidir. Delili ise, Hak Teâlâ'nın, *"Bunlar, büyük bir gün için, diriltileceklerini sanmazlar mı.."* (Mutaffifîn, 4-5) ve *"De ki: "Bu, sizin kendisinden yüz çevirdiğiniz nebe-i azîmdir"* (Sâd, 67-68) âyetleridir. Bir de, bu gün, her şeyin en büyüğüdür. Çünkü bugün, mahlukatın

çığlıklarının ve korkularının en ileri olduğu gündür. Dolayısıyla azîm (büyük) ismini buna vermek uygun düşer.

İkinci görüş: "**Nebe-i azîm**" ile Kur'an kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

1) O kâfirlerin, hakkında ihtilaf ettikleri "**nebe-i azîm**" (büyük haber), Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü bir kısmı onu şiir, bir kısmı sihir sayarken, bir kısmı da, "Bu, evvelkilerin uydurdukları masallardır" demişlerdir, öldükten sonra diriliş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvveti meselelerine gelince, onlar bu iki hususu inkârda müttefiktirler. Bu izah zayıftır. Çünkü biz, bu ihtilafın diriliş konusunda olduğunu biraz önce anlatmıştık.

2) "**Nebe'**", haber verilen şeyin değil, haberin adıdır. Binâenaleyh **nebe'**, kelimesini "Kur'ân" diye tefsir etmek, "öldükten sonra dirilme" veya "nübüvvet" diye tefsir etmekten daha evladır. Çünkü bunlar, aslında haber değil, kendisinden haber verilen şeylerdir. Bu görüşü, Kur'ân'ın, zikir, tezkire, zikrâ, hidâyet ve hadis gibi (mastar-isimlerle), adlandırılmış olması da destekler. Şu halde "**nebe'**" ismi, öldükten sonra dirilme ve nübüvvetten çok, Kur'ân'a uygun düşer. Bu delile şöyle cevap verilir: "**Nebe'**" ismi bu lafızlara daha uygun düştüğüne göre, azîm ismi de kıyamete ve nübüvvete daha uygun düşer. Çünkü lafızlar için "azîm" kullanılmaz. Azîmlik (azamet), manalardadır.

Bu delilin sahipleri, "Kur'ân da, fesahat ve pek çok ilimler ihtiva etmesi bakımından azîmdir" diyebilirler. Buna da, "Azîm lafzı maddelerde hakikî, maddelerin dışında ise mecazî manadadır" diyerek cevap verilebilir. Böyle bir çatışma bulunduğuna göre, geriye bizim delillerimiz sapasağlam kalır.

Üçüncü görüş: "**Nebe-i azîm**", ile Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği kastedilmiştir. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, onlar kendi aralarında, "Neden bahsediyor, ne söylüyor?" diye birbirlerine soruşturmaya başladılar. Allahu Teâlâ da bu âyetleri indirdi. Bu böyledir, çünkü onlar, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)in, kendilerine peygamber olarak göndermesine şaşakalmışlardı. Nitekim Hak Teâlâ bunu *"Kendilerinden bir inzar edici geldi diye hayrete düştüler de, "Bu şaşılacak bir şey" dediler"* (Kaf, 2) âyetinde beyan etmiştir.

Yine bu kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine tevhit inancını getirişine de şaşmışlardır. Hak Teâlâ bunu da, *"O, birkaç ilahı, tek bir ilah mı*

yapıyor. Şüphesiz bu, çok şaşılacak bir şey (dediler)" (Sâd, 5) âyetiyle ifade etmiştir. Böylece Allahu Teâlâ, onların hayret içinde birbirlerine sordukları bu tür soruları, "عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ" ifadesiyle anlatmak istemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Önceki Kısımla Münasebet**

Bu âyetin, kendinden öncekilerle ilgi ve münasebeti hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Basralıların görüşüne göre, "عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ" ifadesi, tam bir cümledir. Hak Teâlâ bundan sonra, "عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ" diyerek söze başlamıştır ki bu ifadenin takdiri, يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ "Büyük haberden soruşturup duruyorlar" şeklindedir. Fakat "يَتَسَاءَلُونَ" fiili, ikinci cümlenin başından hazfedilmiştir. Çünkü bu fiilin birinci âyette yer alışı, bu hazfin delilidir.

b) Bu ifade, kendinden öncekilerle ilgili bir soru olup, takdiri, "Onlar birbirine neyi soruşturuyorlar? Hakkında ihtilaf ettikleri o büyük haberi mi?" şeklindedir. Fakat birincisinin hemen peşinden geldiği için, birincisinde yer alan istifham ile yetinilmiştir ve bu ikinci ifade, birinci istifhamın bir tercümesi ve açıklaması gibidir. Nitekim, "ءَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ" (Saffât, 16) âyetindeki "ءَإِنَّا" elif'in kesresiyle, "إِنَّا" şeklinde de okunmuştur. (Yani buradaki istifham hemzesi, birincinin delaletiyle hazfedilmiştir). Çünkü onların bu izahları, aslında öldükten sonra dirilmeyi inkâr içindir. Fakat sözün ta başında bir istifham (soru) yer alınca, bununla yetinilmiştir. İşte burada da böyledir.

c) Kûfelilerin tercihine göre, ikinci âyet, "Hangi şey için o büyük haberden soruyorlar?" takdirinde olmak üzere, birinciyle ilgilidir. Buna göre "عَمَّ" aslında manaca "لِأَيِّ شَيْءٍ" (niçin, hangi şey için) takdirindedir. Bu görüş, **Ferrâ**'nındır.

İleride Gerçeği Anlayacaklar

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

"Hayır hayır ileride bilecekler. Yok, yok, durum onların dediği gibi değil, ileride bilecekler" (Nebe, 4-5).

Kellâ Kelimesi

Kaffâl şöyle demiştir: "كَلَّا", daha önce sözü geçmiş olan bir şeyi kesinlikle ret için icat edilmiş bir lafızdır. Bu kelimenin cümlede bu manaya kullanılması daha açıktır. Buna göre mana, "Durum, bu heriflerin o büyük haber hakkında, "Batıldır, aslı yoktur. Böyle bir şey olmaz" şeklindeki sözleri gibi değildir" şeklindedir." Kimileri de bu "**kellâ**"nın, "حَقًّا" (gerçekten) manasına geldiğini söylemişlerdir.

Daha sonra Hak Teâlâ bu reddi ve tehdidi iyice pekiştirmek için, *"Yok, yok durum onların dediği gibi değil, ileride bilecekler"* buyurmuştur ki bu, "Onlar, soruşturdukları ve hakkında görüştükleri bu şeyin, savuşturulması mümkün olmayan bir gerçek ve hakkında şüphe olmayan bir vakıa olduğunu bilip anlayacaklardır" demek olup, onlar için bir tehdittir.

"**Kellâ**" kelimesinin tekrarı ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun maksadı, te'kid ve işin şiddetini bildirmektir. İkincisinin başındaki "**sümme**" (yine-sonra) kelimesi ise, bu ikinci tehdidin, birincisinden daha ileri ve daha çetin olduğunu belirtmek için getirilmiştir.

2) Bu bir tekrar değildir. Bunun tekrar olmadığını söyleyenler şu izahları yapmışlardır:

a) **Dahhâk,** "Birincisi, kâfirlerle, ikincisi mü'minlerle ilgilidir. Mana, "Kâfirler yalanlamalarının; mü'minler de tasdiklerinin neticesini mutlaka görecekler" şeklindedir" demiştir.

b) **Kâdî** şöyle der: "Birincisi ile, "Onlar, haşrin ve hesabın ne demek olduğunu bilecekler" manasının; ikincisi ile de, "Görüp müşahede ettiklerinde o azabın ne demek olduğunu anlayacaklar" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir."

c) Onlar, Allahu Teâlâ'nın başlarına koparacağı o kıyameti bilecekler, sonra da durumun, Allah'ın kendilerini diriltmeyeceğini sanışları gibi olmadığını anlayacaklar.

d) Hayır, hayır. Onlar, bu dünyada, Bedir'de Kureyş kâfirlerinin başına geldiği gibi, başlarına gelecek azabı bilecekler. Daha sonra da ahirette başlarına gelecek şeyi anlayacaklar.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Farklı Kıraatler**

Kıraat imamlarının ekserisi fiili, yâ ile "سَيَعْلَمُونَ" şeklinde okurlarken, **İbn Âmir tâ** ile "سَتَعْلَمُونَ" (siz bileceksiniz) şeklinde okumuştur. **Vâhidî,**

birinci kıraatin daha evla olduğunu, çünkü bundan önceki "هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ" cümlesinde gaib sîgasında olduğunu, bunu tâ harfi ile okuyabilmek için, âyette, *"Onlara de ki: Sizler bileceksiniz"* gibi bir takdirin yapılması gerektiğini söylemiştir. Ama ben derim ki: Bunun, "iltifat" üslubuyla böyle okunması mümkündür ve yerindedir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Benim kölem şöyle şöyle diyor" deyip, sonra da kölesine dönerek, "Sen bu sözün vebalini ileride çekeceksin" demesi gibidir.

اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ مِهَادًاۙ ﴿٦﴾ وَّالْجِبَالَ اَوْتَادًاۙ ﴿٧﴾ وَّخَلَقْنٰكُمْ اَزْوَاجًاۙ ﴿٨﴾ وَّجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًاۙ ﴿٩﴾ وَّجَعَلْنَا الَّيْلَ لِبَاسًاۙ ﴿١٠﴾ وَّجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًاۙ ﴿١١﴾ وَّبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًاۙ ﴿١٢﴾ وَّجَعَلْنَا سِرَاجًا وَّهَّاجًاۙ ﴿١٣﴾ وَّاَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرٰتِ مَآءً ثَجَّاجًاۙ ﴿١٤﴾ لِّنُخْرِجَ بِهٖ حَبًّا وَّنَبَاتًاۙ ﴿١٥﴾ وَّجَنّٰتٍ اَلْفَافًا ﴿١٦﴾

"Biz yeri bir beşik yapmadık mı? Dağları da kazıklar yapmadık mı? Sizi çift çift yarattık... Uykunuzu dinlenme (vesilesi) yaptık... Geceyi örtü kıldık... Gündüzü maişet vakti yaptık... Üstünüze sağlam yedi (gök) bina ettik. Ona parıl parıl parıldayan bir kandil astık... O sıkıcı mengenelerden de şarıl şarıl su indirdik... Onunla dane, nebat ve sarmaş-dolaş olmuş bahçeler çıkaralım diye..." (Nebe, 6-16).

Bil ki Allahu Teâlâ, bunların ba'si ve haşri inkâr ettiklerini bildirip, haşrın doğruluğuna delil getirmeyi isteyince, bunun için, kendisinin her şeye kadir ve her şeyi bilen bir zat olduğunu ortaya koymak için bir mukaddime (giriş) yapmıştır. Bu böyledir, çünkü bu iki temel prensip sabit olunca, öldükten sonra dirilmenin doğru olduğu da sabit olur. Cenâb-ı Hak bu iki aslı, yani kâdir ve âlim oluşunu, yarattığı muhkem ve sapasağlam çeşit çeşit varlıkları sayarak ortaya koymuştur. Çünkü bütün bunlar, hâdis (mahluk - sonradan) olmaları açısından, Allahu Teâlâ'nın kudretine, sapasağlam ve muhkem olmaları açısından da, ilmine delalet ederler. Şimdi bu iki temel husus sabit olup, sıfatları ve arazları (ilintileri) kabul etme hususunda, maddelerin de birbirine eşit (farksız) oldukları sabit olunca, pek yerinde olarak, Allahu Teâlâ'nın bu dünyayı, gökleriyle, yıldızlarıyla ve yeriyle harap etmeye ve daha sonra ahiret âlemini var etmeye kadir olduğu

ortaya çıkar ki işte bu, bu âyetin kendinden öncekilerle nasıl bir münasebeti olduğunun bir izahıdır.

Bil ki Hak Teâlâ burada, yarattığı şeylerin ilginçliğine dair, şu hususlara yer vermiştir:

Yeryüzü Beşik Gibi

Birincisi: *"Biz yeri bir beşik yapmadık mı?"* âyetinin ifade ettiği husus... Bu âyetteki, "**mihâd**" kelimesi mastardır. Bununla ilgili olarak şu izahlar muhtemeldir:

1) "**Mihâd**" mastarı ile ism-i mef'ûl, "**memhûd**" (döşenmiş bir şey) manası kastedilmiş olup, bu, ism-i mef'ûlün, mastar ile ifade edilmesi babındandır. Bu tıpkı, هٰذَا ضَرْبُ الْأَمِيرِ "Bu emirin darbıdır" (yani madrûbu, onun tarafından dövülmüş olan kişidir)" demen gibidir.

2) "الْأَرْضَ" kelimesinin, bizatihi bu mastar ile tavsif edilmiş olmasıdır. Ve bu tıpkı, senin, "O kimse bu sıfatla öylesine özdeşleşmiş ki, âdeta bu sıfatın kendisi olmuş" anlamında, "زَيْدٌ جُودٌ، كَرَمٌ، فَضْلٌ" demen gibidir.

3) İfadenin takdiri, "ذَاتَ مِهَادٍ" şeklindedir. "مِهَادٌ" kelimesi "مَهْدًا" şeklinde de okunmuş olup, buna göre mana, "Biz, yeryüzünü, mahlukat için, tıpkı çocuk için olan bir beşik gibi yapmadık mı, kılmadık mı?" şeklinde olup "مَهْدٍ" çocuk için hazırlanan ve içinde çocuğun uyuduğu beşik, demektir. Bil ki biz, Bakara Sûresi'nde Cenâb-ı Hakk'ın "جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا" (Bakara, 22) âyetini tefsir ederken, bu ifadeyle ilgili olarak tüm hakikatleri zikretmiştik.

Dağların Kazık Olması

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا" *"Dağları da kazıklar yapmadık mı?"* (Nebe, 7) âyetinin ifade ettiği husus olup, mana, "Dağları, yeryüzündekileri sarsmasın, böylece de yeryüzü, mükemmel bir beşik olsun diye, yerin kazıkları olarak yaratmadık mı?" şeklindedir. Bunun ne demek olduğu da, daha önce geçmişti.

Her Şeyi Çift Halinde Yaratma

Üçüncüsü, وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا *"Sizi çift çift yarattık..."* (Nebe, 8) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu âyette geçen "أَزْوَاجًا" ifâdesi hakkında şu iki görüş ileri sürülebilir

a) Bu ifade ile, "erkek ve dişi olarak" manası kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve o, iki çifti: erkek ve dişiyi yarattı"* (Necm, 45) buyurması gibidir.

b) Bu ifade ile, çirkin-güzel, uzun-kısa gibi çiftler, yani zıtlar, birbirine tekamül eden tüm şeyler kastedilmiş olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz her şeyden iki çift yarattık..."* (Zâriyât, 49) buyurması gibidir. Ki, imtihan ve sınamanın olabilmesi, böylece de, fâdıl ve nimete nail olan şükrünü ifa ile, mef'ûl, yani fakir fukara da, sabretmek suretiyle kullukta bulunduğu ve her şeyin hakikati zıddı ile ortaya çıktığı için bu, Allahu Teâlâ'nın kudretinin mükemmelliği ve hikmetinin sonsuzluğu hususunda apaçık bir delildir. Binâenaleyh, bu demektir ki insan, gençliğin kıymetini, ihtiyarlıkta; güvenlik ve emniyette oluşun kıymetini de, korkulu onlarında bilip takdir eder. Böylece de bu durum, nimetlerin tam manasıyla anlaşılması hususunda daha etkili ve müessir bir hareket tarzı olmuş olur.

Dinlenmeniz İçin Uyku

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا *"Uykunuzu dinlenme (vesilesi) yaptık..."* (Nebe, 9) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bazı dinsizler (mülhitler), bu âyeti ta'n ederek, şöyle demişlerdir: "سُبَاتٌ" uyku anlamına gelir. Buna göre mana, "Biz sizin uykunuzu uyku kıldık..." şeklinde olur.

Subat

Bil ki, ulema, bu ifadenin manası hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Zeccâc,** "سُبَاتًا" kelimesi "ölüm" anlamında olup, "مَسْبُوتٌ" kelimesi de "ölen"dir. Bu kelime, "kesmek" anlamına gelen "السَّبْتُ" (sebt) kökündendir. Uyuyan kimse, hareketten kesildiği için, uykuya "سُبَاتٌ" adı verilmiş olup, bunun delili de şu iki şeydir:

a) Cenâb-ı Hak, *"O, sizin, geceleyin canınızı alan, gündüzün neler kazandığınızı bilen, sonra da sizi diriltendir"* (En'âm, 60) buyurmuştur.

b) Allahu Teâlâ, uyku halini bir ölüm hali kabul edince, *"Gündüzü maişet vakti yaptık"* (Nebe, 11) ifadesinde de, uyanıklık halini maaş, yani hayat, addetmiştir. Bence bu görüş zayıftır, çünkü bu âyetlerde ele alınan şeyler, büyük nimetlerdir. Binâenaleyh, buraya, "ölüm" manası uygun düşmez. Hem, bu uykunun ölüm olması ile, rûhun bedenden ayrılması kastedilmemiştir. Tam aksine bununla, duyu organlarının eserlerinin ve fonksiyonlarının sona ermesi manası kastedilmiştir ki, işte uyku da budur.

Binâenaleyh sözün neticesi yine, "Biz, sizin uykunuzu uyku kıldık..." manasına varıp dayanır.

2) **Leys**, şöyle demektedir: "سُبَاتٌ", "uyku" demek olup, bu, "bürüme" anlamındadır. Nitekim Arapçada, "hastalık hastayı bürüdü; hasta da, hastalık tarafından bürünmüştür" anlamında, "سُبِتَ الْمَرِيضُ" ifadesi kullanılmıştır. **Ebû Ubeyde** de, "سُبَاتٌ" kelimesinin, "insanı, ölücü haline benzeyen bir biçimde kuşatan bir bürüme" anlamına geldiğini söylemiştir. Bu görüş de, bence tutarsızdır. Çünkü, eğer "bürüme" ifadesiyle burada "uyku" kastediliyorsa, yukarda ileri sürülen problem aynen söz konusu olur. Yok eğer, "سُبَاتٌ" kelimesi ile, bu bürüme işinin şiddeti kastediliyorsa, bu, batıldır; çünkü, bu uyku, böyle değildir. Bir de, uyku, (aslında) bir hastalıktır. Binâenaleyh, uykunun, nimetlerin sayılıp dökülmesi esnasında zikredilmiş olması mümkün değildir.

3) Arapçada "السَّبْتُ" kelimesi, "kesmek, traş etmek" anlamına gelir. Nitekim, birisi saçlarını traş ettiğinde, "سَبَتَ الرَّجُلُ رَأْسَهُ يَسْبِتُهُ" denilir. **İbn'ul-A'râbî**, "سُبَاتًا" kelimesine, "kesmek" anlamını vermiştir. Şimdi, bu kelimenin "kesmek" anlamına alınması halinde, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Âyetin manası, "Biz, uykunuzu, sürekli değil, sona eren bir uyku yaptık" şeklindedir. Çünkü, ihtiyaç miktarınca uyumak, en faydalı şeydir. Ama, sürekli uyuma ise, en zararlı şeylerdendir. Binâenaleyh, uykunun sona ermesi büyük bir nimet olunca, pek yerinde olarak Allahu Teâlâ bu uyuma işini verdiği nimetler sadedinde zikretmiştir.

b) İnsan, yorulur da, sonra uyursa, bu uyuma işi, insandaki bu yorgunluğu izale eder. İşte bu yüzden, bu izale etme işi, "sebt, katı" diye ifade edilmiştir ki, **İbn Kuteybe**'nin, "Biz sizin uykunuzu "**sübât**", yani "rahatlık" kıldık.." şeklindeki tefsirinden maksat da budur. Yoksa, onun maksadı, "**sübât**"ın, rahatlığın adı olduğunu belirtmek değildir. Tam aksine, maksadı, uykunun, yorgunluğu sona erdirmesi, onu ortadan kaldırması, böylece de rahatlığın gerçekleşmesidir.

c) **Müberred,** âyetteki bu ifadeye "Biz onu, savuşturulması ve sona erdirilmesi mümkün olan hafif bir uyku yaptık.." manasını vermiştir. Nitekim Araplar, uyku birisine baskın çıkıp, o birisi de, bu uyku haliyle mücadele ettiğinde, işte bunu ifade için, "رَجُلٌ مَسْبُوتٌ" derler. Buna göre âdeta, "Biz, uykunuzun, savuşturulması sizin için mümkün olan latif bir uyku kıldık; onu, sizi bürüyen ve size hükümran olacak biçimde yapmadık.."

denilmek istenmiştir; çünkü, bu tür bir uyku, ileri derecede hastalıklardandır. Bütün bu izahlar doğrudur.

Gecenin Elbise Kılınması

Beşincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا *"Geceyi örtü kıldık..."* (Nebe, 10) âyetinin beyan ettiği hususdur. **Kaffâl** şöyle der: "Libâs'ın aslı, insanın giyindiği ve sarındığı şeydir. Böylece, bu şey de, onu sarmış ve kuşatmış olur. Gece de, karanlığı ile insanları sarıp kuşattığı için, onlar için, bir elbise gibi addolunmuştur. İşte bu sebepten dolayı, geceye, mecazi olarak, "libâs" adı verilmiştir ki, bununla, gecenin, insanları örten, bürüyen olması" kastedilmiştir.

Gecenin bir nimet olmasının izahına gelince, bu şöyledir: Gecenin karanlığı, birisi düşmanından kaçmak istediğinde, yahut gecelemek yahut da, başkasının, kendisine muttali olmasını arzu etmediği şeyi gizlemek istediğinde, o kimseyi, gözlerden saklar. Nitekim, **Mütenebbî** şöyle demiştir:

وَكَمْ لِظَلَامِ اللَّيْلِ عِنْدِى مِنْ يَدٍ تُخْبِرُ أَنَّ الْمَانُوِيَّةَ تَكْذِبُ

"Bana göre, gece karanlığının, maneviyye (maniheizm)in yalan söylediğini bildiren, saklı nice delalet ve işaretleri bulunmaktadır." Bir de, nasıl ki insanın, giyinmesi sebebiyle güzelliği artıyor, kuvveti çoğalıyor ve kendisinden, sıcağın ve soğuğun eziyetlerini bertaraf ediyorsa, aynen bunun gibi, uykuda meydana gelen şeylerden dolayı, insanın güzelliği, uzuvları dahi ter ü tazelik, his ve hareketlerle ilgili kuvvetlerin tahammülü artıyor ve insandan maddî yorgunluklar ile ürkütücü manevî fikirlerin eziyeti bertaraf oluyorsa, işte bu yüzden gece de bir elbise gibidir. Çünkü, hasta bir kimse geceleyin uyuduğunda kendisinde büyük bir rahatlık hisseder.

Gündüzün Geçim Vesilesi Yapılması

Altıncısı, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا *"Gündüzü maişet vakti yaptık..."* (Nebe, 11) âyetinin beyan ettiği hususdur. "مَعَاشٌ"ün ne demek olduğu hususunda da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, bir mastardır. Nitekim Arapçada, "عَاشَ - يَعِيشُ - عِيشًا - مَعَاشًا - مَعِيشَةً - عِيشَةً" denilir. Takdirin böyle olması durumunda burada şöyle mukadder bir kelime vardır: وَجَعَلْنَا النَّهَارَ وَقْتَ مَعَاشٍ "Biz gündüzü, geçim vakti kıldık" şeklinde olur.

b) "مَعَاشًا" kelimesi, mef'ûl kalıbında bir kelimedir ve geçinmenin kendisinde meydana geldiği, zarf, yani zamandır. Mananın böyle olması halinde,

burada bir takdirde bulunmaya gerek yoktur. O halde, gündüzün bir "maaş" olması, mahlukatın, gece değil de gündüzün kendi ihtiyaç ve kaynakları hususunda gezip dolaşma imkanına sahip olması demektir.

Yedi Sağlam Gök

Yedincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا *"Üstünüze sağlam yedi (gök) bina ettik"* (Nebe, 12) âyetinin beyan ettiği hususdur. Yani, "sağlam yedi gök..." demek olup, "شِدَادٌ" kelimesi, "شَدِيدَةٌ" kelimesinin çoğuludur. Cenâb-ı Hak bu âyetle, göklerin yaratılışının sağlam olduğunu, zamanların geçmesinin kendisinde müessir olmadığını ve kendilerinde herhangi bir çatlaklığın bulunmadığını kastetmiştir ki, bunun bir benzeri de, *"Biz, semâyı korunmuş bir tavan kıldık"* (Enbiyâ, 32) âyetidir.

Buna göre şâyet, "Binâ" lafzı, evlerin altları için; "السَّقْفُ" (tavan) kelimesi ise, üstü için kullanılır. Öyleyse, Cenâb-ı Hak daha nasıl, وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا *"... bina ettik..."* demiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Binâ" sözü, âfetten ve çözülmekten uzak olmayı "**sakf**" kelimesinden daha fazla ifade eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Bu, her ne kadar bir tavan ise de, ne var ki, bunun tıpkı bir binâ gibi, çözülmekten, yıkılmaktan uzak olduğuna işaret etmek için, "وَبَنَيْنَا" denilmiştir. Şu halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu lafzı kullanmasının gayesi, işte bu inceliktir.

Güneşin Lamba Yapılması

Sekizincisi, Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا *"Ona parıl parıl parıldayan bir kandil astık..."* (Nebe, 13) âyetinin beyan ettiği hususdur. "**Vehhâc**" kelimesinin ne demek olduğu hususunda dilcilerin yaptığı açıklamalar çeşitli ve muhteliftir. Binâenaleyh, bu cümleden olarak bu maddenin **(el-vehc),** ışık ve ısıyı birlikte ifade eden bir kelime olduğunu, dolayısıyla da, Cenâb-ı Hakk'ın, güneşin, işte bu iki vasıf hususunda en ileri derecede olduğunu beyan ettiğini ve güneşin "**vehhâc**" olması ile bunun kastedildiği söylenirken, **Kelbî**'nin **İbn Abbas**'tan rivâyete göre, o, "**vehhâc**"ın, sadece son derece mükemmel bir aydınlığı ifade ettiğini; nitekim Arapçada, parladığı zaman bir cevher ve kıymetli taşa "فَوَاهَجَ" denildiğini, söylemiştir. Ki bu rivâyet, "وَهَّاجٌ" kelimesinin, aydınlıktaki mükemmeliyetini ifade için kullanıldığını gösterir. Şairin, ışığı nitelerken, نُوَّارُهُ مُتَبَاهِجٌ يَتَوَهَّجُ "aydınlatan parıltıları çok parlak, sanki güneşler gibi ışıl ışıl tutunmuş..." demesi de bunun gibidir. **Halil b. Ahmed**'in kitabında ise **vehc** maddesi, ateşin ve güneşin harareti anlamında geçmektedir ki, bu kelime "**vehhâc**" ifadesinin,

ısıda ileri bir dereceyi göstermesini gerektirir. Bil ki, bu izahların hangisi ele alınırsa alınsın, âyetin vermek istediği maksat mevcut olur.

Yüklü Bulutlar

Dokuzuncusu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا *"O sıkıcı mengenelerden de şarıl şarıl su indirdik..."* (Nebe, 14) âyetinin bildirdiği hususdur. **el-Mu'sırât** (الْمُعْصِرَاتِ) kelimesine gelince, bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

Birinci görüş: İbn Abbas'tan rivâyet edilen iki görüşten birisi olan ve **Mücâhid, Mukâtil, Kelbî** ve **Katâde**'nin de benimsediği bu görüşe göre bu kelime ile, bulutları süren rüzgârlar kastedilmiş olup, delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, rüzgârları gönderip de, böylece de, onların bulutları sürmesini (sağlayan) zattır"* (Fatır, 4) âyetidir.

Buna göre şâyet, "Bu te'vile göre, âyetin ifadesinin, "وَأَنْزَلْنَا بِالْمُعْصِرَاتِ" şeklinde olması gerekirdi.." denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki açıdan cevap verilir:

a) Yağmur, buluttan yağar. Bulutu ise, rüzgârlar sürüp götürür, oluşturur. Dolayısıyla, tıpkı, "Onun tarafındandır, onun yüzündendir, onun sebebiyledir" manasında olmak üzere, هٰذَا مِنْ فُلَانٍ "Bu, falancadandır" denilmesi gibi, "Bu yağmurlar, o rüzgârlardan meydana gelmiştir" de denilebilir.

b) Bu ifâdenin başındaki "مِنْ", "bâ" anlamında olup, takdiri mana, "Biz, bu **mu'sırat** ile, yani bulutları süren ve oluşturan o rüzgârlar ile, sicim gibi yağmur yağdırdık" şeklinde olur. **Abdullah İbn Abbas**'ın, **Abdullah İbn Zübeyr**'in ve **İkrime**'nin de zaten, "وَأَنْزَلْنَا بِالْمُعْصِرَاتِ" şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir. **Ezherî** bu görüşü tenkit ederek şöyle der: "O إِعْصَارٌ (fırtınalı olan) rüzgârlar, yağmur rüzgârlarından değildir. Halbuki Allahu Teâlâ, "mu'sırât"ı, şarıl şarıl akmakla nitelemiştir." **Ezherî**'ye şu şekilde cevap verilir: "إِعْصَارٌ" yağmur rüzgârlarından değildir, ama niçin, "مُعْصِرَاتٍ" yağmur rüzgârlarından olmasın ki?"

Mu'sırat

İkinci görüş: Ki bu, **İbn Abbas**'tan olan ikinci rivâyet olup, **Ebu'l-Aliye, Rebî** ve **Dahhak**'ın tercihleridir. Buna göre, "مُعْصِرَاتٍ" kelimesiyle bulutlar kastedilmiştir.

Âlimler, "bulutlara" "مُعْصِرَاتٍ" denilmesinin sebebi hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:

a) **Müerric,** "Kureyş lehçelerine göre "مُعْصِرَاتٍ" bulutlar anlamındadır" derken,

b) **Mâzinî,** "Mu'sırât" kelimesi ile, kasırgalı bulutların kastedilmiş olabileceğini, zira sıkıştıran bir şey bulutları sıkıştırdığında, onlardan mutlaka yağmurun yağabileceğini söylemiştir.

c) "اَلْمُعْصِرَاتِ" rüzgârların sıkıştırayazdığı, derken böylece yağmur yağdırmakla yüz yüze gelen bulutlar demek olup, bu tıpkı senin, kesilme ve hasat edilme, biçilme zamanı geldiğinde kullandığın, اَجَزَّ الزَّرْعَ "Falanca ekinini biçti" demen gibidir ki, hayız görmeye yaklaştığı zaman, اَعْصَرَاتِ الْمَرْأَةُ "Kız, hayız oldu olacak..." denilmesi de böyledir.

Seccâc

"**Seccâc**"ın ne demek olduğuna gelince, bil ki "**secc**", "alabildiğine dökülmek, birbiri ardınca yağmak" demektir. Nitekim "alabildiğine dökülüp - akan yağmur, kan" manasında, "مَطَرٌ ثَجَّاجٌ" (matar seccâcun), "دَمٌ ثَجَّاجٌ" (demun seccâcun) denilir. Bil ki "**secc**", bazen lâzım olur. Bu durumda dökülme-akma manasına gelir. Bazen de müteaddi olur. Bu durumda da "dökmek-akıtmak" manasına gelir. Nitekim hadiste, اَفْضَلُ الْحَجِّ اَلْحَجُّ وَالثَّجُّ *"Haccın en efdali, yüksek sesle telbiye getirmek ve kurbanlıkların kanlarını akıtmaktır"*[5] diye varid olmuştur. "**İbn Abbas "müsicc"** idi" denilir ki bu, "Hutbe okurken, sözleri art arda döktürürdü" demektir. Âlimler, âyetteki "**seccâc**"ı, iki manada da (lâzım ve müteaddi) tefsir etmişlerdir. **Kelbî, Mukâtil** ve **Katâde,** "Burada "**seccâc**", atılan-dökülen manasınadır" derken, Zeccâc bunun manasının, "**sabab**", yani döken-yağdıran manasına olduğunu söylemiştir. Velhasıl bununla, yağmurun art arda yağması, sicim gibi yağması, böylece suyun çok olması ve azami derecede istifade edilmesi manası kastedilmiştir.

Habb

Hak Teâlâ sonra, لِنُخْرِجَ بِهٖ حَبًّا وَنَبَاتًا * وَجَنَّاتٍ اَلْفَافًا *"Onunla dane, nebat ve sarmaş-dolaş olmuş bahçeler çıkaralım diye..."* (Nebe, 15-16). buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Nebât**

Yerden biten her bitkinin gövdesi ya vardır, ya yoktur. Eğer gövdesi yoksa, ya onun tomurcuğu vardır ki böyle olanlar taneli bitkilerdir, ya da

5 **Kenzû'l-Ummal,** 5/12406.

tomurcuğu yoktur ki böyle olanlar da otlardır. İşte âyetteki "**nebât**" ile bu otlar murat edilmiştir. İşte bu iki kısma, Cenâb-ı Hak, *"Yiyiniz ve hayvanlarınıza yediriniz"* (Tâhâ, 54) âyetiyle işaret etmiştir. Gövdesi olanlar ise "**şecer**" (ağaç)lardır. Binâenaleyh pek çok çeşit ağaç bir araya geldiğinde "**cennet**" (bahçe) adını alır. Böylece bu aklî delil ile, yerden biten şeylerin bu üç kısma inhisar ettiği sabit olmuş olur. Temel gıda olduğu için, burada Allah "dane"yi zikretmiştir. Diğer canlıların ihtiyacı olduğu için, ikinci olarak da "**nebât**"ı zikretmiştir. Cenâb-ı Hak, bu ilk âyette "**cennet**" (bahçeler)den bahsetmemiştir. Çünkü meyvelere olan ihtiyaç zaruri değildir.

***İKİNCİ MESELE:* Cennat-ı Elfâf**

Âlimler, "**elfâf**" kelimesinin manası hususunda değişik izahlar yapmışlardır: **Keşşâf sahibi,** bunun tıpkı, "اَخْيَافٌ، اَوْزَاعٌ" kelimeleri gibi, müfredi olmayan bir çoğul olduğunu söylemiştir. "اَوْزَاعٌ" ayrı ayrı topluluklar, "**ahyâf**" da, karışık topluluklar anlamına gelir. Pek çok dilci, "**elfâf**"ın müfredi bulunduğunu ileri sürmüşler, ama aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak mesela **Ahfeş** ve **Kisâî,** bunun müfredinin, kesre ile, "**liff**" kelimesi olduğunu söylemişlerdir. **Kisâî,** zammeli "**lüff**"ün de bunun müfredi olabileceğini eklemiş. **Müberred** ise, bunun müfredinin zammeli "**lüff**" olmasını kabul etmemiş, "Aksine bunun müfredi "لَفَّاءٌ", cemisi "**liff**"dir. "**Elfâf**" da, bu ceminin cemisidir" demiştir. Bu kelimenin, tıpkı, **şerîf**'in çoğulunun "**eşrâf**" oluşu gibi, "**lefîf**'in çoğulu olabileceği de söylenmiştir. Bu ihtimali **Kaffâl** (r.h) nakletmiştir.

Bu hususu iyice kavradığına göre âyetteki bu kelimenin manası, "Birbirine girmiş, bitkileri ve ağaçları sarmaş dolaş bahçeler demektir" şeklindedir. Buna göre bu, "Her bahçede birbirine yakın birçok ağaç var" demektir. Baksana Araplar, baldırı kalın, kat kat etli olan, etli-butlu olan kadınlar için, "**imreetün leffâu**" derler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ka'bî, ehl-i tabayi'den[6] olup bu hususta, Hak Teâlâ'nın, *"Onunla dane, nebat ... çıkaralım diye.."* âyetini delil getirerek, "Bu âyet, "Allah, bir şeyi başka bir şeye vasıta kılarak bir şey yapmaz" diyenlerin görüşlerinin yanlış olduğuna delalet eder" derdi.

---

6 **Ehl-i Tabayi:** Tabiata yani esbaba hakikî te'sir tanıyan görüş sahipleri demektir, (Ç.)

Karar Günü

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ﴿١٧﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ﴿١٨﴾
وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا ﴿١٩﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ﴿٢٠﴾

"Şüphesiz o ayırt etme günü, vakti belirlenmiş bir şeydir. O gün sûr'a üflenecek de hepiniz kısım kısım geleceksiniz. O gün (gök) açılmış, kapı kapı olmuştur. Dağlar yürütülmüş de bir serap haline gelmiştir" (Nebe, 17-20).

Bil ki Allahu Teâlâ'nın, zatları ve sıfatları açısından hâdis (mahluk) olduklarına ve zatları ve sıfatları açısından mümkin olduklarına nazaran, bu sûrede saydığı o dokuz husus, kâdir ve muhtar, hür ve irade sahibi bir zata, bu dokuz hususdaki sağlamlık ve muhkemlik nazar-ı dikkate alındığında bu işler bunları yapanın alîm olduğuna delalet etmektedir.

Öte yandan, bu kadim failin ilminin ve kudretinin vacip (zorunlu) olması gerekir. Çünkü eğer bu iki sıfat caiz (mümkin) türünden olsaydı o zaman, bu da başka bir faile muhtaç olurdu. Bu durumda teselsül gerekirdi. Halbuki teselsül muhaldir. Bu iki sıfat, yani Cenâb-ı Hakk'ın ilmi ve kudreti vacip olunca da, bu iki sıfatın taalluk ettiği her şeyin, makdur (güç yetirilen) ve malum (bilinen) şeyler olması gerekir. Aksi halde bir muhassise (belirleyiciye) ihtiyaç hissedilir ki bu da muhaldir. Durum böyle olunca da Cenâb-ı Hakk'ın bütün mümkinata kadir olması ve bütün malumatı bilmesi gerekir. Bu şeylerin mümkinliği ile, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, bütün maddeler için umum ve genel olduğu sabit olduğuna göre, bunlardan biri için doğru olan şey, diğeri için de doğru demektir. Binâenaleyh süflî maddelerin, yerdeki şeylerin yarılması, çatlaması, karanlık olması mümkün olduğuna göre, bu şeylerin bütün maddeler için de söz konusu olması gerekir. Bunların mümkin varlıklar olduğu anlaşılıp, Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudretinin de her şeyi içine aldığı sabit olunca, Hak Teâlâ'nın bu dünyayı harap edip, başka bir âlem-başka bir dünya yaratmaya kadir olacağı da sabit olur. Bu durumda kıyametin olabileceğini söylemek, aklen mümkin ve sabit bir şey olmuş olur. İşte bunlarla bunun aklen mümkin olduğu sabit olur. Ama bunun ötesinde, ne zaman ve nasıl olacağı gibi meseleleri

bilmenin yolu sem'iyyâttır, yani naklî deliller, peygamber haberleridir. Hak Teâlâ bu hususlarda, *"Şüphesiz o ayırt etme günü, vakti belirlenmiş bir şeydir"* demiştir. Daha sonra da kıyametin halleri ile ilgili olarak şunları zikretmiştir:

Birincisi: *"Şüphesiz o ayırt etme günü, vakti belirlenmiş bir şeydir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "o gün, Allah'ın takdirinde ve hükmünde, dünya ömrünün sonu olan bir gündür" yahut, "o gün, Allah'ın takdiri ve hükmünde, mahlukatın sona erdiği, nihai bir çizgidir" yahut, "Bu gün, Allah'ın mükâfat ve ikab olarak va'dettiklerinin verilme vaktidir" yahut da, "Bu gün, her türlü hükmün verileceği, bütün davaların hall u-fasl edileceği, davaların sona erdirileceği için, bütün mahlukatın bir araya toplanma vaktidir" demektir.

Sûr'a Üfleneceği Gün

İkincisi: Hak Teâlâ'nın şu âyetiyle beyan ettiği hususdur: يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجًا *"O gün sûr'a üflenecek de hepiniz kısım kısım geleceksiniz"* (Nebe, 18).

Bil ki buradaki **"yevm"** (gün) kelimesi, geçen âyetteki **"yevme'l-fasl"** (ayırt etme günün)den bedeldir, yahut onun atf-ı beyânıdır. Burada bahsedilen üfleme (nefha) ise, sûr'a üflendiğinde haşrin (toplanmanın) meydana geldiği en son nefhadır. Sûr'a üflemenin ne demek olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Sûr, "sûret"in çoğuludur. Binâenaleyh sûr'a üfleme, ruhların bedenlerine üflenmesi demektir.

b) Sûr, kendisine üflenen bir boynuz (borazan) demektir. Bu hususta uzun izahımız ve bu hususta söylenenler Zümer Sûresi 68. âyetin tefsirinde geçti.

Âyetteki فَتَأْتُونَ اَفْوَاجًا *"hepiniz kısım kısım geleceksiniz"* cümlesi, "Onlar buraya, toplanma işi tamamlanana kadar, bölük bölük gelirler" demektir. **Atâ** şöyle demiştir: "Her peygamber ümmetiyle birlikte gelir. Bunun bir benzeri de, *"O gün her ümmeti, imamlarıyla (oraya) çağırırız"* (İsra, 71) âyetidir." Bu cümleye "muhtelif gruplar halinde gelirsiniz" manası da verilmiştir.

Haşirdeki Manzara

Keşşâf sahibi, **Muâz** (r.a)'dan şunu rivâyet etmiştir: **Muâz** (r.a), Resûlüllah (s.a.s)'a bunun ne demek oluğunu sormuş, Hz. Peygamber (s.a.s) de,

يَا مُعَاذُ سَئَلْتَ عَنْ اَمْرٍ عَظِيمٍ مِنَ الْاُمُورِ ثُمَّ اَرْسَلَهُ عَيْنَيْهِ وَقَالَ يُحْشَرُ عَشْرَةَ اَصْنَافٍ مِنْ اُمَّتِى...
"Ey Muâz, işlerin en büyüğünü sordun" dedi. Sonra iki gözünü bir noktaya dikerek şöyle buyurdu: "Ümmetim, şu on sınıf halinde haşrolunacak: Bir kısmı maymun; bir kısmı domuz; bir kısmı, yüzleri üstü sürünerek; ve başları ayaklarına değip yuvarlak olarak; bir kısmı dilleri göğüslerine sarkmış, ağızlarından pis şeyler akar vaziyette dillerini yiyerek. Öyle ki mahşerdekiler bunlardan tiksinir; bir kısmı elleri-ayakları kesilmiş olarak; bir kısmı ateşten kütükler üzerine çarmıha gerilmiş olarak; bir kısmı leşten daha pis kokar olduğu halde; bir kısmı da derilerine yapışan ve katranla sıvanmış cübbeler giymiş olarak haşrolunacaktır.

Maymun şeklinde haşrolunanlar, yalan söyleyenler; domuz şeklindekiler, rüşvet alanlar; yüz üstü sürünenler, faiz yiyenler; kör olarak haşrolunanlar, verdikleri hükümde zalim olanlar; sağır ve dilsiz olanlar, yaptıklarını beğenenler; dillerini yiyenler, âlimler ile sözleri amellerine uymayan kıssacılar-hikayeciler; elleri-ayakları kesilmiş olanlar, komşularına eziyet edenler; ateşten kütüklere çarmıha gerilmiş olanlar, insanları zalim idarecilere jurnalleyenler; leşten daha pis kokanlar, şehvetlerine ve arzularına tabi olup, mallarının zekatını vermeyenler; katrandan cüppeler giyenler de, kibirlenen, böbürlenen ve salına salına gezenlerdir."

Gök Kapı Kapı Açılacak

Üçüncüsü: Hak Teâlâ'nın şu âyetinin anlattığı hususdur: وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ اَبْوَابًا *"O gün (gök) açılmış, kapı kapı olmuştur"* (Nebe, 19).

Âsım, Hamza ve **Kisâî,** şeddesiz olarak, fiili "فُتِحَتْ" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak "فُتِّحَتْ" şeklinde okumuşlardır ki bununla, meleklerin inmesi için açılacak olan o kapıların çokluğu anlatılmak istenmiştir. **Kâdî** şöyle der: "Bu âyetteki feth (açma) tıpkı, *"Gök inşikâk ettiği (yarıldığı) zaman..."* (İnfitar, 1) âyetlerindeki "**inşikâk**" ve "**infitâr**" gibidir. Çünkü "feth", "inşikâk" ve "infitar", manaca birbirine yakındırlar."

Ben derim ki: "Bu, kuvvetli bir izah değildir. Çünkü kapıların açılmasından anlaşılan, yarılma ve çatlamadan anlaşılan manadan başkadır. Çünkü gökte bir çok kapı vardır. Göğün kütlesinde bir yarılma ve çatlama olmaksızın bu kapılar açılabilir. Bundan da öte naklî deliller, bu kapıların açıldığı an, yarılmanın, çatlamanın ve büsbütün yok olmanın tahakkuk edeceğine delalet etmektedir.

Buna göre eğer, "Âyetteki, *"O gün (gök) açılmış, kapı kapı olmuştur"* ifadesi, bütün göğün kapılar haline geldiğini ifade etmektedir. Hal böyle olunca senin dediğin şey nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) O kapılar öylesine çokturlar ki, böylece gök açılmış kapılar olarak ifade edilmiştir. Bu tıpkı, *"Yeryüzünü göze göze açıp (kaynaklar) fışkırttık"* (Kamer, 12) denilmesi gibidir. Bu âyette de âdeta yeryüzünün tamamı kaynayan bir göze gibi anlatılmıştır.

b) **Vâhidî** bu ifadenin başında bir muzafın mukadder olduğunu ve takdirinin, فَكَانَتْ ذَاتَ اَبْوَابٍ "Kapılı oldu" şeklinde olduğunu söylemiştir.

c) "فَكَانَتْ" (o oldu) fiilindeki fail zamir, mukadder bir şeye ait olup, takdiri, "o açılan yerler, meleklerin inişi için kapılar haline geldi" şeklindedir. Bu tıpkı, *"Rabbin ve melekler saf saf geldiler"* yani Rabbinin emri geldi..." (Fecr, 21) âyeti gibidir.

Dağlar Yürütülecek

Dördüncüsü: Hak Teâlâ'nın şu âyetinin anlattığı hususdur: وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا *"Dağlar yürütülmüş de bir serap haline gelmiştir"* (Nebe, 20).

Bil ki Allahu Teâlâ, Kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde dağların hallerini, değişik değişik anlatmıştır. Bunları aşağıdaki şekilde hemencecik telif etmemiz mümkündür:

Birinci halleri: Un-ufak olmalarıdır. Bu *"Yeryüzü ve dağlar yerlerinden kaldırılıp da birbirine bir çarpışta hepsi toz haline geldiği zaman..."* (Hâkka, 14) âyetinde ifade edilmiştir.

Dağlar Atılmış Pamuk Yığını Gibi

İkinci halleri: Atılmış (didilmiş) renkli yünler gibi olmalarıdır. Bu hususta da, *"İnsanların saçılmış kelebekler ve karıncalar gibi olduğu gün.."* (Kâria, 4-5) âyetleri ile, *"O gün gök, erimiş maden gibi, dağlardan atılmış yünler gibi* olur" (Meâric, 8-9) âyetlerinde anlatmıştır.

Zerreler Haline Gelmeleri

Üçüncü halleri: Toz zerrecikleri haline gelmeleridir. Bu da, onlar, atılmış renkli yünler haline geldikten sonra, her bir parçasının yeniden dağılıp parçalanıp zerreler haline gelmesi demektir. Bu husus da, *"Yer alabildiğine sarsıldığında ve dağlar darmadağınık edilip de, böylece saçılmış toz zerrecikleri haline geldiğinde..."* (Vâkıa, 4-6) âyetlerinde anlatılmıştır.

Dördüncü halleri: Dağların saçılmalarıdır. Çünkü önceki hallerinde dağlar, yeryüzünü kaplamışlardır. Yeryüzü bunların altında gözükmez haldeydi. Böylece Allahu Teâlâ, dağların bu büyük parçalarını da rüzgârlara onları savuşturarak, yerin üzerinden ufalayıp savurmuştur. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak"* (Tâhâ, 105) âyetinde anlatılan hususdur.

Beşinci halleri: Rüzgârların o dağları yeryüzünden kaldırıp, havadaki tozlar gibi, uçurmasıdır. Binâenaleyh artık bu merhaleden sonra o dağlara bakan herkes, gerçekte hareket ettikleri halde, çok sık oldukları halde durduklarını zanneder. Fakat rüzgârların onları hareket ettirmesi sebebiyle, bu dağların böyle hareket etmesi, kendilerini un-ufak etmiştir. Bu da, *"O dağlar, âdeta bulutlar gibi yürür"* (Neml, 88) âyetinin ifade ettiği hususdur. Cenâb-ı Hak daha sonra, bu hareketlerin kendi kudret ve emriyle olduğunu beyan etmek için: *"O gün dağları yürütür ve sen yeryüzünü bir çöl gibi (dümdüz) görürsün"* (Kehf, 47) buyurmuştur.

Altıncı halleri: "Hiçbir şey değil" manasında, o dağların sadece birer parıltı (serap) haline gelmeleridir. Öyle ki dağların yerine bakan, hiçbir şey göremez. Bu tıpkı, çölde serap görenin, o yere gelip de orada su namına hiçbir şey bulamaması gibidir. Allah en iyi bilendir.

Cehennem Hallerine Geçiş

Bil ki buraya kadar bahsedilenler, kıyametin genel halleridir. Cenâb-ı Hak buradan itibaren cehennemin hallerini ve dehşetlerini anlatmaya başlamıştır:

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مَآبًا ﴿٢٢﴾ لَابِثِينَ فِيهَآ أَحْقَابًا ﴿٢٣﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾ جَزَآءً وِفَاقًا ﴿٢٦﴾

"Şüphesiz ki cehennem bir pusudur. Azgınların dönüp dolaşıp girecekleri bir yerdir. Sonsuz devirler boyunca onun içinde kalacaklar. Orada, ne bir serinlik, ne de içilecek bir şey tadarlar. Sadece bir kaynar su... Bir de irin. Uygun bir ceza olarak..." (Nebe, 21-26).

Cehennem Pusuda

Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu âyetinin beyan ettiği hususdur: إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا *"Şüphesiz ki cehennem bir pusudur."* Bu âyetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İbn Ya'mer, kıyametin kopmasını bir sebebe bağlamak maksadıyla, baştaki edatı, hemzenin fethasıyla "أَنَّ" şeklinde okumuştur. Bunun takdiri ... "بِأَنَّ جَهَنَّمَ" yani, "Cehennemin azgınları pusuda beklemesi sebebiyle..." şeklinde olur. Buna göre sanki, "Bu cezanın yerine getirilmesi için böyle olacak" denilmektedir.

İKİNCİ MESELE: Mirsad

Cehennem, "**mirsâd**" idi, yani Allah'ın ilminde böyledir. Burada, "**kâne**" fiilinin, "صَارَتْ" manasına geldiği de söylenmiştir. Bu iki görüşü **Kaffâl** (r.h) nakletmiştir. Burada **Kâdî**'nin ileri sürdüğü bir üçüncü görüş daha vardır: "**Mirsâd**"ı, "gözetleyen" manasına alırsak, bu, cehennemin tâ ezelden beri, onların gelmesini gözlediğini ve onların gelmesini içten içe arzuladığını ifade eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Mirsâd**"ın kelime olarak hangi yapıda olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) "**Mirsâd**", içine girilip gözetleme yapılan yerdir. Bu tıpkı, atların saklandığı yere "**mıdmâr**"; içine girilip-yol edinilen yere, "**minhâc**" denilmesi gibidir. Bu izaha göre, "**mirsad**"la ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Cehennem bekçileri (bir gözetleme yeri olarak) cehennemde onları gözlerler.

2) Mü'minlerin geçişleri ve uğrakları da cehennem üzerinden olacaktır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Herkes oradan geçecektir"* (Meryem, 71) buyurmuştur. Böylece, cennet bekçileri, mü'minleri, cehennem üzerinde karşılarlar ve onları orada (cehennem üzerinde) beklerler.

b) "**Mirsâd**", "**rasad**" (gözetleme) mastarından, mif'âl vezninde bir kelimedir. Bu kalıp, gözetleme işinin çok yapıldığını ifade eder. Çünkü mif'âl, tıpkı mi'târ, mi'mâr, mit'ân gibi, ism-i fâilin mübalağa sîgalarındandır. Denilmiştir ki cehennem Allah'ın düşmanlarını gözler ve onlara çok çetin davranacaktır. Bu tıpkı, *"Neredeyse o, öfkesinden çatlayacak"* (Mülk,

8) âyetinde anlatıldığı gibidir. Yine cehennemin bütün kâfir ve münafıkları beklediği söylenmiştir. Birinci görüştekiler, doğrulukları hususunda, *"Şüphesiz Rabbin, bir (mirsaddadır) gözetlemededir"* (Fecr, 14) âyetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer bu âyetteki "mirsad", isim değil de sıfat olsaydı, bu âyette, "اِنَّ رَبَّكَ لَمِرْصَادٌ" denilmesi gerekirdi."

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Cennet ve Cehennem Mevcut**

Âyet, cehennemin, yaratılmış olduğuna delalet eder. Çünkü âyetteki, *"cehennem bir mirsad idi"* ifadesi, *"hazırlanmış"* demek olur. Cehennem böyle olunca, cennet de böyle yaratılmış olur. Çünkü (bu açıdan) aralarında bir fark olduğunu söyleyen yoktur.

Azgınların Barınağı

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinin anlattığı hususdur: لِلطَّاغِينَ مَاٰبًا *"Azgınların dönüp dolaşıp girecekleri bir yerdir"* (Nebe, 22).

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Biz, o cehennemin sadece kâfirleri gözetleme yeri olduğunu söylersek, "لِلطَّاغِينَ مَاٰبًا" ifadesi, kendinden önceki âyetle ilgili olmuş olur ve takdiri mana da, "Şüphesiz ki cehennem, azgınlar için gözetleme yeridir" şeklinde olur; "مَاٰبًا" kelimesi de, "مِرْصَادًا" kelimesinden bedel olur. Yok, eğer biz, cehennemin mutlak anlamda gözetleme yeri olduğunu söylersek, *"Şüphesiz ki cehennem bir pusudur..."* âyetinde söz tamamlanmış olur, *"Azgınların dönüp dolaşıp girecekleri bir yerdir..."* cümlesi de yeni başlayan bir cümle olmuş olur. Buna göre âdeta, "Cehennem, herkes için bir gözetleme yeridir. Ama, tağî ve azgınlar için ise, hususi bir varış yeridir.." denilmek istenmiştir. Binâenaleyh, birinci görüşü benimseyenler, "مِرْصَادًا" kelimesi üzerinde vakıf yapmazlar. İkinci görüşü benimseyenler ise, burada vakıf yaparlar. Bu görüşte olanlar, "لِلطَّاغِينَ" kelimesi ile kastedilen mananın, "Kim Rabbine karşı tekebbür eder, O'na muhalefet ve muarazada aşırı giderse, işte azgın budur..." derler. Âyetteki "مَاٰبًا" kelimesinin manası, "varacakları, karar kılacakları yer..." şeklindedir.

Devirler Boyu Kalacaklar

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, لَابِثِينَ فِيهَا اَحْقَابًا *"Sonsuz devirler boyunca onun içinde kalacaklar"* (Nebe, 23) âyetinin beyan ettiği hususdur. Bil ki Allahu Teâlâ, cehennemin, azgınların bir karargahı olduğunu beyan edince, onların orada ne kadar kalacaklarını da beyan etmek üzere: *"Sonsuz devirler*

boyunca onun içinde kalacaklar..." buyurmuştur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kıraat imamlarının ekserisi, "لَابِثِينَ" şeklinde okurlarken, **Hamza** "لَبِثِينَ" (lebisîne) şeklinde okumuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) **Ferrâ,** "Bu iki okuyuşa göre, her iki kelimenin manası da aynıdır. Çünkü Arapçada "طَمِعٌ - طَامِعٌ" (uman); "فَرِحٌ - فَارِحٌ" (şımaran, taşkınlık yapan) denildiği gibi, "لَابِثٌ" ve "لَبِثٌ" de denilir ki, benzeri ifadeler çoktur" demiştir.

b) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "لَبِثٌ", daha kuvvetli mana ifâde eder. Çünkü "لَابِثٌ" kendisinden beklenenin, sudûr ettiği kimsedir. Halbuki, "لَبِثٌ" işi beklemek olan kimse için kullanılır. Dolayısıyla, "لَبِثٌ", bir mekanda bulunan ve oradan hiç ayrılmayan anlamına gelir..."

İKİNCİ MESELE

Ferrâ şöyle der: "Aslında اَحْقَبُ , "art arda, peş peşe, kesintisiz" anlamlarına gelir. Nitekim, birisi birini terkisine aldığı zaman, اَحْقَبَ فُلَانٌ فُلَانًا "Falanca falancayı terkisine, peşine aldı" denilir. Ki, heybeye, dağarcığa "اَلْحَقِيبَةُ " denilmesi de buraya varıp dayanır. (Zira, heybe, terkiye konulur). Yine, her günahı işlemiş olan kimse için "اِحْتَقَبَ" fiilinin kullanılması da böyledir.

Buna göre, "لَابِثِينَ فِيهَا اَحْقَابًا" ifadesinin anlamı, "Onlar, o cehennemde, birbirini izleyen, art arda gelen asırlar boyu kalacaklardır" şeklinde olur. Ki, bunun böyle olduğunun delili, *"Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayıp gideceğim, yahut (maksadıma erişinceye dek) uzun zamanlar geçireceğim..."* (Kehf, 60) ifadesidir. Çünkü bu ifadenin manası, "Ben ulaşıncaya yahut da ünsiyet kesbedinceye değin art arda geçen yıllar boyunca..." şeklinde olur.

Ahkâba

Bil ki, "اَحْقَابًا" kelimesi, "حُقْبٌ" kelimesinin çoğulu olup, bu kelime de, dil âlimlerine göre, seksen yıla tekabül eder. "اَلْحِقَبُ" (el-hıkabü) kelimesi, "yıllarca" demek olup, tekili "اَلْحِقْبَةُ" (el-hıkbetü)dür. Bu kelime ise, "sınırsız zaman" demektir. Müfessirlerden bu hususta şu izahlar varid olmuştur.

1) **Atâ, Kelbî** ve **Mukâtil, İbn Abbas**'ın âyetteki "اَحْقَابًا" kelimesi hususunda şöyle dediğini rivâyet etmişlerdir: "Bir "**hukb**", seksen küsur yıl

demektir. Sene ise, üç yüz altmış gündür. Gün ise, dünya günlerinden bir yıldır." Benzeri bir rivâyeti de, **İbn Ömer,** "merfû" olarak rivâyet etmiştir.

2) **Hilâl el-Hicrî, Hz. Ali** (r.a)'ye bu âyetin manasını sormuş, **Hz. Ali** (r.a) de, "**Hukb**", yüz yıl. Bir yıl, on iki ay, bir ay otuz gün, ama bir gün ise, bin yıldır..." demiştir.

3) **Hasan el-Basrî** de, "اَحْقَابًا"ın ne demek olduğunu kimse bilemez. Ne var ki, tek bir "**hukb**", yetmiş bin yıl; bu yılın tek bir günü de, sizin saydığınız bin yıl gibidir" demiştir. Buna göre şâyet, "**Ahkâb**", kelimesi her ne kadar çok uzun bir süreyi ifade etse bile, nihâyet yine de sonludur. Halbuki, cehennemliklerin azabı sınırsız ve sonsuzdur. Tam aksine ise, âyette "لَابِثِينَ فِيهَا الْاَحْقَابَ" denilmiş olsaydı, böyle bir soru varid olmazdı...

Bu sorunun bir benzeri de, kıble ehli hakkındaki "اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ" (Hûd, 107) ifadesidir" denilirse, biz deriz ki: Buna şu birkaç açıdan cevap verilebilir:

a) "**Ahkâb**" lafzı, sınırı ve sonu olan bir "**hukb** - uzun çağ"ın geçtiğine delalet etmez. Çünkü, tek bir hukb, sonludur. Buna göre âyetteki mana, "Onlar orada "ahkâblarca, ahkâblar boyunca" kalacaklardır. Bir "**hukb**" geçtikçe, onu bir başka "**hukb**" izleyecektir. Ve bu iş hep böyle sürüp gidecektir.

b) **Zeccâc**, âyetteki kelimenin manasının, "Onlar orada, içinde, bir serinlik ve bir serabın, içmenin tadılmayacağı "**ahkâblar**" boyunca kalacaklardır" şeklinde olduğunu söylemiştir ki, bu manaya göre, âyetteki "اَحْقَابًا" kelimesi, bir çeşit azabın sınırını belirlemiş olur ki, bu da, o cehennemliklerin o süre içinde, "**hamîm** - kaynar su" ve "**gassâk** - irin"in dışında bir soğukluk ve içeceği tadamayacakları azap çeşididir. Daha sonra, bu "**hamîm**" ve "**gassâk**"tan, başka bir cins azabın içine sokulurlar, demek olur.

c) Farz edelim ki, âyetteki "اَحْقَابًا" bir son ifâde etsin.. Ne var ki, bu ifâdenin, cehennemliklerin cehennemden çıkışlarına delaleti, "mefhûmî" bir delalettir. Halbuki, sarahaten ifade edilen (mantûk) ise, onların oradan çıkarılmayacaklarını göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlar oradan çıkmak isterler. Oysa onlar oradan çıkıcı değildirler. Onlar için kalıcı bir azap vardır"* (Mâide, 37) buyurmuştur. Mantûk'un tercih edileceğinde ise, şüphe yoktur.

Keşşâf sahibi bu âyetle ilgili olarak şöyle değişik bir izahta bulunmuştur: "Âyetteki "اَحْقَابًا" kelimesi, yağmuru, hayır ve bereketi az olduğunda

kullanılan "حَقِبَ عَامُنَا" deyimiyle, bol rızık elde edemeyen kimse hakkında kullanılan, "حَقِبَ فُلَانٌ فَهُوَ حَقِبٌ" ifadesine varıp dayanır ki, bunun çoğulu da "اَحْقَابٌ" olur. Böylece, âyetteki bu kelime "Onlar orada, bir darlık ve kıtlık içinde oldukları halde beklerler.." takdirinde, kelime (اَحْقَابًا) hal olarak mansub olmuş olur. *"Orada ne bir serinlik, ne de içilecek bir şey tadarlar..."* (Nebe, 24) ifadesi de bunun bir tefsiri olur.

Kaynar Su İçerler

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا * إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا جَزَاءً وِفَاقًا **"Orada, ne bir serinlik, ne de içilecek bir şey tadarlar. Sadece bir kaynar su... Bir de irin. Uygun bir ceza olarak..."* (Nebe, 24-26) âyetlerinin ifade etmiş olduğu hususdur. Bu ifade ile ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Eğer biz, **Zeccâc**'ın görüşünü tercih edersek, bu ifade, kendinden önceki ifade ile ilgili olmuş olur, "فِيهَا"daki zamir de, "اَحْقَابًا" kelimesine râci olmuş olur. Yok eğer bunu benimsemezsek, bu ifade, yeni başlayan müste'nef bir kelam olmuş olur. "فِيهَا"daki zamir de, "cehennem"e râci olmuş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Berd**

Âyetteki, "بَرْدًا" kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, bilinen serinlik, soğukluk anlamındadır. Buna göre âyetin manası, "Onlar, onca hararete rağmen, orada, ne serin bir rüzgâr, ne ateşe mani olacak gölge vesilesiyle bir rahatlık tadarlar; ne de, susuzluklarını dindirecek ve içlerinden o yangını silip süpürecek bir içecek bulabilirler... Velhasıl, onlar orada, ne serin bir hava, ne de soğuk bir su bulabilirler" şeklinde olur.

b) Âyetteki, "بَرْدًا" kelimesiyle "uyku" kastedilmiştir. Bu, **Ahfeş, Kisâî, Ferrâ, Kutrub** ve **Kıtbî**'nin görüşüdür. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Uykuya "بَرْد" denilmiştir, çünkü uyku, kişiyi rahatlatır, serinletir. Çünkü, susamış bir kimse uyuduğu zaman, uyku vasıtasıyla serinler." **Ebû Ubeyde** ve **Müberred,** buradaki "بَرْدًا" kelimesi ile, "uyku"nun kastedildiğini beyan etmek için de şairin şu beytini delil getirmişlerdir:

بَرَدَتْ مَرَاشِفُهَا عَلَيَّ فَصَدَّنِي عَنْهَا وَعَنْ رَشَافَتِهَا الْبَرْدُ

"O sevgilinin dudakları benim yanağımda soğudu. Beni, ona karşılık vermekten alıkoyan, sadece uyku oldu." Burada **"berd"**, görüldüğü gibi uyku manasında kullanılmıştır.

Müberred şöyle demektedir: "مَنَعَ الْبَرْدُ الْبَرْدَ" şeklinde, Arapların söyleyegeldiği bir atasözü vardır ki, bu, "Bana, uyumama ihtiyaç bırakmayacak miktar bir serinlik isabet etti, dokundu... (Onu elde ettim)" demektir.

Bil ki, birinci görüş daha evladır. Zira, lafzı, meşhur ve hakiki manasına hamletmenin mümkün olduğu yerlerde, onu nadir, garib ve mecazi bir manaya hamletmenin anlamı ve gereği yoktur.

İkinci görüşü benimseyenler, bu görüşlerini ispat sadedinde şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

1) Arapçada, ذُقْتُ الْبَرْدَ "soğuğu tattım" denilmez, ama ذُقْتُ النَّوْمَ "uykuyu tattım" denilir.

2) Cehennemlikler "zemherî'nin soğuğunu tadacaklardır. Binâenaleyh, "Onlar, soğuğu tatmamışlardır" denilemez... Farz edelim ki, bu serinlik ve soğukluk, kendisi yüzünden onların (ferahlık) değil, eziyet duydukları bir serinlik olsun.. Ama ne olursa olsun, onlar bir serinlik tadacaklardır. Bu delillerden birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: "Soğuğu, serinliği tatma" deyimi, mecâz olduğu gibi, "uykuyu tatma" deyimi de mecazdır. Bir de, âyetteki "لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا" cümlesiyle "Onlar, o cehennemde ne serin bir havayı, ne de soğuk bir nefesi teneffüs etmezler.." manası kastedilmiştir. Halbuki, solunan havanın geçtiği yer, ağız ve burundur. Binâenaleyh, "tatma" ifadesinin buralarda kullanılması, mümkündür.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hak, "لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْبَرْدَ" dememiş, tam aksine "لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا" buyurmuştur ki, bu, "tek bir serinlik" demek olup, bu da, "kendisinden istifade edecekleri ve rahatlayacakları serinlik..." demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hamîm**

Bazıları, "حَمِيمٌ" kelimesinin, erimiş tunç, eriyik anlamına geldiğini söylemişlerdir ki bu, yanlıştır. Tam aksine, "**hamîm**", alabildiğine sıcak, kaynar su, anlamındadır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Gassak**

Âlimler, "غَسَّاقًا"nın ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebû Muâz** şöyle demektedir: "Ben hocalarımdan, bu kelimenin, aslında Farsça bir kelime olduğunu, daha sonra Arapçaya geçtiğini ve

Farslıların bu kelimeyi, pis buldukları şeyler hakkında kullandıklarını ve buna, "غَاسَاكْ" (gâsâk) dediklerini duymuştum..."

2) غَسَّاق "takat getirilemeyecek derecede soğuk" anlamındadır ki bu, "**zemherîr**" diye adlandırılan şeydir.

3) "غَسَّاق" cehennemliklerin gözlerinden, derilerinden akan irin, cerahat, ter vb. pis, nemli, yapışkan şeylerdir. **Halîl**'in kitabında, غَسَقَتْ عَيْنُهُ - تَغْسِقُ - غَسَقًا - غَسَّاقًا - "Gözü, yaş, irin akıttı; çapaklandı.." şeklinde yer almaktadır:

4) "غَسَاقًا" kokmuş, kokuşmuş şey anlamındadır. Bunun delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet edilen şu hadistir. لَوْ اَنَّ دَلْوًا مِنَ الْغَسَّاقِ يُهْرَاقُ عَلَى الدُّنْيَا لَاَنْتَنَ اَهْلُ الدُّنْيَا *"Şâyet bir kova "gassâk", dünyaya dökülseydi, dünyadakilerin hepsi kokardı..."*[7]

5) "غَاسِقٌ" karanlığını döken, karanlık, anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ *"Çöktüğün dem, gecenin karanlığının şerrinden..."* (Felak, 3) buyurmuştur. Binâenaleyh, "غَسَّاق" da, tıpkı, karanlık bir şeyden irkilmesi gibi, ürküntü duyulan şey, hoşa gitmeyen siyah bir içecek anlamına gelir.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz, şöyle diyebiliriz: "Eğer "غَسَّاق" kelimesini, "alabildiğine soğuk" anlamına alırsak, âyetin takdiri, "Onlar orada, "**gassâk**" dışında bir serinlik; "**hamîm**" dışında da bir içecek tadamazlar" şeklinde olur. Ancak ne var ki, bu iki ifadenin ikisi birden âyetlerin nazmından dolayı getirilmiş olup, bunun şiirdeki delili, **İmriu'l-Kays**'ın şu beytidir:

كَاَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابِسًا لَدَى وَكْرِهَا الْعُنَّابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِى

"Kuşların kursakları, nemli ve kuru olmaları bakımından sanki, yuvalarında çişde ve çürümüş hurmaların bulunmasına benzer." Bu beyitte, kuşların kursakları, nemli olma bakımından, çişdeye; kuru olma bakımından da, çürümüş hurmaya benzetilmiştir. Ama biz, "غَسَّاق"ı, "irin" yahut "kokuşmuş yaş ile tefsir edersek, âyetteki "**hamîm**" ve "**gassâk**" istisnasının, ya, hem soğuk, hem içeceğe râci olması; yahut da sadece içeceğe has olması ihtimal dahilindedir.

Bunlardan birinci ihtimale gelince, kelamın takdiri, "Onlar orada, alabildiğine kaynamış olan "**hamîm**" ile, kokuşmuş irinden başka bir içecek tatmazlar" şeklinde olur.

---

7 Benzer Hadisi, **Tirmizi**, Cehennem, 4 (4/7071); **Müsned**, 3/28.

İkinci ihtimale göreyse âyetin takdiri, "onlar orada, alabildiğine kaynamış sudan başka bir içecek tatmazlar; yahut, "Onlar orada, kokuşmuş irinden başka bir içecek tatmazlar.." şeklinde olur. Ne murat ettiğini ise, Allah daha iyi bilir.

Buna göre şâyet, "İrin, içilmez! Peki daha nasıl, içecek şeylerden istisna edilmiştir!" denilirse, biz deriz ki: Bu bir kere sıvıdır. Dolayısıyla, bu demektir ki, o, bir nebze dahi olsa içilebilir cinstendir. Şimdi bunun içilebilir bir şey olmadığının sabit olması halinde, bu, istisna-i munkatı olmuş olur ki, bunun izahı da malumdur.

BEŞİNCİ MESELE: **Kıraat Farkları**

Hamza, Kisâî ve **Hafs**'ın rivâyetine göre **Âsım,** şedde ile "غَسَّاقًا" şeklinde okumuşlardır ki, buna göre bu kelime, "seyyâl, akıcı" anlamında, "فَعَّالٌ" vezninde olmuş olur. Diğer kıraat imamları da şeddesiz olarak "غَسَاقًا" şeklinde okumuşlardır ki, bu da "şerâb - içecek..." kelimesi gibi olmuş olur. Birinci okuyuşa göre bu ifade sıfatı, ikinci okuyuşa göre, içim olmuş olur.

Layık Ceza

Bil ki, Allahu Teâlâ, kâfirlerin çeşitli cezalarını açıklayınca, bundan sonra bu cezanın uygun bir ceza olduğunu da beyan etmiştir. "جَزَاءً وِفَاقًا" ifadesinin manası hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) Allahu Teâlâ onların ileri derecede isyan etmeleri, günah işlemeleri sebebiyle, onların başına ileri derecede şiddetli bir cezayı getirmiştir. Binâenaleyh bu ceza, o günaha denk ve uygun olmuş olur. Bu manaya göre bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Bir kötülüğün karşılığı, onun dengi olan bir kötülüktür"* (Şûra, 40) âyeti gibi olmuş olur.

2) Bu ceza, hak edilenden fazla veya noksan olmadığı için, uygun ve denk bir cezadır.

Nahivciler de, bu hususta şöyle birtakım izahlar yapmışlardır:

1) Arapçada, "وِفَاقٌ" ve "مُوَافِقٌ" kelimesi, aynı anlamındadır. Buna göre kelamın takdiri, "جَزَاءً مُوَافِقًا" şeklinde olmuş olur.

2) Bu kelime, mef'ûl-i mutlak olarak, mansubdur. Buna göre takdiri mana, "Amellerine uygun olan bir ceza olarak.." şeklinde olmuş olur.

3) Bu ceza, mastar ile nitelenmiştir. Bu tıpkı, "bu hususta çok ileridir; kâmildir..." anlamında olmak üzere, فُلَانٌ فَضْلٌ وَكَرَمٌ "Falanca, bir lütuf ve keremdir..." denilmesi gibidir. İşte, âyette de böyledir. O ceza, hak edilene

uygun olma bakımından kâmil ve tam uygun bir ceza olunca, "جَزَاءً" kelimesi "uygun, muvafık" kelimesiyle nitelenmiştir.

4) Burada bir muzaf hazfedilmiş olup, kelamın takdiri, جَزَاءَ ذَا وِفَاقٍ "uygunluk ve tenasüp taşıyan bir ceza..." şeklindedir. **Ebû Hayve** de, yine aynı kökten olmak üzere, "فَعَّالٌ" vezninde, وَفَّاقًا "çok uygun..." şeklinde okumuştur.

Mahdut İsyana Ebedi Ceza

Buna göre şâyet, "Sonsuz derecede şiddette ve de sonsuz olan bu azap, bir anlık küfre nasıl denk düşebilir? Üstelik, Ehl-i sünnete göre kişinin küfrü, Allah'ın yaratması ve icadıyla olduğuna göre, bu, buna nasıl uygun ve denk olabilir? **Mu'tezile** mezhebine göreyse, Allah'ın, onların iman etmeyeceğine dair ilmi bulunduğu için, onların imân etmeleri bizzat bu ilme terstir.. Binâenaleyh, bu iki zıt şeyden birisi var iken, buna aykırı olan diğerini varlık âlemine getirmeyi ve sokmayı teklif etmek, lizatihi imkansız olur. Ve de bu, iki zıddı bir arada bulundurmayı teklif olmuş olur. Dolayısıyla, bu denli ve sürekli olan bu azap, daha nasıl suça uygun ve muvafık olur?" denilirse, biz deriz ki: Allah, dilediğini yapar, istediğine hükmeder..

Cezanın Sebebi

Bil ki, Allahu Teâlâ, bu cezanın kısaca, onların işledikleri suça uygun olduğunu beyan edince, onların işledikleri suç çeşitlerini de ele almıştır. Bunlar burada, şu iki çeşit olarak varid olmuşlardır:

إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا ﴿٢٨﴾

"Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı.. Bizim âyetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..." (Nebe, 27-28)

Bunlardan **birinci** çeşidi, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا *"Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı.."* (Nebe, 27) âyetiyle anlatılan hususdur. Burada şu iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Hesaba çekilmek, hesap vermek, insana alabildiğine zor gelen bir şeydir. Çok zor gelen bir şey hususunda da, "ummak" kelimesi kullanılmaz. Tam aksine, âyette إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَخْشَوْنَ حِسَابًا "Çünkü onlar, hiçbir

hesaptan korkmuyorlardı" denilmesi gerekirdi... Buna şu açılardan cevap vermek mümkündür.

1) **Mukâtli** ve birçok müfessir, "لَا يَرْجُونَ"nin manasının, "لَا يَخَافُونَ" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bunun bir benzeri de, bu kişilerin, Cenâb-ı Hakk'ın, "مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا" (Nuh, 13) âyetinin tefsirindeki sözleridir.

2) Mü'min kimsenin mutlaka, Allah'ın rahmetini umması, beklemesi gerekir. Çünkü, mü'min kimse, imanı ile elde ettiği sevabın, küfrün dışında, diğer bütün günahların ikabından ve cezasından fazla olduğuna kesin gözüyle bakmaktadır. Binâenaleyh âyetteki, *"Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı.."* ifadesi, bunların mü'min olmadıklarına bir işarettir.

3) Burada, "**recâ**", "beklemek" anlamındadır. Çünkü bir şeyi uman, onu bekliyor, demektir. Ne var ki, bekleme çeşitlerinin en kıymetlisi "recâ"dır.. Binâenaleyh bu, "cins" türlerinin en kıymetlisinin adını almıştır."

4) Bu âyette, Allah karşısında hesap vermede "recâ" (ummak) tarafının korku tarafına baskın çıkacağına bir dikkat çekme vardır. Zira, kulun, Allah'ın va'di gereği, mükâfat tarafında Allah üzerinde bir hakkı vardır. Allah'ın da, ceza tarafında kulunun üzerinde bir hakkı vardır. Kerim kimse ise, kendisinin hakkını düşünebilir, ama başkasının kendisi üzerindeki hakkını kesinlikle düşünmez. Bu sebeple hiç şüphesiz, hesapta "recâ - ümit etmek" tarafı daha güçlü çıkacaktır. İşte bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak burada "recâ" maddesini kullanmış, "havf - korku" maddesine yer vermemiştir.

İkinci soru: Kâfirler, kötülük ve büyük günah namına ne varsa hepsini yapmaktadırlar. Binâenaleyh, evvelemirde Cenâb-ı Hakk'ın, o kâfirlerin işledikleri küfür çeşitlerinden sadece bunu zikretmesinin sebebi nedir?

Cevap: İnsanın arzu ve isteği hep iyiyi yapmada, yasak olan şeyleri yapmamada bulunur, yatar.. Bunun sebebi ise, kişinin, bundan ahirette istifade etmesidir. Fakat, ahiret hayatını inkâr eden kimse, güzel ve iyi namına hiçbir şey yapmaz, kötü şeylerden ise geri durmaz. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı"* ifadesi, onların, bütün kötülükleri yaptıklarına, iyi ve güzel namına hiçbir şey yapmadıklarına dikkat çekmektedir.

Onların **ikinci** tür kötü fiilleri ise, Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كِذَّابًا *"Bizim âyetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..."* (Nebe, 28) âyetinin anlattığı hususdur.

Bil ki, insanda bulunan "nefs-i nâtıka"nın, biri nazarî, biri de amelî olmak üzere, iki kuvveti vardır. İnsanın kemali ve mükemmelleşmesi ise, zatı gereği, hakkı; kendisiyle amel etmek için de hayrı, güzeli ve iyiyi görüp tanımasında yatmaktadır. İşte bundan dolayı, **Hz. İbrahim** (a.s), *"Ey Rabbim, bana bir hüküm bahşet ve beni salihlere kat..."* (Şuarâ, 83) demiştir. Binâenaleyh, *"Bana bir hüküm bahşet"* cümlesi, onun nazarî kuvvetinin mükemmelliğine; *"beni salihlere kat..."* cümlesi de, amelî kuvvetinin mükemmelliğine bir işarettir. İşte burada, Allahu Teâlâ, bu kimselerin bu iki şey hususunda hallerinin adi ve düşük mertebede olduğunu beyan etmiştir. Amelî kuvvetleri hususunda, bu kuvvetlerinin bozulduğuna, *"Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı..."* cümlesi ile dikkat çekmiştir ki bu, "Onlar, kötülük ve çirkinlik namına ne varsa, hepsini yapmışlar; taat, iyi ve güzel namına ne var ise, hiçbirine arzu duymamışlardır" demektir. Nazari kuvvetlerine gelince, bunun da bozulduğuna, Cenâb-ı Hak, *"Bizim âyetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..."* âyeti ile dikkat çekmiştir ki, bu da, "Onlar, kalpleriyle hakkı inkâr ediyor ve batılda ısrar ediyorlardı.." demektir.

Yaptığımız bu tefsiri iyice kavradığın an, Hak Teâlâ'nın, onların kötülük ve fesat hususunda daha fazlasının yapılmasının aklen mümkün olmadığı bir noktaya vardıklarını beyan ettiği ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, onların fiil ve hareketleri bu şekilde olunca, buna uygun düşen de, işte bu büyük ceza olmuş olur. Bununla, Cenâb-ı hakk'ın "جَزَاءً وِفَاقًا" ifadesiyle anlatmak istediği şeyin doğruluğu sabit olmuş olur. Kur'ân'ın incelikleri ne acayip ve yücedir! Ne var ki, bunca zaman geçmesine rağmen, bunlar hiç kimsenin dikkatini çekmemiştir. Bu sırları bilmeyi bu zayıf kuluna tahsis edip lütfettiği için, O'nun şanının ve burhanının yüceliğine uygun ve muvafık bir hamd, işte O'na olsun...

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bizim âyetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..."* ifadesi, onların, tevhit, nübüvvet, meâd hususundaki delillerin tümü ile, şer'i hükümleri ve Kur'ân'ı yalanladıklarını gösterir ki, bu da, onlardaki nazari kuvvetin düşüklük, fasit oluş ve dosdoğru yoldan uzak bulunmada en son noktaya varıp dayandığına delalet eder. Âyetteki "كِذَّابًا" kelimesi, "تَكْذِيبًا" demektir. Çünkü, "فِعَّالٌ" de, "tef'îl" babının mastarlarındandır. Nitekim **Zeccâc,**

لَقَدْ طَالَ مَا رَيَّثَنِي عَنْ صَحَابَتِي وَعَنْ حِوَجٍ قِضَّاؤُهَا عَنْ شِفَائِنَا

"Andolsun ki, o beni, karşılanması ve giderilmesi şifa ve deva yerine geçen ihtiyaçlar ve (başkalarıyla) birlikteliklerden müstağni kıldı..." şeklinde bir beyit nakletmiştir ki, bu beyitte geçen "قِضَاؤُهَا" kelimesi, "قَضَيْتُ - قِضَاءً" **Ferrâ**, "قِضَاءً" kelimesinin, **Yemen**'e ait fasih bir lehçe olduğunu söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, خَرَّقْتُ الْقَمِيصَ خِرَاقًا "Gömleği iyice yırttım..." deyimidir. O sözüne şöyle devam eder: "Merve üzerinde iken, onlardan bir bedevi bana görüşümü sorarak, اَلْحُلْوُ اَحَبُّ اِلَيْكَ اَمِ الْعِصَارُ "Sen, tatlıyı mı daha çok seversin, yoksa şırayı mı?" dedi." **Keşşâf sahibi** de şöyle demiştir: "Ben, bir âyeti tefsir ediyordum. Tam o sırada bedevilerden birisi, لَقَدْ فَسَّرْتَهَا فِسَارًا مَا سَمِعَ بِهِ "Sen bu âyeti, daha önce hiç duyulmamış bir şekilde yorumladın!" dedi.." Bu kelime şeddesiz olarak "كِذَابًا" **(kizâben)** şeklinde de okunmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, yine "كَذَّبَ" fiilinin mastarıdır. Delili ise şairin,

فَصَدَّقْتُهَا اَوْ كَذَّبْتُهَا وَالْمَرْءُ يَنْفَعُهُ كِذَابُهُ

"Onu ya yalanladım, ya da doğruladım. Doğrusu şu ki, kişiye, yalanlaması (ya da, yalan söylemesi) fayda verir" şeklindeki beytidir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا *"Allah sizi yerden, bir bitirişle bitirdi.."* (Nûh, 17) âyeti gibidir ki, buna göre âyetteki ifadenin takdiri, وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَكَذَّبُوا كِذَّابًا "Onlar âyettekini yalanladılar. O halde bu demektir ki, onlar iyice yalanladılar.." şeklindedir.

b) Bu kelime, "كَذَّبُوا" tarafından mansub olması; çünkü bu ifade "كَذَبُوا" "yalan söylediler.." anlamını kapsamaktadır. Sebebiyse, hakkı her yalanlayan kimsenin, aynı zamanda yalancı (كَاذِبٌ) da olmasıdır.

c) "كِذَّابٌ" kelimesinin, اَلْمُكَاذَبَةُ "karşılıklı olarak birbirine yalan söylemek" anlamına alınması.. Bu durumda mana, "Âyetlerimizi yalanladılar da, böylece, karşılıklı olarak birbirlerine yalan söyleyip, birbirlerini aldattılar.." şeklinde olur. Yahut da, "Birbirlerine yalan söyledikleri halde âyetlerimizi yalanladılar..." şeklinde olur. Çünkü, Müslümanların yanında oldukları zaman onlar yalan söylüyorlar, onların yanında bulunduklarında da Müslümanlar yalan söylüyorlar, böylece de aralarında, bir karşılıklı aldatma **(el-mukâzebe)** meydana geliyordu. Yine bu ifade كَاذِبٌ "yalancı" kelimesinin çoğulu olarak, "كُذَّابًا" şeklinde de okunmuştur. Yani, "Onlar, yalancılar oldukları halde âyetlerimizi yalanladılar" demek olur.

Bazen de "كُذَّابٌ" kelimesi, tekil anlamda olup, yalan söylemede aşırılığı ifâde eder. Meselâ, رَجُلٌ حُسَّانٌ "çok iyi adam", رَجُلٌ بُخَّالٌ "çok cimri insan"

demen gibi, yine رَجُلٌ كُذَّابٌ "çok yalan söyleyen adam" demen bunun gibidir. Böylece kelime, "كَذَّبُوا" fiilinin mastarının sıfatı olup,كَذَّبُوا تَكْذِيبًا كُذَّابًا مُعْرِطًا كَذِبُهُ "Onlar, yalanı çok aşırı ve ileri noktada bulunan bir yalan ile âyetlerimizi yalanladılar" şeklindedir.

Her Şey Kaydedilmiştir

وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾ فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ اِلَّا عَذَابًا ﴿٣٠﴾

"Biz ise, her şeyi yazıp saymışızdır. İşte tadın! Artık size azabı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız.." (Nebe, 29-30).

Bil ki Cenâb-ı Hak, onların kuvve-i ameliyye ile kuvve-i nazariyyedeki durumlarının fesât ve bozulmuşluğunun en uç noktalara ve en ileri mesafelere varmış olduğunu beyan edince, daha sonra kemmiyet ve keyfiyet bakımından bu hallerin tafsilatının kendisine malum olup, bunlar sebebiyle hak edilecek ilâhi cezanın miktarının kendisince bilinmekte olduğunu beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur: وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا *"Biz ise, her şeyi yazıp saymışızdır"* (Nebe, 29). Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc şunu söylemiştir: "كُلَّ" kelimesi, "اَحْصَيْنَاهُ" fiilinin kendisini tefsir ettiği bir muzmar fiil sebebiyle mansubdur. Manası ise, ...وَاَحْصَيْنَا كُلَّ شَيْءٍ "Bu bir şeyi saymışızdır..." şeklindedir." **Ebu's-Simâl** ise, mübteda olmak üzere, kelimeyi merfu olarak "وَكُلُّ شَيْءٍ" şeklinde okumuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Allah Cüz'iyyatı Bilir**

"وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ" cümlesinin anlamı, "Biz her şeyi, asla yok olmayacak, değişikliğe de uğramayacak bir biçimde bilmişizdir.." şeklinde olup, bunun bir benzeri de, *"Allah onu saymıştır, onlarsa bunu unutmuşlardır..."* (Mücadele, 6) âyetidir. Bil ki bu âyet, Allahu Teâlâ'nın "cüz'iyyâtı" bildiğine delalet eder. Yine şunu bil ki, böylesi âyetler te'vil götürmezler. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak bunu, *"uygun bir ceza olmak üzere..."* (Nebe, 16) şeklindeki dava ve kaziyyesini teyit etmek üzere zikretmiştir. Buna göre O sanki, "Ben, onların yaptığı şeylerin hepsini, istikametlerini, ikâb ve mükâfatın meydana gelmesine sebep ve vesile olan durum ve hallerini çok iyi biliyorum. İşte bu sebeple şüphesiz ki ben, amellerine uygun olacak miktarda

bir azabı onlara ulaştıracağım..." buyurmuştur. Şurası bilinmektedir ki, ancak böylesi bir miktarın ulaştırılabilmesi için de, Cenâb-ı Hakk'ın bütün cüz'iyyâtı bildiğinin sabit ve kesin olması gerekir. İşte bu da sabit olunca, bunu inkâr eden herkesin, kesin olarak kâfir olduğu ortaya çıkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"اَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا" ifadesi hakkında iki izah şekli bulunur:

a) Kelamın takdiri, "Biz onu, mükemmel bir sayışla saydık... (اَحْصَيْنَاهُ ...اِحْصَاءً) şeklindedir. Burada şüphesiz ki, "اِحْصَاءً" buyurulmamış da, "كِتَابًا" buyurulmuştur; çünkü, kitabet ve yazı, ilmin gücü ve kuvveti hususunda son noktayı gösterir. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.s) قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ *"İlmi, yazıyla kaydediniz, bağlayınız"* buyurmuştur. O halde Cenâb-ı Hak sanki, "Biz her şeyi, kuvvet, kesinlik ve te'kid hususunda yazılmış olana denk bir sayışla, mükemmelen sayıp yazmışızdır.." buyurmuştur. O halde, "كِتَابًا" kelimesinden maksat, "bu sayıp dökme ve bilme" işini te'kid etmektir. Bil ki bu te'kid şüphesiz, ehl-i zahirin anlayışına uygun ve layık olan bir tarz üzere gelmiştir. Çünkü yazılan şey, zamanla kaybolabilir. Allahu Teâlâ'nın eşya hakkındaki ilmi ise, zeval ve yokluk kabul etmez; çünkü, bir ilim, zâtı gereği, zorunlu ve vaciptir.

b) "كِتَابًا" kelimesinin, مَكْتُوبًا "yazılmış olduğu halde" anlamında hal olması.. O halde mana, "Biz her şeyi, Levh-i Mahfuz'da yazılmış olduğu halde iyice saymışızdır.." şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz her şeyi apaçık bir kitapta saymışızdır"* (Yasin, 12) âyeti gibidir. Yahut da, "Hafaza meleklerinin sahifelerine yazılmış olduğu halde.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ اِلَّا عَذَابًا *"İşte tadın! Artık size azabı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız.."* (Nebe, 30) buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak önce, ikabın hallerini şerh edip, sonra onun, "uygun bir ceza" olduğunu ortaya koyup; sonra da, onların çirkin fiillerinin ayrıntılarını açıklamak suretiyle, daha önce ortaya koymuş olduğu, "cezanın uygun ve muvafık olduğu" iddiası da doğruluk kazanınca, pek yerinde olarak bundan sonra yeniden cezadan bahsetmiştir. Âyetteki, "فَذُوقُوا" emrine gelince, buradaki "fâ" ceza için olup, azabı tatma işinin, onların, daha önce açıklanmış olan kötü fiillerinin bir neticesi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple buradaki fâ, جَزَاءً وِفَاقًا "uygun bir ceza olarak" ifâdesini dile getirdiği mananın aynısını dile getirmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Azabın Şiddetini Gösterme Üslubu**

Bu âyet, pek çok yönlerden azaplandırmada fazlalık olacağına delalet etmektedir:

1) "فَلَنْ نَزِيدَكُمْ" ifâdesindeki "لَنْ" edatı, olumsuzluğu te'kid etmektedir.

2) Cenâb-ı Hak onları, *"çünkü onlar hiçbir hesap ummuyorlar"* (Nebe, *27)* âyetinde gaib sîgasıyla zikretmişken, burada ise, hitap sîgasıyla, "tadınız.." diyerek zikretmiştir. Bu da, gazap ve öfkenin fazlalığına delalet eder.

3) Allahu Teâlâ ikab ve cezanın yönlerini iyice saymış, daha sonra da bunun, amellerine uygun bir ceza olduğunu söyleyerek, kepazeliklerini tadâd etmiştir. En sonunda da, "tadınız" buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, hüküm beyan etmiş ve delil ikame buyurmuş; sonra da, bu görüşünü aynen tekrar etmiştir. Bu ise, cezalandırma ve azapta, mübalağa ve şiddete delalet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu âyet, Kur'ân'da, cehennemliklere en şiddetli davranan âyetlerdendir. Onlar, bir azap türünden kurtulmayı isteyip dilediklerinde, onlara, bundan daha şiddetlisi ile mukabele edilmektedir..."* buyurmuştur. Geriye, âyetle ilgili iki soru kalmıştır:

Allah Kâfirlere Hitab Eder mi?

Birinci soru: Allahu Teâlâ daha önce kâfirlerin vasfı hakkında, *"Allah onlarla ne konuşur, ne de onlara bakar..."* (Âl-i İmran, 77) buyurmamış mıydı? Ama burada, *"tadınız"* buyurunca, onlarla konuşmuş olmuyor mu? (Ne dersiniz?)

Cevap: Müfessirlerin ekserisi şöyle demiştir: Âyetin takdiri şöyledir: فَيُقَالُ لَهُمْ ذُوقُوا "Onlara, "tadınız" denilir.." şeklindedir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu durumda da, bu sözü söyleyen kimseye, *"Artık size azabı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız..."* (Nebe, 30) demesi uygun düşmez. Aksine bu söz ancak, Allah'a yakışır ve yaraşır.."

Cevap olmaya en layık izah لَا يُكَلِّمُهُمْ *"onlarla konuşmayız..."* ifâdesinin, "onlarla, güzel ve faydalı bir söz konuşmaz.." anlamında olduğunun söylenmesidir. Zira, karine bulunduğunda, umûmî bir hükmün tahsis edilmesi imkansız değildir. Çünkü, *"onlarla konuşmaz..."* ifadesi, ki Cenâb-ı Hak, kendisinin onlara hiç faydasının dokunmayacağını ve onlara zerre kadar da değer vermeyeceğini beyan etmek için zikretmiştir... Bütün bunlar ise ancak, güzel ve hoş söz ile meydana gelebilir... (Onlara hoş söz söylemeyeceği için, hiçbir faydası da dokunmayacaktır...)

Azabın Devamlı Arttırılması?

İkinci soru: Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirin azabını ebedi olarak arttıracağına delalet etmektedir. Bu arttırmaya gelince, onun, onlar tarafından

ya hak edilmiş olduğu, ya da hak edilmemiş olduğu söylenebilir. Eğer bu onlar tarafından hak edilmiş ise, bundan vazgeçmek, her şeyden önce bir ihsan ve lütuftur. Kerim olan kimse, kendi hakkından vazgeçtiğinde ise, ona, onu tekrar geri istemek yakışmaz!.. Bu arttırmanın, onlar tarafından hak edilmemiş olması haline gelince, onlara bunu ulaştırmak bir zulüm olur o zaman... Bu ise Allah hakkında caiz değildir..

Cevap: Nasıl ki bir şey, zatından kaynaklanan bir hususiyetten dolayı etkili oluyorsa, işte (bu hususiyet) devam ettiği sürece, bu devamdan dolayı o şeyin tesiri de artar.. Şüphesiz bu durum daha çok oldukça, elem ve acı verme de daha fazla ve çok olacaktır. Ve yine, bu arttırma hak edilmiştir. Onun bazı durumlarda terk olunması, o kimsenin aklanıp, ibrâsını gerektirmez. Allah ne dilediğini en iyi bilendir...

Tehditten Sonra Müjde

Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlere olan vaîd ve tehdidini zikredince, bunun peşinden hayırlı kullarına olan va'dini getirmiştir. Ki bu da, şunlardan meydana gelmektedir:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾ وَكَأْسًا دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا ﴿٣٦﴾

"Şüphesiz takva sahipleri için selamet ve vuslat vardır; bahçeler, üzüm bağları, memeleri tomurcuklanmış bir yaşıt kızlar, dolu kadeh... Orada ne boş bir lakırdı, ne de birbirine yalan söyleme işitirler... Rabbinden bir mükâfat ve yeter bir bağış olarak..."
(Nebe, 31-36)

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا *"Şüphesiz takva sahipleri için selamet ve vuslat vardır"* (Nebe, 31) âyetinin beyan ettiği husus. "Müttakî"ye gelince, bunun tefsiri, daha önce pek çok yerde geçmişti. "مَفَازًا" kelimesine gelince, bunun, "kazanmak, gayeye ulaşmak" anlamında bir mastar olması muhtemel olduğu gibi, "bir kazanma mekanı, mahalli" anlamına gelmesi de mümkündür. Kazanmaktan ise, matlubu elde etmenin murat edilmiş

olması muhtemel olduğu gibi, bununla, "azaptan kurtuluşu kazanmanın" ya da her ikisini birden kazanmanın murat edilmesi de muhtemeldir. Bana göreyse, bunun, matlubu elde etmekle tefsir edilmesi, azaptan kurtuluşu elde etmek, ya da her ikisini, yani helakten kurtulup maksuda ulaşmayı başarmakla tefsir etmekten daha güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak "مَفَازًا" ifâdesini müteakip cümleyle tefsir etmiştir ki, bu da, *"Bahçeler, üzüm bağları..."* (Nebe, 32) âyetidir. Şu halde "مَفَازًا" murat edilenin, burada zikredilen kadar olması gerekir.

Buna göre şâyet, "Helakten kurtulmak, lezzet elde etmekten daha mühimdir. O halde Cenâb'ı Hak, niçin en mühim olanı zikretmedi de, mühim olmayanı zikretti" denilirse, biz deriz ki: Helakten kurtulmak, lezzet ve hayrı elde etmeyi gerektirmez. Lezzet ve hayrı elde etmeye gelince, helakten kurtulmayı gerektirir. Binâenaleyh, bunun ifade edilmesi daha uygun olur.

Cennette Bağlar, Bahçeler

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, حَدَائِقَ وَاَعْنَابًا *"Bahçeler, üzüm bağları"* (Nebe, 32) âyetinin ifade ettiği hususdur. "حَدَائِقَ ، حَدِيقَةٌ" kelimesinin çoğulu olup, bu da, etrafı çevrilmiş bahçe, bostan anlamına gelip, Arapların, "etrafını kuşattılar" anlamında kullandıkları, "اَحْدَقُوا بِهِ" ifâdesine varıp dayanır. "وَاَعْنَابًا" kelimesinin, nekire getirilmesi, o üzüm bağlarının kalitesinin çok üstün olduğunu göstermek içindir.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَوَاعِبَ اَتْرَابًا *"Memeleri tomurcuklanmış bir yaşıt kızlar..."* (Nebe, 33) âyetinin ifade ettiği hususdur. "كَوَاعِبُ" kelimesi, "كَاعِبٌ" kelimesinin çoğulu olup, bu da, memeleri tomurcuklanıp yuvarlaklaşan genç kız, anlamındadır. Yani, memeler görünme bakımından, tıpkı topuk ve değirmi, yuvarlak bir biçim alırlar.

Dihak Kelimesi

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَاْسًا دِهَاقًا *"Dolu kadeh..."* (Nebe, 34) âyetinin ifâde ettiği hususdur. "دِهَاقًا"ın ne demek olduğu hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Ebû Ubeyde, Zeccâc, Kisâî ve **Müberred** gibi dil âlimlerinin çoğuna göre, kelime, "dopdolu" anlamına gelmektedir, **İbn Abbas,** bir uşağını çağırmış ve ona, "Bana bir "**dihâk**" getir.." demiş, bunun üzerine, ona, dopdolu bir kadeh getirmiştir. Bunun üzerine **İbn Abbas**, "işte

"دِهَاقًا" budur..." der. **İkrime** de şöyle der: "Ben, **İbn Abbas**'ın, "اِسْقِنَا وَاَدْهِقْ لَنَا" dediğini defalarca duydum.

İkinci görüş: دِهَاقًا "art arda, peş peşe" anlamındadır. Bu da, **Ebû Hureyre, Saîd İbn Cübeyr** ve **Mücâhid**'in görüşüdür. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu sözün aslı Arapların, اَدْهَقْتُ الْحِجَارَةَ اِدْهَاقًا "Taşı, yerine iyice oturttum" şeklindeki sözlerine varıp dayanır. Ki bu söz de, taşların iyi biçimde birbirine girmesi, yapışması demektir. Bu açıklamayı, **Leys** yapmıştır. Bu manaya göre, "مُسْتَتَابِعٌ" tıpkı, مُتَدَاخِلٌ "iç içe girmiş, girift" kelimesi gibi olmuş olur.

Üçüncü görüş: İkrime'nin bu kelimeye, "arı duru, saf" manası verdiği de rivâyet edilmiştir. Bu görüşe göre "دِهَاق" kelimesinin, "دَاهِقٌ"un çoğulu olması mümkündür. Ki, "دَاهِقٌ" da, kendisiyle üzümlerin sıkıştırıldığı iki ağaç parçası anlamına gelir. Buna göre, âyetteki "كَأْسٍ" ile, içki kastedilmiş olur. **Dahhâk** şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen "كَأْسٍ" kelimeleri, "içki" anlamına gelir." Buna göre kelamın takdiri, "Dihâklı, yani dihâk ile sıkılıp elde edilmiş içkiler..." şeklinde olmuş olur.

Cennet İçkisi Aklı Etkilemez

Beşincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا *"Orada ne boş bir lakırdı, ne de birbirine yalan söyleme işitirler..."* (Nebe, 35) âyetinin beyan ettiği hususdur. Âyetle ilgili olarak iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Buradaki "فِيهَا" zamiri neye râcidir?

Cevap: Bu hususta şu iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu zamir, "كَأْسٍ" kelimesine râcidir. Buna göre mana "içtikleri o kadehler yüzünden aralarında boş söz cereyan etmez.." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, dünyada iken içki içenler, hep batıl şeyleri konuşurlar! Halbuki cennettekiler, cennet içkilerini içtiklerinde, sarhoş olmazlar, akıllarını yitirmezler, abuk-sabuk da konuşmazlar.

b) Buradaki zamir, "cennet"e râcidir, yani, "Onlar cennette, hoşlanmayacakları hiçbir şey duymazlar" demektir.

İkinci soru: Şedde ile "**kizzâb**", mübalağa (ileri mana) ifade eder. Binâenaleyh bunun, "وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كِذَّابًا" (Nebe, 28) âyetinde bu şekilde yer alması uygundur. Çünkü bu âyet, onların ileride yalan söylediklerini anlatır. Burada ise, "**kizzâb**" şeklinde gelmesi pek uygun düşmez. Çünkü, *"Orada ne boş bir lakırdı, ne de bir yalan işitirler"* âyeti, onların *"büyük bir yalan"* duymadıklarını ifade eder. Dolayısıyla bu, onların ufak-tefek yalanlar

duymayacakları manasına gelmez. Ama âyetin anlatmak istediği şey bu değil, aksine cennetliklerin orada, kesinlikle hiçbir yalan duymayacaklarını anlatmaktır. Velhasıl bu "**kizzâb**" lafzı, mübalağanın nefyini (büyük yalanın olmadığını) ifade eder. Âyette kastedilen mana ise, yalanın hiç olmadığıdır?

Kıraat Farkının İzahı

Cevap: Kisâî, 28. âyetteki kelimeyi şedde ile, "**kizzâb**" şeklinde, bu âyettekini de şeddesiz "**kizâb**" şeklinde okumuştur. Belki de bundan maksadı, bu soruda ortaya koyduğumuz hususdur. Çünkü burada kelimeyi şeddesiz okumak, ehl-i cennetin asla yalan duymadıklarını ifade eder. Zira şeddesiz "**kizâb**" ile "**kezib**", aynı manaya gelir.

Ebû Ali el-Fârisî, tıpkı "kitab"ın, "كَتَبَ"nin mastarı olduğu gibi, "**kizâb**"ın da "كَذِبَ" (yalan söyledi) fiilinin mastarı olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh durum böyle olunca, bu kelimeyi şeddesiz okumak, yalanın orada hiç duyulmayacağını ve bulunmayacağını (nefyi) ifade eder. 28. âyetteki kelimeyi şeddeli okumak ise, yalanın söz konusu oluşunda (sübutta) ileriliği ifade eder. Böylece de bu iki yerdeki kıraatten elde edilen maksat en güzel bir biçimde elde edilmiş olur. Şimdi biz, eğer **Kisâî**'nin kıraatine tutunursak, soru kendiliğinden düşer. Yok eğer, her iki yerde de şeddeli okunuşunu kabul edersek, ki bu diğer kıraat imamlarının okuyuşudur, sorunun cevabı şu şekilde verilebilir: Hak Teâlâ'nın, *"Orada ne boş bir lakırdı, ne de yalan işitirler"* ifadesi, daha önce geçen, (28. âyetteki) yalanlamaya (**kizb**'e) bir işaret olup, buna göre mana, "Bu mutlu kimseler, o kâfirlerin batıl ve boş laflarını artık burada duymazlar" demek olur. Bunun neticesi de, "onları gelip bulan bu cennet nimetleri, düşmanlarının zahmetinden ve onların fasit sözleri ile yalan-batıl görüşlerini dinlemekten uzak ve temizdir" manası olur.

Sayısız İhsan

Hak Teâlâ cennetliklerin çeşitli nimetlerini sayarken bir de şöyle buyurmuştur: جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا *"Rabbinden bir mükâfat ve yeter bir bağış olarak..."* (Nebe, 36).

Bu âyetle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc, bu ifadenin takdirinin, جَازَاهُمْ بِذٰلِكَ جَزَاءً وَاَعْطَاهُمْ عَطَاءً حِسَابًا "Allah onları, bunlarla alabildiğine mükâfatlandırdı ve onlara hesapsız bağışta

bulundu" şeklinde olduğunu söylemiştir. Çünkü, "جَازَاهُمْ" ve "اَعْطَاهُمْ" fiilleri, temelde aynı manayadır.

***İKİNCİ MESELE:* Cennete Allah'ın Va'di Olarak Girilir**

Âyette şöyle bir soru var: "Allahu Teâlâ, aynı şeyi, hem ceza (karşılık) hem atâ (bağış) diye vasfetmiştir, halbuki bu olamaz. Zira, "**cezâ**", hak etme manasını çağrıştırır; "**atâ**" ise, hak etmeden verilmeyi ifade eder. Dolayısıyla ikisini birleştirmek, zıt şeyleri bir araya getirmek olur? Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu soruya ancak Ehl-i sünnetin görüşüne göre cevap verilebilir ve şöyle denir: Bize göre, bir şeyi hak etme, yapılanlara Allahu Teâlâ'nın karşılık vermesinin, O'na vacip oluşundan değil, O'nun va'dinin gereğidir. Binâenaleyh bu mükâfat, yapılan fiile (ibadete) dayandırılmış o va'de nazaran bir ceza (karşılık), hiç kimsenin Allahu Teâlâ üzerinde alacağı olmaması açısından da bir bağış olmuş olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bi Gayrı Hisab**

Âyetteki, "**hisab**" ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "yeterli, kâfi" manasınadır ve Arapların, "Bana kâfi derecede verdi" manasında söyledikleri "اَعْطَانِى مَا اَحْسَبَنِى" şeklindeki sözlerindendir. "Onun benim halimi bilmesi, O'ndan istememe hacet bırakmaz (حَسْبِى) "sözü de, bu manadadır. Şairin şu beyti de bu manadadır:

فَلَمَّا حَلَلْتُ بِهِ خَمَّنِى فَاَوْلَى جَمِيلًا وَاَعْطَى حِسَابًا

"Yanına vardığımda, beni kucakladı ve bana güzel şeyler verip, yeterli bağışta bulundu."

2) "**Hisâb**" kelimesi, bir şeyi sayıp döküp, miktarını belirlediğinde söylediğin, حَسِبْتُ الشَّىْءَ "Onu hesap ettim" ifadesine dayanır. Binâenaleyh âyetteki bu kelime, "Va'dettiğini kat kat vermeye göre hesap edilmiş, verilmiş bir bağış..." manasınadır. Çünkü Allahu Teâlâ, yapılan iyi amellerin karşılığını, şu üç şekilde belirlemiştir:

a) On katı,

b) Yedi yüz katı,

c) Sınırsız olarak... Nitekim O, *"Şüphesiz O (Allah), sabırlıların mükâfatını, hesapsız-sınırsız verir"* (Zümer, 10) buyurmuştur.

3) **İbn Kuteybe**'ye göre bu kelime, "çokça" manasınadır ve Arapların, "Ona çokça verdim" manasında söyledikleri, "اَحْسَبْتُ فُلَانًا" ifâdesindendir. Nitekim şair de,

وَنُقْفِى وليدَ الْحَىّ إِنْ كَانَ جَائِعًا وَنُحْسِبُهُ إِنْ كَانَ لَيْسَ بِجَائِعِ

"Eğer aç ise, mahallemizin çocuğunu doyurur, ihtiyacını karşılarız; ama aç değilse şâyet, o zaman da, "yeter" diyene kadar veririz" demiştir.

4) Allahu Teâlâ, onların cezaları, yaptıklarının karşılığı demek olan bu mükâfatı onlara verdiği gibi, bundan fazlasını da bir lütuf (hisab) olarak verir. İşte bu yüzden buna "hisâben" demiş ve bu hesap anında amellerinin karşılığını, bağış olan mükâfatından ayırmış olur.

5) Allahu Teâlâ, cehennemliklerin cezası hususunda, "**cezâen vifâkan**" (tam uygun ceza) (Nebe, 26) buyurunca, cennetliklere va'dettikleri için de, "**cezâen atâen hisaben**" demiştir ki bu, "Mükâfatında bir noksanlık, bir cimrilik, bir kusur olmasın diye, amellerinizin mükâfatını verirken hesabı nazar-ı dikkate aldım" demektir. Bununla ne murat ettiğini ise en iyi bilen Allahu Teâlâ bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Katîb, bu kelimeyi, tıpkı, "müdrik" manasında "**derrâk**" denilişi gibi, muhsib (hesab eden - fazla veren) manasında, şeddeli olarak, "حَسَّاب" (hassâb) şeklinde okumuştur. Bu kıraati, **Keşşâf sahibi** nakletmiştir.

Rahman'dan Bir Bağış

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlerin cezasını ve müttakilerin mükâfatını anlatırken, bunları ileri derecede ortaya koyunca, bu hususdaki sözünü, şöyle bitirmiştir:

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ﴿٣٧﴾

"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbinden, Rahman'dan... Onlar O'na hitap etmeye asla güç yetiremezler" (Nebe, 37).

Bu âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Farklı Kıraatler ve İ'rablar**

Gerek, "رَبِّ السَّمٰوَاتِ" gerekse "الرَّحْمٰنِ" ifadeleri, şu üç şekilde kıraat olunmuştur:

1) Merfu olarak... Bu, **İbn Kesir, Nâfî** ve **Ebû Amr**'ın kıraatidir.

2) Her ikisi de mecrur (kesreli) olarak... Bu, **Âsım**'ın ve **Abdullah b. Âmir**'in kıraatidir.

3) "Rabb" kelimesi mecrur, "Rahman" kelimesi merfu (ötüreli) olarak... Bu da **Hamza** ve **Kisâî**'nin kıraatidir. Her ikisi de merfu okunursa, şu izahlar yapılabilir:

a) "**Rab**" kelimesi mübteda, "**Rahman**" haberdir. Daha sonra yeni bir cümle başlamış ve *"Onlar O'na hitap etmeye asla güç yetiremezler"* demiştir.

b) "**Rab**" mübteda, "**Rahman**" onun sıfatı, "لَا يَمْلِكُونَ" cümlesi ise, haberdir.

c) Her ikisi de, mahzuf mübtedanın, iki haberi olup, هُوَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ هُوَ الرَّحْمٰنُ "O, göklerin ... Rabbi'dir, O, Rahman'dır" takdirindedir. Bundan sonraki ise, yeni bir cümledir.

d) "**Rahman**" kelimesi ile "...لَا يَمْلِكُونَ" cümlesi, "**Rabb**" kelimesinin iki haberidirler.

Bu ikisi mecrur okunur ise, "رَبِّكَ" (Nebe, 36) ifâdesinden bedel olmuş olurlar.

Birincisi mecrur, ikincisi merfu okunursa, birincisi yine, "رَبِّكَ"den bedel; ikincisi ise, mübteda olur. Bunun haberi de, "...لَا يَمْلِكُونَ" cümlesidir.

***İKİNCİ MESELE:* Yemlikûn Fiilinin Faili**

لَا يَمْلِكُونَ *"Güç yetiremezler"* ifadesindeki fail "**vâv**" zamiri, kimlere işaret etmektedir? Bu hususta üç görüş ileri sürülmüştür:

1) **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas**, bu zamirin, müşriklere râci olduğunu; kıyamet günü, onların Cenâb-ı Hak huzurunda konuşamayacaklarını; mü'minlerin ise şefaatte bulunacaklarını, Allahu Teâlâ'nın da onların şefaatlerini kabul edeceğini söylemiştir.

2) **Kâdî**, "Bu zamir, mü'minlere râcidir ve mana, "Mü'minler, Cenâb-ı Hakk'tan hiçbir talepte bulunmazlar. Çünkü Allahu Teâlâ'nın zulmetmeyen bir âdil olduğu sabit olunca, kâfirlere verdiği cezanın ve mü'minlere verdiği mükâfatın mahza (sırf) adalet olduğu, hiç kimsenin hakkını yemeyeceği sabit olmuş olur. Binâenaleyh (buna inananlar), daha niçin O'na hitap etsin, O'ndan bir şey istesinler" demiştir. Bu, doğruya birinci görüşten daha yakındır. Çünkü bu âyetten hemen önce mü'minlerden bahsedilmiştir, kâfirlerden bahsedilmemiştir.

3) Bu zamir, gökteki ve yerdeki mahlukattan hiçbiri, o gün, Allah'a hitap etme ve konuşma gücüne sahip değildir. O'nun müsaadesiyle yapılan

şefaatler konusu, bu görüşe karşı bir delil olarak ileri sürülemez. Çünkü Allahu Teâlâ, لَا يَمْلِكُونَ "Sahib olamaz, güç yetiremezler" beyanı ile "sahip olma"yı nefyetmiştir. O'nun fazlı ve ihsanı ile olacak olan şey ise, insanın bizzat kendisinin sahip olduğu bir şey (güç) değildir. Binâenaleyh böyle bir soru (itiraz) bu görüşe karşı yapılamaz.

Hitap Edemeyişin Aklî İzahı

Mahlukattan hiç birinin Cenâb-ı Hakk'a hitap edemeyeceğinin aklî delilleri şunlardır:

1) O'nun dışında kalan her şey, O'nun mülkü, kulu-kölesidir. Kölenin, efendisinden hiçbir alacağı olamaz.

2) Buna sahip olmak-mâlik olmak demek, O bunu yapmadığı zaman zemme (kınamaya), yaptığında ise methe (övgüye) müstahak olması demektir. Bu durumda olanın ise zatında bir noksanlık var da, bunu başkasıyla tamamlıyor demektir. Halbuki Allahu Teâlâ, böyle olmaktan münezzehtir.

3) Allahu Teâlâ, çirkin olan şeylerin çirkin olduğunu bilendir. Yine kendisinin çirkin şeylerden müstağni ve uzak olduğunu da bilir. Böyle olan ise, çirkin bir şey yapmaz. Çünkü, yapması imkansız olan kimseden, hiç kimsenin bir şey isteme hakkı ve O'na "Niçin yapmadın?" deme hakkı yoktur.

Bu izahlardan, ilk ikisi Ehl-i sünnetin delillerine dayanır. Üçüncüsü ise, **Mu'tezile**'nin görüşüne dayanır. Böylece mahlukattan hiçbirinin o gün Rabbisine hitap edemeyeceği ve o İlah'ın hiçbir şey istemeyeceği sabit olmuş olur.

Ruh ve Melâikenin Kıyamı

Bil ki Allahu Teâlâ, mahlukattan hiçbirinin, hiçbir şey için Allah'a hitap edip, O'ndan bir şey istemesinin mümkün olmadığını zikredince, bu hususu şöyle diyerek iyice pekiştirmiştir:

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا ۙ لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾

"O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta duracaklar. Rahman'ın, ancak kendilerine izin verdiği kimseler konuşacaklar ve doğruyu söyleyecekler" (Nebe, 38).

Bu böyledir. Çünkü derece ve kadr-u kıymet bakımından melekler, mahlukatın en büyüğü ve en ilerisidir. Binâenaleyh Hak Teâlâ kıyamet günü, sırf Rablerine saygı ve korkularından, haşyet ve tevazularından ötürü, kıyamet meydanında meleklerin bile konuşamayacağını belirtmiştir. Ya bunların dışındakilerin hali nice olur, düşünülmeli?

Âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Melek - İnsan Üstünlüğü**

Meleğin insandan faziletli olduğunu söyleyenler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Melekler, Allah'ın celâlinin bulunduğu, izzet ve kibriyasının zuhûr ettiği yerde, korkarak, boyun eğerek ve şaşkın bir halde kalakalınca, ya diğer mahlukatın hali nice olur. Bu istidlâlin, meleklerin, mahlukatın en şereflisi ve kıymetlisi olması durumunda ancak bu tam ve doğru olacağı ise malumdur."

İKİNCİ MESELE: **Ruh**

Âlimler bu "**rûh**"un kim olduğu hususunda değişik izahlar yapmışlardır: **İbn Mes'ûd** (r.a)'un, bunun, göklerden ve dağlardan daha büyük bir melek olduğunu söylediği, **İbn Abbas** (r.a)'ın ise, bunun yaratılışça, meleklerin en büyüğü olan bir melek olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir. **Mücâhid** de, bunların, insan suretinde olup, yiyip içen, ama aslında insan olmayan bir çeşit mahlukat olduğunu söylemiştir. **Hasan** ve **el Katâde** ise, "**rûh**"un, insanlar manasında olduğunu söylemişlerdir.

Buna göre, buradaki "**rûh**" kelimesi, "**zü'r-rûh**" (ruh sahibi, canlı) manasına olur. **İbn Abbas** (r.a)'tan bunun, insanların ruhları olduğu görüşü de nakledilmiştir. **Dahhâk** ve **Şa'bî**'den, "O, **Cebrâil** (a.s)'dir" diye rivâyet edilmiştir. Bu görüş, **Kâdî** nazarında da tercih edilen görüştür. O şöyle demiştir: "Çünkü Kur'ân, bu "**rûh**" isminin, **Cebrâil** (a.s)'in ismi olduğuna delalet etmektedir. **Cebrâil** (a s) için de kıyamın (ayakta durma)nın ve konuşmanın söz konusu olabileceği sabit olduğuna göre, âyetteki "**rûh**" kelimesi, nasıl ondan alınır da bilmediğimiz bir varlık veya kıyam ile tavsif edilmesi doğru olur.

Âyetteki "**saff**" kelimesi, yukarıda bahsettiğimiz değişik manalara göre, o rûh ile bütün meleklerin tek bir saf halinde kıyamda durmalarını ifade edebileceği gibi, iki saf halinde veya saflar halinde olduklarını da ifade edebilir. Çünkü aslında "**saff**" kelimesi mastardır. Binâenaleyh tek safı da, birçok safı da ifade edebilir. Müfessirlerin görüşlerinden anlaşıldığına göre,

onlar iki saf halinde duracaklar. Dolayısıyla o rûh tek başına bir saf, diğer meleklerin tümü de diğer bir saf halinde duracaklar. Böylece rûh'un yaratılışının büyüklüğü, bütün meleklerin safına denk olur. Bazıları da, "Hayır, onlar birden çok saflar halinde duracaklardır. Zira Hak Teâlâ, *"Rabbin ve melekler saf saf gelirler..."* (Fecr, 22) buyurmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İstisna Edilenler Kimdir?**

Âyetteki "istisna" kim ile ilgilidir? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu, hem o rûh, hem de meleklerle ilgilidir. Bu durumda âyet, o rûhun ve meleklerin, ancak şu iki şart mevcut olduğunda konuşabilecekleridir: Birincisi, Allahu Teâlâ'nın onlara izin vermesidir. Bunun bir benzeri de, *"O'nun izni olmaksızın, O'nun katında kim şefaat edebilir"* (Bakara, 255) âyetinin beyan ettiği hususdur. Buna göre mana, "Onlar, Allah'ın izni olmadan konuşamazlar" şeklinde olur. İkincisi, doğru konuşma şartıdır. Buna göre eğer, "Allahu Teâlâ, onlara, konuşma izni verince, bu konuşmanın doğru olacağında hiç şüphe yoktur, öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın *"ve doğruyu söyleyecekler"* buyurmasının hikmeti nedir", denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilir:

1) Rahman, bunlara mutlak (genel) manada konuşma izni vermiştir. Ama onlar, bu izin verilince, sadece doğruyu konuşurlar. Buna göre, sanki, "Onlar, ancak konuşmalarına müsaade edildikten sonra konuşurlar. Bu müsaade verilince de, son derece titiz davranarak, ancak doğru ve gerçek olduğunu söylerler" denilmek istenmiştir. Bu, onların alabildiğine bir taat ve kulluk içinde olduklarını ifade eder.

2) Âyetin takdiri, "Onlar ancak Allah'ın müsaade ettiği ve doğru söyleyen kimseler hakkında konuşurlar" şeklindedir ki buna göre mana, "Onlar ancak Allahu Teâlâ'nın şefaat edilmesine izin verdiği doğru sözlü kimseler hakkında konuşup şefaat ederler" şeklindedir. Bu görüşü benimseyenler, bu âyetle, bunların günahkârlara şefaat edecekleri neticesini çıkarmışlardır. Çünkü bu günahkârlar, doğru sözlü kimselerdir. Onların doğru sözü de, Allahu Teâlâ'dan başka ilah olmadığına şahadet edişleridir. Çünkü âyetteki, *"ve doğru söylerler"* ifadesinin yerini bulması için, kişinin tek bir doğruyu söylemiş olması yeterlidir. Binâenaleyh ya sözlerin en doğrusu ve cümlelerin en kıymetlisi olan kelime-i şahadeti söyleyen için durum nasıl olur!?

b) Buradaki istisna, sadece meleklerle ilgili olmayıp, bütün yerdeki, gökteki mahlukatla ilgilidir.

Fakat birinci görüş daha evladır. Çünkü zamirin en yakına râci olması, daha evladır. (Fiile en yakın olan da meleklerdir. Dolayısıyla fiilin faili zamirinin onlara râci olması daha uygun olur.)

Va'din Gerçekleşeceği Gün

Bil ki Allahu Teâlâ mükelleflerin, mükâfat ve ceza dereceleri bakımından hallerini anlatınca, bundan sonra kıyamet gününün büyüklüğünü de anlatmak üzere şöyle buyurmuştur:

ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ ۚ فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ مَاٰبًا ﴿٣٩﴾

"İşte bu, hak olan o gündür. O halde dileyen, Rabbine bir dönüş ve gidiş yolu edinsin" (Nebe, 39).

Hak Kelimesinin Manası

Âyetin başındaki "ذٰلِكَ" (işte bu) ifadesi, daha önce geçen hususa bir işarettir. Bu "gün"ün, "**hak**" sıfatı ile nitelenmesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) O günde her türlü hak, tahakkuk eder ve her türlü batıl yerle bir olur. Binâenaleyh bugün, bu manada kâmil (tam) bir gün olduğu için, mahza "hak" olarak nitelenmiştir. Bu tıpkı, kendisinde çokça hayırlar bulunduğundan bir kimse için, "Falanca baştan aşağıya hayırdır" denilmesi gibidir. Âyetteki, *"İşte bu gerçek olan o gündür"* ifadesi, o günün hak, onun dışındaki günlerin batıl olduğunu ifade eder. Çünkü dünya günlerinin batıl olanları, hak olanlarından daha çoktur.

2) Hak, var olan - mevcut olan demektir. İşte bu manada, "Allah haktır" denilmiştir ki bu da, "O, yok olması imkansız olan bir mevcuttur" demektir. Kıyamet günü haktır.

3) O gün, kendisi için "gün" denilebilecek bir gündür. Çünkü o günde sırlar çözülür, her şey ortaya çıkar. Fakat dünya günlerinde, herkesin halleri saklı, gizli ve meçhuldür.

Âyetteki, فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ مَاٰبًا *"O halde dileyen, Rabbine bir dönüş ve gidiş yolu edinsin"* cümlesine gelince, **Mu'tezile** buna dayanarak, kulun (geçerli) bir iradesi bulunduğunu söylemiştir. Ehl-i sünnet âlimlerimiz de,

İbn Abbas (r.a)'ın bu âyetin tefsiri hususunda şöyle dediğini rivâyet etmişlerdir: "Allahu Teâlâ'nın hakkında her dilediği kimseyi, o kimse Rabbisine bir dönüş yolu buluncaya kadar, onu ona sevk eder."

Yakın Gerçek

Cenâb-ı Hak daha sonra kâfirleri iyice tehdit etmek için şöyle buyurmuştur:

إِنَّآ أَنذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

"Gerçekten, biz size yakın bir azabın tehlikesini haber verdik. O gün, iki elinin önceden yaptığı ne ise ona bakacak. Kâfir ise, "Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" diyecek" (Nebe, 40).

Cenâb-ı Hak buradaki *"yakın bir azap"* ile, ahiret azabını kastetmiştir. Çünkü her gelecek, yakındır. Bu tıpkı, *"Onlar bunu görecekleri gün, sanki (dünyada) bir akşamdan, yahut bir kuşluktan başka durmamış gibi olacaklar"* (Nâziat, 46) âyeti gibidir. Cenâb-ı Hak, bu haber verişe, "**inzar**" adını verdi. Çünkü O, bunu böyle tavsif edince, bu, son derece korkutucu bir durum arz etmiş oldu. Zaten "**inzar**" da bu demektir.

Amellerin, İnsanın Önüne Gelmesi

Daha sonra Hak Teâlâ, يَوْمَ يَنظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ *"O gün kişi, iki elinin önceden yaptığı ne ise ona bakacak"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "مَا" edatı hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "قَدَّمَتْ" fiili ile mansub bir istifham edatıdır. Manası, "O, her iki elinin ne yapıp sunmuş olduğuna bakar" şeklindedir.

b) Bu, "اَلَّذِى" manasında ism-i mevsuldür. Bu ism-i mevsul, "يَنظُرُ" (bakar) fiili ile mansubdur (yani onun mef'ulüdür). Buna göre mana, "Kişi, her iki elinin yapıp sunduğu şeye bakar" şeklindedir. Fakat bu ikinci takdire göre, âyette şöyle iki hazif söz konusu olur:

1) "قَدَّمَتْهُ" denilmemiş, aksine "قَدَّمَتْ" buyurulmuştur. Binâenaleyh buradaki "hâ" zamiri hazfedilmiştir.

2) "يَنْظُرُ اِلٰى قَدَّمَتْ" denilmemiş, aksine "يَنْظُرُ مَا قَدَّمَتْ" buyurulmuştur. Çünkü "نَظَرْتُهُ" ifadesi, "نَظَرْتُ اِلَيْهِ" yerindedir.

İKİNCİ MESELE

Âyetle ilgili olarak şöyle üç görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: En zahir olan bu görüşe göre, âyette geçen "kişi", herkesi içine alan genel bir ifadedir. Çünkü mükellef, eğer muttakilere yakışan ameller yapmış ise, bunun için büyük bir mükâfat; yok eğer kâfirlerin ameli gibi ameller yapıp sunmuş ise, bunun için de Allahu Teâlâ'nın anlattığı o cezalar söz konusudur. Binâenaleyh mahşerdeki her mükellefin, bu iki şey dışında umup gözlediği bir şey yoktur. O halde, *"O gün kişi, iki elinin önceden yaptığı ne ise ona bakacak"* ifadesi ile anlatılmak istenen işte budur. Binâenaleyh kişi, ebrârın (iyilerin) amellerinden yapmış ise ona müjdeler olsun; yok eğer fâcirlerin ameli gibi ameller işlemiş ise, ona da şiddetli azap olsun, yazıklar olsun.

İkinci görüş: Bu görüş, **Atâ**'nındır. Ona göre bu "kişi" ile, kâfir(ler) kastedilmiştir. Çünkü mü'min, her iki elinin ne sunduğunu, yani dünyada iken yaptıklarının neticesini beklediği gibi, Allah'ın af ve rahmetini de bekler. Ama sadece azap görecek olan kâfir, ancak iki elinin yaptıklarının neticesini görür. Zira onun başına gelecek o ilahî cezâ, ancak yaptığı kötü işlerden ötürüdür.

Üçüncü görüş: Bu **Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'nin görüşüdür. Onlara göre, bu "kişi" ile mü'min kastedilmiştir. Bunlar görüşlerine şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ hemen bu ifadenin peşinden, *"Kâfir ise, "Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" diyecek"* ifadesini getirmiştir. Bu son ifade, kâfirin halini anlattığına göre, bundan önceki ifadenin de, mü'minin halini ortaya koyan bir ifade olması gerekir.

2) Mü'min, iyi ve kötü amellerde bulunduğu için, Allahu Teâlâ'nın huzurunda, hem bir korku, hem de bir ümit içindedir. Dolayısıyla o anda neler olacağını, gözlemektedir. Kâfir ise, zaten ilâhi cezayı hak ettiğini iyice anlamıştır. Binâenaleyh bunun, o anda nasıl bir durum ortaya çıkacağını

merak etmesi söz konusu değil. Çünkü kesin bilgi bulunan hususta, artık bekleme-gözleme yoktur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Vaad ve Vaîd**

İyi ve güzel şeylerin mükâfatı, kötü ve çirkin şeylerin ise ilâhi cezayı muhakkak gerektirdiğini savunan **(Mu'tezile),** bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir "Eğer durum böyle olmasaydı, kişi yaptığı amele göre, ne mükâfat ne ceza beklerdi. Aksine bu âyette bahsedilen bekleme-gözleme, başka bir şeyden ötürü olurdu."

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Ameller, bir mükâfat ve cezayı gerektirir, ama "amel" olduğu için değil. Aksine, Cenâb-ı Hak, onun için bir mükâfat ve ceza vereceği va'dinde bulunduğundan dolayıdır.

Kâfirin "Keşke Toprak Olsaydım" Demesi

Hak Teâlâ'nın وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا *"Kâfir ise, "Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" diyecek"* âyetiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Kişi, kıyamet günü elleriyle yapıp (işlediği amellerin) karşılığını bekler: Mü'min, imanını ve Hak Teâlâ'nın *"Allah, kendisine şirk koşulmasının dışında, her türlü günahı, dilediği kimseler için bağışlayabilir"* (Nisa, 48) şeklindeki fermanından ötürü, günahlarından affını bulur, bunlarla karşılaşır. Kâfir ise, Hak Teâlâ'nın *"Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz"* (Nisa, 48) fermanından ötürü, af diye bir şey umamaz. İşte bu anda kâfir, "Keşke toprak oluverseydim" der. Bu, "Keşke dünyada iken, mükellef bir canlı olmasaydım" demektir.

2) Kâfir, öldükten sonra dirilmezden önce toprak haline gelmişti. Buna göre, "Keşke ben, hesap için yeniden diriltilmeseydim ve toprak halinde bırakılsaydım" demek ister. Bu yönüyle âyet, tıpkı, *"Keşke o ölüm, kesin bir son verici olsaydı"* (Hâkka, 27) ve *"O gün kâfirler ve Resûlullah'a isyan edenler, yerle bir olmalarını arzu ederler"* (Nisa, 42) âyetleri gibidir.

3) Hayvanlar da diriltilip mahşer meydanında toplanacaklar. Böylece boynuzsuzun hakkı, ona (eziyet vermiş olan) boynuzludan alınacak. Daha sonra bu hesaplar tamamen bitince, o hayvanlara, "Toprak olunuz" emri verilecek. İşte bu anda kâfir, kendisinin de onlar gibi toprak olarak, Allah'ın azabından kurtulmasını arzu edecek.

Mu'tezile'den bazıları, bu son izahı kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ hayvanları yeniden dirilttiğinde bunlar ya ivaz verilerek

zararı telafi edilenler veya kendisine üstün gelinenler şeklinde iki kısım oldular." Böyle olunca da, hayvanları faydadan tamamen kesmek (hayatlarına son vermek) caiz değildir. Çünkü bu onlara, zarar verme gibi bir şey olur. Halbuki ahirette zarar verme, haksızlık yapma diye bir şey olamaz." **Mu'tezile,** sözlerine devamla, "Bu hayvanlar, görevlerini yerine getirdiklerinde, Allahu Teâlâ, güzellerini, cennetlikler için mükâfat, çirkinleri de, cehennemliklerin bir cezası haline getirir" demişlerdir.

Kâdî şöyle der: "Allahu Teâlâ, bu hayvanların, yaptıklarının karşılıklarını tastamam verip, bunlar da akılları olmadığı için, Cenâb-ı Hakk'ın bunların hayatlarını, bir acı duymayacakları bir şekilde yok etmesi mümkündür. Dolayısıyla bu onlar için, bir zarar, bir haksızlık sayılmaz."

4) Sofilerden biri şunu demiştir: "Âyetteki, *"Ah ne olurdu keşke ben toprak olsaydım"* ifadesi, "Ah keşke ben, Allah'a itaatte baş eğip, mütevazi olsaydım, direten, karşı koyan, böbürlenen birisi olmasaydım" manasınadır."

5) Kâfir **İblis, Hz. Âdem** (a.s)'in ve zürriyetinin elde ettiği mükâfatları görünce, *"Sen beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın"* (A'raf, 12) diyerek önemsemediği **Hz. Âdem** (s.a.s) cinsinden olmayı temenni eder ve böyle der. Muradını ve kitabının sırlarını en iyi bilen Allahu Teâlâ'dır. Salat u selâm efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âlesine ve ashabına olsun (âmin)!

***

NÂZİAT SÛRESİ

Kırk altı âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ﴿١﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ﴿٢﴾ وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا ﴿٣﴾
فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا ﴿٥﴾

"Andolsun, boğulmuş olan ruhlarını ta derinliklerden söküp koparan; rıfk ile çıkaranlara... Andolsun, yüzüp de, öncül olarak koşan, bir de işi yönetenlere" (Nâziat, 1-5).

Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Baştaki Beş Sıfat**

Birinci ihtimal: Bil ki, bu beş cümlenin, tek bir şeyin sıfatı olması ihtimali olduğu gibi, böyle olmama ihtimali de vardır. Âlimler bu âyetler hususunda şu izahları yapmışlardır:

1. Nâziat

Birinci Vecih: Bütün bunlar, meleklerle ilgili sıfatlardır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا" âyeti ile, insanoğlunun canını çekip alan melekler kastedilmiştir. Binâenaleyh, melekler, kâfirlerin canlarını alırken, onu çok şiddetli biçimde çekip alırlar. Bu manada "نَزَعَ" maddesi, Arapların, "نَزَعَ فِى الْقَوْسِ فَاَغْرَقَ" deyimlerinden alınmıştır. Çünkü Arapçada, okun yayı demir kısmına dayanıncaya kadar çekildiğine, "اَغْرَقَ النَّازِعُ فِى الْقَوْسِ" ifadesi kullanılır. Buna göre âyetin takdiri, "وَالنَّازِعَاتِ اِغْرَاقًا" şeklinde olur. Arapçada, **gark** ve **ığrâk** maddeleri aynı manadadır.

2. Nâşitat

"وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا" âyetine gelince, **"en-neşt"** çekmek demektir. Nitekim Arapçada, "Kovayı kuyudan (suyu dökülmesin diye), yavaş yavaş çektiğinde, "نَشَطْتُ الدَّلْوَ اَنْشَطْتُهَا - نَشْطًا" denilir. Bu ifade ile de, mü'minlerin ruhunu çekip alan, kabzeden melekler kastedilmiştir. Biz **"en-nez'"** ile **"en-neşt"** arasındaki farktan dolayı, bu ifadeyi mü'minlere; birinci ifadeyi de kâfirlere tahsis ettik. O halde bu demektir ki **"en-nez'"**, sert bir biçimde çekmek; **"en-neşt"** ise, yumuşaklık ve yavaşça çekip almak demektir. Binâenaleyh

bu demektir ki, mü'minlerin ruhlarını, tıpkı, kovanın kuyudan (suyu dökülmesin diye) yavaşça çekilmesi gibi, çekip alırlar. Netice-i kelâm, Cenâb-ı Hak, "وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا * وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا" ifadeleriyle, ölüm meleğine ve onun yardımcılarına yemin etmiştir. Ancak ne var ki, birincisi, kâfirlerin canlarının nasıl alındığına; ikincisi de, mü'minlerin ruhlarının nasıl kabzedildiğine bir işarettir.

3. Sabihat

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا *"yüzüp de... e gelince"* ifâdesine gelince, bu görüşte olanlardan kimileri bu ifadeyi de, canları alan meleklere tahsis ederlerken, kimileri bu ifadeyi, diğer melek grupları manasına hamletmişlerdir. Bu manalardan **birincisine** gelince, **Hz. Ali, İbn Abbas** ve **Mesrûk**'tan, meleklerin mü'minlerin ruhlarını, çok yavaş biçimde ve yumuşakça çekip aldıkları nakledilmiştir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا" ifâdesinden, kastedilen husustur. Derken o melekler, mü'minin canını alırken, yavaş yavaş, aralıklarla alırlar ve o ruhu, tıpkı suda yüzen bir kimsenin yüzmesi gibi, çok yumuşak ve sezdirmeden almaya çalışırlar. Çünkü, suda yüzen kimse de, boğulmasın diye, çok yavaş hareket eder. Aynen bunun gibi, melekler de, mü'min kimsenin canını alırken, ona herhangi bir an şiddet dokunmasın diye, bu işte son derece şefkatli davranırlar. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا" âyetinden kastedilen budur.

Bunu, diğer melekler manasına alanlara gelince, onlar da şöyle demişlerdir: Melekler, gökyüzünden çok hızlı biçimde inerler. Böylece, onların semadan inişleri, tıpkı, suda yüzen kimsenin yüzmesine benzetilmiştir. Çünkü Araplar, iyi cins atlara (yarış atlarına), **sâbih** (yüzen) derler.

4. Sabikat

فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا *"öncü olarak koşanlara..."* âyetine gelince, bu görüşte olanlardan kimileri, bu kelimeyi de, "ruhları alan melekler" manasına almışlar ve bunların, kâfirlerin ruhlarını cehenneme, mü'minlerin ruhlarını da cennete hızlı biçimde götürdüklerini söylemişlerdir. Yine bu görüşte olanlardan, bu kelimeyi, diğer melekler grubu, anlamına alanlar da vardır.

Daha sonra, bu görüşte olanlar, müsabaka ve koşmanın ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Mücâhid** ve **Ebû Ravk,** meleklerin, iman ve taat hususunda, insanoğlunu geçtiğini; hayır ve güzel şeylerde öncü olmanın ise, büyük bir derece olduğunda şüphe olmadığını, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, *"öne geçenler,*

işte o öne geçenler! Bunlardır yakınlaştırılmış olanlar!" (Vâkıa, 10-11) buyurduğunu söylemiştir.

2) **Ferrâ** ve **Zeccâc** da, meleklerin, peygamberlere vahiy getirme hususunda şeytanları geçtiklerini; çünkü şeytanların, kulak hırsızlığı yaptığını söylemişlerdir.

3) Buradaki bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, melekleri niteleyerek, buyurduğu *"Söz hususunda O'nun önüne geçemezler"* (Enbiya, 27) ifadesinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Yani, "O melekler, Allah'ın celâlini ta'zimde bulundukları ve O'nun heybetinden çekindikleri için, kendilerine müsaade edilmezden önce ne bir harekette bulunurlar, ne de konuşurlar" demektir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak burada melekleri, "koşma" ile nitelemiştir ki, bu da, "Onlara emr-i ilâhi geldiğinde, onlar, derhal bu emre uyma hususunda yarışırlar ve Allah'ın emrine olan inkıyadlarını izhar etme hususunda birbirleriyle müsabaka yaparlar" demektir. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın "فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا" âyetinden kastedilen de budur.

5. Müdebbirat

فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا *"Bir de işi, tedbir edenlere..."* âyetine gelince, ulema, bu kelime ile meleklerin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu cümleden olarak mesela **Mukâtil** Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, **Cebrâil**'i, **Mikâil**'i, **İsrafil**'i ve **Azrail** (a.s)'i kastettiğini ve bunların yerdekiler arasında, Allah'ın emirlerini yerine getirdiklerini söylemiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا *"işi taksim edenlere..."* (Zâriyât, 4) kasemi ile kastedilenlerdir.

Cebrâil (a.s), rüzgârlar ve melekler ordusuyla; **Mikâil** (a.s), yağmurlar ve bitkilerle; **Azrâil** (a.s), canları almakla görevlidirler. **İsrâfil** (a.s)'e gelince, bu da, yeryüzündekiler üzerinde bulunanların aleyhine olacak şeyleri indirir. Meleklerden kimileri de insan oğlunu korumakla; kimileri, onların amellerini yazmakla ve kimileri de, yere batırma, mush (hilkati değiştirme), rüzgâr, bulut ve yağmurlarla görevlidirler. Geriye, bu âyetle ilgili olarak iki soru kalmaktadır.

Emr Kelimesinin Tekil Kullanılması

Birinci soru: Peki, niçin Cenâb-ı Hak "فَالْمُدَبِّرَاتِ اُمُورًا" demeyip, "فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا" buyurdu? Çünkü onlar, bir değil, pek çok işi idare etmekle görevlidirler?

Cevap: "اَمْرًا" kelimesiyle, cins kastedilmiştir. Cins kastedilince de, kelime çoğul anlamında olmuş olur.

Mecazi ve Hakiki Fail

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, bütün her şeyin kendisine ait olduğunu bildirmiştir. (Mesela, Âl-i İmran, 154). Peki daha nasıl burada, meleklerin de tedbir-i umûrda bulunduğunu söylemiştir?

Cevap: Bu işleri aslında yapan O olduğu için, "bütün işler O'nundur" buyurulmuştur.

Bu konuda müfessirlerin söyledikleri şeylerin özeti bundan ibarettir.

Meleklerin Mahiyetleri

Bence bu hususta bir diğer açıklama daha yapılabilir: Meleklerin, hem selbî hem de izafi sıfatları vardır. Selbî olanlarına gelince, mesela meleklerin, şehvet, gazap, kötü huylar, ölüm, ihtiyarlama, hastalık, uzuvlardan mürekkep olma, unsurlardan mürekkep olma ve parçaları bulunma... vb. şeylerden berîdirler. Tam aksine bunlar, bütün bu hallerden ve vasıflardan berî olan, birtakım ruhani cevherlerdir. Binâenaleyh, "وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا" ifadesi, bu meleklerin, bütün bu sayılan hallerden tamamiyle uzak ve berî olduklarına bir işarettir. Bu tefsire göre, "النَّازِعَاتِ" kelimesi, tıpkı, لَابِنٌ "sütlü - sütçü"; تَامِرٌ "hurmalı - hurmacı" kelimeleri gibi, "uzak olan, bu şeylerden çekilip sıyrılmış olan, uzak kalmış olanlar" anlamında olmuş olur.

"وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا" ifadesi de, meleklerden bu tür hallerden hariç kalmalarının, tıpkı beşer hakkında olduğu gibi, bir mükellefiyet ve zorluk üzere değil, tam aksine, meleklerin, mahiyetleri gereği bu hallerden hariç kaldıklarına ve bu sıfatlardan nezih ve berî olduğuna bir işarettir. Binâenaleyh bu iki cümle, meleklerin selbî sıfatlarını tanıtmaya bir işarettir. Meleklerdeki izafi sıfatlara gelince, bunlar da şu iki kısma ayrılırlar.

a) Onların aklî kuvvetlerini açıklamak. Yani, onların, Allah'ın mülkünü ve melekûtunu tanımadaki ve celalinin nûruna muttali olmadaki hallerini ortaya koymak... İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak melekleri burada, şu iki vasıfla nitelemiştir.

Birincisi: "وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا" ifadesidir. Binâenaleyh onlar, fıtratlarının ta başından, yani yaratıldıkları ilk andan itibaren, Allah'ın celal denizinde yüzüyorlar. Allah'ın azametinin ve samediyyetinin yüceliğinin, celal ve kibriyasının nurunun sonu, sınırı olmadığı için, bu meleklerin yüzmelerinin de sonu-sınırı yoktur. Binâenaleyh onlar, hep bu yüzme içindedirler.

İkincisi: "فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا" ifadesidir. Bu da, o yüzüşte meleklerin mertebe ve derecelerine bir işarettir. Çünkü aynen hayvanların bilgilerinin derecesinin, insanların bilgilerine nispetle noksan oluşu ve insanların bilgilerinin derecesinin meleklerin bilgilerinin derecesine nispetle noksan oluşu gibi, o meleklerden bir kısmının derecesi de, diğerlerinkine nispetle farklı farklıdır ve yine at türü ile insan türü arasında, sıfatlar değil mahiyet itibariyle farklılık bulunduğu gibi, her bir melek arasında da mahiyet itibariyle farklılıklar vardır. Binâenaleyh melekler mahiyet itibariyle farklı farklı olunca, hiç şüphesiz bilgi dereceleri ve tecelli mertebeleri itibariyle de aralarında fark vardır. İşte, *"öncü olarak koşan..."* (yarıştıkça yarışan) ifadesi ile kastedilen budur. Dolayısıyla işte bu iki sıfatla (âyetle) anlatılmak istenen, meleklerin aklî kuvvetlerinin durumudur.

Âyetteki, فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا *"Bir de işi tetbir edenlere (yemin olsun ki)"* ifadesi de, meleklerin âmile (iş gören) kuvvetlerinin durumunu anlatmaya bir işarettir. Bu böyledir, zira süflî âlemin (yeryüzünün) her bir hali, ulvî âlemin imarcısı ve semaratın sakinleri olan meleklerden her birinin idaresine verilmiştir. Binâenaleyh idare ve tedbir, ancak bilgi ile tam ve mükemmel olduğu için, Hak Teâlâ, meleklerin akleden kuvvetlerinin izahını, amel eden kuvvetlerinin izahından önce yapmıştır. Bu anlattıklarım, apaçık ihtimali olan hususlardır. Allah, sözleri ile ne murat ettiğini en iyi bilendir.

Ebû Müslim'in Farklı Tefsiri

Bil ki **Ebû Müslim b. Bahr el-İsfehanî**, âyetin bu ifadelerini melekler manasına almayı tenkit ederek şöyle demiştir: "**Nâziât**'ın müfredi, "**nâziatün**"dür. **Nâziatün** kelimesi ise müennes bir lafızdır. Cenâb-ı Hak ise meleklerin müennes olmadıklarını bildirmiş ve kâfirlerin, *"Rahman'ın kulları olan melekleri, müennes (dişi) saymalarını"* (Zuhruf, 19) ayıplamıştır.

Bil ki bu, yaptığımız tefsirle ilgi ve alakası olmayan bir tenkittir. Çünkü burada kastedilen, "**nez'**" (çekip kopartma) özelliğine sahip varlıklardır. Bu kadarcık bir özellik, buna sahip olan varlıkların müennes olmalarını gerektirmez.

Yıldızların Sıfatları Olarak Tefsir

İkinci vecih: Âyetteki bu sıfatlarla, yıldızlar anlatılmak istenmiştir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Yıldızların, "**nâziât**" diye tavsif edilmeleri ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Yıldızlar, sanki yerin altından çıkar ve yerin üstlerine doğru çekilip çıkarılmışlardır. Binâenaleyh bunlar, böyle âdeta çekilip çıkarılmış (sökülüp koparılmış) olunca da, "**nez'** sahibi varlıklar" olmuş olurlar. Dolayısıyla da, tıpkı, sütçü için, "**lâbin**" ve hurmacı için de, "**tâmir**" denilmesi gibi, bunlara da, "**nâzia**" denilmiştir.

b) **Nâziât** kelimesi, *"Ona çekip gitti..."* manasında kullandıkları, "نَزَعَ إِلَيْهِ" ifadesindendir. **Vâhidî** de böyle demektedir. Buna göre o yıldızlar, âdeta doğmuşlar, sonra da çekip gitmek ve götürülmek suretiyle batmışlardır.

c) Bu kelime Arapların, bir şey hareket ettiği zaman kullandıkları, نَزَعَتِ الْخَيْلُ *"At gitti"* ifadesindendir. Binâenaleyh, "**nâziât**", belirlenen hareket ile ve çizilen çizgi (yörünge) üzerinde hareket edenlere yemin olsun ki.." manasındadır. Buna göre buradaki, "غَرْقًا" kelimesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "**nâziât**"tan "hâl"dir ve manası, "Yıldızlar, bu çekip gitme ve bu isteme hususunda, âdeta buna gark olmuş gibidirler. Bu da, onların bu isteme hususundaki hallerinin mükemmelliğine bir işarettir. Buna göre eğer, "Felekler ve yıldızlar, konuşan birer canlı varlık olmadıklarına göre bunları bu şekilde tavsif etmenin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki, bu, teşbih yoluyla anlatılan bir ifade olup, tıpkı, *"Her biri bir felekte (yörüngede) yüzerler"* (Yasin, 40) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü **vâv-nûn** ile yapılan cemiler, akıllı varlıklar için kullanılır. Burada da, bu ifade, yıldızlar için, işte böyle bir teşbihten ötürü kullanılmıştır.

2) Onların, "gark" olmaları demek, batı ufkunda kaybolmaları demektir. Binâenaleyh "**nâziât**", yıldızların doğuşuna, "**gark**" sözü de, batışlarına bir işaret olmuş olur, yani, "önce doğan, sonra da gittikçe batan yıldızlara yemin olsun ki..." demek olur. Bu izahı bir kısım müfessir yapmıştır.

Âyetteki, "وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا" ifadesine gelince, **Keşşâf sahibi** "Bu, "Onlar, bir burçtan diğer burca çıkanlardır" demek olur. Bu, bir beldeden bir beldeye gidip orada doğduğu zaman, boğa burcu için kullanılan "ثَوْرٌ نَاشِطٌ" ifâdesindendir" demiştir. Ben de derim ki, bu sözün neticesi, Hak Teâlâ'nın, "**nâziât**" ifadesinin, bu yıldızların günlük hareketlerine, "**naşitât**" ifadesinin de, bunların, bir burçtan, diğer bir burca geçişlerine bir işaret olduğuna varıp dayanır. Onların böyle burçtan burca geçişleri, onların yörüngelerine has olarak yapmış oldukları hareketleridir. Yıldızların günlük hareketlerinin mecburi, bir burçtan diğer bir burca hareketlerinin ise mecburi değil, zatlarından kaynaklanan bir harekat olması şaşılacak bir iştir. Binâenaleyh

işte bu sebeple Cenâb-ı Hak, birincisini "**nez'**" ile, ikincisini de "**neşt**" kelimesiyle ifade etmiştir. İşte ey aciz insan, bu sırları ve incelikleri bir düşün.

Âyetteki, "وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا" kasemine gelince, **Hasan el-Basrî** ve **Ebû Ubeyde** -Allahu Teâlâ ikisine de rahmet etsin-, bu kelime ile, yıldızların, yörüngelerinde yüzüp gidişlerinin kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü bunların fezadaki hareketleri, tıpkı bir yüzme gibidir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Her biri bir felekte yüzerler"* (Yasin, 40) buyurmuştur.

Âyetteki, "فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا" kasemi, yine **Hasan el-Basrî** ve **Ebû Ubeyde,** ya bir kısmının hareketlerinin diğerlerinden daha hızlı olması, yahut da, kimisinin dönmesi, kimisinin de direkt hareket etmesi sebebiyle birbirleriyle yarışan, birbirlerini geçen yıldızların kastedildiğini söylemişlerdir.

Âyetteki, "فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا" buyruğu ile ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Hareketleri ve seyirleri sebebiyle, vakitler birbirinden ayırt edilip seçilmiş olur. Böylece Hak Teâlâ'nın da, *"Haydi akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tenzih edin. Göklerde ve yerde Hamd O'nundur. Gündüzün nihâyetinde de, öğle vaktine vardığınız vakit de (yine Allah'ı tesbih edin)"* (Rum, 17-18); *"Sana hilalleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için, vakitleri ve hac zamanını tayin vasıtasıdırlar"* (Bakara, 189) ve *"Senelerin ve hesabın sayısını bilesiniz diye, (Allah) güneşi bir ışık yaptı..."* (Yûnus, 5) âyetlerinde ifade ettiği gibi, ibadet vakitleri ortaya çıkmış olur.

Bir de, güneşin hareketi sebebiyle, dört mevsim ortaya çıkar. Dört mevsimin ortaya çıkmasıyla da, insanların farklı farklı geçimleri ortaya çıkar. İşte bundan ötürü, bu âyetlerdeki işler, yıldızlara nisbet edilmiştir.

b) Her cinsin muhdes (mahluk) olduğu delillerle sabit olduğuna göre, bu yıldızların da, kendilerini yoktan var eden bir mu'cize ve kendilerini yaratan bir sâni'e muhtaç, birer muhdes varlık oldukları ortaya çıkar. Şimdi bundan sonra, bunları yaratanın, bunlarda, âlemin hallerinde müessir bir kuvvet yarattığını söyleyecek olsak, bu kesinlikle dini (inancı) zedeler bir şey olmuş olur. Her ne kadar böyle bir kuvvetin olduğunu söylemesek bile, diyoruz ki: Allah Sübhânehû ve Teâlâ, sünnetini (nizamını, metodunu), bu yıldızlardan her birini, dünyada meydana gelen belli hadiselerin meydana gelmesine sebep kılmıştır. Bu tıpkı, yemeyi doymanın; içmeyi, kanmanın; ateşe dokunmayı da yanmanın sebebi kılışı gibidir. Binâenaleyh böyle bir görüşü benimsemek, kesinlikle İslâm'a (imana) zarar vermez. Durumun gerçeğini en iyi bilen ise Allah'tır.

Beş Sıfatın Ruhlara Ait Olması

Üçüncü vecih: Âyette bahsedilen, bu beş sıfatla, ruhlar kastedilmiştir. Bu böyledir. Zira ölenin ruhu (canı) çekip gider (sökülüp-koparılır). Arapçada, bir kimse ölümle pençeleştiği zaman, "Falanca nez' halindedir" denilir. Bu çekişme esnasında, ruh çıkar gider. Buna göre, âyetteki, "**gark**" kelimesi, "ok atanın, yayın kirişini iyice çekip, demir kısmına (tetiğine) takmadan daha fazla bir şekilde çekilen-gerilen" manasındadır. "**Nâşitât**" da böyledir Çünkü "**neşt**", çıkmak manasınadır. Bu maddî alakalardan tamamen boşanan ve ulvî birleşmelere arzulu olan bu beşerî ruhlar, bedenin karanlıklarından çıktıktan sonra, bir huzur ve güzellik içerisinde melekler âlemine ve kudsî makamlara en hızlı bir biçimde çekip giderler. Böylece, bu halde çekip gidişleri, yüzme (سَبْحَ - **sebh**) ile ifade edilmiştir. Ruhların, dünyadan nefret etme ve ulvi âlemde birleşmeyi, oraya gitmeyi arzulamadaki derecelerinin farklı farklı oluşunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bu bakımdan daha kuvvetli olan ruhların, oraya gidişleri daha önce olur. Bu bakımdan daha zayıf olan ruhların oraya gidişleri ise, daha yavaş ve ağır olur. Ulvî âlemdeki şeylerle birleşmek üzere yarışan bu ruhların kıymetli olduklarında şüphe yoktur. İşte bu sebeple, pek yerinde olarak bunlara yemin edilmiştir. Sonra bu yüce ve kıymetli ruhların her birinde, kuvveti ve kıymeti sebebiyle, dünya âleminin hallerinde ortaya çıkacak birtakım tefsirlerin bulunması da uzak bir ihtimal değildir. İşte bu da, âyetteki فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا *"İşi tedbir edenler"* ifâdesiyle anlatılmıştır.

Rüyaya Dair

İnsan bazen rüyasında hocasını görüp de ona, problemini sorup, hocasının kendisine yol göstermesi uzak bir ihtimal midir? Yine oğulun, rüyasında babasını görüp, babasının ona gömülü bir hazine yerini söylemesi düşünülemez mi? **Calinus,** "Hastaydım. Kendimi tedavi edemedim. Rüyamda, nasıl bir ilaç yapmam gerektiğini gösteren birini gördüm" dememiş midir?

Keza **Gazali,** "Kıymetli ruhlar, bulundukları bedenlerden ayrılıp da, rûh ve beden bakımından, kendine benzeyen bir insana rastladığında, ayrılan o ruhun bu insanla alaka kurup, bu bedene hayır işlerinde yardımcı olması, uzak bir ihtimal değildir ve bu yardım işine "ilham" denilir. Kötü ruhların yaptığı böylesi işe de "vesvese" adı verilir" dememiş midir? Bu hususlar, her ne kadar müfessirlerden nakledilmiş değil ise de, âyetteki bu ifadenin, bu manaya cidden ihtimali var.

Beş Sıfat Gazilerin Atlarına Ait Olması

Dördüncü vecih: Âyetteki bu sıfatlar, savaşın gazilerin atlarını anlatmaktadır. Bu atların gemlerinin, onları güçlükle zaptettiğini ifade eder. Bunlar, "**nâşitât**"tır. Çünkü İslâm beldesinden, daru'l-harbe dolarlar. Bu manada, "**nâşitât**", nitekim bir beldeden öbürüne çıkıp giden öküze "ثَوْرٌ نَاشِطٌ" denir. Bu atlar, "**sâbihat**"; gayelerine çabucak ulaştıkları için, "**sâbikât**" (yarışanlar); galip gelme ve zafer elde etmek için koştuklarından da, "**müdebbirat...**" (işi tedbir edenlerdirler. Atlar bu tedbirin (idarenin) sebebi oldukları için, bu tedbirin onlara isnat edilmesi mecazî anlamdadır.

Beş Sıfat Gazilere Ait

Beşinci vecih: Ebû Müslim (r.h)'in tercihine göre, bu beş ifade, gazileri (mücahitleri) tavsif etmektedir "**Nâziât**" ile, onların elleri kastedilmiştir. Çünkü ok atan kimseye, نَزَعَ فِى قَوْسِهِ "Yayını gerdi"; bu germe işini tastamam yaptığında, sonuna kadar gerdiğinde de, "اَغْرَقَ فِى النَّزْعِ" denilir. "**Naşitât**" ile, oklar kastedilmiştir. Bu da, o okların, atıcıların elinden çıkıp, hedeflerinde icra ettikleri tesirleridir. Çünkü bir şeyi bağından çözüp saldığında, onu bırakmış olursun. İnsanın rahatlaması, hafiflemesi ve huzur bulması manasında, "نَشَاطُ الرَّجُلِ" denilişi bu manadadır. Burada, "**sâbihât**" (yüzenler) ile, atlar; onların "**sebh**"i ile de, koşmaları kastedilmiştir. Bu ifadeyle, savaştaki develerin kastedilmiş olması da mümkündür. Âyetteki, "**müdebbirât**" ifâdesi, لَهُ مُعَقِّبَاتٌ *"Onun takipçileri vardır"* (Ra'd, 11) âyetindeki gibidir. Bununla anlatılmak istenen, o savaşçının, okunu çıkarıp atması, atını koşturması ve destek sağlamak için atını yarıştırması gibi tedbirleridir. Kelimenin müennes oluşu ise, bu işlerin cemî (çok) oluşundan ötürüdür. İşte bu manada, "**müdebbirât**" denmiştir. Bu ifadeyle, yay ve kement gibi şeyler kastedilmiş olabilir. O zaman bu ifadelerle, ism-i mef'ûl manası kastedilmiş olur.

Bu Sıfatlar Kalpteki Hallerdir

Altıncı vecih: Bu kelimelerin, Allah'tan başkasından Allah'a dönüş esnasında kalpte meydana gelen derecelerin kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre, "**nâziât**" ile, ya en yüksek kulpa tutunmak için çıkan ruhlar (kalpler), yahut da Allah'tan başkasının sevgisinden sıyrılıp çıkan ruhlar (kalpler) kastedilmiştir. "**Nâşitât**" ile, bu ruhların maddi bağlarından kurtulduktan sonra tam bir sevinç içerisinde ve ileri bir kuvvette Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın ahlakıyla ahlaklanma çabası içine girişleri anlatılmak

istenmiştir. "**Sâbihât**" kelimesi, o ruhların bu çabadan sonra, melekût âleminde gezişleri ve o denize dalıp, orada yüzüşleri kastedilmiştir.

"**Sâbikât**", bu ruhların, "**seyr ilallah**" (Allah'a gidiş)deki derecelerinin yarışlarına ve derecelerinin farklılığına; "**müdebbirât**" kelimesi de, beşerî derecelerin son bulup, melekî derecelerinin ilkiyle birleşmelerine bir işarettir. Binâenaleyh beşerî ruhlar elde edecekleri en son noktaya, yani "**sebh**" (yarışta son) noktaya ulaşınca da melekler âlemiyle birleşir ki, bu da, "**müdebbirât...**" ile kastedilen hususdur. O halde, ilk dört kelime ile, Cenâb-ı Hakk'ın, يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ *"nerdeyse ışık verecek..."* (Nur, 35) ifâdesi; beşinci ile de, وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ *"ona bir ateş dokunmasa bile..."* (Nur, 35) ifadesindeki, "nâr - ateş" kastedilmiştir.

Tefsir İhtimallerinin Hükmü

Bil ki, müfessirlerden nakledilen bu izahlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nas olarak nakledilmemişlerdir ki, buna ilavede bulunulması mümkün olmasın!.. Tam aksine, müfessirler de bu izahları, ilgili lafzı o izahlara muhtemel olduğu için, yaptığımız izaha muhtemel oluşu, müfessirlerin yapmış oldukları izahlara muhtemel oluşundan daha aşağı olmadığına göre, onların ileri sürdükleri izahlar, bizim yaptığımız izahtan daha evla ve uygun olamaz. Ancak ne var ki, burada mutlaka şu inceliğin bulunduğunu unutmamak gerekir. İlgili lafız, yapılan bu izahların tümüne muhtemelse, şimdi biz, verilen bu manalar arasında müşterek bir mana bulursak, ilgili lafzı o müşterek manaya hamlederiz. Bu durumda da, verilen tüm manalar, bunun muhtevasında toplanmış olur. Ama, bu manalar arasında müşterek bir mana olmaz ve bulunmazsa, lafzı bunların tümüne hamletmek imkansız olur. Çünkü, müşterek bir lafzın, iki manayı birden ifade için kullanılması caiz değildir. Bu durumda biz, "Allah'ın kastı, işte şudur" demeyiz, tam aksine, "Kastedilenin bu olması muhtemeldir" deriz. Ama bu noktada, kesin fikre ulaşmak ve onu beyan etmek ise, mümkün değildir.

Sıfatlar Farklı Varlıklara Ait

İkinci İhtimale göre, ki bu, bu sûredeki beş lafzın tek bir şeyin değil, muhtelif şeylerin sıfatı olabilmesi durumudur. İşte bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) "وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا" kelimesi, "yayları..."; "وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا" kelimesi ile, "kuvvetleri..."; "وَالسَّابِحَاتِ" ile, "gemiler"; "السَّابِقَاتِ" ile "atlar"; "الْمُدَبِّرَاتِ" ile de "melekler" kastedilmiştir. Bu görüşü, **Vâsıl İbn es-Sâbit, Atâ**'dan nakletmiştir.

2) **Mücâhid,** "وَالنَّازِعَاتِ", "النَّاشِطَاتِ" ve "السَّابِحَاتِ" ifâdeleriyle, "ölüm"ün; "السَّابِقَاتِ" ve "الْمُدَبِّرَاتِ" ifadeleriyle de meleklerin kastedildiğini söylemiştir. **en-Nez', en-Neşt** ve **es-Sebh** ifadelerinin ölüme nisbet edilmesi mecazi olup, bu, bunlar olduğu zaman ölümün meydana gelmesi demektir.

3) Katâde de, ilk dört ifade ile yıldızların; son "müdebbirât" ifadesi ile de meleklerin kastedildiğini söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, son iki ifadeyi, **fâ** ile; ilk üç ifadeyi de **vâv** ile getirmiştir. Bunun sebebi hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Bu, son iki ifadenin, kendilerinden öncekilerin neticeleri olduğunu gösterir. Buna göre âdeta tıpkı senin, قَامَ فَذَهَبَ "kalktı ve hemen gitti" demen gibi, "yüzen ve böylece de, öne geçen..." denilmek istenmiştir. Senin "قَامَ فَذَهَبَ" ifadendeki fâ, kalkmanın, gitmenin sebebi olduğunu ifâde eder. Şimdi sen şâyet, "قَامَ وَذَهَبَ" demiş olsaydın, kalkmayı, gitmenin sebebi addetmemiş olurdun. **Vahidî** şöyle demektedir: **"Sâhibu'n-Nazm (Zemahşerî)**'ın bu görüşü, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا" ifâdesi hususunda birlik, aynı şey oluşu ifade etmez. Çünkü bu "bu yarışıp geçme"nin, tedbir etmenin bir sebebi olduğunu söylemek uzak bir ihtimaldir." Ben derim ki, **Vâhidî** (r.h)'nin bu itirazına, şu iki bakımdan cevap vermek mümkündür:

a) "Bunlar, emri aldıklarında, yüzdüler. Hemen peşinden de, sebkat edip öne geçtiler (فَسَبَقَتْ); derken de, emrolundukları şeyi tedbir ve ıslaha başladılar.." denilmesi uzak bir ihtimal sayılmaz. Böylece de bu işler, birbirine bağlı fiiller olmuş olur ve bu tıpkı senin, قَامَ زَيْدٌ فَذَهَبَ فَضَرَبَ عَمْرًا "Zeyd kalktı ve hemen gidecek, Amr'ı dövdü..." demen gibi olur.

b) Şöyle de denilebilir: "Bunlar, taati ifada öne geçmiş ve taate canla başla yönelenler olunca, onların emanet ehli ve güvenilirlikleri ortaya çıkmış olur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, bu âlemdeki işlerin bir kısmını (sebep müsebbeb alakası içinde) idare etmeyi onlara bırakmıştır."

2) Melekler, biri başkan, diğerleri de onun yardımcıları olmak üzere, iki kısma ayrılırlar. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki, sizin canınızı ölüm meleği alır..."* (Secde, 11) ifadesidir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerim'in bir yerinde de *"Sizden birine ölüm geldiğinde, elçilerimiz onun canını alır..."* (En'âm, 61) buyurmuştur. Şimdi biz bu iki âyetin manasını birlikte mütalâa etmek için "ölüm meleği" ifadesi ile, reis olan melek; diğer âyetteki

"elçilerimiz" ile de, onun yardımcıları olan diğer melekler kastedilmiştir" diyebiliriz. Bunu iyice kavradığınıza göre şimdi biz diyoruz ki: Sûredeki, "وَالنَّازِعَاتِ، وَالنَّاشِطَاتِ، وَالسَّابِحَاتِ" ifadelerini, ilgili işi bizzat yapan talebeler, yardımcı melekler, manasına alabiliriz. Cenâb-ı Hakk'ın "فَالسَّابِقَاتِ، فَالْمُدَبِّرَاتِ" ifâdelerinin de, derece bakımından ve o halleri ve işleri idare etme itibariyle öncü olan o reis meleklere işaret olduğunu söyleyebiliriz.

Müthiş Sarsıntı

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ﴿٦﴾ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ﴿٧﴾ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ ﴿٨﴾ أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ ﴿٩﴾

"O gün, sarsan sarsacak; onun ensesine binecek olan da, ardından gelecek. O gün kalpler, titreyecek; gözleri zilletle eğilecektir..."
(Nâziat, 6-9).

BİRİNCİ MESELE

Daha önce geçen kasemin cevabı, mahzuf mudur, yoksa mezkur mudur? Bu hususta iki görüş vardır:

Kasemin Cevabı Mahzuf

Birinci görüş: Cevap mahzuftur. Böyle olması halinde, burada şu takdirler yapılabilir:

1) **Ferrâ,** mahzuf olan cevabın, لَتُبْعَثُنَّ "Muhakkak ki diriltileceksiniz" ifadesi olduğunu; bunun delilinin, Allahu Teâlâ'nın, onların söylediklerini dile getirdiği, *"Bizler, çürümüş kemikler olduğumuzda mı!.."* (Nâziat, 11) ifadesi olduğunu, zira bunun anlamının, "Biz, çürümüş kemikler haline geldiğimizde mi diriltileceğiz!?.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

2) **Ahfeş** ve **Zeccâc**'a göreyse, kasemlerin cevabı, "Biz, sûr'a iki kez üfleriz. (لَتَنْفُخَنَّ جَنَا الصُّورِ) ifâdesidir. Mahzuf olan cevabın bu olduğunun delili ise, "iki üfleme"yi ifade eden, "الرَّادِفَةُ" ve "الرَّاجِفَةُ" kelimelerinin burada yer almalarıdır.

3) **Kisâî,** mukadder cevabın, "Kıyamet kopacaktır... (إِنَّ الْقِيَامَةَ وَاقِعَةٌ) ifâdesi olduğunu, zira Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا... إِنَّمَا تُوعَدُونَ

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا...لَصَادِقٌ" (Zâriyat, 1-5) buyurup, daha sonra da "...إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ" (Mürselât, 1-7) buyurmuş olduğunu; burada da böyle olduğunu; zira Kur'ân'ın aslında tek bir sûre gibi olduğunu söylemiştir.

Kasemin Cevabı Zikredilmiştir

İkinci görüş: Buna göre âyetteki ifadelerin cevabı mezkur, demektir. Bu görüşe göre de, şu ihtimaller söz konusudur:

1) Hakkında kasem edilen şey (cevap), *"O gün kalpler titreyecek; gözleri zilletle eğilecektir..."* âyetinin beyan ettiği hususdur. Buna göre takdir, وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا * وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا... يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ "Bunları derinliklerden söküp alanlara, rıfk ile çıkaranlara ki, sarsanın sarstığı o günde, titreyen birtakım kalpler, zilletten eğilen birtakım gözler meydana gelir, bulunur..." şeklinde olur.

2) Kasemin cevabı, *"Muhakkak ki sana Musa'nın haberi geldi..."* (Nâziat, 15) ifadesidir. Çünkü buradaki "هَلْ" tıpkı *"muhakkak ki sana, gâşiye (kıyametin) haberi geldi..."* manasındaki "هَلْ أَتَيكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ" (Gâşiye, 1) âyetinde olduğu gibi, قَدْ "muhakkak" anlamındadır.

3) Kasemin cevabı, *"Şüphesiz ki bunda, haşyet edenler için bir öğüt vardır..."* (Nâziat, 26) cümlesidir.

***İKİNCİ MESELE:* Zarfın Âmili**

Âlimler, "يَوْمَ تَرْجُفُ" ifâdesindeki "يَوْمَ" kelimesini nasbeden âmilin ne olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

a) Bu kelime, mukadder olan kasemin cevabı ile mansub olup, kelamın takdiri, "Sizler, o sarsan şey sarstığı gün mutlaka diriltileceksiniz..." şeklindedir. Buna göre şâyet, "Onlar, sûra ilk üfürüş (nefha)da diriltilmeyeceklerine ve "**râcife**" de, birinci üfleyiş demek olduğuna göre, bu takdir daha nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Sizler, her iki nefhayı da içine alan o geniş vakitte diriltileceksiniz.." anlamındadır. Onların, o geniş vaktin bir kısmında, yani son nefha zamanında diriltileceklerinde ise, şüphe yoktur. Bunun delili, âyetteki Cenâb-ı Hakk'ın, تَتْبَعُهَا *"... ardından gelecek ..."* ifadesinin "رَاجِفَةٌ" kelimesinden hal olmasıdır.

b) "يَوْمَ تَرْجُفُ" ifâdesindeki "يَوْمَ"yi nasbeden, "o gün birtakım kalpler titrer" cümlesinin delalet ettiği şey olup, buna göre, takdir, "Sarsan şey sarstığı günde, bazı kalpler titrer..." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Racife**

"الرَّجْفَةُ" kelimesi Arapçada, şu iki manaya gelebilir:

a) Hareket etmek.. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O günde yer ve dağlar hareket eder..."* (Müzzemmil, 14) buyurmuştur.

b) Korkunç kükreme ve korkunç ses... Bu durumda bu kelime, Arapların رَجَفَ الرَّعْدُ - يَرْجُفُ - رَجْفًا وَرَجِيفًا "Gök korkunç biçimde gürledi..." şeklindeki ifadesinden gelmiş olur. Çünkü bu manada **"er-recf"**, gök gürültüsünün, onun sesinin bulutta dolaşması ve yankılanması demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ *"Derken onları bir sarsıntı yakaladı"* (A'râf, 93) ifadesi de bu anlamdadır. Yapılan bu izaha göre **"er-râcife"**, kendisinde, tıpkı gök gürültüsü gibi, bir dehşetin, korkunç bir sesin bulunduğu büyük bir sayha, çığlık, naradır.

Râdife

"Er-Radife" ise, her şeyden sonra gelen, her şeye verilen isimdir. Nitekim Arapçada, bir şeyin bir şeyden sonra geldiğini ifade için رَدِفَهُ "Onu izledi..." denilir. "Titreyen kalpler" ifadesine gelince, bu da, "korkan, harekete geçen, kaplayan kalpler..." anlamındadır.

Vâcife

Nitekim yerinde duramadığında, hopladığında, göğüs kafesleri kalkıp indiğinde "وَجَفَ قَلْبُهُ - يَجِفُ - وَجْفًا" denilir. Hayvanı korkutup da onu hızlı yürütme, sürme anlamında kullanılan, "إِيجَافُ الدَّابَّةِ" ifâdesi de buraya dayanır. Müfessirlerin, "وَاجِفَةٌ"in ne demek olduğu hususunda, neticede hepsi anlama dayanan pek çok ifadeleri bulunur. Bu cümleden olarak, onlar bu ifadeye meselâ, korkan, hoplayan, yerinden kopan, rahatsız, tedirgin, son derece rahatsız olup, pamuk içinde bulunan, yerinde duramayan...; sahiplerinin gözleri, zelil ve horluk içinde bulunan..." gibi manalar vermişlerdir. Bu son ifade tıpkı, *"Zilletten boyunlarını büke büke göz ucuyla bakacaklar..."* (Şûra, 45) âyeti gibi olmuş olur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyebiliriz ki: Müfessirlerin ekserisi, bütün bu işlerin kıyamet gününün halleri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, **Ebû Müslim el-İsfehanî** ise, bunun böyle olmadığını iddia etmiştir. Şimdi biz, önce müfessirlerin yaptığı tefsirleri ele alacağız, daha sonra **Ebû Müslim el-İsfehanî**'nin görüşünü açıklayacağız.

Müfessirlerin Çoğunun İzahı

Birinci görüşe gelince, ki bu, cumhur arasında meşhur olan görüştür, bu haller, kıyametin halleridir. Bunlar bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) "**Râcife**", "ilk üfleme, üfürüş"tür. Buna bu ad, ya üflendiğinde dünya harekete geçip kaynayacağı için verilmiştir, yahut da o nefhanın sesi, sarsan (**râcife**)'nin bizzat kendisidir. Ki biz bunu açıkladık. O halde "**râcife**", birinciyi izleyen, böylece de yerin içindeki ölüleri dışarı atmak için harekete geçeceği ikinci "**râcife**"dir. Ve bu tıpkı, birinci üfleyişte yerin, dirileri öldürmek için depreşmesi gibidir. Cenâb-ı Hak bunu, **Zümer Sûresi**'nde (Zümer, 68) böyle ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu iki nefha arasında kırk yılın bulunduğu rivâyeti geldiği gibi, bu kırk yıl içinde, Allahu Teâlâ'nın yere yağmur yağdıracağı, bu suyun, yeryüzünde tıpkı nutfeler haline geleceği ve bunun, ihyâ ve dirilişin sebebi ve vesilesi olacağı, rivâyetleri de gelmiştir. Bu ise, ölüleri diriltme hususunda, kendisine ihtiyaç duyulmayan türden bir şeydir. Çünkü Allah'ın, dilediğini yapma ve istediğine hükmetme yetkisi vardır.

2) "**Er-râcife**", ilk nefha; "**er-râdife**" de, kıyametin bizzat kopması demek olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çabucak (gelmesini) istemekte olduğunuz (o azâb)ın bir kısmı ensenize binmek üzeredir"* (Neml, 72) âyetinden anlaşılan husus olup, bu da, "Kâfirlerin, olması mümkün olmayan şey addettikleri o kıyamet yakın olduğu için, onların ensesine binecektir" demektir.

3) Buradaki "**râcife**" ile, yeryüzü ile dağlar kastedilmiş olup, delili ise, "يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ" (Müzzemmil, 14) âyetidir, "**râdife**" ise, gökyüzü ve yıldızlardır. Çünkü bunlar, işte yerin peşinden çatlayacak; yıldızlar saçılıp dökülecektir.

4) "**Râcife**", yerin harekete geçmesi, kaynaması; "**râdife**" de, yer diye bir şey kalmasın, yok olsun diye, birinciyi izleyen ikinci sarsıntıdır.

Ebû Müslim'in İzahı

İkinci görüşe, yani **Ebû Müslim**'le **İsfehanî**'nin görüşüne gelince -ki, buna göre, sûrenin bu ifadeleri ile kıyametin halleri kastedilmemiştir- bu da şöyledir: Biz, daha önce, **Ebû Müslim**'in, "النَّازِعَاتُ" kelimesini; okun yayının iyice çekilmesi; "النَّاشِطَاتُ" kelimesini, okun yaydan çıkması; "السَّابِحَاتِ" kelimesini, savaş atlarının koşması; "السَّابِقَاتُ" kelimesini, bu atların geçmesi ve "اَلْمُدَبِّرَاتُ" kelimesini de, o ok atmanın ve at koşturmanın peşinden meydana gelen işler anlamına tefsir ettiğini; daha sonra da, bu yorumuna

dayalı olarak, **"râcife"** ve **"râdife"** ile müşriklerin atlarının kastedildiğini; bu ifadeler ile de, aslında atlar değil, Hz. Peygamber (s.a.s) ile savaşayım derken bu uğurda biri diğerini geçen müşrik iki grubun kastedildiğini; "titreyen kalpler" ifadesiyle de, bunların kalplerinin sıkıntılı olduğunu; gözlerin zelil olması ile de, münafıkların gözlerinin kastedildiğini, bunun tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kalplerinde hastalık olan (münafıkların) sana, kendisini ölüm baygınlığı bürümüş olan kimsenin bakması gibi bakarlar..."* (Ahzab, 19) âyeti gibi olduğunu söylemiştir.

Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Düşmanların atları geldiğinde ve bunu da, bir diğer atın izlediğinde, münafıkların kalpleri korkudan tir tir titrer ve münafıkların gözleri, korkudan ve acizlikten dolayı belerir, süzülür..." Daha sonra da onlar, *"Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız..."* (Nâziat, 10) derler. Ki bu da, "Biz, kendisi yüzünden bu korkuları üstlenebilmemiz için mi yeniden dünyaya, hayata döndürüleceğiz?.." demektir. Ve yine onlar, *"Bu ikinci bir ziyandır.."* demişlerdir (Nâziat, 12) Binâenaleyh bu sözün başı, Hz. Muhammed (s.a.s)'le savaşan müşriklerin halini, ortası münafıkların hali, sonu da haşri inkâr hususunda münafıkların inancını anlatmaktadır. Daha sonra Hak Teâlâ Sübhanehû ve Teâlâ, onların sözlerini, *"Fakat o ancak bir tek haykırıştır ki, o zaman onlar hemen toprağın yüzündedirler"* (Nâziat, 13-14) ifadeleriyle cevaplamıştır. **"Ebû Müslim'**in izahı burada bitmektedir. Âyetteki lafızlar, cumhurun görüşünün aksine olsa da, bu manaya da muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak, قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ * أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ *"O gün kalpler titreyecek, gözleri zilletle eğilecektir"* buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ burada, "اَلْقُلُوبُ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ" dememiştir. Çünkü ehl-i imanın hiçbir korkuya kapılmayacağı delille sabittir. Binâenaleyh buradaki "kalpler" ile kâfirlerin kalpleri kastedilmiştir. Bu görüşü, Allahu Teâlâ'nın, onların söylediklerini haber verdiği, *"Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız"* (Nâziat, 10) şeklindeki sözleri de destekler. Bu, kâfirlerin sözüdür, mü'minlerin değil.

Başı Eğik Olanlar

Âyetteki, *"Gözleri zilletle eğilenler"* cümlesine gelince, korkan, kalbi hoplayan kimsenin bakışlarının, başına gelecek o büyük belayı gözleyen, eğilmiş, zelil olmuş bir bakış olacağı malumdur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Nekire bir kelimenin mübtedâ olması nasıl vaki olmuştur?

Cevap: Buradaki "**kulûb**", merfu ve mübteda; "**vâcife**" kelimesi onun sıfatı, "اَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ" cümlesi de, onun haberidir. Dolayısıyla bu tıpkı, "وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ" ifadesi gibidir.

İkinci Soru: "**Ebsâr**" (gözleri) kelimesinin, kalplere nisbet edilmesi, yani "kalplerin gözleri" denilmesi nasıl doğru olur?

Cevap: Bu, "o kalplerin sahiplerinin gözleri" takdirindedir. Delili ise, bundan sonraki âyetin başındaki يَقُولُونَ *"Derler ki..."* ifâdesidir.

Haşri İnkar Edenlerin Sözleri

Bil ki Allahu Teâlâ, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin üç sözünü nakletmiştir:

يَقُولُونَ ءَاِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِى الْحَافِرَةِ ﴿١٠﴾ ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ﴿١١﴾ قَالُوا تِلْكَ اِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ﴿١٢﴾

"Onlar derler ki: "Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız. Biz, çürüyüp dağılmış kemikler olduğumuz vakit mi? Dediler ki: "Öyle ise bu ziyanlı bir dönüştür" (Nâziat, 10-12).

Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu âyetindeki sözdür: يَقُولُونَ ءَاِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ *"Onlar derler ki: "Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız."*

Arapçada رَجَعَ فُلَانٌ فِى حَافِرَتِهِ "Falanca hâfiresine döndü, yani, "içine girip de eştiği, ayak basarak, yürüyerek iz bıraktığı o yoluna yeniden döndü" denilir. Çünkü o kişinin iki ayağı, orada birtakım derin izler bırakmıştır. Binâenaleyh "**hâfire**", "**mahfûre**" (eşilmiş) manasınadır. Fakat bu ism-i mef'ûl manası, ism-i fâil olan "**hâfire**" kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu tıpkı "عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ" (yani **mardiyye**) (Kâria, 7) "مَاءٌ دَافِقٌ" (**medfâk**) "yani atılmış su" (Târık, 6) ifadelerinde olduğu gibidir. Yani, "**hâfire**", eşmeye; "**râdiye**", rızaya; "**dâfik**" de, dıfka (atmaya) mensub olan demektir. Yahut da bu, Arapların, "نَهَارُكَ صَائِمٌ" "Senin gündüzün, oruçludur" ifadesi gibidir. Daha sonra "**hâfire**" kelimesi, bir işe bir şeye girip girişen, derken ondan çıkan, daha sonra tekrar ona dönen kimse için kullanılır olmuştur ve bunu ifade için de, "Yoluna döndü" manasında, "رَجَعَ اِلَى حَافِرَتِهِ" ifadesi kullanılır. Hadis-i Şerif'te de, اِنَّ هٰذَا الْاَمْرَ لَا يُتْرَكُ عَلَى حَالِهِ حَتَّى يُرَدَّ عَلَى حَافِرَتِهِ *"Bu iş, eski haline*

döndürülmedikçe, bulunduğu hal üzere bırakılmaz", yani ilk yapısına ve ilk haline döndürülmedikçe..." denilmiştir. **Ebû Hayve,** bunu "فِى الْحَفِرَةِ" okumuştur. Bu "**hâfire**" de, yine ism-i mef'ûl, yani **mahfûre** (eşilmiş) manasınadır. Bu ifade de, حَفِرَتْ اَسْنَانُهُ *"Dişleri, eşti"* ifâdesindendir. Dolayısıyla o eşilen şey de, eşildi ve böylece "**hâfire**" yani "**mahfûre**" (eşilmiş) oldu. Bu kıraat de, buradaki "**hâfire**"nin, "**mahfûr**" (eşilmiş) manasına olduğunun bir delilidir. Bunu iyice kavradığına göre, âyetin manasının, "Biz, ilk halimize, başlangıcımıza döndürülüp de böylece, eskiden olduğumuz gibi diri mi oluvereceğiz (derler)" şeklinde olduğu ortaya çıkmış olur.

Un-ufak Kemikler

İkincisi: Hak Teâlâ'nın şu âyetindeki ifadedir: ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً *"Biz, çürüyüp dağılmış kemikler olduğumuz vakit mi?"* (Nâziat, 11).

Bu ifadeyle ilgili olarak bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Âsım,** elif ile "**nâhiratün**" şeklinde (نَاخِرَةً) okurlarken; diğer kıraat imamları elifsiz olarak "نَخِرَةً" şeklinde okumuşlardır. **Kisâî**'den gelen rivâyetler ise farklı farklıdır. Dolayısıyla onun, bu kelimenin nasıl okunacağına aldırış etmediği ileri sürülmüştür. Bunun yanı sıra yine **Kisâî**'nin bu kelimeyi önce elifsiz okuduğu, daha sonra da elif ile okumaya başladığı da ileri sürülmüştür.

Bil ki **Ebû Ubeyde** "نَخِرَةً" şeklindeki, elifsiz okunuşu tercih etmiş ve şöyle demiştir: "Biz, kendisinde çürümüş kemiklerden bahsedilen eserlere (hadislere) baktığımızda, orada bütün "kimek"lerin, "**nahire**" (çürümüş) kelimesiyle sıfatlandırıldığını görmekteyiz. Bu rivâyetlerin hiçbirinde, "نَاخِرَةً" (nâhire) şeklinde bir sıfat görülmemektedir." **Ebû Ubeyde**'nin dışındakiler ise, "**nâhire**"nin de doğru bir lehçe olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu görüşte olanlar da, bu hususta şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Nâhire ve nahire aynı manayadır. **Ahfeş,** bu kelimenin, her iki şekilde okunması halinde de bunun güzel bir kıraat olacağını söylerken; **Ferrâ,** tıpkı, "طَامِعٌ" (**tâmiûn** - uman) ve "طَمِعٌ" (**tamiun**); ve "بَاخِلٌ" (**bâhilun**) ve "بَخِلٌ" (**bahilun** - cimri)) kelimeleri gibi, "**nâhir**" ve "**nahir**" kelimelerinin de manaca eşit olduğunu söylemiştir. **Halil**'in kitabında ise, "Bir ağaç çürüyüp, yukarıdan aşağı sarkıp da, dokunulunca un-ufak olacak şekildeki halini anlatmak için "نَخِرَتِ الْخَشَبَةُ" denilir. Yine aynen bunun gibi, عَظْمٌ نَاخِرٌ "Çürümüş kemik" de denilebilir" diye yer almıştır. Bu iki kelimenin,

manaca bir, iki ayrı lehçe olduğunu söyleyen bu kimseler, aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, mesela, **Zeccâc** ve **Ferrâ**, "**Nâhira**" kelimesinin, bu iki şeklin âyete en uygun olanı olduğunu; Çünkü "**nâhira**" şeklinin, **hâfira - sâhira** gibi, buradaki âyet sonlarına daha uygun düştüğünü söylerlerken; diğerleri, "**nâhire**" ve "**nahire**" şekillerinin tıpkı "**tâmiun**" (uman) ve "**tamiun**", "**lâbisun - lebisun**" (bekleyen) şekilleri gibi aynı manaya olduklarını ama, failun kalıbının, fâilun kalıbından daha beliğ olduğunu söylemişlerdir.

2) **Nâhire** ile **nahire** ayrı ayrı şeylerdir, ayrı manayadırlar. Meselâ "**nahire**", نَخِرَ الْعَظْمُ - يَنْخَرُ فَهُوَ نَخِرٌ "kemik çürüdü" fiilindendir. Bu tıpkı, عَضَنَ - يَعْضُنُ هُوَ عَضِنٌ "Koktu, kokuştu" fiili gibidir. Fiil, bu şekliyle, kemik çürüyüp, dokunmakla hemen dağılıverecek bir hal aldığı zaman kullanılır. "**Nâhire**" ise, içi boşalmış kemik demek olup, rüzgâr estiğinde, tıpkı "**nâhîr**" (kaval) gibi bir ses çıkaran kemik demektir. Bu izaha göre, "**nâhire**", uyuyanın ve boğulan kimsenin çıkardığı ses gibi ses çıkaran manasındaki "**nahir**" mastarından olup, çürümek manasına gelen "**nahr**" mastarından değildir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "إِذَا" mahzuf bir fiilin mef'ûlü olarak mahallen mansub olup, takdiri, "çürümüş kemikler olduğumuz zaman mı yeniden diriltileceğiz" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki âyette kâfirlerin ileri sürdüğü bu şüphenin neticesi şuna varıp dayanmaktadır: Herkesin, "Ben" diye işaret ettiği şey, şu görünen bünye ile, bünyelenmiş maddî varlıklardır. Binâenaleyh insan öldüğü zaman, terkibi dağılır-bozulur, dolayısıyla da, kâfire göre, şu sebeplerden ötürü, onu yeniden inşa etmek, iade etmek imkansızdır:

a) Bu yeniden dönen, var edilen insan, ancak ilk terkibine girdiği zaman, yeniden varlık âlemine gelen o ilk insan olur. Bunun olabileceğini söylemek ise, daha önce yok olan şeyin aynının iade edileceğini söylemek olur. Halbuki bu imkansızdır. Çünkü yok olan bir şeyin, aynısı diye bir şey kalmaz. Binâenaleyh varlık âlemine, başka bir şey girdiğinde, "Bu giren, o yok olanın aynı mı, değil mi?" demek imkansız olur.

b) İnsanın bütün cüzleri toprak olmuş, dağılmış ve yeryüzündeki bütün sulara, havaya ve her şeye karışmıştır. Dolayısıyla bu cüzleri-parçaları, bu şeylerden seçip ayırmak imkansızdır.

c) Topraksal parçalar soğuk, kuru ve serttir. Binâenaleyh mizacı gereği sıcak ve nemli olan insanın, bu topraksal parçalardan meydana gelmesi imkansızdır. İşte öldükten sonra dirilişin olmayacağına, *"Biz, çürüyüp dağılmış kemikler olduğumuz vakit mi (diriltileceğiz)"* diyerek istidlâlde bulunanların iddialarının izahı bunlardan ibarettir.

Haşrin Delilleri

Bunların bu şüphelerine şu şekillerde cevap verebiliriz:

1) En güçlü izaha göre biz, herkesin, *"Ben"* diye işaret ettiği şeyin, şu görünen bedeninden ibaret olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun yanlış olduğunun delili şu iki şeydir:

Birincisi, bu görünen insan heykelinin (bünyesinin) parçaları, her gün erimekte, yıpranmakta ve değişmektedir. Binâenaleyh her insanın "ben" diye işaret ettiği şey ise değişmemektedir. Değişen, değişmeyen şeyden başkadır.

İkincisi, insan, zahirî ve batınî unsurlarından gafil olduğu halde, kendisinin işte bu olduğunu, insan olduğunu bilir. Halbuki hissedilen-bilinen şey, hissedilmeyen, bilinmeyen, gafil olunan şeyden başka bir şeydir. Aksi halde, aynı şey üzerinde, hem olumsuzluk, hem de olumluluk (yani hem bilme hem bilmeme) birleşmiş olur ki bu imkansızdır. Binâenaleyh her insanın, "ben" diye işaret ettiği şeyin, insanın şu görünen heykeli olmadığı sabit olmuş olur. Şimdi burada şöyle üç ihtimal vardır:

a) Felsefecilerden ve Müslümanlardan büyük bir kesimin benimsediği fikre göre, "insan" denilen şey, kendi zatıyla kaim olan bir şeydir, ama ne maddedir, ne maddeye mensub bir şeydir.

b) "İnsan" denen şey, çözülebilen ve bozulabilen maddelere mahiyeti itibariyle ters olan bir şeydir ve madde içerisinde, tıpkı ateşin kömürde; yağın susamda; gülsuyunun da gülde bulunuşu gibi saklıdır. Binâenaleyh bu heykel (bünye) bozulduğunda, o cüzler, ya mutsuzluk, yahut da mutluluk içerisinde canlı, akıllı ve müdrik bir şekilde ayrılır ve yaşamaya devam eder.

c) "Bu da, mahiyetleri açısından, o maddi cüzlere denk bir maddedir. Fakat bu, Cenâb-ı Hakk'ın, varlık âleminde vücut bulduğu andan ömrünün sonuna kadar, hiçbir şeyini kaybetmeden bekasını ve devamını sağladığı şeydir. Ama diğer değişen cüzler, bazen artarak, bazen noksanlaşarak değişir. Dolayısıyla bunlar, "ben" sözüyle işaret edilen şeye dahil değillerdir. Bu sebeple ölüm hadisesi meydana geldiğinde, o esas cüz ayrılır, ya mutluluk,

yahut da mutsuzluk içerisinde yaşamaya devam eder" de denilebilir. Bu ihtimaller söz konusu olduğu sürece, bedenin bozulması ve parçalarının ayrılmasından, gerçek manada "insan" denen şeyin bozulduğu manası çıkmayacağı sabit olur. İşte bu, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin bütün şüphelerine son verecek güçte, güzel bir izahtır. Durumun böyle olması halinde, kemiklerin çürümesinin, darmadağınık olmasının, haşri ve neşri bir tarafa itmede, inkârda kesinlikle bir tesiri ve delaleti yoktur.

Bir an için gaflete kapılarak, insanın, şu görünen heykelinden ibaret olduğunu kabul etsek bile, siz yeniden dirilişin imkansızlığını nasıl iddia edebilirsiniz?

İnkârcıların birinci olarak ileri sürdükleri, "Yok olan şey iade olunamaz, tekrar meydana getirilemez" şeklindeki iddialarına karşı diyoruz ki: O yok iken, sizce o kimsenin yeniden iadesinin imkansız olduğu neticesine varmak mümkündür. Peki, bizim görüşümüze göre, bu yeniden dirilişin olabileceği niçin mümkün olmasın.

İnkarcıların ikinci olarak söylediği, "Bu küçük parçalar, dört ana element ile karışmış vaziyettedir (dolayısıyla ayırt edilemez)" şeklindeki iddiasına karşı diyoruz ki: Fakat âlemin yaratıcısının, bütün cüzleri ve parçaları bilen bir âlim ve her şeye gücü yeten bir kâdir olduğu sabittir. Binâenaleyh bundan, O'nun bütün bu cüzleri bir araya getirebileceği ve onlara yeniden hayat verebileceği neticesi çıkar.

Onların üçüncü olarak söyledikleri, "sert ve kuru nesneler, hayatı kabul etmezler" şeklindeki iddialarına karşı da şöyle deriz: "Biz "**semender**" (isimli) canlının, ateş içinde yaşadığını; deve kuşunun kızgın demirleri yutabileceğini; büyük yılanların, kar içinde dünyaya geldiklerini görmekteyiz. Binâenaleyh "**istikrâ**"ya itimat yanlıştır. Doğruya ve gerçeğe ileten, ancak Allahu Teâlâ'dır.

Ahiretle Alay Edenler

Üçüncüsü: O öldükten sonra dirilişi inkâr edilemezlerden nakledilen şu ifadedir: قَالُوا تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ *"Dediler ki: "Öyle ise bu ziyanlı bir dönüştür"* (Nâziat, 12). Bu, "zararlı bir dönüştür" demek olup, tıpkı, "sahipleri kazançlı veya zararlı" manasında söylediğin, "kazançlı ticaret veya zararlı ticaret" demen gibidir. Buna göre mana, "Eğer bu doğru ise, biz yalanlamamızdan ötürü zarar edeceğiz" şeklinde olup, o münkirler tarafından, alay ederek söylenmiş bir söz olur.

Bil ki Allahu Teâlâ, onların bu sözlerini naklettikten sonra şöyle buyurmuştur:

فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ ﴿١٤﴾

"Fakat o, ancak bir tek haykırıştır, ki o zaman onlar hemen toprağın yüzündedirler" (Nâziat, 13-14).

Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Zecre**

"فَإِذَاهُمْ" ifadesinin başındaki "fâ", mahzûf bir kelimeyle ilgili olup, manası, "Siz bu yeniden dirilişi zor ve güç saymayın. Çünkü bu tek bir naradan-haykırıştan ibarettir" yani, "Siz bu yeniden diriltmeyi, Allah için zor bir şey sanmayın, çünkü bu, Allah'ın kudreti açısından pek kolay ve basit bir iştir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Arapçada birisi deveye seslendiğinde, "زَجَرَ الْبَعِيرُ" denilir. Binâenaleyh âyetteki "**zecre**" (nara) ile kastedilen, sûr'a ikinci üfürüş olup, bu da **İsrafil** (a.s)'in üfleyişidir. Müfessirler, Allahu Teâlâ ölüleri toprağın içinde diriltir. Dolayısıyla onlar bu sesi duyar ve yerlerinden kalkarlar" demişlerdir. Bunun bir benzeri de, *"Bunlar, iki sağım aralığı kadar bile gecikmeyecek bir tek korkunç sesten başkasını gözetmiyorlar"* (Sâd, 15) âyetidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Sahire**

"**Sâhire**", dümdüz, beyaz, ıssız yer demektir. Buna bu ad, şu iki sebepten ötürü verilmiştir:

a) Bu yere giren, orada duyduğu korkudan ötürü, sâhir, yani uyanık kalır, uyuyamaz.

b) Orada serabın akması. Yaşı akan göze de "عَيْنٌ سَاهِرَةٌ" denir. Bence burada bir üçüncü izah da şöyle yapılabilir: O yere, aşırı korkudan ötürü insanın uykusu kaçtığı için sâhire (uyanık bırakan) adı verilmiştir. Binâenaleyh o kâfirlerin gelip toplanacağı o yerde, onlar alabildiğine bir korku içinde olabilirler. Dolayısıyla oraya "**sâhire**" denilmiştir. Âlimler, bir başka hususta da ihtilaf ederek, bazıları, bunun dünyada olduğunu; bazıları

da bunun ahirette olduğunu söylemişlerdir. Çünkü kâfirler, bu haykırış anında, ahiret arazisine doğru bölük bölük taşınırlar. Belki de bu, doğruya en yakın izahtır.

Musa (a.s)'nın Resûl Yapılması

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى ﴿١٥﴾ اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٦﴾
اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿١٧﴾

"Sana Musa'nın haberi geldi değil mi? Hani Rabbin ona, Mukaddes Tuva Vadisi'nde, Firavun'a git, çünkü o pek azdı" diye nida etmişti" (Nâziat, 15-17).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu kıssa ile, bundan önceki âyetler arasındaki ilgi ve münasebetin izahı şu iki şekilde yapılır:

1) Allahu Teâlâ, kâfirlerin, *"Öyle ise bu ziyanlı bir dönüş"* (Nâziat, 12) diyerek istihza edecek kadar, dirilişi inkârda ileri gidip, ısrarlı olduklarını hikaye etmiştir. Bu istihza, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ağır geliyordu. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (a.s)'e teselli gibi olsun diye, Musa (a.s)'nın kıssasını zikretmiş ve **Firavun**'u hakka davet uğrunda onun çok meşakkatler çektiğini anlatmıştır.

2) **Firavun,** Kureyş kâfirlerinden daha güçlü, askerce daha kalabalık ve iktidarca daha kuvvetli idi. Ama **Musa** (a.s)'ya karşı azgınlık yapınca, Allahu Teâlâ onu, hem ahiret, hem dünya azabıyla yakaladı. Binâenaleyh, bu müşrikler de, eğer sana karşı azgınlıkta ısrar ederlerse, Allah onları da aynı şekilde yakalar ve ibret-i âlem olacak bir ceza verir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, هَلْ اَتٰيكَ *"Sana geldi mi?"* ifadesi, "sana **Musa**'nın haberi gelmedi mi?" manasına olabilir ki bu "Bundan önce sana bu haber (bilgi) gelmişti" demektir; yahut bu ifade, "Ona bu haber gelmemişti" manasına olabilir ki, bu manada, "Sana geldi mi?" denilebilir; yahut da, "Ben sana bunu

haber veriyorum. Şüphesiz bunda, korkacak kimse için bir ibret vardır" manasına olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Mukaddes Vâdi: Tuva**

"**El-Vâdi'l-Mukaddes**", "temiz ve mübarek vâdi" demektir. Buradaki "**Tuvâ**" ile ilgili birkaç izah vardır:

1) Bu, Şam'da bir vâdinin ismidir. Bu vâdi, Allahu Teâlâ'nın, *"Tûr'a ve yazılmış kitaba yemin olsun ki..."* (Tûr, 1)

2) Bu, İbranice, "Ey adam" manasınadır. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Ey insan **(Musa), Firavun**'a git..." demiştir. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür.

3) Bunun, "Allah ona, gecenin "**tuvasında**", yani bir saatinde, "**Firavun**'a git..." diye seslendi" manasında olması da muhtemeldir. Çünkü sen, "Gecenin bir saatinden sonra sana geldim" manasında, "جِئْتُكَ بَعْدَ طُوًى" dersin.

4) Bu, "İki kere mübarek kılınmış (طُوًى), o mukaddes vadide..." manasına olabilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kıraat Farkları**

Nâfî, İbn Kesir ve **Ebû Amr,** bu kelimeyi tı'nın dammesiyle ve tenvinsiz olarak "طُوٰى" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tı'nın zammesiyle ve tenvinli olarak "طُوًى" şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr**'ın bunu tı'nın kesresiyle "طِوًى" ve "**senâ**" vezninde "طَوًى" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir ki, bu ikisi de, "tekrar edilen şey" manasına isimdirler. "**Tayy**", ikilemek-katlamak manasınadır. Buna göre "**tûbâ**", bereket ve tahdis bakımından ikilenmiş, iki kere mübarek ve mukaddes kılınmış demektir. **Ferrâ, "Tuvâ, Medine** ile **Mısır** arasında bir vadidir. Bunu munsarıf sayan der ki: Bu, kendisi ile müzekker olanı isimlendirdimiz, müzekker bir isimdir. Gayr-ı Munsarıf kabule eden de, **Amr** ve **Züfer** kelimelerinde olduğu gibi, kendisinden (aslında) udul edilmiş bir kelime saymış olur" der ve sözüne şöyle devam eder: "Bunun munsarıf sayılması bana daha uygun geliyor. Çünkü, udul bakımından buna benzer başka bir şey görmedim, yani, "tuvâ"dan başka, "fâile" vezninden "fuel" veznine udul edilen, başka **vâv**ya'lı bir isim bulamadım."

BEŞİNCİ MESELE: **Allah'ın Ezeli Kelamı**

Âyetin takdiri, إِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ وَقَالَ اذْهَبْ إِلٰى فِرْعَوْنَ "Hatırla, hani Rabbi **Musa**'ya seslenmiş ve "**Firavun**'a git..." demişti" şeklindedir. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'un kıraatinde "اَنْ اِذْهَبْ" şeklindedir. Çünkü "nidâ" (seslenme)de, "kavl"

(deme) manası vardır. Ama bu nidâ, ya kelâm-ı kadîmi (ezelî kelâmı) duyurmak suretiyle olur, yahut da o harfleri ve sesleri duyurmak suretiyle olur. Eğer bu, bu manada ise, **Hz. Musa** (a.s), o duyduğu şeyin Allah'ın kelamı olduğunu nasıl anlamıştır? Bütün bu hususlar, Tahâ Sûresi'nin tefsirinde geçti.

ALTINCI MESELE

Diğer âyetler, Allahu Teâlâ'nın, **Musâ** (a.s)'ya yaptığı ilk nidada, ona pek çok şeyler söylediğine delalet etmektedir. Meselâ, Tâhâ Sûresi'ndeki, *"Nida edildi ki: "Ey Musa, şüphesiz ben senin Rabbinim... Biz sana, büyük âyetlerimizi göstereceğiz. Firavun'a git, çünkü o azdı"* (Tâhâ, 11-24) âyetlerinde olduğu gibi. Böylece bu, buradaki, *"Firavun'a git, çünkü o pek azdı"* ifadesinde Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa** (a.s)'ya seslenişlerinden (nidalarından) biri olduğuna delalet eder. Yoksa bütün nidanın bundan ibaret olduğuna delalet etmez. Yine Tâhâ Sûresi'ndeki âyetlerin anlatmak istediği şey, **Hz. Musâ** (a.s)'nın sadece **Firavun**'a değil, o bölgedeki bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğidir. Fakat Hak Teâlâ burada, sadece Firavun'dan bahsetmiştir. Çünkü onu dine davet etmek, o insanların hepsini davet etmek demektir.

YEDİNCİ MESELE: **Tuğyân**

"Tuğyân", haddi aşmak, azgınlaşmak demektir. Fakat Hak Teâlâ, burada **Firavun**'un hangi konuda tuğyan ettiğini beyan etmemiştir. İşte bundan dolayı, kimi müfessirler, buradaki "**Tağâ**" (tuğyan etti) fiilinin, "Allah'a karşı kibirlendi ve O'nu inkâr etti" manasında olduğunu söylerlerken; diğerleri de, "Şüphesiz o, İsrailoğullarına karşı haddi aştı" manasını vermişlerdir. Bence en uygun olan ise, her iki mananın da söz konusu olduğunu söylemektir. Buna göre mana, "**Firavun,** Rabbini inkâr ederek, Hâlık'ına karşı; kendilerine tepeden bakıp, onları köle edinmek suretiyle de halka karşı haddi aşmıştır" şeklinde olur. Mükemmel manada kulluk, hem Hâlık'a, hem de halka karşı doğru davranmakta yattığı gibi; haddi aşmanın (tuğyanın) en ilerisi de, Hâlık'a ve halka karşı kötü muameleyi birlikte yapmakta yatmaktadır.

Firavun'a Tebliğ

Bil ki Allahu Teâlâ, **Firavun**'a gönderirken, **Hz. Musâ** (a.s)'ya **Firavun**'a ne şekilde hitap edeceğini öğreterek, şu iki şeyi söylemesini telkin etmiştir:

فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰٓى اَنْ تَزَكّٰى ﴿١٨﴾ وَاَهْدِيَكَ اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى ﴿١٩﴾

"Binâenaleyh de ki: Temizlenmeye bir meylin var mı? Ve seni, Rabbini (tanımaya) irşad edeyim ki, (O'ndan) korkasın" (Nâziat, 18-19).

Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu âyetinin ifade ettiği hususdur: فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰى اَنْ تَزَكّٰى *"Binâenaleyh de ki: Temizlenmeye bir meylin var mı?"*

Bu âyetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Senin, bunda veya buna meylin (niyetin) var mı?" manasında, "هَلْ تَرْغَبُ فِيهِ اَوْ اِلَيْهِ" dediğin gibi, aynı manada, "هَلْ لَكَ فِى كَذَا اَوْ اِلَى كَذَا" da denilir. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Bu ifadenin, mübtedası, lafzen mahzuf, manaca maksuttur (mevcuttur). Buna göre âyetin takdiri, هَلْ لَكَ اِلَى اَنْ تَزَكّٰى حَاجَةٌ اَوْ اِرْبَةٌ "Senin temizlenmeye bir ihtiyaç veya arzun var mı?" şeklindedir. Nitekim şair de,

فَهَلْ لَكُمْ فِيهَا اِلَىَّ فَاِنَّنِى بَصِيرٌ بِمَا اَعْيَا النَّطَاسِى حِذْيَمَا

"Söyleyin bakalım, sizin bu konuda bana ihtiyacınız var mı? (Yani; var).. Çünkü ben, çok zeki ve akıllı kimseleri aciz bırakan şeyleri çok iyi bilirim." Âyetteki ifadenin takdirinin, هَلْ لَكَ سَبِيلٌ اِلَى اَنْ تَزَكّٰى "Temizlenmeye bir çare ve yolun var mı?" şeklinde olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Ez-Zekî (اَلزَّكِى) bütün kusurlardan arı, temiz olan demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Temiz bir cana kıydın öyle mi?"* (Kehf, 74) ve *"Muhakkak ki onu temizleyen felaha ermiştir"* (Şems, 9) buyurmuştur. O halde bu kelime, **Hz. Musâ** (a.s)'nın, **Firavun**'u kendisine davet ettiği her şeyi cami olan, içine alan bir kelimedir. Çünkü âyetten kastedilen mana, "Sen, kendisi yüzünden, uygun olmayan her şeyden temizleneceğin bir şeyi yapmak istemez misin?" şeklinde bir manadır. Bu ise, tevhit ve şeriatle ilgili olan şeylerin tümünü yapmakla olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"تَزَكّٰى" ifadesi, mahreç yakınlığı olduğu için, "tefe'ul"ün tâ'sı zâ'ya idğam edilip, şeddeli olarak, "تَزَكّٰى" ve şeddesiz olarak "تَزَكٰى" şeklinde olmak üzere iki şekilde okunmuştur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* İstifham-ı Takriri**

Mu'tezile, Allah'ın, kulun fiillerini yaratması fikrini reddetmek için, bu âyete tutunarak şöyle demektedir: "Bu, takriri (olumlu) olan bir istifham olup, "senin, kendini temizleme imkanın vardır" demektir. Şimdi şâyet bu temizleme işi, Allah'ın fiiliyle olmuş olsaydı, bu sözü ona **Musâ** (a.s) söylemiş olurdu..." Bu gibi, fikirlerin cevabı daha önce geçmişti.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s) ile kardeşi **Hârun** (a.s)'a, *"Ona yumuşak söz söyleyin"* (Tâhâ, 44) buyurunca, âdeta sanki o, **Hz. Musa** (a.s) ile kardeşi **Hârun** (a.s)'a, böyle yumuşak söylemelerini emretti. Binâenaleyh bu, Allah'a davet konusunda mutlaka, yumuşak söz ve şefkatin bulunması, ama kabalık ve sertliğin terk edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, *"Şâyet sen sert ve katı kalpli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi"* (Âl-i İmran, 159) buyurmuştur. İşte bütün bunlar, insanlara sert davranıp taassupta ileri gidenlerin, Allah'ın, peygamberlerine ve nebilerine emrettiği şeyin âdeta zıddını yaptıklarına delalet etmektedir.

Dinde Rehber İhtiyacı

İkincisi: Hak Teâlâ'nın şu âyetinde ifade ettiği hususdur: وَاَهْدِيَكَ اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى *"Ve seni, Rabbini (tanımaya) irşad edeyim ki, (O'ndan) korkasın"* (Nâziat, 19). Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Marifetullahın, ancak bir yol gösterici sayesinde (mürşid) elde edileceğini savunanlar bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu âyet, bu yol göstericinin, marifetullahı elde etmeye yönelten kişi olduğu hususunda sarih bir ifadedir. Bunlar sözlerine devamla şöyle demektedirler:

Resûl Göndermenin Gayesi

Bunun bir delili de, peygamberler göndermenin en büyük maksadının şu iki şey oluşudur:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Temizlenmeye bir meylin var mı?"* (Nâziat, 18) ifadesi, halkın, mutlaka yapması gereken şeylerin tümünü içine alır. Dolayısıyla bu ifadenin muhtevasına, bu yol gösterme ve hidâyete sevk de dahildir. Şu halde buna rağmen, Cenâb-ı Hak bu ifadeye yeniden yer verdiğine

göre, peygamberler göndermenin en büyük maksadının bu olduğu, yani hidâyete sevk olduğu anlaşılmaktadır.

2) **Musâ** (a.s) sözünü bununla tamamlamıştır. Dolayısıyla bu da, peygamber göndermenin, en büyük ve en kıymetli gayesinin bu olduğuna delalet etmektedir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, dikkat çekmenin, yol göstermenin, hakkı iyice ortaya koymadaki etkinliğini reddetmiyoruz. Münakaşamız, sizin, bu hakkı elde etmenin ancak bir muallim tarafından elde edilebileceğini, bu olmaksızın bu irşadın imkansız olduğunu ileri sürmeniz hususundadır. Halbuki, biz bunu muhal görmüyoruz.

***İKİNCİ MESELE:* Marifet İtaatten Öncedir**

Bu âyet, marifetullahın, O'na taatten önce geldiğine delalet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, önce hidâyeti zikretmiş, "haşyet"i geri bırakmış ve onu, hidâyete dayandırmıştır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, Nahl Sûresi'ndeki, *"Benden başka hiçbir tanrı olmadığı hakikatiyle inzar edin, böylece de benden korkun"* (Nahl, 2) ifadesiyle Tâhâ Sûresi'ndeki, *"Şüphe yok ki Allah, benim ben... Benden başka hiçbir tanrı yoktur. Öyleyse bana ibadet et, beni hatırlamak ve anmak için dosdoğru namaz kıl..."* (Tâhâ, 14) âyetleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet, haşyetullahın, ancak marifetullah ile elde edileceğine delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'tan ancak, âlim kimseler haşyet duyar"* (Fâtır, 28), yani "O'nu tanıyanlar, O'nu bilenler.. O'nu sayar" buyurmuştur. Ve yine bu âyet, haşyetullahın, bütün hayırların maliki ve sahibi olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, Allah'tan korkan kimse, her türlü hayrı yapar. Ama kendisini güvende hisseden kimse ise, her türlü kötülüğü yapmaya cür'et eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisi de buna dayanır: مَنْ خَافَ اَدْلَجَ وَمَنْ اَدْلَجَ بَلَغَ الْمَنْزِلَ *"Korkan, erken yola çıkar. Erken yola çıkan da menzile erer..."*[8]

Âyete'l-Kübrâ

فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰى ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصٰى ﴿٢١﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰى ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ
فَنَادٰى ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى ﴿٢٤﴾ فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُوْلٰى
﴿٢٥﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ﴿٢٦﴾

8 **Tirmizî,** Kıyâme, 18 (4/633).

"Ona en büyük mu'cizeyi gösterdi. Fakat yalanladı, isyan etti. Sonra da koşarak arkasını döndü. Nihâyet topladı da bağırdı: İşte ben sizin en yüce Rabbinizim... Bunun üzerine Allah onu hem ahiret, hem dünya azabıyla yakaladı... Şüphe yok ki, (Allah'tan) korkacak kimseler için bunda kat'i bir ibret vardır" (Nâziat, 20-26).

"Ona en büyük mu'cizeyi gösterdi" ifadesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"فَأَرَٰهُ" cümlesinin başındaki fâ, bu ifadenin, bilinen bir mahzufa atfedilmesini gerektirir. Buna göre kelamın takdiri, فَذَهَبَ فَأَرَٰهُ "Gitti ve ona gösterdi" şeklinde olur. Ve bu tıpkı, "فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ..." (Bakara, 60) ifadesi gibidir ki, bunun da takdiri, فَضَرَبَ فَانْفَجَرَتْ "Vurdu da, hemen akabinden su fışkırdı..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, **"el-âyetu'l-kübrâ"**nın ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

Yed-i Beyza

Birinci görüş: Mukâtil ve **Kelbî**, Cenâb-ı Hakk'ın Tâhâ Sûresi'ndeki, *"Bir de elini koynuna sok da, diğer bir mu'cize olmak üzere, o ayıpsız ve pırıl pırıl bir hale çıkıversin... Ta ki sana en büyük âyetlerimizden gösterelim..."* (Tâhâ, 22-23) âyetinden ötürü, bunun, bu "el" olduğunu söylemişlerdir.

İkinci görüş: Atâ, bunun, **Hz. Musâ** (a.s)'nın asâsı olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: Çünkü o elde, renginin bir başka renge dönüşmesi hadisesi yatmaktadır. Bu dönüşme işi, o değnekte de mevcuttur. Çünkü o değnek, meselâ, (bir yılana dönüştüğünde) ilk renginin değişmiş olması gerekir. O halde, bu demektir ki, elde mevcut olan bütün hususiyet o değnekte de mevcuttur.

Asay-ı Musâ'nın Özellikleri

Sonra, bununla birlikte o asada, bunda olmayan diğer şu hususiyetler de vardır:

1) Cansız bir maddede, hayatın bulunması..

2) Bu asanın kütlesinin büyümesi, ziyadeleşmesi...

3) Çok büyük kudret ve ileri derecede kuvvet bulunması...

4) Pek çok şeyi aynı anda yutup, onların âdeta, yok oluvermesi...

5) O, değnekten, hayatiyetin, kudretin; kabaran, fazlalaşan o derya ve fazlalığın sona erip yok olması ve kendi sebebiyle asanın yılana dönüştüğü o şekil ve rengin son bulması... Dolayısıyla bütün bunların her birisi, haddi zatında müstakil bir mu'cizedir. Böylece biz, "**el-âyetu'l-kübrâ**"nın bu asa, değnek mu'cizesi olduğunu anlamış oluyoruz.

Üçüncü görüş: Bu meseledeki üçüncü görüş de **Mücâhid**'e ait olup, bu da şöyledir: "Bu ifade ile, o el ve o asanın ikisi birden kastedilmiştir. Bu böyledir, zira diğer mu'cizeler, **Hz. Musâ** (a.s)'nın **Firavun**'a gösterdiği ilk şeyin, değnek mu'cizesi, bunu izleyenin de, o el mu'cizesi olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, bu ifade ile kastedilenin, bu ikisinin birden olması gerekir.

Firavun'un Verdiği Karşılık

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Firavun**'un **Musâ** (a.s) ile olan ilişkisini nakletmiştir ki, bu da şu üç şeyin toplamıdır:

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, فَكَذَّبَ وَعَصَى *"Fakat yalanladı, isyan etti"* (Nâziat, 21) âyetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE:

Âyetteki, "فَكَذَّبَ" ifadesinin anlamı, **"Firavun,** bu mu'cizenin, **Hz. Musa** (a.s)'nın doğruluğuna delaletini yalanladı" şeklindedir. Bil ki, mu'cizenin, mu'cizeyi gösterenin doğruluğuna delalet ettiğine inanmama, ya inanmayan kimsenin bu mu'cizeye muarazada bulunabileceğine inanmasından dolayıdır; yahut da bu kimsenin, buna muarazada bulunmanın imkansız olduğunu bilip de, gösterilen bu mu'cizenin Allah'a ait bir fiil, iş olmadığına; tam aksine, mesela bir cin, melek gibi başka varlıklara ait bir fiil olduğuna inanmamasından dolayıdır; yahut da, bu kimsenin, bu mu'cizenin, Allah'ın fiili olduğunu kabul edip de, ne var ki Allah'ın bu mu'cizeyi, o peygamberin tasdik edilmesi maksadıyla yapmadığına inanmasından; ya da, Allah'ın bunu, o peygamberin tasdik edilmesi maksadıyla yaptığına inanıp, ne var ki bundan, nübüvveti iddia edenin doğru olmasının gerekmeyeceğine, çünkü Allah tarafından yapılan şeylerin kesinlikle kabih olmayacağına inanmasından ötürüdür. Binâenaleyh, o mu'cizenin o peygamberin doğruluğuna delalet etmesi hususunun tenkit edilen noktaları bundan ibarettir. Bu âyetten sonra gelen ifadeler, **Firavun,** Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihâyet topladı da bağırdı..."* (Nâziat, 23) ifadesinin delaleti ile, **Firavun** bu

mu'cizeye muaraza edilebileceğine inanmış olmasından dolayı, gösterilen bu mu'cizenin, onu gösterenin doğruluğuna delalet etmesi hususunda direttiğini gösterir. Ve bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi..."* (Şuara, 53) âyetinde ifade edilen gibidir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetle ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: "Herkes, Allah'ı yalanlayan kimsenin asi olacağını bilir. Binâenaleyh, daha niçin "yalanladı ve asi oldu" deyişinin hikmeti nedir?"

Cevap: Bu âyetin manası, "Kalbi ve lisanıyla yalanladı, inat ve kibrini ortaya koymak suretiyle de isyan etti" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ'nın **Firavun**'u, yalanlama ve asi olmakla nitelemesi, daha önce olana mugayirdir. Çünkü, **Hz. Musâ** (a.s), **Firavun**'u dine davet edip bu mu'cizeyi gösterince, **Firavun**'un **Musâ** (a.s)'yı yalanlaması, daha önce geçmiş olan, **Firavun**'un yalanlamasına ve mu'cizeyi kabul etmemek suretiyle asi olduğuna tastamam delalet etmektedir. Halbuki, onun şu andaki durumu, bundan önceki isyanına aykırıdır...

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰى *"Sonra da koşarak arkasını döndü"* (Nâziat, 22) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu âyetle ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:

a) **Firavun** o yılanı görünce, gerisin geriye, hızlıca kaçmaya başladı. **Hasan el-Basrî, Firavun**'un, aklı az ve kıt bir adam olduğunu söylemiştir.

2) Bu, **"Firavun, Hz. Musâ**'dan ayrıldı, ona tuzak kurmak için bir çaba ve faaliyet içine girdi" demektir.

3) Âyetin bu ifadesinin manası, "Sonra, sa'y ü gayret göstererek yöneldi" şeklindedir. Nitekim Arapçada, "Bir şeyler yapmaya yöneldi" anlamında, "فُلَانٌ اَقْبَلَ يَفْعَلُ كَذَا" denilir. Dolayısıyla bu demektir ki, âyetteki "اَدْبَرَ" kelimesi, "اَقْبَلَ" kelimesiyle nitelenmesin diye, onun yerine getirilmiştir.

Halkı Toplaması

Üçüncüsü: فَحَشَرَ فَنَادٰى * فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى *"Nihâyet topladı da bağırdı: İşte ben sizin en yüce Rabbinizim..."* (Nâziat, 23-24) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Topladı, sihirbazlar da toplandı" demek olup, bu tıpkı, *"Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi"* (Şuarâ, 53) gibi olmuş olur. فَنَادٰى "Onların kendisiyle birlikte bulunduğu o toplumda bağırdı.." demektir. Yahut

da bu, "Bir tellala, münadiye emretti de, bu da, halkın arasında bu şekilde bağırdı" demektir. Bu âyetin manasının, **"Firavun,** insanlar içinde, konuşmacı olarak ayağa kalktı da,... dedi" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. **İbn Abbas**'tan, **Firavun**'un söylediği ilk cümlenin, ilk şeyin, *"Sizin için benden başka bir ilah tanımıyorum..."* (Kasas, 38) ifadesi; son sözünün de, *"Ben, en yüce Rabbinizim..."* ifadesi olduğu rivâyeti gelmiştir.

Rububiyyet İddiası

Bil ki biz, Tâhâ Sûresi'nde, bir kimsenin, kendisinin, göklerin, yerin, dağların, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratıcısı olduğuna inanmasının mümkün olamayacağını beyan etmiştik. Çünkü, bunun yanlışlığının bilinmesi, zaruri bir bilgidir. Binâenaleyh, bu hususta şüphesi olan, mecnundur, delidir. Şimdi **Firavun,** mecnun olmuş olsaydı, Allah'ın, mecnun birisine peygamber ve nebiler göndermesi caiz olmazdı. Tam aksine o adam, bir yaratıcının, haşrin-neşrin varlığını kabul etmeyen bir dehrî, mülhit ve münkir (materyalist) idi. Ve, "Hiç kimsenin üzerinde, benden başkasına ait bir emir ve yasak yoktur. Ben sizin Rabbinizim, yani sizi eğitip büyüten, size lütufta bulunanım. Âlemin bir ilahı yoktur ki, onun, sizin üzerinizde bir emir ve yasağı olsun veya o size bir elçi göndersin..." diyordu.

Kâdî de şöyle demektedir: "O değneğin yılana dönüşmesinden sonra, rezilliği ortaya çıkıp kepaze olduğu için, onun bu şekilde söylememesi gerekir. Çünkü, böylesine zilleti ve acziyeti ortaya çıkan bir kimsenin, "Ben sizin en yüce Rabbinizim..." demesi nasıl uygun düşer? Binâenaleyh bu âyet, onun bu esnada, ne dediğini bilmeyen bir bunak gibi olduğuna delalet etmektedir.

Bil ki, Allahu Teâlâ, **Firavun**'un fiillerini ve sözlerini nakledince, bunun peşinden, kendisinin, **Firavun**'a ne şekilde muamele ettiğine yer vermiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى *"Bunun üzerine Allah onu hem ahiret, hem dünya azabıyla yakaladı..."* (Nâziat, 25) âyetinin beyan ettiği hususdur. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Nekâle Kelimesi**

Âlimler, "نَكَالٌ" kelimesinin mansub olması hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

1) **Zeccâc,** bu kelimenin, te'kid için gelmiş olan mef'ûl-ü mutlak olduğunu, zira, "Allah onu yakaladı" ifadesinin manasının, "نَكَّلَ اللّٰهُ بِهِ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى" şeklinde olduğunu; zira, "اَخَذَ" ile "نَكَّلَ" kelimesinin manasının tıpkı,

اَدَعُهُ تَرْكًا شَدِيدًا "Onu, şiddetli bir terk edişle terk ediyorum" denilmesi gibi olduğunu, zira, "اَدَعُهُ" ve "اَتْرُكُهُ" ifadelerinin birbirine denk manada iki kelime olduğunu; bunun benzerinin de, اِنَّ اَخْذَهُ اَلِيمٌ شَدِيدٌ *"Onun yakalaması, elem vericidir, şiddetlidir..."* (Hûd, 102) ifadesi olduğunu söylemiştir.

2) **Ferrâ** da, âyetin takdirinin, "اَخَذَ اللهُ اَخْذًا نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى" şeklinde olduğunu ve "نَكَالٌ" kelimesinin, tıpkı "سَلَامٌ" kelimesinin "تَسْلِيمٌ" manasında olması gibi, "تَنْكِيلٌ" (cezalandırmak) manasında olduğunu söylemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Firavun'a Verilen Mühlet**

Müfessirler bu âyetin manası hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) "**el-âhiretu**" ve "**ve'l-ulâ**" ifadeleri, **Firavun**'un iki cümlesinin sıfatıdır. Bunlardan birisi, *"Sizin için benden başka bir ilah tanımıyorum"* (Kasas, 38) ifadesi, diğeri ise, *"Ben sizin en yüce Rabbinizim"* ifadesidir. Bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle derler: Bu iki söz arasında, kırk yıl vardır. Bu sözlerin maksadı ise, Allahu Teâlâ'nın, **Firavun**'u o ilk kelimesi sebebiyle o anda muaheze etmediğine, tam aksine, ona kırk yıl süre tanıdığına; ikincisini söyleyince de, ikisiyle birden muaheze ettiğine dikkat çekmektir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, süre ve mühlet tanıyıp, ihmal etmeyeceğine dikkat çekmektedir. Bu, **Mücâhid, Şa'bî, Saîd İbn Cübeyr** ve **Mukâtil**'in görüşü olup, bu aynı zamanda **Atâ** ve **Kelbî**'nin **İbn Abbas**'tan yapmış oldukları rivâyettir.

2) **Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'ye göre, Cenâb-ı Hak, "نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى" ifâdeleri ile, **Firavun**'a ahirette yapacağı azap ile, onu dünyada suyla boğmasını (**el-gark**) kastetmiştir.

3) Bu âyetteki "الْاٰخِرَةُ" kelimesiyle, onun, *"Ben sizin en yüce Rabbinizim"* şeklindeki sözü, "الْاُولٰى" kelimesiyle de, onun, **Hz. Musâ** (a.s)'nın kendisine o mu'cizeyi gösterdiği zamanki yalanlaması kastedilmiştir.

Kaffâl şöyle der: "Bana öyle geliyor ki: Bu görüşlerden en açık ve zahir olanı, budur. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"Ona, o en büyük mu'cizeyi gösterdi. Fakat (Firavun) yalanladı, isyan etti. Sonra da koşarak arkasını döndü. Nihâyet (halkı) topladı da bağırdı: "İşte ben sizin en yüce Rabbinizim..."* (Nâziat, 20-24) buyurmuş, böylece bu iki masiyeti dile getirmiş, bunun peşinden de, "Bunun üzerine Allah onu, hem bu son sözü, hem de ilk yalanlaması sebebiyle yalanladı, cezalandırdı" buyurmuştur. Böylece, bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, **Firavun**'u, bu iki şey sebebiyle cezalandırdığı ortaya çıkmıştır."

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Nekâl'in Manası**

Leys şöyle demektedir: "نَكَالٌ" başkasına ibret olacak olan cezanın adı olup, bu da, o başkası onu gördüğünde, yahut da uygulanan bu ceza ona ulaştığında, aynısını yapmaktan çekindiği şey demek olup, bu kelimenin aslı, "kaçınmak, imtina etmek" anlamında olur. Ki, meselâ "Yeminden nükûl etti" ifadesi de, bu anlamdadır. Ve, bukağıya da mani ve engel olduğu için "النَّكْلُ" (nekl) denilmektedir. O halde "**nekâl**", en büyük ceza çeşidi demek olup, böylece bunu duyan kimsenin, kendisi sebebiyle o cezanın uygulandığı o günahın aynısını işlemekten kaçınması kastedilmiş olur, örfte ise "**nekâl**", sebebiyle, işleyenin rezil ve kepaze olduğu, başkasının da kendisinden ders aldığı şeye denilir. Allah en iyisini bilendir.

Çıkarılacak Ders

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kıssayı, إِنَّ فِى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰى *"Şüphe yok ki, (Allah'tan) korkacak kimseler için bunda kat'i bir ibret vardır"* (Nâziat, 26) buyurarak bitirmiştir. Buna göre mana, "**Musâ** ve **Firavun** hakkında anlattığımız şeylerde, Allah'ın **Firavun**'un başına getirdiği rezil-rüsvaylıkta ve **Hz. Musâ**'ya verdiği üstünlük ve destek konusunda anlattığımız şeylerde, haşyet içinde olanlar için bir ibret vardır" şeklinde olur. Bu böyledir, zira, böylece bu kimse, **Firavun**'un başına gelecek şeyin, kendisinin başına geleceğinden endişelendiği ve Allah'ın, nebilerine ve peygamberlerine yardım edeceğini bildiği için, Allah'a asi olmayı ve peygamberlerini yalanlamayı bırakır. Binâenaleyh bu, "Ey Muhammed'i yalanlayan topluluk! Bizim anlattıklarımızdan ders alın, neticeler çıkarın.." demektir ki, bu da, "Siz, ikabı gerektiren cihette onlarla müşterek olmanız halinde, onların başına gelen o ceza hususunda da, onlarla müşterek olacağınızı biliniz..." demektir.

Sizin Hilkatiniz mi, Gökleri Yaratmak mı Zor?

Daha sonra bil ki, Allahu Teâlâ bu kıssayı anlatıp bitirince, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere hitap etmeye başlayarak şöyle buyurmuştur:

ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَآءُ بَنٰيهَا ﴿٢٧﴾

"Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa göğü (yaratmak) mı? Ki onu (Allah) bina etmiştir." (Nâziat, 27).

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu istidlâlin maksadı şu iki şeydir:

a) Bu, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere karşı yapılmış bir istidlâldir. Bu cümleden olarak Cenâb-ı Hak, *"Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa göğü (yaratmak) mı?"* buyurmuş, böylece, onların dikkatlerini, müşahede ile bilinen bir hususa çekmiştir. Bu böyledir, zira, insanın, küçük ve aciz olmasına rağmen yaratılması, büyüklüğüne ve hallerinin büyüklüğüne rağmen, semanın yaratılmasına nispet edildiğinde, basit ve kolay olduğu ortaya çıkar. Böylece Cenâb-ı Hak, semanın yaratılmasının muazzam ve büyük olduğunu; böyle olunca da insanları yeniden haydi haydi yaratacağını ve bu işin, Allah'ın gücü dahilinde olduğunu, bu sebeple de, onların nasıl oluyor da, bunu inkâr ettiklerini, beyan etmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gökleri ve yeri yaratan Allah, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?"* (Yasin, 8) ifadesiyle, *"Göklerin ve yerin yaratılması, insanın yaratılmasından daha büyüktür"* (Mü'min, 57) âyetidir.

Buna göre mana, "Sizce ve sizin takdirinize göre, ölümünüzden sonra sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa gökleri yaratmak mı?" şeklinde olur. Çünkü, bu iki şey, Allah'ın kudretine nispetle aynıdır.

b) Bu istidlâlin maksadı, onların, mahluk olduklarını beyan etmektir. Bu görüş, şu iki sebepten dolayı tutarsızdır:

1) İnsanın, mahluk olduğunu kabullenmeyen kimse, semanın mahluk olduğunu haydi haydi kabullenmez.

2) Bu sûrenin başı, haşir ve neşr meselesini beyan hakkındadır. Dolayısıyla, âyetin bu ifadesini bu manaya almak daha uygun olur.

İKİNCİ MESELE

Kisâî, Ferrâ ve **Zeccâc,** bu cümlenin, "اَمِ السَّمَاءُ" ifâdesinde bittiğini, "بَنٰيهَا" kısmının yeni bir söze giriş olduğunu söylemişlerdir. Ama, **Ebû Hâtim**'e göre vakıf, "بَنٰيهَا" ifâdesi üzerinde yapılır. Zira, "بَنٰيهَا" ifâdesi, "السَّمَاءُ" kelimesinin sıfatı olup, takdiri اَمِ السَّمَاءُ الَّتِى بَنٰيهَا "Yoksa, bina ettiği sema mı?" şeklindedir. Binâenaleyh, bu demektir ki, burada "اَلَّتِى" kelimesi hazfedilmiştir. Ve bu gibi hazfler ise, caizdir.

Kaffâl de şöyle demektedir: "Arapçada, "Sana gelen adam akıllıdır" anlamında, "اَلرَّجُلُ جَاءَكَ عَاقِلٌ" denilir. Bunun Arapça bakımından caiz olduğu

sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, "بَنٰيهَا" kelimesinin, kendisinden önceki kelimenin sılası olduğunun delili şudur: Şimdi, bu kelime sıla olmasaydı, o zaman da sıfat olurdu. Bu durumda bu demektir ki, hem "بَنٰيهَا" kelimesi sıfat, hem "رَفَعَ سَمْكَهَا" (Nâziat, 28) ifâdesi sıfattır. O halde bu demektir ki, birisinin diğeriyle alakası olmayan iki sıfat, art arda gelmiştir. Bu sebeple de, aralarına "وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا" (Nâziat, 29) âyetinde olduğu gibi bir atıf harfinin getirilmesi vacip olurdu, öyleyse, böyle olmadığına göre, biz, "بَنٰيهَا" kelimesinin "السَّمَاءُ" kelimesinin sılası olduğunu anlamış oluyoruz. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "رَفَعَ سَمْكَهَا" buyurmuş, böylece, sıfatını zikretmiştir." **Ferrâ, Kaffâl'ın** bu deliline mukabil şöyle istidlâlde bulunabilir: Allah'ın, şâyet, "بَنٰيهَا" ifâdesi, "السَّمَاءُ" kelimesinin sılası olsaydı, o zaman kelamın takdiri, "Yoksa Allah'ın yaptığı sema mı?" şeklinde olurdu ve bu da, Allah'ın yapmadığı bir semanın da bulunmasını gerektirirdi... Halbuki böyle bir şey olamaz.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Gökleri Yapanın Allah Olduğunun Delilleri**

Semanın banisinin Allah olduğunun delilleri şunlardır:

Birinci hüccet: Sema, cisimdir. Her cisim ise, muhdestir. Çünkü cisim, şâyet (muhdes değil de) ezeli olsaydı, cisim, ezelde ya hareketli, ya da durgun (sakin) olurdu. Her iki kısım da batıldır. Binâenaleyh, cismin ezeli olduğunu söylemek de batıldır. Ya hareketli, ya da sakin olması haline gelince, bu da şöyledir: Cisim, ya bulunduğu yerde karar kılmıştır, böylece bu demektir ki, o sakindir; yahut da bulunduğu yerde karar kılmamıştır. Böylece de bu demektir ki, o, müteharriktir. Biz, cismin ezelde hareketli olmasının imkansız olduğunu söyledik. Çünkü hareketin mahiyeti, kendisinden önce başka bir şeyin bulunmamasını gerektirir. Ezelin mahiyeti ise, kendisinden önce başkasının bulunmasına terstir. Bu ikisinin arasını cem etmek ise, imkansızdır.

Biz, ezeldeki cismin sakin olmasının da muhal olduğunu söyledik. Çünkü sükun (hareketsizlik), sübuti (olumlu) bir vasıftır. Halbuki sübuti vasfın zevali mümkündür. Zevali mümkün olan her şey ise, hür ve irade sahibi bir faile, bir müessire muhtaçtır. Böyle olan her şey ise, muhdestir. O halde, her sükun muhdestir. Dolayısıyla, ezeli olması imkansızdır. Biz, sükunun sübuti bir vasıf olduğunu söyledik; çünkü cismin hareketli olması, zatının bekası ile birlikte, sakin olması hali ile yer değiştirmesidir. Şimdi, bu iki halden birisinin, mutlaka ama mutlaka sübuti (daha önceden

olan, bulunan) bir hal ve durum olması gerekir.. Şimdi, "sübuti" olan, sakin oluş hali ise, maksat hasıl olmuş olur. Yok, eğer sübuti olan, hareketli oluş hali ise, sükunun da sübuti olması gerekir. Çünkü, hareket, daha evvel başka bir yerde iken, şimdi, başka bir yerde bulunma demektir. Sükûn ise, bizatihi orada bulunduktan sonra, başka bir yerde bulunmaktan ibarettir. O halde, bu demektir ki, hareketle, sükun arasındaki farklılık, mahiyetlerinde değil, kendilerinden önce başka bir halin ve durumun bulunup bulunmamasında yatmaktadır. Ki bu, mahiyetlerinin dışında, arızî bir sıfattır. Bunun böyle olduğu ve o mahiyetin de, bu iki şekilden birisinde vücûdî (sübûtî) bir şey olduğu sabit olunca, bunun diğer surette de böyle olması gerekmiştir.

Biz, "semâ"nın sükununun, zeval bulması imkan dahilinde olan bir sükun olduğunu söyledik. Çünkü, semanın durgunluğu zatı gereğidir. Böylece de, semanın hareket etmemesi gerekirdi. Ne var ki biz, şu anda, semanın hareketli olduğunu görmekteyiz. Böylece biz, semanın, ezelde sakin olması halinde bile, bu sükunun, zevali mümkün olan bir sükun olacağını anlamış bulunuyoruz.

Biz, bu sükunun, zatı gereği mümkin olması halinde, hür ve irade sahibinin faili muhtaç olacağını söyledik. Zira, bu zatı gereği mümkin olan bir husus olunca, bunun mutlaka bir müessirinin olması gerekir. Bu müessirin, mûcib (zorunlu, otomatik) olması caiz değildir. Zira, bu zorunlu ve mucib olan şey, eğer vacip ise ve o neticeyi gerektirmek hususunda, herhangi bir şarttan bağımsız ve müstağni ise, o mucibin devamından bu neticenin devamı gerekir. Dolayısıyla da, o sükunun son bulmaması gerekir. Yok eğer, o neticeyi gerektirmede, zatı gereği vacip olan bir şarta muhtaç bir vacip ise, illetin ve şartın devam etmesi sebebiyle, neticenin de devam etmesi gerekir. Ama, o mucip, zatı gereği vacip değilse, yahut da, onu gerektirme şartı, zatı gereği bir vacip değilse, bu konudaki söz, ta baştaki söz gibi olmuş olur, bu durumda da teselsül gerekir. Teselsül ise, muhaldir. Yahut da, zatı gereği vacip olan mucibe ve zatı gereği vacip olan bir şarta varıp dayanması gerekir. Bu durumda da, birinci ilzam (susturma) yeniden söz konusu olmuş olur. Böylece, bu müessirin mutlaka hür ve irade sahibi bir fail, bir müessir olması gerekir. O halde bu demektir ki, her sükun hür ve irade sahibi bir failin fiilidir. Böyle olan her şey ise, muhdestir. Çünkü, hür ve irade sahibi olan, yaptıklarını bir maksada binaen yapar. Halbuki, olanı yeniden oldurmaya, elde edilmiş şeyi yeniden elde etmeye

yönelmek ise imkansızdır. Böylece, her sükunun muhdes olduğu sabit olmuş olur. Derken de, cismin, ezelde hareketli ve sükun halinde bulunmasının imkansızlığı kesinleşmiş olur. O halde, bu demektir ki, cisim, ezelde mevcut değildi. Bu sebeple de cisim, muhdestir. Muhdes olunca da, hem zatı, hem de cüzlerinin terkibi hususunda bir mucide muhtaçtır ki, işte bu mucid Allahu Teâlâ'dır. Böylece, semanın banisinin Allah olduğu aklen sabit olmuş olur.

İkinci hüccet: Vâcibü'l-vücûd olanın dışındaki her şey, mümkindir. Her mümkin ise, muhdestir. Her muhdesin ise, bir yaratıcısı vardır. Şüphesiz biz, vâcibü'l-vücûd'un dışındaki her şeyin mümkin olduğunu söyledik, zira, şâyet biz zatları gereği vacip olan iki mevcudun var olduğunu farz etseydik, bunlar varlıkta müşterek, ama tayin ile birbirlerinden ayrılırlardı. O zaman da, bunlardan her biri, hem ortaklığın kendisiyle meydana geldiği, hem de farklılığın kendisiyle hasıl olduğu şeyden mürekkep olurdu. Her mürekkep ise, cüz'üne muhtaçtır; onun cüz'ü ise, ondan başkadır. O zaman, her mürekkep, kendinden başkasına muhtaçtır. Her başkasına muhtaç ise, zatı gereği mümkin varlıktır. Bu durumda zatları gereği vacip olan iki varlıktan her biri, bizzat mümkin olmuş olur ki, bu bir tenakuzdur.

Sonra, bu iki cüzden söz edelim. Şâyet bunlar vacip iseler, bu cüzlerden her biri mürekkep olur ki, bu takdirde teselsül gerekir. Ama vacip değilseler, bunlara muhtaç olan, haydi haydi vacibü'l-vücûd olanın dışındaki her şeyin mümkin olduğu, her mümkinin ise bir müessiri bulunduğu, ki müessire muhtaç olanınsa muhdes olduğu sabit olmuş olur. Çünkü bir müessire muhtaç olmanın, mucidin var etmesinin imkansızlığı sebebiyle beka halinde tahakkuk etmesi mümkün değildir. O halde bunun, ya hudûs (meydana gelme, oluşma) halinde, ya da adem (yokluk) halinde olması gerekir. Her iki durumda da hudûs (sonradan meydana gelme) gerekir. Böylece, vâcibü'l-vücûd'un dışındaki her şeyin muhdes olduğu, her muhdes içinse bir ihdas eden (var eden)in gerektiği, o halde, semanın da bir bina edicisinin olması lazım geldiği kesinleşmiş olur.

Üçüncü hüccet: Aklın sarih delaleti, semanın kütlesinin, şu anda olduğundan bir hardal tanesi miktarınca daha büyük olmasının, ya da, bir hardal tanesi kadar daha küçük olmasının imkansız olduğuna şehadet ve delalet eder. O halde, ne daha eksik, ne de daha ziyade olmaksızın, bu miktar ile var edilmesinin (bu kütleye tahsis edilmesinin), mutlaka bir tahsis

edici (muhassis) sebebiyle olması gerekir. İşte böylece, semanın bir bânisinin olması gerektiği sabit olmuş olur.

İmdi eğer, "Allahu Teâlâ bir şey yarattı ve bu şeye de öyle bir kudret verdi ki, bu yaratık bu kudret sayesinde cisimleri yaratmaya kadir oluyor. Böylece de, semanın yaratıcısı ve bânisi de, işte o şey olur" denilmesi niçin mümkün olmasın?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Âlimlerden kimisi şöyle demiştir: "Semanın bir muhdisi olması gerektiği, işin neticede kadîm bir varlığa dayanmasının kaçınılmaz olduğu; ilahın ise, zatı gereği vacip ve bir olduğu, bunun ise Hak Sübhânehû ve Teâlâ olduğu aklen bilinmektedir.

Bir vasıta olmadığını söylemeye gelince, bu şüphesiz, nakil ile bilinir. Bu âyetteki "بَنٰيهَا" "onu bina etti" ifadesi, semanın banisinin Allah olduğuna, başkası olmadığına delalet eder. Kimisi ise, "Bilakis akıl, bunun yanlış olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, Allah'tan başka her şeyin muhdes olduğu sabit olunca, O'nun kadir olduğu, ama "mucib (zorunlu, irade ve ihtiyarı olmayan otomatik varlık) olmadığı sabit olur. Onun kudretinin taalluk ettiği şeyin de ancak, mümkin olması sebebiyle O'nun makdûru "kudretinin taalluk ettiği şey" olması sahih ve doğru olur. Sen şâyet mümkin oluş halini kaldırırsan, geriye ya vacib oluş ya da imkansız oluş hali kalır ki, bunların ikisi de, makdur olma halini imkansız kılarlar. Kendisi sebebiyle, cüz'ün Allah'ın makduru olması -ki bu, mümkin olmak hali olup, mümkin olma hali de bütün mümkin varlıklarda mevcuttur- sahih ve uygun olan şeyin, aynı şekilde, Allah'ın makdurları olabilmesi için bütün mümkin varlıklarda da bulunması, asıl olması gerekir. Bu sabit olup, kudreti de, her şeye eşit bir biçimde nisbet edilince, O'nun her şeye kadir olması gerekir. Allah'ın bütün mümkinata kadir olduğu sabit olduğu zaman, şâyet biz bazı mümkin varlıklara kadir olan başka bir kadir bulunduğunu kabul edersek, bu durumda, bir cihetten iki kadir arasında müşterek bir makdurun bulunması gerekir ki bu imkansızdır. Zira bu şey, ya, birinin dahli olmaksızın diğeri tarafından meydana getirilecektir, -ki bu muhaldir; zira, gerektirme hususunda ikisi de müstakil olunca, bunun, öteki sebebiyle değil de, beriki sebebiyle meydana gelmesi daha evla ve uygun değildir- yahut da ikisi tarafından.. Yine bu da imkansızdır, çünkü bu şey, birisi tarafından meydana getirilmekle, diğeri tarafından da meydana getirilmekten müstağni olur (buna gerek kalmaz). Bu durumda da bu şey, aynı, o ikisine hem muhtaç olmuş olur, hem de müstağni... Bu ise

imkansızdır. Yapılan bu izah ile, bir başka mümkin varlığın, Allah'ın kudreti dışındaki bir başka bir sebeple meydana gelmesinin mümkün olmadığı kesinleşmiş olur.." der. Bu açıklama gâyet güzeldir, fakat var oluşta, Allah'tan başka bir müessir kabul etmeyenin görüşüne göre... İşte, bu konuda söylenebilecek şeylerin tümü bundan ibarettir.

Semayı Yaratmanın Tezahürleri

Bil ki Allahu Teâlâ, kendisinin semayı bina ettiğini beyan edince, bunun peşinden semayı nasıl bina ettiğini açıklamış ve birkaç bakımdan bu keyfiyeti şerh etmiştir.

رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا ﴿٢٨﴾ وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا ﴿٢٩﴾

"Onun boyunu yükseltti. Derken ona bir nizam verdi. Onun gecesini kararttı, gündüzünü çıkardı" (Nâziat, 28-29)

1. Yükseklik

Birinci sıfat: Mekan ile alakalı husus olup, Cenâb-ı Hakk'ın, رَفَعَ سَمْكَهَا *"Onun boyunu yükseltti"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Bil ki, bir şeyin uzaması yukardan aşağıya doğru olduğu zaman, buna derinlik denilir. Ama, aşağıdan yukarıya doğru olduğunda ise, buna da "**semk**" denilir. Onun "**semk**"in yükseltilmesiyle kastedilen, son derece fazla yükseltilmiş olduğudur, öyle ki âlimler, yer ile göğün zirvesi arasında beş yüz yıllık bir mesafe olduğunu söylemişlerdir. Astronomi âlimleri de, göksel cisimlerin kütleleri ile, her biri arasındaki mesafeyi ve yine bunlarla yer arasındaki uzaklığı beyan edip açıklamışlardır. Diğer bazı âlimler ise, bundan kastedilenin, göklerin direksiz olarak yükseltilmeleri olduğunu söylemişlerdir. Ki bu da, ancak Allah tarafından olması mümkün olan bir şeydir.

2. Nizam

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın فَسَوّٰيهَا *"Derken ona bir nizam verdi..."* âyetinin ifade ettiği husus. Bu konuda da iki izah şekli vardır:

1) Bundan maksat, onun telif ve terkibinin tesviyesi, ince bir düzenle yapılmasıdır. Bilakis bununla kastedilenin, onda herhangi bir çatlak ve

yarık olmadığıdır da denilmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rahman'ın yaratmasında bir kusur, tutarsızlık görüyor musun?"* (Mülk, 3) âyeti gibidir. Birinci görüşü savunanlar, "فَسَوّٰيهَا" ifâdesi umumi olup, bunu, bazı şeyleri tesviye etmekle sınırlamak ve tahsis etmek caiz değildir. Sonra bu, semanın yuvarlak olduğuna da delalet eder. Zira o, şâyet yuvarlak olmasaydı, onun bazı tarafları düz, bunları açık (köşe şeklinde), bazı tarafları da çizgi halinde olur, böylece de onun bir kısmı bize daha yakın olurken, diğer bazı kısımları da daha uzak olur; böylece de, gerçek bir tesviye ve düzeltme meydana gelmemiş olurdu.. Bu sebeple, tam bir tesviye ve düzenlemenin meydana gelmiş olması için, semanın küre şeklinde olması gerekir" demişler, sözlerini de şöyle sürdürmüşlerdir: "Semanın muhdes ve bir faile muhtaç olduğu sabit olunca, onun küre, yuvarlak olmasından dine ne gibi bir zarar dokunur?!"

3. Gece Gündüz Deveranı

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا *"Onun gecesini kararttı, gündüzünü çıkardı"* (Nâziat, 29) âyetinin beyan ettiği husus... Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَغْطَشَ" fiili bazen lazım gelir. Mesela, "iyice kardı" anlamında, اَغْطَشَ اللَّيْلَ "Gece karardı" denilir. Bazen de, müteaddi olur. Meselâ, "Allah geceyi kararttı" anlamında "اَغْطَشَهُ (اللَّيْلَ) اللهُ" denilir. **"El-ğatş"** kelimesi, "karanlık, zulmet" anlamındadır. **"El-Ağtaş"**, tıpkı **"el-A'meş"** gibidir. Burada bir soru bulunmaktadır: Bu da şudur: "Gece, güneşin batması sebebiyle meydana gelen karanlık ve zulmet vaktinin adıdır. "وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا" ifadesi ise, "Allah, karanlık olanı karanlık kıldı, yaptı" anlamına varıp dayanır ki, bu akıldan uzak bir izahtır (ne dersin)?" Buna şöyle cevap verilir: Bunun manası, "O zamanda meydana gelmiş olan karanlık ve zulmet ancak, Allah'ın tedbir ve takdiri ile meydana gelmiştir.." şeklindedir. Bu durumda hiçbir problem kalmaz.

İKİNCİ MESELE

"وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا" ifadesinin anlamı, "gündüzü çıkarır..." şeklindedir. Burada **"nehâr - (gündüz)"**, **"duhâ - (kuşluk) vakti"** kelimesiyle ifade edilmiştir. Zira kuşluk vakti, ışığı ve aydınlığı hususunda gündüzün en mükemmel vaktidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, geceyi ve gündüzü semaya nisbet etmiştir, zira gece ve gündüz, güneşin doğup batması ile meydana gelmektedirler. Onun doğup batması ise ancak, feleğin (semanın) hareketi sebebiyle meydana gelir. Bu sebeple de Cenâb-ı Hak, geceyi ve gündüzü semaya nisbet etmiştir.

Yerin Yaratılışı

Cenâb-ı Hak, semanın nasıl yaratıldığını anlatınca, bunun peşinden yeryüzünün nasıl yaratıldığını anlatmıştır ki, bu da birkaç yöndendir:

وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَاۤ ﴿٣٠﴾ اَخْرَجَ مِنْهَا مَآءَهَا وَمَرْعٰيهَاۤ ﴿٣١﴾ وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَاۤ ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾

"Bundan sonra da yeri yayıp döşedi... Ondan, suyunu ve otlağını çıkardı. Dağlarını sapasağlam dikti. Size ve hayvanlarınıza birer fayda olmak üzere..." (Nâziat, 30-33)

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا *"Bundan sonra da yeri yayıp döşedi..."* âyetinin ifade ettiği husus.. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"دَحٰيهَا"nın Manası**

دَحٰيهَا "onu yaydı" anlamındadır. Nitekim, **Zeyd İbn Amr İbn Nufeyl** şöyle demiştir:

دَحَاهَا فَلَمَّا رَآهَا اِسْتَوَتْ عَلَى الْمَاءِ اَرْسَى عَلَيْهَا الْجِبَالَا

"Onu yaydı... Onun su yüzünde dümdüz olduğunu görünce de, onun üzerine (kazıklar misali) dağlar çaktı..."

Ümeyye İbn Ebi's-Salt da şöyle demiştir:

دَحَوْتَ الْبِلَادَ فَسَوَّيْتَهَا وَاَنْتَ عَلَى طَيِّهَا قَادِرُ

"Ülkeleri yayıp, onları tesviye ettin (düzene koydun).. Ve sen, onları dürüp katlamaya da kadirsin.."

Dil âlimleri şunu söylemiştir: Bu kelime hakkında iki kullanış biçimi vardır: "اُدْحُو - دَحَوْتُ" ve "اَدْحِي - دَحَيْتُ". Bu tıpkı "صَفَوْتُ - صَفَيْتُ؛ لَحَوْتُ الْحُودَ - لَحَيْتُهُ -" ifadelerinde olduğu gibidir. **Hz. Ali** (r.a)'nin bir sözünde (naklinde) de şöyle varid olmuştur. اَللّٰهُمَّ دَاحِيَ الْمَدْحِيَّاتِ *"Allahım, ey yayılmış olanların*

yayıcısı..." "Ey, yayılmış olan yedi kat yeri yayan Allah'ım..." Yine, bu kelimenin aslının, bir şeyi bir yerden başka yere taşımak anlamında olduğu, çocuğun, küreyi (topu) yerin yüzüne atıp yuvarladığı zaman kullanılan "اِنَّ الصَّبِيَّ يَدْحُو بِالْكُرَةِ" ifâdesinin de bu anlamda olduğu söylenmiştir.

Yine, "اَدْحَى النَّعَامَةِ" ifadesi vardır ki, bu, deve kuşunun yuvasıdır; yani onun serip döşediği, taşlarını temizlediği böylece de onun için döşek vazifesi gören yer.. Bu da, "الدَّحْوُ" kelimesinin manasının, izale etme ve hazırlama manalarına varıp dayandığına delalet eder.

***İKİNCİ MESELE:* Gök ve Yerin Yaratılış Sırası**

Âyetin zahiri, yerin gökten sonra yaratıldığını, Fussilet Sûresi'ndeki, *"(Allah) sonra göğe yöneldi"* (Fussilet, 11) âyeti de, göğün yerden sonra olmasını gerektirir. Bu meseleyi Bakara Sûresi'nde, *"Sonra göğe yöneldi"* (Bakara, 29) âyetinin tefsirinde ele aldık. O izahlardan şu bazılarını yeniden söylemekte bir beis yok:

1) Allahu Teâlâ, önce yeryüzünü yaratmış, ikinci olarak da göğü yaratmış; üçüncü olarak da yeryüzünü yayıp döşemiştir. Bu böyledir. Çünkü gök, ilk önce top bir küre halinde idi. Daha sonra Cenâb-ı Hak onu biraz, uzattı ve yaydı. Buna göre eğer, itibari, akla dayanan deliller, yeryüzünün şu anda da küre halinde olduğuna delalet etmektedir. Bir başka problem de şudur: Büyük bir cismin, dış yüzeyi, düz bir satıh gibi görünür. Dolayısıyla dış yüzeyi yayılmış ve uzatılmış bir vaziyette yaratılmış olması imkansızdır.

2) Buradaki "دَحٰيهَا" ifadesinin "yalnızca bir yayma" manasına gelmemesi gerekir. Aksine bununla murat edilen, yiyecek şeylerin bitmesine uygun hale getirilmiş olarak yayılması kastedilmiştir ki bu hususu Hak Teâlâ, *"Allah, ondan suyunu ve otlağını çıkardı"* (Nâziat, 31) buyurarak beyan etmiştir. Bu böyledir. Zira, yeryüzü için böyle bir kabiliyet ve istidat, ancak göğün mevcudiyetinden sonra söz konusudur. Çünkü yer ana, gök de baba gibidir. Bu ikisi mevcut olmadığı zaman, ne bitkiler, ne madenler, ne de canlılar doğmaz.

3) Âyetteki, *"Bundan sonra..."* ifadesi, "Bununla birlikte" manasına olup, tıpkı عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَنِيمٍ *"O, kaba-haşin, bütün bunlarla birlikte bir de kulağı kesik (nesebi bozuk)"* (Kalem, 13) âyetinde olduğu gibidir. Bu tıpkı yine senin bir kimseye, اَنْتَ كَذَا وَكَذَا ثُمَّ اَنْتَ بَعْدَهَا كَذَا "Sen şöyle şöylesin, sonra da, bunlara ilaveten şöylesin" deyip de, bu "sonra" ile, bir sıralama manasını

kastetmemen gibidir. Yine Hak Teâlâ, *"O, kul azâd etmektir, yahut bir açlık gününde yemek yedirmektir... Sonra da iman edenlerden..."* (Beled, 13-17) buyurmuştur ki, buradaki *"sonra"* ifadesi, "Bununla beraber o, iman edenlerdendir..." ifadesinin مَعَ ذٰلِكَ "Bununla birlikte" manasına olduğunu söylemelerinin izahıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ'nın önce yeri, sonra ikinci olarak göğü yaratıp, daha sonra bununla birlikte üçüncü olarak yeryüzünü yayıp döşediği sabit olduğuna göre, âlimler bunun zamanının ne kadar olduğu hususunda bazı izahlar yapmışlardır: **Abdullah b. Ömer** (r.a)'in, "Allah Beytullah'ı (Kâ'be'yi), yeryüzünden iki bin yıl önce yaratmıştır. Yerin yayılıp döşenmesi de bu müddet içerisinde olmuştur" dediği rivâyet edilmiştir. Bil ki bu gibi şeyleri anlamak için, hadis kitaplarına başvurmak daha uygun ve doğru olur.

Sular, Otlaklar Çıkardı

İkinci sıfat: Hak Teâlâ'nın şu âyetiyle beyan edilmiştir: اَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعٰيهَا *"Ondan, suyunu ve otlağını çıkardı."* (Nâziat, 31).

Bu âyetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Yerin suyu", su ile dolup taşan kaynakları; "mer'âsı" da, otlaklarıdır. Mer'â, aslında **"re'â"** kökünden bir ism-i mekân (otlama yeri)dir. "Ard" (yer) ve "cibâl" (dağlar) kelimeleri, "iştiğal" kaidesine göre, ya mukadder "yayıp döşedi" yahut da, "sapasağlam dikti" fiili ile mansubdurlar. Bu iki kelimeyi, **Hasan el-Basrî**, mübtedâ olarak, merfû okumuştur. Buna göre eğer, "اَخْرَجَ" fiilinin başına bir atıf harfi getirilmeli değil miydi?" denilirse, deriz ki: Bunun şu iki sebebi var:

1) "دَحٰيهَا" fiili, "Onu yayıp döşedi ve iskan edilecek hale getirildi" manasındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o yeryüzünün iskan edilecek halini, oradaki sakinlerin mutlaka elde etmeleri gerekli olan, yeme, içme ve orada yerleşme gibi hususlarla ve suyu, otlakları çıkarması, dağları sapasağlam yerleştirmesi ve yer ve yeryüzündekiler sarsılmasınlar diye o dağları yerin kazıkları haline getirmesiyle açıkladı.

2) Buradaki "اَخْرَجَ" cümlesi, "hal" mahallindedir. Buna göre takdiri, "o yerden suyunu ve otlağını çıkarmış olduğu halde, onu yayıp döşedi" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE: **Yerden Çıkan Nimetler**

Âyetteki "**mer'â**" ile, insanların ve hayvanların yiyecekleri şeyler kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Allah gökten size, bir su indirmiştir. Ondan içersiniz ve (hayvanlarınızı) yaymakta olduğunuz şeyler de ondandır"* (Nahl, 10) âyetidir. Cenâb-ı Hak, bir başka sûrede de, *"Şüphesiz biz sağanak halinde yağmur yağdırdık ve yeryüzünü yardıkça yardık... Bunu sizin için ve hayvanlarınız için bir istifade vesilesi kıldık"* (Abese, 26-32) buyurmuştur. İşte tefsir ettiğimiz âyette de böyledir. Hak Teâlâ'nın "يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ" (Yusuf, 12) âyetindeki "**ret'**" (otlama) fiili, insan için mecazi manada kullanıldığı gibi, burada da, "**mer'â**" kelimesi yine insan için, mecazi olarak kullanılmıştır, **İbn Kuteybe** şöyle der: "Hak Teâlâ, *"Her canlıyı sudan yarattık"* (Enbiya, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh bir bak ki Hak Teâlâ'nın bu âyetteki, *"suyunu ve otlağını"* ifadesi, yerden bitirdiği her şeyin, insanlar için bir rızık ve yiyecek olduğuna nasıl delalet etmektedir. Bunlar, otlar, ağaçlar, hububat, meyveler, samanlar, odunlar, elbise ve ilaç olanlar, hatta ateş ve tuz gibi şeylerdir. Çünkü ateşin de, odundan olduğunda şüphe yoktur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Yaktığınız o ateşin ağacını siz mi var ettiniz, yoksa biz mi var ettik"* (Vâkıa, 71-72) buyurmuştur. Yine tuzun da, sudan meydana geldiğinde şüphe yoktur. Şimdi sen iyice düşündüğünde, sayesinde insanların dünyada gezinti yaptıkları ve hoşlandıkları şeylerin temelinin, su ve bitki olduğunu görürsün. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, cenneti anlatırken hep bu iki şeye yer vermiştir. Mesela, hep, *"Altlarından ırmaklar akan cennetler..."* buyurmuştur. Hem sonra Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetteki "**mer'â**" ile, insan ve hayvanların yediği her şeyi kastettiğinin delili de, âyetin devamındaki, *"Size ve hayvanlarınıza bir fayda olmak üzere..."* (Nisa, 33) buyurmuş olmasıdır.

Dağlar

Üçüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın şu âyetinin beyan ettiği hususdur: وَالْجِبَالَ أَرْسٰيهَا *"Dağlarını sapasağlam dikti"* (Nâziat, 32).

Dağlardan olan faydaların neler olduğu ile ilgili izahımız daha önce geçmişti.

Yeri Yaratmanın Bazı Gayeleri

Hak Teâlâ daha sonra, yeri nasıl yarattığını anlatıp, onun faydalarını dile getirdikten sonra, şöyle buyurur: مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ *"Size ve hayvanlarınıza birer fayda olmak üzere..."* (Nâziat, 33).

Bu, "Biz, bu şeyleri, hem sizin, hem de hayvanlarınız için istifade edilecek birer şey olarak yarattık" demektir. Allahu Teâlâ'nın fiil ve hükümlerinin, birtakım maksatlara ve gayelere bağlı olduğunu söyleyenler, bu âyeti delil gözetmişlerdir. Fakat bunun cevabı, daha önce defalarca geçti.

Kıyamet Gelince

Bil ki Hak Teâlâ'nın, kendisinin haşir ve neşre kadir olduğuna istidlâl edilsin diye, gökleri ve yeri nasıl yarattığını anlatmış olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh Hak Teâlâ bunu anlatıp, böylece haşrin aklen mümkün olduğunu ortaya koyunca, o haşrin mutlaka olacağını haber vermek için şöyle buyurmuştur:

فَإِذَا جَآءَتِ الطَّآمَّةُ الْكُبْرٰى ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعٰى ﴿٣٥﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرٰى ﴿٣٦﴾

"Fakat o en büyük bela geldiği zaman... İnsanın neye koştuğunu iyice anlayacağı gün... O alevli ateş, görecek kimseye apaçık gösterildiği zaman..." (Nâziat, 34-36).

"Fakat o en büyük bela geldiği zaman..." âyetiyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Tammetu'l-Kübra**

Araplarca "**tâmme**", güç yetirilemeyen, üstesinden gelinemeyen büyük bela manasınadır. Bu kelimenin nereden iştikak ettiği (türediği) hususunda şu izahlar yapılmıştır: **Müberred** "Bana öyle geliyor ki bu, Arapların, at bütün gücüyle koştuğunda, "طَمَّ الْفَرَسُ طَمِيمًا" ve nehir dolup taştığında, "طَمَّ الْمَاءُ" deyişlerine dayanır" demiştir. **Leys** de, bu kelimenin, kuyunun toprakla dolması manasına kullanıldığını ve bu manada Arapların "طَمَّ الْبِئْرُ بِالتُّرَابِ" dediklerini; yine Arapçada, sel kuyuyu doldurup, yer seviyesine getirdiğinde, "طَمَّ السَّيْلُ الرَّكِيَّةَ" denildiğini; büyüyen, derken kabaran şeyler için de "قَدْ طَمَّ" denildiğini söylemektedir. Binâenaleyh "**tâmme**", kendisi dışında kalan her şeyin üzerine çıkar, hepsini aşan büyük hadise demektir. Bundan ötürü, "Her tâmmenin üstünde bir tâmme vardır" denilmiştir. **Kaffâl** da der ki: "**Tâmm**", aslında gömmek ve üzerine çıkmak demektir.

Dolayısıyla bir şeye baskın çıkan, onu ezip örten her şey, onu "tamm" etmiştir. Fazla su manasındaki, **"el-mâü'l-tâmî"** de bu köktendir. O halde, **tâğî, âtî, âdî** hep aynı manaya olup, Allah'ın emrinin dışına çıkan mütekebbir demektir. O halde **tâmme**, yanında önceki belanın unutulduğu daha büyük belaya verilen addır."

İKİNCİ MESELE

Anlattıklarımızla, âyetteki, **"tâmmetü'l-kübra"**nın, en büyük bela manasına geldiği anlaşılmaktadır. Fakat âlimler, bu belanın ne olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, cehennemin, korkunç durakların ve olması halinde her türlü belayı unutturacak harikulade olan ve net bir biçimde olan deliller görülüp müşahede edileceği gün olduğu için, bu büyük belanın, kıyamet günü olduğunu söylerlerken, **Hasan el-Basrî**, bunun, üfürüldüğü zaman, bütün mahlukatın kıyamet meydanında toplanacağı, ikinci nefha (sûr'a ikinci üfürülüş) olduğunu söylemiştir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, bu büyük belayı, *"İnsanın neye koştuğunu iyice anlayacağı gün, o alevli ateş, görecek kimseye apaçık görüleceği zaman..."* (Nâziat, 35-36) âyetleriyle açıklamıştır. Buna göre **"tâmme"**, işte bu zamandır." Binâenaleyh bu vaktin, Hak Teâlâ'nın da, *"Kıyamet günü onun için bir kitap çıkaracağız ve neşredilmiş olarak kendisine kavuşacak"* (İsra, 13) âyetinde buyurduğu gibi, amel defterlerinin okunduğu vakit olması muhtemel olduğu gibi, cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme gönderildikleri an olması da muhtemeldir.

İnsan Eserini Görecek

Hak Teâlâ işte bu günü daha sonra iki şekilde tavsif etmiştir:

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinin ifade ettiği hususdur: يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعٰى *"İnsanın neye koştuğunu iyice anlayacağı gün..."* (Nâziat, 35).

Bu, "İnsan amellerini, kendi kitabında (amel defterinde) yazılmış olduğunu gördüğünde hatırlar. Halbuki o bunları, unutmuştu" demektir. Bu âyet tıpkı, *"Allah o (amelleri) tek tek saymıştı. Onlarsa bunu unutmuşlardı"* (Mücâdele, 6) âyeti gibidir.

Cehennem Ortaya Çıkarılır

İkincisi: Hak Teâlâ'nın şu âyetinin ifade ettiği hususdur: وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرٰى *"O alevli ateş, görecek kimseye apaçık gösterildiği zaman..."* (Nâziat, 36).

Bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, لِمَنْ يَرٰى *"görecek kimseye"* ifadesi, "o kıyamet, gözü olan, görebilen herkes için çok net bir biçimde gözüktüğünde..." demektir. Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, cehennemin apaçık ortaya çıkışını anlatan mecazi bir ifade olup, tıpkı Arapların, "iki gözü olan için sabah ortaya çıktı" demeleri gibidir. Buna göre, herkesin o günü görmesi gerekmez.

b) Bu ifade ile, gözü olan ve görebilen herkesin onu görmesi için cehennemin ayan-beyan ortaya çıkışı kastedilmiştir. Buna göre bu, mü'min-kâfir herkesin cehennemi göreceğini anlatır. Fakat cehennem, kâfirlerin yeri ve sığınağı(!)dır. Mü'minler ise, cehennemin üzerinden geçip giderler. Bu izah, *"Sizden her biri muhakkak o (cehenneme) uğrar. Ama biz, müttakileri kurtarırız"* (Meryem, 71-72) âyetleriyle de desteklenir. Buna göre eğer, "Hak Teâlâ, Şuarâ Sûresi'nde, *"Cennet muttakilere yaklaştırılır. Cehennem ise azgınlara gösterilir..."* (Şuarâ, 90-91) buyurarak, cehennemin sadece azgınlara gösterileceğini belirtmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Cehennem, azgınlara ayan-beyan gösterilir. Mü'minler ise, üzerinden geçerken onu görürler. Dolayısıyla bu iki ifade arasında bir tezat yoktur."

İKİNCİ MESELE

Ebû Nüheyk "وَبُرِّزَتْ" şeklinde; **İbn Mes'ûd,** "لِمَنْ رَأَى" şeklinde; **İkrime** de, "لِمَنْ تَرَى" şeklinde kıraat etmişlerdir. "لِمَنْ تَرَى" şeklinde okuyuşa göre, bu fiilin faili cehennem olur, yani "cehennem, gördüğü kimselere yaklaştırılır" demektir. Bu durumda âyet tıpkı, *"Cehennem, cehennemlikleri uzaktan gördüğünde, ..."* (Furkan, 12) âyeti gibi olur. "لِمَنْ تَرَى" şeklinde okunması halinde, "Ey Muhammed, senin gördüğün kimselere cehennem gösterildiğinde..." manasına olabileceği de söylenmiştir ki, burada bahsedilen, "senin gördüğün kimseler" ifadesi ile, ona eziyet eden kâfirler kastedilmiş olur.

Azgınların Cezası

Bil ki Allahu Teâlâ, kıyametin hallerinden bir nebze bahsedince, mükellefleri şakî ve saîd diye ikiye ayırmış ve şakîlerin (bedbahtların) durumunu dile getirmek üzere şöyle buyurmuştur:

فَأَمَّا مَنْ طَغٰى ﴿٣٧﴾ وَآثَرَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوٰى ﴿٣٩﴾

"Artık kim haddi aşarak inkâr etmiş ve dünya hayatını tercih etmişse, işte muhakkak ki o alevli ateş, onun varacağı yerin ta kendisidir" (Nâziat, 37-39).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"En büyük bela geldiği zaman..."* (Nâziat, 34) şart cümlesinin, cevabının ne olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) **Vâhidî,** "o büyük bela geldiğinde, cehennemlikler cehenneme, cennetlikler de cennete girer.." takdirinde olmak üzere, bu cevabın mahzuf olduğunu; bunun böyle olduğunun delilinin ise, her iki gurubun yerlerine varıp girdiğini anlatan âyetler olduğunu söyler. Bundan dolayıdır ki **Malik b. Mi'vel,** "En büyük belâ"nın ne demek olduğunu açıklarken, "Bu, cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme sevk edildikleri zaman gerçekleşir" demiştir.

b) Bu şart cümlesinin cevabı, burada gelen, *"Muhakkak ki o alevli ateş, onun varacağı yerin tâ kendisidir"* âyetidir. Buna göre, bu ifade, iki şartın birden cevabı olup, bir benzeri de, "Yarın olduğunda ve kim benden bir şey isteyici olarak geldiğinde, ben ona şunu veririm" cümlesidir. Burada da böyle olup, âyetlerin takdiri, "O en büyük bela geldiğinde ve kim Rabbine isyan etmiş olarak gelirse, o alevli ateş onun varacağı yer olacaktır" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE: **Sebeb-i Nüzul**

Bazı kimseler, âyetteki bu ifadeler ile, **Nadr b. Hâris** ile babası **Hâris**'in kastedildiğini söylemişlerdir. Eğer bununla, bunu söyleyenler, âyetin, bazı dine uymayan şeyler bunlardan sadır olduğu zaman nazil olduğunu söylüyorlarsa, buna diyecek bir şey yok. Yok eğer bununla, âyetin sadece bunlarla ilgili olduğunu kastediyorlarsa, bu uzak bir şeydir. Çünkü nazar-ı dikkate alınması gereken şey, nüzula sebep olan hususi hadiseler değil, âyetin lafzının genel manasıdır. Özellikle, âyetteki hükmü gerektiren şeyin âyette bahsedilen o vasıf olduğu aklın zarureti ve bedaheti ile bilinirse...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, طَغٰى *"haddi aşan"* ifadesi, bu kimselerin nazari (teorik) kuvvelerinin bozulduğuna bir işarettir. Çünkü Allah'ı bilen herkes, bildiği oranda,

kendisinin önemsizliğini, Allah'ın kudretinin kendisine hakim olduğunu anlar. Böylece kendisinde ne tuğyan, ne tekebbür kalır. Âyetteki, *"dünya hayatını tercih"* ifadesi de, onların amelî (pratik) kuvvelerinin bozulduğuna bir işarettir. Cenâb-ı Hak bunu, böyle ifade buyurmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ *"Dünya sevgisi, her hatanın başıdır"*[9] buyurmuştur. Allah korusun, insan ne zaman bu iki sıfatı taşırsa, alabildiğine bozulmuş demektir. Böyle olan, cezası ebedi cehennem olan kâfir kimsedir. Bu durumun kâfire has olması, böyle olmayan günahkârların nihâî sığınaklarının cehennem olmayacağına delalet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetin takdiri, "فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى لَهُ" şeklindedir. Fakat mana açık olduğu için ilgi zamiri olan "لَهُ" mazuftur. Bu tıpkı senin bir adama, "Gözünü yum" manasında, "Gözü yum" demen gibidir. Bence bunda bir başka izah da şudur: Bununla takdiri, "Şüphesiz cehennem, bu sıfatları ve huyları taşıyan kimselere uygun olan sığınaktır" şeklindedir.

Rabbini Sayanın Ödülü

Hak Teâlâ daha sonra saîdlerin durumunu da dile getirerek şöyle buyurmuştur:

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿٤١﴾

"Ama kim de Rabbisinin makamından korkar ve nefsini hevâ-u hevesten alıkorsa, işte muhakkak cennet onun varacağı yerin tâ kendisidir" (Nâziat, 40-41).

Mus'ab (r.a)

Bil ki bu iki vasıf, Allahu Teâlâ'nın cehennemlikleri tavsif ettiği o iki vasfın tam zıddıdır. Bu cümleden olarak, *"Rabbinizin makamından korkan"* ifadesi, *"haddi aşarak inkâr eden"*in; *"nefsini heva-u hevesten alıkoyan"* ifadesi de, *"dünya hayatını tercih eden?"* ifadesinin tam karşıtıdır. Bil ki Allah'tan korkmak için, mutlaka ve mutlaka daha önceden Allah'ı bilmek gerekir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah'tan ancak bilen kulları korkar"* (Fatır, 28)

9 **Keşfu'l-Hafâ,** 1/344.

buyurmuştur. Allah'tan korkma, insanın hevâ-u hevesini defetmeye yardımcı bir sebep olduğu için, Hak Teâlâ, sebebi neticeden önce zikretmiştir. Âyetteki o iki sıfata, bütün kötülükler girdiği gibi, buradaki bu iki sıfat bütün taat ve güzel şeyleri içine alır. Bu âyetlerin, **Ebû Uzeyr b. Umeyr** ile **Mus'âb b. Umeyr** (r.a) hakkında nazil olduğu söylenmiştir. **Mus'ab** (r.a), kardeşi kâfir **Ebû Uzeyr**'i Uhud günü öldürmüştü. **Mus'ab** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e kılıçlar-hançerler dokunmasın diye, vücuduyla ona siper olmuştu.

Kıyametin Saatini Sana Sorarlar

Bil ki Allahu Teâlâ, kıyametin vukuu mümkün bir hadise olduğunu akli delillerle beyan etmiş, daha sonra mutlaka olacağını haber vermiş ve sonra kıyametin genel hallerinden bahsetmiş, peşi sıra da saîdler ile şakîlerin kıyametteki durumlarını anlatmış. Bunların akabinde de şöyle buyurmuştur:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰىهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰىهَا ﴿٤٣﴾ اِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰىهَا ﴿٤٤﴾

"Sana o saati, onun ne zaman demir atacağını (geleceğini) soruyorlar. Sende ona ait bir şey (bilgi) yok ki (onu) anlatasın. Onun nihai (ilmi) ancak Allah'ındır" (Nâziat, 42-44).

Bil ki kâfirler, kıyametin ispat edildiğini duyup, Hak Teâlâ'nın, onu "**tâmme**" (büyük bela), "**sâhha**" ve "**kari'â**" gibi korkunç sıfatlarla niteleDiğini görünce, istihza ederek, "Kıyamet ne zaman demir atacak?" dediler. Binâenaleyh, onların bu sözleri, peşlerinden gidenlere, bunun aslı-esası olmadığı vehmini vermek için olabileceği gibi, kıyametin vaktinin hemen bildirilmesini sormaları manasına da gelebilir. Bu durumda âyet, *"Kıyamete inanmayanlar, onun hemen getirilmesini isterler"* (Şûra, 18) âyeti gibi olur.

Âyetteki, "مُرْسٰىهَا" ifadesiyle ilgili olarak, şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun manası, "Kıyametin kopma zamanı ne zaman?" şeklindedir. Onlar bununla, "Allah onu ne zaman koparacak, ne zaman meydana getirecek, var edecek" manasını kastetmişlerdir.

b) Bununla, onun sonu ve karar kılacağı zaman sorulmak istenmiştir. Bu tıpkı, geminin seyahati son bulup (limana girdiğinde - demir attığında) "مُرْسَى السَّفِينَةِ" denilişinin, onun karar kılışını anlatması gibidir.

Onu Bilmek Senin İşin Değil

Hak Teâlâ bu soruya daha sonra şöyle cevap vermiştir: "فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا *Sende ona ait bir şey (bilgi) yok ki (onu) anlatasın." Allah'ındır"* (Nâziat, 43).

Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Sen onlara bunun vaktini açıklamaktan ve onlar için belirlenmiş olan bu zamanı ortaya koymaktan uzaksın" demektir. Bunun bir benzeri de, birisinin, birisine, kendisinden, kendisine uygun olmayan bir şeyi sorduğunda, "مَا أَنْتَ وَهٰذَا" demesi gibidir ki bu, "Bunun seni ilgilendiren tarafı ne," yani, bu seni ilgilendirmez" demesi gibidir. **Hz. Aişe** (r.ah)'den rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyet nazil oluncaya değin, hep kıyametten bahseder ve hep onu sorarmış. Bu rivâyete göre, âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıyameti çokça anışından ötürü bir hayreti ifade eder. Buna göre sanki, "Niçin hep bununla meşgul oluyor ve bunu sorup duruyorsun?" denilmek istenmiştir. Buna göre mana, "Onlar sana kıyameti soruyorlar, sen de onlara cevap vermeye olan düşkünlüğünden ötürü, hep kıyameti anıyor, onu soruyorsun" şeklindedir.

Hak Teâlâ daha sonra şöyle buyurmuştur: "إِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰيهَا *Onun nihâî (ilmi), ancak Allah'a aittir"* (Nâziat, 44) Bu, "Kıyametin kesin bilgisi Allah'a aittir ve O bunu, mahlukatından hiçbirine bildirmemiştir.."

b) Bazı kimseler de, âyetteki "فِيمَ" istifhamının, kâfirlerin bu sorularını yadırgayan bir istifham olup, mananın, "Bu soru da niçin?" şeklinde olduğunu söylemişlerdir (mana burada tamamlanmaktadır). Buna göre, daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, onu hatırlatan alâmetlerden birisin" deniliyor. Yani, "Allah seni son peygamber olarak gönderdi, sen Hatemu'l-enbiyâsın, kıyametin alâmetlerinden ve onun şartlarından birisin. Bu, onlara, kıyametin yaklaştığı, onların buna hazırlanmaları gerektiği ve kıyametin vaktini sormalarında onlara bir fayda olmadığı hususlarında delil olarak yeter" denilmiştir.

Görevin Yalnız Uyarmadır

إِنَّمَآ أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا ﴿٤٥﴾ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوٓا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحٰيهَا ﴿٤٦﴾

"Sen ondan korkacak kimselere ancak o tehlikeyi haber verensin. Onlar bunu görecekleri gün sanki (dünyada günün) bir akşamından, yahut bir kuşluğundan başka durmamışlardır..." (Nâziat, 45-46)

Bu âyetle ilgili olarak bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyet, "Sen ancak bir inzarcı, bir uyarıcı olarak gönderildin" demektir. İnzarcı olman ise, kıyametin vaktini bilmene dayanmaz. Hatta insaflı olsak şöyle deriz: Bu inzar (ikaz) ve korkutma, kıyametin ne zaman kopacağı hususunda bilgi olmadığı zaman, daha tam ve mükemmel olur.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s), herkes için bir uyarıcıdır. Ancak ne var ki, bu uyarıdan istifade edip ders alanlar, Allah'tan korkup haşyet duyanlar olduğu için, Cenâb-ı Hak özellikle, "Sen, o kıyametten korkan kimseleri uyarıcısın..." buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki bu ifade, tenvin ile, "مُنْذِرٌ" şeklinde okunmuştur ki asıl olan da budur. **Zeccâc** şöyle demektedir: "مُفْعِلٌ" ve "فَاعِلٌ" kalıplarından her biri, ya gelecek, ya hâl için oldukları zaman tenvin alırlar. Çünkü bu durumda bu kelimeler fiilden, fiil-i muzariden hal olurlar. Fiil ise, ancak nekire (belirsiz) olur. Telaffuz kolaylığı için, tenvin hazfedilebilir. O halde bu demektir ki, bu iki kalıp da, hal ve istikbal manaları için elverişli iki kalıptır. Ama bu kalıplarla mazi manası kastedildiğinde, bu durumda sadece izafet caiz olur. Bu da tıpkı senin, هُوَ مُنْذِرُ زَيْدٍ اَمْسِ "O, dün Zeyd'in uyarıcısıdır" demen gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ***"Onlar bunu görecekleri gün sanki (dünyada günün) bir akşamından, yahut bir kuşluğundan başka durmamışlardır..."*** (Nâziat, 46)

Bu âyetin tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın, "مِنْ نَهَار" (Ahkâf, 35) âyetinin tefsirinde geçti. Buna göre mana, "Onlar o inkâr edegeldiklerini görecekler. Hatta öyle ki, onlar kendilerini bu işin içinde ebedi imişler ve dünyada ise, kendilerinin sanki, gündüzün geçip gitmiş olan bir saati kadar kalmışlar gibi görürler...

Buna göre şâyet, "Âyetteki "اَوْ ضُحٰيهَا" ifadesinin manası, (bu kelimenin sonunda "هَا" zamiri "عَشِيَّةً" kelimesine râci olduğu için), "akşamın kuşluğu kadar" şeklinde olur. Halbuki bu, makul olmaz; zira, akşamın kuşluğu yoktur" denilirse, biz buna şu bakımlardan cevap verebiliriz:

a) **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas** (r.a), "Elif" ve hâ (هَا), sözün sanki kelama ait olup, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, "Onlar sanki ancak, akşam ya da kuşluk vakti kadar kalmışlardır..." manasını kastetmişlerdir" demiştir.

b) **Ferrâ** ve **Zeccâc** da, "ضُحٰى"nın "عَشِيَّةً" kelimesine izafeti ile, "عَشِيَّةً"nin gününe izafeti kastedilmiştir. Buna göre de sanki, "Onlar sanki bir akşam ya da akşamın gününün kuşluğu kadar beklemişlerdir!.." denilmek istenmiştir" demişlerdir. Çünkü Araplar, bahsettiğimiz manada, اٰتِيكَ الْعَشِيَّةَ اَوْ غَدَاتَهَا "Sana, akşam vakti veya, onun gününün kuşluğunda geleceğim.." derler.

c) Nahivciler de şöyle demektedirler: "Bir kelimenin bir kelimeye nisbetinin güzel olması için, o iki kelime arasında ufacık bir münasebetin bulunması kâfidir. Binâenaleyh, akşamdan önce gelen vakit kuşluk olduğuna göre, ضُحٰى تِلْكَ الْعَشِيَّةَ "O akşamın kuşluğu..." ifadesi kullanılabilir. Nitekim, sıkıntılı anlar, akşam; huzurlu zamanlar da kuşluk vakti ile ifade edilirler. Binâenaleyh bu demektir ki, kıyamet meydanında bulunacak olanlar, kendi sıkıntılı anlarını akşam; huzurlu anlarını da, o akşamın kuşluğu ile ifade etmiş ve "Bizim dünyadaki ömrümüz âdeta sanki, bu iki zaman dilimi arasındaki süre kadar idi" demiş olabilirler. Allah, en iyisini bilendir. Salat ü selâm, efendimiz, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

ABESE SÛRESİ

Kırk iki âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

عَبَسَ وَتَوَلّٰىٓ ﴿١﴾ اَنْ جَآءَهُ الْاَعْمٰى ﴿٢﴾

"Yüzünü ekşitip çevirdi. Kendisine o a'mâ geldi diye..." (Abese, 1-2).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

İbn Ümmü Mektûm, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelmişti. **Ümmü Mektûm,** babasının annesi olup, esasen kendi ismi ise, **Abdullah İbn Şureyh İbn Mâlik İbn Rebîa el-Fihrî**'dir. **Âmir İbn Lueyy oğulları**'ndandır. Tam o sırada ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında, **Rebîa**'nın iki oğlu **Utbe** ve **Şeybe; Ebû Cehil İbn Hişâm, Abbas İbn Abdilmuttalib, Ümeyye İbn Haley** ve **Velid İbnu'l-Muğîre** gibi, Kureyş'in ileri gelenleri var idi. Hz. Peygamber, bunları Müslüman olmaları sayesinde başkalarının da Müslüman olacaklarını umarak, onları İslâm'a davet ediyordu. Tam o sırada **İbn Ümmü Mektûm**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Allah'ın sana öğrettiklerini bana da öğret, bana da oku..." dedi. Bunu birkaç kez tekrarlayınca, Hz. Peygamber (s.a.s), **İbn Ümmü Mektûm**'un sözünü kesmesini hoş karşılamadı, yüzünü ekşitti ve ondan çevirdi de, işte bunun üzerine bu âyeti kerimeler nazil oldu. Allah'ın Resûlü, artık bundan sonra, bu zatı hep taltif eder, gördüğü her yerde, *"Kendisi yüzünden Rabbimin beni kınadığı zata merhabâ..."* der ve ihtiyacı olup olmadığını sorardı. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.s) bu zatı, kendisi savaşa katıldığı sırada, iki kez Medine'de, yerine bırakmış ve (Medineliler de) onun arkasında namaz kılmışlardı. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Razî'nin Hadiseyi Eleştirmesi

İbn Ümmü Mektum'un Hatası

Birinci soru: İbn Ümmü Mektûm, aslında tedibe ve azarlanmaya müstahak iken, daha niçin Allah, Resûlünü, onun **İbn Mektûm**'u eğitip, yaptığı hareketin yanlış olduğunu ihsas ettirmesinden dolayı kınamıştır? Biz şu sebeplerden dolayı, bu zâtın eğitilmeye müstahak olduğunu söylüyoruz:

1) Bu zat, her ne kadar gözlerini kaybetmiş olmasından dolayı oradakileri görmese bile, ne var ki, duyu organlarının sağlam olmasından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o kâfirlere hitap ettiğini ve onların seslerini de duyuyordu. Orada konuşulanları duymuş olmasından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu işe ne denli ehemmiyet verdiğini anlamış olmalıydı. Binâenaleyh onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünü kesmeye yönelmesi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in gayesi tamamlanmadan önce, araya kendi maksat ve talebini sokuşturması, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir eziyet vermedir. Bu ise, büyük bir günahtır.

2) Daha mühim olan (**el-ehemm**), daha az mühim olandan (**el-mühimm**) önce gelir. Bu zat, zaten Müslüman olmuş, dine dair ihtiyaç duyduğu şeyleri de öğrenmişti. Ama o kâfirler ise, Müslüman olmamışlardı. Halbuki, onların Müslüman olmaları, büyük bir topluluğun Müslüman olmasına sebep olacaktı. **İbn Ümmi Mektûm**'un araya, ufacık bir maksattan dolayı bu sözü sokuşturması, bu büyük menfaatin elde edilmemesine bir sebep gibi olmuştur ki, bu haramdır.

3) Cenâb-ı Hak, *"Evlerin arkalarından sana seslenenlerin ekserisi bilmezler, cahildirler"* (Hucurât, 4) buyurmuş, böylece bu kimseleri, vakitsiz olarak seslenmekten bile nehyetmiştir. Binâenaleyh, kâfirleri imanı kabul etmekten alıkoyan ve en mühim bir esnada Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünü kesen, inkıtaya uğratan bu sesleniş, bir günah ve masiyet olmaya daha uygun ve daha elverişlidir. Böylece yaptığımız bu izahlar da, **İbn Ümmi Mektûm**'un yaptığını bir günah ve bir masiyet; Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı şeyin ise gerekli ve lüzumlu olduğu sabit olmuş olur. İşte tam bu esnada da, "Peki, daha niye Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu hareketinden dolayı kınamıştır?.." Sorusu sorulabilir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, sırf yüzünü ekşittiği için kınadığına göre, bu, Cenâb-ı Hak tarafından **İbn Ümmi Mektûm** için büyük bir saygı ve ta'zim olmuş olur. Binâenaleyh, böyle olunca da, daha nasıl, bu ta'zimin yanı sıra ve de insanı bu tür vasıflarla anmanın onun durumunu ağır biçimde tahkir etmeyi gerektireceğine binaen, onu "**a'mâ**, kör" diye anmıştır?

Üçüncü soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, maslahat ve fayda kabul ettiği konularda, ashabına her türlü muamelede bulunması hususunda, kendisine müsaade edilmiş olduğu her halükarda anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), çoğu kez, ashabını eğitiyor ve onları pek çok şeyden men ediyordu. Nasıl böyle olmasın ki? Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onları

eğitmek ve onlara en güzel davranış biçimlerini öğretmek için gönderilmişti!.. Durum böyle olunca da, bu yüzünü ekşitmesi işi, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ashabını eğitme işinde vermiş olduğu müsaadeye dahil olmuş olur. Ona bu hususta müsaade edildiğine göre, daha nasıl bu hareketten dolayı Hz. Peygamber(s.a.s) kınanmıştır. Binâenaleyh, işte bura ile ilgili problemlerin tamamı bundan ibarettir.

Soruların Cevabı

Bunlardan **birinci soruya** şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) Durum, her ne kadar sizin bahsettiğiniz gibi olsa dahi, ancak ne var ki, bu hadisenin dış görünümü, zenginlerin, fakirlere ve fakirlerin kalplerinin kırılmasına yeğ görüldüğü ve takdim edildiği zannını uyandırmaktadır. İşte bundan dolayı da, böyle bir kınama olmuş olup, bu ifadenin bir benzeri de, *"Akşam sabah Rablerine ibadet eden kimseleri kovma..."* (En'âm, 52) ifadesidir.

2) Belki de bu kınama işi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den açıkça sudur eden bu hareketten dolayı değil, tam aksine kalbinde bulunan düşünceye binaendir. Ki bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinin, oradakilere yakınlığı, oradakilerin kıymeti, makamlarının yüce olması yüzünden onlara meyletmesi; tabiatının, onun kör olması, yakınlığı bulunmaması ve daha az kıymetli olması sebebiyle o körden nefret etmesidir. İşte bu yüz çevirme işi, kalpteki bu tür sebeplerden ötürü olduğu için, bu kınama, eğitmesine binaen değil, eğitmenin bu tür duygulardan ötürü olduğuna binaen olmuştur.

A'ma Sıfatıyla Nitelemenin Manası

İkinci soruya da şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın bu zat "kör" diye anması, onu küçümsemek için değil, tam aksine şöyle demek içindir: "O kör olduğu için, daha fazla şefkate ve acımaya müstahaktı.. Binâenaleyh, ey Muhammed, senin ona kaba davranman sana nasıl yakışır?"

Üçüncü soruya da şu şekilde cevap verilir: **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, ashabını eğitme hususunda izin verilmişti. Ancak ne var ki burada, bu hareket, zenginlerin fakirlere tercih edildiği zannını uyandırıp, bu da dünyanın dine tercih edilmesi vehmini doğurunca, işte bundan ötürü böyle bir kınama varid olmuştur.

İKİNCİ MESELE: Hz. Peygamber'den Zelle Olur mu?

Peygamberlerden günahın sudur edebileceğini söyleyenler, bu âyete tutunarak şöyle demektedirler: Allahu Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'i, bu

hareketinden dolayı kınaması, bu hareketin bir günah olduğuna delalet eder. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira biz, biraz önce, yapılması gerekenin bu hareket tarzı olduğunu beyan etmiştik. Ama, bu hareket tarzı, tek bir şeye, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in zenginleri fakirlere tercih etmesi vehmine göre değildir. Çünkü bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in salahiyetine, sırtını dayadığı güce nispetle uygun değildir. Durum böyle olunca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hareketi, ihtiyatlı olanı ve en iyi davranışı **(el-evlâ)** yapmama şeklinde olan bir hareket olmuş olur. Binâenaleyh bu ise kesinlikle günah olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müfessirler, âyette "yüzünü ekşitti ve çevirdi" diye bahsedilen zatın, Hz. Peygamber (s.a.s); "a'mâ, kör" diye bahsedilen zatın da, **İbn Ümmi Mektûm** olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. "عَبَسَ" kelimesi, mübalağa için şeddeli olarak da okunmuştur ki, bunun bir benzeri de "كَلَحَ" ile "كَلَّحَ"dır.

Âyetteki, اَنْ جَاءَهُ "Geldi diye..." ifadesi, nahivcilerin "daha yakını mı, daha uzağı mı amel ettirme" konusundaki ihtilaflarına göre, ya "تَوَلّٰى" ya "عَبَسَ" fiilleriyle mansubdur. Buna göre mana, "Kendisine o a'mâ geldiği için yüzünü ekşitti ve yine o geldi diye ondan yüzünü çevirdi" şeklinde olur, "اَنْ جَاءَهُ" ifâdesi iki hemzeyle okunduğu gibi, hemzeler arasına elif getirilmek suretiyle de, "اَاَنْ جَاءَهُ" şeklinde de okunmuştur. "عَبَسَ" kelimesi sonunda vakıf yapılmış, "وَتَوَلّٰى" ile yeniden söze başlanmıştır ki buna göre mana, "Ona a'mâ geldiği için mi şeklinde olur. Buna göre, buradaki hemze-i istifham ile, istifham-ı inkâr kastedilmiştir.

Bil ki önce Resûlullah (s.a.s)'den sadır olan o kusuru dile getirip, sonra da ona hitap ile yönelmede, bu işin çok yadırgandığının delili vardır. Bu tıpkı, bir kimsenin, suç işleyen birisini insanlara şikâyet edip, sonra da bu şikâyetinde suçluyu korumak maksadıyla, ona birtakım azarlar ve delillerle susturarak, ona yönelmeye benzer.

Onun Dinlediği Dersten Faydalanması

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى ﴿٣﴾ اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى ﴿٤﴾

"Sana ne bildirdi? Belki o temizlenecekti, yahut öğüt alacaktı ve bu öğüt ona fayda verecekti" (Abese, 3-4).

Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Sana o âmânın halini, ne bildirdi? Belki de o, senin telkinlerinle cehaletten ve günahtan arınacaktı. Yahut da yaptığın öğütten nasibini alacak, böylece öğüdün, ona fayda verecek ve bu öğüt onun için bazı taatler konusunda bir lütuf olacaktı. Velhasıl belki de onun senden alacağı o bilgi, uygun olmayan bir kısım şeylerden, yani cehalet ve günahtan onu temizleyecek, veya uygun olan bazı şeylerle, yani taatle meşgul olmasını sağlayacaktı.

2) *"Belki o"* ifadesindeki *"o"*, kâfirlere râcidir. Buna göre mana, "Sen, o kâfiri İslâm'la temizlemeyi veya öğüt almasını ve bu öğüdün onu hakka yaklaştıracağını umdun. Fakat bu ümidinin mutlaka olacağını sana ne bildirdi? şeklindedir.

Ötre ile "يَذَّكَّرُ" fiiline atfedildiği düşünülerek, ikinci fiile, "فَتَنْفَعَهُ" şeklinde okunduğu gibi, "لَعَلَّ"nin cevabı olarak, nasb ile "فَتَنْفَعَهُ" şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı, "فَاَطَّلِعَ اِلٰى اِلٰهِ مُوسٰى" (Fatır, 37) âyetinde olduğu gibi olup, bunun izahı daha önce geçmişti.

اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰى ﴿٥﴾ فَاَنْتَ لَهُ تَصَدّٰى ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰى ﴿٧﴾

"Ama müstağni görene gelince... İşte sen onu karşına alıyorsun. Halbuki onun temizlenmemesinden sana ne..." (Abese, 5-7).

Atâ, bu ifadeye, "Kendisini imandan müstağni görene gelince.." manasını verirken, **Kelbî,** "Allah'tan kendisini müstağni görene gelince..." manasını vermiştir. Bazıları da, **istağna,** burada "zengin olan" manasınadır" demişlerdir ki bu son mana, buraya uygun değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onların servet ve mallarından ötürü onlara yönelmemiştir ki ona, "Zengin kılınana gelince sen ona teveccüh ediyorsun" denilmiş olsun. Bir de Cenâb-ı Hak, daha sonra, *"Ama korkarak, sana koşarak gelene gelince..."* (Abese, 8-9) buyurmuştur. Yoksa "korkarak" yerine "fakir, yoksul" olarak" buyurmamıştır. Âyetteki, *"Ama müstağni görene"* ifadesine, "Malı sebebiyle kendini müstağni görene gelince..." manasını verenin izahı geçerlidir. Çünkü mana, o kimsenin imandan ve Kur'ân'dan malı yüzünden kendini müstağni sayması şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَنْتَ لَهُ تَصَدّٰى *"İşte sen onu karşına alıyorsun"* (Abese, 6) ifadesine **Zeccâc,** "Sen ona yöneliyor, onu hedef seçiyor ve ona meylediyorsun" manasını vermiştir, Nitekim Arapçada birisi birisine sataştığı zaman, "تَصَدَّى فُلَانٌ لِفُلَانٍ" denilir. Bu kelimenin aslı, "**saded**" kökünden olup, "تَصَدَّدَ يَتَصَدَّدُ –"fiilidir. "**Saded**" de, senin karşına çıkan, seni istikbâl eden şeydir. Bunun izahını, Enfal, 35. âyette yaptık. Bu kelime, tâ'nın sâd'a idğamı ile, "تَصَّدّٰى" şeklinde de okunmuştur. **Ebû Cafer** de, tâ'nın dammesiyle, "yüz çeviriyorsun" manasında olmak üzere, "تُصَدِّى" şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "Seni ona yönelmeye sevk eden senin hırsın ve onun Müslüman olması için neredeyse kendini helak etmendir" şeklindedir.

Görevin Arındırmak Değil, Tebliğ

Hak Teâlâ daha sonra, وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكّٰى *"Halbuki onun temizlenmemesinden sana ne..."* (Abese, 7) buyurmuştur.

Bu "İslâm'a davet ettiğin kimsenin, Müslüman olmamasından dolayı sana düşen bir sorumluluk yoktur. Çünkü senin vazifen, sadece tebliğdir." demektir. Bu da, "Onlara olan düşkünlüğün, onları dine davetle meşgul olman gerekçesiyle, seni Müslüman olan kimseden yüz çevirmeye götürmesin" demektir.

وَأَمَّا مَنْ جَآءَكَ يَسْعٰى ﴿٨﴾ وَهُوَ يَخْشٰى ﴿٩﴾ فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰى ﴿١٠﴾

"Ama korkan biri olduğu halde, sana koşarak gelen kimseye gelince, sen bırakır da oyalanırsın" (Abese, 8-10).

Buradaki, *"koşarak"* ifadesi, "hayrı elde etmek için koşarak" demek olup, tıpkı, *"Allah'ı zikretmeye koşun"* (Cum'a, 9) âyetindeki gibidir.

Âyetteki, وَهُوَ يَخْشٰى *"korkan biri"* ifadesine de üç mana verilebilir:

1) Mükellefiyetlerini eda etmeye ihtimam göstermemekden Allah'tan korkarak...

2) Sana gelmesinden dolayı, kâfirlerden ve onların eziyetlerinden korkarak...

3) Elinden tutup, kendisini idare eden - götüren birisi olmadığı için, kör olduğu için, tökezleyip yüz üstü düşmekten korkarak...

"فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰى" ifâdesindeki "تَلَهّٰى" kelimesi, "oyalanıyorsun", "onunla ilgilenmiyorsun" demek olup, "لَهِىَ عَنِ الشَّىْءِ" ifâdesindendir. "اِلْتَهٰى" ve "تَلَهّٰى" da aynı manayadar. **Talha b. Masrif,** bunu "تَتَلَهّٰى" şeklinde; **Ebû Ca'fer,** "تُلْهِى" şeklinde okumuştur. Bu son kıraate göre, "Kureyş'in ileri gelenlerin durumu seni oyaladı" manasında olur. Eğer, "فَأَنْتَ لَهُ تَصَدّٰى" ve "فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰى" ifadelerinde birer ihtisas, birer hasr manası vardır" denilirse, biz deriz ki: "Evet, buna göre mana, bu yüz çevirmeyi ve oyalamayı alabildiğine yadırgayarak, "özellikle senin gibilerin, zenginin zenginliğinden ötürü ona iltifat etmesi; fakirden de, onun fakirliğinden dolayı yüz çevirmesi uygun olmaz" şeklindedir.

Bu Kur'ân, Bir Derstir

كَلَّآ اِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ﴿١١﴾ فَمَنْ شَآءَ ذَكَرَهُ ﴿١٢﴾

"Sakın. Çünkü o, bir öğüttür. Binâenaleyh dileyen ondan öğüt alır" (Abese, 11-12).

Âyetteki (sakın, hayır-hayır) ifadesi, kınanan kimseye ve onun bir daha böylesi şeyi yeniden yapmaması hususunda, bir ret, bir uyarıdır. **Hasan el-Basrî** şöyle der: "**Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu âyetleri okurken, yüzünün rengi öylesine kaçtı ve değişti ki, âdeta yüzü kül gibi oldu. Çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın kendisi hakkındaki hükmünü beklemekteydi. Hak Teâlâ, "**kellâ**" (sakın), buyurunca, yüzündeki bu hal zail oldu. Çünkü bunun manası, "Artık böyle bir iş yapma..." şeklindedir. Âyetteki bu ifadelerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in en uygun olanı yapmaması manasına geldiğini, yani bundan dolayı olduğunu daha önce izah etmiştik.

Cenâb-ı Hak daha sonra, اِنَّهَا تَذْكِرَةٌ *"O, bir öğüttür"* buyurmuştur. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: "اِنَّهَا"daki zamir müennes, "فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ"daki zamir ise müzekkerdir. Halbuki bu iki zamir de aynı şeye râcidir. Binâenaleyh bunun izahı nasıldır?

Cevap: Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) İlk zamirin müennes gelişi, **Mukâtil**'in de belirttiği üzere, onunla, "Kur'ân'ın âyetleri" manası kastedildiği içindir. **Kelbî** de bu zamirle, "Bu sûre" manasının kastedildiğini söylemiştir. **Ahfeş** de bu görüştedir. ذَكَرَهُ *"Ondan öğüt alır"* ifadesindeki zamir ise, "**tezkire**"ye (öğüde) râcidir. Tezkire ise, "**zikr**" (va'z u nasihat) manasındadır (dolayısıyla müzekkerdir).

b) "**Nazm**" kitabının yazarı da, "Müennes zamir ile de, Kur'ân kastedilmiştir. Halbuki "Kur'ân" kelimesi müzekkerdir. Fakat Kur'ân'ı biz "**tezkire**" (öğüt) kılınca, Allah bunu "**tezkire**" kelimesiyle isimlendirmiştir. (Dolayısıyla müennes zamirle işaret etmiştir). Ama bu zamiri, "كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ" (Müddessir, 54) âyetinde de olduğu gibi, müzekker getirseydi yine caiz olurdu. Âyetteki "إِنَّهَا" ile, Kur'ân'ın kastedildiğinin delili ise, peşi sıra gelen "فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ" âyetidir.

Önceki Kısımla Münasebet

İkinci soru: Bu âyetin, kendinden öncekilerle münasebet ve ilgisi nasıldır? Buna iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Sanki, "Sana vahyettiğim fakirlere nasıl davranılıp, onların nasıl önemseneceği ve ehl-i dünyaya iltifat edilmeyeceğini gösteren bu eğitim, meleklerin büyüklerinin korumasına verilmiş olan, **Levh-i Mahfuz**'da yazılıdır" **denilmek** istenmiştir.

b) Sanki, "Kur'ân, ululukta bu büyük noktaya ulaştığına göre, kâfirlerin onu kabul etmesine ne ihtiyaç var. Binâenaleyh onlar onu ister kabul etsinler, ister etmesinler, bu değişmez, aynıdır. Dolayısıyla onlara iltifat etme ve kalbini (aklını) onlarla meşgul etme. Dünya erbabının kalbini hoşnut etmek için, iman etmiş kimselerden sakın yüz çevirme" denilmek istenmiştir.

Kutlu Ellerle Yazılmış Tertemiz Sayfalar

فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ ﴿١٣﴾ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ ﴿١٤﴾ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ ﴿١٦﴾

"O, çok şerefli, kadri yüce ve tertemiz sahifelerdedir. Kıymetli, sevgili ve takva sahibi katiplerin elleriyle (yazılmıştır)" (Abese, 13-16).

Bil ki Allahu Teâlâ, "**tezkire**" olan o Kur'ân'ı şu iki sıfatla nitelemiştir:

a) *"Dileyen ondan öğüt alır"* ifadesiyle... Bu, "Kur'ân apaçık bir "tezkire" (öğüt)tür. Onlar bunu anlamak, bundan öğüt almak ve gereğince amel etmek isterlerse, bunu yapabilirler" demektir.

b) *"Çok şerefli, kadri yüce ve tertemiz sahifelerdedir"* ifadesiyle... Bu, "O öğüt, çok şerefli sahifelerde yer almıştır" demek olup, bununla Kur'ân'ın durumunun yüceliği ve azameti kastedilmiştir ki bu, "O öğüt, sahifelerde vardır" manasınadır. Buradaki "sahifeler" ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülebilir.

Birinci görüş: "Bu öğüt, Allah katında çok kıymetli ve şerefli, yedi kat göğe kaldırılmış Levh-i Mahfuz'dan istinsah edilmiş sahifelerdir; yahut da değeri yüksek, şeytanların ulaşmasından uzak sahifelerdir; yahut da onlara sadece tertemiz olanların, yani meleklerin dokunabilmeleri sebebiyle tertemiz sahifelerdir" demektir.

Hak Teâlâ daha sonra, بِأَيْدِى سَفَرَةٍ * كِرَامٍ بَرَرَةٍ *"Kıymetli, sevgili ve takva sahibi katiplerin elleriyle (yazılmıştır)"* buyurur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ melekleri burada üç sıfatla tavsif edilmiştir:

Sefere

Birinci sıfat: "**Sefere**"dir. Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılır:

1) **İbn Abbas, Mücahid, Mukâtil** ve **Katâde**'ye göre, bunlar, yazıcı (katip) meleklerdir. **Zeccâc**, "**sefere**"nin, "yazıcılar" manasına geldiğini, müfredinin "سَافِرٌ" olduğunu ve tıpkı kâtib (cemi: **ketebe** (katipler)) gibi olduğunu söylemiştir. Yazıcı meleklere "sefere" denilmiştir. Çünkü sefere, bir şeyi tefsir eden, onu izah edip, ortaya koyan demektir. Nitekim kadın yüzünü açtığında - ortaya koyduğunda "سَفَرَتِ الْمَرْأَةُ" denilir.

2) **Ferrâ**'nın tercihine göre, bu "sefere" ile, Allah ile peygamberleri arasında, vahiy seferleri yapan o melekler kastedilmiştir. Bunun da müfredi, yine "**sâfir**"dir. Zira Arapçada, birisi bir toplumun arasını bulup, sulh yaptığında, "سَفَرْتُ بَيْنَ الْقَوْمِ" denilir. Buna göre melekler, Allah'ın vahyini getirip, yerine ulaştırdıklarında, sanki Allah ile o millet arasını ıslah eden bir sefir (elçi) gibi olmuş olurlar. Nitekim şair bir beytinde,

وَمَا اَدَعُ السَّفَارَةَ بَيْنَ قَوْمِى وَمَا اَمْشِى بِغِشٍّ اِنْ مَشَيْتُ

"Kavmim arasında sefaret (ıslah) işini bırakmadım ve gezip dolaştığım zaman da, kin ve öfkeyle gezip dolaşmam" demiştir.

Bil ki "**sefaret**" mastarı da aslında, açmak manasına gelir. Kâtibe de, yazarak, izah edip ortaya koyduğu için "**sâfir**" denilmiştir. Sefir de (durumu) açtığı için sefîr adını almıştır. Bu melekler de, beyan, hidâyet ve ilim konularında, Allah ile insanlar arasında birer vasıta oldukları için bu adı almışlardır.

Kiram

İkinci sıfat: "**kiram**"dır. **Mukatil** buna, "Rableri nezdinde kerim, yani şerefli-kıymetlidirler" manasını verirken, **Atâ,** "Melekler; insanoğlu, hanımıyla cinsi münasebet yaparken, yahut tuvalette iken, onun yanında durmaktan münezzehtirler" demiştir.

Berere

Üçüncü sıfat: "**Berere**'dir. **Mukâtil** buna, *"itaat edenler"* manasını vermiş ve bunun, "**bârr**"ın çoğulu olduğunu söylemiştir. **Ferrâ** da şöyle der: "Araplar tıpkı, "**kâfir**" (cemi: **kefere**); "**fâcir**" (cemi: **fecere**) kelimelerinde olduğu gibi, müfredi "**fâil**" vezninde olan kelimelerin çoğulunda ancak, "**fa'ale**" veznini kullanırlar."

Önceki Suhuf

İkinci görüş: Âyetteki *"sahifeler"* ile, bazı peygamberlere verilen "**suhuf**"lar kastedilmiştir. Bunun delili ise, *"Şüphesiz bu, ilk suhuflarda da var"* (A'la, 18) âyetidir. Buna göre, "Kur'ân'ın bu tezkiresi, önceki peygamberlerin suhuflarında da mevcuttur" şeklinde olur. "Sahifeler'in, böyle "**suhuflar**" manasında alınması halinde, "**sefere-kiram** ve **berere**" ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı (vahiy katipleri) kastedilmiş olur. Bu üç sıfatla, "**kurrâ**"nın kastedildiği de söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"takva sahibi katiplerin elleriyle (yazılmış)"* ifadesi, o sahifelerin temizliğinin, ancak o yazıcı meleklerin elleriyle meydana gelmiş olmasını gerektirir. **Kaffâl** bunu izah sadedinde şöyle demektedir: "O sahifelere ancak tertemiz melekler dokununca, ona dokunan kimselerin temizliği sebebiyle temizleme işi, sahifelere nisbet edilmiştir.

Nankör İnsan

قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَآ اَكْفَرَهٗ ﴿١٧﴾ مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهٗ ﴿١٨﴾ مِنْ نُّطْفَةٍ خَلَقَهٗ فَقَدَّرَهٗ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهٗ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ اَمَاتَهٗ فَاَقْبَرَهٗ ﴿٢١﴾ ثُمَّ اِذَا شَآءَ اَنْشَرَهٗ ﴿٢٢﴾

"O, kahredilesi insan; ne nankördür o... Onu hangi şeyden yarattı. Bir damla sudan yarattı onu... Onu biçimine koydu... Sonra onun yolunu kolaylaştırdı... Sonra onu öldürüp kabre koydurdu. Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek" (Abese, 17-22).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Allahu Teâlâ, bu sûreye, Kureyş'in ileri gelenlerinin Müslüman fakirlere üstün tutulduğunu anlatan kıssa ile başlayınca, mü'min kullarını bu durumdan taaccüpte bulunmaya çağırarak, sanki şöyle denilmek istenmiştir: "İnsanoğlunun mebdei, necis bir nutfe, sonu, dağılıp kokmuş bir cîfe (leş) olduğu ve o, bu iki nokta arasında ipi sırtında bir hamal olduğuna göre, onun kendini beğenmesi ve kendini üstün görmesine ne gerekçe, ne sebep var ki?!.." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bunların hem kendilerini beğenmelerine, hem de inkârlarına ilaç olacak devadan bahsetmiştir. Çünkü, insanın yaratılışı, hem, Yaratıcının varlığına, hem de öldükten sonra dirilme, haşir ve neşr fikrine istidlâlde bulunulabilecek bir niteliktedir..

***İKİNCİ MESELE:* Nüzul Sebebi**

Müfessirler, bu âyetin, **Utbe İbn Ebî Leheb** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bazı kimseler de, buradaki âyette geçen insan sözü ile, kendileri yüzünden Allah'ın Resûlü'nün **İbn Ümmü Mektûm**'u bırakıp da kendilerine yöneldiği kimselerin kastedildiğini söylemişlerdir. Diğer bir kısım âlim de, "Hayır tam aksine, âyetin bu ifadesiyle, zenginlik ve fakirlik sebebiyle fakire üstünlük taslayan her zenginin zemmedilmesi kastedilmiştir" demişlerdir ki, bunun delilleri şunlardır:

1) Allahu Teâlâ bu kimseleri, kendilerini üstün görmeleri yüzünden kınamıştır. Binâenaleyh, illetin (gerekçenin) genel ve umumî olması sebebiyle, hükmün de genel ve umumî olması gerekir.

2) Cenâb-ı Hak, kendisinin de, *"Bir damla sudan yarattı da onu biçimine koydu... Sonra onu öldürüp kabre soktu..."* (Abese, 19-21) buyurduğu gibi, insanın, hem başlangıçtaki, hem de neticedeki halinin hakirliği ve zelilliği sebebiyle bu kibirlenenlerin yolunu ve takip ettikleri yöntemi tasvip etmemiştir. Binâenaleyh, bu men ve alıkoymanın umumî olması, hükmün de umumî olmasını gerektirir.

3) Lafız da muhtemelken, lafzı, daha çok mana ve hüküm ifade eden başka bir manaya yormak gerekir. Binâenaleyh, o lafzı bu anlama hamletmek gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"قُتِلَ الْاِنْسَانُ" cümlesi bir beddua olup, bu, Arapların yapmış olduğu en kötü beddualardandır. Zira ölüm, dünyadaki belaların en zirvesidir. مَا اَكْفَرَهُ *"Ne nankördür!"* cümlesi de, bu insanın, alabildiğine bir nankörlük içinde bulunmasından dolayı hayret ve taaccüp ifade eden bir ifadedir. O halde bu demektir ki, "قُتِلَ الْاِنْسَانُ" ifâdesi, onların, ilâhi ceza türlerinin en büyüğüne müstahak olduklarına, "مَا اَكْفَرَهُ" ifâdesi de, o insanın yaptığı bu hareketin, en çirkin ve en yadırganacak bir hareket tarzı olduğuna dikkat çekmektedir.

İmdi şâyet, "Beddua, ancak aciz kimselerin işidir. Her şeye kadir olan zata ise, bu nasıl uygun düşer? Taaccüp de, bir şeyin sebebini bilmeyen bir kimsenin yapacağı bir iş olup, ona uygun düşer. Şu halde, her şeyi bilen yüce Allah'a bu nasıl uygun düşer?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, Arapçanın üslubu üzere gelmiş olan bir ifade olup, bunun hakikati şudur: Allahu Teâlâ, böylece, bu ifade ile, onların, çirkin olan şeylerin en büyüğünü işlemeleri sebebiyle ceza çeşitlerinin en büyüğüne müstahak olduklarını beyan buyurmuştur.

Bil ki, her muhdes varlığın, başı, ortası ve akıbeti olmak üzere, üç mertebesi vardır. Ve Allahu Teâlâ, insanın bu üç mertebesine de burada yer vermiştir.

Birinci mertebe: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ *"Onu hangi şeyden yarattı"* (Abese, 18) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, bir istifham olup, maksadı ise, o insanın, alabildiğine hakir olduğunu belirtmektir.

Allah İnsanı Nutfeden Yarattı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu soruyu مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ *"Bir damla sudan yarattı onu..."* (Abese, 19) ifadesiyle cevaplamıştır. "Nutfe"nin, hakir (değersiz)

mehîn (kıt görüşlü) olduğunda ise şüphe yoktur. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile kastı, aslı bu denli hakir ve değersiz bir şey olan kimsenin, inkârda bulunması ve büyüklük taslamasının ona yakışmayacağını belirtmektir.

Takdir'in Anlamı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "فَقَدَّرَهُ" *"Onu biçimine koydu..."* (Abese, 19) buyurmuştur ki, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) **Ferrâ,** "Allah onu, önce nutfe, sonra alaka... halinde hilkatini tamamlayıncaya kadar çeşitli evreler içinde biçimine koydu, erkek veya dişi, saîd (mutlu) veya şakî (bedbaht) olarak yarattı..." demiştir.

b) **Zeccâc** da, "قَدَّرَهُ" kelimesinin manasının, *"Seni önce topraktan, sonra da nutfeden yaratıp da, en sonunda seni bir adam halinde düzenleyeni mi inkâr ettin?"* (Kehf, 37) buyurduğu gibi, "onu, düzgün bir biçime koydu..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

c) Bu kelimenin manasının, "Allah, her uzvu ve her organı, kemiyet ve keyfiyet bakımından, menfaatine ve maslahatına uygun bir oranda ve sayıda takdir etti.." şeklinde olması da muhtemeldir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her şeyi yarattı ve iyice takdir etti..."* (Furkan, 2) âyetidir.

Onu Yoluna Koydu

İkinci mertebe: Yani, orta mertebe de, Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ *"Sonra onun yolunu kolaylaştırdı..."* (Abese, 20) âyetinin beyan ettiği hususdur. Bu hususla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadedeki "السَّبِيلَ" kelimesi, kendinden sonra gelen "يَسَّرَهُ" fiilinin tefsir ettiği bir "يَسَّرَ" fiilinin takdir edilmesi sebebiyle mansubdur. (Buna iştiğal denilir).

***İKİNCİ MESELE:* Doğumdaki Harika**

Âlimler bunun ne demek olduğu hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:

1) Bazı âlimler bu ifade ile, insanoğlunun annesinin karnından çıkışının kolaylaştırılmasının kastedildiğini söyleyerek şöyle demişlerdir: İnsanoğlu annesinin karnında iken, başı üst tarafa, ayakları da alt tarafa doğrudur. Fakat, dünyaya gelme zamanı geldiğinde o, tersine döner. Binâenaleyh, o çocuğa bu ilhamı veren, Allah'tan başka kim olabilir? Bu manayı,

çocuğun o daracık geçitten diri olarak çıkması hususu da teyit eder ki, bu çok acîb bir şeydir.

2) **Ebû Müslim** de şöyle demektedir: Bu âyetten kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz ona iki de yol gösterdik..."* (Beled, 10) âyetinden kastedilenin aynısıdır. Binâenaleyh, âyetin bu ifadesi, hem dini alakadar eden iyi ve kötünün arasını, hem de dünyayı alakadar eden iyi ve kötünün arasını ayırt etmeyi belirlemeyi içine alır ki, bu da netice olarak, "Biz onu, hem iyi hem de kötü yola girebilecek bir nitelikte yarattık.." demek olup, "يَسَّرَ" ifadesinin içine de, ona, yapabilme gücü vermek, iyiyi kötüyü anlatmak, akıl vermek, peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek gibi hususlar girer.

3) Âyetin ifade ettiği mana, dini meselelere tahsis edilmiş bir manadır. Çünkü, "السَّبِيلَ" kelimesi, kastedilenin, ahirette meydana gelen işler değil de, dünya halleri olduğunu hissettirmektedir.

Öldürüp Kabre Koydu

Üçüncü mertebe: En son mertebe olup bu da, Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ اَمَاتَهُ فَاَقْبَرَهُ * ثُمَّ اِذَا شَاءَ اَنْشَرَهُ *"Sonra onu öldürüp kabre koydurdu. Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek"* (Abese, 21-22) âyetlerinin beyan ettiği hususdur. Bil ki, bu üçüncü mertebe de, kendi arasında şu üç mertebeyi, yani, öldürmeyi, kabre sokmayı ve neşr (diriltmeyi) ihtiva etmektedir. Öldürmenin menfaatlerini, bu eserin içinde anlattık. Ve bu öldürme işinin, mükellefiyet hali ile onun karşılığının görülmesi arasında bir vasıta olduğunda şüphe yoktur. "فَاَقْبَرَهُ" kelimesine, **Ferrâ** "Allah onu, kabre koydu. Kuşlara ve yırtıcı hayvanlara yem olmaktan korudu" manasını vermiştir. Çünkü, kabre koyma işi, Müslüman kimseye değer vermenin tezahürlerinden biridir. Cenâb-ı Hak, "فَقَبَرَهُ" buyurmamıştır. Çünkü **"el-kâbir"** (اَلْقَابِرُ), eliyle defneden kimseye denilir. Dolayısıyla **"el-Mukbir"** (اَلْمُقْبِرُ) (kabre koyduran) da, Allahu Teâlâ olmuş olur. Nitekim Arapçada, bir kimse bir ölüyü defnettiğinde, "قَبَرَ الْمَيِّتَ"; başkasına ölüyü kabre koymasını emrettiğinde ise, "اَقْبَرَ الْمَيِّتَ" ifâdesi kullanılır. Araplar da, devenin kuyruğu koptuğunda, بَتَرَتْ ذَنَبُ الْبَعِيرِ وَاللّٰهُ اَبْتَرَهُ "Devenin kuyruğu kesildi - Allah, onu kesik kıldı"; "عَضَبَتْ قَرْنُ الثَّوْرِ وَاللّٰهُ اَعْضَبَهُ" "Öküzün boynuzu kırıldı - Allah onu kırdırdı" ve طَرَدْتُ فُلَانًا عَنِّى وَاللّٰهُ اَطْرَدَهُ "Falancayı yanımdan kovdum Allah onu kovdurdu", yani, "Allah onu kovulmuş kıldı" derler.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ اِذَا شَاءَ اَنْشَرَهُ *"Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek..."* cümlesinden de Allah'ın insanoğlunu, öldükten sonra diriltmesi

kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, إِذَا شَاءَ *"dilediği zaman da..."* demek suretiyle de, bunun vaktinin bizce malum olmadığını; o vaktin öne alınmasının veya geri bırakılmasının kendisinin meşietine bırakıldığını; bundan önce bahsedilen diğer hallerin vakitlerininse, bazı yönlerden bilinebileceğini ihsas ettirmiştir. Çünkü, ölümün vaktini insanoğlu, her ne kadar bilemese de, onun aşılmayan, geçilmeyen malum bir çizgi olduğunu bilmektedir.

Kulluk Görevini Yapmayanlar

كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَآ اَمَرَهُۥ ﴿٢٣﴾ فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ اِلٰى طَعَامِهٖٓ ﴿٢٤﴾ اَنَّا صَبَبْنَا الْمَآءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾

"Gerçek (o insan, Allah'ın) men ettiği şeyleri yerine getirmemiştir. Öyle ya, o insan (bir kere) yediğine baksın... Gerçekten biz, o suyu bol bol döktük..." (Abese, 23-25).

Bil ki, âyetteki "كَلَّا" ifadesi, insanı, kibir ve büyüklük taslamaktan; yahut, tevhidi, öldükten sonra dirilmeyi, haşri ve neşri inkâr edişten ısrar ve küfürden caydıran bir ifadedir. Cenâb-ı Hakk'ın; "لَمَّا يَقْضِ مَا اَمَرَهُ" buyruğu hususunda da şu izahlar yapılabilir.

a) **Mücâhid,** "Bu, insanoğlundan hiç kimsenin hiçbir zaman, kendisine farz kılınmış olan şeylerin tümünü yerine getiremeyeceğine ve insanın, mutlaka bir kusuru bulunacağına bir işarettir" demiştir. Bence bu tefsire bir bakmak lazım. Çünkü "لَمَّا يَقْضِ" ifadesindeki zamir, önceden bahsi geçmiş olan birisine râcidir. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَا اَكْفَرَهُ" (Abese, 17) âyetinde geçen "**insan**" kelimesidir. Halbuki, bu âyette geçen "insan" kelimesiyle tüm insanlar kastedilmeyip tam aksine, kâfir olan insan kastedilmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "لَمَّا يَقْضِ" ifâdesini bütün insanlar anlamına almak nasıl mümkün olur?

b) Âyetin manası, "O böbürlenen, üstünlük taslayan insan, kendisine emredilmiş olan kibri terk etmek... gibi şeyleri yapmamıştır.." şeklindedir Bu da, "O kâfir insan, Allah'ın delilleri hakkında düşünmesine mahlukatının ilginçliği, hikmetinin zahir oluşu hususunda tedebbürde bulunması kabilinden şeyleri yapmamıştır.." demektir.

c) **Üstad Ebû Bekir İbn Fûrek,** bu âyete şöyle mana vermiştir: "Hayır, Allah, bu kâfire kendisine emretmiş olduğuna iman edip kibri terketme gibi şeyleri hükmetmemiş, tam aksine ona, olmasını hükmetmediği şeyleri emretmiştir.."

Enfüsten Âfaka

Bil ki, Allah'ın, Kur'ân'da sürdürdüğü adeti şu şekildedir: O, enfüsî delillerden bahsettiği her yerde, bunun peşinden âfakta (dış âlemde) bulunan delilleri zikreder. İşte burada da örfünü bu şekilde sürdürmüş, derken, afâkî delillere yer vermiş ve bu hususa da, insanoğlunun kendisine ihtiyaç duyduğu şey ile başlayarak şöyle buyurmuştur: فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ اِلٰى طَعَامِهٖ *"Öyle ya, o insan (bir kere) yediğine baksın..."* (Abese, 24) Bu, "insan kendisi sayesinde yaşadığı o yiyeceklere bir baksın ki, biz, onun durumunu nasıl idare ediyoruz.." demektir.

Gıdalardaki İhsan

Yiyeceklerin bir ders ve ibret alma yerleri olduğunda ise şüphe yoktur. Çünkü, insanoğlunun aldığı yiyeceklerin şöyle iki durumu vardır:

Birincisi, öncelik arz eden durum olup, bu da, o yiyeceklerin varlık âlemine girebilmesi için önceden mutlaka mevcut olması gerekli olan şeylerdir.

İkincisi, sonradan olan şeylerdir ki, bunlar da, o yiyeceklerden bir yararlanmanın gerçekleşmesi için, insan bedeninde mutlaka bulunması gerekli olan şeylerdir. Binâenaleyh Allah, birincisi, cinsi daha fazla ortaya koyduğu ve şüpheden de o nispette uzak olduğu için, pek yerinde olarak birincisiyle yetinmiştir. Çünkü, Kur'ân'ın delillerinin mutlaka bütün herkesin istifade edebileceği bir biçimde ve karışıklık ve şüpheden de o nispette uzak olması gerekir. İşte, *"Öyle ya, o insan, (bir kere) yediğine baksın.."* âyetinden kastedilen budur.

Bil ki, bitki, gökten inen ve yere düşen yağmur damlalarından beslenir, meydana gelir. Binâenaleyh, bu demektir ki, sema tıpkı bir erkek, yer de bir dişi gibidir. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hak, yağmurun yağışını beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur:

Yağmur Mu'cizesi

اَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا *"Gerçekten biz, o suyu bol bol döktük..."* (Abese, 25). Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, صَبَبْنَا *"döktük"* ifadesiyle, yağmurun yağdırılması kastedilmiştir. Şu büyük suları ihtiva eden o bulutun, nasıl meydana geldiğine ve onca ağırlığına rağmen havada nasıl kalabildiğine bir bak, sonra da bunun uzak ve yakın sebepleri hususunda iyice bir düşün. Böylece sana, Allah'ın nurunun, adalet ve hikmetinin, bu âlemi yaratmadaki düzeniyle ilgili eserlerinden bir şeyler parıldayacaktır.

İKİNCİ MESELE

Müste'nef bir cümle olarak, âyetin başı "...إِنَّا" şeklinde okunduğu gibi, bir önceki âyetteki "taam" (yemek) ifadesinden bedel olarak, "أَنَّا" şeklinde, fethayla da okunmuştur. Buna göre takdiri, "İnsan bizim o suyu nasıl sağanak yağmur halinde yağdırdığımıza baksın" şeklinde olur. **Ebû Ali el-Fârisî,** "Bunu kesreyle "إِنَّا" şeklinde okuyanlara göre, bu, *"İnsan ... yediğine baksın"* ifadesinin bir tefsiri olmuş olur ve tıpkı, *"Onlar için bir mağfiret var"* (Maide, 9) ifadesinin, aynı âyetteki "va'd"in tefsiri olması gibidir. Fethalı okuyanlara göre, buradaki bedel, bedel-i iştimâl olur. Çünkü bütün bu sayılan şeyler, o yiyeceğin (taamın) oluşmasını ve meydana gelmesini sağlar. O halde bu yönüyle bu ifade, tıpkı *"Sana haram ayları, yani onlarda savaşmanın hükmünü sorarlar"* (Bakara, 217) ve *"Çukurların sahipleri, yani o ateşlerin sahipleri kahrolsun"* (Buruc, 4-5) âyetlerinde olduğu gibi olur" demiştir.

Yerin Tarıma Elverişli Kılınması

ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾ وَحَدَائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ﴿٣١﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

"Sonra toprağı iyiden iyiye yardık. Bu suretle ondan daneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalar, sık ve bol ağaçlı bahçeler, meyveler ve mer'alar bitirdik. (Bütün bunları), hem size, hem davarlarınıza bir fayda olarak yaptık" (Abese, 26-32).

"Toprağı iyiden iyiye yardık" ifadesiyle, yerin bitkilerin çıkmasıyla yarılması (delinmesi) kastedilmiştir.

Sekiz Çeşit Bitki

Hak Teâlâ burada şu sekiz çeşit bitkiden bahsetmiştir:

1) **Daneler** (hubûbât)... Buna, *"Ondan daneler... bitirdik"* ifadesiyle işaret etmiştir. Dane, buğday ve arpa gibi bitkilerden elde edilen şeylerdir. Cenâb-ı Hak, hubûbât gıdaların âdeta temeli olduğu için, önce bunu zikretmiştir.

2) **Üzümler...** Hak Teâlâ, bunu, hubûbâttan sonra zikretmiştir. Çünkü üzüm bir bakıma gıda, bir bakıma da yemiştir.

3) **Yonca...** Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) "**Kadb**" kelimesiyle yaş yonca kastedilmiştir. Çünkü yaş yonca kuruyunca, "katt" adını alır. Mekkeliler buna, "**kadb**" derler. "**Kadb**'ın esas manası kesmektir. Çünkü yonca bir kaç kez biçilmektedir. "Kadîb" de böyledir. Çünkü ağacın dalına da, kesildiği için **"kadîb"** denilmiştir. Bu, **İbn Abbas, Dahhak** ve **Mukâtil**'in görüşü, **Ferrâ, Ebû Ubeyde** ve **Esmâi**'nin de tercihidir.

b) **Müberred, "Kadb"**, hayvan yiyeceği manasınadır. Bu kelimenin esas manası, kesmektir" der. Bu da, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

4-5) **Zeytinler, hurmalar...** Bunların faydaları, bu kitapta daha önce anlatılmıştı.

6) **Sık ve bol ağaçlı bahçeler...** Aslında "**gulb**" kelimesi ile, boyunlar nitelenir. Binâenaleyh bu, boyunları kalın manasına gelip, müfredi "**ağleb**"dir. Nitekim Arapçada, **"esedün ağlebü"** (boynu kalın aslan) denilir. Burada şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Âyetteki bu kelime ile, ağaçları sık ve birbirine yakın olan bahçeler kastedilmiştir. Bu, **Mücâhid** ve **Mukâtil**'in görüşü olup, bunlar şöyle demektedirler: "**Gulb**, ağaçları âdeta birbirine girmiş, sarmaş dolaş olmuş..." demektir. Nitekim Arapçada, bir yerin otları birbirine girip, çok sık olduğunda, "اِغْلَوْلَبَ الْعُشْبُ – اِغْلَوْلَبَتِ الْأَرْضُ" denilir.

b) Bununla, her bir ağacın, kalın ve büyük olduğu anlatılmak istenmiştir. Nitekim **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın, "Cenâb-ı Hak, bu kelime ile büyük ağaçları kastetmiştir" dediğini nakletmiştir. **Ferra** da, "**Gulb**, kalın hurma ağaçları manasınadır" demiştir.

7) **Meyveler...** Bazıları, "Allahu Teâlâ, meyveleri, kendinden önce geçen üzüm, zeytin ve hurma üzerine atfedince, bu şeylerin meyveler sınıfına girmemesi gerekir" diye istidlâlde bulunmuşlardır. Bu, zahiri açıdan doğruya yakın bir istidlâldir. Çünkü atfedilen, atfedildiği şeyden başkadır.

8) **Meralar...** "**Ebb**", mer'â demektir. **Keşşâf sahibi,** mer'âya, kastolunduğu (gidildiği) ve hayvanları otlatmak için aranılan (ubûb edilen) bir şey olduğu için bu adın verildiğini söylemiştir. Çünkü "**ubûb**" ve **umûmet** (kasdetme) iki kardeş kelimedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

جِذْمُنَا قَيْسٌ وَنَجْدٌ دَارُنَا وَلَنَا الْأَبُّ بِهِ وَالْمَكْرَعُ

"Köklerimiz Kays'a varır.. Yurdumuz ise Necd'dir. Ordadır bizim otlaklarımız ve sularından içtiğimiz pınarlarımız..." "**Ebb**"in, kuru meyve manasına geldiği, çünkü kurutulmuş meyvelerin, kış için hazırlandığı, bu sebeple bu adı aldığı söylenmiştir.

Allahu Teâlâ, insanların ve hayvanların kendisiyle gıdalandığı şeylerden bahsedince, مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ *"(Bütün bunlar)ı hem size, hem davarlarınıza bir fayda olarak yaptık"* buyurmuştur. **Ferrâ,** "Bütün bunları, hem sizin, hem de hayvanlarınızın istifade etmesi için yarattık" manasını verirken, **Zeccâc,** buradaki, "**metâ'an**" kelimesinin, âyetteki "أَنْبَتْنَا" bitirdik fiilinin, mef'ûl-ü mutlak te'kidi olarak mansub olduğunu; çünkü bu şeyleri bitirmenin, bütün canlıları faydalandırma manasına geldiğini söylemiştir.

Bunlardan Maksad

Bil ki Allahu Teâlâ'nın, bütün bunlardan bahsediş maksadı da şu üç şey, yani:

1) Allah'ın birliğinin delili,

2) Kıyamete kadir olduğunun delili,

3) Kullarına böylesine büyük ihsanlarda bulunan o ilah karşısında, ona taatten yüz çevirmenin, kullarına karşı tekebbür etmenin akıllı olan kimseye yakışan bir hareket tarzı olmadığının delilini ortaya koymak olunca, bu maksatları te'kid eden hususu, bunların peşi sıra getirmiştir. Bu da, kıyametin dehşetleridir. Çünkü insan kıyametin dehşetli hallerini dinledikçe korkar. Dolayısıyla bu korku insanı, deliller üzerinde düşünmeye, iman etmeye ve küfürden yüz çevirmeye sevk eder. Yine bu, kişiyi insanlara karşı tekebbür etmemeye ve herkese karşı mütevazi olmaya sevk eder. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Sâhha Geldiğinde

فَإِذَا جَآءَتِ الصَّآخَّةُ ﴿٣٣﴾

"Fakat o kulakları sağır edercesine haykıracak ses geldiği zaman..." (Abese, 33).

Müfessirler, "**sâhha**" ile, kıyamet sayhasının, yani sûr'a son üflenişin kastedildiğini söylemişlerdir. Arapçada "sahh", dürtmek, vurmak ve yarmak demektir. Nitekim birisi birisinin başını taşla yardığında, "صَخَّ رَأْسَهُ بِحَجَرٍ" denilir. Yine kargalar, gagalarıyla devenin kıçını gagalarlar (sahh yaparlar). O halde "**sâhha**", o müthiş sesiyle kulaklarına çarpan demektir. **Keşşâf sahibi,** buna dair başka izah yapar ve şöyle der: "Arapçada, "sözüne kulak verdi" "اَصَاخَ لَهُ" denildiği gibi, aynı manada "صَخَّ لِحَدِيثِهِ" de denilir. Binâenaleyh o son nefhanın, "**sâhha**" kelimesi ile tavsif edilişi mecazidir. Çünkü insanlar ona kulak kesilirler."

Ana, Baba, Kardeşten Kaçılacak Gün

Daha sonra Hak Teâlâ, o günün ne müthiş olduğunu da şöyle belirtmiştir:

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ﴿٣٤﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿٣٦﴾

"Kişinin, kardeşinden, anasından, babasından, karısından ve oğullarından kaçacağı gün..." (Abese, 34-36).

Bu âyetlerle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, "kaçma" ile, kelimenin zahiri manası olan uzaklaşmak, kaçınmak ve sakınmak kastedilmiş olabilir. Bu kaçışın sebebi ise, kovuşturulmaktan, hesap sorulmaktan kurtulmayı istemektir. Mesela kardeşi ona, "Sen, malınla bana yardımcı olmadın"; ana-babası, "Bize itaatte kusur ettin"; eşi, "Bana haram yedirdin, şöyle şöyle yaptın"; oğulları da, "Sen bizi iyi eğitip terbiye etmedin ve bize doğruyu göstermedin" derler. Kardeşinden kaçanların ilkinin **Hâbil;** ana-babasından kaçanların ilkinin **Hz. İbrahim**

(a.s); eşinden kaçanların ilkinin **Nûh** ve **Lût** (a.s); oğlundan kaçanların ilkinin yine **Nûh** (a.s) olacağı söylenmiştir.

Âyetteki "kaçma" ile, uzaklaşma manası değil de, kişinin kendi derdine düşüp, kendi işine bakmasından ötürü, kardeşine, ana-babasına... yardımdan kaçışı kastedilmiştir. Bu manaya göre âyet tıpkı, *"Hani tabi olunanlar, tabi olanlardan uzak kalacakları o gün..."* (Bakara, 166) âyeti gibi olur. Kişinin, kardeşine yardımdan kaçınması, *"O gün, hiçbir dost, hiçbir dosta, hiçbir hususta fayda veremez"* (Duhan, 41) âyetinde beyan edilmiştir. Birbirlerine hiçbir şey soramayışları da *"(O gün) hiçbir candan dost, hiçbir candan dosta (derdini) sormaz"* (Meâric, 10) âyetinde anlatılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade ile, dünyada iken, kendilerine baş vurup, sığındığı; yardımını istediği bu kimselerin, âhiret yurdunda birbirlerinden (köşe-bucak) kaçışları anlatılmak istenmiştir. Âyetteki bu sıralama ile ilgili olarak, âlimler şu izahı yapmışlardır: "Âyette âdeta, şöyle denilmek istenmiştir: O gün kişi, kardeşinden, hatta ana babasında... kaçar. Çünkü ana-babası, kendisine kardeşlerinden daha yakındır. Hatta ve hatta eşinden ve çocuklarından bile kaçar. Çünkü kişinin kalbi, ana-babasından çok, eşine ve çocuklarına bağlıdır."

Cenâb-ı Hak daha sonra, bu kaçışın peşi sıra, bunun sebebini de dile getirerek şöyle buyurmuştur:

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴿٣٧﴾

"O gün bunlardan her birinin, kendine yeter bir işi (derdi) vardır" (Abese, 37).

İğna Kelimesinin Manası

Buradaki "يُغْنِيهِ" ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) **İbn Kuteybe** buna, "Onu yakınlarından alıkoyacak, geri durduracak, yüz çevirtecek bir işi vardır" manasını vermiş ve şairin,

سَيُغْنِيكَ حَرْبُ بَنِى مَالِكٍ عَنِ الْفُحْشِ وَالْجَهْلِ فِى الْمَحْفِلِ

"Mâlikoğullarıyla yapacağın savaş seni, meclislerde çirkin sözler söylemekten ve kaba saba davranmaktan alıkoyacak..." şeklindeki şiirini delil

getirmiştir. Şiirdeki "سَيُغْنِيكَ" ifadesi, "seni meşgul edecek" manasınadır. Yine Arapçada, "yüzünü benden çevir" manasında, "اَغْنَ عَنِّى وَجْهَكَ" denilir.

b) Me'ânî âlimleri, bu kelimeyi, "Bizatihi kendisini ilgilendiren özel dertleri ve üzüntüleri, kişinin kafasını ve gönlünü yetesiye doldurmuştur. Dolayısıyla artık burada, başkasının tasasına hiç yer kalmamıştır" manasını vermişlerdir. Buna göre kelime, sanki pek çok mal bulunduğunu anlatan "ğınâ (zenginlik)" köküne benzer bir manada olmuş olur.

Yüzü Aydın Olanlar

Bil ki Allahu Teâlâ, kıyametin bu müthiş halini anlatınca, mükelleflerin o gün kimilerinin saîd (mutlu), kimilerinin şakî (bedbaht - mutsuz) diye iki kısma ayrılacaklarını belirtmiş ve mutluları şu ifadeleriyle anlatmıştır:

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾

"O gün yüzler vardır, pırıl pırıl parlar, güler sevinir" (Abese, 38-39).

"**Müsfire**", sabah ortalığı aydınlattığında kullanılan "اَسْفَرَ الصُّبْحُ" deyiminden, pırıl pırıl parlayan aydınlık olan manasınadır. **İbn Abbas** (r.a)'tan, bu yüzlerin parlaklığının, kişinin gece namazı kılışından kaynaklandığı rivâyeti gelmiştir. Çünkü rivâyet edilmiştir ki: مَنْ كَثُرَ صَلَاتُهُ بِاللَّيْلِ حَسُنَ وَجْهَهُ فِى النَّهَارِ *"Gece namazı çok olanın, gündüz yüzü güzel olur".*[10] **Dahhak**'dan da, bu parlaklığın abdest almaktan kaynaklandığı rivâyeti gelmiştir. Yine bu parlaklığın, uzun süre Allah yolunda cihattan dolayı yüzlerin tozlanmasından kaynaklandığı da ileri sürülmüştür. Bence bu, kişinin dünya bağlarından alabildiğine kurtuluşu ve kutsi âlemle, "**rıdvân**" ve "**rahmet**" makamlarıyla irtibat kuruşundan ötürüdür. İşte bu yüzden o yüzler, güleç olmuştur. **Kelbî** de, "Hesabı verip, yüz akıyla çıkmaları sebebiyle, o insanların yüzleri sevinçlidir, Allah'ın ikram ve rızasına nail olduğu için de, güleçtir, sürurludur" manasını vermiştir.

Bil ki âyetteki "**müsfire**", kişinin bu âlemden ve bu âlemin kovuşturulmalarından - soruşturmalarından kurtuluşuna bir işarettir. "**Dâhike**" (gülen) ve "**müstebşire**" (sevinçli) kelimeleri ise, ya hem nazarî, hem de amelî kuvvete hamledilebilecek iki kelimedir, yahut da o gün fayda ve ta'zimin (saygının) elde edildiğine işaret olabilecek iki kelimedir.

10 **Keffu'l-Hafâ**, 2/274.

Yüzü Kara Olanlar

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿٤٢﴾

"O gün yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak bürümüş ve kendisini bir karanlık ve siyahlık kaplamıştır. İşte bunlar, kâfirler ile facirlerdir" (Abese, 40-42).

Müberred, "Gabera, "insana isabet eden toz"; "تَرْهَقُهَا" da, "tez elden ona gelen" demektir. Bu, senin hızlıca dağa çıktığında söylediğin "رَهَقْتُ الْجَبَلَ" ifâden gibidir. O halde "**rahk**", "çabucak helak olmak" demektir. "**Katere**" ise, "tıpkı bir duman gibi olan siyahlık" demektir. Bir yüzde, bu toz ile siyahlığın birleşmesinden, daha ürkütücü bir şey yoktur. Bu tıpkı, zencilerin yüzlerinin tozlanması halindeki görünüşleri gibidir. Böylece Hak Teâlâ sanki, "Onların yüzlerinde, tıpkı bu dünyada küfür ve fücur (günahlar) arasını birleştirmeleri gibi, Allah da ahirette siyahlık ile tozu birleştirmiştir" demektedir. En iyisini Allah bilir.

Bil ki **Mürcie** de, **Hariciler** de bu âyeti kendilerine delil getirmişlerdir. Mesela **Mürcie** şöyle der: "Bu âyet, kıyamettekilerin mükâfat ve ceza ehli diye iki kısma ayrıldıklarına delalet eder. Yine bu âyet, ceza ehlinin, sadece kâfirler olduğunu gösterir. Ehl-i kıblenin (mü'minlerin) günahkârlarının, kâfir olmadıkları delil ile sabittir. Bunlar, kâfir olmadıklarına göre, ehl-i mükâfattandırlar. Bu da, ehl-i kıblenin büyük günah sahiplerinin, ilâhi cezaya uğramayacaklarına delalet eder."

Hâriciler de şöyle derler: "Diğer deliller, büyük günah sahiplerinin ilâhi cezaya maruz kalacaklarını göstermektedir. Bu âyet de, ilâhi cezaya maruz kalan herkesin kâfir olduğuna delalet etmektedir. Buna göre, her günahkârın kâfir olması gerekir." Her iki görüşe (ve mezhebe) şu şekilde cevap verilebilir: Bu konularda genel olarak bahsedilen bu iki gruptur. Bu, bir üçüncü grubun olmamasını gerektirmez. Allah en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbine; salat u selam da peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (âmin)!

***

TEKVİR SÛRESİ

Bu sûre, yirmi dokuz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kıyamet Esnasındaki On İki Olay

اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ﴿١﴾ وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ﴿٢﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ﴿٣﴾
وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿٤﴾ وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ﴿٥﴾ وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ
﴿٦﴾ وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ﴿٧﴾ وَاِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ ﴿٨﴾ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ
﴿٩﴾ وَاِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ﴿١٠﴾ وَاِذَا السَّمَآءُ كُشِطَتْ ﴿١١﴾ وَاِذَا الْجَحِيمُ
سُعِّرَتْ ﴿١٢﴾ وَاِذَا الْجَنَّةُ اُزْلِفَتْ ﴿١٣﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَآ اَحْضَرَتْ ﴿١٤﴾

"Güneş, dürüldüğü zaman... Yıldızlar düştüğü zaman... Dağlar yürütüldüğü zaman... Gebe develer salıverildiği zaman... Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman... Denizler ateşlendiği zaman... Ruhlar eşleştirildiği zaman... Diri diri gömülen kızın hangi suçlardan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman... Defterler açılıp yayıldığı zaman... Gök koparıldığı zaman... O alevli ateş, iyice kızıştırıldığı, tutuşturulduğu zaman... Cennet yaklaştırdığı zaman... Her nefis, ne hazırlamışsa (onu) bilmiştir..." (Tekvir, 1-14).

Bil ki Allahu Teâlâ, bu sûrede, on iki şeyden bahsetmiş ve "Bu şeyler vuku bulduğunda, işte tam o esnada, her nefis ne hazırlamışsa, onu bilir" buyurmuştur. Bu on iki şeyden,

1. Güneşin Tekvîri

Birincisi: *"Güneş dürüldüğü zaman..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. "**Tekvir**"in, ne demek olduğu hususunda, şu iki izah yapılmıştır:

1) Tıpkı sarığın sarılması gibi, yuvarlak bir biçimde dürülme-bükülme manasınadır. Nitekim hadiste, نَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ *"Dürülüp büküldükten sonra dönmekten Allah'a sığınırız"*[11] yani ülfetten, uyumdan, bir araya gelişten sonra dağılmaktan Allah'a sığınırız" denilmiştir. "**Kevr**" ve "**tekvîr**" aynı manayadır. Çamaşırları ve elbiseleri bohçaladığı için, çamaşırcıya da

11 **Müslim,** Hacc, 426 (2/979), **İbn Mâce,** Duâ, 20 (2/1279).

"Kâre" denmiştir. Bürülen ve dürülen şeyin ise, görünmeyeceğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh güneşin kütlesinin ışığının tamamen ortadan kalkması ve güneşin artık görünmez hale gelmesi, **"tekvîr"** (dürülme) kelimesiyle anlatılmıştır. İşte bundan ötürü kimileri, bu dürülmeye, "طُمِسَتْ" (silindi, ışığı söndürüldü) manasını verirken, kimileri de "Güneş tutulduğu zaman" manasını vermişlerdir. **Hasan el-Basrî**, buna "Işığı silindiğinde..." manasını verirken, **Mufaddal b. Seleme,** "ışığı yok olduğunda ve âdeta bir bohçanın içinde saklandığında..." manasını vermiştir.

2) Arapçada, "Duvarı çarpıp, yıktım yerle bir ettim" manasında, "كَوَّرْتُ الْحَائِطَ - دَهْوَرْتُهُ" denir. **Esmâî** şöyle der: "Birisi, birisini (vurup) bayılttığında, "طَعَنَهُ فَكَوَّرَهُ" denilir. Binâenaleyh, âyetteki, "كُوِّرَتْ", "Güneş yörüngesinden atıldığında" manasınadır.

3) Bu hususta şöyle bir üçüncü görüş daha vardır: **Hz. Ömer** (r.a)'den rivâyet olunduğuna göre bu kelime, Farsçadandır. Zira, Farsçada, âmâya **"kör"** denir. (Dolayısıyla "إِذَا كُوِّرَتْ" kör edildiği zaman manasınadır.

Burada şöyle iki soru vardır:

Birinci soru: "Şems" kelimesinin merfû oluşu, mübteda mı, yoksa fâil oluşundan ötürü müdür; **Cevab:** Hayır bu, fâil oluşundan ötürüdür. Ona ref' eden fiili, âyetteki "كُوِّرَتْ" fiilinin tefsir ettiği, mukadder başka bir "كُوِّرَتْ" fiilidir. Çünkü "إِذَا" edatında şart manası bulunduğu için, ondan sanra fiilin bulunması gerekir.

İkinci soru: Rivâyet edildiğine göre, **Hasan el-Basrî, Basra**'da **Ebû Seleme b. Abdurrahman**'ın yanına gidip oturdu. O da, **Ebû Hureyre** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ثَوْرَانِ مُكَوَّرَانِ فِي النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Güneş ve ay, kıyamet günü dürülüp cehenneme atılacak olan iki öküzdürler"*[12] dediğini rivâyet etmiştir. **Hasan el-Basrî,** "Onların günahı ne?" dedi. Bunun üzerine, **Ebû Seleme,** "Ben sana, Hz. Peygamber (s.a.s)'den hadis rivâyet ediyorum" dedi. Böylece **Hasan** sustu... (Buna ne dersiniz)?

Cevap: Hasan el-Basrî'nin sorusu sakıttır. Çünkü güneş ve ay, cansız iki varlıktır. Binâenaleyh onların cehenneme atılmaları, zarar ve eziyet görmelerine sebep olmaz. Belki bu, cehennemin sıcaklığının artmasına sebep olur. Dolayısıyla bu hadis, aklın hilafına olmuş olmaz.

12 **Kenzu'l-Ummal,** (13/19533).

2. Yıldızların Dağılması

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinin anlattığı hususdur: وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ *"Yıldızlar düştüğü zaman..."* (Tekvir, 2).

Yani, "Saçıldığı, döküldüğü zaman..." Nitekim Allahu Teâlâ, *"Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman..."* (İnfitar, 2) buyurmuştur. "**İnkidâr**"ın asıl manası, "dökülme"dir. **Halil,** "Bir topluluk, bir topluluğun üzerine sakınıp, âdeta onlar üzerine döküldüklerinde, çullandıklarında, "اِنْكَدَرَ عَلَيْهِمُ الْقَوْمُ" demiştir. **Kelbî** de, "O gün gök, yıldızları yağmur gibi yağdırır ve gökte hiçbir yıldız kalmaksızın, bütün yıldızlar yeryüzüne düşer" demiştir. **Ata** ise, "Bunun sebebi şudur: Yıldızlar gökten yere uzatılmış nurdan zincirlere bağlı kandiller içindedirler. Bu zincirler, meleklerin elindedir. Yerde ve gökte olan herkes, ölünce, bu zincirler, meleklerin elinden düşer" demiştir.

3. Dağların Yürütülmesi

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinin anlattığı hususdur: وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ *"Dağlar yürütüldüğü zaman..."* (Tekvir, 3). Yani, "yerinden oynatılıp, hareket ettirildiği zaman..." Bu, *"Dağlar (yerlerinden koparılıp) yürütülmüş, bir serap haline gelir"* (Nebe, 20) âyetinde beyan edildiği gibidir. Yahut da bu yürütülme, havada olacaktır. Nitekim âyette, *"Bulutların yürüdüğü gibi yürürler"* (Neml, 88) buyurulduğu gibi...

4. Gebe Develerin Bırakılması

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinin ifade ettiği hususdur: وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ *"Gebe develer, salıverildiği zaman..."* (Tekvir, 4).

Bu âyetle ilgili iki izah var:

1) Meşhur olan görüşe göre, "عُشَرَاءُ" kelimesi, "عِشَارٌ" kelimesinin çoğuludur: **Nifâs**'ın cemisinin, **nüfesâ** oluşu gibi... "**Uşerâ**", on aylık hamile manasınadır. Bu kelime, bir senelik hamileye de verilen isimdir. Ki on aylık hamile deve, ehli nazarında, en kıymetli ve nefis maldır. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Kıyamet gününün dehşetli hadiseleri geldiği zaman, sahipleri bu develeri bile ihmal eder, kendi haline salıverir. Halbuki Araplar için, hamile develerden daha sevimli ve kıymetli başka bir şey yoktur. Araplara, gebe develer meselesiyle hitap edilmiştir. Çünkü onların mallarının ve geçimlerinin çoğu devedendir. Bundan maksat, malların gitmesi ve mülklerin boşa çıkması, insanların kendi canlarının derdine düşmesidir. Nitekim Hak Teâlâ, *"O gün, ne bir mal, ne de oğullar fayda verir. Ancak Allah'a,*

selim bir kalp ile gelen (kurtulur)" (Şuarâ, 89) ve *"Andolsun ki bize, sizi ilk defa yarattığımız gibi, tek başınıza geleceksiniz"* (En'am, 94) buyurmuştur.

2) Buradaki "**ışâr**" (gebe develer) kelimesi, suyunu tamamen koyuveren bulutlardan kinayedir. Bu, mecazî bir ifade olmakla birlikte, kendinden önceki diğer şeylere benzetilmiştir. Bir de Araplar, bulutları gebe develere benzetirler. Allahu Teâlâ da, *"Sonra o (ağır) yükü taşıyanlar..."* (Zâriyât, 2) buyurmuştur.

5. Vahşi Hayvanların Toplanması

Beşincisi: Hak Teâlâ'nın şu âyetinin ifade ettiği husustur: وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ *"Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman..."* (Tekvir, 5).

Kara hayvanlarından, uysal ve evcil olmayan her hayvan, "vahşî" hayvandır. Bunun çoğulu, "**vuhûş**"tur. "إِذَا حُشِرَتْ" kelimesi, "Her taraftan toplanıp, bir araya getirildiği zaman" demektir. **Katâde,** "Bütün her şey, hatta sinekler bile, kısas için (karşılıklı haklarını almak için) bir araya toplanırlar" demiştir. **Mu'tezile,** "Allahu Teâlâ, ölme, öldürülme ve benzeri elemlerden dünyada iken başlarına gelen şeylerin karşılığını onlara vermek için, bu günde bütün hayvanları toplar. Onlara, bu elemlerinin karşılığı verilince, Allah dilerse ve eğer bu güzel bulunacak bir şey ise, bazılarını cennette baki kılar; eğer onları yok etmeyi dilerse, hadiste bahsedildiği şekilde, onları yok eder" demiştir.

Biz (Ehl-i sünnetin) âlimleri ise, "Bize göre, hak edilme açısından Allah'a hiçbir şey vacip değildir. Fakat o, bütün vahşî hayvanları toplayacak ve boynuzsuzun hakkını boynuzludan alıp ona verecek. Sonra onlara, "ölün" denilecek, onlar da ölüverecekler" demişlerdir.

Bu Hadiseden Maksat

Burada, bu kıssanın (hadisenin) zikredilmesinin gayesiyle ilgili birkaç izah yapılmıştır:

1) Allahu Teâlâ, kıyamet gününde, adaletini ortaya koymak için, bütün canlıları, hayvanları haşreder, bir araya getirir. Binâenaleyh, bu böyleyken, mükellef olan ins ve cinni haşretmemesi nasıl düşünülebilir?

2) Bu hayvanlar, (canlılar), dünyada iken insanlardan alabildiklerine nefret etmelerine ve dağlara çöllere dağılıp yaşamalarına rağmen kıyamet gününde bir araya geleceklerdir. Binâenaleyh bu, onların insanlarla

beraber o meydanda bulunmalarının o günün dehşetinden kaynaklandığına delalet eder.

3) Bu canlıların bir kısmı, diğer bir kısmının yemidir. Ama onlar o gün bir araya gelecekler de hiç birbirlerine sataşmayacaklar. Bu ise, yine o günün dehşetinin şiddetinden ötürü böyle olacaktır. Bu âyet hakkında, **İbn Abbas**'tan gelen bir diğer görüş de şudur. "Vahşi hayvanların bir araya gelmesi demek, onların ölümleri demektir. Yani, "Vahşi hayvanlar öldüğünde..." demektir." Nitekim Arapçada, yıl, insanlara ve mallarına zarar verdiği, onları helak ettiği zaman, "حَشَرَتْهُمُ السَّنَةُ" denilir. Bu ifâde şedde ile, "حُشِّرَتْ" şeklinde de okunmuştur.

6. Denizlerin Ateşlenmesi

Altıncısı: Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinin beyan ettiği hususdur: وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ *"Denizler ateşlendiği zaman..."* (Tekvir, 6).

Bu kelime, şeddeli ve şeddesiz olarak, "سُجِّرَتْ" ve "سُجِرَتْ" şeklinde okunmuştur. Bu ifade hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kelime aslında, tandırı, fırını tutuşturduğun zaman kullandığın "سَجَرْتُ التَّنُّورَ" ifadesindendir. Bir şey yakıldığı zaman ise, oradaki rutubetler kurur. O halde bu demektir ki, bu durumda, denizlerde su namına hiçbir şey kalmayacaktır. Daha sonra da dağlar, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Ve dağlar yürütüldüğü..."* (Nebe, 20) buyurduğu üzere, yürütülür. Bu durumda da, denizler ve yeryüzü, alabildiğine yanıp tutuşan, ısının had noktaya çıktığı tek bir şey haline gelir. Şu da denebilir: Denizdeki sular kuruyunca, yeryüzü kabarır, derken yükselir, neticede de dağların tepesi ile aynı seviyeye gelir. Şu da söylenebilir: Dağlar un-ufak olup, her bir parçası her bir tarafa dağılıp da toprak haline geldiğinde, bu toprak, dağların alt kısımlarına dolar, böylece yeryüzü denizle beraber dümdüz olur ve tümü birden cayır cayır yanan bir deniz oluverir.

b) Âyetteki, "سُجِّرَتْ" kelimesinin, "fışkırtıldı..." mansına gelmesidir. Bu böyledir, zira, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. (Böyle iken) aralarında yekdiğerine tecavüz etmeye mani bir perde vardır"* (Rahman, 19-20) buyurduğu üzere, denizler arasında manialar vardır. Binâenaleyh, Allah bu engelleri kaldırınca, bu denizlerin suyu birbirine akar. Böylece de denizler tek bir deniz haline gelir. Bu, **Kelbî**'nin görüşüdür.

c) "سُجِّرَتْ" kelimesinin manası, "tutuşturulduğunda, yakıldığında" şeklindedir. **Kaffâl** şöyle der: "Mananın böyle olması halinde şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Cehennemin, denizlerin dibinde bulunması... Binâenaleyh, bu demektir ki cehennem, şu anda dünya hayatı sürdüğü için, tutuşturulmamış bir durumda mevcuttur. Bu nedenle, dünyanın ömrü sona erdiğinde, Allahu Teâlâ, bu ateşin tesirini denizlere de ulaştıracak, böylece hepsi bu yüzden tutuşmuş olacak...

2) Allahu Teâlâ, güneşi, ayı ve yıldızları, denizlere atar, böylece denizler de tutuşmuş, yanmış olur.

3) Allahu Teâlâ, denizlerde çok büyük bir ateş halk edecek, böylece de denizlerin suları fokur fokur kaynayacak.

Ben diyorum ki, yapılan bu izahlar, hiçbirine gerek olmayan zorlamalı izahlardır. Zira, dünyayı harap etmeye, kıyameti getirmeye kadir olan zatın, denizlere güneşi, ayı atmasına, veya denizlerin dibinde cehennem ateşinin bulunmasına gerek kalmaksızın, ya denizlerin suyunu ateşe çevirmek, yahut da başka bir şeyle o suları fokur fokur kaynatmak suretiyle denizlere böyle bir işlemde bulunmaya mutlaka ve mutlaka kadir olur.

Bil ki, bu altı alâmetin, dünyanın tahrip edilmeye başlandığı zamanın hemen başında meydana gelmeleri mümkün olduğu gibi, kıyametin kopmasından sonra da meydana gelmeleri mümkündür. Âyetlerin lafzında, bu iki ihtimalden birisinin olacağına delalet eden herhangi bir şey yoktur. Ama, geriye kalan altı hususa gelince, bunlar kıyamete has kılınmış hallerdir.

7. Ruhların Eşleştirilmesi

Yedincisi: Şu âyetin ifade ettiği hususdur: وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ *"Ruhlar eşleştirildiği zaman..."* (Tekvir, 7). Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) "Ruhlar bedenleriyle birleştirildiğinde..."

2) **Hasan el-Basrî** şöyle demektedir: "Canlar, o günde, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Sizler, üç sınıf olduğunda... Ashab-ı yemin, bilir misin ashab-ı yemin nedir? Ashab-ı şimal, bilir misin ashab-ı şimal nedir?.. Öne geçenler, öne geçenler..."* (Vâkıa, 7-10) buyurduğu gibi, üç sınıf haline gelirler."

3) Her sınıfa, kadın-erkek kendi tabaka ve derecesinde olanlar katılır.. Böylece, taatle temayüz etmiş olanlar, misliyle; orta olanlar, yine misliyle, benzeriyle birleştiği gibi, masiyet ehli de, benzerleriyle bir araya gelir.

Binâenaleyh, bu demektir ki, "**tezvic** - bir araya getirme", bir şeyi misliyle bir araya getirmek demektir. Buna göre mana, "Hayır ve şer hususunda herkes kendisi gibi olanlarla birleşir, bir araya gelir" şeklinde olur.

4) "Herkes, dünyada iken kendisinden hiç ayrılmadığı hükümdar ve yöneticilerle birleşir." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Zâlimleri ve onların eşlerini toplayın.."* (Sâffât, 22) buyurmuştur. "Biz, âyette bahsedilenlere, şeytanlarını da katarız..." da, denilmiştir.

5) **İbn Abbas,** "Mü'min olan canlar, hurilerle, kâfirler de, şeytanlarla birleştirilir" demiştir.

6) Herkes, kendi taraftarı ile birleştirilir. Mesela, Yahudi Yahudi ile, Hıristiyan da Hıristiyanla... Bu hususta "merfû" bir haber bulunmamaktadır.

7) **Zeccâc** da, "Canlar, amelleriyle birleştirilir.." demiştir.

Bil ki, bahsettiğimiz bu görüşleri iyi anladığımızda, bunlara istediğin kadar ilavede bulunman imkan dahilindedir.

8. Defnedilen Kız Çocuğuna Sorma

Sekizincisi: Şu âyetin ifade ettiği husustur: وَإِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ * بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ *"Diri diri gömülen kızın hangi suçlardan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman..."* (Tekvir, 8-9).

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kız Çocuğu Diri Gömme Âdeti**

"وَأَدَ - يَئِدُ" kelimesi, "آدَ - يَؤُودُ - اَوْدًا" kelimesinden kalbolunmuş olan bir fiildir. Bir şey, "ağır olduğunda "آدَ - يَؤُودُ - اَوْدًا" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O yerin ve göklerin korunması O'na güç ve ağır değildir.."* (Bakara, 255) anlamında, "وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا" buyurmuştur. Çünkü, kız çocuklarının diri diri gömülmesi, onları, toprak yığınının ağırlığı altında bırakmak suretiyle oluyordu. Meselâ bir kimsenin kız çocuğu oldu mu, bu kimse de kızının yaşamasını istedi mi, çölde, develerini ve koyunlarını otlatması için, bu çocuğuna kıldan bir aba giydirirdi.. Yok eğer, onu öldürmeyi aklına koymuşsa, boyu altı karış oluncaya kadar ona dokunmuyor, bu boya ulaştı mı çocuğun annesine, "Çocuğu süsle, güzel elbiselerini giyindir. Ben onu akrabalarına götüreceğim" diyordu. Oysa ki o, bu çocuk için, çölde bir çukur eşmişti.. Böylece o çocuğu o çukurun başına getirdi mi, çocuğuna "oraya bak bakalım" diyor, sonra da, onu arkasından oraya itiyor, o eştiği çukur yer seviyesiyle bir oluncaya değin, oraya toprak atıyordu.. Şu

da ileri sürülmüştür. Hamile kadının doğumu yaklaştığında, bir çukur kazardı.. Derken, o çukurun yanında doğum sancılarını çekerdi. Doğurduğu kız olursa, onu o çukura atardı, oğlan olursa onu tutar, onu korurdu... Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Bunları, bu kez çocuklarını diri diri gömmeye sevk eden neydi?

Cevap: Bu, ya, o kız çocukları sebebiyle babaya utanç veren bir hadisenin gelmesi, yahut da, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Geçim korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin..."* (İsra, 31) buyurduğu gibi, geçim endişesi idi. Ve onlar şöyle diyorlardı: Melekler, Allah'ın kızlarıdır. Binâenaleyh, kızlarınızı meleklere katın.. **Sa'sa'a İbn Nâciye,** bu kızların diri diri gömülmelerine karşı çıkacaklardan birisi idi. Bu sebeple **Ferezdak** şu beytinde onunla övünmüştür:

وَمِنَّا الَّذِى مَنَعَ الْوَائِدَاتِ فَاَحْيَا الْوَئِيدَ فَلَمْ تُوْأَدْ

"Çocukları diri diri gömen kadınlara engel olup da, böylece, diri diri gömülecek olanı hayata kavuşturan, o da böylece gömülmeyen... bizden çıkmıştır..."

Neden Gömen Sorguya Çekilmiyor?

İkinci soru: Diri diri gömülen o kız çocuğuna, hangisi yüzünden öldürüldüğü suçu, günahı sormak da nedir? Onu diri diri gömen kimseye, onu öldürmesinin sebebi sorulmalı değil miydi?

Cevap: Bu sorunun o kız çocuğuna sorulması ve onun da bu soruyu cevaplaması, aslında, onu öldüreni susturma, utandırma, cevapsız bırakmadır. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İsa** (a.s)'ya, "Sen mi insanlara "Beni ve annenizi Allah'tan başka ilah edininiz dedin?" deyip de, **Hz. İsa** (a.s)'nın da, *"Seni takdis ve tenzih ederim, benim için hak olmayan bir şeyi söylemem bana uygun olmaz..."* (Maide, 116) diyerek cevap verdiği âyeti ile, Hıristiyanları susturması gibidir.

İKİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

Kelime, "سَأَلَتْ" şeklinde de okunmuştur. Ki anlamı, "Kendisini savundu ve Allah'a... veya onu öldürene, hangi günah sebebiyle öldürüldüğünü sordu" şeklindedir. "قُتِلَتْ" kelimesi şedde ile "قُتِّلَتْ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre şâyet, "Uygun lafzın, "سُئِلَتْ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ" şeklinde okunmasıdır. İfadeyi "سَأَلَتْ" şeklinde okuyana gelince, bu durumda uygun okuyuş, بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلْتُ "... hangi günah sebebiyle öldürüldüm..." şeklindedir. O halde,

meşhur kıraate göre en uygun olanı hangisidir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Âyetin takdiri, "Diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğunda... Yani, onu gömenlere, onun halinden, hangi günahtan dolayı öldürüldüğünden sorulduğunda..." şeklindedir.

b) Bir insanın, muhatap olma durumunda bile, bazen, gaib sîgasıyla hali ve durumu sorulabilir. Bu tıpkı senin, Zeyd'in durumunu öğrenmek isteyip de, bu anlamda, yani yanında olduğu halde ona, مَا ذَا فَعَلَ زَيْدٌ "Zeyd ne yaptı, ne yapıyor?" demen gibidir. Böylece de Zeyd, kendisi hakkında soru sorulan olduğu halde, suale muhatap olan **(el-mesûl)** olmuştur. Burada da böyledir.

9. Defterler Açılacak

Dokuzuncusu: Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ *"Defterler açılıp yayıldığı zaman..."* (Tekvir, 10) âyetinin beyan ettiği husus. "نُشِرَتْ" kelimesi, hem şeddeli hem de şeddesiz okunmuştur. Cenâb-ı Hak burada, kişi öldüğü zaman dürülen amel defteri, sahifelerini murat etmektedir ki, bunlar, kul hesaba çekileceği zaman açılıp yayılır. Bu defterlerin, sahipleri arasında yayılmasının, yani dağıtılmasının kastedilmiş olması da caizdir.

10. Gök Koparılacak

Onuncusu: Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ *"Gök koparıldığı zaman..."* (Tekvir, 11) âyetinin ifade ettiği husus. Yani, "Gök, açılıp da, üst taraftan, yani cennet ve arşullah cihetinden koparıldığı zaman..." demektir ki, bu tıpkı, kesilmiş hayvanın derisinin ya da bir şeyin yüzünün astarının sökülmesi gibidir. **İbn Mes'ûd** ise, "قُشِطَتْ" şeklinde okumuştur. **Kâf** ile **gâf**'ın birbirlerinin yerine kullanılması çokça cari olan bir şeydir. Meselâ, لَبَكْتُ الثَّرِيدَ "Tiridi karıştırdım..." denildiği gibi, "لَبَقْتُهُ" da denilir; "اَلْكَافُورُ" denildiği gibi "اَلْقَافُورُ" (kâfur) da denilir. **Ferrâ** ise "كُشِطَتْ" kelimesinin anlamının, "... sökülüp de dürüldüğünde..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

11. Cehennem Kızıştırılacak

On birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ *"O alevli ateş, iyice kızıştırıldığı, tutuşturulduğu zaman..."* (Tekvir, 12) âyetinin ifade ettiği husus. Yani, "İyice, şiddetli bir biçimde tutuşturulduğunda, yakıldığında..." demektir. Bu kelime, mübâlağa için, şedde ile, "سُعِّرَتْ" şeklinde okunmuştur. Onu, Allah'ın gazabı ile insanoğlunun günahlarının tutuşturduğu söylenilmiştir. Cehennemin şu anda yaratılmamış olduğunu iddia edenler, bu âyetle

istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bu ifade, bu ateşin tutuşturulmasının, kıyamet günüyle mukayyed olduğuna delalet etmektedir."

12. Cennet Yaklaştırılacak

On ikincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ *"Cennet yaklaştırıldığı zaman..."* (Tekvir, 13) âyetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Cennet, muttakilere yaklaştırıldığında..." demektir ki, bu, *"Cennet muttakilere yaklaştırıldığında..."* (Şuarâ, 90) âyeti gibidir.

Cenâb-ı Hak, bu on iki şeyi zikredince, bundan sonra, bütün bunların toplamından ibaret olan şart ifadelerine terettüp eden cezayı beyan etmiş ve عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ *"Her nefis, ne hazırlamışsa (onu) bilmiştir..."* (Tekvir, 14) buyurmuştur. Malumdur ki, amelin, fiilin ihzar edilmesi, dermeyan olunması, mümkün değildir. O halde bundan murat, kulun muhasebe ve amellerinin tadılması sırasında, o amelin netice ve eserlerinden olmak üzere, sahifelerde dermeyan ettiği, hazırladığı şeylerdir. Veya bundan murat, her nefsin, kendisi için hazırlamış olduğu, cenneti ya da cehennemi hak etme hususudur.

İmdi, şâyet, *"Her nefis, işlemiş olduğu hayrı hazır olarak bulacaktır..."* (Âl-i İmran, 30) âyetinin ifade ettiği üzere, her bir nefs, hazırlamış olduğu şeyleri bilir. O halde daha, *"her nefs ... bilmiştir..."* (Tekvir, 14) demenin manası nedir?" denilirse, buna iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu ifade, Arapların, her ne kadar lafız azlığı ifade etmek için vaz' olunmuş bile olsa, kendisiyle aşırılığı ve mübalağayı kastetmiş oldukları sözleri (maksadın aksini söyleme) kabilindendir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا *"O küfredenler zaman zaman temenni ederler ki..."* (Hicr, 2) âyeti de bu kabildendir. Bu tıpkı bir kimsenin âlim bir kimseye açık bir mesele sorarken, "Bu konuda diyeceğiniz bir şeyler olur mu?" Onun da cevaben: "Belki de söyleyecek bir şeyler hatırıma gelir" demesi gibidir. Halbuki bu zat böyle derken bundan maksadı: "Bu konuda benim söyleyecek öyle sözlerim var ki benden başka hiçbir yerde bulamazsınız" demektir. İşte burada da böyledir.

b) Belki de kâfirler, (dünyada) taat olduğuna inandıkları şeyler hususunda kendilerini yoruyorlardı... Ama kıyamet gününde, bunun tersi çıkmıştır... İşte, bu âyetten kastedilen de budur.

Yıldızlarla Kasem: Hunnes

فَلَآ أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ﴿١٥﴾ اَلْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ﴿١٨﴾

"(Ey kâfirler, sizin dediğiniz gibi değil!). And ederim (geceleri) o geri dönen, akıp akıp yuvalarına giden (yıldız)lara... Karanlığa yöneldiği zaman geceye, teneffüs ettiği dem sabaha kasem olsun..." (Tekvir, 15-18)

Cenâb-ı Hak, *"(Ey kâfirler, sizin dediğiniz gibi değil!). And ederim (geceleri) o geri dönen, akıp akıp yuvalarına giden (yıldız)lara..."* (Tekvir, 15-16) buyurmuştur. "لَآ أُقْسِمُ" ifâdesi hakkındaki açıklama, "لَآ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ" (Kıyamet, 1) âyetinde geçmişti. Buradaki "بِالْخُنَّسِ اَلْجَوَارِ الْكُنَّسِ" ifâdesine gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Meşhur ve açık olan bu görüşe göre, "bunlar yıldızlardır. "اَلْخُنَّسُ" (el-hunnes) kelimesi, "اَلْخَانِسُ" kelimesinin çoğulu olup, **"el-hunûs"** da, yumulmak, gizlenmek anlamına gelir. Nitekim sen, "Toplum arasında gizlendi, gizli kaldı" anlamında, "خَنَسَ مِنْ بَيْنِ الْقَوْمِ وَانْخَنَسَ" dersin. Hadis-i şerifte de şöyle gelmiştir: اَلشَّيْطَانُ يُوَسْوِسُ اِلَى الْعَبْدِ فَاِذَا ذَكَرَ اللهَ خَنَسَ *"Şeytan, kula vesvese verir.. Kul Allah'ı andığı zamanda ise, kaçıp gizlenir"*[13] yani, "yumulup kaçar, saklanır..." İşte bu sebeple de şeytan, **"el-hannâs"**, "Sinmiş, saklanmış, böylece fırsat kollayan..." diye isimlendirilmiştir.

Künnes

Künnes kelimesi ise, "اَلْكَانِسُ" ve "اَلْكَانِسَةُ" kelimelerinin çoğulu olup, Arapçada, yuvasına girdiği zaman bir şey (hayvan) hakkında, "كَنَسَ" denilir. Mesela bu anlamda, "Ceylan yuvasına girdi "كَنَسَ الظَّبَاءُ فِى كِنَاسِهَا" denilir. Yine, ceylanın yuvasına girmesine benzetilerek, "Kadın hevdecine girdi.." anlamında "تَكَنَّسَتِ الْمَرْأَةُ" denilir. Âlimler, yıldızların gizlenip yuvalarına girmeleri hususunda şu üç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) En kuvvetli görüş olan bu görüşe göre, bu, gezegen olan beş yıldızın geri dönmelerine ve istikametlerine bir işarettir. Onların (yörüngelerinde)

13 Benzeri Hadis, **Müsned**, 2/331.

geri dönmeleri, onların "**hunnes**" isimleriyle alakalıdır. "**Künnes**" oluşları ise, onların güneşin ışığı altına gizlenmiş olmaları, görünmemeleri ile alakalıdır. Hiç şüphe yok ki bu, hayranlık verici bir durum olup, bunda hayranlık veren pek büyük sırlar bulunmaktadır.

2) **Hz. Ali**'den, **Atâ**'dan, **Mukâtil**'den ve **Katâde**'den rivâyet olunduğuna göre bunlar, bütün yıldızlardır. Onların gizlenmesi "**hunnes**", onların gündüzün, gözlerden nihan olması, gizlenmesi, görünmemesinden ibarettir. Yuvalarına girmesi "**kunnes**" ise, geceleyin görülmesinden ibarettir. Yani onlar, tıpkı yuvasındaki vahşi hayvanlar gibi, geceleyin yerlerinde görülürler.

3) Yedi gezegen yıldızın doğuş ve batış yerleri, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Doğuların ve batıların Rabbine andolsun..."* (Meâric, 40) buyurduğu veçhile farklı farklıdır. Şüphesiz ki onların, bir doğuş yeri, bir de batış yerleri vardır ki, bunlar, bize en yakın doğuş ve batış yerleridir. Sonra yıldızlar, bütün sene boyunca, o doğuş yerinden başka bir doğuş yerine doğru uzaklaşmaya başlarlar... Sonra, yeniden oraya dönerler. İşte onun gizlenmesi (**el-hunnes**), o ilk doğuşun yerinden uzaklaşmasından ibarettir. Yuvalarına dönmesi (**kunnes**) ise, yeniden oraya dönmelerinden ibarettir. İşte bu, muhtemel bir izahtır. Birinci görüşe göre, yemin, beş gezegen yıldıza edilmiş olur. İkincisine göre, bütün yıldızlara edilmiş olur. Zikrettiğim bu son görüşe göre de, yedi gezegen yıldıza yemin edilmiş olur. Allah, neyi murad ettiğini daha iyi bilir.

İkinci görüş: İbn Mes'ûd ve **en-Nehâî**'nin olan bu görüşe göre, "**el-Hunnes el-Cevâri el-Künnes**", vahşi sığırlardır.

Saîd İbn Cübeyr ise, bunların, aslanlar olduğunu söylemiştir. Buna göre "**el-hunnes**", bunda gizli ve saklı kalan şey olup, bu da, burunlarda bulunan derinlik, derin oluş yüzün gerisinde bulunma halidir. Çünkü sığır ve ceylanların burunları böyledir. "**Kunnes**" ise, "كَانِسٌ" kelimesinin çoğulu olup, yuvasına giren demektir. Muteber görüş birincisidir.

Şu iki şey de buna delalet eder:

1) Cenâb-ı Hak bundan sonra, *"Karanlığa yöneldiği dem geceye..."* (Tekvir, 17) buyurmuştur. Bu durum ise, vahşi sığırdan daha ziyade yıldızlarla alakalı olmaya daha münasiptir.

2) Allahu Teâlâ'nın kendisine kasem ettiği şeyin mahallinin daha büyük ve yüce olmasının daha uygun olacağıdır. Yıldızların vahşi sığırlardan daha yüce ve muazzam olduklarında ise şüphe yoktur!

Üçüncü bir izaha göre "**el-hunnes, el-hunûs** kelimesinden gelen "اَلْخَانِسُ" (el-hânisu) kelimesinin çoğuludur. Yahut da "خَنَسَاءُ" ve "اَخْنَسُ" kelimesinin çoğuludur. Bu da, "**hans**" kökünden olur. Bu kök de, "خَنَسَ يَخْنِسُ" fiilinin köküdür. Halbuki, şedde ile "**el-hunnes**", ancak, bu kelime vahşi hayvanlar hakkında kullanıldığında söylenilir. Bu durumda bu kelime yine "**hunûs**" kökünden olur ki, "**hunûs**" kelimesi de, vahşi hayvanların gözlerinden kaybolup, kendi yuvalarına girmesi ve saklanmaları demektir.

As'ase

Cenâb-ı Hak وَالَّيْلِ اِذَا عَسْعَسَ * وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ *"Karanlığa yöneldiği zaman geceye, teneffüs ettiği dem sabaha kasem olsun..."* (Tekvir, 17-18) buyurmuştur. Dil âlimleri "عَسْعَسَ"nin "**ezdâd**"dan olduğunu söylemişlerdir. Nitekim, gece geldiği zaman "عَسْعَسَ اللَّيْلُ" ifadesi kullanılır, gittiği zaman da bu ifade kullanılır. Dilciler, bu kelimenin, "gitme..." manasına geldiği hususunda, **el-Accâc**'ın şu beytini delil olarak getirmişlerdir.

حَتَّى اِذَا الصُّبْحُ لَهَا تَنَفَّسَا وَانْجَابَ عَنْهَا لَيْلَهَا وَعَسْعَسَا

"Derken, onun sabahı açılıp da, ortaya çıktığında ve gecesinin karanlığı sıyrılıp da çekip gittiğinde..."

Ebû Ubeyde de, bu kelimenin, "geldi" anlamında kullanıldığına dair şu beyti delil olarak getirmiştir: مَدْرَجَاتُ اللَّيْلِ لَمَّا عَسْعَسَا "Yönelip geldiği zaman, gecenin yolları ve vasıtaları..."

Sonra o dilcilerden kimileri, âyette geçen "عَسْعَسَ" kelimesi ile, "gece geldi" manasının kastedildiğini; zira, böyle olması halinde, yeminin, gecenin gelişine olduğunu, bunun da, Cenâb-ı Hakk'ın "اِذَا تَنَفَّسَ" ifâdesinden anlaşıldığını söyledikleri gibi, gecenin gitmesine de kasem edildiğini, bunun da âyet-i kerimedeki "وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ" ifadesinden anlaşıldığını söylemişlerdir.

Kimileri de, "Hayır, âyetteki "عَسْعَسَ" ifâdesiyle, اَدْبَرَ "gitti..." manası kastedilmiştir. Âyetteki, "وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ" cümlesinin manası ise, "sabahın ışığı uzayıp, kemale erdiğinde..." demektir" demişlerdir. O halde bu tefsire göre "وَالَّيْلِ اِذَا عَسْعَسَ" tabiri, sabah vaktinin ilk doğuşuna bir işaret olup, bu tıpkı "وَالَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ وَالصُّبْحِ اِذَا اَسْفَرَ" (Müddessir, 33-34) âyetlerinin anlattığı gibi olmuş olur. "وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ" ifâdesi de sabahın en mükemmel biçimde tulû edişine bir işaret olmuş olur. Dolayısıyla da, burada bir tekrar bulunmamış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ" ifâdesindeki "إِذَا أَسْفَرَ ، إِذَا تَنَفَّسَ" anlamında olup, böylece bu ifade de tıpkı "وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ" (Müddessir, 34) ifâdesi gibi olmuş olur.

Âyetteki bu mecazın keyfiyeti hususunda ise şu iki izah yapılmıştır:

a) Sabah vakti geldiğinde, onun gelmesiyle bir rahatlık, bir huzur, bir sürur gelir. Bu da mecazen, onun nefesi, onun canı kabul edilmiştir de, böylece de, "sabah teneffüs ettiğinde..." denilmiştir.

b) Bu karanlık gece, hiç hareket etmeden ve kalbi hüzünle dopdolu olan belaya duçar ve hüzünlü birisine benzetilmiştir. Binâenaleyh bu kimse bir nefes aldığında bir rahatlık hissedecektir. İşte âyette de, sabah vakti olunca, böylece gece sanki bu kederden, bu hüzünden kurtulmuş da, dolayısıyla onun bu hali, nefes alma tabiri ile ifade edilmiştir. Âyetteki bu istiare, çok hoş olan bir istiaredir.

Kasem'in Konuları

Bil ki, Allahu Teâlâ, kendisine kasem edilenlerden bahsedince, bunun peşinden "**muksemun aleyhi**", yani hakkında kasem edileni de getirerek şöyle buyurmuştur:

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿١٩﴾ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿٢٠﴾ مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ ﴿٢١﴾

"Şüphesiz, muhakkak o (Kur'ân), çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır. Çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi (olan Allah) nezdinde çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, bir emindir" (Tekvir, 19-21)

Bu âyetlerle ilgili iki görüş vardır:

Cebrail'in Kelamı Meselesi

Birinci görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, bu ifade ile, Kur'ân'ı, **Cibrîl** (a.s)'in indirmesi kastedilmiştir. Buna göre şâyet, "Burada, karşımıza, şöyle bir müşkil çıkmaktadır: Allahu Teâlâ, Kur'ân'ın, **Cebrâil** (a.s)'in sözü olduğuna yemin etmiştir. Binâenaleyh, bu hususta bizim, Cenâb-ı Hakk'ı tasdik etmemiz gerekir, vacip olur. Şimdi biz eğer, âyetin bu lafızlarını zahiri

manaya hamletmenin vacip oluşuna kesinkes hükmetmesek bile, en azından, böyle bir ihtimal vardır. Durum böyle olunca da, bu Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı değil de, **Cebrâil** (a.s)'in kelamı olması ihtimali de sabit olur. **Cebrâil** (a.s)'in kelamı olması durumunda ise, **Cebrâil** (a.s)'in onu, **Hz. Muhammed** (a.s)'e, haşa saptırmak için onu vermesi ihtimali bulunduğu için, mu'ciz olmaktan çıkar. Bu soruya **"Cebrâil,** saptırmaz ve masumdur" diye cevap da verilemez. Çünkü onun masum olduğunun bilgisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğundan elde edilir. Peygamber'in doğruluğu da, Kur'ân'ın mu'ciz oluşuna dayanır. Kur'ân'ın mu'ciz oluşu da, **Cebrâil** (a.s)'in masum oluşuna dayanır. Böylece de devr-i fasit ortaya çıkar. Halbuki devr-i fasit imkansızdır" denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: **Kur'ân**'ın, benzeri getirilemez bir mu'ciz kelam olduğunu söyleyenler, işte bu sorudan kaçmak için, yani böyle bir soru sorulmasın diye, bu fikri benimsemişlerdir. Çünkü bu fikre göre, Kur'ân'ın mu'cizliği (icazı), fesahatinde değil, aksine o ilimlerin ve o ilimleri çağrıştıran şeylerin, insanın kalbinden selbinde (alınmasında) yatmaktadır. Selb ise, Allah'tan başka hiç kimsenin kadir olamayacağı türden bir şeydir.

Cebrâil (a.s)'in Altı Sıfatı

İkinci görüş: Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bu sûrede de bahsedildiği üzere, size haber verdiği o kıyamet bir kehanet, bir zan ve bir "yaptım - oldu" meselesi değil, aksine bu, **Cebrail** (a.s)'in, Allah'ın katından bir vahiy olarak getirip ona verdiği bir sözdür.

Bil ki Allahu Teâlâ burada **Cebrâil** (a.s)'i şu altı sıfatla tavsif etmiştir.

1. Risalet

Birinci sıfat: Onun bir **resûl** (elçi) oluşudur. Onun, peygamberlere Allah'ın bir elçisi olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh o bir resûl, bütün peygamberler de onun ümmetidir. İşte bu husus, Hak Teâlâ'nın *"Allah, melekleri, o Rûh'la birlikte, dilediği kullarına, emrinden dolayı indirir"* (Nahl, 2) ve *"Onu senin kalbine Rûhu'l-Emîn indirdi"* (Şuarâ, 193-194) âyetlerinden kastedilen hususdur.

2. Kerem

İkinci sıfat: Cebrâil (a.s)'in **"kerîm"** oluşudur. Hediyelerin en kıymetlisi olan marifetullah, hidâyet ve irşadı getirip vermesi, onun kerim (cömert ve şerefli) oluşundan dolayıdır.

3. Kuvvet

Üçüncü sıfat: Onun "**kuvvetli**" oluşudur. Kimileri bu sıfatı, "şiddetli-çetin" manasına hamletmişlerdir. Nitekim rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) **Cebrâil** (a.s)'e, "Allah senin kuvvetinden bahsediyor. Kuvvetin ne kadar?" diye sormuş, o da, "Lût kavminin dört şehrini kanatlarımın üzerine alıp, göktekiler o şehirlerdeki köpeklerin havlamasını ve horozlarının ötüşlerini duyacakları yüksekliğe kadar kaldırdım, ve yere çaldım" demiştir. **Mukâtil** de şöyle demektedir: "Kendisine "**Ebyaz**" denilen ve peygamberlere musallat olan bir şeytan, Hz. Peygamber (s.a.s)'i de şaşırtmak istemiş, ama **Cebrâil** (a.s) o şeytanı hafif bir dokunuşla, Mekke'den Hindistan'ın ta öbür ucuna alıvermiştir." Kimileri de, "kuvvetli" sıfatını, "yaratıldığı ilk andan, mükellefiyetinin son bulacağı zamana kadar, Allah'a itaatte devamda bunda kusur etmemede, marifetullah ile celâlullahı mütalaadaki kuvvetine hamletmişlerdir.

4. Çok Muteber

Dördüncü sıfat: "Arşın sahibi nezdinde çok **itibarlı**" oluşudur. Buradaki, "**indiyyet**" (nezdinde oluş) nasıl, *"O'nun indinde olanlar, O'na ibadetten tekebbür etmezler"* (Enbiyâ, 19) âyetinde mekan manasına değilse, Cenâb-ı Hakk'ın, اَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ *"Ben, kalpleri kırık olanların yanındayım"* hadis-i kudsisinin delaletiyle, "yanında" manasında olmayıp, aksine ikram, izzet, şeref ve saygı verme manasında bir "**indiyyet**"tir. Âyetteki "**mekîn**" hakkında da **Kisâî** şöyle der: "Arapçada, "Falanca, falancanın yanında, bir mekana (yere) sahip" denilir ve bu manadaki fiil, kâf'ın dammesiyle "مَكُنَ - يَمْكُنُ - مَكْنًا وَمَكَانَةً" şeklinde kullanılır." Bu izaha göre mekân" ile, istediği her şeyi elde edebilecek bir makam ve itibara sahip manası kastedilmiştir.

5. Sözü Tutulan

Beşinci sıfat: *"Orada kendisine itaat olunandır"* âyetinin beyan ettiği hususdur. Bil ki âyetteki "**semme**" *(orada)* kelimesi, *"Arşın sahibi nezdinde"* ifadesindeki, "**nezdinde**"ye bir işarettir. Buna göre mana, "**Cebrâil**, Allah yanında, mukarreb melekler arasında, kendisine itaat olunan, mukarreb meleklerin onun emrine göre hareket edip, fikrine baş vurdukları itibarlı bir melektir" şeklinde olur. "ثُمَّ" kelimesi, **Cebrâil** (a.s)'in "emîn" olduğunun büyüklüğünü göstermek ve sayılan sıfatlarının en efdalinin "emin oluşu" olduğunu anlatmak için, ثُمَّ "Hem sonra emindir de..." şeklinde de okunmuştur.

6. Emanet (Güvenilir)

Altıncı sıfat: "**emin**" sıfatıdır. Bu, "Allah'ın vahyi ve risaleti (elçiliği) konusunda, hainlikten ve hatalardan koruyup muhafaza ettiği, güvenilir bir elçidir" demektir.

Resûlünüz Vahy Konusunda Zanlı Değil

وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ ﴿٢٣﴾ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿٢٤﴾

"Sizin arkadaşınız bir mecnun değil. Yemin olsun ki o, onu apaçık ufukta görmüştür. O, gayb hususunda itham altında da değildir" (Tekvir, 22-24).

Cebrâil (a.s)'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha faziletli (efdal) olduğunu söyleyenler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz muhakkak o, çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır..."* âyetleri ile, *"Sizin arkadaşınız bir mecnun değil"* âyetleri arasında bir mukayese yapacak olsan, aradaki büyük fark ortaya çıkar."

Âyetteki, *"Yemin olsun ki o, onu apaçık ufukta gördü"* ifadesi, bütün âlimlere göre, "Onu, güneşin doğduğu yerde gördü" manasınadır. Bu husus, Necm Sûresi'nde izah edilmiştir.

Âyetteki, "وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ" cümlesi, "Muhammed gayb konusunda da müttehem değildir" demektir. Bu "gayb" ile, Kur'ân ve Kur'ân'da yer alan, kıssa ve haberler (yani gaybî bilgiler) kastedilmiştir. "**Zanîn**", müttehem (töhmet altında) olan demektir. Arapçada, "Onu itham ettim" manasında, "ظَنَنْتُ زَيْدًا" denilir. Buradaki "ظَنَّ" fiili, iki mef'ul alan "**zann**" kökünden değildir. Buna göre mana, "Muhammed Kur'ân konusunda da müttehem değildir. Aksine o, Allah adına söylediği her sözde güvenilir bir zattır" şeklindedir. Bu kelimeyi "**dat**" ile "**danîn**" (ضَنِينٍ) şeklinde okuyanlara göre, bu kelime "cimri, kıskanan, vermeyen" manasına gelir. Nitekim Arapçada, "cimrilik yaptım" manasında, "ضَنَنْتُ بِهِ" denilir. Buna göre âyet, "O, Allah'ın kendisine vahyettiği şeyler hususunda cimri değildi, (hiçbir şeyi gizlemedi)" manasına gelir. **Ferrâ**, "Ona göğün gaybî bilgileri geliyordu.

Bunlar son derece kıymetli şeyler olmasına rağmen, hiçbirini size bildirme konusunda cimrilik etmedi" manasını verirken; **Ebû Ali el-Farisî** de şu manayı vermiştir: "O, gaybı haber veriyor ve onu, kâhinlerin kendilerine saklamaları gibi, kendine saklamıyor, hepsini açıklıyor ve bu açıklamalardan dolayı ücret almak için, kâhinlerin yaptığı gibi, gaybî bilgiler haber vermekten kaçınmıyor."

Ebû Ubeyde, şu iki sebepten ötürü birinci kıraati, yani "ظَنِينَ" şeklini tercih etmiştir:

a) Kâfirler, onu zaten cimri bulmuyorlar, fakat töhmet altında tutuyorlardı. Binâenaleyh burada, onun töhmete müstahak olmadığını söylemek, cimri olmadığını söylemekten daha evladır.

b) Âyetteki ifadenin "عَلَى الْغَيْبِ" şeklinde oluşu da bunu gerektirir. Eğer bu kelimeyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in cimri olmadığı anlatılmak istenseydi, ifadenin "بِالْغَيْبِ" şeklinde olması gerekirdi. Çünkü genelde hep bu manada "فُلَانٌ ضَنِينٌ بِكَذَا" denilir, nadiren "عَلَى كَذَا" ifadesi kullanılır.

Vahy Şeytan İşi Değil!

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿٢٥﴾ فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿٢٦﴾

"O, taşlanmış bir şeytanın sözü değil. O halde nereye gidiyorsunuz" (Tekvir, 25-26).

Mekkeliler, "Bu Kur'ân'ı ona (Muhammed'e) şeytan getiriyor ve onu diline o ilkâ ediyor" diyorlardı. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, bunun böyle olmadığını bildirdi. Buna göre eğer, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğu, böyle bir ihtimalin olmamasına dayanır. Binâenaleyh bu ihtimale, daha nasıl yine naklî delil ile reddedilebilir?" denilirse, deriz ki: Biz daha önce açıkladık ki, **Sarfe** görüşünü benimseyenlere göre nübüvvetin doğruluğu, bu ihtimalin bulunmayışına bağlı değildir. Böyle olunca da, pek yerinde olarak, bu ihtimalin olmadığını, naklî bir delil ile söylemek mümkündür.

Siz Ne Yanlış Bir Yoldasınız!

Cenâb-ı Hak, فَاَيْنَ تَذْهَبُونَ *"O halde nereye gidiyorsunuz"* (Tekvir, 26) âyetiyle, o kâfirlerin sapık olduklarını anlatmaktır. Nitekim doğru yoldan zorla sapan kimseye, "Nereye gidiyorsun?" denilir. O kâfirlerin halleri, hakkı terk etmeleri, haktan batıla dönmeleri hususundaki halleri, işte böyle doğru yoldan, göz göre göre sapan kimsenin haline benzetilmiştir. Buna göre mana, "Girdiğiniz şu yol dışında tutacağınız her yol, bu yolunuzdan daha isabetlidir" şeklinde olur. **Ferrâ** şöyle der: "Araplar, hem "اِلَى اَيْنَ تَذْهَبُونَ", hem de "اَيْنَ تَذْهَبُونَ" derler. Sen de, "ذَهَبْتُ الشَّامَ" (Şam'a gittim) ve اِنْطَلَقْتُ السُّوقَ "Çarşıya gittim" dersin." **Mu'tezile** bu âyetle istidlâl etmiştir, ama onlara verilecek cevap açıktır.

Kur'ân Gerçeği Dileyenlerin Rehberi

Hak Teâlâ, daha sonra Kur'ân'ın ne olduğunu anlatmak üzere şöyle buyurmuştur:

اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَۙ ﴿٢٧﴾ لِمَنْ شَآءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾

"Bu, âlemler için, yani sizden doğru yolu tutmak isteyenler için bir zikirden başka bir şey değildir" (Tekvir, 27-28).

Yani "Bu Kur'ân, bütün halk için, bir açıklama ve bir hidâyet vesilesidir."

Âyetteki, "لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَقِيمَ" ifâdesi, "لِلْعَالَمِينَ"den bedeldir. Buna göre, takdiri mana, "Bu, sizden gerçeğin peşinde olan herkes için bir öğüttür" şeklinde olur. Bunu bu şekilde "bedel" saymanın faydası şudur: İslâm'a girmek suretiyle istikamet sahibi olmak isteyenler, işte bu zikir olan Kur'ân'dan istifade eden kimselerdir. Buna göre sanki, bu kimseler dışındakiler, Kur'ân'dan öğüt almamış olurlar ki bu da, "Kur'ân'dan ancak, istikamet sahibi olmak isteyenler istifade edebilir" demektir.

Hidâyet Yalnız İstemekle Olmaz

Daha sonra Hak Teâlâ istikamet sahibi olmanın, hidâyete varmanın Allah'ın meşietine varıp dayandığını beyan buyurarak şöyle demiştir:

وَمَا تَشَآؤُنَ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِيْنَ ﴿٢٩﴾

"Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz" (Tekvir, 29).

Bu, "Ancak Allah, o meşîeti (dileme gücünü) size vermeyi dilerse, bu müstesnâ" demektir. Çünkü meşîet (dileme) fiili, sonradan meydana gelen, yaratılan bir sıfattır. Binâenaleyh onun meydana gelmesi için, mutlaka başka bir meşîete ihtiyaç vardır. Velhasıl bu âyetlerin toplamından, istikamet (hidâyet) fiilinin, istikameti istemeye; bu istemenin de, Allahu Teâlâ'nın vermesine bağlı olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır. Bir şeye bağlı olan bir şey ise, ancak o şeye dayanır. Binâenaleyh kulların fiilleri, olumlu da olsa, olumsuz da olsa, Allah'ın meşîetine varıp dayanır. Bu, Ehl-i sünnet âlimlerimizin izahıdır.

Bazı **Mu'tezile** ise şöyle der: "Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın kahrı ve mecbur etmeyi dilemesiyle ilgili bir âyettir." Bu görüş zayıftır. Çünkü ihtiyari olan bir dilemenin, sonradan olan bir şey olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh bunun mutlaka bir var edicisi olması gerekir, öyle ise bu dilemenin var olması, onu var edecek olanın, var etmesini dilemesine varıp dayanır. İşte bu noktada, **Mu'tezile** için ilzâm vardır. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

***

İNFİTAR SÛRESİ

Bu sûre, on dokuz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kıyâmet Manzaraları

اِذَا السَّمَآءُ انْفَطَرَتْ ﴿١﴾ وَاِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ ﴿٢﴾ وَاِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ ﴿٣﴾ وَاِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ ﴿٤﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَاَخَّرَتْ ﴿٥﴾

"Gök yarıldığı zaman, yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman, denizler fışkırtıldığı zaman, kabirler alt-üst edildiği zaman, her can önden ne yolladıysa, geriye ne bıraktıysa, artık bilmiştir" (İnfitar, 1-5).

Bil ki, âyetin anlatmak istediği mana, "Kıyametin alâmetleri demek olan bu hadiseler meydana geldiğinde, işte o esnada "haşr ve neşr" de tahakkuk eder" şeklindedir.

Âyetin tefsiri hususunda şöyle bir kaç mukaddime vardır:

Birinci mukaddime: Bu, kıyametin alâmetleri olan o hadiselerin her birinin izahı hakkındadır. Bunlar burada, ikisi ulvî-semâvî, ikisi de süflî-yeryüzüne ait olmak üzere dört hadisedir.

Gök Yarıldığı Zaman

Birincisi: اِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ *"Gök yarıldığı zaman..."*âyetinin ifade ettiği hususdur. Âyetteki "**infitar**", inşikâk (yarılma) manasına olup, dolayısıyla bu âyet, *"Gök bulutlarla yarıldığı gün..." (Furkan, 25), "Gök şâk şâk olduğu zaman..."* (İnşikâk, 1); *"Gök yarılıp da, kırmızı sahtiyan gibi bir gül görünümünde olduğu zaman..."* (Rahman, 37); *"Gök açılıp da kapı kapı olduğunda..."* (Nebe, 19) ve *"Artık gök yarılmıştır.."* (Müzzemmil, 18) âyetleri gibidir. **Halil b. Ahmed** şöyle der: "اَلسَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ" (Müzzemmil, 18) âyetinde, "**infitâr**" kelimesi, fiiline göre gelmemiş, aksine Arapların **haid** (hayızlı) ve "مُرْضِعٌ" (emzikli) kelimeleri gibidir. Eğer fiili üzere gelmiş olsaydı, "اِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ", âyetinde olduğu gibi, "اَلسَّمَاءُ مُنْفَطِرَةٌ" şeklinde olurdu.

Yıldızlar Dağılıp Döküldüğü Zaman

İkincisi: وَاِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ *"Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman..."* âyetinin beyan ettiği hususdur. Bunun ne demek olduğu açıktır. Çünkü gökyüzünün

yapısı ve düzeni bozulduğunda, yıldızlar da ister istemez yeryüzüne (doğru) düşecektir.

Bil ki önceki sûrelerin birinde, felsefecilerin, göklerin yarılmasını ve bir biriyle kaynaşmasını kabul etmediklerini anlatmıştık. Bunun mümkün oluşuna dair bizim delilimiz ise şudur: Maddeler, madde oluşları açısından birbirinin mislidirler. Binâenaleyh bundan biri için doğru olan şey, diğeri için de doğrudur. Biz, maddelerin birbirinin misli olduklarını söyledik. Çünkü maddeleri, göğe ait ve yere ait diye iki kısma ayırmak mümkündür. Böyle kısımlara ayırmaya sebep olan şey ise, bu iki kısım arasında müşterek (ortak) olan hususdur. Binâenaleyh göğe ait ve yere ait maddelerin hepsi, madde olma bakımından müşterektirler. Biz, "Her zaman böyle olursa, mesela, göğe ait olanlar için doğru olan (düşünülebilecek) şeyin, yere ait olanlar için de doğru olması gerekir" dedik. Çünkü birbirinin dengi-misli olan şeylerin hükmü de aynıdır. Binâenaleyh her ne zaman bunlardan biri için bir hüküm doğru olursa, diğerleri için de bu hükmün doğru olması gerekir.

Süfli, yani yeryüzüne ait diğer iki hadiseye gelince,

Denizler Fışkırtıldığı Zaman

Birincisi: وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ *"Denizler fışkırtıldığı zaman..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Denizlerin her biri, Hak Teâlâ'nın aralarına koyduğu engeller kaldırılmak suretiyle, birbirlerine akar-geçerler. Böylece de hepsi toptan tek bir deniz haline gelir. Aradaki engeller ise, yeryüzünün sarsılmasından ve dağılmasından ötürü ortadan kalkmış olur.

2) Şu anda denizlerin suyu durgun ve sabit haldedir. Binâenaleyh fışkırtıldığında, parçalanır ve suları gider.

3) **Hasan el-Basrî,** "Bu, "suları kuruduğu zaman" manasınadır" demiştir. Bil ki bu üç izaha göre, âyetten kastedilen mana, denizlerin aslî şekillerinin ve hallerinin değişeceğidir. Bu ise, yeryüzünün, *"Yeryüzünün başka bir yeryüzü haline getirildiği gün..."* (İbrahim, 48) âyetinde bahsedildiği gibi, şeklinin değişmesi ve *"De ki: Rabbim onları attıkça atar ve yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakır"* (Tâhâ, 105-106) âyetinde anlatılan, dağların şeklinin değişmesi gibidir.

4) Bazıları, fiili şeddesiz olarak "فُجِرَتْ" şeklinde okurlarken; **Mücâhid,** bunu malum ve şeddesiz olarak "فَجَرَتْ" şeklinde okumuştur ki o, bunu

بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ *"Aralarında bir engel vardır, dolayısıyla birbirlerine geçmez, karışmazlar"* (Rahman, 20) âyetini nazarı dikkate alarak, "Aradaki bu engel kalkınca, birbirlerine geçerler" manasında, "بَغَتْ" manasında olmak üzere böyle okumuştur. Çünkü **"bağy"** ve **"fucûr"** aynı manayadırlar.

Kabirler Diriltildiği Zaman

İkincisi: وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ *"Kabirler alt üst edildiği zaman..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki "بَعْثَرَ" ve "بَحْثَرَ" aynı manaya olup, kendilerine bir zammeli "râ" eklenen, **"ba's"** ve **"bahs"** kökünden elde edilmişlerdir. Buna göre âyetin manası, "kabirler sürülüp, altı üstüne getirilip, içi-dışına çevrildiği zaman..." şeklinde olur. Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Kabirlerin içindeki ölüler, diri olarak çıkartılmak suretiyle, altı-üstüne getirilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Yeryüzü ağırlıklarını (ölülerini) çıkarıp ortaya attığı zaman..."* (Zilzâl, 2) buyurmuştur.

b) Kabirler, içinde mevcut olan altın ve gümüşlerin ortaya çıkartılması için, altı üstüne çevrilir. Bu böyledir, zira yeryüzünün, içinde sakladığı altın ve gümüş madenlerini ortaya atması da kıyametin alâmetlerindendir. İşte bu alâmetin meydana gelmesinden sonra, ölüler çıkıp dirilecektir. Bu iki manadan birincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü âyetteki "kabirler" kelimesi, birinci manaya daha fazla delalet etmektedir.

İkinci mukaddime: Bu da, âyetteki bu sıralamanın hikmet ve manası hakkındadır. Bil ki bu âyetlerden kastedilen, bütün kainatın tahrip edileceği, dünyanın yok olacağı ve mükellefiyet zamanının artık o zaman sona ereceğini anlatmadır. Gök, çatı; yeryüzü de bir bina (yapı) gibidir. Binâenaleyh bir binayı yıkmak isteyen kimse, önce onun çatısını-tavanını yıkmakla işe başlar. İşte bu husus, *"Gök yarıldığı zaman..."* âyetiyle anlatılmaktadır. Göğün, yani tavanın yıkılması neticesinde, oradaki kandiller, yani yıldızlar dökülüp saçılır. İşte bu da, *"Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Daha sonra Hak Teâlâ, gökyüzünü ve yıldızları harap edişinden sonra, yeryüzünde bulunan her şeyi harap edecektir. Bu da, *"Denizler fışkırtıldığı zaman..."* âyetinden anlaşılmaktadır. İşin sonunda da, bir bina mesabesinde olan yeryüzünü tahrip edecektir. Bu da, *"Kabirler alt-üst edildiği zaman..."* âyetinden anlaşılan hususdur ki, bu ifade aynı zamanda yeryüzünün içinin dışa, dışının içe döndürüleceğine bir işarettir.

Herkes Eserini Önünde Bulacaktır

Üçüncü mukaddime: Bu, Hak Teâlâ'nın, عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ *"Her can önden ne yolladıysa, geriye ne bıraktıysa, artık bilmiştir"* âyetinin tefsiri hususundadır. Bununla ilgili şöyle iki mana muhtemeldir:

1) Bunlarla anlatılmak istenen, kıyamet gününü hatırlatmaktır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) En doğru görüşe göre, kıyametten bahsetmenin maksadı, kişileri günahlardan çekindirip, taatlere teşvik etmektir, yani, "O gün herkes sunup kusur etmediği; sunmayıp kusur ettiği şeyleri anlar" demektir. Çünkü âyetteki, *"önden ne yolladıysa"* ifadesi bir şeyin yapıldığını; *"geriye ne bıraktıysa"* ifadesi de bir şeyin yapılmadığını göstermektedir. Binâenaleyh bu âyet, birtakım şeylerin tam olarak yapıldığını, birtakım şeylerin de yapılmayıp kusur edildiğini anlatmaktadır. Şimdi eğer, kişinin yapıp sunduğu şeyler, günahlar; yapmadığı şeyler de amel-i salih ise, onun yeri cehennemdir. Yok eğer kişinin yapıp sunduğu şeyler, salih ameller; yapmadığı şeyler büyük günahlar ise, bunun da yeri cennettir.

b) Bu ifade, kişinin kendinden sonra iyi veya kötü olsun, yol olarak takip edilen, yaptığı ve yapmadığı amelleri kastedilmiştir.

c) **Dahhâk,** "önden yollanan" ile yaptığı farzlar; "geriye bırakılan" ile de, kişinin yapmadığı farzlar kastedilmiştir" der.

d) **Ebû Müslim** de, "önden yollanan" ile, kişinin ömrünün başlarında (gençliğinde) yaptığı şeyler, *"geriye bırakılan"* ile de, ömrünün sonuna bırakıp da yapamadığı şeyler kastedilmiştir" der.

İmdi, eğer, "Kişi bunu kıyametin hangi durağında anlayacaktır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta ki, mücmel (kısa) bilgiyi, haşrin ilk anından itibaren anlamaya başlayacaktır. Çünkü işin ta başından itibaren itaatkâr olan, saadetinin eserlerini, asi olan da şekavetinin neticelerini görmeye başlayacaktır. Ama tafsilatlı bilgi, amel defterlerinin verilip okunmaya ve hesaba çekilmeye başlandığında elde edilecektir.

2) Bununla, kıyametin kopmasından önceki, yani kıyamet alâmetleri ortaya çıkıp da mükellefiyetin sona erdiği ve artık amel ile imanın fayda vermediği zaman kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"Daha önce iman etmemiş veya imanında hiçbir hayır kazanmamış hiçbir cana (o gün) artık iman etmesi fayda vermez"* (En'âm, 158) âyetinde beyan edildiği gibidir. Dolayısıyla, işte bu noktaya kadar insanın yaptığı şeyler, amellerinin ilki ve sonu olur.

Zira artık bundan sonra insanoğlu için, amel söz konusu değildir. Bu, **Kaffâl**'ın görüşüdür.

İnsanı Rabbine Karşı Aldatan Ne Olabilir?

يَآ اَيُّهَا الْاِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿٦﴾ اَلَّذِى خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ فَعَدَلَكَ ﴿٧﴾ فِىٓ اَيِّ صُورَةٍ مَا شَآءَ رَكَّبَكَ ﴿٨﴾

"Ey insan, o keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne? Ki seni yaratan, sana salim uzuvlar veren ve sana şu nizam ve itidali bahşeden O'dur. Seni, dilediği surette terkip eden de O'dur" (İnfitar, 6-8).

Haşrin Bazı Delilleri

Bil ki Hak Teâlâ önceki âyetlerde haşrin ve neşrin meydana geleceğinden bahsedince, bu âyetinde de, bunların aklen mümkün oluşlarına veya bil-fiil vukû bulacaklarına delil olacak şeyleri zikretmiştir. Bu, şu iki yöndendir.

1) Keremi (cömertliği) gereği, günahkârlardan bile, nimet saflarını kesmeyen o kerîm ilahın, zulme uğramış kimselerin haklarını, zulmedenlerden almasını, onun keremi açısından nasıl düşünülebilir?

2) İnsanın önce bu bünyesini yaratıp, sonra da onu düzene koyan, dengeleyen o yüce Kâdir'in, bu bünyeyi, ya bir hikmetle, yahut hikmetsiz olarak yarattığı söylenebilir. Eğer O, bu bünyeyi, hikmetsiz olarak yaratmış ise, bu abes olur ve hakîm bir zata yakışmaz. Eğer O, bu bünyeyi bir hikmetten ötürü yaratmış ise, bu hikmet ya Allah'a (kendisine) yöneliktir, yahut da kula yöneliktir. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın, başka şeylerle kendisini tamamlaması düşünülemez. O, başka şeylerden istifade etmekten münezzehtir. Şu halde ikinci ihtimal kesinleşmiş olur ki bu da, O'nun yarattığı şeyleri, kula yönelik bir hikmetten ötürü yaratmış olmasıdır. Şimdi bu hikmet, ya dünyada, ya da dünyadan başka bir yurtta ortaya çıkar. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü dünya, aslında bir istifade ve mükâfat yurdu değil, aksine bir bela ve imtihan yurdudur. Bütün bunlar batıl olunca, bu dünyadan sonra bir başka hayatın mutlaka bulunması gerektiği sabit olur. Böylece, yaratmaya, düzene koymaya

ve şekil vermeye kâdir, kerîm bir ilahın varlığını kabullenmenin, aklı olan için, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın ölüleri, yeniden diriltip, onları haşredeceğine kesin hüküm vermeyi yüklendiği sabit olur. Bu da, haşrin ve neşrin olmamasını kabullenmeye manidir. İşte bu istidlâl, Hak Teâlâ'nın, Tîn Sûresi'ndeki istidlâlin aynısıdır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Andolsun ki Biz, insanı en güzel bir biçimde yarattık... Artık bundan sonra seni, din gününü yalanlamaya sevkeden şey nedir?"* (Tîn, 4-7) buyurmuştur. İşte bu, bir yaratıcıyı kabullenen, ama öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşrik Araplara karşı getirilen en uygun delil olduğu gibi, ilk yaratılışı ve yeniden yaratılışı inkâr edenlere de uygun olan bir istidlâldir. Çünkü nizam ve itidal ile yaratma işi, bir yaratıcının varlığına delildir. Bu sayede bu, haşrin ve neşrin olabileceğine delalet etmiş olur.

Allah'ın Hikmet Vasfı

Buna göre şâyet, "Bu istidlâl Hak Teâlâ'nın "Hakîm" oluşuna dayanır. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, Tîn Sûresi'ndeki o istidlâlinin peşinden, *"Allah, ahkemü'l-hâkimîn değil midir?"* (Tîn, 8) buyurmuştur. Bu sûrede de, "O hakîm Rabbine karşı seni aldatan ne?" demesi gerekmez miydi?

Cevap: "Kerîm"in, hakîm olması gerekir. Çünkü, bir başkasına nimet verme işi, şâyet hikmet sebebine dayalı olmazsa, bu kerem değil, saçıp savurma olur. Ama, hikmet sebebine dayalı ise, işte bu durumda bu, kerem adını alır.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın "kerîm" olması, az önce de anlattığımız gibi o iki bakımdan haşrin vukuuna delalet eder.. Ama, Allah'ın "hakîm" olması ise, haşrin vukuuna o ikinci bakımdan delalet eder. Binâenaleyh burada, (tefsirini yaptığımız yerde) "kerîm" kelimesinin zikredilmesi, "hakîm" sözünün zikredilmesinden daha evla olmuş olur. Bu ifadelerin münasebetleri hususunda sözümüzün tamamı bundan ibarettir. Şimdi biz tefsire dönelim.

"Ey İnsan" Hitabından Maksat

Cenâb-ı Hakk'ın, يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ *"Ey insan..."* ifadesine gelince, bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

Birinci görüş: Buradaki "insan" sözü ile, kâfir olan insan kastedilmiş olup, delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonra gelen, *"Hayır, tam aksine siz din gününü yalanlıyorsunuz..."* (İnfitar, 9) âyetidir. **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas,** "Bu âyet, **Velid İbn Muğîre** hakkında nazil olmuştur" derken,

Kelbî ve **Mukâtil,** bu âyetin, **İbnu'l-Esed İbn Kelde İbn Useyd** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Zira bu kimse, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vurmuş, Cenâb-ı Hak da bu kimsenin cezasını hemen vermemiş ve bu âyetini indirmiştir.

İkinci görüş: Âyetteki "insan" sözü, bütün asi kimseleri içine alan bir sözcüktür. Doğruya en yakın olan da budur; zira, sebebin hususî olması, lafzın umûmî olmasına, (herkesi kapsamasına) mani değildir.

İnsanın Aldanma Sebebi

Cenâb-ı Hakk'ın مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ *"... o keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?"* hitabına gelince bu, "Hangi şey seni tuzağa düşürdü ve sana batılı süslü gösterdi de, böylece sen, sana emredilenleri yapmayıp yasakları yapıverdin?!" demek olup, bu da, "Seni, O'nun cezasından emin kılan, sana güvence veren şey nedir?" demektir. Nitekim Arapçada, emin olunmayan birisi olduğu halde, onun tarafından gelen sakıncalı şeyler konusunda, birisi kendisini emniyette hissettiğinde bu durumu ifâde için, غَرَّهُ بِفُلَانٍ "Falanca falanca hakkında aldandı" denilir. O halde bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O çok aldatan, sizi Allah hakkında aldatmasın..."* (Fâtır, 5) âyeti gibi olmuş olur. Bu mana, âyetteki "insan" sözünü, "bütün asiler" manasına aldığınız zaman verilecek olan bir manadır.

Ama, âyetteki "insan" sözünü "kâfir insan" manasına aldığınızda ise mana, "Ey kâfir insan, seni küfrüne, peygamberleri, haşri ve neşri inkâr etmeye sürükleyen nedir?" şeklinde olur. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Kerem Vasfına Aldanma

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Kerîm" olması, insanın, O'nun kereminden dolayı aldanmış olduğunu gerektirir, iktiza eder. Bunun delili ise, hem aklî hem de naklîdir. Aklî olanı şöyledir: Cömertlik, bir karşılık olmaksızın, olması gerekli olanı yapmayı ifade eder. Cenâb-ı Hak da mutlak anlamda cömert olunca, bir karşılık beklemez. Bu böyle olunca da, O'nun katında itaatte bulunanların taati ile günahkâr olanların isyanı denk olur. Bu ise, işte aldanmayı gerektiren bir hususdur. Zira, ara yerde herhangi bir fayda temini yoksa, zenginin zayıfa elem vermeye yeltenmesi, akıldan uzak ihtimaldir.

Naklî olanına gelince, **Hz. Ali** (r.a)'den şu rivâyet edilmektedir: O, kölesine birkaç defa seslenmiş de, kölesi cevap vermemiş. Bunun üzerine başını kaldırınca, kapının yanında dikildiğini görmüş. Derken ona, "Niye

bana cevap vermedin?" diye sorunca, o, "Senin sabrına, hilmine olan güveninden ve cezan hususundaki emniyet ve güveninden dolayı..." cevabını verir. **Hz. Ali** (r.a) de, kölenin bu cevabını yerinde bularak onu azâd eder.

Ve yine, "Bir kimsenin çocuğunun yaramaz olması, o adamın, keremi ve yumuşak huylu oluşundandır" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın kereminin, insanların aldanmasına yol açtığı sabit olduğuna göre, daha nasıl Cenâb-ı Hak bu âyette, keremini, keremiyle aldanmaya bir sebep kılmıştır? Bu soruya şu bakımlardan cevap verilebilir:

1) Âyetin manası, "Ey insan, sen, Allahu Teâlâ'nın, mahlukatına karşı olan hilm ve sabrını görünce, bunun, bu dünya yurdu hariç ne bir hesap, ne de başka bir yurdun (ahiretin) bulunmaması sebebiyle olduğunu sandın.. Binâenaleyh, seni bu aldanışa götüren ve seni haşri ve neşri inkâr etmeye çeken nedir? Çünkü, senin Rabbin kerimdir. Dolayısıyla da, bu demektir ki O, keremi yüzünden tevbe etmeye zaman tanımak ve insanların, çalışmalarının karşılığını elde edeceği o ahiret yurdunda insanları bir araya getirinceye değin vereceği cezayı ertelediği için, böylece cezayı hemen vermemiştir.." şeklindedir.

Netice olarak diyebiliriz ki, hemen ceza vermeme işi, Allah'ın keremi yüzündendir, ama bu, bu dünyadan sonra başka bir dünya olmayacağı aldanış ve yanılgısına düşmeyi gerektirmez.

2) Allah'ın keremi, lütfunun sofrasını asi kimselerden esirgemeyecek bir noktada olunca, Allah, mazlûmun âhını, zalimden haydi haydi alır. O halde, Allah'ın kerim olması, böyle bir düşünceden korkmayı, günahlara yeltenmemeyi ve aldanmamayı gerektirir.

3) Keremin çokluğu, hizmette ciddiyet ve gayreti, aldanmadan ve gerçek davranmadan dolayı da utanmayı gerektirir.

4) Bazı kimseler de şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hak, *"Keremi bol olan Rabbin hakkında..."* buyurdu; ki bu, bu soruya bir cevap teşkil etsin, böylece de insan, "Beni, senin keremin aldattı. Şâyet senin keremin olmasaydı, bunu yapmazdım... Çünkü sen, gördün, ama cezalandırmayıp örttün. Kâdirdin, ama erteledin.." desin diye.. Bu cevap, ancak, âyetteki "insan" sözü ile, kâfir kimse kastedilmediği zaman yerinde ve doğru bir cevap olmuş olur.

Aldanma Sebepleri

İkinci soru: Müfessirlerin, bu aldanışın sebebi hususunda ileri sürdükleri şey nedir? Biz deriz ki, bunlar şunlardır:

a) **Katâde,** "İnsanoğlunun aldanış sebebi, şeytanın (günahları) ona süslemesi, allayıp pullamasıdır" demiştir.

b) **Hasan el-Basrî,** "Onun ahmaklığı ve cehaletidir" derken,

c) **Mukâtil,** "Allah'ın, ta işin başında ona hak ettiği cezayı vermediği için, onu af edişidir" demiştir. Bu cümleden olarak **Fudayl İbn İyaz**'a, "Allah seni kıyamet gününde, karşısına alıp da, sana, *"Keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?"* derse, sen ne dersin?" denildiğinde o, "Beni, salıverilmiş perdelerin (müsamahaların, hoşgörülerin) aldattı..." derim.." demiştir.

Üçüncü soru: Said İbn Cübeyr'in, bu kelimeyi "مَا اَغَرَّكَ" şeklinde okuyuşunun anlamı nedir? Biz deriz ki, o bunu, ya bir taaccüp sîgası olarak böyle okumuştur, yahut da istifham olarak böyle okumuştur. Ve bu ifade yine senin, birisi gaflet ettiği zaman kullandığın, غَرَّ الرَّجُلُ فَهُوَ غَارٌّ "Adam aldandı, o aldanmıştır" sözünden olabileceği gibi, yine senin, بَيَّتَهُمُ الْعَدُوُّ وَهُمْ غَارُّونَ "Onlar gafil iken, düşmanları onlara geceleyin baskın yaptı, tuzak kurdu..." sözünden gelmektedir. Yine bu söz, "onu mağdur kıldı" anlamında, "اَغَرَّهُ غَيْرُهُ" ifâdesinden alınmadır.

Cenâb-ı Hakk'ın اَلَّذِى خَلَقَكَ *"ki seni yaratan..."* ifadesine gelince, bil ki, Allah kendisini, kerîm diye niteleyince, o kerîmin tahakkukuna delalet edercesine de, şu üç şeyi zikretmiştir:

a) Yaratmak... Bu âyetteki "اَلَّذِى خَلَقَكَ" ifâdesinden anlaşılan hususdur. Allah'ın kerem ve cömert olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, varlık, yokluktan; hayat da ölümden daha hayırlı olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizler ölüler olduğunuz halde O sizi diriltmişken, .. daha nasıl Allah'ı inkâr edersiniz?.."* (Bakara, 28) âyetinde ifade edilen hususun ta kendisidir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, فَسَوّٰيكَ *"Sana salim uzuvlar veren"* âyetinin ifâde ettiği husus. Yani, "Seni, sağlam uzuvlarla donatan..." demek olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Seni topraktan, sonra nutfeden yaratıp, sonra da sapasağlam bir adam haline getiren Rabbini mi inkâr ediyorsun?"* (Kehf, 37) âyeti gibidir.

Zünnûn el-Mısrî, âyetteki "سَوّٰيكَ" ifâdesine, "Yaratılmışların tümünü senin emrine veren, fakat seni, onlardan hiçbirinin emrine vermeyen; dilini zikir ile, kalbini akıl ile, ruhunu marifetullah ile donatan, imanınla da seni mesrur kılan, emir ve yasakları ile seni şereflendiren ve seni, yarattığı pek çok şeyden üstün kılan..." manasını vermiştir.

Ta'dîl Fiili

c) Cenâb-ı Hakk'ın, فَعَدَلَكَ *"ve sana şu nizam ve intizamı bahşeden..."* âyetinin ifade ettiği husus. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Mukatil, "Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, "iki gözünü, iki kulağını, iki elini ve iki ayağını dengeli yaratıp da, meselâ iki elinden birini diğerinden daha uzun ve iki gözünden birini diğerinden daha büyük kılmadı.." manasını kastetmiştir ki, bu âyet bu yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın, *"Evet, biz parmak uçlarını bile düzenleyip iade etmeye kadiriz..."* (Kıyame, 4) âyeti gibidir" demiştir. Ki, bunun ayrıntılı izahı, teşrik (anatomi) ilminde iyice bilinen şeylerdir. Cenâb-ı Hak, bu bedenin iki tarafını eşit bir biçimde meydana getirmiş. Öyle ki, iki yarı arasında ne kemik, ne şekil, ne delikler, ne atar-toplar damarlar, ne de buralara girip çıkan sinirler bakımından bir farklılık yoktur. Bu hususu tafsilatlı olarak anlatmak, tefsir ilminin konusu değildir. **Atâ'**nın rivâyetine göre, **İbn Abbas** bu kelimeye, "Seni, uygun ve düzenli; şekli şemâili güzel bir biçimde yaratıp da, baş aşağı olup, dört ayağı üzerinde yürüyen hayvan gibi yaratmamıştır.." manasını verirken, **Ebû Ali el-Farisî,** "Senin yaratılışını mutedil, dengeli kılan; böylece seni en güzel bir biçimde çıkaran, yaratan ve bu, mutedillik sebebiyle de seni, aklı, kudreti ve fikri kabul eder bir hale getiren ve bu sebeple de, seni bütün canlılara ve bitkilere hükümran, bu kemalin sebebiyle de bu âlemdeki varlıklardan hiç birinin erişemeyeceği mükemmelliğe ulaşan bir varlık kılan" manasını vermiştir.

Kıraat Farkı

İkinci bahis: Kûfe kıraat imamları, şeddesiz olarak, "فَعَدَلَكَ" şeklinde okumuşlardır ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) **Ebû Ali el-Farisî,** "Mana, "Uzuvlarını denkleştirdi, böylece sen de mutedil oluverdin..." şeklindedir" derken,

b) **Ferrâ,** "Seni, dilediği herhangi bir surette yaratan..." manasını vermiş ve sözüne şunları eklemiştir: "Bu kelimeyi, şeddeli okumak, bu iki izahtan en güzeline uygun düşer. Çünkü sen, صَرَفْتُكَ إِلَى كَذَا "Seni falan şeye çevirdim.." dediğin gibi, "عَتَدَلْتُكَ إِلَى كَذَا" da dersin... Ama, "عَدَلْتُكَ فِيهِ" diyemediğin gibi, "صَرَفْتُكَ فِيهِ" de diyemezsin. Binâenaleyh, birinci kıraate göre, "فِي أَيِّ صُورَةٍ"deki "رَكَّبَ" fiiline taalluk eder. Ki bu, güzeldir. Ama, ikinci kıraatte bunu, yani "فِي"ye "عَدَلَكَ"ye taalluk ettirmek ise, zayıftır.

Bil ki kurrâ'nın itirazı, bu ikinci şekle, izaha yöneliktir. Ama, **Ebû Ali el-Farisî**'nin ileri sürdüğü birinci manaya yönelik değildir.

c) **Kaffâl,** bazı kimselerin bu iki kullanış şeklinin aynı manada iki lehçe (عَدَّلَكَ، عَدَلَكَ) olduğunu söylediklerini nakletmiştir.

Dilediği Surette Yaratan

Cenâb-ı Hakk'ın, فِى اَىِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ *"Seni dilediği surette terkip eden de O'dur.."* âyetine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Herhangi Bir Mahluk Suretinde Yaratabilirdi

Birinci görüş: Bu, ziyade değil, tam aksine, şart ve cezanın manası, içine dahil olan bir kelimedir. Buna göre mana, "Seni, terkip etmeyi dilediği şekillerden herhangi birinde terkip eden..." şeklinde olur. Bu izaha binaendir ki, **Ebû Sâlih** ve **Mukâtil,** bu âyetin manasının, "İsteseydi O, seni, meselâ köpek veya eşek veya domuz veya maymun biçimleri gibi, insan şeklinin dışındaki bir biçimde yaratırdı.." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Her İnsana Mahsus Suret Veren

İkinci görüş: Bu, zâiddir, ama manayı pekiştiren bir ifadedir. Buna göre mana, "Meşîetinin ve hikmetinin gerektirdiği, muhtelif şekillerden bir şekil ile..." şeklindedir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, seni bu şekilde de terkip edebilirdi. Bu görüşe göre, âyet hakkında muhtemel izahlar yapılabilir.

a) Bu muhtelif şekiller ile, ana-babaya veya babanın akrabalarına veya annenin yakınlarına benzeme manası kastedilmiştir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak seni, bunların şekillerine göre terkip eder.." şeklinde olur. Bu mananın doğruluğuna, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu âyet hakkında söylediği şu hadis de delalet etmektedir: إِذَا اسْتَقَرَّتِ النُّطْفَةُ فِى الرَّحِمِ اَحْضَرَهَا كُلَّ نَسَبٍ بَيْنَهَا وَبَيْنَ آدَمَ *"O nutfe o rahimde yerleşti mi, Allah, o nutfe ile Hz. Adem arasındaki bütün soyunu o nutfenin başında hazır eder*[14] (de, o bunlardan birisinin şeklini alır)."

b) Bu, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın ileri sürdüğü açıklama olup, âyette bahsedilen, "muhtelif, Allah'ın dilediği suretler.." mefhumu ile, uzunluk-kısalık, güzellik-çirkinlik, erkeklik-dişilik gibi farklılıklar kastedilmiştir. Bu hallerin, kâdir bir yaratıcıya delaletleri ise son derece açıktır. Çünkü nutfe, kendisini meydana getiren parçalar birbirine benzeyen bir madde olup, ana ve babanın o nutfedeki tesirleri denktir. Binâenaleyh birbirine benzeyen

14 **Müsned,** 3/297.

mef'ulde (nesnede) karakteri gereği müessir olan fail, ancak tek bir iş yapar. Dolayısıyla o nutfedeki (o cenindeki) tesirler ve sıfatlar farklı farklı olunca, bu farklılık, müdebbir olan zatın, o kâdir ve hür irade sahibi varlık olduğuna delalet eder.

Kaffâl şöyle demektedir: "Yaratılışın ve renklerin farklılık arz etmesi, zengin-fakir ve sıhhat-hastalık gibi şeylerdeki hallerin farklılığı gibidir. Binâenaleyh nasıl ki biz, Hak Teâlâ'nın, künhünü sadece kendisinin bilebileceği üstün bir hikmetle zenginlik-fakirlik ve uzun ömürlülük-kısa ömürlülük gibi hususlarda, insanları birbirinden farklı yarattığına kesin olarak hükmediyorsak, aynen bunun gibi yine üstün hikmeti gereği, yaratılış ve renkleri bakımından da insanları birbirinden farklı kıldığını da bilmekteyiz. Bu böyledir. Çünkü işte bu farklılık sebebiyle, iyi kötüden; itaatkâr, asiden ve akraba olan da, yabancıdan ayrılır." **Kaffâl,** sözüne devamla şöyle der: "Biz, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın, görünüm ve şekil bakımından, birbirleri arasında fark görmediğine, kendisinde şüphe olmayan bir biçimde şehadet ederiz. Aksi halde, her ne kadar kulun faydasına olan şeyin ne olduğunu bilmesek bile, Allah'ın bunda kulun faydasına (salahına) olduğunu bildiği bir şeyden ötürü böyle yapmıştır."

İtaatkâr veya Âsî Suretinde

Üçüncü görüş: Vâsitî şöyle demiştir: "Bundan murat, itaatkârların ve âsîlerin suretidir. Binâenaleyh Allah'ın velâyet (dostluk) sureti üzere terkip ettiği, yaptığı kimse, adavet (düşmanlık) sureti (şekli) üzere terkip ettiği kimse gibi değildir.."

Diğer âlimler de, "Bu, ruhların saflığına (sefasına) ve zulmetine (karanlığına) bir işarettir" demişlerdir. **Hasan el-Basrî** ise, "Allah onlardan kimini, sırf kendisi için suretlendirmiş, kimini de başkasıyla meşgul etmek (oyalamak) için suretlendirmiştir. Birincisinin misali şudur: O, **Hz. Âdem** (a.s)'i, ona, iyiliklerinin lütuflarını vermek, kadrini yüceltmek cemal ve celali arasından ruhunu ortaya çıkarmak, keramet (şeref) tacını ona nasip etmek ve onu, celal ve heybet ridasıyla (elbisesiyle) süslemek için yaratmıştır" demiştir.

Hesap Gününü İnkar

كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ ﴿٩﴾ وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا كَاتِبِينَ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿١٢﴾

"Hayır, aksine dini yalan sayıyorsunuz. Halbuki sizin üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar var. Onlar, ne yaparsanız bilirler" (İnfitar, 9-12).

Bil ki Allahu Teâlâ, diriliş ve toplanışın gerçek olduğuna dair genel olarak aklî delilleri beyan edince, buna ilave olarak, bununla ilgili hallerin tafsilatını da şöyle anlatmıştır. Bunlar, birkaç çeşittir:

Birinci çeşit: Hak Teâlâ, **"kellâ"** (hayır, hayır) diyerek, onları bu aldanıştan men etmiştir. Buradaki "بَلْ" (aksine), idrabı, yani daha önce geçmiş ve aksi tahakkuk etmiş bir şeyi nefyetmek için konulmuş bir edattır. Şüphesiz müfessirler, **"kellâ"** kelimesinin tefsiri hususunda, çeşitli izahlar zikretmişlerdir.

1) **Kâdî,** "Bunun manası, "Sizler, nimetlerimi size vermeme ve irşadımı sizin için göndermeme karşılık müstakim olmuyor, aksine kıyamet gününü yalanlıyorsunuz" şeklindedir" demiştir.

2) Bu, "Allah'ın keremine karşı aldanmaktan dönünüz (vazgeçiniz)" demektir. Daha sonra Hak Teâlâ, âdeta şöyle demektedir: "Ama siz bundan dönmüyor, aksine aslında dini (kıyameti) yalanlıyorsunuz" demiştir.

3) **Keffâl, "kellâ"**, "iş sizin dediğiniz gibi değil, yani ba's ve nüşûrun olmaması şeklinde de değil. Çünkü böyle olması, Allah'ın mahlukatı boş yere abes olarak yaratmış olması anlamına gelir. Halbuki Allah, abesten (saçma iş yapmaktan) münezzehtir" manasınadır. Hak Teâlâ bundan sonra da sanki, "Siz, bizim bu açıklamamızdan faydalanmıyor, aksine dini yalanlıyorsunuz" demek istemiştir" der.

Âyetteki, *"Dini yalan sayıyorsunuz"* ifadesiyle ilgili iki izah yapılmıştır:

1) Bu dinden murat, İslâm dinidir ve mana, "Siz, İslâm dininden dolayı olacak olan o ceza ve mükâfatı yalan sayıyorsunuz" şeklindedir.

2) Bu dinden murat, hesaptır ve mana, "Siz, hesap gününü (kıyameti) yalanlıyorsunuz" şeklindedir.

İnsandan Ayrılmayan Denetçiler

İkinci çeşit: Hak Teâlâ'nın şu âyetleriyle beyan ettiği hususdur: وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ * كِرَامًا كَاتِبِينَ * يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ *"Halbuki sizin üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar var. Onlar, ne yaparsanız bilirler"* (İnfitar, 10-12). Bu, onların haline şaşma manasınadır. Hak Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Siz, din gününü yalanlıyorsunuz. Halbuki o, hesap ve ceza (karşılık verme) günüdür ve sizinle vazifeli melekler, o kıyamet gününde, ona göre hesaba çekilesiniz diye yaptığınız her şeyi yazıyorlar." Bunun bir benzeri de, *"Hem sağında, hem solunda oturan, onun amellerini tespit etmekte olan iki de melek vardır. O bir söz söylediğinde, mutlaka yanında hazır (bunu duyan ve yazan) bir gözcü vardır"* (Kâf, 17-18) ve *"O (Allah), kulları üzerinde kahirdir (hükümrandır) ve sizin üzerinize hafaza (meleklerini) gönderir"* (En'âm, 61) âyetleridir.

Sonra burada birkaç bahis var:

Bekçi Meleklerin Varlığına İtiraz Edenlere Reddiye

Birinci bahis: Kirâmen kâtibin (meleklerinin) hazır bulunması konusunda, bazı kimseler, birkaç bakımdan tenkitte bulunmuşlardır:

a) Bu melekler, ya hava, ateş ve rüzgâr gibi latif cisimlerden, yahut da galîz (katı) cisimlerden mürekkeptirler. Eğer latif cisimlerden mürekkep iseler, şiddetli bir rüzgârın esmesi, eli hareket ettirme, elbise, kolunu hızla sallama veya mesela kamçı sallama gibi en ufak bir sebep ile, bünyelerinin bozulması gerekir. Eğer katı cisimlerden mürekkep iseler, onları görmemiz gerekir. Çünkü eğer onlar hazır (yanımızda) olduğu halde, bizim onları görmemiz mümkün olmuyor ise, bizim yanımızda kendilerini görmediğimiz ve seslerini duymadığımız güneşlerin, ayların, fillerin ve borazanların olması da mümkündür. Böyle iddia etmek ise tecahüldür, göz göre göre cehalete girmektir. O meleklerin sahifelerini (defterlerini), zatlarını ve kalemlerini inkâr da böyledir.

b) Eğer bu yazdırma işi, faydasız ise, abes bir iştir. Abes ise, Allah için mümkün değildir. Yok eğer bunda bir fayda var ise, bu fayda ya Allah'ın kendisi için olan bir faydadır, ya da kul için olan bir faydadır. Birincisi imkansızdır. Çünkü Allahu Teâlâ, fayda ve zarardan yücedir (O'nun için bunlar söz konusu olamaz). Bu izah ile, Allahu Teâlâ'nın, unuturum veya hata

ederim korkusu ile bu amelleri yazdırdığını söyleyen kimsenin görüşünün batıl olduğu ortaya çıkmaktadır.

İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü bu konuda söylenebilecek en ileri şey, bu yazdırmanın, kıyamet günü insanlar aleyhine şahitlik ve hüccetler olacağıdır. Fakat bu fayda da zayıftır. Çünkü Allah'ın zulüm ve haksızlık etmeyeceğini bilen kul için, böyle hüccet ortaya koymaya ihtiyaç duyulmaz. Allah'ın zalim olmadığını bilmeyen için ise, "Allahu Teâlâ meleklere bu şeyleri haksız yere kul aleyhine yazmayı emretmiş olabilir" diye düşünebileceği için, bu hüccetler fayda vermez.

c) Kalbin fiilleri görülemez ve hissedilemez. Binâenaleyh bunlar, gaybî şeyler babından olmuş olurlar. Gaybı ise, *"Gaybın anahtarı O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir"* (En'âm, 59) âyetinde de buyurduğu gibi, ancak Allahu Teâlâ bilir. Bu fiiller meleklerce bilinemediğine göre, bu fiilleri yazmaları imkansızdır. Halbuki âyet, onların ister kalp fiillerimiz olsun ister başka fiillerimiz, yaptığımız her şeyi yazdıklarını ifade etmektedir.

Birinci iddialarına şöyle cevap verilir: Bu şüphe ancak, iki esas prensibe binaen, biz (Ehl-i sünnet) mezhebine göre giderilir:

1) Bize göre, hayatın olması için bir varlıkta bünyenin olması şart değildir.

2) Duyular sağlam olup, görülecek varlık hazır olduğu ve diğer şartlar mevcut olduğu zaman, mutlaka o varlığın idrak edilmesi (görülmesi) gerekmez. Çünkü birinci prensibe göre, meleklerin, parçalandığı-dağıldığı halde hayatiyyetini sürdürebilen latif cisimler olmaları mümkündür. İkinci prensibe göre de, kesif cisimler oldukları halde kendilerini göremediğimiz varlıklar kabilinden olmaları da mümkündür.

İkinci iddialarının cevabı da şöyledir: Allahu Teâlâ, kullarıyla ilgili işlerini, kullarına kendi aralarında alışkın oldukları şekilde icra eder, anlatır. Çünkü bu, mananın onlar tarafından anlaşılmasında daha beliğ bir yoldur. Kullar nazarında hesaba çekmenin en beliği, şahitlerle birlikte bir kitap (yazılı belge) ortaya çıkarmak olduğu için, kıyamet gününde hesaba çekilecekleri şeyler için de, böyle bir şeyle muhatap olacaklardır. Dolayısıyla onlar için, yayılan, dağıtılan kitaplar çıkarılacak, aynen padişahın adil şahitlerinin, ona asi olup, emrine muhalefet edenler aleyhine şahitlik edip ona, "Padişah sana şunu şunu verdi; sana şöyle şöyle (iyilikler) yaptı. Sen ise ona muhalefet edip, şöyle şöyle yaptın" demeleri gibi, orada da melekler

hazır olacak ve o insanlar aleyhine şahitlik yapacaklardır. Bunun hakikatini en iyi Allah bilir.

Üçüncü iddialarına da şöyle cevap verilir: Bu konuda söylenebilecek en son söz, âyetteki bu umûmî ifadenin, ezalarımızın fiilleriyle ilgili olduğunu söylemektir. Bunun bu manada olması da imkansız değildir.

İkinci bahis: Hak Teâlâ'nın, *"Üzerlerinizde hakiki bekçiler var"* buyruğu, her ne kadar mevcut olanlara bir hitap ise de, ümmet, bu hükmün, bütün mükellefler hakkında umumi olduğunda icma etmiştir. Burada birkaç ihtimal söz konusudur:

1) Bekçi meleklerden bir kısmının mevcut olması ve her biri, benî âdemden bir kişiye has olmamak üzere, bu melek grubunun bütün benî âdem için koruyucu olmaları.

2) Her bir insan için, başka insanla görevli olmayan bir meleğin görevli olması. Hem sonra insanoğlundan her biri için, meleklerden birinin görevli olması muhtemeldir. Çünkü Allahu Teâlâ, çoğula mukabil çoğulu zikretmiştir. Bu, o çoğuldan bir ferdin, bu çoğuldan bir ferde tekabül etmesini gerektirir. Keza, insanlardan her biri için, meleklerden bir grubun görevlendirilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim, "iki melek gece, iki melek gündüz görevlidir" denilmiştir. Yine, "(Bir insan için görevli) melekler, beş tanedir" denilmiştir.

Denetçi Meleklerin Vasıfları

Üçüncü bahis: Allahu Teâlâ, bu melekleri bazı sıfatlarla nitelemiştir:

1) Onlar hâfız (yani koruyucu-bekçi)dirler;

2) Onlar şereflidirler.

3) Kâtibîn, yani yazıcıdırlar.

4) Ne yaparsanız bilirler. Bu son sıfatla ilgili iki izah yapılmıştır:

a) Onlar bu fiilleri bilirler ve bu onlara bunları yazma imkanı verir. Bu, insan için, ancak bildikten sonra şahitliğinin caiz olacağı hususunda bir ikazdır.

b) Onlar, bu amelleri yazarlar ve böylece, şahitlik yaparlarken bunları bilmiş olurlar.

Bil ki Allahu Teâlâ onları bu beş sıfatla tavsif edince, bu, Allah'ın onları medh ü senâ ettiğine, şanlarının yüceliğini bildirdiğine ve onların büyüklüğünü anlatmadan, kıyamet işinin büyüklüğünün yattığına ve Allahu

Teâlâ'nın katında ahiretin en büyük ve önemli işlerden olduğuna, eğer o kıyamet olmasaydı, hesaba çekilmek için olan bu şeylerin yazılmasıyla o yüce ve şerefli melekleri görevlendirmeyeceğine delalet eder. **Ebû Osman** şöyle demiştir: "Allah'ın, murakabe etmesi, kendisini günahlardan uzaklaştırmayan kimseyi, kirâmen kâtibin meleklerinin amelleri yazması nasıl günahlardan men edebilir ki?"

Müttakiler Nimetlerde

Haşr meselesinin neticelerinden olan **üçüncü çeşit** de, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerle beyan ettiği hususdur:

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿١٤﴾ يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ﴿١٦﴾

"İyiler hiç şüphesiz Naîm (cennetin)de, kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler. Din günü oraya gireceklerdir. Ve onlar bundan ayrılacak olanlar da değillerdir" (İnfitar, 13-16).

Bil ki, Allahu Teâlâ, kulların amellerini yazan **kirâmen kâtibin** meleklerini tavsif edince, bundan sonra amel eden kimselerin halini zikretti de, "İyiler hiç şüphesiz Naîm'de; kötüler ise, muhakkak alevli ateştedirler" buyurdu ki, bunlar, Naîm cenneti ile, cehennem ateşidir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Büyük günah işleyenlerin mutlaka ceza göreceğini söyleyenler bu âyete tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Büyük günah işleyen kimse, facirdir. Facirlerin hepsi ise, cehennemdedir. Çünkü "**cahim**" (alevli ateş) lafzının başına elif-lâm geldiği zaman bu, istiğrak (şümul ve kapsamlılık) ifade eder." Biz bu mesele hakkında söylenebilecek olan şeyleri, Bakara Sûresi'nde genişçe anlatmıştık. Burada ise, mutlaka zikredilmeleri gereken bazı nükte ve incelikler vardır:

Vaîdiyye (Mu'tezile)'nin İddiası

Vaîdiyye (Mu'tezile) şöyle demiştir: "Bu âyette, vaîd ve cezanın devamlılığına delalet eden bazı hususlar mevcuttur:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Din günü oraya gireceklerdir"* ifadesi... Din günü, ceza günüdür. Bütün vakitler, bu "gün" kapsamına dahildirler. Nitekim sen, "Dünya günü, ahiret günü" dersin.

2) **Cübbâî** şöyle demiştir: "Şâyet biz, *"kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler.."* ifadesini tahsis etseydik, o zaman bazı facirler cennete giderlerdi. Onlar şâyet cennete girerlerse, ebrârdan, iyi kullardan olmuş olurlar. Bu ise, facirlerin iyi kullardan ayrılmamış olmasını gerektirir. Bu ise, yanlış ve batıldır. Çünkü Cenâb-ı Hak iki şeyi birbirinden ayırt etmiştir. O halde, nasıl ki ebrâr (iyi halliler) cehenneme girmeyeceklerse, facirlerin de cennete girmemeleri gerekir."

3) Allahu Teâlâ, "وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ" buyurmuştur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar oradan çıkıcı değillerdir"* (Maide, 37) âyeti gibidir. O halde, cehennemde bir ölüm ya da oradan çıkış, gayb oluş bulunmayınca, geriye o halde, cehennemde ebedî olarak, sonsuza değin kalmak kalır.. Şu halde "**facir**" adı, hem kâfiri, hem de büyük günah işlemiş olan Müslümanı kapsayınca, büyük günah sahibinin ebedi olarak cehennemde kalacağı; şefaatin de, büyük günah sahipleri için değil, itaat eden kimseler için olduğu sabit olmuş olur." Buna şöyle cevap verilir: Biz daha önce şunu açıklamıştık: Umûm ifade eden lafızların istiğrak ve şümule delalet etmeleri hususu, zannî bir delalet olup, zayıftır. Mesele ise, kat'î deliller gerektiren bir hususdur. Kat'î delil gerektiren bir hususta zannî delile sarılmak ise, caiz değildir. Bilakis burada bizim görüşümüze delalet eden hususlar vardır. Çünkü, elif-lâm ile marife kılınmış olan çoğul bir kelimenin, daha önce geçmiş olan, bilinen bir şey hakkında kullanıldığı, dilde, maruf ve yaygın olan bir şeydir. O halde, buradaki lafzın (الْفُجَّارَ) daha önce zikredilmiş bulunan o din gününü yalanlayan kâfirlere râci olması muhtemeldir, bu hususdaki söz ise, geniş bir biçimde daha önce geçmiş idi. Biz, umûmiliğin katiyyet ifade ettiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki, büyük günah sahibinin facir olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, facir olan kâfirlerin ta kendileridir..."* (Abese, 42) âyetidir. Binâenaleyh burada, ya, "facir cinsinden olan kâfirlerin ta kendileridir..." manasının ya da, "Onlar, kâfirlerin ta kendileridir ve onlar facirlerin de ta kendileridir" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir. Birincisi batıldır, zira her kâfirin, aynı zamanda facir de olduğu icma ile sabittir. O halde kâfiri, facirler cinsinden olan kâfir manasıyla sınırlamak ve takyit etmek, abesle iştigaldir. Bu birinci kısım batıl olunca da, geriye ikinci kısım kalır. Bu kısım da, hasr

ifade eder. O zaman, bu âyet, kâfirlerin, başkası değil de facirlerin ta kendileri olduğuna delalet edince, büyük günah sahibinin mutlak anlamda facir olmadığı kesinlik kazanır. Biz, "facirler "الْفُجَّارَ" kelimesinin şümulüne hem kâfirin hem de facirin girdiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki, âyetteki "وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ" cümlesinin manası "Facirlerin tamamı ve topu, oradan ayrılamazlar..." şeklindedir. Biz, bunun gereğini söylüyoruz. Çünkü, o facirlerin, kâfirlerin oluşturduğu iki türünden birisi oradan asla ayrılmazlar. Bu böyle olunca, Müslümanların da ayrılamayacaklarını söylemenin doğru olmasına gerek yoktur. Bunu kabul ettik, fakat ne var ki, "وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ" ifâdesi, onların şu anda cehennemde bulunmalarını iktiza eder ki, bu, doğru değildir. Dolayısıyla ifadeyi, zahirinden çevirmek gerekir. **Mu'tezile** bu ifadeyi, "Füccar cehenneme girdikten sonra, onlar için "وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ" ifadesinin manası doğru olur.." manasına hamlederken, biz de şu manaya hamlederiz: "Onlar şu anda, cehennemde olmayı hak etme durumunda gaib ve uzak değillerdir. Ancak ne var ki, cezayı hak etmek, affa da aykırı değildir.." Biz (bu) sizin dediğinizi kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, affa ve büyük günah sahiplerinin şefaate mazhar olabileceklerine delalet eden delillerle çelişir. Tercih ise, bu taraftan (Ehl-i sünnet) yanadır. Çünkü **Mu'tezile**'nin delilinin, bütün vakitlerdeki bütün facirleri içine alması gerekir. Aksi halde, onların maksat ve gayeleri gerçekleşmez.. Bizim (Ehl-i sünnet) delilimizin doğruluğunun sahih olması içinse, ifadenin, bazı vakitlerdeki bazı facirleri (günahkâr mü'minleri) içine alması yeterlidir. Şu halde, onların delillerinin âmm (umûmî) olması gerekir. Hâss olan hükümse, daima âmm olan hükme tercih ve takdim edilir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Halife Süleyman b. Abdülmalik'in Kıssası**

Bu âyette, asiler için büyük bir tehdit bulunmaktadır. Rivâyet olunduğuna göre, **Süleyman İbn Abdülmelik,** Mekke'ye gitmek üzere, Medine'ye uğrar. Derken, **Ebî Hâzım**'a, "yarın Allah'a nasıl gidilecek, nasıl gideceğiz?" der. O da "iyi olan kula gelince, o tıpkı, yolculuktan ailesinin yanına dönen gaib kimse gibidir. Günahkâra gelince, o da efendisinin yanına dönen kaçmış köle gibidir..." der. Bunun üzerine o ağlar ve şöyle der: "Ah, benim için Allah katında ne olduğumu bir bilebilsem!.." **Ebû Hâzım** ona, "Amelini, Allah'ın kitabına vur, ona arzet" deyince, o, "bunu, Allah'ın kitabının neresinden çıkarıyorsun.." diye sorar. O da, *"İyiler hiç şüphesiz Naîm (cennetin)de, kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler"* âyetinde.." diye cevap verir.

Câfer es-Sâdık (r.a) da, "**Naîm**, marifetullah ve (Allah'ın cemalini, nimetlerini) müşahede etmektir. **Cahîm** ise, şehvet ve tutkuların zulumâtı, karanlıklarıdır" demiştir. **Naîm**'in, kanaat; **cahîm**'in ise tamahkârlık ve hırs; **naîm**'in, tevekkül; **cahîm**'in de, ihtiras ve tutku, aç gözlülük; **naîm**'in, Allah ile meşgul olmak; **cahîm**'in ise, Allah'tan başkasıyla meşgul olmak vb. olduğu da söylenmiştir.

Kıyamet Gününün Dehşeti

Haşrin mevcudiyetine dayanan şeylerin **dördüncüsü** de, kıyamet gününü ta'zim ve tebcil edip büyüklüğünü ortaya koymaktır ki, bu da şu âyeti kerimenin beyan ettiği husustur.

وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَآ اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٨﴾ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْـًٔا وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ ﴿١٩﴾

"O din günü nedir? Sonra, bilir misin nedir o din günü? O, öyle bir gündür ki, hiçbir kimse hiçbir kimseye, hiçbir surette, hiçbir şeyle fayda vermeye muktedir olamayacaktır. O gün emir (yalnız) Allah'ındır" (İnfitar, 17-19).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Tekrardaki İncelik**

Âlimler, وَمَا اَدْرٰيكَ "*... bilir misin...*" ifadesindeki hitabın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Bu, onları men etmek amacıyla kâfirlere yöneltilmiş olan bir hitaptır" derken, ekseri ulema, "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan bir hitaptır. Cenâb-ı Hak, böylece ona hitap etmiştir; çünkü o, bunu, vahiyden önce bilmiyordu.." demiştir.

İKİNCİ MESELE

Cumhûr-u ulema, buradaki tekrarın, kıyamet gününün azametini ortaya koymak için olduğunu söyler. **Cübbâî** ise, "Bilakis bu, tekrar edilen her ifade ile birlikte yenilenen bir faydayı ifade etmektedir. Çünkü birinciden murat, cehennemlikler; ikinciden murat ise, cennetliklerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kıyamet gününde facirlere nasıl muamele edileceğini bilir misin? Sonra, ceza gününde, iyilere de nasıl muamele edileceğini

bilir misin?" demek istemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, ceza gününde, o iki fırkaya yapacağı muamelenin önemini ortaya koymak için, "**din günü**" ifadesini tekrarlamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kıraat Farkı**

"يَوْمَ لَا تَمْلِكُ" ifadesi, merfu ve mansub olmak üzere iki şekilde okunmuştur. Merfu olarak okunması halinde, burada iki izah şekli olabilir:

a) "وَمَا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ" ifâdesindeki, "يَوْمُ الدِّينِ" den bedel olması sebebiyle..

b) Zamir olan bir mübtedanın takdir edilmesiyle.. Buna göre mana, "هُوَ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ" şeklinde olur. Yani, "Bu, öyle bir gündür ki (...)" demektir. Mansub okunması halinde ise birkaç izah şekli bulunur:

a) (Mansub olan "يَوْمَ" kelimesinin amili olarak), "يُدَانُونَ" "cezalandırılırlar..." ifadesinin takdir edilmesiyle... Çünkü "الدِّينُ" kelimesi buna delalet eder.

b) اُذْكُرُوا "hatırlayınız..." ifadesinin takdir edilmesi.

c) **Zeccâc**'ın zikretmiş olduğu şu husus ki, buna göre, kelimenin ref mahallinde olması caizdir. Ancak ne var ki, kelime "لَا تَمْلِكُ" ifâdesine muzaf olduğu için, fetha üzere mebnî kılınır. Gayr-i mütekellim (i'rabda mahalli olmayan) bir ifadeye muzaf kılınan ifade, ref ya da cer makamında olsa bile, fetha üzere mebni olunur. Nitekim şair de şöyle demiştir:

لَمْ يَمْنَعِ الشُّرْبَ مِنْهَا غَيْرَ أَنْ نَطَقَتْ حَمَامَةٌ فِي غُصُونٍ ذَاتِ اَوْ قَالِ

"Meyveli "mukl" ağacının dallarına konmuş bir güvercinin seslenmesinden başkası onları içmekten alıkoymadı..."[15] "Burada, görüldüğü gibi, "غَيْرَ" kelimesi, "اَنْ نَطَقَتْ" kelimesine muzaf kılındığı için fetha üzere mebni kılınmıştır. **Vâhidî** şöyle demiştir: "**Zeccâc**'ın, fetha üzerine mebni kılmamaya dair zikrettiği şey ancak, **Halil** ve **Sibeveyh** nezdinde caiz olabilir. Meselâ, عَلٰى حِينَ عَاتَبْتُ "Azarladığımda..." ifadesinde olduğu gibi, izafet mazi fiile olduğundadır bu. Ama izafet muzari fiile olduğunda, onlara göre fetha üzere mebnilik caiz olmaz. Ama, Kûfelilerin görüşüne göre ise, bu caiz olur. Biz bu meseleyi daha önce, "هٰذَا يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ" (Maide, 119) âyetinin tefsiri esnasında anlatmıştık.

d) **Ebû Ali**'nin zikrettiği husus ki, buna göre, "اَلْيَوْمَ" kelimesi çoğu kere zarf olarak bulunduğundan, bu ekser haldeki durumu (zarfiyyet) üzere bırakılır. Bunun delili ise, Kurrâ ile Arapların, Cenâb-ı Hakk'ın, "مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ

15 Lisânü'l-Arap (V-K-L mad.), XI/734.

وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ" (A'raf, 168) âyetinin okunuşu üzerindeki icmâ ve ittifakları-dır. Buradaki "دُونَ" kelimesini hiç kimse merfû okumaz... Buradaki kıra-atin mansub olacağını te'kid eden diğer ifadeler de, Cenâb-ı Hakk'ın, "يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ" (Kâria, 4) "يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ" (Zâriyât, 13) âyetleridir. "يَوْمَ لَا تَمْلِكُ" ifadesindeki mansub okunuş da bunun gibidir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Şefaat-i Kübrâ Meselesi**

(Mu'tezile), büyük günah işleyen asiler için şefaatin olmayacağı hu-susunda, Cenâb-ı Hakk'ın *"O, öyle bir gündür ki, hiçbir kimse hiçbir kim-seye, hiçbir surette fayda vermeyecektir"* âyetine tutunmuşlardır. Bu âyeti kerime, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ..." (Bakara, 48) âyeti gibi olup, bu hususstaki cevap da Bakara Sûresi'nde geçmişti.

***BEŞİNCİ MESELE:* Hakimiyetin Ahirete Tahsisinin Manası**

Dünya ehli, mülke hükümran ve galip olup, kimi meselelerde, birbirle-rine yardım ediyorlar, birbirlerini himaye ediyorlardı. Kıyamet günü gel-diğindeyse, dünya ehlinin hükümranlığı sona erecek, liderlikleri de son bulacaktır. Böylece kimse kimseyi kollayamayacak, kimsenin kimseye fay-dası olmayacak, kimse kimseye zulmedemeyecektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün emir (yalnız) Allah'ındır"; "Din gününün mâ-liki.."* (Fatiha, 3) âyetleridir, bu ifade, büyük bir tehdit ifade eder. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak onlara, dünyada kendilerine fayda ve yarar sağlayan mal, oğul, yardımcı ve şefaatçi gibi şeylerin hiçbir tesiri olmaksızın, ahirette onlara sadece iyilik ve taatin fayda vereceğini bildirmiştir.

Vâhidî şöyle demiştir: "Bunun manası şudur: Allahu Teâlâ bu günde, dünyadaki durumun aksine, hiç kimseyi herhangi bir mülke hakim ve ma-lik kılmaz." **Vasıtî** ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا" ifâdesi hakkında, bunun, Allah'tan başka her şeyin fâni olduğuna; orada, mesajla-rın, kelimelerin, gaye ve amaçların yok olduğuna; dünyada durumu böyle olanın, ahiretinin böyle olacağına bir işaret olduğunu söylemiştir.

Mülk Allah'ındır

Cenâb-ı Hakk'ın وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ *"O gün emir (yalnız) Allah'ındır"* âyetine gelince, bu, bekâ ve varlığın Allah'a ait olduğuna; emrin de bunun gibi, hem ezelde, hem bu gün, hem de ahirette Allah'ın olduğuna; bunun bir başka hale geçince değişmediği ve farklılığın, bakan kimsenin durum ve halleri sebebiyle olduğuna, ama kendisine bakılan şeye nispetle olmadığına; kamil

kimselerin durumlarının ise, vakit ve hallerin değişmesiyle değişmeyeceğine, nitekim (bir arifin), "Şâyet perde kaldırılsaydı, yakînin artmazdı.." dediğine... bir işarettir. Nitekim **Harise** de, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında konuşurken, ... كَأَنِّى أَنْظُرُ كَأَنِّى *"Sanki görüyor gibiyim., sanki... sanki .."* derdi. Allah (c.c) daha iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbi'ne mahsustur.

***

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

Bu sûre otuz altı âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Alış-Verişte Haksızlık

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ﴿٣﴾

"Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçekle aldıkları zaman, tastamam alırlar; onlara ölçekle yahut tartıyla verdikleri zaman ise, eksik verirler" (Mutaffifîn, 1-3).

Bu Sûrenin Bir Önceki Sure ile Münasebeti

Bil ki bu sûrenin başının önceki sûrenin sonuyla ilgi ve münasebeti açıktır. Çünkü Allahu Teâlâ, onun sonunda kıyamet gününün özelliklerinden birinin de, o gün hiçbir kimsenin, hiçbir kimse için hiçbir şeye sahip olmayıp, o gün her şeyin Allah'a ait olduğunu belirtmiştir. Bu ise, günahkârlar ve asiler için büyük bir tehdidi ifade eder. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, bunun peşinden, *"ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline!"* buyurmuştur ki maksadı, "**tatfîf**'ten men etmektir. "**Tatfîf**" ise, ölçü ve tartıda gizlice, çaktırmadan, azıcık eksik vermek demektir. Bu böyledir, çünkü çok eksiltse gözükür ve engellenir, azına da, fark edilirse mani olunur. Böylece, "**tatfîf**"in ölçme ve tartmada, gizli bir şekilde az bir şey noksanlaştırma manasına olduğunu anlıyoruz.

Burada şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Veyl**" (yazıklar olsun) kelimesi, bir bela esnasında söylenir. Nitekim Arapçada "وَيْلٌ لَكَ، وَيْلٌ عَلَيْكَ" (yazıklar olsun sana) denilir.

İKİNCİ MESELE: **Mutaffif Ne Demektir?**

"**Mutaffifîn**" kelimesinin iştikâkı (türemesi) konusunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bir şeyin "**taff**"ı, o şeyin kenarı-tarafı demektir. Nitekim Arapçada, içinde bulunan şey, o şeyin kenarına kadar çıktığı, ama dopdolu olmadığı zaman طَفَّ الْوَادِى وَالْاِنَاءُ "Vadi veya kap, neredeyse doldu" "وَهُوَ طَفَافَهُ وَطِفَافُهُ" denilir. Yine, dolmaya yaklaşıp, henüz dolmadığı zaman "هٰذَا طَفُّ الْمِكْيَالِ وَطِفَافُهُ"denilir. İşte bundan ötürü, kötü ölçüp, ölçüyü tastamam yapmayana, "kenarına vardırdı, ama tam doldurmadı" manasında, "**mutaffif**" denilmiştir.

b) **Zeccâc**'ın görüşüne göre, ölçü ve tartıda çok fazla olmayan bir şey çaldığı için, ölçme ve tartmayı noksan yapana "**mutaffif**" denilmiştir.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Tıpkı "**ittizâ**"nın, "tartarak alma" anlamına gelmesi gibi, "**iktiyal**" da "**keyl**" ile, yani ölçerek alma manasınadır, ama dilde normal olarak "اِكْتَلْتُ مِنْ فُلَانٍ" denilir, "اِكْتَلْتُ عَلٰى فُلَانٍ" diye kullanılmaz. Şu halde bunun izahı nasıldır? Buna şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Onların insanlardan ölçüp almaları, karşı tarafa zarar vermenin ve karşı tarafın hakkını, vebalini yüklenme bulunan bir ölçme şeklinde olunca, burada "مِنْ" yerine, bu manaya delalet eden "عَلٰى" edatı kullanılmıştır.

b) **Ferrâ** şöyle der: "Burada kastedilen "اِكْتَالُوا مِنَ النَّاسِ" manasıdır. Burada "عَلٰى" ve "مِنْ" birbirinin yerine geçen manalardadırlar. Çünkü bu şekilde ölçme, o kimse aleyhinde olan bir haktır. Zira birisi, "اِكْتَلْتُ عَلَيْكَ" dediği zaman, sanki, اَخَذْتُ مَا عَلَيْكَ "Senin aleyhine olarak aldım" demiş olur; "اِكْتَلْتُ مِنْكَ" dediği zaman ise, tıpkı bir kimsenin, "Senden tastamam aldım" demesi gibi olur."

İkinci soru: Normalde, Arapçada "كَالُوا لَهُمْ" ve "وَزَنُوا لَهُمْ" diye, harf-i cer ile kullanılır; ama "كِلْتُهُ" ve "زِنْتُهُ" denilmez. Öyleyse, âyette, bu şekilde (harf-i cersiz) gelişi nasıl izah edebiliriz?

Buna şu birkaç şekilde cevap verilir:

a) Âyetteki "كَالُوا هُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ" ifâdeleri ile, "كَالُوا لَهُمْ اَوْ وَزَنُو لَهُمْ" manaları kastedilmiştir. Dolayısıyla harf-i cer hazfedilmiş, böylece fiile "**îsâl**"da bulunulmuştur (yani "hazf ve îsâl yapılmıştır). **Kisâî** ve **Ferrâ**, "bu ifade şekli, Hicazlılarla, onlara yakın olanların kullanım şeklidir. Çünkü onlar, "زِنِى كَذَا" ve "كِلِى كَذَا" "Benim için şunu tart, ölç" derler. Yine bunlar, "صَدْتُكَ" ve "صَدْتُ لَكَ" "Seni engelledim" كَسَبْتُكَ - كَسَبْتُ لَكَ "Senin için kazandım" derler. Binâenaleyh âyetteki, "كَالُوا هُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ" kelimelerindeki "هُمْ" zamirleri, nasb (mef'ûl) mahallindedir.

b) Bu, muzafın hazfedilip, muzafun ileyh'in onun yerine ikame edilmesine göredir. Buna göre kelamın takdiri, "وَإِذَا كَالُوا مَكِيلَهُمْ أَوْ وَزَنُوا مَوْزُونَهُمْ" şeklindedir.

Resmu'l-Mushaf

c) **İsâ b. Ömer** ile **Hamza**'nın, bu iki "هُمْ" zamirini, fiillerdeki fail zamirinden te'kid sayarak, vâv'ların üzerinde, bu te'kid manasını ortaya koymak için vakf ettikleri rivâyet edilmiştir. **Ferrâ** ve **Zeccâc** ise, bunun caiz olmayacağını, zira "كَالُوهُمْ" manasında olmuş olsaydı, o zaman Mushafta, "هُمْ"den önce yazılmış bir "**elif**" olacağını söylemişlerdir.

Keşşâf sahibi bu delile itiraz ederek, "Mushafın hattında pek çok yerde, hat ilminde ıstılah olan, örf haline gelmiş hususlara riâyet edilmemiştir" demiştir.. Ona şöyle cevap verilir: "Bu "**elif**"in yazılması, eğer sebebe zamanında alışılmış bir üslup olmasaydı, diğer asırlarda yazılması gerekirdi. Çünkü bir sonrakilerin bu hususta, yani yazıda ileri gittiklerini bilmekteyiz. Binâenaleyh bu elifin yazılmasının, ta sahabe zamanında bile mutad olduğu sabit olur. Dolayısıyla Mushafta yazılması gerekli olmuştur."

Üçüncü soru: Peki, Cenâb-ı Hakk'ın âyette, *"ölçtüklerinde eksik yapanlara veyl olsun"* buyurup, ayrıca "اتَّزَنُوا" buyurmadığı halde, peşinden "وَإِذَا كَالُوا هُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ" buyurmasını nasıl izah ederiz?

Cevap: Alış-veriş ölçü ve tartıyla olur. Dolayısıyla bunlardan biri, diğerine delalet eder.

Dördüncü soru: Mutat olan kullanım, "خَسِرْتُهُ" şeklidir, yani, bu fiilin sülasisidir. Öyle ise âyette, bunun rubâisinin, yani "يُخْسِرُونَ" şeklinin kullanılmasının sebebi nedir?

Cevap: Zeccâc, Arapçada "Noksanlaştırdım, noksan ettim, eksik verdim" manasında, hem "أَخْسَرْتُ", hem "خَسِرْتُ" fiillerinin aynı şekilde-eşit olarak kullanıldıklarını söylemiştir. **Müerric**'den de, "يُخْسِرُونَ"nin **Kureyş** lehçesine göre, bu manaya kullanıldığı rivâyet edilmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Nüzul Ortamı**

İkrime'nin rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'ye geldiğinde, Medinelilerin, ölçü-tartıda en fazla noksan verenler olduğunu gördü. Bunun üzerine Hak Teâlâ bu âyeti indirdi. Onlar, artık bundan sonra, dosdoğru ölçüp tartmaya başladılar." Yine Medinelilerin noksan ölçüp tartan tüccarlar olduğu, alış-verişlerinin, **münabeze,**

mülamese, muhatara şeklinde olduğu için bu âyetin nazil olduğunu; derken Hz. Peygamber (s.a.s)'in çıkıp bunu onlara okuduğunu ve خَمْسٌ بِخَمْسٍ *"Beş şeye mukabil, beş şey vardır"* dediğini, bunun üzerine, "Beş şeye mukabil beş şey ne demektir?" denilince de, مَا نَقَضَ قَوْمُ الْعَهْدَ اِلَّا سَلَّطَ اللهُ عَلَيْهِمْ عَدُوَّهُمْ وَمَا حَكَمُوا بِغَيْرِ مَا اَنْزَلَ اللهُ اِلَّا فَشَافِيهِمِ الْفَقْرُ وَمَا ظَهَرَتْ فِيهِمُ الْفَاحِشَةُ اِلَّا فَشَافِيهِمُ الْمَوْتُ وَلَا طَفَّفُوا الْكَيْلَ اِلَّا مُنِعُوا النَّبَاتِ وَاُخِذُوا بِالسِّنِينَ وَلَا مَنَعُوا الزَّكَاةَ اِلَّا حُبِسَ عَنْهُمُ الْمَطَرُ *"Bir toplum, ahdini bozarsa, Allah onlara düşmanlarını musallat eder; Allah'ın indirdiği şeylerden başkasıyla hükmederse, o kavimde fakirlik yayılır; fuhuş yaygınlaştığı zaman, ölüm yaygınlaşır; ölçü ve tartıda noksanlaştırdıklarında, bitkiler bitmez ve onlar kıtlıkla baş başa bırakılırlar, zekatlarını vermezlerse, yağmurları kesilir"* buyurmuştur.[16]

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu zemm (kınama) hem fazla almaları, hem de noksan vermelerinden dolayı yapılmıştır. Âlimler bu hususta değişik izahlar yapmışlardır. Kimileri, "Bu âyet, bir vaîd (ilahî tehdit) ihtiva etmektedir. Binâenaleyh eksik ölçüp-tartma fazla olduğunda, hırsızlık nisabı miktarında, yani çalınan miktar el kesme cezasını gerektirecek kadar olduğunda, bu vaîd onu içine alır" derken, diğer bazıları da, "Hayır. Bu, az-çok her türlü eksik ölçüp tartmayı içine alır. Fakat bu vaîd, tevbe etmeme şartına bağlıdır. Tevbeden daha büyük taat da yoktur" demişlerdir ki, daha doğru olan görüş budur.

BEŞİNCİ MESELE

Ashabu'l-Vaîd yani **Mu'tezile,** bu âyetin genel ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu âyet, kâfirler hakkında değil, ehl-i kıble hakkındadır. Delili ise şu iki şeydir:

a) Eğer, bununla kastedilen, kâfirler olsaydı, bu "**veyl**"e, eksik ölçüp-tartmasının buna bir tesiri kalmazdı. Fakat âyet, bu "veyl"i gerektiren şeyin, eksik ölçüp-tartma olduğuna delalet etmektedir.

b) Allahu Teâlâ, bu âyetle kendisine hitap edilen kimselere, *"Sahiden onlar diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"* (Mutattifin, 4) buyurmuştur ve âdeta eksik ölçüp tartanları kıyamet gününün azabıyla tehdit etmiştir. Bu şekilde tehdit ise, ancak mü'min kimseye yapılır. Böylece, işte bu iki şey sebebiyle âyetin ifade ettiği vaîdin, ehl-i kıble (bütün mü'minler) için olduğu sabit olmuş olur." Bunların cevabı daha önce defalarca geçti. Âyetteki vaîdin, bu işi yapanı da, buna niyetleneni de içine alacağı hususu, bu

16 Benzer Hadis, Kenzü'l-Ummâl, 16/43943

meselenin eklerindendir. Çünkü bunu yapmaya niyetlenmek de büyük günahlardandır.

Bil ki ölçüp tartma işi önemli bir şeydir. Çünkü insanların hepsi, alış-veriş yapma ihtiyacını duyarlar. Bu ise, ölçüp-tartmaya varıp dayanır. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bunun önemli bir iş olduğunu belirtmek için, *"Göğü o kaldırdı ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayasınız (haksızlık yapmayasınız), ölçüyü adaletle yerine getiresiniz ve ölçüde noksanlık yapmayasınız diye..."* (Rahman, 8-9) ve *"Andolsun ki biz peygamberlerimizi açıklamalar (ve mu'cizelerle) gönderdik ve onlarla birlikte, insanlar adaleti yerine getirsinler diye kitap ve mizanı indirdik"* (Hadîd, 25) buyurmuştur.

Katâde'den, "Ey insanoğlu, senin için tastamam verilmesini, ölçülüp tartılmasını istiyorsan, ölçüp tartarak verirken de aynı şekilde tastamam ver. Kendine karşı nasıl adil olunmasını istiyorsan, aynı şekilde sen de adil ol" dediği rivâyet edilmiştir. **Fudayl** da, "eksik tartma ve ölçme, kıyamet günü yüz karasıdır" derken, bir bedevi Arap, **Abdülmelik b. Mervan**'a, "Allahu Teâlâ'nın mutaffifler hakkında ne dediğini duydun!" demiş ve bu sözüyle "ufacık bir şey kaçırması yüzünden böylesine bir tehdit, eksik tartanlara yöneltildiğine göre, hiç ölçüp tartmadan pek çok şeyi gasp edip, Müslümanların malını alırken, kendin için ne düşünüyorsun" demek istemiştir.

Dirilip Hesap Vereceğini Düşünmezler mi?

أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾

"Sâhiden onlar, büyük bir günde, Âlemlerin Rabbi için insanların kalkacağı günde diriltileceklerini sanmıyorlar mı?" (Mutaffifîn, 4-6).

Bil ki Allahu Teâlâ "**mutaffifîn**" olanları kınayarak, "Bu eksik ölçüp tartanlar, büyük bir günde, yani kıyamet gününde diriltileceklerini sanmıyorlar mı?" demiştir. Buradaki zann, yani "sanma" ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu zan ile, ilim (bilme) manası kastedilmiştir. Buna göre, kendilerine bu şekilde hitap edilenlerin, öldükten sonra dirilişi kabul edenlerden olması muhtemel olduğu gibi, buna inanmayanlardan olması da muhtemeldir.

Birinci ihtimale gelince bu, rivâyet olunduğuna göre, Medineli Müslümanlar, yani **Evs** ve **Hazrec** kabileleri idi. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edip geldiğinde, bu eksik ölçüp-tartma adeti onlar içinde yaygındı. Bunlar ise, öldükten sonra dirilişi, haşrı-neşri kabul ediyorlardı. Dolayısıyla bu onlara bir öğüt olarak söylendi. Ama bu âyetle hitap olunanların, öldükten sonra dirilmeye inanmayan, fakat iyilikte ve kötülükte bulunana, yaptıklarının karşılığının verileceğine, yahut da kesin olmasa bile mümkün (muhtemel) olması aklın gereği bir şey olduğu için, bu hususta istidlâl edebilenler olduğunu söyleyebiliriz. Bu ise, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere de söylenebilecek şeyler türünden olup, buna göre mana, "Onlar, kendilerinin öldükten sonra diriltileceklerini anlayabilmek için tefekkür etmezler mi? Heyhat, fakat onlar tefekkürden yüz çevirmişler ve kendilerini bu tefekkür zahmetinden uzak tutarak, rahata çekmişlerdir. İstidlal ile elde edilen bilgi, "**zann**" (sanma) kelimesiyle ifade edilmiştir. Çünkü istidlâlî bilgilerin çoğu, genelde tefekküre dayanır. Dolayısıyla da kendisinde her iki taraf dengeli olan, şekk (şüphe) gibi değildir. İşte bu yüzden, buna "zann" denmiştir.

2) Buradaki "zann" ile, ilim değil, "zannetme" manası kastedilmiştir. Buna göre âyet, "O mutaffifler, farz edelim ki öldükten sonra dirilmeye kesin gözüyle bakmıyorlar. Fakat en azından bu hususta bir zanları vardır. Çünkü Allah'ın hikmet ve rahmetine ve yarattıklarının menfaatlerine riâyetine en uygun olan, öldükten sonra onları tamamen ihmal etmemesi ve onların haşri-neşridir. Dolayısıyla böyle bir korkunun oluşması için, bu zann bile yeterlidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Farz et ki bunlar, buna kesinkes inanmasalar bile, hiç olmazsa böyle olabileceğini sanmazlar mı, buna hiç ihtimal vermezler mi?" demek istemiştir.

Rabbu'l-Âlemîn'in Huzuruna Duruş

Âyetteki, يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ *"Âlemlerin Rabbi için insanların kalkacağı günde..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bunun başındaki "**yevm**" kelimesi, hem mansûb (fethalı), hem de mecrur (kesreli) okunmuştur. Mansub olarak okunmasına gelince, **Zeccâc**,

bunun, âyetteki, "**meb'ûs**" ism-i mef'ûlü (zarfı) olarak mansub olduğunu ve mananın, "Onlar, kıyamet gününde ba's olunacaklarını sanmazlar mı?" şeklinde olduğunu söylerken; **Ferra** da, bu kelimenin bazen mecrûr olabileceğini, fakat fiile muzaaf kılındığı için, mansub olduğunu söylemiştir. Bu, "يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ" (İnfitar, 19) âyetinde yaptığımız izah gibidir. "**Yevm**" kelimesinin mecrur okunuşu ise, kendinden önceki "**yevmin azîmin**"den bedel sayılışından dolayıdır.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Kıyamın Şekli**

Âyette bahsedilen bu "kıyam" (kalkışı) Hak Teâlâ şu sıfatlarla anlatmıştır;

Birinci sıfat: Bu kıyamın sebebidir. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) En doğru izaha göre, insanlar, *"Âlemlerin Rabbi için"* yani O'na hesap vermek için kalkarlar. Böylece orada, insanın dünyada iken önemsiz saydığı bu eksik ölçüp-tartmalar karşısına çıkar ve orada bunların bir yekûn oluşturduğunu ve böylece kocaman bir şey olduğunu anlar. Hak Teâlâ'nın, *"Rabbinin makamı için, yani O'ndan korkanlar için iki cennet vardır"* (Rahman, 46) âyeti de, buna yakın bir âyettir.

2) Hak Sübhanehû ve Teâlâ, ruhları bedenlerine tekrar verir. Böylece bedenler, kabirlerinden kalkarlar. İşte, *"Âlemlerin Rabbi için kıyam"*dan bu kastedilmiştir.

3) **Ebû Müslim,** insanların kıyamını, tıpkı Hak Teâlâ'nın *"İtaatkâr olarak Allah için kalkın"* (Bakara, 238) âyetindeki gibi olduğunu ve manasının, "Allah'a ibadet için kalkınız" olduğunu; dolayısıyla da, "يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ" âyetinin, "Başka bir şey için değil, sırf Allah'ın emri ve taati için insanların kalktıkları gün..." manasında olduğunu söylemiştir ki bu husus, *"İş o gün Allah'a aittir"* (İnfitar, 19) âyetinde anlattığı hususdur.

İkinci sıfat: Bu, "kıyâm"ın nasıl olacağıdır. **İbn Ömer** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu âyet hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: يَقُومُ اَحَدُكُمْ فِى رَشْحِهِ اِلَى اَنْصَافِ اُذُنَيْهِ *"O gün her biriniz, kulaklarının ortasına kadar ter içinde kalkar,"*[17] Yine **İbn Ömer** (r.a)'in, bu sûreyi okuduğu, "يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ" âyetine geldiği zaman, bundan gerisini okumaya artık takati kalmayacak kadar sesli sesli ağladığı rivâyet edilmiştir.

Üçüncü sıfat: Bu kıyamın ne kadar (müddet) olduğudur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in يَقُومُ النَّاسُ مِقْدَارَ ثَلَاثَ مِائَةِ سَنَةٍ مِنَ الدُّنْيَا لَا يُؤْمَرُ فِيهِمْ بِاَمْرٍ *"İnsanlar,*

17 **Buhârî**, Rikak, 47

dünya seneleri gibi, üç yüz sene kıyamda durur, beklerler (Bu müddet) zarfında, onlar için hiçbir şey emrolunmaz, (söylenmez, yapılmaz)" dediği rivâyet edilmiştir. **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan da, "Onlar kırk yıl beklerler, sonra onlara hitap olunur (konuşulur)" dediği rivâyet edilmiştir. **İbn Abbas** (r.a), "Bu müddet, mü'minler için, bir namaz kılım zamanı kadardır" demiştir.

Bil ki Allah Sübhanehû ve Teâlâ, bu âyetlerde, çeşitli tehditleri bir arada söylemiştir.

Birinci olarak, *"Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline..."* (Mutaffifîn, 1) buyurmuştur ki buradaki "veyl" (vay haline, yazıklar olsun) kelimesi, başa bir bela geldiği zaman söylenir. Sonra, **ikinci** olarak, *"Sahiden onlar, diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"* (Mutaffifîn, 4) buyurmuştur ki bu, inkârî manada bir istifhamdır. Sonra **üçüncü** olarak, *"büyük bir günde..."* (Mutaffifîn, 5) buyurmuştur ki Allahu Teâlâ'nın "büyük" saydığı bir şeyin, son derece büyük ve önemli olduğunda şüphe yoktur. Hak Teâlâ, **dördüncü** olarak, *"Âlemlerin Rabbi için insanların kalkacağı günde..."* (Mutaffifîn, 6) buyurmuştur. Bu ifadede, iki çeşit tehdid-i ilahî vardır.

Birincisi, insanların o günde, son derece korku, zillet ve ümitsizlik içinde kalkacak olmalarıdır.

İkincisi de, Allahu Teâlâ'nın bu âyette, kendisini "Âlemlerin Rabbi" olarak nitelemesidir.

Allah Haşirde Hükmetmeye Neden Lüzum Görsün?

Burada, şu şekilde bir soru söz konusudur: Sanki birisi, "(Ey Allahım), son derece azametli olmana rağmen, önemsiz, kıymetsiz, azıcık eksik ölçüp-tartma gibi şeyler için bu büyük kıyamet mahfilini (meclisini) hazırlamak, sana nasıl yakışır?" diye sormuştur. Cenâb-ı Hak ona, âdeta "Tanrının azameti, kudret ve hikmetteki azameti ile tam ve mükemmel olur. Kudretimin azameti, Âlemlerin Rabbi olmam ile ortaya çıkar, görünür. Fakat hikmetimin azameti, ancak bu değersiz (gibi görünen) azıcık eksik ölçüp tartmayla zulmedenden, mazlumun (haksızlığa uğrayanın) hakkını almasıyla ortaya çıkar. Çünkü bir şey ne kadar küçük ve değersiz olursa, ona ulaşan bilgi, o derece büyük ve mükemmel olmuş olur. Binâenaleyh hikmetimin azametini ortaya koymak için, kıyamet meclisinde, bütün evvelki ve sonraki mahlukatı hazır edeceğim ve eksik ölçüp tartanı (bile), bu azıcık eksik ölçüp-tartmadan dolayı hesaba çekeceğim" diyerek cevap vermiştir.

Üstad Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî, "mutaffif" kelimesi, hem ölçme, hem tartmada malın hem ayıbını gösterme, hem gizlemede, hem insaflı olmayı istemede, hem hakkı almada eksik yapmayı içine alır. Denilir ki: "Kendisi için hoşlanmadığı bir şeyi, Müslüman kardeşi için arzu eden kimse, insaflı[18] değildir. Muaşeret ve sohbet (dostluk) da bu cümledendir. İnsanların kusurlarını görüp, kendi kusurunu görmemek de bu cümledendir. Kendi hakkını insanlardan isterken, bu hakkı kendisi için istediği gibi, insanların hakkını vermemek de yine bu cümledendir. Delikanlı (yiğit) olan, insanların haklarını verip, kendisi için hiç kimseden hak talep etmeyendir."

İnkarcıların Hali

كَلَّآ اِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِى سِجِّينٍ ﴿٧﴾ وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا سِجِّينٌ ﴿٨﴾ كِتَابٌ مَرْقُومٌ ﴿٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٠﴾ اَلَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿١١﴾ وَمَا يُكَذِّبُ بِهٖٓ اِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ اَثِيمٍ ﴿١٢﴾ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ كَلَّآ اِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ ﴿١٦﴾ ثُمَّ يُقَالُ هٰذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَ ﴿١٧﴾

"Hayır, hayır. Çünkü kötülerin kitabı, muhakkak ki "siccîn"dedir. Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin? O yazılmış bir kitaptır. Yalanlayanların o gün vay haline. Ki onlar, o din gününü yalanlayanlardır. Halbuki onu, her haddi aşkın ve taşkın, günaha düşkün olandan başkası yalanlamaz. Onun karşısında âyetlerimiz okununca, "(Bunlar) evvelkilerin masallarıdır" der. Hayır, hayır. Bilakis onların kazanmakta oldukları şeyler, kalplerini paslandırmıştır. Hayır, hayır. Şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir. Hem sonra onlar, muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir. Sonra da (onlara), "İşte bu, sizin yalanlamakta olduğunuz şey" denilecek" (Mutaffifîn, 7-17).

18 Matbû nüshada, «فَلَيْسَ بِمَنْصَبٍ» şeklinde çıkmış, karine ile bu kelimenin «مُنْصِفٌ» (munsıf) yani, insaflı olduğunu düşündük, (Ç.)

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu günahın büyük bir günah olduğunu beyan edince, bunun peşinden eklerini ve bunların hükümlerini getirmiştir.

Kellâ Kelimesi

Bunlardan **birincisi**, âyetteki lafzın ifade ettiği hususdur. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Bu, bir caydırma ve tembih için olup, "Durum, onların, üzerinde bulundukları eksik ölçüp eksik tartma ve öldükten sonra dirilme ve hesaba çekilmekten, gaflet etme değildir. Binâenaleyh onlar bu halden vazgeçsinler.." anlamındadır. Buna göre, söz burada tamamlanmaktadır.

b) **Ebû Hâtime** şöyle demektedir: كَلَّا ، حَقًّا "gerçekten" manasında olup, kendisinden sonra gelenlerle ilgili olan bir başlangıç cümlesidir. Buna göre mana, "Gerçek şu ki, kâfirlerin kitabı siccîndedir" şeklinde olur. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

Kâfirlerin Defterleri Siccîndedir

İkincisi, Allahu Teâlâ, onları hafife alırcasına, facirlerin kitabını bayağılık ve önemsizlikle tavsif etmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: "es-Siccîn", belli bir şeyin alem (özel) ismi mi, yoksa manası olan müştak bir isim midir? Biz deriz ki, bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Siccîn

Birinci görüş: Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre bu kelime, belli bir şeyin alem (özel) ismidir. Bu görüşü benimseyenler de kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunların ekserisi, "**es-Siccîn**"in, yerin alt tabakasının, yani yedinci katın adı olduğu kanaatindedirler. Bu, **Atâ, Katâde, Mücâhid, Dahhâk** ve **İbn Abbas**'ın görüşüdür. **Berrâ** da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, سِجِّينٌ اَسْفَلَ سَبْعَ اَرَضِينَ *"Siccîn, yerin yedi kat tabakasının en aşağısının adıdır"*[19] buyurmuştur. **Atâ el-Horasanî** de, bu söze, "... İblis ve zürriyeti de oradadır" sözünü ilave etmiştir. **Ebû Hureyre**'nin rivâyetine göreyse Hz. Peygamber (s.a.s) سِجِّينٌ جُبٌّ فِى جَهَنَّم *"Siccîn, cehennemde bir kuyunun adıdır"* demiştir. **Kelbî** ve **Mücâhid** ise, "Siccîn, yedinci kat yerin altında bulunan bir kaya parçasının adıdır" demişlerdir.

İkinci görüş: Bu kelime, müştak bir isimdir. Buna göre "**siccîn**", "فِعِّيلٌ" vezninde olup, hapsetmek, darlaştırmak anlamlarına gelen "**sicn**" kökündendir.

19 Deylemi, 2/337.

Ve tıpkı, **"fısk"** kökünden olan **fıssîk** denilmesi gibidir. Bu, **Ebû Ubeyde, Müberred** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür.

Vahidî şöyle demektedir: "Bu görüş zayıf bir görüştür. "Siccîn" kelimesinin, Arapların tanımadığı kelimelerden oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin?"* hitabı olup, bu da, "Bu, senin ve kavminin bildiği şeyler cümlesinden değildir" demektir." Ben de derim ki, **Vâhidî**'nin yapmış olduğu izah zayıftır. Belki de Cenâb-ı Hak, "Siccîn"in durumunun büyüklüğünü belirtmek için, *"Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin"* buyurmuştur. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Din gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin?"* (İnfîtar, 17) âyetinde olduğu gibidir.

Keşşâf sahibi ise şöyle demektedir: "Doğru olan ise şudur: **Siccîn** kelimesi, "فِعِّيلٌ" vezninde olup, **"sicn"** kelimesinden türemiştir. Ama bu kelime burada, tıpkı "حَاتِمٌ" kelimesi gibi, sıfatlıktan nakledilmiş bir alem isim olup, munsarıf bir kelimedir. Çünkü bu kelimede, (gayr-i munsarıf olmanın sebeplerinden) sadece bir tanesi bulunup, bu da onun **alem** oluşudur.

İlliyyîn ile Siccîn'in Mukayesesi

Bunu iyice kavradığına göre biz diyoruz ki: Biz daha önce, Cenâb-ı Hakk'ın, birtakım şeyleri, kullarının kendileri ile, büyükleri (önderleri) arasındaki malum muamele tarzı üzerine getirdiğini ve anlattığını dile getirmiştik. Binâenaleyh, cennet, yükseklik, saflık, genişlik ve mukarreb meleklerin orada bulunmasıyla tavsif edilirken, **siccîn** ise, süflîlik (aşağılık), karanlık olup, darlık ve melûn şeytanların orada bulunmasıyla nitelenmiştir. Yüksekliğin, saflığın, genişliğin ve mukarreb meleklerin orada yer almasının, kemal ve izzet sıfatları zincirinden olduğunda bir şüphe yoktur. Bunların zıtlarının da, noksanlık ve zillet sıfatları halkasından olduğunda şüphe yoktur. Şimdi, kâfirler ve onların kitapları (amel defterleri), zillet ve aşağılık ile tavsif edilmek istenince, onların ve onların amel defterlerinin süflî, karanlık, dar ve şeytanların mevcut olduğu bir yerde bulunduğu; iyilerin kitapları da izzet ve kemal ile tavsif edilmek istenince de, bunların "illiyyîn"de bulundukları, mukarreb meleklerin de buna şahit oldukları ifade edilmiştir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, facirlerin amel defterlerinin siccîn'de olduğunu haber vermiş, daha sonra da "siccîn"i, *"O yazılmış bir kitaptır"* ifadesiyle tefsir etmiştir. Binâenleyh, buna göre âdeta, "Facirlerin kitapları, yazılmış bir kitaptadır.." denilmek istenmiştir. Peki, bu ne demektir? **Kaffâl**

bu soruyu cevaplar ve şöyle der: "Âyetteki "كِتَابٌ مَرْقُومٌ" kelimesi, "**siccîn**" kelimesinin bir tefsiri değildir. Tam aksine kelamın takdiri, "Hayır, facirlerin kitabı, siccîn'dedir. Şüphesiz ki, facirlerin kitabı, yazılmış (merkûm) bir kitaptır" şeklindedir. Bu izaha göre, âyetteki bu ifade, facirlerin kitabının şu iki sıfatla tavsif edildiğini gösterir:

a) Bu kitabın siccîn'de olması;

b) Yazılmış (merkûm) olması... Bu iki sıfat arasına giren, "وَمَا أَدْرٰيكَ مَا سِجِّينٌ" ifâdesi ise, cümle-i mu'tariza (ara cümlesi)dir. Allah en iyisini bilendir." Evlâ olanı, şöyle denilmesidir: Bu, iki kitaptan birinin diğerinde mevcut olduğunu söylemede imkânsız görülecek bir husus yoktur. Bu ya, facirlerin kitabının, şakî kimselerin hallerinin detayı hususunda kendisine müracaat edilen o temel ve aslî olan kitaba konulması suretiyle olur, yahut da facirlerin kitabında yazılı olanların siccîn adını alan o kitaba nakledilmesiyle olur.

Burada şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: "Kitâb" sözü ile, "kitâbet, yazmak" kastedilmiş olabilir. Buna göre bu ifade, manaca, "Facirlerin kitabeti, siccîn'dedir" şeklinde olur ki, bu da, "Onların amellerini yazım işlemleri, siccîn'de yapılmaktadır" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "**siccîn**"i, facirlerin tüm alevlerinin kendisinde yazılmış olduğu bir kitap olarak nitelemiştir.

Kitabun Merkum

Üçüncü soru: "كِتَابٌ مَرْقُومٌ" ne demektir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) "Onların amellerinin içinde yazılmış olduğu bir kitab..."

b) Bunun manası, "Cehenneme girmelerinin gerekli olduğu yazıldı" şeklindedir.

c) **Kaffâl** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, tıpkı, tacirin, elbiselerin kıymetini belirten etiketler vurması gibi, o kitabı etiketlemiş olduğu manasını kastetmiş olması da muhtemeldir. Binâenaleyh, aynen bunun gibi, facirin kitabı da, şakavetine (bedbahtlığına) delalet eden bir işaretle işaretlenmiştir.

d) Buradaki "مَرْقُومٌ" kelimesinin anlamı, mühürlenmiş, damgalanmış demektir. **Vâhidî,** "Bu doğrudur, çünkü "الْخَتْمُ" kelimesi, alâmet ve damga

anlamına gelir. Dolayısıyla, "مَرْقُومٌ" kelimesine مَخْتُومٌ "damgalanmış" manası verilebilir" demiştir.

e) Mana, tıpkı, damganın bezden silinmemesi gibi, "Onlar için yazılmış ve çizilmiş bir kitaptır.." şeklindedir.

Dini Yalan Sayanların O gün Vay Haline!

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ *"Yalanlayanların o gün vay haline..."* âyetine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ" (Mutaffifîn, 5) âyeti ile ilgili bir ifade olup, mana, "İnsanların, âlemlerin Rabbi için kalktığı günde, Allah'ın haberlerini yalanlayanların vay haline..." şeklinde olur.

b) Âyetteki, "مَرْقُومٌ" kelimesinin manası, "Kıyamet gününde kişinin şakavetine işaret eden bir işaretle işaretlenmiş bir kitaptır" şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Yalanlayanların o gün vay haline?"* buyurmuştur ki, bu, işte o günde o kitaptan dolayı vay o kimselerin haline..." demektir.

Yalanlayanın Üç Özelliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o günü yalanlayanların niteliklerinden de bahsederek, وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ * إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ *"Ki onlar, o din gününü yalanlayanlardır. Halbuki onu, her haddi aşkın ve taşkın, günaha düşkün olandan başkası yalanlamaz..."* buyurmuştur. Bu, "O günü ancak, bu üç sıfatı taşıyan kimseler yalanlar" demektir.

a) Bu kimsenin, haddi aşan olması... **"i'tidâ"**, hak olan yoldan sapmak, dışarı çıkmak, demektir.

b) **Esîm,** günaha düşkün olması "...أَثِيمٌ" kelimesi, alabildiğine günah ve isyanda bulunan kimse anlamındadır. Ben derim ki, insanın şöyle iki kuvvesi vardır:

1) Kuvve-i nazariyye, ki bunun doruk noktası, Hakkı, zâtı gereği tanımakta yatmaktadır.

2) Kuvve-i ameliyye... Ki, bunun da doruk noktası, hayrı, sırf onu yapmak, işlemek için tanımada yatmaktadır. Birincisinin zıddı, kişinin Allahu Teâlâ'yı, tavsif edilmesi caiz olmayan şeylerle tavsif etmektir. Zira, öldükten sonra dirilme, kıyamet... gibi şeylerin imkansız olduğunu söyleyen herkes, buna, Allah'ın ilmini ya külliyyât ve cüz'iyyât namına ne varsa tümüne taalluk ettiğini bilmemesinden, yahut da, Allah'ın kudretinin bütün mümkin varlıklara taalluk ettiğini bilmemesinden dolayı karşı çıkmıştır.

Binâenaleyh, işte ameli kuvvetin zıddı demek olan bu "**i'tidâ**", kişinin şehevî ve gadabî hisleriyle meşgul olmasıdır. Ki, böyle olan kimse de, "**esîm**"dir. Bu böyledir, zira "şehevî" ve "gadabî" kuvveleriyle meşgul olan kimse, nadiren ibadet ve taate vakit bulabilir. Böylece de bu, çoğu kez bu kimsenin, kıyamete (bihakkın) iman etmesine mani olur.

Din gününü yalanlayanların üçüncü sıfatı ise, إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ *"Onun karşısında âyetlerimiz okununca, "(Bunlar) evvelkilerin masallarıdır..." derler"* âyetinin ifade ettiği husus olup, bununla, nübüvveti inkâr edenler kastedilmiştir. Buna göre mana, "Ona Kur'ân okunduğu zaman, o, "Bu, evvelkilerin masallarıdır, düzmeceleridir" der" şeklinde olur.

Esatîr

Âyetteki, "أَسَاطِيرُ" kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) "Evvelkilerin yalanları..."

b) "Evvelkilerin haberleri ve Peygamber (s.a.s)'in, Kur'ân'ı, öncekilerden almış olması." Yani, bu kimse, Kur'ân'ın, Allah katından olmasını, işte bu yolla zedelemek ister.

Burada, şöyle bir diğer inceleme de yapılabilir: Bu üç sıfat ile, belli şahıslar mı kastedilmiştir, yoksa böyle bir şey yok mudur? Bu hususta da şöyle iki husus ileri sürülmüştür.

1) **Kelbî**'ye göre, âyetteki bu ifadelerle **Velîd İbnu'l-Muğîre** kastedilmiştir. Diğerlerine göre ise, bu ifadelerle, **Nadr İbnu'l-Hâris** kastedilmektir. **Velîd**'in kastedildiğini söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın Kalem Sûresi'ndeki, "وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ" diye başlayan (Kalem, 10-15) bölümü ile istidlâl etmişlerdir. Bu sebeple, buradaki şahsın **Velîd İbnu'l-Muğîre** olduğunu söylemişlerdir. Böyle olması halinde, âyetteki mana, "Kureyş'ten veya senin kavminden, din gününü ancak, haddi aşan ve günaha düşkün olanlar... yalanlar ki, işte bu da, o malum şahıstır" şeklinde olur.

2) Âyetteki bu ifade, bu sıfatları taşıyan herkes hakkında umumi ve genel bir ifadedir.

Kalbin Paslanması

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"Bilakis onların kazanmakta oldukları şeyler, kalplerini paslandırmıştır..."* âyetine gelince bu, "Durum, onların, "Bu, evvelkilerin masallarıdır.." şeklinde söylemeleri gibi değildir. Tam

aksine, onların geçmiş fiilleri, bu manevî kirin, pasın, onların kalplerinde meydana gelmesine sebep olmuştur" manasındadır.

Hem dilciler, hem de tefsirciler, âyette bulunan "الرَّيْنُ - رَانَ" kelimesinin ne demek olduğu hususunda çeşitli izahlar yapmışlardır:

Reyn

Dilcilere gelince, meselâ **Ebû Ubeyde** şöyle demektedir: "Bir şey, bir kimsenin kalbine galebe çaldığında, رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ "Onların kalplerini istila etti"; içki, sarhoşun aklını bürüdüğünde, "اَلْخَمْرُ تَرَيِنُّ عَلَى عَقْلِ السَّكْرَانِ" ve ölüm, ölen kimseye galip gelip de onu alıp götürdüğünde, "اَلْمَوْتُ يَرِينُ عَلَى الْمَيِّتِ" denilir." **Leys** de şöyle demektedir: "Uyku ve içki, başta kökleştiğinde, "رَانَ النُّعَاسُ وَالْمَخْرُ فِي الرَّأْسِ وَهُوَ يَرِينُ رَيْنًا وَرُيُونًا" denilir. **Hz. Ömer**'in, Cüheyneli **Useyfî** hakkında, borcu ona baskın çıktığı zaman söylemiş olduğu اَصْبَحَ قَدْ رَيْنَ بِهِ "Borcu onu istila eder oldu" sözü de bu anlamdadır.

Ebû Zeyd ise şöyle demektedir: "Bir kimse, içinden çıkamayacağı bir duruma düştüğünde, "رِينَ بِالرَّجُلِ - يُرَانُ بِهِ - رَيْنًا" denilir.." Ebû **Muaz en-Nahvî** de şöyle demektedir: "**Reyn**" kalbin günahlardan dolayı kararması; "**tab**", kalbin mühürlenmesi olup, bu, "**reyn**"den; "**akfâl**" da, "**tab**"dan daha ileri olup, bu da, kalbin kilitlenmesi, kılıflar içine gömülmesi demektir."

Zeccâc ise, şöyle der: "Arapçada, "Kalplerini bürüdü, sardı, istila etti" anlamında, "رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ" denilir. Nitekim "Günah kalbi bürüdü..." anlamında "رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ" denilir. "**Reyd**" de, tıpkı pas gibi, kalbi bürüyen şeydir. Ki, bunun bir benzeri de, **ayn** (dumanlanmak) kelimesidir.

Tefsircilere gelince, bunlar da bu konuda şu izahları yapmışlardır: **Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid**, "**Reyn**, günah üstüne günah işlemek, böylece de günahların kalbi kuşatarak onu bürüyüp, neticede de kalbin manen ölmesi demektir" demişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediği rivâyet edilmiştir: اِيَّاكُمْ وَالْمُحَقَّرَاتِ مِنَ الذُّنُوبِ فَاِنَّ الذَّنْبَ عَلَى الذَّنْبِ يُوقِدُ عَلَى صَاحِبِهِ جَحِيمًا ضَخْمَةً *"Küçük ve önemsiz addedilen günahlardan sakının. Çünkü, günah üstüne günah işlemek onları işleyenin üzerinde kocaman bir ateş tutuşturur"*[20] (Kişinin cehenneme girmesine sebep olur).

Mücâhid'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Kişinin kalbi, avucunun içi gibidir. Binâenaleyh kişi, bir günah işlediğinde, o orada kalır. Bir başka günah işleyince, bu da orada kalır. Derken, kalp bu karaktere bürünür. Ki, işte "**reyn**" budur." Diğer bazı zevât da şöyle demektedir: İnsan her

20 **Kenzü'l-Ummâl**, 4/10203-10204 (Banzer Hadis).

ne zaman günah işlerse, o kimsenin kalbinde siyah lekeler meydana gelir. Derken, bir gün kalbin tamamı siyahlaşır. Bu, **Ebû Hureyre**'nin hadisi olarak, merfu biçimde rivâyet edilen hadistir.

Günaha Alışkanlığın Küfre Götürmesi

Ben de derim ki: Bir şeyin tekrar tekrar yapılması, insanın önüne yerleşmiş bir melekenin meydana gelmesine sebep olur. Çünkü, mesela yazı yazmayı öğrenmek isteyen bir kimse, her ne zaman yazma işini çokça yaparsa, onun bu hususlaki yeteneği de o nispette gelişir. Derken bu iş, kişinin, yazmak işini, artık hiç düşünmeksizin yapabileceği bir noktaya ulaşır. Binâenaleyh, bu manevi yetenekler bir şeyi çokça yapmaktan kaynaklanınca, o yapılan işlerin her birinin, bu yeteneğin meydana gelmesinde bir tesiri vardır.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: İnsan, bazı günahları yapmaya devam ettiğinde, onun kalbinde, özünde bu günahları yapmaya karşı ruhani bir meleke oluşur. İşte günahın manası da, senin Allah'tan başkasıyla meşgul olmandır. Senin, Allah'tan başka, kendisiyle meşgul olduğun her şey ise, zulmettir, kara bir lekedir. Çünkü, günahların tümü, kara ve siyah lekelerdir. Bu melekeleri meydana getiren bu bayağı, aşağı ve süfli amellerin her birinin, o melekenin meydana gelmesinde bir tesir ve katkısı bulunmaktadır. İşte insanların, "İnsan, her ne zaman bir günah işlerse, onun kalbinde siyah bir leke oluşur. Derken, bir gün kalbinin tamamı kararır" şeklindeki sözlerinden kastedilen de budur. Bu melekelerin dereceleri, kuvvetli ve zayıf olma bakımından farklı farklı olunca, hiç şüphesiz, bu lekelerin ve karanlıkların derece ve miktarları da farklı farklı olur. Böylece de bunların bir kısmı "**reyn**", bir kısmı "**tab'**" , bir kısmı da, "**akfâl** - kilitler" olur.

Kâdî şöyle der: "Âyetteki, "**reyn**" ile onların kalplerinin değiştiği ve o kalpte bir engelin meydana geldiği manası kastedilmemiştir. Tam aksine, kastedilen şey, bu kimselerin zaman zaman, günaha girme cesaretini göstermeleri ve kalplerindeki duyguların tevbeyi terk etme ve o günahları söküp atmama istikametinde kuvvet kazanması, böylece bu işi sürdürmeleri, derken bir gün bu işten dönmelerinin kendilerine zor gelmesi kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu manevi pasın sebebinin, onların kendi "**kesb**"leri olduğunu beyan etmiştir. Halbuki, onların çokça günah

işlemelerinin, onların bu günahların kirini ve pasını kalplerinden atmalarına ve tevbe etmelerine mani olmadığı ise malumdur."

Ben derim ki, bir şeyi yapmaya veya yapmamaya götüren sebeplerin eşit olması halinde, o şeyin, o kişiden sudur etmesinin -mümkin varlığın müreccih olmaksızın meydana gelmesi imkansız olduğu için-, imkansız olduğunu ise daha önce beyan etmiştik. Binâenaleyh, o şeyin "mercûh -terk edilen, yapılmayan" olması halinde ise, bu işin olmaması daha uygun ve evladır. **Kâdî,** onların geçmiş fiilleri sebebiyle râcih olduklarını kabul edince, bu durumda bu günahların kirinin ve pasının kalpten sökülüp atılma işleminin imkansız olması gerekir. Bu sözün tamamı bu kitapta defalarca geçmiştir.

Rablerini Göremeyecek Olanlar

Cenâb-ı Hakk'ın, كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ *"Hayır hayır, şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir"* âyetine gelince, bil ki, âlimler bu ifâdesinin başındaki "كَلَّا" hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Keşşâf sahibi,** buradaki, "كَلَّا"nın, o kalplerde hükümran olan ve pas yapan o fiilden men etme manasında olduğunu söylemiştir.

2) **Kaffâl** şöyle der: "Allahu Teâlâ, diğer sûrelerde, bu haddi aşan günahkârın şöyle dediğini nakletmiştir: "Eğer ahiret gerçekten var ise, Allah orada da bana mal ve evlat verir." Daha sonra da Cenâb-ı Hak bu kimseyi, bu sözü hususunda yalanlayarak, *"Gayba mı muttali oldu, yoksa Allah katından (bu hususta) bir akit mi aldı?"* (Meryem, 78) ve *"Ben kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Andolsun ki, şâyet (muhal farz) Rabbime döndürülürsem, muhakkak ki onun katında benim için cennet vardır"* (Fussilet, 50) buyurmuştur. Bu, Kur'ân'da bahsi geçen şeylerden bir husus olunca, artık Allahu Teâlâ bunu burada zikretmemiş ve "كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ" buyurmuştur ki bu; "Durum, onların, "Ahirette kendileri için cennet vardır..." dedikleri gibi değildir. Tam aksine onlar, o gün, Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir" demektir.

3) Bu ifade tekrardır ve "...كَلَّا بَلْ رَانَ" âyetinde geçen "كَلَّا"nın aynısıdır.

Ru'yetullah Hakkında Mu'tezile'nin İtirazı

Âyetteki *"Hayır hayır, şüphesiz ki onlar, o gün Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir"* cümlesine gelince, âlimlerimiz bu ifadeye dayanarak, mü'minlerin, Allah'ı görecekleri hususunu dile getirmiş ve şöyle demişlerdir: Eğer böyle olmasaydı, âyetteki tahsisin bir manası olmazdı. Bu hususta

diğer bir izah da şöyledir: Allahu Teâlâ, buradaki perdelenme işini, kâfirlere bir tehdit ve bir vaîd sadedinde getirmiştir. Binâenaleyh, kâfirler için bir tehdit ve bir vaîd olarak ileri sürülen şeyin ise, mü'minler hakkında düşünülmesi caiz değildir. Bu sebeple, mü'minler hakkında böyle bir perdelenmenin olmaması gerekir. Mu'tezile buna şu bakımlardan cevap verir:

1) **Cübbâî** şöyle der: "Âyetteki bu ifade, "Onlar, Rablerinin rahmetinden perdelenmişlerdir. Yani, men edilmişlerdir" şeklinde olup, bu tıpkı feraizde, "Kardeşler, anneyi, üç'te bir'den hacbederler, engel olurlar" denilmesi gibidir. Eve girmeye mani olan kimseye de, "Hâcib-bekçi, kapıcı, mani olucu" denilmesi de böyledir. Çünkü, bu kimse, içerdekinin görülmesine mani olur.

2) **Ebû Müslim** şöyle demektedir: "Âyetteki "لَمَحْجُوبُونَ" kelimesi, "Mukarreb yakınlaştırılmışlar değillerdir" anlamındadır. Çünkü "**hicâb**" reddetmek demek olup, bu ise, kabul etmenin zıddıdır. Buna göre mana, "öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden bu kimseler, Allah'ın huzuruna kabul edilmeyip, Allah'ın nezdinde makbul kimseler değillerdir" şeklinde olup, bu da, *"Allah, kıyamet gününde onlarla konuşmaz, onlara rahmet nazariyle bakmaz; onları tezkiye etmez..."* (Âl-i İmran, 77) âyetinden anlaşılan hususdur."

3) **Ka'bî** de şöyle der: "**Hicâb**", "görmeme" demek değildir. Çünkü Arapçada bazen bir kimse emiri uzaktan görse bile, "مُحِبَ فُلَانٌ عَنِ الْأَمِيرِ" "Falanca, emirden perdelendi" denilir. "**Hicâb**", "görmeme"den ibaret olmayınca, bu istidlâl sakıt olur, tam aksine, âyetin bu ifadesinin, kişinin, Allah'ın rahmetini bulmaktan men edilmiş olduğu anlamına hamledilmesi gerekir.

4) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Onların bundan perdelenmeleri, onları hafife alıp, yardımsız ve çaresiz bırakarak aşağılamayı temsil etmektir. Çünkü, hükümdarların huzuruna girmeye ancak, onlar nezdinde kerim olan kimselere izin verilir; onların yanına girmekten de ancak, onlar nezdinde hor ve hakir olanlar men edilir." Buna şöyle cevap verilir: Bir şeyi görmekten men edilen kimse hakkında, onun, ondan perdelendiği, men olunduğunun söylenebileceği hususunda hiç şüphe yoktur. Aynı şekilde, emirin huzuruna girmekten men olunan kimse için de, "O ondan perdelendi.." ifadesi kullankılır. Ve yine "Anne, kardeşler sebebiyle, (mirâsta), sülüsü (üçte bir hisseyi) almaktan hacbolundu (men olundu) denilir. İşte biz kelimenin böylesi kullanışları olduğunu görünce, lafzî müşterekliği savuşturmak için, lafzın, bu yerler arasında müşterek bir mefhum hususunda

hakiki manaya alınması gerekli olur. Ki bu da, men etmek anlamındadır. Birinci durumda men etmek, görmekten men etme şeklinde varid olmuştur. İkincide, hükümdarın yanına yaklaşmaktan; üçüncüde, sülüsü hak etmekten men etme şeklinde meydana gelmiştir.

Bu durumda âyetin takdiri şöyle olur: "Hayır, onlar o zaman Rablerinden men olunmuşlardır." Men olunma ise ancak, Allah'a nisbet edildiğinde kul için sabit ve caiz olan şeye göre tahakkuk eder. Bu ise, ya ilimdir, ya da görme... Bunu ilim manasına almak mümkün değildir; çünkü, bunun, kâfirler için bulunduğu ittifakla sabittir. O zaman bunu, görmek manasına hamletmek vacip olur. Bunu rahmet manasına hamletmeye gelince, bu, delil olmaksızın zahir manadan sapmak olur. İşte, **Keşşâf sahibi**'nin söylediği şey de, delilsiz olarak zahiri terk etmektir.

Öte yandan, bizim görüşümüzü teyit eden başka bir husus ta müfessirlerin açıklamalarıdır. **Mukâtil,** "Âyetin manası şu şekildedir: Onlar, arz olunma ve hesaba çekilmeden sonra Rablerini göremezler. Mü'minler ise Rablerini görürler.." derken, **Kelbî,** "Cenab-ı Hak şöyle buyurur: Onlar, Rablerini görmekten ve O'na bakmaktan men olunurlar. Mü'min ise Rabbine bakmaktan men olunmaz.." demiştir.

Mâlik İbn Enes'e bu âyet hakkında sorulduğunda, o şöyle demiştir: "Allah düşmanları men olunup da O'nu göremeyince, şüphesiz ki Cenâb-ı Hakk'ın, kendi dostlarına tecelli edip, onların O'nu görmeleri gerekir." **Şâfiî**'den de, "Bir topluluk gazâb-ı ilahîden dolayı bundan men olununca, bu, başka bir topluluğun ilâhi rıza vesilesiyle O'nu göreceğine delalet eder" dediği rivâyet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ اِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ *"Hem sonra onlar, muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir"* ifadesine gelince, bunun manası şudur: "Onlar, kıyamet meydanında, ya bizim görüşümüze göre Allah'ı görmekten, ya da **Mu'tezile**'nin kavline göre Allah'ın rahmetinden perdelenince, işte o zaman onların ateşe götürülmeleri emrolunur. Sonra, ateşe girdiklerinde de ölümden sonra dirilme ve cezayı yalanladıkları için kınanırlar ve böylece de onlara, هٰذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ *"İşte bu, sizin yalanlamakta olduğunuz şey..."* Şimdi onu apaçık biçimde gördünüz. Tadın bakalım onu..." denilir.

Ebrarın Defterleri

كَلَّآ اِنَّ كِتَابَ الْاَبْرَارِ لَفِى عِلِّيِّينَ ﴿١٨﴾ وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا عِلِّيُّونَ ﴿١٩﴾ كِتَابٌ مَرْقُومٌ ﴿٢٠﴾ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢١﴾

"Hayır hayır... iyilerin kitabı, hiç şüphesiz "İlliyyîn"dedir. "İlliyyîn"in ne olduğunu sen nereden bileceksin ki? (O), yazılmış bir kitaptır. Ki, huzurunda mukarreb melekler bulunur..." (Mutaffifîn, 18-21).

Bil ki, Cenâb-ı Hak hile yapan günahkârların durumunu zikredince, bunun peşinden hile yapmayan iyi kulların durumunu zikretmiş ve كَلَّا "Hayır, hayır" buyurmuştur. Yani, "Durum, ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden ve Allah'ın kitabının öncekilerin masalları olduğunu öne süren bu facir ve kâfirlerin zannettiği gibi değildir.." demektir. Şunu bil ki, dil âlimlerinin, "عِلِّيِّينَ" kelimesi hakkında muhtelif görüşleri bulunmakta, aynı şekilde müfessirlerin de değişik açıklamaları bulunmaktadır.

Dil âlimlerine gelince, **Ebu'l-Feth el-Mevsulî** şunu demiştir: "Bu kelime, "عِلِّيُّونَ" (İlliyyûn) kelimesinin çoğulu olup, bu lafız da, "**uluvv**" kökünden "فَعِّيلٌ" veznindedir.." **Zeccâc**, "Bu kelimenin i'rabı, cemi kelimelerin i'rabı gibidir. Çünkü bu kelime çoğul bir lafız üzere bulunur. Nitekim sen "Bunlar yaşlı adamlardır" "هٰذِهِ قَنْسَرُونَ" ve رَاَيْتُ قَنْسَرِينَ "Yaşlı adamlar gördüm..." dersin.

Müfessirlere gelince, **İbn-i Abbas**'ın, bunun dördüncü kat sema; bir başka rivâyete göre de, bunun, yedinci kat sema olduğunu söylediği rivâyet olunmuştur. **Katâde** ve **Mukâtil** ise, bunun yedinci kat semanın üstündeki Arş'ın sağ direği olduğunu söylemişlerdir. **Dahhâk**'a göre ise bu, **Sidre-i Müntehâ**'dır. **Ferrâ** ise, "Cenâb-ı Hak bununla, nihâyeti olmayan, kat kat yükseklikleri murat etmiştir..." demektedir. **Zeccâc**'a göre ise bu, en yüksek mekandır. Diğer bazı âlimler ise, bunun, celâl-i ilâhî ile korunmuş olan yüce mertebeler olduğunu, Allah'ın bu mertebeleri ta'zim edip, yücelttiğini söylerken, diğer bazıları ise bunun anlamının, "Meleklerin amellerinin yazıldığı kitabın yanındadır..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân'ın zahiri de bu sonuncu görüşe delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber (s.a.s)'e, aslında bunun onun tarafından bilindiğine,

pek yakında da bunu anlayacağına dikkat çekmek üzere, *"İlliyyîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin ki?"* demiştir. Böylece, bu iyi kulların kitabının, huzurunda mukarreb melekler bulunan bu mühürlü ve yazılı kitap içinde olduğunu beyan etmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, nasıl ki o meleklere Levh-i Mahfuz'un korunmasını havale etmişse, aynı şekilde onları, iyi kulların kitaplarını da, onu ta'zim ve tebcil için, kitabın anası olan o kitabın (Levh-i Mahfuz'un) yanında muhafaza etmekle görevlendirmiştir. Yine, hafaza melekleri iyi kulların amel defterlerini yukarı yükselttiklerinde, bunları bu mukarreb meleklere teslim edip, onların da bu kitapları, tıpkı kendi öz kitaplarını muhafaza ettikleri gibi koruyup gözetmeleri; ya da, hafaza meleklerinin o sahifelerde bulunan şeyleri korumakla mukarreb meleklerin görevlendirilmiş olduğu o kitaba aktarmaları.. da imkansız değildir. Böylece, onların bunu bilmeleri, o iyi kullar için lehte şehadet olmuş olur. Böylece de kolay bir şekilde hesaba çekilirler. Çünkü bu mukarreb melekler iyi kullar için, hafızalarında olan amellere göre şahitlik eder. İşte bu kitap da semada bulununca, illiyyîn'in yedinci kat semada olduğunu söyleyen kimsenin görüşü doğru olmuş, böylece de bu hususstaki görüşler birbirine yaklaşmış olur. O halde, bizim zikrettiğimiz görüş daha evla olmuş olur.

Bil ki, bu âyetin tefsiri hususunda en muteber şey, bizim daha önce beyan etmiş olduğumuz şu açıklamadır: Yükseklik, yücelik, genişlik, ziya ve taharet gibi nitelikler, mutluluk alâmetlerindendir. Aşağılık, süflilik, darlık, zulmet ise, şekavet alâmetlerindendir. Facirlerin kitabının aşağıların en aşağısına; en dar yere konulmasından amaç, onları hor ve zelil kılmak olunca, iyi kulların kitabının da yücelerin en yücesine konulmasından ve meleklerin de onlara şahitlik yapmasından kastedilen de, onları yüceltmek, kadr ü kıymetlerini ortaya koymaktır. Âyette bir başka izah tarzı daha vardır ki, buna göre, "**el-Kitab**"dan maksat, kitabettir, yazmaktır. O halde mana şöyle olur: "İyi kulların amellerinin yazılışı, illiyyîn'dedir." Daha sonra ise, illiyyîn'in, yazılı bir kitap olduğu, içinde de iyi kulların amellerinin bir arada getirilmiş bulunduğu dile getirilmiştir. Bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

Kitâbun Merkûm

Âyet-i kerimedeki "كِتَابٌ مَرْقُومٌ" hakkında iki görüş vardır:

1) **Kitâb-ı merkûm** ile kastedilen, onların amellerinin yazıldığı kitaptır.

2) Bu, illiyyîn'e konulmuş olan bir kitap olup, bunda, Cenâb-ı Hakk'ın iyi kullar için hazırlanmış olduğu ikramlar ve mükâfatlar yazılıdır. Ulemâ bu "kitap" hakkında ihtilafa düşmüştür. Bu cümleden olmak üzere **Mukâtil**, "O şeyler, o iyi kullar için, Arş'ın ayağına yazılmıştır" derken, **İbn Abbas**'tan da, onun, Arş'ın altına asılı, zebercedden bir levhaya yazılı olduğu nakledilmiştir. Diğer âlimler ise, bunun, onların neşe ve sevinçlerini arttıracak bir biçimde yazılmış olan bir kitap olduğunu; bunun da, kitapları, hoşlarına gitmeyecek şeylerle yazılmış olan facirlerin kitabının zıddı bir durum ile meydana geleceğini söylemişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ki huzurunda mukarreb melekler bulunur"* ifadesi de bu manaya delalet eder. Bunun anlamı, "illiyyîn'de bulunan melekler yazılı olan şeyin yanında bulunur ve ona şahitlik yaparlar" şeklindedir. Bunun, amellerin yazılı olduğu kitap anlamına geldiğini söyleyen kimse ise, bunun manasının, "Hafaza meleği bu kitabı illiyyîn'e çıkardığı vakit, mukarreb melekler, mü'mine ikram ve izzet olsun diye bu kitabın yanında dururlar..." şeklinde olduğunu söyler.

Ebrar Naîm Cennetlerindedir

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٢٣﴾ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿٢٤﴾ يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴿٢٦﴾ وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

"Şüphesiz o iyiler nimet içinde, tahtlar üzerinde (nimetleri) temaşa edeceklerdir. Öyle ki sen o nimetin güzelliğini yüzlerinde tanırsın. Onlara mühürlü halis bir şaraptan içirilecek. Ki onun sonu bir misktir. O halde, nefaset isteyenler bunu arzu etmeliler. (O içeceğin) katkısı tesnîmdendir. (O), bir pınardır ki, mukarrebler onu içerler..."
(Mutaffifîn, 22-28).

Bil ki, Cenâb-ı Hak önceki âyette onların kitablarını tazim edip yüceltince, bu âyetle de onların mertebelerini tebcil edip övdü ve إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي

نَعِيمٍ *"Şüphesiz o iyiler nimet içindedir"* buyurdu. Daha sonra da, bu nimetin nasıl olacağını şu üç şekilde beyan etti:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ *"Tahtlar üzerinde (nimetleri) temaşa edeceklerdir"* âyetinin ifade ettiği husus. **Kaffâl,** "**el-erâik**"in, divan ve koltuklar anlamına geldiğini söylemiştir. Onlara göre, oturulan şey böyle olduğu zaman ancak "**erîke-erâik**" diye isimlendirilir. Rivâyet olunduğuna göre **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: Biz, "erîke"nin ne olduğunu bilmiyorduk. Derken, Yemenli birisine rastladık da, o bize, kendileri yanında, "erîke"nin bu anlama geldiğini söyledi.

"Nazar Etme"nin Buradaki Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, "يَنْظُرُونَ" ifadesine gelince, bu konuda şu üç izah yapılabilir:

a) Onlar, cennette, huriler, hizmetçi, gılman, çeşitli yiyecek, içecek, giyecek, binit vb. türden muhtelif nimetlere bakarlar. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) يَلْحَظُ الْمُؤْمِنُ فَيَحِيطُ بِكُلِّ مَا اَتَاهُ اللهُ وَاِنْ اَدْنَاهُمْ يَرَاءَى لَهُ مِثْلَ سَعَةِ الدُّنْيَا *"Mü'min şöyle durup düşünür de, Allah'ın kendisine verdiği her şeyi, kuşatıcı bir biçimde görür... Bir de bakar ki, onun için, dünyanın genişliği (kadar büyük) gözükür".*

b) **Mukâtil** de bu ifadeye, "Cehennemde azap çeken düşmanlarına bakarlar" manasını vermiştir.

c) Bu, "Onlar, herhangi bir şeyi arzuladıklarında, ona bakarlar da, bu şey o anda, onların önünde hazır olur" demektir.

Bil ki, bu üç izahın üçü de, tek bir cinsin türleri kabilinden olup, bu tek cins de, bunların bakılabilen şeyler cümlesinden olmasıdır. Binâenaleyh, âyetin lafzını bunların tümüne hamletmek gerekir.

Ama, bunların tümünden, daha kıymetli olan ve benim de şu anda hatırıma gelen bir dördüncü tefsir de şudur: Âyetin manası, "Onlar Rablerine bakarlar" şeklindedir. Bu tefsir, Cenâb-ı Hakk'ın daha sonra beyan buyurduğu, *"Öyle ki sen o nimetin güzelliğini yüzlerinde tanırsın"* (Mutaffifîn, 23) ifadesiyle de güç kazanır. Çünkü, "güzellik"le iç içe olan bakış da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün birtakım yüzler vardır ki, güleçtir. Rablerine bakmaktadır"* (Kıyame, 22-23) buyurduğu gibi, Allah'ı görmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, ahiretteki lezzet veren şeylerin en büyüğü ile işe başlamış olması

da bunu teyit eder. Bu lezzetlerin en büyüğü de, Allah'ı görmekten başka bir şey değildir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ *"Öyle ki sen, o nimetin güzelliğini yüzlerinde tanırsın..."* âyetinin beyan ettiği husus olup, bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "Sen onları gördüğünde, yüzünde buna delalet eden emareler sebebiyle, onların nimet ehli olduklarını anlarsın.." demektir. Sonra bu emarelerin ne olduğu hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"O gün bazı yüzler vardır ki, aydınlık, güleç ve sevinçlidir..."* (Abese, 33-39) buyurduğu gibi, onların yüzlerinde müşahede edilen güleçlik ve parlaklıktır.

b) **Atâ** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, onların yüzlerindeki nûru, güzelliği, parlaklığı ve beyazlığı, hiç kimsenin anlatamayacağı bir biçimde artırır." "**Nadra**"nın ne demek olduğu ise, Kıyâme Sûresi 23. âyetin tefsirinde geçti.

İKİNCİ MESELE

Meçhul olarak ve "تُعَرَّفُ نَضْرَةُ النَّعِيمِ" şeklinde merfu olarak da okunmuştur.

Rahîk-i Mahtum

3) Cenâb-ı Hakk'ın يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ *"Onlara mühürlü halis bir şaraptan içirilecek"* âyetinin ifade ettiği husus... Bununla ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "**rahîk**" kelimesinin ne demek olduğu hususundadır. **Leys**, "**Rahîk**", içki manasınadır" der ve **Hassân**'ın şu beytini delil getirir:

بَرَدَى يُصَفَّقُ بِالرَّحِيقِ السَّلْسَلِ

"(Âdeta) içimi hoş, lezzetli bir içkiyle doldurulmakta olan Beredâ ırmağı..." **Ebû Ubeyde** ve **Zeccâc** ise, "**rahîk**"in, içinde, onu bozacak herhangi bir şey bulunmayan halis bir içki olduğunu söylemişlerdir. Belki de bu, Hak Teâlâ'nın, *"Onda sarhoş etme özelliği yok"* (Sâffât, 47) diye anlattığı içkidir.

Bu Cennet Rahîki'nin (İçkisinin) Özellikleri

Birinci özellik: Onun **"mahtûm"** (mühürlü) oluşudur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **Kaffâl** şöyle der: "Ehl-i cennetin, dünya örfünde de, kıymetli şeylerin mühürlenip, ağzının sıkıca kapatılıp korunması gibi, korunmak suretiyle onlara bir ikram olsun diye, ağzı mühürlenmiş içkilerden içmeleri muhtemeldir. Hak Teâlâ'nın da, *"İçenler için bir lezzet olan içki nehirleri..."* (Muhammed, 15) diye ifade ettiği gibi, cennette, akan başka içki ırmakları da vardır. Fakat bu mühürlü içkiler, o akan içkilerden daha kıymetlidir.

2) **Ebû Ubeyde, Müberred** ve **Zeccâc, "mahtûm"**un, kendisi için bir hitâm, yani netice bulunan şey olduğunu söylemişlerdir.

3) **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'dan rivâyet olunduğuna göre bu, "karışmış" manasınadır. **Vâhidî "Abdullah b. Mes'ûd**'un söylediği şey, "**mahtûm**" kelimesinin tefsiri değildir. Çünkü "**hatm**", karışma manasına gelmez. Fakat bu içkinin bir neticesi vardır. Bu da, onun misk gibi kokmasıdır. Bundan dolayı o, "mahtûm"u, "karışmış" manasına almıştır. Çünkü ona misk kokusu karışmamış olsaydı, onda misk kokusu bulunmazdı" demiştir.

4) **Mücâhid, "mahtûm"**a, çamurla (ağzı sıvanmış) manasını vermiştir. **Vâhidî** şöyle der: "O içki (kaplarının) çamurla (ağzının) sıvanıp, ağzının iyice kapatılması ile kastedilen, iyi kimseler onun mührünü bozup ağzını açıncaya kadar, hiçbir elin ona dokunmamasıdır." Bu izahların en doğru olanı, **Kaffâl**'ın yaptığı ilk izahtır.

Hitamı Misktir

İkinci özellik: خِتَامُهُ مِسْكٌ *"Onun sonunun bir misk"* olmasıdır. Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) **Kaffâl,** "Bunun manası şudur: "O içkinin bulunduğu şişenin başı misk ile mühürlenmiştir ve tıpkı (dünyada) içki şişelerinin başlarının tıpalanıp çamurla sıvanması gibidir. Binâenaleyh bu misk yaş olduğu için, kendine o mühür basılabilmiştir." Bu izah, âyetin tefsiri sadedinde, **Kaffâl**'dan naklettiğimiz, yukarıdaki izaha uygun bir izahtır.

b) Bundan maksat, o içkinin neticesinin misk olmasıdır, yani içen için bunun misk kokusuyla sona ermesidir. Bu izah da, âyetin tefsiri olarak yukarıda **Ebû Ubeyde**'den naklettiğimiz görüşe uygun bir izahtır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "bu, kendisi için bir netice bulunan bir içkidir.." demiş ve sonra da o neticenin ne olduğunu açıklayarak, "O netice misktir, yani, kim onu içerse, bu içmesi misk kokusu ile neticelenir" demek istemiştir. Bu, **Alkame, Dahhâk, Said b. Cübeyr, Mukâtil** ve **Katâde**'nin görüşü olup,

bunlar şöyle derler: "Bu içkiyi içen, ağzını son yudumundan ayırdığı zaman, içkinin kokusunu tıpkı misk gibi bulur."

Buna göre mana, bu kimse, içkisini bitirince, tadının hoşluğunun yanı sıra, onun lezzetini ve en güzel kokusunu bulur. Çünkü "**hitâm**", her bir şeyin sonu demektir. Nitekim Arapçada da, "Kur'ân'ı hatmettim" ve "Ameller de hitamlarına göredir" denilir. **Hz. Ali** (r.a)'nin kıraati de bunun bu manada olduğunu te'kid eder. **Kisâî** de bunu tercih etmiştir. Çünkü o da, bu âyeti, "خَاتَمُهُ مِسْكٌ" şeklinde okumuştur. Bu tıpkı, "**hâtemu'n-nebiyyîn**" denilmesi gibidir. **Ferrâ** bu iki ifadenin manaca birbirlerine yakın olduklarını; fakat "**hâtem**"in isim, "**hitâm**"ın ise mastar olduğunu; bunun tıpkı Arapların هُوَ كَرِيمُ الطِّبَاعِ اَوِ الطَّابِعِ "O, karakteri iyi olandır" deyişlerindeki gibi olduğunu söylemiştir.

c) Bu "O içkiye karıştırılmış olan şey misktir" manasındadır. Âlimler, bu hususta "İçkiye misk karıştırınca, tadı ve kokusu güzelleşir" demişlerdir. Ben de derim ki: "Belki de kastedilen, bu güzel ve sıcak kokularla karıştırılmış bu içkinin, hazmı kolaylaştırdığını ve şehveti kuvvetlendirdiğini anlatmaktır. Belki bundan da maksat, ehl-i cennetin şehevi hislerinin kuvvetine ve bedenlerinin sağlamlığına işarettir. Bu görüşü, **Sa'îd b. Cübeyr, Esved**'den, **Esved**'de **Hz. Âişe** (r.a)'den rivâyet etmiştir. Buna göre **Hz. Âişe** (r.a) şöyle demiştir: "Kadın tînî-mührü seçer." **Ebu'd-Derdâ**, bunun, tıpkı gümüşî renkte bir içki olduğunu, cennetliklerin içki âlemlerini bununla bitirdiklerini, eğer dünyada iken bir insan elini ona batırıp çıkaracak olsaydı, dünyadaki bütün canlıların onun kokusunu duyabileceklerini söylemiştir.

Ulaşmak İçin Yarışa Değer Olması

Üçüncü özellik: Hak Teâlâ وَفِى ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ *"O halde nefaset isteyenler bunu arzu etmeli, yarışanlar bunun için yarışmalı"* âyetinin ifade ettiği hususdur. **Vâhidî,** "Birisi, bir şey hususunda cimrilik edip bu şeyin bir başkasına geçmediği zaman, "نَفَسْتُ عَلَيْهِ الشَّيْءَ - اَنْفُسُهُ - نَفَاسَةً" denilir. Buradaki "**tenâfüs**" de, bu kökten "tefa'ul" babında olup, iki şahıstan her birinin âdeta o şeyin kendinde kalmasını istemesi manasınadır. Buna göre mana, "O içki için istekli olanlar, Allah'ın taatine üşüşmek-koşuşmak suretiyle isteklerini ortaya koysun, yarışsınlar" şeklindedir" demiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ'nın buna alabildiğine teşvik edişi, bu içkinin son derece kıymetli olduğunu gösterir ve bunda, bulanık, hızlıca, son bulan

nimetler hususunda değil de böylesine kıymetli ve sürekli nimetler için yarışılması gerektiğine bir işaret vardır.

Tesnîm Mizaçlı

Dördüncü özellik: وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ *"Katkısı tesnîm'dendir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Tesnîm", cennette bizzat bir çeşmenin özel ismidir. Ona bu ad, bir şeyi yüceltme manasındaki, **"tesnîm"** kökünden verilmiştir. Çünkü bu çeşme, ya cennetteki içeceklerin en kıymetlisi olduğu için, yahut, "Bu, su yukarıdan akar, böylece onların kaplarına dökülür, dolar" diye rivâyet edildiği üzere, yüksekten aktığı için; yahut da, doldurma özelliğinin kuvvetli ve hızlı oluşundan ötürü, her şeye yetip, hepsini doldurmasından ötürü; yahut da akarken, çağlayarak akışından ötürü, **"tesnîm"** diye isimlendirilmiştir. Çünkü böyle çağlayarak akışına da **"tesnîm"** denilir. Zira kelime aslında, yükseklik ve yücelik manasında kullanılır. Mesela, devenin hörgücü manasındaki, **"senâm"** da bu köktendir. Yine duvarın üzerine çıktım" manasında, "تَسَنَّمْتُ الْحَائِطَ" denilişi de böyledir.

Müfessirlerin görüşüne gelince, **Meymûn b. Mihran**'ın rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a)'a, "tesnîm" sorulunca o, "Bu, Allah'ın, *"Hiç kimse, göz aydınlığı (müjde) olarak kendileri için nelerin gizlendiğini bilemez"* (Secde, 17) âyetiyle bahsettiği şeylerdendir" demiştir. **Hasan el-Basrî**'nin şu sözü de buna yakın bir manadadır: **"Tesnîm,** Allahu Teâlâ'nın ehli cennet için saklı tuttuğu (sürpriz olarak hazırladığı) şeylerden biridir." **Vâhidî** şöyle der: "Bu izaha göre, **"tesnîm"**in bir iştikâkı yoktur, bu bir alem (özel) isimdir." **İkrime**'nin ise, **"tesnîm"**e **"teşrif"** (kıymetli-şerefli) manası verdiği söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, **"tesnîm"**in, mukarreb kulların içeceği bir cennet çeşmesi olduğunu belirtmiştir. **İbn Abbas** (r.a), "Cennet ehlinin içeceklerinin en kıymetlisi, **"tesnîm"**dir. Çünkü bundan hâlis olarak, sadece mukarrebler içecek, ashab-ı yemîn (yani diğer cennetlikler) ise, bunu başka (içkilere) karışmış olarak içecekler" demiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, Vâkıa Sûresi'nde, mükellefleri, "mukarrebler", "ashab-ı yemîn" ve "ashab-ı şimal" diye üçe ayırmıştır. Sonra Allahu Teâlâ bu sûrede zikredilenlere, cennette ne tür ikramlarda bulunacağından bahsederken, bunların içkilerinin, mukarreblerin içkilerinden karıştırılmış içkiler olduğunu belirtince, bu tefsir ettiğimiz âyetlerde bahsedilenlerin, ashab-ı yemin olduğunu anlıyoruz.

Ben derim ki: Bu, cennetteki çeşmelerin, fazilet bakımından farklı farklı olduklarına delalet eder. O halde, "**tesnîm**", cennet çeşmelerinin en faziletlisi ve kıymetlisi, keza mukarrebler de ehl-i cennetin en faziletlileridir. Ruhani cennetler açısından "**tesnîm**", marifetullah'tır. Bakışların en lezzetlisi, kerîm Allah'ın vechine bakmaktır. "**Rahîk**" de, mevcûdât âlemini mütalaa etmekten duyulan sevinçtir. Buna göre, "mukarrebler, ancak tesnimden içerler" sözünün manası, "Onlar, Allah'ın kerim vechini mütalaa etmekle (marifetullah'la) meşgul olurlar; "Ashab-ı yemin'in içkileri katkılıdır" sözünün manası, "Onların bakışları bazen Allah'a, bazen de mahlûkatınadır" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Ayn" kelimesi, medh üzere mansubdur. **Zeccâc** bunun "hal" olarak mansub olduğunu söylemiştir. Âyetteki, "يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ" ifadesi de, tıpkı "يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللهِ" âyeti gibi olup, bu âyetin tefsiri, Dehr (İnsan), 6. âyette geçti.

Mücrimlerin Ahiretteki Durumu

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

"Mücrimler, iman edenlere gülerlerdi; yanlarından geçerlerken, birbirlerine kaş-göz işaretleri yaparlardı. Ailelerine döndükleri vakit, (bu maskaralıklarından) zevk duyarak dönerlerdi. Onları gördükleri zaman, "Bunlar muhakkak ki sapıklar" derlerdi. Halbuki bunlar, onların üzerine gözcüler olarak gönderilmemişlerdi. Bugün ise, iman edenler o kâfirlere gülüyorlar, tahtlar üzerinde onlara bakarak... O kâfirler işleyegeldiklerinin cezasına çarpıldılar mı?" (Mutaffifîn, 29-36).

Bil ki Hak Sübhanehû ve Teâlâ, iyi kimselere ahirette yapacağı ikramları dile getirince, bundan sonra o kâfirlerin, iyilere dünyada iken yaptıkları muamelelerin kötülüklerinden, onlarla istihza edip, onlara gülüşlerinden bahsetmiş, daha sonra da bu işin kâfirler için tersine döneceğini beyan etmiştir. Bundan maksat, mü'minleri teselli etmek ve onların kalplerini güçlendirmektir.

Bu âyetlerle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Nüzul Ortamı**

Müfessirler bunun sebeb-i nüzulü olarak şu iki şeyi zikretmişlerdir:

1) Âyetteki, *"mücrimler"*den, **Ebû Cehil, Velid b. Muğire, As b. Vâil es-Sehmî** gibi kodaman müşrikler kastedilmiş olup, bunlar **Ammar, Suheyb, Bilâl** (r.a) gibi fakir Müslümanlara gülüyor ve onlarla alay ediyorlardı.

2) **Hz. Ali** (r.a), bir Müslüman cemaat ile geliyordu. Derken münafıklar, onlarla alay edip, üzerlerine güldüler, birbirlerine kaş-göz işaretlerinde bulundular. Sonra kendi eş ve dostlarının yanlarına döndüklerinde, "Biz bugün kelleri gördük" dediler ve buna hep beraber gülüştüler. İşte bu âyet, bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in daha yanına varmadan indi.

İKİNCİ MESELE: **Kâfirlerin Dört Vasfı**

Allahu Teâlâ, o kâfirlerin, şu dört kötü muamelelerinden bahsetmiştir:

1) *"Günah işleyenler, iman edenlere gülerlerdi"* âyetinin ifade ettiği husus... Bu, "o kâfirler, bunlarla ve bunların diniyle alay ediyorlar" demektir.

2) *"Yanlarından geçerlerken, birbirlerine kaş-göz işaretleri yaparlardı"* âyetinin ifâde ettiği husus... Buradaki "يَتَغَامَزُونَ" fiili, "**gamz**" mastarından "**tefâul**" babındadır. "**Gamz**", ayıplama manasına da gelmektedir. Çünkü birisi birisini ayıpladığında, "غَمَزَهُ" denilir. Yine "kendisinde ayıplanacak bir şey yok manasında" "وَمَا فِى فُلَانٍ غَمِيزَةٌ" denilir. Buna göre âyet, "Onlar, mü'minlerle alay etmek ve onları ayıplamak için, kaş-göz işaretlerinde bulunuyor ve "Hele şunlara da bakın, nasıl kendilerini boş yere yoruyor, kendilerine bazı şeyleri yasaklıyor ve kesin olarak bilmedikleri bir mükâfat uğruna canlarını tehlikeye atıyorlar!" diyorlardı.

3) *"Ailelerine döndükleri vakit, (bu maskaralıklarından) zevk duyarak dönerlerdi"* âyetinin beyan ettiği husus... Bu, "içinde bulundukları şirklerini, günahlarını ve dünyevi nimetlerle nimetlenmiş oluşlarını beğenerek

dönerlerdi" demektir, yahut da, "Müslümanları böyle kötü şekilde anmaktan zevk duyarlardı" manasınadır. **Hafs**'ın rivâyetine göre **Âsım**, sadece bu âyette "فَكِهِينَ" kelimesini, elifsiz olarak, diğerleri ise elifle "فَاكِهِينَ"şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, hepsini "فَاكِهِينَ" şeklinde elifli okumuşlardır. Bu iki kıraatin, kelimenin aynı manada iki değişik lehçe olduğu ileri sürüldüğü gibi, "فَاكِهِينَ" şeklinin, "nimete gark olmuş oldukları, içinde bulundukları küfür ve nimetlerle meşgul oldukları halde" manasına; "فَكِهِينَ"nin ise, "yaptıklarını beğenir oldukları halde" manasına geldiği de söylenmiştir.

4) *"Onlar gördükleri zaman, "Bunlar muhakkak ki sapıklar" derlerdi"* âyetinin ifade ettiği husus olup, bu da "Bu mü'minler, gerçekleşip-gerçekleşmeyeceği tam bilinmeyen bir mükâfat uğruna, şu hazır dünya nimetlerinden istifade etmedikleri için, sapıklık, bir yanlışlık içindedirler" demektir. Bu ifade, Hak Teâlâ'nın burada, kâfirlerden naklettiği hususların sonuncusudur.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ *"Halbuki bunlar, onların üzerine gözcüler olarak gönderilmemişlerdir"* buyurmuştur. Bu, "Allah, bu kâfirleri, mü'minlerin hallerini araştıran, hak-batıl, yaptıkları bütün işleri inceleyen, böylece de onların inancını sapıklık diye addedip, onları ayıplayan gözcüler, vazifeliler olarak göndermemiştir. Aksine bu kâfirler de, kendilerini düzeltmekle emrolunmuş kimselerdir" demektir.

Mü'minlerin Rövanşı

Hak Teâlâ'nın فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ *"Bugün ise, iman edenler o kâfirlere gülüyorlar"* âyetiyle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "işte amellerin bütün açıkladığı, ortaya çıktığı ve herkesin, yaptığı şeylerden hesaba çekildiği bu günde, yani kıyamet gününde ise, mü'minler kâfirlere gülerler" demektir. Bu gülüşün sebepleri hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Kâfirler, dünyada iken mü'minlerin içine düştükleri sıkıntı ve darlıktan ötürü, onlara gülüyorlardı. Ahirette ise mü'minler, kâfirlerin içine düştükleri çeşitli azap ve belalardan ötürü onlara gülecekler. Bir de mü'minler, dünyada iken kıymeti olmayan bir hayat içinde olduklarını, bu fani hayatı vererek, baki olan ahiret hayatını satın aldıklarını biliyor ve kendilerini ebedi nimetleri elde etmiş, ufacık bir gayret ve yorulma ile, ebedi rahatı elde ettiklerini, böylece cennete girip, o koltuklar-tahtlar üzere

oturtulduklarını, oradan cehennemliklerin cehennemde nasıl azap edildiklerine, orada nasıl bağırıp, çağırdıklarına; bir değil binlerce ölümü istediklerine ve birbirlerine lanet okuyuşlarına bakıyor olarak buluyorlardı.

b) **Ebû Sâlih** şöyle demiştir: "Cehennemlikler, cehennemde iken onlara, "Haydi çıkın" denilecek ve cehennemin kapıları açılacak. Onlar kapıların açık olduğunu görünce, çıkmak için kapılara doğru koşacaklar. Tam kapılara vardıklarında, kapılar yüzlerine çarpılacak. Mü'minler işte tam bu sırada, cennette koltukları üzerinde bunları seyretmektedirler. Âyette bahsedilen gülüş, mü'minlerin bu esnada onlara gülmeleridir."

İKİNCİ MESELE: **Koltuklarından Manzarayı İzleyenler**

Âyetteki, عَلَى الْاَرَائِكِ يَنْظُرُونَ *"Tahtlar üzerinde onlara bakarak..."* ifadesi *"gülüyorlar"* fiilinin failinden "hal" olup, cennetlikler, cehennemliklere ve cehennemliklerin, dünyada kendilerini yücelik ve büyüklük içinde görürken, şimdi böylesine alçaklık ve zillet içerisine düştüklerine bakarak gülüyorlar" demektir.

Kâfirler Layıklarını Buldular

Daha sonra Hak Teâlâ, هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ "O *kâfirler işleyegeldiklerinin cezasına çarpıldılar mı?"* buyurmuştur. Buradaki "ثُوِّبَ" kelimesi, "اُثِيبَ" manasına olup, "mükâfatlandırıldılar mı?" yani, "Allah onları mükâfatlandırdı mı?" demektir. Nitekim **Evs** şöyle demiştir:

سَأَجْزِيكَ اَوْ يَجْزِيكَ عَنِّى مُثَوِّبٌ وَحَسْبُكَ اَنْ يُثْنى عَلَيْكَ وَتُحْمِدُ

"Seni, ben ya da, yerime bir mükâfatlandırıcı ödüllendirecek. Ve sana, övülüp methedilmen kafidir." **Müberred** de, bu kelimenin "**serâb**" kökünden bir fiil olduğunu, "**serâb**"ın da, ister iyi, ister kötü olsun, insanın yaptığı şeyin karşılığı olarak kişiye dönen şey manasına olduğunu; dolayısıyla bu kökün, kötülüğün karşılığını (cezasını) verme manasına da kullanılabileceğini söyler ve buna, **Ebû Ubeyde**'nin şu beytini delil getirir:

اَلَا أُبْلِغُ اَبَا حَسَنٍ رَسُولًا فَمَا لَكَ لَا تَجِىءُ اِلَى الثَّوَابِ

"Dikkat, Ebû Hasan'a bir elçi gönderiyorum. O halde sana ne oluyor da, neticeye gelmiyor (işi sonuçlandırmıyorsun?!" En uygun olan, âyetteki bu kelimeyi tehekküm (istihza) manasına almaktır. Buna göre mana, tıpkı, *"Haydi tat (azabı). Hani sen (dünyada iken), aziz idin, kerim idin"* (Duhân, 49) âyeti gibi olup, manası şöyledir: Hak Teâlâ mü'minlere âdeta, "Sizin o sâlih amellerinize karşılık verdiğimiz gibi, o kâfirlerin amelleri zincirinden

olarak yaptıkları size gülmeleri ve sizin yolunuzla-inancınızla alay etmelerine de karşılık vermedik mi?" demek istemiştir. Hak Teâlâ'nın mü'minlere bu şekilde hitabı, onların sevinçlerini artırır. Çünkü bu mü'minleri alabildiğine yüceltmek, düşmanlarını da o nispette hafife almak, alçaltmak demektir. Bu âyetlerin maksadı, kıyametin hallerini ortaya koymaktır. Allah en iyi bilendir.

***

İNŞİKÂK SÛRESİ

Bu sûre, yirmi beş ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Göğün Yarılması

اِذَا السَّمَآءُ انْشَقَّتْ ﴿١﴾ وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٢﴾ وَاِذَا الْاَرْضُ مُدَّتْ ﴿٣﴾
وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ﴿٤﴾ وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٥﴾

"Gök yarıldığı ve Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman, -ki gök zaten buna uygun olarak yaratılmıştır- yine yeryüzü uzatıldığı, içinde ne varsa atıp, bomboş kaldığı ve Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman -ki yer de zaten buna uygun olarak yaratılmıştır-..." (İnşikâk, 1-5).

Göğün **"inşikâk"**ının ne demek olduğu, Kur'ân'ın pek çok yerinde geçti. **Hz. Ali** (r.a)'nin, gökyüzünün, sarsıntıdan ötürü inşikâk ettiğini (yarıldığını) söylediği rivayet edilmiştir.

Ayetteki, "وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا" ifadesi "Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman" manasınadır. Çünkü "اَذِنَ لَهُ" fiili, "ona itaat etti, onu dinledi" manasınadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَا اَذِنَ اللّٰهُ لِشَيْءٍ كَاِذْنِهِ لِنَبِيٍّ يَتَغَنَّى بِالْقُرْآنِ *"Allah, Peygamber'i Kur'ân'ı teganni ile (güzel sesle) okuduğu zaman o Peygamber'i dinlediği gibi, hiçbir şeyi dinlememiştir..."*[1] hadisindeki bu kelime de yine bu manaya varıp dayanır. **Ebû Ubeyde, Müberred** ve **Zeccâc** da, **Ka'neb**'in, şu beytini buna delil getirirler:

صُمٌّ اِذَا سَمِعُوا خَيْرًا ذَكَرْتَ بِهِ وَاِنْ ذَكَرْتَ بِشَرٍّ عِنْدَهُمْ اَذِنُوا

"Onlar, sen bir hayır söylediğinde âdeta sağır gibi davranırlar. Ama, yanlarında bir şer (kötü şey) söyleyecek olsan, hemen kulak kesilirler." Buna göre ayet, "Göğün kütlesinde, Allah'ın o göğü paramparça edebilme kudretine karşı koyabilecek bir gücü yoktur. Demek ki gök, bu etkiyi kabul edişte, tıpkı sahibi tarafından kendisine emir verildiğinde onu dinleyen, onu dinleyip onu iyice anlamaya çalışan ve emirden imtina etmeyen itaatkâr bir köle gibidir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"O yer ile gök, (Ey Allah'ımız) sana itaat ediciler olarak geldik (emret)" derler"* (Fussilet, 11) ayeti

1 **Buhari,** Tevhid; 32, 52; **Müslim,** Müsafirin, 232-234 (1/545-546)

de, Cenâb-ı Hakk'ın var etme ve yaratmadaki kudretinin, kesinlikle hiçbir engelle karşılaşmaksızın geçerliliğine delalet eder. Binâenaleyh bu ayetteki, "وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا" deyimi de, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin o gökleri darmadağınık edişinde ve yok edişinde, hiçbir engel ve karşı koymayla karşılaşmayacağına delalet eder.

ve Hukkat

Ayetteki, "وَحُقَّتْ" kelimesi, senin, "Falanca şuna müstahaktır, o buna layıktır ve bu onun hakkıdır" manasında söylediğin, "هُوَ مَحْقُوقٌ بِكَذَا" ve "هُوَ حَقِيقٌ بِهِ" deyimlerindendir, yani, "O gök, boyun eğmeye, karşı koymamaya layıktır, bu onun hakkıdır, ona yakışan budur" demektir. Çünkü gök bir cisimdir. Her cisim, zatı gereği mümkin varlıktır. Zatı gereği her mümkin varlığın, kendi yapısına nispetle, varlığı da, yokluğu da eşittir. Böyle olan her şeyin ise, varlığının yokluğuna, veya yokluğunun varlığına tercih edilmesi, mutlaka bir vacibü'l-vücud zatın tercih ve tesiriyle olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin tesiri, o "mümkin" varlığın, var ve yok edilişinde, asla kendisine karşı konulma olmaksızın, geçerli olur. "Mümkin" varlığın ise, bu tesiri kabul etmekten ve buna uygun olmaktan başka özelliği yoktur. İşte bu gibi varlıklar, bir vacibü'l-vûcudun, bazen var edişini, bazen de yok edişini kabul etmeye uygundur.

Yerin Uzatılması

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاِذَا الْاَرْضُ مُدَّتْ *"Yeryüzü uzatıldığı zaman..."* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılır.

a) Bu ifade, Arapların مَدَّ الشَّيْءُ فَامْتَدَّ "Falan, şu şeyi uzattı, o da uzandı" deyimlerinden alınmadır. Bu, dağlarının, kökünden sökülmesi suretiyle, yeryüzünün yok edilmesi manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Sana dağları sorarlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak..."* (Tâhâ, 105) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, yeryüzünü dümdüz bir hale getirir. Yine bu tıpkı, *"(Allah dağların) yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakacak"* (Tâhâ, 106) ayetinde beyan edildiği gibidir. **İbn Abbas** (r.a)'ın bu âyete, "Yeryüzü ip ile gerilmiş deri gibi, çekilip uzatılır-gerilir" manasını verdiği rivayet edilmiştir. Çünkü deri, böyle gerildiği zaman, hiçbir girinti-çıkıntısı kalmaz, dümdüz hale gelir.

b) Ayetteki bu kelime, "اَمَدَّهُ" "onu uzattı" manasına gelen "مَدَّهُ" kelimesindendir. Yani, "O yeryüzünün alanı, mahlukatın hesap vermek üzere üzerinde durabilmesi için alabildiğine uzatılır.." demektir.

Bil ki, bu kelime ister "tef'îl"den olsun, isterse "if'âl" sîgasından olsun, yeryüzünün her halükarda, mutlaka artırılması gereklidir. Çünkü canlıların, en başından en sonuna kadar tümü, kıyamet gününde o yeryüzünün üzerinde duracakları için, onun, enine ve boyuna artırılması, gerilmesi gerekir.

Arz İçindekileri Çıkaracak

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا *"İçinde ne varsa atıp..."* ifadesine gelince, bu, "Yeryüzü böylesine gerilip uzatıldığında, içindeki ölüleri ve hazineleri çıkarıp atar" demek olup, bu manasıyla bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Yeryüzü ağırlıklarını çıkardığında..."* (Zilzâl, 2), *"Kabirler savrulduğunda..."* (İnfitâr, 4), *"Kabirlerde bulunanlar savrulduğunda..."* (Âdiyât, 9) ve *"Biz yeryüzünü, canlılar ve dirileri toplayan bir yer kılmadık mı?"* (Mürselât, 25) ayetleri gibi olmuş olur.

Ayetteki, وَتَخَلَّتْ *"bomboş kaldığı..."* ifadesine gelince bu, "içinde hiçbir şey kalmayacak bir biçimde alabildiğine boşaldığında..." demek olup, bu manasıyla bu kelime, "Yeryüzü, bu boşalma işinde, gücünü ve takatini son noktasına kadar kullanmıştır.." anlamındadır. Bu tıpkı, "Cömertlik ve merhamet hususunda, güçlerinin son noktasına çaba sarf edip, kendi tabiatlarında mevcut olanın üstünde bir gayret ve çaba arz etme külfetine girdiklerinde, "تَكَرَّمَ الْكَرِيمُ ؛ تَرَحَّمَ الرَّحِيمُ" denilmesi gibidir. Bil ki, "gerçek şu ki, Cenâb-ı Hak, bu nesneleri yeryüzünün içinden dışına çıkaracaktır. Ancak ne var ki, bu çıkarma işi, yeryüzüne, mecazi manada isnat edilmiştir.

Tekrar Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ *"Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman..."* ifadesine gelince, bunun ne demek olduğu biraz önce açıklanmıştı. Ancak ne var ki, birinci ifade, semâ; bu ifade ise, yeryüzü hakkındadır. Kelamın kullanıldığı konular farklı farklı olunca, bu bir tekrar sayılmaz.

Rabbe Vasıl Olma Çilesi

يَا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ اِلٰى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ﴿٦﴾

"Ey insan, sen Rabbine kavuşuncaya kadar durmayıp didineceksin, nihayet O'na ulaşacaksın..." (İnşikâk, 6).

Şartların Cevabı

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bu sûrenin başından buraya kadar olan ifadeleri, bir şart cümlesi (cümleleri)dir. Binâenaleyh, bunların mutlaka bir cezası, cevabı olması gerekir. Âlimler bu cevabın ne olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır.

1) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Burada, "اِذَا" edatının cevabı, anlayan herkesin (hayal gücünü çalıştırarak) her şeyi anlayabilmesi için hazfedilmiştir. Böylece de bu, daha fazla korkutucu ve ürkütücü olmuştur."

2) **Ferrâ** ise şöyle der: "Burada bu şartın cevabı getirilmemiştir. Zira, şartın cevabının ne olacağı malumdur. Zira, bunun manası, Kur'ân'ın diğer âyetlerinde de defaatle geçmiştir. Dolayısıyla da maruf ve malum olmuştur. Ki, bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ" (Kadr, 1) ifadesidir. Burada, "هُوَ" zamirinin mercii olan Kur'ân kelimesi zikredilmemiştir. Çünkü, bu zamirin merciinin Kur'ân olduğu diğer yerlerde açık bir biçimde geçmektedir."

3) Bazı muhakkikler de şöyle demişlerdir. Bu şartın cevabı, "فَمُلَاقِيهِ" ifâdesi olup, aradaki "يَا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ" ifadesi ise, itiraziyye cümlesidir. Ve bu tıpkı, bir kimsenin "Şöyle şöyle olduğunda, ey insan, bu esnada yaptığın iyi ve kötü şeyleri görürsün..." demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Buna göre kelamın takdiri, "Kıyamet günü olduğu zaman, insan ameliyle baş başa kalır" şeklindedir.

4) Âyette, bir takdim-tehir vardır. Buna göre âdeta sanki, "Ey insan, sen, Rabbine doğru didineceksin. Derken, gök parça parça olduğunda, yarıldığında ve kıyamet koptuğunda ise, O'nunla karşılaşacaksın.." denilmek istenmiştir.

5) **Kisâî**, bu cevabın, "...فَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ" (İnşikâk, 7) ifâdesi olduğunu; "يَا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ" ifadesinin ise, araya giren bir cümle-i mu'tariza olduğunu, buna göre, kelamın takdiri manasının, "Gök yarıldığında ve şöyle şöyle... olduğunda, kime de kitabı sağdan verilirse, şöyle şöyle; kime de kitabı arkasından verilirse şöyle olur..." şeklindedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şâyet benden size bir hidâyet rehberi gelir de, kim de benim hidâyetime tabi olursa, onlara korku yoktur..."* (Bakara, 38) âyetidir.

6) **Kâdî** şöyle demiştir: "Şartın cevabı, "اِنَّكَ كَادِحٌ" ifâdesinin delalet ettiği şeydir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey insan, yaptığını görüyorsun.

Binâenaleyh, ahirette nimetler elde etmen için, bu gün için çalış çabala, didin" demek istemiştir."

"Ey İnsan" Hitabından Maksat

Cenâb-ı Hakk'ın, يَا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ *"Ey insan..."* hitabı hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu hitap ile bütün insanlar kastedilmiş olup, bu, bütün erkekler kastedilerek, اَيُّهَا الرَّجُلُ "Ey adam..." denilmesi gibidir. Burada da böyledir. Böylece Cenâb-ı Hak âdeta, bu hitabı, insanlığın her bir ferdine tahsis etmiş gibidir. **Kaffâl** böylesi ifadenin, lafzın, "umûm" oluşundan daha beliğ olacağını, zira, bu ifadenin, her bir ferde bizatihi hitap adilmişçesine bir tahsisin yerine geçeceğini, ama umûm ifade eden lafzın ise böyle olamayacağını söylemiştir.

b) Bu ifade ile, belli bir adam kastedilmiştir. Böyle olması halinde burada şu iki görüş ileri sürülebilir:

1) Bu ifade ile, ***Hz. Muhammed*** (s.a.s) kastedilmiştir. Buna göre mana, "Ey Muhammed, sen, Allah'ın risaletini, sana yüklediği görevleri tebliğ hususunda O'nun kullarını irşad etmede ve (bu hususta) kafirlerden kaynaklanan zararları göğüslemeye çalış çabala... Müjdeler olsun, sen işte bu amelinle, Allah'ın huzuruna çıkacaksın ve bu amelin O'nun katında zayi olmayacaktır.." şeklinde olur.

2) **İbn Abbas** (r.a)'a göre bu ifadeyle, **Ubeyy İbn Halef** kastedilmiş olup, onun didinmesi ise, dünyayı elde etmede, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etmede ve küfründe ısrar etmesindeki çaba ve gayret göstermesi kastedilmiştir. Ama, doğru olanı ise, âyetteki bu ifadenin, genel (cins) manasına alınmasıdır. Çünkü bu manada alınması, daha çok mana temin eder. Bir de, Cenâb-ı Hakk ın, *"Kime kitabı sağından verilirse..."* ifadesiyle, *"Kime kitabı arkasından verilirse..."* ifadesi, o cinsin iki türü gibidirler. Bu ise, o ifadenin cins olması durumunda tam ve mükemmel olur.

Âyetteki, "...اِنَّكَ كَادِحٌ" hitabına gelince, bil ki, "**el-kedhu**" kelimesi, insanların, bir iş konusunda iyice çaba sarf etmesi ve bu gayretinin, o işte tesirini göstermesi anlamında olup, bu kullanılış, "Cildini tahriş etti.." manasında kullanılan, "كَدَحَ جِلْدَهُ" deyimindendir.

Âyetteki, اِلٰى رَبِّكَ *"Rabbine kadar"* ifadesine gelince, bu hususta üç izah yapılabilir:

a) "Sen, Rabbine kavuşuncaya, yani ölünceye değin..." demektir. Bu da, "Bu çalışıp çabalaman, işte bu zamana kadar sürüp devam edecektir" demektir. Ben derim ki, bu açıklamada şöyle bir incelik vardır: Bu böyledir, zira, bu durum, insanın dünya hayatının ta başından sonuna kadar böyle zorluk, meşakkat ve yorgunluktan başını alamayacağını gösterir. Binâenaleyh, buradaki "إِلَى" kelimesi, intihâ-i gâye (mesafenin sonunu bildiren) manaya geldiği için, bu, bu zorluğun ve güçlüğün, sürünme ve çabanın, dünya hayatının son bulmasıyla son bulacağına; bundan sonra ise, sırf saadet ve rahmet olan bir hayatın meydana geleceğine delalet eder ki, bu makuldür.

Çünkü, ahiretin dünyaya nispeti, ceninin, annenin rahmine olan nispeti gibidir. Şimdi, "Ey cenin, sen, annenin rahminden ayrılıncaya değin çalışıp çabalayacaksın..." denilebileceği gibi, annenin rahminden ayrıldıktan sonraki hal bundan önceki duruma nispet edildiğinde, çalışıp çabalamadan, o karanlıktan kurtulmuş ve beri olmuş olur. Binâenaleyh biz, ölümünüzden sonra da, durumunuzun, böyle olmasını, Allah'ın lütfundan ötürü umarız..

b) **Kaffâl** şöyle demektedir: Âyetteki kelamın takdiri "Sen, dünyada, kendisi sebebiyle Rabbine ulaşacağın bir çaba ile çaba sarf etmektesin.." şeklindedir. Mananın böyle olması halinde, burada "إِلَى" harfinin kullanılması güzel ve yerinde olmuş olur.

c) Buradaki "إِلَى" kelimesi, "**kedh..**"ın, "**sa'y**" manasına olmasından dolayı gelmiş olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sen amelinle, Rabbine koşuyorsun..." demek istemiştir.

Rabbe Kavuşma

Âyetteki, فَمُلَاقِيهِ *"Nihâyet O'na kavuşacaksın..."* ifadesi hakkında şu iki görüş ileri sürülebilir:

1) **Zeccâc**, "Rabbine mülakisin" ifadesi, "onun hükmüne ulaşacaksın, bundan kaçış yok.." anlamındadır" derken, diğerleri buradaki "**hî**" zamirini, "**el-kadhu**" ifadesine râci kılmışlardır. Ama ne var ki "**kedh**", sürekli olmayan, geçici bir amel ve iş demektir. Binâenaleyh, onunla mülaki olmak imkânsızdır. Bundan dolayı, bunlara göre kastedilen mana, "içinde bu amellerin dökümü bulunan kitap ile, yani amel defteriyle karşılaşacaksın.." şeklinde olmalıdır. Bu açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın, hemen bunun peşinden getirdiği, *"Kime kitabı sağdan verilirse..."* ifadesiyle de pekişmektedir.

Defteri Sağdan Verilenler

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ﴿٨﴾ وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿٩﴾

"O vakit kitabı sağ eline verilen kimseye gelince, o kolayca bir hesap ile muhasebe edilecek. Ehline de sevinçle dönecek.." (İnşikâk, 7-9).

Bu, "Kime amel defteri sağından verilirse, o, kolayca sigaya çekilecektir" demektir. Bizzat Allah'ın kullandığı "سَوْفَ" edatı, vücub ifade eder. Ve bu, bir kimsenin tıpkı, "Bana tabi ol, sen hayır bulacaksın.." deyip de, bu sözüyle şekki değil, kelamı yumuşatmayı istemiş olmasına benzer. **"Hisâb-ı yesîr"** ise, kişiye amellerinin arz edilmesi, böylece de kişinin o amellerinden, şunların taat, şunların da masiyet olduğunu görmesi, sonra da kişiye taatlerinden dolayı mükâfat verilmesi, günahlarının bağışlanmasıdır. İşte **"hisâb-ı yesîr"** budur. Çünkü, artık bu amel defterinin sahibine sıkıntı yoktur; bu işin münakaşası yapılmaz. Ona, "niçin yaptın?" denilmez, ondan bu konuda mazeret getirmesi, bunu delillendirmesi istenmez. Çünkü, bu kimseden bunlar istenince, o bir mazeret ve bir hüccet bulamaz da, böylece o kepaze olur... Ama, işte o, bu kolay muhasebeden sonra, ailesine, sevinçli ve mükâfat elde etmiş; ilahi azaptan da emin olmuş olan birisi olarak döner ki, buradaki, **"ehl"** ifadesiyle, cennetteki **"huri îynler"** ile, eğer mü'min iseler, eşleri ve çocukları kastedilmiştir. Böylece bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, hem cennetteki olan bu kimseye, hem de cennetteki ehline yakışan ve layık olan mükâfatları hazırladığına delalet etmektedir.

Hz. Aişe (r.a)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah'ın Resûlü'nün, *"Ey Allahım, beni kolay biçimde hesaba çek.."* dediğini duydum, bunun üzerine ben, "Kolay hesap nedir?" deyince, Hz. Peygamber, *"Kişinin kitabına bakılıp, günahlarının affedilmesidir. Ama, bir kimsenin hesabı sıkı (ciddî) şekilde yapılırsa, bu kimse de helak olmuştur"* demiştir. **Hz. Aişe** (r.a)'nin şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: "Allah'ın Resûlü, *"Hesabı ciddî şekilde yapılan kimse, helak olmuştur"* buyurdu. Bunun üzerine ben, "Ey Allah'ın Resûlü, Allah, "Kime amel defteri sağdan verilirse, o kimse kolay biçimde

muhasebe edilir" buyuruyor" dedim. O, *"Bu, sadece bir arzdan ibarettir. Fakat sıkı şekilde hesaba çekilen kimseye azap olunur"* buyurdular.

Âyetteki, يُحَاسَبُ *"muhasebe edilecek"* kelimesi ile ilgili bir müşkil vardır: "Çünkü "muhasebe" en az iki kişi arasında olur. Oysa kıyamet günü insanın, Rabbine karşı isteyeceği bir hakkı yoktur ki bir taraf olarak O'ndan hesap istesin? Buna şu şekilde cevap verilir: Kul, "Allahım ben falanca günahı işledim" der. Böylece bu, Rabbi ile kulu arasında bir muhasebe olmuş olur. Bunun delili ise, Allahu Teâlâ'nın kıyamette özellikle kafirlerle konuşmayacağını belirtmiş olmasıdır. Böylece bu, Hak Teâlâ'nın, kendisine itaat edenlerle, itaatkâr kulun da O'nunla konuşacağına delalet etmiş olur. Dolayısıyla da bu karşılıklı konuşma, bir muhasebe olmuş olur.

Defteri Arkadan Verilenler

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا ﴿١١﴾

"Ama kitabı arkasından verilen kimse, derhal helakini temenni edecek" (İnşikâk, 10-11).

Müfessirlerin bu hususta şu izahları var:

1) **Kelbî** şöyle der: "Kitabın bu şekilde arkadan verilmesinin sebebi, bu kimsenin sağ elinin boynuna kelepçelenip, sol elinin de, arkasına çevrilmiş olmasıdır."

2) **Mücâhid,** "Bu kimsenin sol eli yerinden alınır ve arkasında kılınır" demiştir.

3) Bazı kimseler de şöyle derler: "Bu kimsenin yönü, ense tarafına çevrilir. O, kitabını bu halde alır."

4) Bu kimsenin kitabı, arka tarafından sol eline verilir. Çünkü bu kimse, o amel defterini, mü'minler gibi sağ tarafından almaya çabalayınca, bundan men edilir ve kitabı arkasından sol eline verilir.

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hak, Hâkka Sûresi'nde, *"Kime kitabı sol tarafından verilirse..."* (Hâkka, 25) buyurup, bu âyette ise *"arkasından"* demiştir?.." denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu, biraz önce **Kelbî**'den de yaptığımız nakle göre, o kimseye amel defterinin, arka tarafından sol eline verilmesi manasına gelebilir:

b) Bunların bir kısmının amel defterleri solundan, bir kısmınınki de arkadan verilecektir.

Hak Teâlâ'nın فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا *"Derhal helakini temenni edecek"* cümlesine gelince, bil ki "**sübûr**", helak manasınadır. Buna göre mana, "Bu kimseye amel defteri sağından verilmeyince, kendisinin cehennemliklerden olduğunu anlar da, "Helâk olduk, yandık" der. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Araplar, birisi "وَالَهْفَاهُ" dediği zaman, "Falanca ah-vah ediyor" derler." Burada şöyle bir diğer izah daha yapılabilir ki bunu **Kaffâl** söylemiştir: Buradaki "**sübûr**" kelimesi, Arapçadaki "**müsâbere alâ şey**" deyiminden olup, bu da, "bir şeye devam etmek" manasındadır. İşte bundan dolayı, ayrılmayan, hep öyle olacak bir şey olduğu için, ahiret helakine "**sübûr**" adı verilmiştir. Bu tıpkı, "Şüphesiz o (cehennemin) azabı, daimi bir helaktir" (Furkan, 65) âyeti gibidir. Çünkü bu âyetteki "**garâm**"ın asıl manası, ayrılmamak, helak etmektir.

Ateşe Girecek

وَيَصْلٰى سَعِيرًا ﴿١٢﴾ اِنَّهُ كَانَ فِيٓ اَهْلِهٖ مَسْرُورًا ﴿١٣﴾ اِنَّهُ ظَنَّ اَنْ لَنْ يَحُورَۚ ﴿١٤﴾ بَلٰىۚ اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهٖ بَصِيرًا ﴿١٥﴾

"O şiddetli ateşe girecek. Çünkü o, ailesi içinde bir şımarıktı. Çünkü o, asla dönmeyeceğini sanmıştı. Hayır hayır. Çünkü Rabbi onu çok iyi görendir" (İnşikâk, 12-15).

Bu âyetle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada صَلِيَ الْكَافِرُ النَّارَ "Kafir ateşe girdi" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا *"Onlar, o ateşe girecekler"* (Nisa, 10); نُصْلِيهِ جَهَنَّمَ *"Onu cehenneme sokacağız"* (Nisa, 115); اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ *"Ancak, cehenneme girecek olan müstesna"* (Sâffât, 163) ve *"O cehenneme ancak, tekzib edip yüz çeviren şâkiler girer"* (يَصْلٰى) (Leyl, 15-16) buyurmuştur. Buna göre mana şöyledir: "Kitabı arka tarafından sol eline verildiği zaman, o kişi, "Helak

oldum, yandım" diye bağırır. Sonra da cehenneme atılır ve orada da yine, "Yandık, helak olduk" diye bağırmaya başlar. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde, *"Onlar orada, sübûr (helâk) diye bağırırlar"* (Furkan, 13) buyurmuştur." Çünkü bu âyetler, birbirlerine zıt değildirler. Bu iki âyet birlikte ele alınır. Buna göre, bu kimseler cehenneme girmezden önce de, girdikten sonra da böyle çağırır. Hem cehennemden, hem de cehenneme yaklaştıran söz ve fiillerden Allah'a sığınırız.

İKİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

Âsım, Hamza ve **Ebû Amr**, fiili, yâ'nın dammesiyle ve şeddesiz olarak, يُصْلَى "sokulur" şeklinde okumuşlardır ki, bu tıpkı, "وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ" (Nisa, 115) âyetinde olduğu gibidir. Bu da meşhur kıraate uygundur. Çünkü cehennemlik cehenneme sokulduğunda, oraya girmiş olur, **İbn-i Âmir, Nâfî** ve **Kisâî** de, bunu, yâ'nın dammesiyle ve şeddeli olarak, يُصَلَّى "sokulur" şeklinde okumuşlardır. Buna göre bu, تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ *"cehenneme sokuluş..."* (Vâkıa, 94) ve ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ *"Sonra da cehenneme sokun onu"* (Hâkka, 31) âyetlerinde olduğu gibidir.

Dünyada Sevinçli İdi

Hak Teâlâ, إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا *"Çünkü o, ailesi içinde bir şımarıktı"* buyurmuştur.

Kaffâl bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

a) Bu, "O, ibadetleri edâ etmeden ve namaz, oruç, cihat gibi farzların sıkıntılarına katlanmadan ötürü meydana gelen yorgunluklardan azâde, nimetlere gark olmuş, isyanlara dalmış, hesab-mükâfat ve cezadan kendisini uzak hissetmiş, Allah'tan korkmayan ve Allah'la karşılaşacağına hiç ihtimal vermeyen biri idi. Ama Allahu Teâlâ, onun bu geçici sevinç ve şımarıklığını, hiç kesilmeyen bir kedere çevirmiştir. Kendisine amel defteri sağ tarafından verilen mü'min ise, günahlardan sakınan, kendisini ilahi azaptan emin hissetmeyen, dünyada iken ailesi içinde mesrur (sevinçli) olmayan kimse idi. Allahu Teâlâ bu kimseyi ise, ahirette sevinçli kılmış, o geçici-dünyevî keder ve üzüntülerine karşılık, ardı arkası kesilmeyen sevinçler vermiştir" demektir.

b) Âyetin bu ifadesi, *"Ailelerine döndükleri vakit, zevk duyarak dönerlerdi"* (Mutaffifîn, 31) âyeti gibi olup, "Onlar, dünyada iken çeşitli nimetlere gark olmuşlardı ve sürdürdükleri küfürleri beğeniyorlardı" demektir. Aynen bunun gibi, bu âyette de mananın şu şekilde olması mümkündür:

"O kimseler, üzerlerinde bulunup sürdürdükleri, küfür, dirilişi inkâr gibi haller ile, ailesi arasında mesrur idi. Allah'a ve öldükten sonra dirilmeye iman edip de hesap gününü tasdik edenlerle alay edip duruyorlardı." Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya mü'minin hasip-hanesi, kâfirin ise cennetidir"*[2] buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّهُ ظَنَّ اَنْ لَنْ يَحُورَ *"Çünkü o, asla dönmeyeceğini sanmıştı"* buyurmuştur.

Bil ki "حُورٌ" kelimesi, "dönmek" demek olup, "**mehâr**" da, "**mercî**" ve "**masîr**" (dönüş) manasınadır. **İbn Abbas** (r.a)'ın, "Ben, bir bedevi kadının kızına, "Dön" manasında "حُورِى" dediğini duyana kadar, bu kelimenin manasını bilemiyordum" dediği rivâyet edilmiştir. **Kaffâl** da, bazı kimselerin, "**Hûr**"un, kişinin üzerinde bulunduğu halden dönmesi manasına geldiğini söylediklerini nakletmiştir. Bu, tıpkı Arapların, bir araya gelip, ittifak ettikten sonra, "Bu ittifaktan geri dönmekten, ahde vefasızlıktan Allah'a sığınırız" manasında, "نَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ" demeleri gibidir. Binâenaleyh birinci izaha göre âyetin manası, "Bu kimse ahirete dönmeyeceğini, yani öldükten sonra kesinlikle diriltilmeyeceğini sanıyordu" şeklinde olur. **Mukâtil** ve **İbn Abbas** (r.a) bu kelimeye "O, Allah'a döndürülmeyeceğini zannediyordu" manasını vermişlerdir. İkinci izaha göre ise, âyetin manası "Bu kimse, dünyada iken içinde bulunduğu bu sevinç ve nimetlerin, aksine bir duruma döndürülmeyeceğini sanıyordu" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بَلٰى *"Hayır, hayır"* demiştir ki bu, "O kimse elbette, öldükten sonra yeniden diriltilecek" demektir. Önceki ifadenin ikinci izahına göre ise bu, "Allahu Teâlâ o kimsenin sevincini, kesilmeyen bir üzüntüye; nimetini de sonsuz bir belaya çevirecektir" demek olur.

Hak Teâlâ'nın اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا *"Çünkü Rabbi onu çok iyi görendir"* ifadesine, **Kelbî**, "Hak Teâlâ bu kimseyi, yarattığı tâ ilk günden, öldükten sonra diriltileceği güne kadar, görür-bilir" manasını verirken, **Atâ**, "O, tâ levh-i mahfuz'da bu kişinin şakî (bedbaht) olduğunu biliyordu" manasını vermiştir. **Mukâtil** ise, "Kendisinin bunu öldükten sonra ne zaman diriltileceğini biliyordu" manasını vermiştir. **Zeccâc** da buna, "Allah, bu kimsenin dönüp-dolaşıp neticede kendisine (huzuruna) geleceğini biliyordu" manasını vermişlerdir. Fakat bu manalarda, tam bir mana yoktur.

Manası olan ise, **Kaffâl**'ın ileri sürdüğü şu iki manadadır:

2 **Keşu'l-Hafâ**, 1/411.

a) "Rabbi, onu ileride cezalandıracağını biliyordu."

b) "Rabbi, onun küfür ve isyanlarda bulunacağını biliyordu. Binâenaleyh hikmeti gereği, bu kimseyi ihmal edip de kötü amellerine karşılık ceza vermemesi caiz değildir." İşte bu mana, bütün mükellefleri, her türlü günahı işlemekten alıkoyan ve caydıran bir manadır.

Halden Hale Geçeceksiniz

فَلَآ أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾
لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ ﴿١٩﴾

"İşte yemin olsun o şafağa ve o geceye ve onun derleyip topladığı şeye, toplu bir hale geldiği zaman aya yemin olsun ki, siz hiç şüphesiz o halden bu hale binip geçeceksiniz." (İnşikâk, 16-19).

Kasem'in İzahı

Âyetteki, "فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ" ifadesiyle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu bir yemindir. Başındaki "لَا" edatı ile ilgili izahı, Kıyame Sûresi, 1. âyetin tefsirinde ele aldık. Orada bahsedilen izahlardan birisi de, bu edatın, ne bir nefiy (olumsuzluk edatı), ne de kasem (yemin)den önce gelmiş-geçmiş bir söze, bir iddiaya verilen bir cevap oluşudur. Bu izahın, bu âyetteki durumu açıktır. Çünkü Allahu Teâlâ bu âyetten önce, müşriklerin öldükten sonra dirilmeyeceklerini sandıklarından bahsetmiştir. Binâenaleyh bu âyetin başındaki "لَا" edatı, o görüşe verilen bir cevaptır ve böyle bir zannın geçersizliğini ortaya koymaktadır. Hak Teâlâ, bundan sonra söze, *"Yemin olsun o şafağa..."* diye başlamıştır.

İKİNCİ MESELE

Daha önceden, bu nesnelere mi, yoksa bu nesneleri yaratana mı yemin edildiği konusunda âlimlerin ihtilafını ve kelamcıların, burada, aslında şafağa değil, mahzuf olarak, şafağın Rabbine yemin edildiğini iddia ettiklerini biliyoruz. Zira, insanın, Allah'tan başkasına yemin etmesi hususunda yasak bulunduğu malumdur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Şafak ve İşfak**

Bu mesele, "şafak" lafzının terkibi hususunda olup, bu kelime Arapçada, aslında, bir şeyin inceliğini, ince oluşunu ifade için kullanılır. Mesela, dokunulamayacak derecede ince olan bir elbise için, "ثَوْبٌ شَفَقٌ" denildiği gibi, bayağı ve değersiz şeyler için de, aynen, "شَفَقٌ" ifâdesi kullanılır. Yine, birisi birisine acıyıp, onun hakkında kalbi rikkate geldiği zaman, "اَشْفَقَ عَلَيْهِ" deyimi kullanıldığı gibi, kalbin rikkati manasında da, "şefkat" kelimesi kullanılmıştır. Daha sonra ulema, bu kelimenin, güneşin batınımdan sonra, güneşin ufukta kalan izine bir ad olarak verildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki, nakledildiğine göre **Mücâhid**, bu kelimeye, "gündüz" manası vermiştir. Belki de **Mücâhid**, bu fikre, Cenâb-ı Hakk'ın bu kelimeye "leyl-gece" kelimesini atfetmesi, dolayısıyla, önce zikredilenin de "gündüz" olması gerektiğine inandığı için varmıştır. O halde, bu izaha göre bu demektir ki, buradaki "kasem" biri insanlar için geçim zamanı, diğeri de istirahat zamanı olan ve âlemin işlerinin kendileri sayesinde meydana geldiği gece ve gündüze yapılmış olur. Derken, bundan sonra ulema, kendi arasında, ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak, hemen hemen ulemanın tümü, şafağın (ufuktaki) kırmızılık olduğu kanaatine varmışlardır ki, bu, **İbn Abbas, Kelbî** ve **Mukâtil**'in görüşü olup, dilcilerden de **Leys, Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür. **Keşşâf sahibi, "Ebû Hanife**'nin iki rivâyetinden birinde kendisinden rivâyet edilen görüşü hariç, bu, bütün âlimlerin görüşüdür. Zira, **Ebû Hanife**'den rivâyet edilen diğer görüşe göre, "şafak", "kırmızılık" değil, "beyazlık"tır. Ama, **Esed İbn Amr, Ebû Hanife**'nin bu görüşünden vazgeçtiğini rivâyet eder" der. Âlimler, bu kelimenin, ufuktaki kırmızılık anlamına geldiği hususunda şu delilleri zikretmişlerdir:

1) **Ferrâ** şöyle der: "Bir Araptan, şöyle dediğini duydum. Falancanın üzerinde, boyanmış bir elbise vardı. Bu âdeta, şafak gibiydi ve kıpkırmızıydı." O sözüne devamla, "İşte bu, "şafak" kelimesinin "kırmızılık" manasına geldiğine delalet eder" der.

2) Cenâb-ı Hak, şafağı, yatsının son vakti kılmıştır. Binâenaleyh, burada nazar-ı dikkate alınmış olan şeyin, "beyazlık" değil, "kırmızılık" olması gerekir. Çünkü, beyazlığın müddeti uzar ve şafakta kalışı da uzun sürer. Ama "kırmızılık" güneşin, ufukta kalan izi ve ışığı olduğuna göre, güneş ufuktan uzaklaşınca, bu kırmızılık hemen gidiverir.

3) "Şafak" kelimesinin iştikakı, "incelik" kökünden olup, güneşin batmasını müteakip, ışığın da incelmeye ve zayıflamaya başladığında şüphe olmadığına göre, ufuktaki o kırmızılık, "şafak" olmuş olur.

Geceye Kasem

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ *"O geceye ve onun derlenip toparlandığı şeye ... yemin olsun"* ifadesine gelince, dilciler şöyle demektedirler: "وَسَقَ" kelimesi, "topladı" anlamındadır. Ölçülen tartılan ve bir araya getirilmiş olan yiyeceklere, "**vesk**" (اَلْوَسْقُ) denilmesi de bu anlamdadır. Daha sonra bu kelime, "yük"e verilen ad olmuştur. Daha sonra, "bir araya gelip toplandı" anlamında, اِسْتَوْسَقَتِ الْاِبِلُ "Çoban o develeri topladı" anlamında da "الرَّاعِى يَسِقُهَا" ifâdeleri kullanılır. **Keşşâf sahibi** şöyle der: Arapçada, "- وَسَقَهُ فَاتَّسَقَ وَاسْتَوْسَقَ" kelimeleri kullanılır ki, "ifte'ale ve istef'ale" babının **mutavaat** olarak kullanılması hususunda bu fiilin bir benzeri de اِتَّسَعَ - وَاسْتَوْسَعَ "genişledi" ifadesidir. Manaya gelince,

Kaffâl şöyle demektedir: Müfessirlerin görüşlerinin tümü, onların, Cenâb-ı Hakk'ın "وَمَا وَسَقَ" ifadesini, "yıldız, canlılardan geri dönüşleri ve haşeratın yuvalarına rücu etmeleri gibi, gecenin toplayıp kapsadığı şeylerin tümünü ifade etmesi" manasına aldıklarına delalet eder. Sonra, âyetin bu ifadesi, gecenin bunları kapsayışından dolayı, tüm bu nesnelere işaret olmuş olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, bütün mahlukata yemin etmiş gibi olur. Ve bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, gördüğünüz ve görmediğiniz her şeye yemin ederim..."* (Hâkka, 38-39) âyeti gibi olmuş olur.

Saîd İbn Cübeyr ise, bu ifadeye, "geceleyin yapılanlar" manasını vermiştir. Bu sebeple, **Kaffâl,** "Bu ifadenin, Cenâb-ı Hakk'ın kullarının tehecciidleri olması muhtemeldir. Zira Allahu Teâlâ, bununla, seher vaktinde istiğfarda bulunan kullarını methetmiştir. Bu sebeple, Cenâb-ı Hakk'ın bunlara, bu kulların fiillerine yemin etmiş olması muhtemeldir" demiştir. Biz, gecenin bütün bunları içine aldığını söyledik. Zira gecenin karanlığı, dağları, denizleri, ağaçları ve bütün canlıları sarıp kuşatmaktadır. Bu sebeple pek yerinde olarak gece, bütün bunları içine almıştır" denilebilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ *"Toplu bir hale geldiği zaman aya..."* ifadesine gelince, bil ki, kelime aslında, "bir araya gelip toplanmak" anlamlarına gelir. Zira, Arapçada, "وَصَلْتُهُ فَاتَّصَلَ" denildiği gibi, "وَسَقْتُهُ فَاتَّسَقَ" da denilir. Ki, bunlar, "topladım, onlar da toplandı" demektir. Yine, "falancanın işleri yolundadır" manasında "اُمُورُ فُلَانٍ مُتَّسِقَةٌ" denilir ve bu tıpkı,

"Falancanın işleri muntazamdır" denilmesi gibidir. Ehl-i meânî'ye gelince, **İbn Abbas**, "اِذَا اتَّسَقَ" ifadesine, "düzgün olduğunda, bir araya geldiğinde, tamamlanıp tekamül ettiğinde, tam olduğunda, bedir haline geldiğinde (dolunay)..." manalarını vermiştir. Ki bu ayın on üçüncü geceden on altıncı geceye dair olan halidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine kasem edilenleri zikrettikten sonra, bunun peşinden hangi hakikate kasem ettiğini de dile getirerek, لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ *"Siz hiç şüphesiz o halden bu hale binip geçeceksiniz..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey insan..."* (İnşikâk, 6) ifadesinde "insan"a bir hitap olmak üzere, bu ifade لَتَرْكَبَنَّ "bineceksin" şeklinde de okunmuştur. Yine, insan cinsine hitap edilerek, damme ile, لَتَرْكَبُنَّ "... bineceksiniz" şeklinde de okunmuştur. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın İnşikâk 6. âyetteki "insan" sözü, cins ifade etmektedir. Kişinin nefsi muhatap alınarak, kesre ile لَتَرْكَبِنَّ "... ey nefs, gireceksin..." şeklinde okunduğu gibi, "insan" kabul edilerek, gaib sîgasıyla, yâ ile, "لَيَرْكَبَنَّ" şeklinde de okunmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Tabak ve Tabaka Kelimeleri**

"et-tabak", başka şeye uyan, mutabık olan demektir. Nitekim Arapçada, "Bu ona uymuyor" anlamında, "مَا هٰذَا يَطْبَقُ كَذَا"; Yine, "örtüye", "tabak" denilmesi de, bunun gibidir. "Yer kürenin tabakaları" ifadeleri ise, "birbirine uyan, mutabık olan katlar, tabakalar" anlamındadır. Yine, başkasına uyan ve mutabık olan duruma, **"et-tabak"** ifadesi kullanılır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ" ifâdesi böyle olup, bu, "şiddet ve dehşette her biri diğerine uygun olan hal üstüne hale gireceksiniz..." denilmesi de böyledir. Bu kelimelerin, "طَبَقَةٌ" kelimesinin çoğulu olması da mümkündür.

"Tabaka" ise, derece manasına gelip, bu da Arapların, هُوَ عَلٰى طَبَقَاتٍ "O, üstün dereceler üstündedir..." demelerine varıp dayanır. Buna göre âyetin manası, "Ey insan, sizler, şiddet bakımından birbirinden daha büyük olan, üst üste gelen muhtelif hallere uğrayacak, bineceksiniz... Ki bu haller de, kişinin ölümü ile, ondan sonra gelecek olan kıyamet dehşetleridir" şeklindedir.

Biz şimdi, müfessirlerin bu konudaki görüşlerini ele alıyor ve şöyle diyoruz: Bu fiilin, bâ'nın ref'i ile okunması halinde bu, topluma hitap olup, bu hususta da şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Mana, "Ey insan, (insanlar), sen (siz), bir halden sonra başka bir hale; bir durumdan sonra başka bir duruma; bir mertebeden sonra başka bir mertebeye gireceksiniz, bineceksiniz. Ta ki bu durum, cennet ya da cehennem gibi, insanın lehine ya da aleyhine olarak verilen bir hükmün karar kılmasına değin böyle sürecektir. Bu durumda, ya mükâfat yahut da ceza yurdunda devamlı ve sürekli kalış meydana gelir" demektir. Bu toplamın içine, insanın, nutfe halinden itibaren normal bir şahıs haline gelip, sonra ölüp, derken, "**Berzah**" âlemine intikal edip, sonra haşredilip, derken de, ya cennete, ya da cehenneme nakledilmesine kadar geçen haller dahildir.

2) Âyetin manası şöyledir: "İnsanlar, kıyamet gününde, çeşitli hallerle, çeşitli sıkıntılarla karşılaşırlar. İşte bu sebeple, onlar sanki öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmişler de, bunun üzerine Allahu Teâlâ, öldükten sonra dirilmenin olacağı, insanların, hesap verip de, derken her birinin kendisi için hazırlanan cennete veya cehenneme geçişlerine değin, çeşitli sıkıntılarla, çeşitli güçlüklerle karşılaşacaklarına yemin etmiştir. Ki bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, Rabbime andolsun ki, siz mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yaptığınız şeyler mutlaka size haber verilecektir"* (Teğâbûn, 7); *"İş kızıştığı gün..."* (Müzzemmil, 17) âyetleri gibidir.

3) Âyetin manası şöyledir: İnsanların kıyamet günündeki halleri, dünyadakinin aksine olur. Binâenaleyh, dünyada iken kendisine kıymet verilmeyen kimseler ahirette üstün olur; kıymet verilenler ise alçalır. Dünyada iken (kâfir olduğu halde) nimetler içinde olan kimse, bedbaht; dünyada, mü'min olduğu halde bedbaht, fakir olan kimse de, ahirette nimetler içinde yüzer. Ve bu, bu yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı, *"O gün, (kimilerini) alçaltır, (kimilerini de) yükseltir..."* (Vâkıa, 3) âyeti gibi olmuş olur. Bu tefsir ve te'vil, bu âyetten önceki ifadeye uygun düşer. Çünkü Allahu Teâlâ, amel defteri arkasından verilenlerin durumunu, bu kimsenin dünyada kendi ehli içinde iken mesrûr ve şımarık olduğunu; artık asla diriltilmeyeceğini sandığını belirtince, bu kimsenin, öldükten sonra diriltileceğini haber vermiş, sonra da, insanların ahirette, dünyadakinin aksine, çeşitli hallere sokulacaklarına yemin etmiştir.

4) Âyeti kerimenin manası, "sizler, sizden önce geçmiş olan ümmetlerin nübüvveti ve kıyameti yalanlamaları sebebiyle bunlara verilen cezalara duçar olacaksınız..." şeklindedir. Bu fiilin, bâ'nın fethası ile "لَتَرْكَبُنَّ" şeklinde okunması halinde, bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

Birinci görüş: Bu görüşe göre, âyetteki bu ifade, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılmış olan bir hitaptır. Böyle olması halinde, âlimler şu iki izahı yapmışlardır:

1) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisinin, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden o müşriklere galip geleceğini ve üstün olacağı müjdesini vermektir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demiştir: "Ey Muhammed, yemin ederim ki sen, halden hale, sıkıntıdan sıkıntıya düşeceksin. Derken bu iş, senin için güzel olan bir netice ile sonuçlanacak. Binâenaleyh, onların yalanlamaları ve küfürlerindeki bocalayıp duruşları, seni mahzun etmesin."

Buna yakın olan bir başka izah da şudur: "Hz. Peygamber, korku ve şiddet halinden sonra, zafer ve üstünlük haline çıkarılmıştır." Bu üçüncü ihtimale göre, mana, "Allahu Teâlâ, müşriklerin yerine, sana Müslüman yardımcılar verecektir." Bu mana, Arapların, طَبَقَاتُ النَّاسِ "İnsanların mertebe ve dereceleri" şeklindeki sözlerinin mecazi olan anlamına göredir. Bu tefsir ve te'vil, bu ifadeyi, bâ'nın dammesi ile okuyanlara göre uygun olur. Buna göre bu ifade, Müslümanlara, kâfirler sebebiyle karşılaştıkları o sıkıntılı hallerden sonra, durumlarının değişeceğini ve düşmanlarına üstün geleceklerini bildirmek için yapılmış bir hitap olup, bu yönüyle bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Sizler muhakkak ki, mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız..."* (Âl-i İmran, 186) âyeti gibi olmuştur.

2) Bunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, göklerin melekutunu müşahede etmesi ve meleklerin de göklerde Hz. Muhammed (s.a.s)'e ta'zimde bulunması için, onun, göklere yükseltileceğinin bir müjdesi olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Ey Muhammed, sen, göklerin tüm katlarına bindirileceksin, yani gezdirileceksin..." şeklinde olur. Zira, Allah, göklerin yedi tabaka olduğunu belirtmiştir. Allahu Teâlâ bu hususu, **İsrâ (Mi'râc)** gecesinde gerçekleştirmiştir; bu mana, **İbn Abbas** (r.a) ve **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan mervidir.

3) "Ey Muhammed, sen, Allah'a yaklaşma hususunda, derece derece, mertebe mertebe yükseltileceksin..." demektir.

İkinci görüş: Bu görüş de, yine bâ harfinin fetha olmasına göredir. Bu âyet, gökler ve göklerin, bir halden başka bir hale gelişi hakkındadır. Buna göre mana, "Kıyamet gününde gökler, halden hale geçeceklerdir" demektir. Bu böyledir, zira gökler, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Semâ yarıldığında..."* (İnşikâk, 1) buyurduğu gibi önce yarılır; derken, Cenâb-ı Hakk'ın,

"Gök çatladığında..." (İnfitâr, 1) buyurduğu gibi çatlar, daha sonra, *"sahtiyan gibi bir gül..."* (Rahman, 37) halini alır, daha sonra da, Kur'ân'ın pek çok âyetinde de bahsedildiği üzere, bir maden eriyiği gibi (Kehf, 29) olur. Buna göre Cenab-ı Hak âdeta, bu sûrenin başında, göklerin yarıldığını belirtmiş, sonunda da, birtakım hallerden başka birtakım hallere geçeceklerine yemin etmiştir. Bu izah da, **İbn Mes'ûd**'dan mervidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "عَنْ طَبَقٍ" ifâdesi, "بَعْدَ طَبَقٍ" demek olup, bu tıpkı şairin,

مَا زِلْتُ اَقْطَعُ مَنْهَلًا عَنْ مَنْهَلٍ حَتَّى اِنْخَتُّ بِبَابِ عَبْدِ الْوَاحِدِ

"Hiç durmadan bir pınardan diğerine (ya da bir konaktan diğerine) gittim... Derken, Abdulvâhid'in kapısını tıklattım..." ifadesinde olduğu gibidir. Bunun izahı şudur: İnsan bir halden başka bir hale geçince, ikinci hale, birincisinden sonra geçmiş olur. Binaenaleyh bu demektir ki, hem "بَعْدَ" hem de "عَنْ" edatları "takib"i ifade için kullanılabilir. Bir de "عَنْ" lafzı, "**bu'd**" (uzaklık) ve mücaveze (geçişi) ifade eder. Dolayısıyla da bu yönüyle "عَنْ" edatı, "بَعْدَ" edatına benzer olmuş olur.

فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْاٰنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿٢١﴾

"Öyleyse onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar. Kendilerine Kur'ân okunduğu zaman, secde etmiyorlar" (İnşikâk, 20-21).

Hak Tealâ'nın, *"öyleyse onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"* ifadesi ile ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Doğruya en yakın olan, bu ifadeyle, "Onlara da ne oluyor ki, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olacağına iman etmiyorlar" manasının kastedilmiş olmasıdır. Çünkü Allahu Teâlâ, kâfirlerin öldükten sonra dirilmenin olmayacağını düşündüklerini anlatmış, daha sonra da bunun kesin olarak olacağını bildirmiştir. Binaenaleyh bundan sonra, *"Onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"* buyurunca, bu, "Onlara da ne oluyor ki, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olacağına iman etmiyorlar" manasının kastedildiğine delalet etmiş olur.

Bundan sonra bil ki Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, bir istifham-ı inkâridir. Bir istifham-ı inkârinin ise, ancak deliller apaçık ortaya konulup bütün şüpheler bertaraf edildiği zaman kullanılması yerinde ve güzel olur. İşte buradaki durum da böyledir. Zira Hak Teâlâ, göklerde ve yerde meydana gelen değişikliklere yemin etmiştir. Çünkü şafak, hem kendisinden önceki duruma yani gündüzün aydınlığına, hem de kendinden sonraki duruma, yani gecenin karanlığına ters bir durumdur. Hak Teâlâ'nın, *"O geceye ve onun derleyip topladığı şeye..."* (İnşikâk, 17) ifadesi de böyledir. Çünkü bu, aydınlıktan sonra bir karanlığın peydah olduğuna ve canlıların uyanıklık halinden uyku haline geçtiklerine, yani bir değişikliğe delalet etmektedir. Keza Hak Teâlâ'nın, *"Toplu bir hale geldiği zaman aya..."* (İnşikâk, 18) ifadesi de böyledir. Çünkü bu, bir noksanlıktan (incelişten) sonra, ayın dolunay haline gelişine yani bir değişikliğe delalet eder. Şimdi Allahu Teâlâ bu değişen durumlara, mahlukatın hallerinin değişken oluşundan dolayı yemin etmiştir ki bu da, öldükten sonra dirilme inancının kesinkes doğru olduğuna delalet eder. Çünkü gerek ulvî (göksel) gerek süflî (yersel) kütleleri, kulların menfaati açısından, bir halden diğer bir hale, bir sıfattan diğer bir sıfata değiştirmeye kadir olanın, aslında, mutlaka ve mutlaka bütün mümkinata kadir ve bütün malumata âlim bir zat olması gerekir. Böyle olan zatın ise, hiç şüphesiz öldükten sonra diriltmeye ve kıyameti kopartmaya kadir olması gerekir. Binâenaleyh tefsir etmekte olduğumuz bu âyetten önceki âyetler, öldükten sonra dirilişin ve kıyametin olabilirliğine kesinkes delalet eden akli deliller gibi olunca, bu inkârın uzak bir iş olduğunu belirtmek için, *"öyleyse onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"* buyurulmuştur.

İKİNCİ MESELE

Kâdî, "Hakîm bir zatın iman etmekten aciz olan kimselere, *"Onlara da ne oluyor ki iman etmiyorlar"* demesi caiz değildir. Şu halde, Hak Teâlâ böyle dediğine göre bu, iman edecek şahısların, imana kadir olduklarını gösterir ki, bu da, **"istitaa kable'l-fiil"** yani bir işi yapmazdan önce, o işe dair güç ve kudretin kişilerde mevcut olduğunu, kişilerin kendi fiillerini yaratanlar olduğunu gösterir. Binâenaleyh bu âyet, kendisinde başka bir ihtimal (mana) bulunmayan, muhkem âyetlerdendir" demiştir. Buna cevab, daha önce defalarca verildi.

Kur'ân'ın Belagati Önünde Eğilme

Sonra Hak Teâlâ, وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ *"Kendilerine Kur'ân okunduğu zaman, secde etmiyorlar"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu Araplar, fesahat ve belagat erbabı (edîb) kimselerdi. Binâenaleyh Kur'ân'ı dinlerlerken, mutlaka ve mutlaka onun bir mu'cize olduğunu bilmiş olmaları gerekir. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğru olduğunu ve ilahi emir ve yasaklar konusunda ona boyun eğmenin vacip olduğunu bildiklerine göre, Allahu Teâlâ, onların, Kur'ân'ı dinledikleri zaman, secde etmeyip, taatte bulunmayışlarını yadırgamıştır.

İKİNCİ MESELE

İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Atâ, Kelbî ve Mukâtil, buradaki "**secde**" ile "**namaz**"ın kastedildiğini söylerlerken, **Ebû Müslim,** "boyun eğmek ve itaat etmek" manasının kastedildiğini söylemiştir. Diğer bazıları da, "Tam aksine, bu ifadeyle, diğer (benzeri) âyetlerde olduğu gibi, bizzat secde etme manası kastedilmiştir. Nitekim bu da, secde âyetlerindendir" demişlerdir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Tilavet Secdesi**

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir gün "وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ" (İkra, 19) âyetini okuyunca, hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem yanında olan mü'minler secde etmişlerdi. Kureyşliler ise, onların etrafında, el çırpıp ıslık çalmışlardı. İşte bunun üzerine, bu âyet nazil olmuştur. **Ebû Hanife,** secdenin farz oluşuna, bu âyet ile şu iki bakımdan istidlalde bulunmuştur:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in fiili, tilâvet secdesinin farz olduğunu gösterir. Çünkü Hak Teâlâ, *"O (Peygamber'e) uyun"* (A'raf, 158) buyurmuştur.

2) Allahu Teâlâ secde âyetini dinleyip de secde etmeyenleri kınamıştır. Yapılmadığı zaman kınama sebebi olduğuna göre, bu durum, tilavet secdesinin farz olduğuna delalet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a)'ın kanaatine göre, mufassal sûrelerde hiçbir secde âyeti yoktur. **Ebû Hureyre** (r.a)'nin ise, bu âyet okunduğunda secde ettiği ve "Allah'a yemin olsun ki, ben bu âyet okunduğunda daha önce secde etmezdim. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu âyet okununca secde ettiğini gördükten, sonra ben de secde etmeye başladım" dediği rivâyet edilmiştir. Yine **Hz.**

Enes (r.a)'in de, **"Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Osman'ın** arkalarında namaz kıldım. Hepsi bu âyette secde ediyordu" dediği rivâyet edilmiştir. **Hasan el-Basrî'den**, bu âyette secdenin farz olmadığı rivâyet edilmiştir.

Tekzibin Sebebi

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ ﴿٢٢﴾ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾

"Bilakis o kâfirler yalanlarlar. Halbuki Allah onların gizledikleri şeyleri en iyi bilendir" (İnşikâk, 22-23).

Bu, "İman etmeyi gerektiren deliller, çok net ve açık olmasına rağmen, kâfirler atalarını taklit ettikleri için, yahut hasetlerinden dolayı yahut iman ettiklerini ortaya koyduklarında dünyevi birtakım makam ve menfaatlerin ellerinden çıkacağı endişesiyle (bile bile) bu delilleri yalanlamışlardır" demektir.

Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ***"Halbuki Allah onların gizledikleri şeyleri en iyi bilendir"*** buyurmaktadır.

Âyetteki, "يُوعُونَ" fiilinin aslı "**viâ**" (kap) kökündendir. Nitekim "onu kaba koyup, korudum" manasında, "أَوْعَيْتُ الشَّيْءَ" denilir. Hak Teâlâ da, وَجَمَعَ فَأَوْعَىٰ ***"Biriktirdi ve (kaplarda) muhafaza etti"*** (Meâric, 18) buyurmuştur. Allah, onların kalplerinde sakladıkları, şirk ve yalanlamalarını en iyi bilendir. Dolayısıyla da kalplerindeki bu inanç ve düşüncelere, hem dünyada, hem ahirette karşılık verendir.

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

"Binâenaleyh sen onları elem verici bir azapla müjdele! İman edip de sâlih ameller işleyenler müstesna... Onlar için bitip tükenmeyen bir mükâfat var" (İnşikâk, 24-25).

Bu, *"Binâenaleyh sen onları elem verici bir azapla müjdele!"* demek, "yalanlamalarına ve inkârlarına karşılık hak ettikleri elem verici bir azabı müjdele" demektir.

Mü'minlerin Bitmeyen Mükâfatı

Hak Teâlâ'nın ...اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا *"İman edip de sâlih ameller işleyenler müstesna... Onlar için bitip tükenmeyen bir mükâfat var"* âyetiyle ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) **Keşşâf sahibi,** buradaki "müstesna"nın, "müstesna-yı munkatı" olduğunu söylerlerken,

b) Ekseri âlimler bu âyetteki mananın, "Onlardan tevbe edenler müstesna..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Her ne kadar bunlar şu anda kâfir iseler de, her ne zaman tevbe ve iman edip, sâlih amellere dönerlerse, yine bunlar için de o ecir, yani büyük mükâfat vardır." (Dolayısıyla bu, müstesna-yı muttasıldır).

Gayr-ı Memnûn

Âyetteki, "غَيْرُ مَمْنُونٍ" ifadesinin manası hususunda da şu izahlar yapılmıştır: Bu mükâfat, onlara,

a) Başa kakılmaksızın ve eziyet edilmeksizin,

b) Kesintiye uğramaksızın,

c) Boğaza takılmayacak şekilde,

d) Hiçbir noksanı olmayacak şekilde verilecektir. Ama evla olan, bu lafzın, bu manaların hepsine birden geldiğini söylemektir. Çünkü mükâfatın tam olması için, bunların hepsinin mevcut olması şarttır. Buna göre Hak Teâlâ bu mü'minlere sanki, her türlü şaibeden (kusurdan) uzak, sürekli, kesintisiz, noksansız ve cimrilik yapılmayan bir mükâfat va'detmiştir ki bu va'din en doruk noktasıdır. Binâenaleyh öncekiler, Allah'a isyandan alıkoyan ifadeler olduğu gibi, bu da insanı ibadete teşvik eden bir ifade olmuş olur. En iyi bilen Hak Sübhanehû ve Teâlâ'dır. Hamd, âlemlerin Rabbi olan O Allah'a mahsustur.

***

BURÛC SÛRESİ

Yirmi iki âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ﴿١﴾ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ﴿٢﴾ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ﴿٣﴾

"Andolsun burçlar sahibi göğe ve o va'dedilen güne ve şahit ile meşhuda..." (Burûc, 1-3).

Sûrenin Hedefi

Bil ki bu sûrenin maksadı, kâfirlerin eziyetlerine karşı, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'i, hem de ashabını teselli etmektir. Bu tesellinin nasıl olduğu ise şöyledir: Allahu Teâlâ, mesela **Ashab-ı Uhdûd, Firavun** ve **Semûd** gibi önceki ümmetlerin de böyle olduklarını beyan etmiş ve bu işi, bütün kâfirlerin bir yalanlama içinde olduklarını bildirerek noktalamış. Sonra da bunun peşinden, *"Allah onların etrafını kuşatmıştır"* (Burûc, 20) buyurmuş. Böylece bir üçüncü beyanda daha bulunmuştur ki, bu beyan da, bu işin Levh-i Mahfuz'da yazılı-çizili olduğunu, değişmesinin imkansız olduğunu belirtmesidir. Bu manayı veren ifade de, *"Doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır"* (Burûc, 2) âyetidir. İşte sûrenin tertibi bundan ibarettir.

Bürûc

Bil ki "**bürûc**"un ne demek olduğu hususunda şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, on iki burçtur. En meşhur görüş budur. Cenâb-ı Hakk'ın, bu burçlardaki enteresan durumlardan ötürü, bunlara yemin edişi, güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü güneş, bu burçlarda hareket etmektedir ve süflî âlemdeki (yeryüzündeki) birçok menfaatin, güneşin hareketine bağlı olduğunda ise şüphe yoktur. Böylece bu, o burçların hakim bir yaratıcısının olduğuna delalet eder. **Cübbâî** ise, "Burçlara yemin, en yakın göğe (dünya semasına) yapılmış bir yemindir. Çünkü burçlar, bu semadadır" demiştir. Fakat bu bir hatadır. Biz bu hatanın nasıl olduğunu, *"Biz, en yakın semayı yıldız süsleriyle süsledik"* (Sâffât, 6) âyetinin tefsirinde izah ettik.

b) Burçlar, ayın menzilleridir. Ayın hareket ve gidişatında çok enteresan işler yapıldığı için, ona bu şekilde yemin etmek güzel ve yerinde olmuştur.

c) **Bürûc,** büyük yıldızlar manasınadır. Bunları, görülebildikleri için "**bürûc**" denilmiştir.

Yevm-i Mev'ûd

Âyetteki, وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ *"Va'dedilen gün"* ifadesiyle kıyamet günü kastedilmiştir. Bunun böyle olduğunu, **Ebû Hureyre** (r.a)'nin rivâyetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) söylemiştir. **Kaffâl** "Göğün yarılıp, parçalanıp son bulmasının ve artık burçlarının yok olmasının *"va'dedildiği gün"* manası da kastedilmiş olabilir" der.

Şahid ve Meşhud

Âyetteki, "**şâhid**" ile "**meşhûd**"un ne demek olduğu hususunda, müfessirlerin birbirinden farklı görüşleri vardır. Fakat **Kaffâl,** bu konuda en güzel izahı yapandır. O şöyle der: "Şâhid, şu iki şey için kullanılır:

a) Sayesinde, davaların ve hakların belirlendiği kimse (tanık)...

b) Mevcud olan, orada hazır bulunan (müşahid) demektir. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, "**âlimu'l-gaybi ve'ş-şehâde...**" (Haşr, 22) âyetindeki kelime gibidir. Arapçada, "Falan şahid, falan gaibdir" denilir. Âyeti bu ikinci manaya hamletmek daha evladır. Çünkü "**şâhid**" kelimesiyle, eğer birinci mana kastedilmiş olsaydı, "**meşhûd**"un peşi sıra ya "**aleyhi**" yahut "**lehu**" gelmeliydi. Bu durumda da ya "**meşhûd aleyhi**" (aleyhine şahitlik edilen), yahut da "**meşhûd lehû**" (lehine şahitlik edilen) denilirdi. Binâenaleyh açık olan bu görüştür. "**Meşhûd**" sözü ile, "**meşhûd aleyh**" manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Nitekim Hak Teâlâ da, "**mes'ûlen anh**" (kendisinden sorulan) yerine, sadece "**mes'ûl**" (İsra, 34) buyurmuştur.

Meşhûd: Kıyamet Günü

Bu mukaddimeyi iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki, bu âyetteki "**şuhûd**"u, mevcut olma, orada bulunma manasına alırsak, bu ifade hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) **Meşhûd,** kıyamet günüdür; "**şâhid**" de, o günde, orada bulunan topluluktur. Bu, **İbn Abbas** (r.a) ve **Dahhâk**'tan rivâyet edilmiştir. Bu ihtimalin doğruluğunun delilleri şunlardır:

a) Bundan daha büyük bir topluluk yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ orada, meleklerin, peygamberlerin, cin ve insin evvelini ve âhirini toplayıp bir araya getirmiştir. Binâenaleyh lafzı, ifade ettiği en geniş ve mükemmel manaya almak evladır.

b) Allahu Teâlâ, va'dedilen o günden bahsetmiştir ki o gün, kıyamet günüdür. Bunun peşinden de, *"ve şahid ile meşhûda"* demiştir ki bu "şahid" ile, o günde mevcut olan mahlukatın; **"meşhûd"** ile de, o gün müşahede edilecek olan enteresan şeylerin kastedilmiş olması en uygun manadır.

c) Allahu Teâlâ, kıyamet gününü, *"Kâfirlere, bir büyük günün seyrinden dolayı, yazıklar olsun.."* (Meryem, 37); *"Bu gün için insanlar toplanır ve bu, seyredilen bir gündür"* (Hûd, 103); *"O gün, (Allah) sizi çağırır, siz de O'na hamdi ile birlikte icabet edersiniz"* (İsra, 52) ve *"O, tek bir sayhadan ibarettir. O anda hepsi katımızda hazır edilmişlerdir"* (Yâsin, 53) âyetlerinde, **"meşhûd"** (görülen, yaşanan) bir şey olarak tavsif edilmiştir. **"Şâhid"** ile **"Meşhûd"**un her ikisinin de nekire getirilmelerinin sebebi, ya, "عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا اَحْضَرَتْ" (Tekvir, 14) âyetinde bahsettiğimiz hususdur. Buna göre sanki, "Şâhidin ve meşhûdun ne kadar çok olduğunu bildiriyorum" denilmek istenmiştir. Yahut bu iki hususu kapalılıkla tavsif etmektir. Buna göre sanki, "Vasıflarını ve künhünü sadece benim bilebileceğim bir şahid ve meşhud..." denilmek istenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın ona kudretinin yeteceğine dikkat çekmek için, kıyamete yemin etmesi güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü o gün, hem bir fasl (hüküm) ve ceza günü, hem de mülkiyetin ve hükmün sadece Allah'a mahsus olduğu bir gündür. Bu görüş, **İbn Abbas** (r.a), **Mücâhid, İkrime, Hz. Hasan b. Ali** (r.a), **İbnu'l-Museyyeb, Dahhâk, en-Nehâî** ve **es-Sevrî**'nin tercihi olan görüştür.

Meşhûd: Cuma Günü

1) "Âyetteki **"meşhûd"** ile cuma günü kastedilmiştir. Bu, **İbn Ömer** (r.a) ile **İbn Zübeyr** (r.a)'in görüşüdür. Bu böyledir, çünkü cuma günü, bütün Müslümanların, namaz için ve Allah'ı zikretmek için toplandıkları (meşhûd oldukları) bir gündür. Şu iki hadis de, cuma gününe **"meşhûd"** dendiğine delalet etmektedir:

a) **Ebû'd-Derdâ** (r.a)'nın rivâyetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اَكْثِرُوا الصَّلَاةَ عَلَيَّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَاِنَّهُ يَوْمٌ مَشْهُودٌ تَشْهَدُهُ الْمَلَائِكَةُ *"Cuma günü bana çokça salat u selâm getirin. Çünkü bu gün, meleklerin kendisini müşahede ettiği, hazır bulunduğu meşhud bir gündür."*[3]

b) **Ebû Hureyre** (r.a)'den rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: تَحْضُرُ الْمَلَائِكَةُ اَبْوَابَ الْمَسْجِدِ فَيَكْتُبُونَ النَّاسَ فَاِذَا خَرَجَ الْاِمَامُ طُوِيَتِ الصُّحُفُ *"Melekler, cuma günü, camilerin kapılarında hazır bulunurlar ve*

3 **İbn Mâce**, Cevâiz, 65 (1/524)

(girenlerin) adlarını yazarlar. İmam minbere çıkınca, bu sahifeler dürülür-kapatılır."[4] Bu özellik, sadece bu günde mevcuttur. Dolayısıyla bundan ötürü, bu güne, "**meşhûd**" denebilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Sabah namazı meşhûddur"* (İsrâ, 78) buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre, gece ve gündüz melekleri sabah namazı vaktinde orada hazır bulunurlar (görev devir-teslimi yaparlar). Dolayısıyla bu namaz, meleklerin ona şahit oluşundan ötürü "**meşhûd**" diye adlandırılmıştır. İşte cuma günü de böyledir.

Meşhûd: Arafat Günü

3) "**Meşhûd**" kelimesinin, Arafe günü; "**şâhid**" kelimesinin de, Arafat'ta hazır bulunan hacılar manasına alınması ve "**Hacc**"ın büyük ve önemli bir ibadet olduğunu belirtmek için, bunlara yemin edilmiş olması da uygun ve güzeldir. Rivâyet olunduğuna göre, "Allahu Teâlâ, arafe günü meleklerine, *"Şu saçı-başı dağınık, toz-toprağa bulanmış, bir uzak beldeden benim için gelmiş kullarıma bakın. Onları bağışladığıma sizi şahit tutuyorum" der. Tam o sırada İblis, gördüğü bu şeyden ötürü çığlık atar ve başına topraklar saçar."*

Arafe gününün "**meşhûd**" diye adlandırıldığının delili ise, Hak Teâlâ'nın, *"Gerek yaya, gerek her uzak yoldan gelecek arık develerin üstünde (binitli) olarak sana gelsinler. Böylece kendilerine ait olan menfaatlere şahit olsunlar"* (Hacc, 27-28) âyetidir.

Meşhûd: Kurban Bayramı

4) Âyetteki "**meşhûd**" ile, Kurban Bayramı günü kastedilmiştir. Çünkü bu gün, dünyada insanların bir araya gelip toplandıkları en büyük gündür. Zira o günde **Minâ** ve **Müzdelife**'de doğu ve batıdan birçok insanların bir araya geldiği bir gündür ve bu gün, Müslümanların bayramıdır. Buna yemin etmesinin gayesi ise, yine "hacc"ın büyük ve önemli bir iş olduğunu ortaya koymaktır.

5) "**Meşhûd**" kelimesini, Cuma, Arafe ve Kurban Bayramı günlerinin hepsine birden hamletmek mümkündür. Çünkü bu günler büyük günlerdir. Dolayısıyla da Hak Teâlâ'nın, *"On geceye, çifte, teke"* (Fecr, 2-3) yemin etmesi gibi, bu günlere de yemin etmiştir.

Belki de bu âyet dünya günlerinin büyük olan her gününü ve dünyevi makamların her bir yüce makamını, bunun yanı sıra da kıyamet gününü içine alan genel bir ifadedir. Çünkü kıyamet günü de, Hak Teâlâ'nın,

4 **Buhâri,** Cuma, 31; **Müslim,** Cuma, 24-25 (2/587).

"İnsanların, âlemlerin Rabbi'nin huzuruna çıkmak için kalkacağı büyük bir gün..." (Mutaffifîn, 5-6) ve *"Kâfirlere, şahit olunan büyük bir günden ötürü yazıklar olsun"* (Meryem, 37) âyetlerinde olduğu gibi, büyük bir gündür. Bu tefsirin doğruluğuna, hem "**şâhid**", hem de "**meşhûd**" lafzının nekire olarak getirilmesi de delalet eder. Böylece, bizatihi belirlenmiş muayyen bir günün kastedilmediği, dolayısıyla da marife getirilmesine mahal olmadığı manasına gelebileceği anlaşılmış olur.

Şâhid ve Meşhûd

Âyetteki "**şâhid**": Birinci manaya almamız halinde şu izahlar yapılır:

1) "Şâhid", Allahu Teâlâ'dır. Zira Hak Teâlâ, *"Allah kendisinden başka ilah bulunmadığına şehadet eder"* (Âl-i İmran, 17); *"De ki: Allah'tan daha büyük şâhit kimdir?" De ki: "Allah"* (En'âm, 19) ve *"Her şeye şâhit olarak Rabbin yetmez mi?"* (Fussilet, 53) buyurmuştur. "Meşhûd" (şahadet edilen şey) ise, ya *"Allah, kendisinden başka ilah bulunmadığına şahadet eder"* (Âl-i İmran, 17) âyetinden ötürü, Allah'ın tevhidi (birliği)dir; yahut da, *"De ki: Benimle sizin aranızda şâhit olarak Allah yeter"* (Ra'd, 43) âyetinden ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetidir.

2) "Şâhid", **Hz.Muhammed** (s.a.s)'dir, "meşhûd" ise, *"Ya biz, her ümmetten bir şâhit, seni de o şâhitler üzerine bir şâhit olarak getirdiğimizde (durumları) nice olur?"* (Nisa, 41) ve *"Biz seni bir şâhit olarak gönderdik"* (Ahzab, 45) âyetlerinden ötürü diğer peygamberlerdir.

3) "Şâhid", bütün peygamberler; "meşhûd" da, *"Her ümmetten bir şâhit... getirdiğimizde..."* (Nisâ, 41) âyetinden ötürü, onların ümmetleridir.

4) "Şâhid", bütün mümkinat ve mahlukat âlemidir. "Meşhûd" (kendisi için şahadet edilen ise), vâcibü'l-vücûd olan Allahu Teâlâ'dır. Bu, usûl (kelâm) âlimlerinin, "Bu istidlâl şâhidden (görünenden) hareketle görünmeyen için yapılan bir istidlaldir" şeklindeki sözlerinden çıkardığım bir manadır. Buna göre, âyetteki yemin, hem hâlıka, hem mahluka, hem o yüce sanatkara, hem de sanatına yapılmış bir yemin olur.

5) "Şâhid", Hak Teâlâ'nın, *"Her nefis, bir sevk edici ve bir şâhitle birlikte gelir"* (Kâf, 21) âyetinden ötürü, melektir; "meşhûd" ise, bu meleklerin şâhit olduğu mükelleflerdir.

6) "Şâhid, meşhûd" ise, *"O gün onların aleyhine dilleri, elleri ve ayakları şâhitlik eder"* (Nûr, 24) ve *"Onlar, derilerine, "Niçin bizim aleyhimize şâhitlik*

ettiniz" derler" (Fussilet, 21) âyetlerinden ötürü, kıyamet günü aleyhine uzuvlarının şâhitlik ettiği insandır. Bu, **Atâ el-Horasânî**'nin görüşüdür.

Bu konuda üçüncü izah şekli de, kelimelerin iştikakına değil de, rivâyetlere dayanan şu görüşlerdir:

1) "Şâhid" cuma günü; "meşhûd", arafe günüdür. **Ebû Muse'l-Eş'arî** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: اَلْيَوْمُ الْمَوْعُودُ يَوْمُ الْقِيَامَةِ وَالشَّاهِدُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ وَالْمَشْهُودُ يَوْمُ الْعَرَفَةِ وَيَوْمُ الْجُمُعَةِ ذَخِيرَةُ اللهِ لَنَا *"Va'dolunan gün, kıyamet günü; şâhit, cuma günü, meşhûd, arafe günüdür. Cuma günü, bizim için Allah'ın bir deposudur"*[5]

Ebû Hureyre (r.a)'den merfu olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: اَلْمَشْهُودُ يَوْمُ عَرَفَةَ وَالشَّاهِدُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَلَا غَرُبَتْ عَلَى أَفْضَلَ مِنْهُ فِيهِ سَاعَةٌ لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُؤْمِنٌ يَدْعُو اللهُ بِخَيْرٍ إِلَّا اِسْتِجَابَ لَهُ وَلَا يَسْتَعِيذُ مِنْ شَرٍّ إِلَّا اِسْتِجَابَ لَهُ *"Meşhûd, arafe günü, şâhit ise cuma günüdür. Güneş, cuma gününden daha faziletli bir gün için ne doğmuştur, ne batmıştır. O gün bir saat var ki, mü'min bir kul, tam o saatte Allah'tan bir hayır istese, Allah mutlaka onun duasına icabet eder, yine tam o saatte bir şerden kul Allah'a sığınsa, mutlaka onu, o şerden korur"*

Said b. Müseyyeb'den mürsel olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: سَيِّدُ الْأَيَّامِ يَوْمُ الْجُمُعَةِ وَهُوَ الشَّاهِدُ وَالْمَشْهُودُ يَوْمُ عَرَفَةَ *"Günlerin efendisi, cuma günüdür. O, şâhittir. Meşhûd ise, arafe günüdür."*[6] Bu, ehl-i ilimden, **Hz. Ali** (r.a), **Ebû Hureyre** (r.a), **İbnu'l-Müseyyeb, Hasan el-Basrî** ve **Rebî b. Enes** gibi birçoklarının görüşüdür. **Katâde,** "Şâhid ve meşhûd, Allah'ın kendilerini büyük saydığı iki dünya günüdür. Nitekim "şâhid"in cuma günü, "meşhûd'un da, arafe günü olduğu rivâyet edilmiştir.." der.

2) "Şâhid", arafe günü, "meşhûd" ise Kurban Bayramı günüdür. Bu böyledir, çünkü bu iki gün, Allahu Teâlâ'nın büyük saydığı, kıymet verdiği ve hac günlerinin önemlilerinden kıldığı iki gündür. Binâenaleyh bu iki gün, kendinde bulunan kimselerin, mü'min olduklarına ve ilahi rahmete müstahak olduklarına şahadet eder. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), iki tane koç kesmiş; bunlardan birisi hakkında, هٰذَا عَمَّنْ يَشْهَدُ لِي بِالْبَلَاغِ *"Bu, benim tebliğ görevini yerine getirdiğime şahadet edecek olan şeylerdendir"* demiştir. Binâenaleyh, işte bundan dolayı, kurban bayramı gününün,

5 **Müsned**, 2/233.

6 **İbn Mâce**, İkâme, 79 (1/344).

bu habere binaen, kendisinde kurban kesen kimselere ve o günde bulunanlara şahadet etmesi muhtemeldir.

3) "Şâhid", Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden *"Sen onlara şahit oldun* (كُنْتَ) *(ey Allahım!)"* (Maide, 117) şeklinde naklettiği ifadesinden dolayı, **İsâ** (a.s)'dır.

4) "Şâhid", Allah; "meşhûd" ise, kıyamet günüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Vay halimize. Bizi uykumuzdan kim uyandırdı? Bu, Rahman'ın va'dettiği, peygamberlerin de kendisi hakkında doğru söylediği şeydir"* (Yasin, 52) ve *"Sonra onlara, ne yaptıklarını haber verir..."* (Mücadele, 7) buyurmuştur.

5) "Şâhid", insan; "meşhûd" da, Cenâb-ı Hakk'ın birliğidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye, onları kendilerine şahit tuttu. Onlar da, "Evet, Rabbimizsin" dediler"* (A'râf, 172) buyurmuştur.

6) "Şâhid", insan; "meşhûd" ise, kıyamet günüdür. İnsanın şâhit olmasına gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Evet, Rabbimizsin. Şâhit olduk" dediler"* (A'râf, 172) âyetinden dolayıdır. Kıyamet gününün "meşhûd" olması da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kıyamet gününde sizler, "Biz, bundan gafildik" demeyesiniz diye..."* (A'râf, 172) âyetinden dolayıdır. İşte bu konuda özetle sunduğum izahlar bundan ibarettir. Kur'ân'ın hakikatlerini en iyi bilense, Allah'tır.

Ashab-ı Uhdud

قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ ﴿٤﴾ اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ﴿٥﴾ اِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ﴿٦﴾
وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ﴿٧﴾

"Tutuşturucu o ateş hendeklerinin sahipleri gebersin! O zaman onlar, onun etrafında oturucu idiler. Onlar, iman edenlere yapacakları (işkenceler) hususunda şahitlik edeceklerdi..." (Burûc, 4-7).

Kasem ve Cevabı

Bil ki, kasemin, mutlaka bir cevabı olması gerekir. Âlimler, bu cevabın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler ve şu izahları yapmışlardır:

1) **Ahfeş**'e göre kasemin cevabı, âyetteki, *"... hendeklerinin sahipleri gebertilmiştir"* ifadesi olup, kasemin cevabının başına gelmesi gerekli olan "lâm" ise mahzuftur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "...قَدْ اَفْلَحَ... وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا"

(Şems, 1-9) âyetinde olduğu gibidir. Zira "قَدْ اَفْلَحَ" aslında "لَقَدْ اَفْلَحَ" takdirindedir. **Ahfeş,** sözüne devamla şöyle der: "İstersen âyette bir takdim-tehir bulunduğunu da söyleyebilirsin. Buna göre âyetin takdiri âdeta, "...قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ" şeklinde olur."

2) **Zeccâc'a** göre, kasemin cevabı "اِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ" (Burûc, 12) cümlesidir. Bu, **İbn Mes'ûd** ve **Katâde'nin** görüşüdür.

3) Kasemin cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın, "اِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ" (Burûc, 10) âyeti olup, bu tıpkı senin, وَاللهِ اِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ "Allah'a andolsun ki, Zeyd ayaktadır" demen gibidir. Ancak ne var ki, kasem ile onun cevabı olan "اِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا..." cümlesi arasına "...قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ" âyetleri girmiştir.

4) Önceki âlimlerden bir grup kimsenin görüşüne göre, kasemin cevabı mahzuftur. Bu görüş, **Keşşâf sahibi'nin** de tercih ettiği bir görüştür. Ancak ne var ki, mütekaddimûn ulemasına göre mahzuf olan cevap, "Amellere, yapılan işlere karşılık verme hususundaki va'd ve iş, haktır" şeklindedir. **Keşşâf sahibi'ne** göreyse, kasemin cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ashâb-ı Uhdud gebersin!"* cümlesinin delalet ettiği şeydir. Buna göre âdeta, "**Ashâb-ı Uhdûd'a** lanet olunduğu gibi, Kureyş kâfirlerinin de mel'un oldukları hususunda işte bu şeylere yemin ederim" denilmek istenmiştir. Bu böyledir, zira bu sûre, mü'minleri, Mekke müşriklerinin eziyetlerine karşı sabit kadem kılmak, onlara cesaret vermek ve imanlarından dolayı geçmiş kavimler arasındaki mü'minlerin katlandıkları sıkıntıları onlara anlatmak için varid olmuştur. Böylece, mü'minler de onlara uysunlar, kendi kavimlerinin eziyetlerine katlansınlar, Allah katında Mekke kâfirlerinin geçmiş milletler içinde yer alan ve iman eden kimseleri ateşle yakan o kâfir kimseler gibi olduklarını ve bunlar hakkında da, "Kahrolsun **ashâb-ı uhdud**" denildiği gibi, "Kahrolsun Kureyş kâfirleri" denilmesine müstahak olduklarını bilsinler diye.

Âyetteki, "قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ" cümlesi hakkında birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Nüzul Kıssası: Büyücü ve Çırağı**

Âlimler, **Ashâb-ı Uhdûd** kıssası hususunda farklı farklı görüşler beyan etmişlerdir. Biz bunlardan şu üç tanesini zikredeceğiz:

1) Rivâyet olunduğuna göre, krallardan birisinin bir sihirbazı var idi. O yaşlanınca, kendisine büyü öğretmek üzere, yanına bir çocuk verdi. Çocuğun gidip geldiği yol üzerinde ise, bir rahip bulunuyordu. Derken, çocuğun kalbi, bu rahibe meyletti. Bir gün o çocuk yolu üzerinde insanlara

geçit vermeyen bir yılan gördü. Eline bir taş aldı ve "Ey Allah'ım, eğer o rahip sana o büyücüden daha sevimli ise, bu taşı atarak o yılanı öldürme hususunda bana kuvvet ver" dedi; taşı attı, derken yılanı öldürdü. İşte bu, çocuğun o büyücüden yüz çevirmesine, rahibin yanına gidip gelmesine sebep oldu. Derken, anadan doğma körleri, alaca hastalığını iyileştirecek ve çeşitli hastalıkları tedavi edecek seviyeye çıktı. Derken bir gün, melikin yanına gidip gelen maiyyetinden birisi kör olur. Bunun üzerine bu genç, onu iyileştirir; kral, kör olan o adamın iyileştiğini görünce, "Seni kim tedavi etti?" diye sorar. Bu şahıs da, "Rabbim" cevabını verince, kral kızar, buna işkence etmeye başlar.

Derken o adam, o çocuğu işaret eder. Bunun üzerine de kral, çocuğa da işkence etmeye başlayınca, çocuk da o rahibi gösterir. Bunun üzerine o rahip, kralın huzuruna çıkarılır. Kral, rahibe, dininden vazgeçmesini söyler. Ama rahip, kralın sözünü kabul etmez. Bunun üzerine de kral, onu, testere ile doğratır. Daha sonra da, kralın tebaası, o çocuğu, tepesinden aşağı atmak için, bir dağın başına çıkarırlar. Çocuk, Allah'a dua eder, yalvarır, böylece de o topluluk helak olur, çocuksa kurtulur. Bunun üzerine kralın tebaası, onu alıp bir gemiye götürürler. Ve, onu boğmaları için de, gemiyi denizin ortasına sürerler. Bunun üzerine çocuk yine Allah'a yalvarıp yakarır; gemi de, onları alabora eder; gemidekiler boğulurken, çocuk kurtulur.

En sonunda, bu çocuk o krala, "Sen beni öldüremezsin. Ta ki, insanları bir meydanda toplayıp, beni çarmıha gerip; benim ok sadağımdan bir ok alıp ve "Bu çocuğun Rabbi olan Allah'ın adıyla" deyip, sonra da o oku bana atmadıkça (beni öldüremezsin)" der. Bunun üzerine kral da, çocuğun dediklerini uygular. Ona ok atar, derken, ok, onun şakağına saplanır, bunun üzerine çocuk, elini şakağına koyar ve ölür.

Neticede oradaki halk, "Biz bu çocuğun Rabbine iman ettik" derler. Bunun üzerine krala, "korktuğun başına geldi" denilir. Bunun üzerine de kral, yol ağızlarına hendekler kazılmasını ve içlerinde ateşler yakılmasını emreder. Kim dininden dönmezse, o onu oraya atar. Derken, yanında çocuğu olan bir kadıncağız gelir. Bu kuyulara atılmaktan irkilir de geri durur. Bunun üzerine o çocuk, "Ey anneciğim, sabret, zira sen hak üzeresin" der; kadın da, buna sabreder (ateşe atılmaya razı olur).

2) **Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: O dönemdeki insanlar,

Mecusilerin hükmü hususunda ihtilaf edince, **Hz. Ali** (r.a) şöyle der: "Onlar, Ehl-i kitaptadırlar. Kendi kitaplarına bağlı idiler. İçki onlara helal kılınmıştır. Derken, krallarından birisi içki içip sarhoş oldu. Bu arada da, kız kardeşiyle cinsî münasebette bulundu. Kendine gelince, pişman oldu ve bir çıkış yolu aradı. Bunun üzerine kız kardeşi ona, bu işin çıkış yolunun, insanlara bir konuşma yaparak önce Allahu Teâlâ'nın, kız kardeşlerin nikahını helal kıldığını söyleyip, bir müddet sonra da, onlara yine bir hutbe irad ederek, Cenâb-ı Hakk'ın bu nikahı haram kıldığını söylemesini telkin etti. Bunun üzerine kral da, böyle bir nutuk irad etti, ama halk bunu kabul etmedi. Bunun üzerine kız kardeş krala, "onları, kamçıla" dedi, fakat onlar bunu yine kabul etmediler. Derken kız kardeşi, "onları kılıçtan geçir" dedi, ama halk, yine kabul etmedi. Bunun üzerine kız kardeş, o krala, hendekler kızdırmasını, içinde ateşler yaktırmasını ve Cenâb-ı Hakk'ın, "قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ" beyanıyla kastettiği kimselerin oraya atılmasını söyledi.

3) **Necrân'a, Hz. İsa** (a.s)'nın dinini benimsemiş olan bir adam gelir. Derken bu adam, onları bu dine davet eder. Bunlar da, onun bu davetine icabet ederler. Derken, bu topluluğa Yahudi olan **Zû Nuvâs,** Himyerlilerden oluşan bir ordu ile mukabele eder. Ve bu kimseleri, ateşte yanma ile Yahudi dinine girme arasında muhayyer bırakır, tercihte bulunmalarını ister. Bunun üzerine bunlar Yahudiliğe girmemek için diretirler. Bunun üzerine o **Zû Nuvâs,** o kimselerden on iki bin kişiyi o hendeklerde yakar. Bunun, yetmiş bin kişi olduğu da söylenmiştir. Zikredildiğine göre, hendeklerin uzunluğu kırk zirâ (arşın), eni ise, on iki arşın idi.

Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle yaptığı rivâyet edilmiştir: "O, **Ashab-ı Uhdûd**'dan bahsedildiği zaman, ileri derecedeki belalardan Allah'a sığınır, istiâze yapardı."

Buna göre şâyet, "Bu rivâyetlerin birbiriyle çelişmesi, bunların yalan ve uydurma olduklarına delalet eder" denilirse, biz deriz ki, bu rivâyetler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bunların, üç ayrı zamanda, üç ayrı cemaat hakkında meydana geldiği; birisinin **Yemen**'de, birisinin **Irak**'ta, diğerinin de **Şam**'da meydana geldiği ileri sürülmüştür. "**el-Uhdûd**" kelimesi, her ne kadar tekil ise de, ancak ne var ki, bu ifadeyle çoğul manası kastedilmiştir. Müfret kelimelerle çoğul manasının kastedilmesi, Kur'ân'da pek çoktur.

Kaffâl da şöyle der: "Âlimler, Ashâb-ı Uhdûd kıssası hakkında, pek çok değişik rivâyetler zikretmişlerdir. Bunların hiçbiri doğru değildir; ancak ne

var ki bu rivâyetler, Ashâb-ı Uhdûd'un, kavimlerine yahut da kâfir ve kendilerine hükümran olan bir krala karşı çıkan mü'min bir cemaat oldukları hususunda ittifak etmektedirler. Buna göre bu kâfir kral, bu mü'min kimseleri, birtakım hendeklere ve onlar için kazdırılmış olan kuyulara attırır." O, sözüne devamla şöyle der: "Öyle sanıyorum ki, bu hadise, Kureyş nezdinde meşhur ve malum idi. Dolayısıyla, Cehâb-ı Hak, dinleri uğrunda kendilerine isabet eden şeylere sabretmek, sıkıntılara katlanmak gerektiğine dikkatlerini çekmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına, bu kıssayı hatırlattı. Çünkü, Kureyş müşrikleri, hadislerde de yaygın bir şekilde anlatıldığı gibi, meselâ **Ammâr İbn Yasir, Bilal...** gibi zevata, şiddetli işkenceler yapıyorlardı.

***İKİNCİ MESELE:* Uhdud Kelimesi**

"**el-uhdûd**", yerde, uzunlamasına açılan yarıklar manasına gelip, çoğulu "**ehâdîd**" olup, mastarı ise, "yarmak" demek olan "hadd" kelimesidir. Çünkü Arapçada, خَدَّ فِي الْاَرْضِ خَدًّا "Yerde, kanal, hendek açtı" denildiği gibi, tıpkı, yarıklar gibi, kişinin bedeninde (hastalık ya da işkenceden dolayı) böyle yarıklar açıldığında, "تَخَدَّدَ لَحْمُهُ" denilir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ashab-ı Uhdûd (Mazlumlar)**

"**Ashâb-ı Uhdûd**" ifadesi ile, öldürenler kastedildiği gibi, öldürülenler de kastedilmiş olabilir. Meşhur olan rivâyete göre, öldürülenler mü'min olan kimselerdir. Yine, bu öldürülenlerin zorbalar, zâlimler olduğu da rivâyet edilmiştir. Çünkü bu zorba krallar, mü'minleri o ateşin içine atınca, o ateş, kâfirlerin üzerine dönmüş, onları yakmış, derken Allahu Teâlâ, mü'minleri o ateşten sapasağlam kurtarmıştır.

Bu görüşü, **Rebî İbn Enes** ile **Vâhidî** benimsemişler, Cenâb-ı Hakk'ın "فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ" (Burûc, 10) âyetini de, "Bunlar için ahirette "cehennem" azabı, dünyada da, çok yakıcı olan "harîk" azabı vardır" diye yorumlamışlardır. Bu mukaddimeyi iyice anladığına göre, şimdi biz şöyle diyebiliriz:

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ *"... hendeklerinin sahipleri gebertilmiştir"* ifadesinin tefsiri hususunda üç izah yapmışlardır. Bu böyledir, zira biz, âyetin bu ifadesini, ya katiller, yahut da maktuller manasına alabiliriz. Birinci manaya alınması halinde, bu hususta şu iki yorum yapılabilir:

a) Bu ifade, onlar hakkında bir beddua olup, "Ashâb-ı Uhdûd'a lanet olsun" manasına olmuş olur ki, bu ifadenin bir benzeri de, قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَا اَكْفَرَهُ *"Kahrolası insan, ne kadar da nankör..."* (Abese, 17) ve *"Yalancılar kahrolsun!"* (Zâriyât, 10) âyetleridir.

b) Âyetten, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, "O zorba krallar, mü'minleri ateşle öldürmek isteyince, ateş onlara dönmüş ve onları öldürmüştür" şeklinde bir mana kastedilmiştir. Ama biz, âyetin bu ifadesini maktullere atfedersek, o zaman mana, "O mü'minler, ateşte yakılmak suretiyle öldürüldüler" şeklinde olur. Bu durumda da, âyetin bu ifadesi, bir beddua değil, bir haber cümlesi olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ifade, şedde ile "قُتِّلَ" şeklinde de okunur.

Âyetteki, "النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ" *"tutuşturucu o ateş"* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ateş, orada yanan şey o düz veya başka bir şey olduğunda büyük olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, ...اَلْوَقُودُ *"Yakıtı, insanlar ve taşlardır"* (Bakara, 24) ifadesinde de anlaşıldığı üzere, o yakıtın adıdır. "ذَاتِ الْوَقُودِ" ifadesinden, o hendeklerde bulunan odunların çok olduğu anlaşılmaktadır.

İKİNCİ MESELE

Ebû Ali, "ذَاتِ الْوَقُودِ" ifadesinin, terkip bakımından **"bedel-i iştimâl"** olduğunu ve bunun, senin tıpkı, سُلِبَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ "Zeyd soyuldu, yani elbisesi.." demek gibi olduğunu; zira, "الْاُخْدُودِ" ifadesinin ateşi kapsadığını söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu kelime, damme ile "اَلْوُقُودُ" (el-vukûdu) şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, اِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ *"O zaman onlar, onun etrafında oturucu idiler.."* ifadesine gelince, bu cümle ile ilgili şöyle iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin başındaki "اِذْ" edatının âmili, "قُتِلَ" kelimesi olup, buna göre mana, "Onlar, o ateşin yanı başında oturup, mü'minlere azap ettikleri o vakitte, lânete duçar oldular" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Bu âyette şöyle bir müşkilât söz konusudur. Âyetteki "هُمْ" ifadesi, **"Ashâb-ı Uhdûd"**a râci olan bir zamirdir. Çünkü bu ifade, zamire en yakın

olan kelimedir; "عَلَيْهَا" ifâdesindeki zamir ise, "ateş"e râcidir. Binâenaleyh, âyetin bu ifadesi, **Ashab-ı uhdûd**'un, ateşin üzerinde (عَلٰى, üzerinde olmayı ifade eder) bulunmuş ve oturmuş olduklarını iktiza eder. Halbuki, durumun böyle olmadığı malumdur (ne dersin)? Buna şu birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) Buradaki "هُمْ" zamiri, "**Ashab-ı Uhdûd**"a râcidir. Ancak ne var ki, burada, **Ashab-ı Uhdûd**'dan kastedilen katiller değil, maktûllerdir. Bu durumda mana, "Mü'minler, ateşin üzerinde oturmuşlar, yanıyorlar ve ateşe atılmışlar..." şeklinde olmuş olur.

b) "عَلَيْهَا"daki "هَا" zamiri, "ateşin kenarı ve kendisine oturulması mümkün olan yerler ifadesine râci olabilir. Çünkü "عَلٰى" lafzı, bunu hissettirmektedir. Zira sen, oraya yakın bir mekanın üzerine çıktığını kastederek, مَرَرْتُ عَلَيْهَا "oraya uğradım, kenarına kadar vardım" diyebilirsin. O halde bu demektir ki, o katiller, o kuyuların kenarlarında oturuyor, mü'minleri ateşe atıyorlardı. Derken, dininden dönen kimseleri serbest bırakıyor, dininde sebat gösteren kimseleri ise ateşe atıyorlardı.

c) Farz edelim ki biz, "هُمْ" zamiri, katiller manası kastedilen "**Ashâb-ı Uhdûd**"a râci, "عَلَيْهَا"deki zamir de, ateşe râci olsun. Peki, "o katiller ateşin içinde idiler" niçin denilemesin ki?! Çünkü biz, az önce şöyle bir açıklamada bulunmuştuk: O katiller mü'minleri o ateşe atmak isteyince, o ateş, onlara doğru yükselmiş, böylece de bu katiller, başkalarını helak etmek için hazırladıkları bu şey ile, bizzat kendileri helak olmuşlardır. Bu durumda da âyet, onların bu halde iken mel'un olduklarına delalet etmiş olur. Mana da, "Onlar, hem dünyada, hem de ahirette, zarara ve ziyana uğramışlardır" şeklinde olur.

d) Buradaki عَلٰى ، عِنْدِى "nezdinde, yanında" manasında olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "وَلَهُمْ عَلَىَّ ذَنْبٌ" (Şuarâ, 14) ifadesindeki "عَلَىَّ"nin "عِنْدِى" manasına geldiğinin söylenilmesi gibi olmuş olur.

Mü'minlere Göz Göre Göre İşkence

Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ *"Onlar iman edenlere yapacakları (işkenceler) hususunda şahitlik edeceklerdi..."* beyanındaki "شُهُودٌ" kelimesi ile, orada bulunma, mevcut olma manası kastedilebileceği gibi, yaptıkları şahadet ile davaların tespit edildiği şahitler manasının da kastedilmiş olması muhtemeldir.

Birinci duruma göre mana, "O katil zorbalar, bu işlem yapılırken, oradaydılar ve onlar bunu, bilfiil müşahede ediyorlardı.." şeklinde olur ki, bunun böyle olduğunu belirtmenin gayesi de şu üç şey olabilir:

a) Onları, katı kalplilik ve kalplerinin kararması ile nitelemek. Çünkü onlar, o ateşle yapılan azap ve işkence esnasında oradaydılar ve bunu, bilfiil müşahede ediyorlardı.

b) Bu katil zorbaları, küfür ve batıl inançlarını yerleştirme ve savunma hususunda ciddiyet ve kararlılıkla nitelemek... Çünkü onlar, bu nefret ettirici yerlerde ve ürkütücü fiillerin yapıldığı mekanlarda hazır olmuşlardır.

c) Yahut da, o öldürülen mü'minleri; dinleri hususunda gösterdikleri ciddiyet ve hak davaları konusunda kararlılık ve sebat göstermekle nitelemek... Çünkü, o zorba kâfirler, orada, o kuyuların başında, bu mü'minlerin, kendilerine bakmaları halinde onların orada bulunuşundan dolayı kuşkuya kapılacakları, ona muhalefetten geri duracaklarını umdukları için, bu beklenti içinde orada bulunuyorlardı. Ama o mü'minler ise, onların orada bulunuşlarına hiç aldırış etmemişler hak olan dinlerinde ısrar ve kararlılığa devam etmişlerdir.

İmdi, şâyet, "Eğer, âyetteki "شُهُودٌ" kelimesinden kastedilen mana bu ise, âyetteki ifadenin "وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ... شُهُودٌ" şeklinde değil de, "لَمَا... يَفْعَلُونَ... شُهُودٌ" şeklinde olması gerekirdi" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadedeki "عَلٰى" ile mana, "Onlar bu mü'minlere bu denli çirkin işlerde bulunmalarına, yani onları o ateşle yakmalarına rağmen, bu çirkin fiillerini görüp müşahede etmek için orada bulunuyorlardı" olur.

İkinci duruma, yani, âyetteki bu ifadeyle, kendisi sebebiyle, davanın sabit olduğu şahadette bulunma manasının kastedilmesine göre, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Onlar, görevlilerden hiçbirinin kendilerine emredilen ve kendilerine bırakılan o azap etme hususunda hiç kusurda bulunmadıklarını tespit için, o kralın yanında birbirlerine şahadet edecek şakiler bulunduruyorlardı.

2) Bunlar, o zorbaların o mü'minlere yaptıkları şeylere dair hazır olan birer şahittirler. Bunlar, bu şahadetlerini, kıyamet gününde yapacaklardır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"O gün, kişilerin aleyhine dilleri, elleri ve ayakları, ne yaptıklarına dair şahadette bulunacak"* (Nûr, 24) buyurmuştur.

3) O kâfirler, mü'minlere yapılan o ateşle yakma muamelesini görüyorlardı. Öyle ki, bu işlem, mü'minlere başkaları tarafından yapılmış olsaydı,

onlar bu konuda pekâlâ şahit olabilirlerdi. Ama buna rağmen, onları bu konuda ne bir acıma tutmuş, ne de kalplerinde bir meyil ve şefkat, merhamet meydana gelmiştir.

Sırf İmanları Sebebiyle İşkence

وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ اِلَّآ اَنْ يُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٨﴾ اَلَّذِى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿٩﴾

"Onlar, o mü'minleri sırf mutlak galip, her hamde layık Allah'a iman etmeleri sebebiyle işkence etmişlerdi. (O Allah ki), göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Allah her şeye hakkıyla şahittir" (Burûc, 8-9).

Bu ifadenin manası, "Onlar onları ancak ...den dolayı ayıplayıp, imana gelmeyi inkâr ettiler" şeklinde olur. Bu tıpkı şairin şu ifadesi gibi olur:

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُومَنَّهُمْ بِهِنَّ فُلُولٌ عَنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ

"Onlarda, düşman bölükleriyle çarpışmaktan dolayı kılıçlarında meydana gelmiş olan kırık ve çatlaklıklardan başka, (ki bu şâyet bir kusur ise) bir ayıp yoktur!!" Bunun bir benzeri de, *"Sizler bizden, ancak Allah'a iman etmiş olmamızı ... yadırgıyorsunuz"* (Mâide, 59) âyetidir. Cenâb-ı Hak, "اِلَّآ اَنْ يُؤْمِنُوا" buyurmuştur. Çünkü azap etme işi, ilerde yapılan imana göre meydana gelecektir. Şimdi eğer, "ilerde küfredeceklerine göre, geçmiştekine mukabil azap olunmazlar" denilirse, buna göre âdeta, "imanlarına devam etmeleri sebebiyle..." denilmek istenmiştir. **Ebû Hayve,** kâf'ın kesresiyle "نَقِمُوا" (nakimû) şeklinde okumuştur, ama fasîh olanı, fethalı olanıdır.

el-Azîzu'l-Hamîd

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisi sebebiyle, "ilâh"ın, tasdik olunmaya ve ibadet edilmeye müstahak olduğu vasıfları dile getirmiştir. Bu vasıfların birincisi, O'nun, "**el-Azîz**" oluşudur. "**Azîz**", asla mağlub olunamayan, kâdir, muktedir; savuşturulamayan kâhir (hakim) olmasıdır. Netice olarak bu ism-i şerif, Cenâb-ı Hakk'ın tam bir kudrete sahip olduğuna bir işarettir.

İkincisi, O'nun "**el-Hamîd**" olması. "**el-Hamîd**" de, mü'min kullarının lisanında, hamde ve övgüye layık ve müstahak olan zat, anlamındadır. Bazı

nesneler, her ne kadar Allah'ı, lisanı ile övüp hamd edemese dahi, bizzat bu nesnelerin kendisi, gerçekte hamde layık olan zatın O olduğuna şahadet ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Her şey lisân-ı hal ile O'nu hamde koyulmuştur..."* (İsrâ, 44) buyurmuştur. Ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın ilmine bir işarettir. Zira, nesnelerin neticelerini bilmeyen kimsenin, övgüye ve hamde layık, değer fiillerde bulunması mümkün değildir. O halde, işte bu açıdan **"el-Hamîd"**, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin tam ve mükemmel olduğuna delalet eder.

Üçüncüsü, göklerin ve yerin mülkiyeti kendisine ait olan zat olması. Bu böyledir, zira onların maliki O'dur ve bunların ayakta durması, O'nun sayesindedir. Dilemesi halinde, bunları yok edebilir. Bu da, O'nun mülk ve hükümranlığının tam ve mükemmel oluşuna bir işarettir. Bu sıfatı, ilk ikisinden sonra getirmiştir. Çünkü, tam bir mülk ve hükümranlık, ancak, kudret ve ilim bakımından tam bir mükemmellik söz konusu olduğunda düşünülebilir. Böylece, bu sıfatları taşıyan kimsenin, kendisine iman edilmeye müstahak ve layık olduğu sabit olmuş olur. O'ndan başkaları ise, buna, kesinlikle müstahak değillerdir. Daha nasıl olur da, bu cahil kâfirler, böylesi imanın günah olduğuna hükmedebilirler.

Bil ki, Allahu Teâlâ, kendisinin Azîz olduğunu bildirmek suretiyle, dileyip istemesi halinde, o zorba kralların bu mü'minlere azap edişlerine mani olabileceğine, ateşlerini söndürüp, onları oracıkta hemencecik öldüreceğine; Hamîd oluşu ile de, Cenâb-ı Hakk'ın katında nazar-ı dikkate alınan şeyin, işlerin (kendileri değil) neticeleri olduğuna işaret etmek istemiştir. Binâenaleyh, bu demektir ki O, mühlet verse bile, asla, ihmal etmeyecektir. Çünkü O, o mü'minlere, hak ettikleri mükâfatı, o kâfirlere de, hak ettikleri cezayı verecek olan zattır. Ancak ne var ki O, bu hususta acele etmez. Zira O, hep, ya meşîetine, yahut da lütfu gereği kullarının menfaatine göre hareket eder. İşte bu sebeple, وَاللهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ *"Allah her şeye hakkıyla şahittir"* buyurmuştur ki, bu, kendisine taatte bulunanlar için, büyük bir vaad; günahkârlar için ileri derecede bir tehdittir.

Mü'minlere İşkence Edenlerin Cezası

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾

"Erkek mü'minlerle kadın mü'minleri belaya uğratanlar, sonra da tevbe etmeyenler (yok mu)? Onlar için cehennem azabı vardır, onlar için bir de yangın azabı" (Burûc, 10).

Bil ki Cenâb-ı Hak, "**ashâb-ı uhdûd**" kıssasından bahsedince, bunun peşinden bu kıssaya dayalı olarak, mükâfat ve ceza ehlinin hükümlerini de getirerek, ...إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ *"Erkek mü'minlerle ... belâya uğratanlar (yok mu)"* buyurmuştur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bundan, sadece "**ashâb-ı uhdûd**"un kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, yine bundan, bunu yapan herkesin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu daha evladır; çünkü lafız umûmî olup, hüküm de umûmîdir. Yapılacak bir tahsis ise, delilsiz olarak zahiri terk etmek olur.

***İKİNCİ MESELE:* Fitne'nin Manası**

"**el-fitne**" kelimesinin asıl anlamı, "sınamak" ve "denemek"tir. Bu böyledir, çünkü o kâfirler, o mü'minleri sınamışlar ve onları ateşe tutarak yakmışlardır. Kimi müfessir de, "fitne"nin, o ateşle yakmak olduğunu söylemiştir. **İbn Abbas** ve **Mukâtil** ise, *"Erkek mü'minlerle ... belâya uğratanlar"* yani, "Onları ateşte yakanlar..." demişlerdir. **Zeccâc** da şöyle demiştir: "Arapçada, "onu yaktım" anlamında, "فَتَنْتُ الشَّيْءَ" denilir. "**Fiten**" ise, sanki yanmışçasına siyah olan taşlar anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"(O gün) kendilerinin ateş üzerinde azaba uğratılacakları gündür"* (Zâriyât, 13) âyeti de bu anlamdadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra da tevbe etmediler..."* ifadesi, onların, şâyet tevbe etselerdi bu tehdit ve vaîdin kapsamından çıkacak olduklarına delalet etmektedir. Bu da, Allahu Teâlâ'nın tevbeleri kabul etmesinin kesin olduğuna; yine, **İbn Abbas**'tan rivâyet edilenin aksine, amden (önceden tasarlayarak) katil olanın tevbesinin makbul olacağına delalet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ *"Onlar için cehennem azabı vardır, onlar için bir de yangın azabı..."* ifadesi hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Her iki azap da, ahirette meydana gelecektir. Ancak ne var ki, küfürleri sebebiyle olan azap, cehennem azabıdır; yangın azabı ise, mü'minleri yakmış olmaları sebebiyle, küfürden ötürü olan azaba ilave edilen bir azaptır. Birinci azabın "serinlik ve soğukluk azabı"; ikinci azabın da, yangın azabı olması; yine, birincisinin yangın azabı, yangın azabına ilave edilenin de yine yangın ve yakmak olması da muhtemeldir. Ancak ne var ki, ilk azap sanki, ikinciye nispetle, "yangın" olarak isimlendirilmemiştir. Çünkü ikinci azapta, yakmanın iki nev'i birden bir arada bulunmuş, böylece de, cidden tam ve mükemmel bir hale gelmiştir. O zaman, birincisi zayıf olmuş olduğundan, "yangın" diye isimlendirilmemiştir.

İkinci görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, "فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ" ifâdesi, ahiret azabına; "وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ" ifadesi de, daha önce zikrettiğimiz üzere, hendeklerin ateşinin, o kâfirlerin üzerine yürüyüp de onları yakması şeklindeki yangın ve yakmak azabına bir işarettirler.

Mü'minlerin Mükâfatı

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾

"İman edip de güzel güzel amel edenlere gelince, altlarından ırmaklar akan cennetler de onlarındır. Büyük kurtuluş da budur" (Burûc, 11).

Bil ki, Cenâb-ı Hak günahkârlarla ilgili tehdit ve vaîdi zikredince, bunun peşinden mü'minlerin va'dini zikretmiştir ki, bu gâyet açıktır. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, ذَٰلِكَ الْفَوْزُ *"...Kurtuluş da budur"* buyurmuş, ama, çok ince bir nükteden dolayı "تِلْكَ" buyurmamıştır. Bu nükte de şudur: "ذَٰلِكَ" kelimesi Cenâb-ı Hakk'ın bu cennetlerin meydana gelmiş olduğunu haber verdiğine işaret etmektedir, "تِلْكَ" ise, cennetlere işaret etmektedir. Allahu Teâlâ'nın bundan haber vermesi ise, O'nun razı olduğuna; fevz-i kebîr

(büyük kurtuluş), (büyük mailiyet)in de cennetin hasıl olması değil de, "Allah'ın rızası" olduğuna delalet eder.

***İKİNCİ MESELE:* Azimet ve Ruhsat**

Ashâb-ı uhdûd kıssası ve bilhassa bu âyet-i kerime, büyük bir azap ile tehdit edilerek küfre zorlanan kimse hakkında en uygun olanın, bu korkuya direnmesi olduğuna; küfür kelimesini izhar etmeninse, bu hususta bir ruhsat ve cevaz gibi olacağına... delalet etmektedir.

Hasan el-Basrî'nin rivâyet ettiğine göre, **Müseylime**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabından iki adamı yakalar ve onlardan birisine, "Benim, Allah'ın Resûlü olduğuma şahadet ediyor musun?" der. O da, "Evet" deyince, onu salıverir, ötekine de aynı şeyi sorar; o, "Hayır, bilakis sen, yalancı ve kezzabın tekisin" diye cevap verince, onu öldürür. (Haberi duyduğunda) Hz. Peygamber, *"Salıverilene gelince, o ruhsata tutundu; binâenaleyh, o muâheze edilmez. Öldürülene gelince, o da, faziletli olana sarıldı... Ona ne mutlu; müjdeler olsun!"* buyurur.

Rabbin Çarpmasındaki Dehşet

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ﴿١٤﴾ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ﴿١٥﴾ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٦﴾

"Hakikat, Rabbinin kıskıvrak tutup yakalayışı pek çetindir. Çünkü O, ilkin var edenin de, ölümden sonra diriltecek olanın da kendisidir. O, çok affeden, çok sevendir. Arşın sahibidir. Pek yücedir. Ne dilerse hakkıyla yapandır" (Burûc, 12-16).

Bil ki, Allahu Teâlâ, önce, erkek mü'minlerle kadın mü'minleri belaya uğratan kimselerle ilgili vaîdi, ikinci sırada da, iman edip sâlih amel işleyenlerin vaad ve mükâfatını zikredince, bu vaîd ve vaadin peşinden de, te'kid ve takviye ifade eden âyeti getirmiş ve *"Hakikat, Rabbinin kıskıvrak tutup yakalayışı pek çetindir"* buyurmuştur. **"el-Betş"** (اَلْبَطْشُ), kıskıvrak, şiddetle yakalamak, anlamına gelir. Bu kelime bir de "şiddet" ile nitelenince, manası daha da artmış ve fazlalaşmış olur.

Bunun bir benzeri de, *"O'nun yakalaması acı vericidir, şiddetlidir"* (Hûd, 102) âyetidir. Bütün bunlardan sonra, böylesi kâdir olan Allah'ın mühlet vermesi, ihmal etmek için olmaz. Bu ancak, ya hükm-i meşîet, ya da hükm-i maslahata ve bu işin kıyamet gününe ertelenmesine göre, hakîm olması sebebiyle olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ *"Çünkü O, ilkin var edenin de, ölümden sonra diriltecek olanın da ta kendisidir"* buyurmuştur. Yani, "Allah, mahlûkatını yaratır, sonra onları yok eder; daha sonra kıyamet gününde de, karşılıklarını vermek için, yeniden diriltir.. Bu mühlet tanıma bundan dolayıdır; yoksa, ihmal edilmiş olmaları sebebiyle değil" demektir. **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Cehennem ehlini ateş yer, (yakar). Öyle ki onlar kömür haline gelirler. Sonra onları yeniden yaratır. İşte Cenâb-ı Hakk ın, "إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ" ifadesinden kastedilen de budur.

Gafûr Vasfı

Sonra, Cenâb-ı Hak, va'dini te'kid etmek üzere وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ *"O, çok affeden, çok sevendir"* buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, celâl ve azametinin beş vasfını zikretmiştir:

1) O'nun çok bağışlayıcı olması **(el-Gafûr). Mu'tezile,** "Allah, tevbe eden için gafûrdur" derken, bizim (Ehl-i sünnet) ulemamız da, "Allah, ister tevbe etsin, isterse etmesin, herkes için, mutlak anlamda gafûrdur. Çünkü O, *"Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki (günahları) ise, dilediği kimseler hakkında affeder"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Bir de, tevbe edenin bağışlanması vaciptir. Vacip olanı yapmak ise, metholunmayı gerektirmez. Âyet ise, medh meyanında zikredilmiştir" demişlerdir.

Vedûd Vasfı

2) Onun çok sevmesi **(el-Vedûd).** Bu hususta da birkaç görüş bulunmaktadır:

a) **"el-Vedûd", "el-Muhib"** (seven, muhabbet duyan) anlamındadır. Ekseri müfessirin görüşü budur. Bu, aklî delillere de mutabıktır. Çünkü hayır, bizatihi gerekir, şer ise ârızî olarak.. O halde, şerrin hayırdan daha az olması gerekir. Buna göre, galip ve baskın olan da mutlaka hayırdır. O halde o, bizzat mahbub, sevilmiştir.

b) **Kelbî** şöyle demiştir: **"el-Vedûd"**, bağışlamak ve mükafatlandırmak suretiyle dostlarına karşı çok sevgi besleyen., anlamındadır. Ama, esas olan görüş birincisidir."

c) **Ezherî** ise şöyle der: "Bazı dil âlimleri, "**Vedûd**" kelimesinin, tıpkı "رَكُوبٌ" (binilmiş) "حَكُوبٌ" **(hakûb)** (sağılmış) kelimelerinde olduğu gibi, ism-i mef'ûl anlamında olabileceğini de söylemişlerdir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hakk'ın sâlih kulları, Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri açısından mükemmel bir varlık olduğunu bildikleri için, O'nu sever, O'na muhabbet duyarlar" şeklinde olur." O, sözüne devamla şöyle der: "Bu iki sıfatın ikisi de medh sıfatıdır. Zira, zikri yüce olan Allah, itaatkâr olan kullarını sevdiğinde, bu, O'nun bir lütfu olmuş olur. Ama, ârif olan kulları O'nu sevdiğinde ise, bu sevmek işi, onlar nezdinde, Cenâb-ı Hakk'ın kereminin ve ihsanının anlaşılmış ve bilinmiş olmasından dolayı olmuş olur.

d) **Kaffâl** şöyle demektedir: "**Vedûd**'un "Halîm-sabırlı" manasına gelebileceği de ileri sürülmüş olup, bu kelime bu manasıyla, Arapların "دَابَّةٌ وَدُودٌ" deyimlerine varıp dayanır ki, bu da "Ne tarafa yöneltirsen, o tarafa yönelen, itaatkâr hayvan..." demektir. Nitekim **Kutrub,**

وَأَعْدَدْتُ لِلْحَرْبِ خَيْضَانَةً ذَلُولَ الْقِيَادِ وَقَّاحًا وَدُودًا

"Harp için ben, yönetimi gâyet kolay, atılgan ve son derece uysal olan hafif ve hızlı binek hayvanları hazırladım..." beytini nakletmiştir.

Zü'l-Arş Vasfı

3) Cenâb-ı Hakk'ın, Arş'ın sahibi olması.. **(Zü'l-Arş).. Kaffâl,** bu ifadenin manasının, "Mülk ve hükümranlık sahibi" anlamına geldiğini, nitekim Arapçada da, bilfiil, divanı ve tahtı üzerinde bulunmasa dahi, فُلَانٌ عَلَى سَرِيرِ مُلْكِهِ "Falanca, mülkünün tahtı üzerindedir" ve yine, hükümranlığı kaybolup gittiğinde, helak olduğunda, ثَلَّ عَرْشُ فُلَانٍ "Falancanın tahtı gitti" denilebildiğini söylemiştir. Ki bu, doğruluğunda ittifak edilen bir manadır. Çünkü, "Arş" ile "taht" manası kastedilmiş olabilir. Ve, şanı yüce olan Allah'ın da, azametini ancak O'nunla, bir de O'nu görüp, O'na muttali olandan başka hiç kimsenin bilemeyeceği bir şekilde semada son derece büyük ve son derece yüce bir "taht - Arş" yaratmış olması mümkündür.

Mecîd Vasfı

4) **"el-Mecîd"** olması.. Bu ifade şu iki şekilde okunmuştur:

a) Merfu olarak "اَلْمَجِيدُ" şeklinde... Bu durumda bu kelime, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı olmuş olur ki, bu, kıraat imamlarıyla müfessirlerin ekserisinin tercih ettiği kıraat şeklidir. Çünkü **el-Mecid,** ululuk ve celâl sıfatlarındandır. Bu ise ancak, Cenâb-ı Hakk'a uygun düşer. Nahivde, sıfatla mevsuf arasına fasılanın ve itiraziyye cümlelerinin girmesi imkansız değildir.

b) Mecrûr olarak "اَلْمَجِيدِ" şeklinde... Bu da, **Hamza** ve **Kisâî**'nin kıraatidir. Bu durumda bu kelime "el-Arş" kelimesinin sıfatı olmuş olur. Kelimeyi bu şekilde okuyanlar şöyle demişlerdir: Kur'ân, Allah'tan başkasının da "mecîd - ulu" ile tavsif edilebileceğine delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak meselâ, *"Bilakis o, yüce bir Kur'ân'dır..."* (Burûc, 21-22) buyurmuştur. Ve biz de, Allahu Teâlâ'nın, "Arş"ı, "kerim" oluşla tavsif ettiğini görmekteyiz. Binâenaleyh, "Arş"ı, "mecîd" olma ile de tavsif edebilir." Bunlar sözüne devamla şöyle demektedirler: "Hem, Allah'ın mecdi, ululuğu, zatının vâcibü'l-vücûd; kudret, hikmet ve ilminin mükemmel olması sebebiyle, O'nun ululuğunu, yüceliğini belirtmektir. Arşın ululuğu da, cihet bakımından en üstte olmasında, miktarının azametinde, kütle ve terkibinin güzel olmasında yatmaktadır. Çünkü, "Arş, hem terkip, hem de şekil bakımından" maddelerin en güzelidir" denilmiştir.

Fa'âlün Limâ Yürîd Vasfı

5) O'nun her dilediğini yapması (فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ). Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"فَعَّالٌ", mahzuf mübtedanın haberidir.

İKİNCİ MESELE

Nahivcilerden, "وَهُوَ" ifadesinin, bir mübteda ve iki haberden meydana geldiğini söyleyenler vardır, ama bu zayıftır. Çünkü, mübtedaya isnatta bulunmaktan maksat, ya bu iki haberin ikisinin birden isnadıdır, yahut da bunlardan her birinin teker teker isnadıdır. Şimdi, eğer birincisi ise, haber iki değil, bir olur. Eğer ikincisi ise, kaziyye (hüküm), tek değil, tam aksine iki olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, fiillerin yaratılması meselesinde, bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ'nın, kişilerin iman etmelerini isteyip dilediğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu âyetin muktezasına göre, imanın failinin O olması gerekir. İmanın faili O olduğuna göre, ikisi arasında herhangi bir farkın olduğunu söyleyenin bulunmaması gerekçesiyle, kişinin küfrünün faili ve yaratıcısının da Allah olması gerekir."

Kâdî şöyle der: Allahu Teâlâ'nın, kulunun taatini dilemesi halinde, bu işin mutlaka olacağına dair bu âyetle istidlâl etmek mümkün değildir.

Zira, Cenâb-ı Hakk'ın "فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ" ifadesi, meydana geldiğinde, O'nun fiili olan şeyleri içine alır, ama meydana geldiğinde O'nun fiili olmayan şeyleri içine almaz." **Kâdî**'nin ifadeleri bu olup, bunun zayıflığı ise, gâyet açıktır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz bu âyete dayanarak, Cenâb-ı Hak üzerinde, mükelleflerden hiçbirinin, hiçbir hususta hak sahibi olduğuna istidlâl etmemişlerdir. Ama, bu manayı bu âyetten çıkarmak zayıftır. Çünkü bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, dilediğini yaptığına delalet etmektedir. O halde, sen daha ne hakla, "Allah, bu âyetle, mükâfat vermemeyi kastetmiştir" diyebiliyorsun?..

BEŞİNCİ MESELE

Kaffâl âyetteki bu vasfa şu manayı verir; "Allah, dilediğini, dilediği şekilde yapandır. O'na itiraz edilemez ve hiçbir güç O'nu mağlup edemez. Binâenaleyh O, kendi dostlarını cennete sokar ve buna kimse mani olamaz. Düşmanlarını cehennemine sokar, düşmanlarına, Allah'a rağmen kimse yardım edemez. Asi kimselere, cezalandıracağı vakte kadar, dilediği kadar mühlet verir; işlediğinde de, kimisini hemen cezalandırır, dolayısıyla da kimisine dünyada, kimisine de ahirette azap eder. Bütün bu şeyleri ve bunun dışında kalanları dilediği gibi yapar.

Firavun ve Semûd Kuvvetleri

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿١٨﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾ وَاللّٰهُ مِنْ وَرَآئِهِمْ مُحِيطٌ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجِيدٌ ﴿٢١﴾ فِى لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

"Sana o orduların, Firavun'un ve Semûd'un haberi geldi mi? Hayır, o kâfirler bir yalanlama içindedirler. Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatıcıdır. Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır. Levh-i Mahfuz'dadır" **(Burûc, 17-22).**

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlerin mü'minlere eziyet ettikleri hususunda, **Ashab-ı Uhdûd**'un halini ortaya koyunca, onlardan öncekilerin de böyle olduklarını beyan etmiştir. Yine bil ki âyetteki, **Firavun** ve **Semûd**, **"cunûd"**

(ordular)dan bedeldir. Hak Teâlâ burada, "**Firavun**" kelimesi ile, hem **Firavun**'u, hem de kavmini kastetmiştir. Bu tıpkı, diğer âyetlerdeki, *"Firavun ve mele-i"* (Yunus, 83) ifadesi gibidir. **Semûd** ise, Arap beldelerinde yaşamış bir kavim olup, bunların kıssası, Araplarca meşhur idi. Dolayısıyla Hak Teâlâ, bir örnek olmak üzere sonrakilerden **Firavun,** öncekilerden de **Semûd**'u zikretmiştir ki maksadı, mü'minlerin her zaman kâfirlerle olan hallerinin, hep bu şekilde olduğunu ortaya koymaktır. İşte bu husus, âyetteki, *"Hayır, hayır. O kâfirler, bir yalanlama içindedirler"* ifadesinden anlaşılan hususdur.

Allah'ın "Muhît" Olması

Cenâb-ı Hak, bu konuda evvelkilerin uğradıkları halleri anlatmak suretiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselli edince, bundan sonra yine onun kalbini bir başka açıdan daha teselli ederek, وَاللّٰهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ *"Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatıcıdır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın bundan kastı, kendisinin onlara her zaman, her yerde kâdir olduğunu ve onların, O'nun elinin içinde olduklarını, arkalarından kuşatılmış, dolayısıyla yolları kesilmiş, kaçacak bir yer bulamayan bir şey gibi olduklarını belirtmektir. İşte bu sebeple âdeta şöyle demek istemiştir: "Bunlar benim avucumun içindedirler. Ben bunları yok etmeye ve seni yalanlamalarının cezasını hemen vermeye kâdirim, öyleyse seni yalanlamalarından ötürü sabırsızlık gösterme, onlardan intikam almak istediğimde elimden kurtulamazlar."

b) Âyette bahsedilen "kuşatma" ile, onların helâklerinin yakınlığı kastedilmiş olup, tıpkı, *"Size, henüz güç yetiremediğiniz daha diğer (ganimetler) de (vermiştir). Allah bütün onları hakikaten kuşatmıştır"* (Fetih, 21); *"Hani biz sana, "Rabbin insanları kuşatmıştır" demiştik"* (İsra, 60) ve *"Kendilerinin kuşatılmış olduğunu sanırlar..."* (Yunus, 22) âyetlerinde olduğu gibidir. Bütün bunlar, onların bir helâkle yüz yüze oluşlarını anlatan ifadelerdir. Hak Teâlâ sanki, "Bunlar, seni yalanlamak suretiyle, kendilerini bir helâkle karşı karşıya getiriyorlar" demek istemiştir.

c) Bu ifadeyle, "Allah onların bütün yaptıklarını biliyor. Dolayısıyla da yaptıklarına karşılık ceza verme zamanını bekliyor" manasında olmak üzere, "Allah onların yaptıkları şeyleri (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır" manası da kastedilmiş olabilir.

Kur'ân-ı Mecîd

Hak Teâlâ, daha sonra Peygamberi'ni (a.s) bir üçüncü hususla da teselli etmiştir ki bu da, بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجِيدٌ *"Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır"* ifadesidir. Bununla ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, kendinden önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti şudur: "Kur'ân, değişiklikten ve bozulmadan korunmuş bir Kur'ân'dır. Binâenaleyh eğer bunda bir topluluğun mutlu, bir topluluğun mutsuz olacağına ve bir kavmin, diğer bir kavimden eziyet göreceğine dair bir hüküm yer almışsa, bunun değişmesi veya yalan çıkması imkansızdır. Binâenaleyh bu hükme rıza göstermek lazım." Dolayısıyla bunun en büyük bir teselli olacağında hiç şüphe yoktur.

İKİNCİ MESELE

İzafet ile, "قُرْاٰنُ مَجِيدٌ" şeklinde de kıraat vardır ve bu, "قُرْاٰنُ رَبِّ مَجِيدٍ" "Mecîd olan Rabbin Kur'ân'ı" takdirindedir. **Yahya b. Ya'mer,** âyetteki "levh" kelimesini "فِى لُوحٍ" şeklinde okumuştur. "Lûh" ise, hava demektir, yani, "Kendisine Levh-i Mahfuz'un bulunduğu yedinci göğün üstündeki Lûh (hava)da" demektir. Âyetteki "mahfuz" kelimesi, Kur'ân'ın sıfatı olarak, ref ile "مَحْفُوظٌ" şeklinde de okunmuştur ki buna göre âyet, *"Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik, şüphesiz onu biz muhafaza edeceğiz"* (Hicr, 9) âyetinde yaptığımız tefsir manasında olmuş olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Levh-i Mahfuz**

Hak Teâlâ burada, *"O, Levh-i Mahfuz'dadır"* buyurmuş, bir başka âyette ise, *"O meknûn (korunan) bir kitap, şerefli bir Kur'ân'dır"* (Vâkıa, 77-78) buyurmuştur. Binâenaleyh "**meknûn kitab**" ile "levh-i mahfuz"un aynı şey olması muhtemeldir. Hem sonra Kur'ân'ın "mahfuz" (korunmuş) oluşu ile, Hak Teâlâ'nın da, *"Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir"* (Vâkıa, 79) âyetinde buyurduğu gibi, kendisine tertemiz olanların dışındakilerin dokunmasından mahfuz (korunmuş) olduğu manası kastedilebileceği gibi, mukarreb meleklerin dışında, herhangi bir mahlukatın kendisine muttali olmaktan korunmuş olduğu manası da kastedilmiş olabilir. Yine bu ifadeyle, onda hiçbir tağyir ve tebdilin olamayacağı manası da kastedilmiş olabilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kimi kelamcılar, "Levh"in, meleklerin görüp okuyabildiği bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta, bazı rivâyetler olduğuna göre, bunu kabul etmek vaciptir. Allahu Teâlâ en iyi bilendir. Salât u selâm, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashâbına olsun (âmin)!

TÂRIK SÛRESİ

Bu, on yedi âyet olup Mekkî'dir ve
mebde (ilk yaratılış) ve me'âd (âhiret) bilgilerini
öğrenmeye teşvik eden bir sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَآءِ وَالطَّارِقِ ﴿١﴾ وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُ ﴿٢﴾ اَلنَّجْمُ الثَّاقِبُ ﴿٣﴾ اِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ ﴿٤﴾

"Andolsun o göğe ve târıka ki -"Târık"ın ne olduğunu sen nereden bileceksin ki? O, delen yıldızdır.- herkes üzerinde muhakkak bir gözeten vardır" (Târık, 1-4).

Herkesin Üzerindeki Bekçi

Bil ki Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, gökten, güneşten ve aydan çokça bahsetmiştir. Zira bunların gerek şekilleri, gerek hareketleri, gerekse doğup-batışlarında gösterdikleri haller çok enteresandır.

"**Târık**", ister yıldız, ister başka bir şey olsun, geceleyin gelip seni bulan her şeye denir. Binâenaleyh târık, "gündüz" manasına gelmez. Bunun delili, ehl-i imanın, dua ederken, "Gecenin târıklarından Allah'a sığınırız" demeleridir. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kişinin evine, ailesine târık yani gece geç vakit gelmesini yasaklamıştır. Araplar, bu kelimeyi "düşünce ve hayal mahsulu olan şey" manasında kullanırlar. Çünkü hayal ve düşünce, daha çok geceleri olur.

Târık Nedir?

Hak Teâlâ, "وَالطَّارِقِ" buyurunca, bu, dinleyenin, kendisini mutlaka bilmek isteyeceği şeyler cümlesinden olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bunun peşi sıra, وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُ *"Târık'ın ne olduğunu sana hangi şey bildirdi?"* demiştir. **Süfyan b. Uyeyne**, "Kur'ân'da "مَا اَدْرٰيكَ" şeklinde gelen her şeyi, Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne haber vermiş, ne olduğunu bildirmiş; ama "مَا يُدْرِيكَ" şeklinde gelenleri ise, haber vermemiş, cevabının ne olduğunu bildirmemiştir. Meselâ, "وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ" (Şûra, 17) âyetinde olduğu gibidir" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, اَلنَّجْمُ الثَّاقِبُ *"O, delen yıldızdır"* buyurmuştur ki bu, "O, şanı yüce, kıymeti büyük bir yıldızdır" demektir. Bu, sayesinde hem

karaların, hem de denizlerin karanlıklarında yol bulunabilen ve kendisine bakılarak yağmurların yağma zamanının bilindiği bir yıldızdır. Bununla ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Sâkıb**

Cenâb-ı Hak şu sebeplerden ötürü bu yıldızı, "sâkıb" (delen) diye tavsif etmiştir:

1) Işığı ile karanlığı delip, karanlığa nüfuz ettiği için.

2) Havada tıpkı bir şeyi delen bir şey gibi, doğudan nüfuz edici olarak doğduğu için.

3) Sayesinde şeytanın görüldüğü ve vurulduğu, yani delindiği, yakıldığı bir şey (şihâb) olduğu için, ona bu sıfat verilmiştir.

4) **Ferrâ** şöyle der: Bu ifade, "diğer yıldızların üzerine çıkan, hepsinin üstüne yükselen yıldız" manasınadır. Çünkü Araplar, gökyüzünün çok yücelerine çıkan bir kuşa, "Göğü delip gidiyor" manasında, "قَدْ ثَقَبَ الطَّائِرُ" derler.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, geceleyin gözüktüğü için yıldızı, "**târık**" diye tavsif etmiştir. Sen bunun, bu yüzden, "**târık**" ismini aldığını, yahut da cinleri çarptığı için bu ismi aldığını bilirsin.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, âyetteki "**en-necmü's-sâkıb**" ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri bununla, bir grup yıldıza işaret edildiğini, dolayısıyla âyette, mahfe olarak "**et-târık**" denildiğini ve bunun tıpkı, إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ *"Şüphesiz insan, hüsran içindedir"* (Asr, 2) âyetindeki "**el-insan**" kelimesi gibi olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri ise, bu ifade ile, belli bir yıldızın kastedildiğini söylemişlerdir. Bu cümleden olarak mesela **İbn Zeyd,** bunun "**Sûreyyâ Yıldızı**" olduğunu söylerken; **Ferrâ,** ışığı, yedi kat göğü delip geçtiği için, "**Zuhâl Yıldızı**" olduğunu söylemiş; diğer bazıları da, *"O (şeytanı) delici bir şihâb izler"* (Hicr, 18) âyetinden ötürü, bunun, kendisiyle şeytanların gökten taşlanıp kovalandığı şihablar olduğunu söylemişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Rivâyet olunduğuna göre, **Ebû Tâlib,** Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir, Hz. Peygamber de ona, ekmek ve süt ikram eder. Tam o bunları yerken, gökten bir yıldız kayar, önce su, sonra da ateşle dopdolu olur. **Ebû Tâlib** bundan

son derece korkar ve "Bu ne?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu kendisiyle şeytanların taşlandığı bir yıldız olup, Allah'ın âyetlerinden bir âyettir" der. **Ebû Tâlib** buna şaşınca, bu sûre nâzil olur.

"لَمَّا" Edatı Hakkında

Bil ki Allahu Teâlâ adına yemin ettiği şeyleri zikredince, yemin ettiği hususu da zikrederek, إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ *"Herkes üzerinde muhakkak bir gözeten vardır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, "لَمَّا" ifadesi iki şekilde okunmuştur:

a) **İbn Kesir, Ebû Amr, Nâfî ve Kisâî,** bunu, şeddesiz **mîm** ile "لَمَا" şeklinde;

b) **Âsım, Hamza** ve **Nehâî** ise, şeddeli **mîm** ile "لَمَّا" şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ali el-Fârisî** şöyle der: "Bunu şeddesiz okuyanlara göre, âyetin başındaki "إِنْ" edatı, şeddeli "إِنَّ"den hafifletilmiş "إِنْ" olur ve "لَمَّا"daki lâm, bu "إِنْ" edatını, in-i nâfiyeden seçebilmene yardımcı olan bir emâre olur. "مَا" da, tıpkı "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ" (Âl-i İmrân, 159) ve "عَمَّا قَلِيلٍ" (Mü'minûn, 40) âyetlerindeki "مَا"lar gibi zâid olur. Bu durumda "إِنْ", şeddeli olarak kasem ile kullanılabildiği gibi, şeddesiz olarak da kasemle kullanılmış olur. Fakat bu ifadeyi şeddeli olarak "لَمَّا" şeklinde okuyanlara göre, âyetin başındaki "إِنْ" edatı, tıpkı "مَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ" (Ahkâf, 26) âyetinde olduğu gibi in-i nâfiye olur. "لَمَّا" da "إِلَّا" manasına olmuş olur. "لَمَّا" şu iki yerde "إِلَّا" manasına kullanılır:

a) Burada,

b) Kasemle kullanıldığı yerde... Nitekim mesela, "سَأَلْتُكَ بِاللهِ لَمَّا فَعَلْتَ" dersin ki bu "لَمَّا ، إِلَّا" manasınadır. **Ahfeş, Kisâî** ve **Ebû Ubeyde**'nin "لَمَّا"nın "إِلَّا" manasına kullanıldığı görülmemiştir" dediği rivâyet edilmiştir. **İbn Avn** da, **"İbn Sîrîn**'in yanında bunu şeddeli olarak "لَمَّا" şeklinde okudum. O, bu okuyuşumu yadırgamayarak, "Sübhânellâh, Sübhânellâh" dedi. **el-Utbî** de "مَا" manasına olan "إِنْ", ile birlikte kullanılan "لَمَّا"nın, **Huzeyl** lehçesine göre olduğunu iddia etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyette, bu gözetenin kim olduğu beyan edilmediği gibi, insanı nelerden koruduğunun beyanı da yer almamıştır:

Hafız Kimdir?

Birinci husus ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Müfessirlerden bazılarına göre, bu gözeten ve koruyan, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Gerçekte de böyledir. Çünkü Allah'ın dışında kalan her varlık, "mümkin"dir. Mümkin olan her varlığın, varlığı yokluğuna ancak bir tercih eden sayesinde tercih edilmiştir. Bu da, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olan bir varlığa varıp dayanır ki bu varlık, kendisinin muhafazası ve öyle bırakması sayesinde varlıkların kalabildikleri ve devam edebildikleri, Kayyûm Hak Teâlâ'dır. Hak Teâlâ, *"Allah gökleri ve yeri, zâil olmasınlar diye tutar"* (Fâtır, 41) âyetinde, genel olarak, gökler ve yer hakkında durumun böyle olduğunu, bu âyette de, özel olarak insan hakkında bunun böyle olduğunu beyan etmiştir.

Söz gerçekte, Hak Teâlâ'nın kendisi dışında kalan her şey için yemin ettiğine varıp dayanır. Çünkü kendisi dışında varlıklar, mümkinü'l-vücud olup, muhdestirler, muhtaçtırlar, mahlukturlar, terbiye edilip geliştirilmişlerdir. Âyetteki "**nefs**" kelimesini, mutlak "zat" manasına aldığımızda, bu söz konusudur. Ama "nefs" kelimesini, teneffüs eden nefis, yani canlı manasına aldığımızda, Hak Teâlâ'nın bu "nefs"in "gözeteni" olması ile, onun hallerini bilen, ona tüm faydaları ulaştıran ve ondan tüm zararları bertaraf eden bir zat olmuş olur.

2) Âyetteki bu "hâfız" (gözeten-koruyan), meleklerdir. Nitekim Allahu Teâlâ, *"O, sizin üzerinize muhafız melekler gönderir"* (En'âm, 61); *"Sağda ve solda bir oturan (bekçi) vardır. O (insan) her ne söz söylese, mutlaka yanında bir gözeten muhafız vardır"* (Kâf, 17-18); *"Şüphesiz sizin üzerinizde, şerefli kâtipler olan hâfız (koruyucu gözetici melekler) vardır"* (İnfitar, 10-11) ve *"O (insanın) önünden ve arkalarından onu izleyen (melekler) vardır. Onlar onu, Allah'ın emriyle gözetirler"* (Ra'd, 11) buyurmuştur.

İkinci husus, yani, bu gözetip koruyanın o canı nelerden koruduğu hususuyla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) O hâfız (gözetip-koruyan), kişinin yaptığı işlerin açığını da gizlisini de, küçüğünü de büyüğünü de yazarlar. Böylece kıyamet gününde, kişinin önüne, yazılmış, çizilmiş bir kitap açıp korlar.

b) Her canlı (kişi) üzerinde, onun amellerini, azıklarını ve ecelini koruyan-gözeten bir "hafız" (bekçi) vardır. Binâenaleyh insan ömrünü ve rızkını tamamladığı zaman, onu tutup Rabbine götürürler. Bu mananın

neticesi, kâfirleri tehdit, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tesellidir. Bu tıpkı, *"Sen onlara karşı (azap istemekte) acele etme. Biz ancak onların (günlerini ve nefeslerini) sayıyoruz"* (Meryem, 84) yani "sonra onlar bu kısa zamanda ahirete gelirler ve hak ettikleri şeyi görürler" âyeti gibi olmuş olur.

c) Her kişi üzerinde, onu bozulmaktan, kırılmaktan, ölümden koruyan bir muhafız vardır. Binâenaleyh o cana, ancak Allah'ın takdir ettiği şeyler isabet eder.

d) **Ferrâ** da şöyle der: Her can üzerinde, onu kabre teslim edene kadar onu koruyan bir muhafız vardır. Bu, **Kelbî**'nin görüşüdür.

Âyetler Arası Tenasüp

Bil ki Allahu Teâlâ her canın bir gözeticisi, amellerini bir kaydedici muhafızı bulunduğuna yemin ettiğine göre, herkesin, işlerin en önemlisini yapıp, elde etmeye gayret göstermesi gerekir. Halbuki hem şer'î, hem de aklî deliller, işlerin en mühiminin, mebde' ile me'âd'ın bilinmesi olduğu hususunda mutabıktırlar. Âlimler, mebde' bilgisinin, me'âd bilgisinden önce geldiği hususunda müttefiktirler. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, mebde' (yaratılışın başlangıcına) delalet eden şeyle söze başlayarak şöyle buyurmuştur:

Nutfeden Yaratılan İnsan

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِنْ مَّآءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَآئِبِ ﴿٧﴾

"Şimdi insan, hangi şeyden yaratıldığına bir baksın. O, atılarak dökülen bir sudan yaratılmıştır. (O su), (erkeğin) sulb ile teraib arasından çıkar" (Târık, 5-7).

Bu âyetlerle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Dâfık Kelimesi**

"**Difk**", suyu dökmek demektir. Nitekim "Ben suyu döktüm, o da döküldü" manasında, "دَفَقْتُ الْمَاءَ فَهُوَ مَدْفُوقٌ" denilir. Dökülmüş manasında, "**mündefik**" denilir. Su "dökülmüş" olunca, âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın bunu niçin "dâfik" (döken) diye tavsif ettiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

a) **Zeccâc**, bunun "ذُوانْدِفَاقٍ" (Dökülme özelliğinde) takdirinde olduğunu ve Arapça "دَرْع" (**der'**- zırh), **feres** (at), **nebl** (atıcı), **leben** (süt), **temr** (hurma) kelimeleri yerine, ism-i failleri olan, **dâri', fâris, nâbil, lâbin** ve **tâmir** kelimelerinin kullanılışı gibi olduğunu söylemiştir. **Zeccâc, Sibeveyh**'in de bu fikri benimsediğini nakleder.

b) Araplar, ism-i mef'ûlü bazen ism-i fâil kalıbı ile ifade ederler. Ferrâ şöyle der: "Hicazlılar, "**ef'âle**" ism-i tafdîl veznini, bu manada kullanırlar. Mesela, ism-i mef'ûlu, sıfat olduğu zaman, ism-i fâil sîgasına sokarlar. Bundan dolayı mesela, "gizlenmiş sır" manasında, "سِرٌّ كَاتِمٌ" (sırrun kâtimun), "ortaya çıkıp dikilmiş düşünce" manasında "هَمٌّ نَاصِبٌ" (hemmün nâsıbun) ve uyunmuş gece manasında, "لَيْلٌ نَائِمٌ" (leylün nâimun) derler. Bu tıpkı "فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ" (Kâria, 7) âyetinde, "**râdiye**" kelimesinin "**merdiyye**" (razı olunan) manasına olması gibidir.

c) **Halil,** kendisine nisbet edilen kitabında şunları yazar: "Su bir kerede döküldüğünde, "دُفِقَ الْمَاءُ - دَفْقًا - دُفُوقًا", testi bir kerede döküldüğünde, "اِنْدَفَقَ الْكُوزُ" denilir. Yine, testi ve benzerleri (kendiliğinden) döküldüğünde, bunda uğur var sayılarak, "دَافِقٌ خَيْرٌ" (**dâfıkun hayrun** - hayırlı dökülüş) derler. **Kutrub**'un kitabında da, su döküldüğünde "دُفِقَ الْمَاءُ - يُدْفَقُ" denildiği yazılmıştır.

d) Suyun sahibi "**dâfik**" (döken) olunca, bu isim mecazi olarak dökülen su için de kullanılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "**sulb**" kelimesi, iki fetha ile, "اَلصَّلَب" ve iki dammeyle "الصُّلُب" şeklinde de okunmuştur. Bu kelime şu dört değişik şekilde okunur: "صَلَبٌ - صُلْبٌ - صُلُبٌ" ve "صَالِبٌ..."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kadının "**terâib**"i, gerdanlığının bulunduğu göğüs kemikleri demektir. Bu bölgenin her bir kemiğine de, "**terîbe**" denilir ki bu, bütün dilcilerin görüşüdür. Nitekim **İmriu'l-Kays** şöyle demiştir: تَرَائِبُهَا مَصْقُولَةٌ كَالسَّجَنْجَلِ *"Göğüs kemikleri, tıpkı ayna gibi parlak..."*

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Çocuk, erkeğin sulbünden (arka kemiğinden) kadının da göğüs kemiklerinden çıkan sudan yaratılmıştır.

2) Çocuk, erkeğin sulbu (bel kemiği) ile, yine erkeğin göğüs kemiğinden yaratılmıştır.

İkinci görüşü savunanlar, iki delil ileri sürerler:

a) Erkeğin suyu (menisi), sadece sulbündan çıkar. Kadının suyu, sadece terâibden (göğüs kemiklerinden) çıkar. Bu durumda ise, (çocuğun meydana gelişinde), erkeğin sulbü ile, "terâib" (göğüs kemiği) arasından çıkan bir su, söz konusu olmaz. Bu ise, âyetin aksine olmuş olur.

b) Allahu Teâlâ, insanın, fışkıran (atılan) bir sudan yaratıldığını beyan etmiştir. Böyle tavsif edilebilecek olan ise, erkeğin suyudur. Hak Teâlâ daha sonra, bu suyu *"çıkar"* diye tavsif ederek, bu "atılma"ya atfetmiştir, yani o atılan (fışkıran) suyun, sulb ile teraib arasından çıktığını belirtmiştir. Bu, o çocuğun sadece erkeğin suyundan yaratıldığını gösterir.

Birinci görüşü savunanlar, bunların birinci delillerine şu şekilde cevap verirler: Farklı ayrı iki şey hakkında "Bu iki şey arasından pek çok hayır çıkar" denilebilir. Bir de, erkekle kadın birleştiklerinde, o ikisi âdeta tek bir vücud haline gelirler. Binâenaleyh, bu lafzın burada kullanılması, güzel ve yerinde olmuştur. Onların ikinci delillerine de şu şekilde cevap verirler:

"Bu, bir bütünün parçasının, bütününün tümünü ifade için kullanılması türünden bir şeydir. Binâenaleyh, çocuğu meydana getiren suyun (meninin) iki tarafından biri atılma (fışkırma) özelliğine sahip olunca, bu özellik her iki taraf için kullanılmıştır." Birinci görüşte olan bu kimseler sözlerine şöyle devam ederler: Bunun böyle olduğunun delillerinden birisi de şudur: "Çocuk, her iki sudan yaratılmıştır. Çünkü, sadece erkeğin suyu azdır, bu hususta yeterli olmaz. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا غَلَبَ مَاءُ الرَّجُلِ يَكُونُ الْوَلَدُ ذَكَرًا وَيَعُودُ شِبْهُهُ إِلَيْهِ وَإِلَى أَقَارِبِهِ وَإِذَا غَلَبَ مَاءُ الْمَرْأَةِ فَإِلَيْهَا وَإِلَى أَقَارِبِهَا يَعُودُ الشِّبْهُ *"Erkeğin (kocanın) suyu (menisi) fazla olduğunda, doğacak çocuk erkek olur ve babasına, babasının akrabalarına benzer. Ama kadının suyu fazla olduğunda, çocuk kadına ve kadının akrabalarına benzer"*[7] buyurmuştur ki bu, birinci görüşün doğruluğunu gerektirir."

Âyeti Yanlış Yorumlamak Olmaz

Bil ki dinsizler bu âyet hakkında ileri geri konuşarak şöyle demektedirler: "Eğer Allah'ın "يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ" ifadesinden, meninin bu bölgelerden ayrılıp çıktığı kastediliyor ise, durum hiç de böyle değildir. Zira meni, ancak dördüncü hazmın, yani sindirimin fazlalarından oluşur.

7 **Müslim**, Hayz, 33 (1/251).

Böylece de, her uzvun karakter ve özelliğini taşıyabilmesi ve bu meniden o uzuvlar gibi uzuvların meydana gelebilmesine müsait olabilmesi için, bedenin bütün parçalarından ve her tarafından kopup gelir. İşte bundan ötürü, aşırı cimâ yapanların, bütün uzuvlarına bir zayıflama hakim olur.

Yok eğer bu ifadeyle, meniyi oluşturan parçalarının büyük kısmının bu kemiklerden oluştuğu kastediliyor ise, bu görüş de zayıftır. Çünkü aksine meniyi oluşturan cüzlerin çoğu, beyinde oluşur. Delili ise, meninin şeklinin, beyine benzemesidir. Bir de cima işini çokça yapanların, önce gözlerinde zayıflama başlar. Yok eğer, âyetteki bu ifadeyle, meninin karar (yerleşme, toplanma) yerinin buralar olduğu kastediliyor ise, bu da zayıftır. Çünkü meninin karargahı, meni kesecikleridir. Bunlar da, yumurtaların yapısında, iç içe girmiş girift damarlardır. Yok eğer bu ifadeyle, meninin çıkış yerinin buralar olduğu kastediliyor ise, bu da zayıftır. Çünkü müşahede bunun böyle olmadığını göstermektedir."

Bunlara şöyle cevap verilir: Meninin oluşmasında en büyük desteği sağlayan şeyin ve buna yardımcı uzuvların en büyüğünün beyin olduğunda şüphe yoktur. Fakat beynin de halifesi (vekili) vardır. Bu da, omurgaların içinde, beyne kadar uzanan sinirlerdir. Bunlar, arka kemiği (sulb) içinde yer alırlar. Bunun, bedenin başlangıcına doğru uzanan pek çok kolları vardır ki işte bunlar "**terîbe**" (terâib)dir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, özellikle bu iki yeri zikretmiştir. Kaldı ki, sizin sözünüz, meninin nasıl oluştuğu hususundadır. Uzuvların, meniden nasıl oluştuğu meselesi ise, sırf bir vehimdir ve zayıf bir zandır. Halbuki, kabule uygun olan ise, Cenâb-ı Hakk'ın kelamıdır.

***BEŞİNCİ MESELE:* Yaratılışın Halık'a Delaleti**

Biz, bu kitabımızın pek çok yerinde, şu sebeplerden dolayı, insanın bir nutfeden meydana gelişinin, hür irade sahibi bir yaratıcının varlığına delalet etmesinin apaçık delillerden olduğunu beyan etmiştik:

1) İnsan bedenindeki enteresan oluşumlar pek çoktur. Binâenaleyh, insanın bedeninin basit bir maddeden oluşup meydana gelmesi, hür ve irade sahibi bir varlığa daha fazla delalet eder.

2) İnsanın, kendisinin hallerine muttali olması ve onları bilmesi, başkasının hallerine muttali olmasından daha çok ve daha mükemmeldir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz bu delalet daha tam ve daha mükemmel olmuştur.

3) İnsanın, bu halleri, hem kendi çocuklarında, hem de diğer canlıların yavrularında görüp müşahede etmesi süreklidir. Dolayısıyla hür irade sahibi bir yaratıcının varlığına, bunlardan yola çıkarak istidlal etmek, daha güçlü olur.

Yaratılışın Haşre Delaleti

4) Bu tür istidlâller, hakîm ve hür irade sahibi bir yaratıcının varlığına kesinkes delalet ettiği gibi, öldükten sonra dirilmenin, haşrin ve neşrin olacağına da kesinlikle delalet eder. Bu böyledir, zira insanın meydana geldiği, ana-babasının bedeninde, ayrı ayrı yerlerde bulunan parçaların, hatta bütün alnındaki parçaların bir araya getirilmesi iledir. Binâenaleyh, o yaratıcı, bu ayrı ayrı parçaları bir araya getirip, böylece ondan sapasağlam bir insan yaratmaya kadir olduğuna göre, o insanın ölümünden ve her bir parçasının her bir tarafa dağılmasından sonra da, o yaratıcının mutlaka o parçaları bir araya getirebileceğinin ve ta başlangıçta olduğu gibi sapasağlam ve düzgün bir mahluk haline koyabileceğinin söylenilmesi gerekir.

Yaratan Diriltmeye de Kadir

إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ لَقَادِرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ﴿٩﴾ فَمَا لَهُ مِن قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ﴿١٠﴾

"Şüphe yok ki (Allah) onu (yeniden diriltip) döndürmeye elbette kadirdir. O günde ki (bütün) sırlar yoklanıp, meydana çıkarılacaktır. Artık onun için ne bir kudret, ne de bir yardımcı vardır..."

(Târık, 8-10)

İşte bu sırdan dolayı, Cenâb-ı Hak, insanın yaratılışının başlangıcına dair olan delilleri beyan buyurunca, buna, "ahiret"in olabileceğinin delillerini de dayandırmak üzere: إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ لَقَادِرٌ *"Şüphe yok ki (Allah) onu (yeniden diriltip) döndürmeye elbette kadirdir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"إِنَّهُ"deki "هُوَ" zamiri, mercii daha önce geçmese bile, yaratıcıya râci olan bir zamirdir. Delili ise şu iki şeydir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın yaratıcı olmasının, kendisinin halife oluşuna delâlet etmesidir. Buna göre mana, "Yaratan bu zat, o insanı yeniden yaratmaya kadirdir" şeklinde olur.

2) Bu merci, her ne kadar lafzen daha önce geçmese dahi, zamirin merciinin Cenâb-ı Hak olduğuna delalet eden şeyler, daha önce geçmişti. Akıl, bu tasarrufa kadir olan zatın, Cenâb-ı Hak olduğuna açıkça delalet etmektedir. Binâeanelyh, bu husus son derece açık ve net olunca, bu, daha önce zikredilmiş gibi olmuştur.

İKİNCİ MESELE

"الرَّجْعُ" kelimesi, bir şeye tekrar döndüğünü ifade etmek için kullandığın, "رَجَعْتُ الشَّيْءَ" ifâdesinin mastarıdır. O halde, "عَلٰى رَجْعِهِ" ifadesindeki zamir neye râcidir? Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) Doğruya en yakın olan görüşe göre bu zamir, "insan"a râci olup, buna göre mana, "insanı direkt olarak yaratmaya kadir olan zâtın, ölümünden sonra o insanı yeniden, canlı olarak iade etmeye, yaratmaya kadir olması gerekir" şeklinde olur. Ki bu manaya göre bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"De ki, o insanları, onları ibtidâen yaratan diriltecektir..."* (Yasin, 79) âyetiyle *"Bu (ikinci yaratış), O'na daha kolaydır"* (Rum, 27) âyeti gibi olmuş olur.

2) Bu zamir, "insan"a râci değildir. **Mücâhid,** bu ifadeye, "O, erkeğin cinsiyet uzvuna meniyi, suyu yeniden döndürmeye kâdirdir" manasını verirken, **İkrime** ve **Dahhâk,** "O suyu, sulbe (yani belkemiğine) döndürmeye kâdirdir" manasını vermişlerdir. **Dahhâk**'ın bu ifâdeye, "O, insanı, başlangıçtaki gibi bir su haline döndürmeye kâdirdir" şeklinde de bir mana verdiği rivâyet edilmiştir.

Mukâtil İbn Hayyan ise, bu ifadeye, "İstersem, onu, yaşlılıktan gençliğe, gençlikten çocukluğa, çocukluktan da nutfe haline dönüştürebilirim" manasını vermiştir. Bil ki, birinci görüş daha doğrudur ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"O günde ki, sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır"* (Târık, 9) ifadesi de bunun böyle olduğunu gösterir. Binâenaleyh, âyetin manası, "O, insanı, kıyamet gününde yeniden diriltmeye kâdirdir" şeklinde olur.

Sırların Ortaya Çıkacağı Gün

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin gerçekliğine dair deliller getirince, insanın o gündeki halini nitelemek üzere, يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ * فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ *"O günde ki (bütün) sırlar yoklanıp, meydana*

çıkarılacaktır. Artık onun için ne bir kudret, ne de bir yardımcı vardır..." (Târık, 9-10) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "يَوْمَ" kelimesi, "رَجْعِهِ" ifâdesi ile mansubdur. Binâenaleyh, bu ifadedeki "**hüve**" zamirini, "suyu, menî"ye râci kılıp, bunu, o suyun "sulb" ile "terâib"den çıkması manasına ya da ilk hal manasına alanlara göre, bu zarf (يَوْمَ), "فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ" ifadesiyle mansub olmuş olur ki, buna göre mana, "O günde o kimsenin kuvveti yoktur" şeklinde olur.

***İKİNCİ MESELE:* İbtilanın Manası**

Âyetteki "تُبْلَى" kelimesi, "sınanır, imtihan edilir, yoklanır" manasındadır. "**Serâir**" de, kalplerde saklı tutulan inançlar, niyetler ile yapılan gizli işlerdir. Bu imtihan ve denemenin keyfiyeti hususunda şöyle birkaç görüş ileri sürülmüştür:

1) **Kaffâl**'ın ileri sürdüğüne göre, buradaki "imtihan" şudur: Kıyamet gününde insanın amelleri, kendisine sunulur ve söylenilenlerin yapılanlara uygun mudur değil midir bilinebilmesi için, meleklerin, kişinin amellerini ayrıntılı bir biçimde yazdıkları o sahifelere de bakılır. İşte kıyamet günündeki muhasebe, bu tarz üzere cereyan edeceği için, buna "ibtilâ ve imtihan" denilebilir. Cenâb-ı Hak her ne kadar, o insanların yaptıklarının ve yapmadıklarının tafsilatını biliyor ise de, kulları açısından bu işlem bir imtihan olarak görüleceği için, bu işe bu adın verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

2) Bu işlere, kendilerinden dolayı, sahiplerinin mükâfat veya cezaya müstahak olmaları sebebiyle, bu adın verilmiş olması da mümkündür. Çünkü, nice fiil vardır ki, dışı güzel, içi ise, çirkindir. Bunun aksine olanlar da vardır. Binâenaleyh, bu fiillerin denenip gözden geçirilmesi, râcih olanın ne, mercuh olanın ne olduğunun anlaşılabilmesi için, bu birbiriyle çelişen durumlarla tercihe medar olan şeylerin bulunup ortaya konulmasıdır.

3) **Ebû Müslim** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ" (Muhammed, 31) ve "وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ" (Muhammed, 31) ifadelerinde olduğu gibi, hem bir şeyi ortaya koymak için, hem de imtihan etmek için kullanılır."

Öte yandan müfessirler şöyle demektedirler: "Allah'la kulu arasında olan bu sırlar, kıyamet gününde, iyisi kötüsünden, bunları yapan yapmayandan ayırt edilip ortaya konulsun, denir.." Bu, **İbn Ömer** (r.a)'in, "Allahu Teâlâ

kıyamet gününde, o amellerden yapılan her gizli şeyi ortaya kor. Böylece de bu, kimi yüzlerde bir güzellik meydana getirirken, kimi yüzlerde de bir leke meydana getirir. Yani, bu işleri güzel bir biçimde yapan kimselerin yüzleri aydınlık; zayi eden kimselerin ise yüzleri, bulanık, siyah olur" şeklindeki sözünün manasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet, o günde kulun herhangi bir kudretinin olmayacağına delalet etmektedir. Çünkü, insanın kuvveti, ya kendisinden kaynaklanır, yahut başka bir şeyden. Birincisi, âyetteki, *"Artık onun için ne bir kötülük... vardır"* İkincisi de, *"ne de bir yardımcısı vardır..."* ifadesiyle nefyedilmiştir. Buna göre mana, "İnsanın, sayesinde, başına gelecek o azapları kendisinden uzaklaştırabileceği bir kudreti olamayacağı gibi, bunu savuşturma hususunda kendisine yardım eden bir yardımcısı da olmayacaktır" şeklinde olur. Âyetin ifadesinin bir zecr, kınama, men olduğunda ise şüphe yoktur, "مِنْ قُوَّةٍ" ifadesinin başına, "olumsuz bir siyakta "مِنْ" harf-i cerrinin gelmesinin manası, kuvvetin azının da, çoğunun da bulunmayacağını ifade etmek için olup, buna göre âdeta, "İnsan için, o günde, hiçbir kuvvet, hiçbir yardımcı yoktur" denilmek istenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Şefaatin olmayacağı hususunda, bu âyetin de delil olarak getirilmesi mümkündür. Bu yönüyle bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Hiçbir nefsin, hiçbir kimseye, hiçbir surette fayda vermeyeceği... o günde"* (Bakara, 123) âyeti gibi olmuş olur" denilirse, bunun cevabı daha önce geçmişti.

Kur'ân Kesin Hükümdür

وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾ وَالْاَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾ اِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾ اِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾ وَاَكِيدُ كَيْدًا ﴿١٦﴾ فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ اَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا ﴿١٧﴾

"Andolsun, o dönen göğe, o yarılan yere ki, hakikaten o (Kur'ân) hak ile batılı ayırt eden kat'i bir kelamdır. O, bir şaka değildir. Doğrusu onlar alabildiklerine hileler düzerler. Ben de onların hilelerini, ceza

ile karşılarım. (Habibim), sen şimdilik kâfirlere mühlet ver, onları biraz geciktir" (Târık, 11-17).

Rec' Kelimesi

Bil ki, Cenâb-ı Hak, kendisinin birliğinin ve ahiret gününün delillerini bitirince, bir başka biçimde yemin etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ" ifâdesine gelince, biz deriz ki: **Zeccâc** şöyle demektedir: "Buradaki "الرَّجْعِ" kelimesiyle, tekrar tekrar geldiği için, yağmur kastedilmiştir." Bil ki, **Zeccâc**'ın ve diğer dilcilerin, "الرَّجْعِ" kelimesinin, ta baştan yağmur manasında vaz' olunmuş bir isim olmadığı, tam aksine yağmura, mecazî olarak bu ismin verildiği hususu gâyet açıktır. Bu mecazi ifadenin güzel ve yerinde olmasının sebepleri şunlardır:

1) **Kaffâl** şöyle der: Bu deyim, "تَرْجِعُ الصَّوْتِ" (tercîu's-savt) ifâdesinden olup, bu da, sesi tekrar tekrar iade edip, harfleri birbirine vasletmektir. Yağmur da tekrar tekrar yağdığı için **"er-rec'"** adını almıştır.

2) Araplar, bulutun bu suyu, yerdeki denizlerden alıp, sonra aynısını yere döndürdüğünü iddia etmişlerdir.

3) Onlar, bir tefâûl (uğur sezme) manasını kastetmiştir. Dolayısıyla da, yağmura, "Tekrar yağsın, yeniden dönsün" niyetiyle, **"er-rec'"** adını vermişlerdir.

4) Yağmur, her yıl yağdığı için bu adı almıştır.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Bu hususta müfessirlerin görüşleri de şunlardır:

1) **İbn Abbas,** bu ifadeye, tekrar tekrar yağdığı için, "... yağmurlu göğe yemin olsun" anlamını vermiştir.

2) "Semâ'ın rec'ı", "kendisi tarafından zaman zaman gelen hayırlar, hayır vermek..." anlamındadır. Yani, "o bunları defalarca verir..." demektir.

3) **İbn Zeyd** de şöyle demektedir: "Bu ifade, güneşin ve ayın batmasından sonra, tekrar geri dönüp gelmesinden dolayı, söylenmiş bir ifadedir. Ama, esas görüş, birincisidir.

Sad' Kelimesi

Cenâb-ı Hakk'ın وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ *"... o yarılan yere ki..."* ifadesine gelince, bil ki, "الصَّدْعُ" yarılmak anlamında olup, "يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ" (Rum, 43)

âyeti de böyledir. Yani, "ayrılırlar" demektir. Müfessirlerin bu hususta-ki görüşleri de şunlardır: **İbn Abbas,** bu ifadeye yerin, bitki ve ağaçlar sebebiyle yarılması manasını verirken, **Mücâhid,** âyetin bu ifadesine, "Aralarında yarıkların, geçitlerin, yolların bulunduğu dağlar sahibi yer..." manasını vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Biz o yeryüzünde gelmiş yollar, vâdiler, yarattık..."* (Enbiyâ, 31) buyurmuştur. Derken, **Leys, "es-Sad'"**, yeryüzünün bitkileridir. Zira, bitkiler yeryüzünü çatlatır da, böylece de yeryüzü çatlamış olur. İşte bu yüzden bitkiler yeryüzünü yardığı için, bitkilere "الصَّدْعُ" denilmiştir" demiştir.

Bil ki, Cenâb-ı Hak, mebde' ve meâd'ın bilinmesine, canlıların nasıl yaratıldıklarını delil olarak getirdiği gibi, bu kısımda da, bitkilerin nasıl yaratıldıklarına yer vermiştir. O halde bu demektir ki, yağmurlu gök, tıpkı bir baba; çatlak yer de, tıpkı bir ana gibidir. Ki işte bu ikisi de büyük nimetlerdendir. Zira, dünyanın nimet oluşu, tekrar tekrar gökten yağan yağmur ile, aynen bu şekilde yerden biten bitkilere varıp dayanmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yeminlerin peşinden ne için yemin ettiğini de getirerek, إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ *"Hakikaten o (Kur'ân) hak ile batılı ayırt eden kat'i bir kelamdır"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki zamir hakkında şu iki görüş ileri sürülebilir:

a) **Kaffâl'ın** dediğine göre mana, "Sırların kendisinde ortaya çıkarılacağı günde, sizi dirilteceğime dair, size haber verdiğim bu kudretim, sayesinde hakkın batıldan seçildiği, ayırt edici ve hak olan bir şeydir" şeklindedir.

b) Bu zamir Kur'ân'a râci olup, mana, "Kur'ân, hak ile batılın arasını seçen bir kitaptır" şeklindedir ve bu tıpkı Kur'ân'a, "**furkân**" adının verilmesi gibi olur. Birinci görüş daha evladır. Çünkü zamirin kendinden önce geçen bir şeye râci olması daha uygundur.

***İKİNCİ MESELE:* Kur'ân Şaka Değildir**

Âyetteki, "قَوْلٌ فَصْلٌ" ifadesi, "kendisi ile hakkın batıldan ayırt edilip seçildiği bir hükümdür. "**Faslu'l-husumât**" ifadesi de böyle olup, "düşmanlıkları ve anlaşmazlıkları, verilen hükümle sona erdirmek" demektir. Yine münakaşayı, dedikoduyu ve sürtüşmeyi kesip sona erdiren söz manasında, "Bu, bir kavl ü fasıldır" denilir. Bazı müfessirler de, âyetteki bu ifadenin manasının, Hak Teâlâ'nın, *"O, bir şaka değildir"* (Târık, 14) âyetinden ötürü,

"Bu, hak olan bir ciddiyettir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Buna göre bu, "Kur'ân, şaka ile değil, ciddiyetle indirilmiştir" demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ *"O, bir şaka değil"* buyurmuştur ki bu da, ayırt edici beyan, bazen ciddi bir şekilde ve kendisine değer verilecek bir biçimde söylenir, bazen de böyle olmayabilir. Ama bu, işte böyle ciddi olan kısmındandır" demektir.

Kâfirlerin Hileleri

Hak Teâlâ daha sonra, اِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا *"Hakikat onlar alabildiklerine hileler düzerler"* buyurmuştur. Bu hileler şu şekillerde düşünülebilir:

a) Birtakım şüpheler ortaya atma şeklinde... Nitekim *"Hayat, sadece dünya hayatımızdan ibarettir"* (En'âm, 29), *"Bu çürümüş kemikleri kim yeniden diriltecek"* (Yâsin, 78); *"O (Peygamber), birkaç ilahı, bir tek ilaha mı indiriyor"* (Sâd, 5); *"Bu Kur'ân, iki beldenin en büyük bir adamına indirilmeli değil miydi?"* (Zuhrûf, 31) ve *"O (Kur'ân) sabah akşam ona yazdırılıyor"* (Furkan, 5) gibi şüpheler ortaya atmışlardır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sâhir, şâir ve mecnûn olduğunu ileri sürerek, Kur'ân'ı tenkit etme...

c) *"Kâfirler seni yakalamak, öldürmek, yahut da memleketinden sürüp çıkarmak için, sana tuzak kuruyorlardı"* (Enfal, 30) âyetinde de belirtildiği üzere, Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmeye yönelik hileler...

Allah'ın Keydi

Cenâb-ı Hak, daha sonra وَاَكِيدُ كَيْدًا *"Ben de bir hile yaparım"* buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ hakkında kullanılan, "hile yapma" fiili, şu manalara gelebilir:

a) Hak Teâlâ'nın, kâfirlerin hile ve tuzaklarını, Hz. Muhammed (s.a.s)'den bertaraf edip, bu tuzaklara karşı, ona yardım edip, dinini yüceltmekle karşılık vermesi manasına... Burada bu ifade, tıpkı *"Kötülüğün cezası, dengi bir kötülüktür"* (Şûra, 40) âyetinde olduğu gibi, iki zıt şeyden birini, diğerinin adıyla adlandırmak suretiyle, böyle ifade edilmiştir. Nitekim şair de

اَلَا لَا يَجْهَلَنَّ اَحَدٌ عَلَيْنَا فَنَجْهَلَ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَا

"Sakın ha, kimse bize karşı cahillikte bulunmasın. Aksi halde biz de, o cahillerin cehaletinden daha fazla bir cahillikle karşılık veririz" demiştir. Keza Hak Teâlâ, *"Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onlara kendilerini*

unutturdu" (Haşr, 19) ve *"Onlar Allah'a tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurar"* (Nisa, 142) buyurmuştur.

b) Bu, Allahu Teâlâ'nın onlara tuzak kurması, onları tam zamanında yakalamak için, onların küfürlerine mühlet vermesi demektir.

Kâfirlere Mühlet

Hak Teâlâ daha sonra, فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ *"(Habibim), sen şimdilik kâfirlere mühlet ver"* buyurmuştur ki bu, "Onların helaki için beddua etme ve bu hususta acele davranma" demektir.

Daha sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onlar için zaman tanıyıp, haklarında acele etmemesini emredince, bu emredilen mühletin, kısa süreli olduğunu bildirerek, اَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا *"Onları biraz geciktir (biraz mühlet ver)"* buyurmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i iyice teskin edip, sabrını temin için, bu müddet verme işini böylece tekrarlamış ve bu iki ifadeyi farklı bablardan (sîgalardan) getirmiştir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Ruveyden Kelimesi**

Ebû Ubeyde şöyle der: "**Ruveyden**" ism-i tasgirinin, mükebberi (ism-i tasgir olmayan sîgası), "رُوْدٌ"dur." **Ebu Ubeyde,** şu beyti de bu manaya delil getirmiştir:

يمشي ولا تكلم البطحاء مشيته كأنه ثمل يمش على رُودِ

Ebû Ali, isim fiiller bahsinde şunları zikreder: "رُوَيْدًا زَيْدًا اَرْوِدْ زَيْدًا" denilir. Bu, "Zeyd'e mühlet ver ve ona acı" demektir. Nahivciler, Arap dilinde, "**ruveyden**" kelimesinin şu üç şekilde kullanıldığını söylemişlerdir:

a) Emir manasında, isim fiil olarak... Nitekim sen, "اَرْوِدْ زَيْدًا" manasında "رُوَيْدَ زَيْدًا" dersin ve bununla, "Zeyd'e mühlet ver, yani, onun yolunu boşalt, onu bırak, ona acı" manasını kastedersin. Bu manada, "**ruveyden**" kelimesi, "munsarıf" olmaz. Çünkü sonundaki tenvin, "tenvin-i temekkün" değildir.

b) Bu kelimenin de diğer mastarlar gibi bir mastar olarak, tıpkı diğer mastarlar gibi, kendinden sonra gelen kelimeye muzaf olması... Nitekim ضَرْبُ زَيْدٍ "Zeyd'in vuruşu" ve ضَرْبَ الرِّقَابِ *"Boyunları vurma"* (Muhammed, 4) ifadelerinde olduğu gibi, رُوَيْدَ زَيْدٍ "Zeyd'in mühleti" dersin.

c) Bu kelimenin mansûb bir sıfat olması.. Bu tıpkı, سَارُوا رُوَيْدًا سَيْرًا "Yavaş bir gidişle gittiler" demende olduğu gibidir. Araplar bu manada, "سَارُوا رُوَيْدًا" diyerek, bazen mevsûfu hazfeder, sıfatı onun yerine korlar. Nitekim

munsarıf sıfatlarda bazen böyle yaparlar. Yine Arapların, "وَضْعًا رُوَيْدًا" takdirinde, "ضَعْهُ رُوَيْدًا" (Onu yavaş koy) şeklindeki sözleri de böyledir. Sen, bir şeyi bir şeye katan kimseye, "رُوَيْدًا" diyerek, "yavaş kat" manasını kastedersin. Burada şu iki izah yapılabilir:

1) Âyetteki bu kelime "hal"dir.

2) "Sıfattır". Eğer mevsufunu açıkça zikredersen, "hal" manasına olmaz. Âyetteki "**ruveyden**" bizim üçüncü şıkta bahsettiğimiz şekildedir. Çünkü bu kelimenin mef'ûl-ü mutlakın sıfatı olması ve âdeta "اَمْهِلْ اِمْهَالًا رُوَيْدًا" takdirinde olması mümkündür. Yine âyetteki bu kelimenin "hal" olması ve mananın, "Onları, acele etmeksizin mühlet ver" şeklinde olması da mümkündür.

İKİNCİ MESELE

Bazı âlimler, âyetteki bu ifadenin, "Onlara kıyamete kadar mühlet ver" manasında olduğunu ve "**ruveyden**" kelimesinin, her geleceğin yakın olduğu bilindiği için, ism-i tasğir sîgasıyla getirilmiş olduğunu söylerlerken; kimileri de, bu ifadenin, "Onlara Bedir gününe kadar mühlet ver" manasında olduğunu söylemişlerdir. Fakat önceki görüş daha uygundur. Çünkü Bedir gününde ve diğer savaşlarda meydana gelen hadiseler, genellik ifade etmez ve bütün kâfirleri içine almaz. Ama bu mühlet, ahiret gününe kadar uzayan bir manaya alındığında, bütün kâfirleri içine alır ve içine, o kâfirlerin gerek Bedir'de, gerek diğer hadiselerde başlarına gelen bütün dünyevi şeyler girmiş olur. Bütün bunlar, onlar için caydırıcı ve sakındırıcı ifadelerdir. Yine bunlar onlar için bir sakındırmadır. Dolayısıyla da takip ettikleri yolun aksi bir yola, yani itaat yoluna bir teşviktir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat u selâm efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

A'LÂ SÛRESİ

Bu sûre on dokuz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Yüce Rubûbiyyet

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلَى ﴿١﴾ اَلَّذِى خَلَقَ فَسَوّٰى ﴿٢﴾ وَالَّذِى قَدَّرَ فَهَدٰى ﴿٣﴾
وَالَّذِىٓ اَخْرَجَ الْمَرْعٰى ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غُثَآءً اَحْوٰى ﴿٥﴾

"Rabbinin o yüce adını tesbih et. Ki O, yaratıp, düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir; yeşil otu çıkaran, sonra da onu kapkara-kupkuru hale getirendir" (A'lâ, 1-5).

Bil ki, سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلَى *"Rabbinin o yüce adını tesbih et"* âyetiyle ilgili, bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Rabbinin o yüce adını tesbih et"* hitabıyla ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bununla Cenâb-ı Hakk'ın isminin takdis ve tenzih edilmesi emredilmiştir.

2) Buradaki "**isim**" kelimesi (manada tesiri olmayan) zaid bir kelime olup, âyet, "Rabbini tesbih et" manasındadır.

Allah'ın İsmini Tenzih

Birinci izaha göre, bu âyetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Bununla, "Rabbinin ismini, bu isimle başkasını isimlendirmekten tenzih ederek, tesbih et" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hak'tan başkasının, Cenâb-ı Hakk'ın isimleriyle anılmasından bir nehiy olmuş olur. Nitekim müşrikler, putlarına, **Lât; Müseyleme**'ye de, "Yemâme'nin Rahmân'ı" diyorlardı.

b) "Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin, Cenâb-ı Hak hakkında düşünülemeyecek manalarda tefsir edilmesi suretiyle, onu tenzih et." Bu, mesela, buradaki, "**a'lâ**" (yüce) kelimesinin, mekan açısından olan bir yükseklik manasına; *"Rahman Arş üzerinde istivâ etmiştir"* ifadesindeki "istivâ"nın da, "Arş

üzerinde karar kılmıştır" şeklinde, Allah'ın münezzeh olduğu bir manada tefsir edilmesi gibi... Aksine buradaki yücelik, hakimiyet, güçlü-kuvvetli oluş manasında; istivâ da, hükümran olma manasında tefsir edilmiştir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın isminin, huşû ve ta'zîm niyeti ve uslûbu içerisinde değil de, gelişi güzel, saygısız bir şekilde söylenmekten korunması, böylece onun tenzih edilmesi... Buna, Allah'ın isimlerinin, insanın gaflet içerisinde olduğu bir sırada, manalarına ve inceliklerine dikkat etmeden anma da girer.

d) *"Rabbinin ismini tesbih et"* emriyle "Allah'ı, sana indirdiğim ve O'nun isimleri olarak öğrettiğim isimleriyle öv" manası kastedilmiştir. Buna göre âyet tıpkı, *"De ki: İster Allah diyerek, ister Rahman diyerek dua edin"* (İsra, 110) âyeti gibi olmuş olur. Bu izahın bir benzeri de, *"Rabbinin azim ismini tesbih et"* (Hâkka, 52) âyetidir. Bu izahtan murat, şu iki şeydir:

Birincisi: Bunun manası, "Müşriklerin ıslık çalarak, el çırparak yaptıkları ibadet gibi değil, Rabbinin ismini zikrederek namaz kıl" şeklindedir.

İkincisi: "Kul, Rabbini, ancak tevkifi olarak (vahiyle) bildirilmiş olan isimleriyle anmalı." **Ferrâ,** "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ" ifâdesi ile "سَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ" ifadesi arasında bir farkın olmadığını ileri sürerken; **Vâhidî,** "Bu iki ifade arasında bir fark vardır. Çünkü, "سَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ" ifadesinin manası, "Allah'ı, bâtılı savunan kimselerin söylediklerinden, O'nun münezzeh, yüce ve uzak olduğunu ortaya koyan ismi ile an, tesbih et" şeklindedir. "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ" ifadesinin manası ise, "Allah'ın ismini, ona yakışmayan şeylerden tenzih et" şeklindedir" demiştir.

e) **Ebû Müslim,** buradaki "isim" ile, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının kastedildiğini söylemiştir. Bu, *"En güzel isimler Allah'a aittir. Allah'a o güzel isimlerle dua edin"* (A'râf, 180) âyetinde de böyledir.

İkinci izah, yani âyetteki "**isim**" kelimesinin zaid oluşu ve mananın, "Rabbini tenzih ve tesbih et" şeklinde oluşu, bir kısım muhakkik âlimin görüşüdür. Bu âlimler şöyle demişlerdir: Çünkü, "isim", gerçekte, harflerden meydana gelmiş bir lafızdır. Dolayısıyla da, Allah hakkında yapılması gerekli olan tenzih gibi, "ismi" de tenzih etmek gerekmez. Ne var ki, bahsi geçen son derece büyük bir zat olunca, o değil de, O'nun İsmi zikredilmiş de, böylece, "ismini tesbih et; zikrini yadet, ulula" denilmiştir. Ve bu tıpkı, "Selam yüce meclise" denilmesi gibidir. **Lebîd** de, إِلَى الْحَوْلِ ثُمَّ اسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا "Seneye... Sonra selâm size..." demiştir. Yani, "ثُمَّ السَّلَامَ"

demektir. Bu, Arapçada, meşhur olan bir yol ve yöntemdir. Şimdi biz, bu izaha göre şöyle diyebiliriz: "Allah'ı tesbih" etmek" şu iki manaya gelebilir:

a) "Kâfirlere, o kendisi sebebiyle Allah'ı uygun olmayan bir şekilde anacakları bir tarzda, muamelede bulunma" demek olup, bu manaya göre bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, o müşriklerin *"Allah'tan başka taptıklarına sövmeyiniz; eğer böyle yaparsanız, onlar da, bilmeksizin Allah'a söverler..."* (En'am, 108) âyeti gibi olmuş olur.

b) Bu, Allah'ı, zâtı, sıfatları, fiilleri, isimleri ve hükümleri hususunda kendisine yakışmayan şeylerden takdis ve tenzih etmek demektir. Zatını, Cenâb-ı Hakk'ın, cevherlerden ve ilintilerden (arazlardan) mürekkeb olmadığına; sıfatlarını, muhdes, sonlu ve noksan olmadıklarına; fiillerini de O'nun mutlak mâlik olduğuna, işlediği hiçbir konuda kendisine itiraz edilemeyeceği hususunda takdis ve tenzih etmek...

Mu'tezile ise şöyle der: "Bu takdir ve tenzih, O'nun yaptığı her şeyin güzel ve doğru olduğuna, çirkin bir iş yapmadığına ve buna razı olmayacağına inanmaktır" isimleri konusunda takdis etmeye gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında tevkifîliğin bulunduğu (vahye ve sünnete dayanan) isimlerle yadetmektir. Bu, bize göredir. Ama **Mu'tezile**'ye göreyse bu, ister hakkında bir müsaade bulunsun ya da bulunmasın (vahye ister dayansın ister dayanmasın), kesinlikle noksanlık vehmini vermeyen isimlerle yadetmektir. Hükümleri konusunda bir takdis ve tenzihe gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, sizi, kendisine yönelik bir menfaatten dolayı değil de, tam aksine bu Ehl-i sünnete göre, sırf, malikiniz Allah'ınız olması sebebiyle; **Mu'tezile**'ye göreyse, kulların menfaatini gözetmek amacıyla bizi mükellef tuttuğuna inanmaktır.

***İKİNCİ MESELE:* İsim ve Müsemmâ**

Bazı kimseler, "**isim**"in "**müsemmâ**"nın aynısı olduğu hususunda, bu âyete tutunmuşlardır. Ben derim ki, bu konuda delillere dalmak, ancak, münakaşa mevzuunun neresi olduğunu belirledikten sonra mümkündür. Binâenaleyh, burada, bizim, "isim", "müsemmâ"nın aynı mıdır, yoksa değil midir?" mevzuuna girebilmemiz için, "isim" ve "müsemmâ"nın ne olduklarını beyan etmemiz gerekir. Bu sebeple şimdi diyoruz ki: "Eğer "isim" kelimesiyle bu lafzı, yani **elif-sin-mîm** maddesinden meydana gelen şey; "müsemmâ" sözüyle de o zât (yani Allah) kastediliyorsa, hiç kimsenin, ismin müsemmâ'nın aynısı olduğunu söylemesi mümkün değildir. Yok

eğer, "isim" sözüyle de, "müsemmâ" sözüyle de, o zât kastediliyorsa, o zaman bizim, "isim müsemmânın bizzat kendisidir" şeklindeki sözümüzün manası, "O zât, bizzat o zâtın kendisidir" şeklinde olur ki, bu konuda da münakaşa etmek mümkün değildir. Böylece, anlatım ve vasfı hususunda, rekîk ve dolaşık olduğunu anlamaktayız. Eğer böyleyse, bu konuda deliller getirmeye dalmak daha tutuk ve daha uzak, ihtimal dışı olmuş olur.

Tam aksine burada şöyle bir incelik vardır: Şimdi biz, "ism"i, zamanla iç içe almayan, zamana delaleti olmaksızın, ayrı bir manaya delalet eden her şey diye tanımlarsak, işte, buradaki de böyle olur. Dolayısıyla da, bu ismin, yine kendisinin ismi, (yani tarifte geçen, şeyin ismi) olması gerekir. Binâenaleyh, burada da, isim müsemmânın kendisidir, demektir. Şimdi belki de, evvelki ulema, bunu bu şekilde anlamışlar, ama bu iş, sonrakilere karışık gelmiş, böylece bu sonrakiler, her yerde, ismin, müsemmâ ile aynı olduğunu zannetmişlerdir. İşte bu meseledeki gerçek budur. Şimdi biz, alışılagelmiş olan söze yeniden dönüyoruz. Ulemâ şöyle demektedir: İsmin, müsemmânın bizzat kendisi olduğuna delalet eden şey, mesela hiç kimsenin, **"Sübhâne ismi'llâhi ve sübhâne ismi Rabbinâ"** şeklinde bir ifade kullanmamalarıdır. O halde, "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ" ifadesinin manası, "Rabbini tenzih et..." şeklindedir. "Rab" de bir isimdir. Şimdi eğer, isim müsemmâ'nın gayrı olsaydı, bu takdis ve tenzihin Rab üzerine yapılmış olduğu da doğru olmazdı. Bil ki, bu istidlâl zayıftır, zira biz, birinci meselede, bu takdis ve tenzih emrinin, Cenâb-ı Hakk'ın ismini takdis ve tenzih emri olabileceğini; müsemmânın, takdis ve tenzihini emreden bir ifade olacağını; "ism" sözünün ise zâid olduğunu söylemiştik. Yine, bu ifade ile, tıpkı, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ *"Rabbinin yüce ismini takdis ve tenzih et..."* (Hakka, 52) denildiği gibi, "Rabbinin yüce ismi ile tenzih ve takdisde bulun.." manası da kastedilmiş olabilir ki, bu durumda mana, "Rabbinin isimlerini anmak suretiyle, Rabbini tesbih ve takdis et" şeklinde olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ukbe İbn Âmir'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, Hâkka 52. âyeti nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) bize, *"Bunu rükû'da söyleyiniz";* Cenâb-ı Hakk'ın "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى" (A'lâ, 1) âyeti nazil olunca da, *"Bunu da, secdenizde okuyunuz"* buyurdular. Hem sonra, haberlerde ve hadislerde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rükûda, "سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ"; secdede de, "سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى" dediği varid olmuştur. Ulemâdan "işte bu hadisler, Cenâb-ı Hakk'ın, "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ" emriyle, "Rabbinin ismi ile namaz kıl..." manasının

kastedildiğine delâlet ediyor" diyenler de vardır ki, bu mana ve bu ihtimal, müfessirlerin, Cenâb-ı Hakk'ın, فَسُبْحَانَ اللهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ *"Haydi akşama girerken sabaha ererken Allah'ı tenzih edin..."* (Rum, 17) âyetinin, namaz vakitlerinin bir beyânı olduğunu ittifakla söylemeleri de teyit eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hz. Ali ile **İbn Ömer,** âyeti "سُبْحَانَ الْاَعْلَى الَّذِى خَلَقَ فَسَوّٰى" şeklinde de okumuşlardır. Bu hususta şu muhtemel izah yapılabilir: "سَبِّحْ" lafzı, tesbih etmeyi emreden bir lafızdır. Binâenaleyh, bu tesbihin ne olduğunun da mutlaka zikredilmesi gerekir. Bu ise, "سُبْحَانَ رَبِّىَ الْاَعْلَى" şeklindeki ifadeden başkası değildir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Mücessime'ye Ret**

Mücessime, Allah hakkında, mekan bakımından bir yüceliğin ispatı hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesine de tutunmuştur. Ama, gerçek şu ki, Allah hakkında bir cihet bakımından üstünlüğün ve yüce oluşun düşünülmesi muhaldir. Çünkü Allahu Teâlâ, ya sonludur, veya sonsuzdur. Eğer sonlu ise, O'nun üst ciheti de sonlu olur. Bu durumda da, O'nun üstünde de bir cihet bulunmuş olur. Böylece de Cenâb-ı Hak, her şeyden üstün olmamış olur. Yok eğer, sonsuz ise, bu durumda sonlu olmayan birtakım buudların (mesafelerin) varlığını söylemek, imkansızdır. Hem, Cenâb-ı Hak, şâyet her cihetten sonsuz olursa, o zaman, Allah'ın zatının, birtakım kazurât ile karışık ve onlara bulaşmış olarak bulunmuş olması gerekir. Oysa Allah bundan münezzehtir. Yok eğer, bazı cihetlerden sonsuz, bazıları bakımından da sonlu ise, sonsuz olan taraf, sonlu olan taraftan başka olmuş olur. Böylece de, değişik iki cüz'den meydana gelmiş olur. Halbuki, bu mürekkeb varlık, "mümkin" bir varlıktır. Bu sebeple, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olan, mümkinü'l-vücud olmuş olur ki, bu, muhaldir. Böylece, buradaki yücelik ve **'uluvv**'un, cihet bakımından olmadığı sabit olmuş olur.

Bu âyetin hem öncesinin, hem de sonrasının, bahsedilen bu üstünlük ile cihet bakımından bir üstünlüğün kastedilişine münafi oluşları da bunu te'kid eder. Âyetin öncesine gelince, ulüvv (yücelik), O'nun, bu âlemden son derece uzak olmasından ibarettir ki, bu, O'nun, tesbihe, övgüye ve ta'zime müstahak oluşuna uygun düşmez. Ama kudretinin, mükemmel yaratma ve icat etme bakımından tek ve yegane oluşu manasındaki üstünlük ve yücelik ise, bu övgüye, tesbih ve ta'zim olunmaya uygun düşer. Bu sûre burada, kendisi sayesinde Cenâb-ı Hakk'ın hamde, senaya, övgüye

ve ta'zime müstahak olduğu vasfını beyan etmek üzere zikredilmiştir. Bu âyetten sonra gelen ifadeye gelince: Cenâb-ı Hak, "...الْاَعْلٰى" ifâdesinin hemen peşinden, *"... ki O, yaratıp düzene koyandır..."* cümlesini getirmiştir. Yaratıcılık ise, cihet bakımından bir üstünlüğe değil, kudret açısından bir üstünlüğe bir yüceliğe uygun düşer.

ALTINCI MESELE

Bazı dinsizler şöyle der: "Kur'ân, âlemin, birisi azîm, diğeri ise ondan daha üstün olan (hâşâ!) iki Rabbi olduğunu ihsas eder... Buna göre, azîm olan rabbi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbini, büyük olan ismiyle tenzih* et..." (Hâkka, 52) âyeti, ondan daha üstün olanını ise, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbinin o yüce adını tesbih et..."* âyeti ifade eder. Binâenaleyh, bu ifadeler, diğerine nispetle, berikinin daha üstün olduğunu bir başka bulunmasını gerektirir."

Bil ki, deliller, Sâni'i Hakîm olan Allah'ın, tek olduğuna delalet edince, böyle bir itiraz ve soru düşer. Sonra biz diyoruz ki, bu âyette, Cenâb-ı Hakk'ın, "bir başka rabden daha üstün olduğunun, beyanı yer almamış, tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın (mutlak olarak) en üstün olduğu anlatılmıştır. Şimdi, âyetin bu ifadesi hususunda biz, şu tefsirleri yapabiliriz:

1) Allahu Teâlâ, kendisini vasfedenlerin vasfettiği; zikredenlerin zikrettiği bütün her şeyden daha üstün, daha celil ve daha büyüktür. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hakk'ın kibriyâsının azameti, bizim bilgi ve idrakimizden; nimet ve lütuflarının çeşitleri, hamdimiz ve şükrümüzden; haklarının çeşitleri ise, bizim taat ve amellerimizden daha üstün, daha yücedir.

2) Âyetteki, "الْاَعْلٰى" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, her türlü noksanlıktan tenzih edilmeye müstahak olduğuna dikkat çeken bir ifadedir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta "Tenzih et... Çünkü O, en üstündür.." demek istemiştir ki bu da, "Çünkü O, mülkü, saltanat ve hükümranlığı ve kudreti açısından her şeye üstün olandır.." demek olup, bu, senin tıpkı, "Aklı gideren içkiden sakındım" demen gibi olur ki, bu da, "Aklı giderici olması sebebiyle içkiden sakındım..." demektir.

3) "الْاَعْلٰى" kelimesiyle, tıpkı اَكْبَرُ "en büyük" kelimesiyle, "büyük..." manasının kastedilmesi gibi, اَلْعَالِى "üstün olan" manası kastedilmiştir.

***YEDİNCİ MESELE:* A'lâ Sûresinin Fazileti**

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber, bu sûreyi çok sever ve şöyle dermiş: *"İnsanlar şâyet, "Sebbih... Sûresi"nin ihtiva ettiği bilgileri bilecek olsalardı, her biri, bu sûreyi on altı kez tekrarlardı.* " Yine, Hz. Aişe'nin, kendi

taraftarlarına namaz kıldıran ve "Hamilelere kolaylık veren, derken, ondan, zar ile bağırsaklar arasında tepinen bir çocuk, can meydana getiren Rabbinin yüce adını tenzih et. O halde O, ölüleri yeniden diriltmeye kadir değil midir? Dikkat, evet; dikkat, evet..." diye kıraatte bulunan bir bedeviye rastlar da, bunun üzerine ona "Yitikleriniz bulunmasın, kadınlarınız hep sıkıntı içinde olsun" demiştir. Allah en iyisini bilendir.

اَلَّذِی خَلَقَ فَسَوّٰی * وَالَّذِی قَدَّرَ فَهَدٰی *"O, yaratıp düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir"* âyetine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak, tesbihi, tenzihi ve takdisi emredince, sanki bir soru soran, "Tesbihle meşgul olma, ancak Cenâb-ı Hakk'ın bilinip tanınmasından sonra olur. Binâenaleyh, böyle bir Rabbin varlığının delili nedir?" demiş de, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"O, yaratıp düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir.."* buyurmuştur. Bil ki, Allah'ın yaratıcı ve doğruya iletici bir zat oluşu ile yapılan istidlâl, peygamberlerin (a.s) ululari nezdinde, kendisine dayanılan bir metottur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Beni yaratan, derken beni doğruya ileten..."* (Şuarâ, 78) şeklindeki sözünü nakletmesidir. Yine, Cenâb-ı Hak **Firavun, Hz. Musa** (a.s) ile **Hârun**'a, *"Ey Musa, siz ikinizin Rabbi kimdir?"* (Tâhâ, 4) dediğini, bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren, sonra da onu yoluna koyandır"* (Tâhâ, 50) diye cevap verdiğini nakletmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, Allahu Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirdiği âyetlerin ilki, *"Seni yaratan Rabbinin adıyla oku. Ki O, insanı bir nutfeden yarattı..."* (Alak, 1-2) olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasına; daha sonra da, *"Oku, ki Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Ki O, kalemle (yazmayı) öğretendi..."* (Alak, 3-4) buyurmuştur ki, bu da, Hakkı hakikate iletişine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, aynı delili bu sûrede tekrar ederek, *"O, yaratıp düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir"* buyurmuştur. İşte bu şekilde yapılan istidlâl, bu metotta zikredilen ilginçlikler, hayret veren şeyler daha çok olduğu ve insan, bunları müşahede ettiği ve bunlara tam manasıyla muttali olduğu için, çokça vaki olmuştur ve yapılmıştır. Dolayısıyla, şüphesiz ki bu tür istidlâller, delalet bakımından daha güçlü olmuşlardır. Sonra burada, şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "خَلَقَ فَسَوّٰی" ifâdesi ile, insanları kastetmesi, yahut hayvanları kastetmesi, yahut da yarattığı her şeyi kastetmiş olması mümkündür.

Binâenaleyh, âyetteki bu ifadeyi, sadece "insanlar" manasına alanlar, âyette geçen "tesviye" ile ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Andolsun ki, biz insanı en güzel bir kıvamda yarattık..."* (Tîn, 4) buyurduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın, insanın boyunu, posunu, uzuvlarını birbirine denk ve yaradılışını güzel kılması; insanı yaratması sebebiyle, kendisini övmesi kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Yaratanların en güzeli olan Allah, ne yücedir"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur.

2) Her canlı, aslında tek bir çeşit işe kabiliyetlidir. Diğer işlere ise müsait değildir. Ama insana gelince, Cenâb-ı Hak onu, muhtelif âlet ve vasıta ile bütün canlıların yapabileceği tüm fiilleri yapabilecek bir biçimde yaratmıştır. Binâenaleyh, âyetteki "tesviye" işte, insanın bu yönüne bir işarettir.

3) Allahu Teâlâ insanı mükellef tutmaya ve ibadetleri yerine getirmeye müsait hale getirdi.

Âyetin bu ifadesini bütün hayvanlar manasına alanlara gelince, onlar şöyle demektedirler: "Allahu Teâlâ, her hayvana, uzuv, alet ve hisler gibi, kendisine muhtaç olacağı her şeyi verdi." Bu hususu, bu tefsirin pek çok yerinde tafsilatlı bir biçimde ele aldık.

Âyetin bu ifadesini, "bütün mahlukat" manasına alanlar da şöyle demişlerdir: "Âyetteki "tesviye" ile, Allahu Teâlâ'nın bütün mümkinâta kadir oluşu, bütün malumatı bilişi ve yaratmak istediği şeyi sapasağlam, bozulmaktan, tutarsızlıktan uzak bir biçimde, isteğine uygun olarak yarattı."

İKİNCİ MESELE: **Farklı Kıraatler**

Kıraat âlimlerinin çoğu, şeddeli olarak, "قَدَّرَ" şeklinde; **Kisâî** ise, şeddesiz olarak "قَدَرَ" şeklinde okumuştur. Şeddeli okuyanlara göre mana, "O, her şeyi belli bir ölçüde takdir edip, yarattı" şeklinde; şeddesiz okuyanlara göre ise, **Kaffâl'ın** dediği üzere, mana "Malik ve hidâyet etti" şeklinde olup, bu son ifadenin te'vili, "Yarattı, tesviye etti; yarattığı şeylere malik oldu, yani o şeylerde dilediği ve istediği biçimde tasarruf etti" şeklindedir. İşte "mâlik olmak" bu demektir. Dolayısıyla da Allah, kendisine mâlik olduğu bu varlıktan, onları fayda ve menfaatine olan şeylere iletti. Bazı kimseler de, her iki okuyuşun da aynı manaya geleceğini ve Hak Teâlâ'nın, hem şeddeli, hem de şeddesiz okunan, "فَقَدَّرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ" (Mürselat, 23) âyetinin de böyle olduğunu söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Takdir ve Hidâyet**

Âyetteki, "قَدَّرَ" ifadesi, hem zatları, hem de sıfatları açısından bütün mahlukatı içine alıp, her birinin kendilerine göre olduklarını ifade eder. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, gökleri, yıldızları, dört ana elementi, madenleri, bitkileri, hayvanları ve insanları belli bir yapıda, kütlede, cüssede ve büyüklükte takdir etmiş ve yine her birisi için, bilinen bir müddet bekâ (kalış) belirlemiş, çeşitli sıfatlar, renkler, tatlar, kokular, yükseklikler, alçaklıklar, güzellikler, çirkinlikler, mutluluklar, mutsuzluklar, hidâyetler ve dalaletler gibi şeyler takdir etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Her şeyin bizim katımızda hazineleri vardır ve biz her şeyi, belli bir ölçü (miktar) ile indiririz"* (Hicr, 21) buyurmuştur. Âyetteki, "قَدَّرَ" (takdir etti) ifadesinin, tafsilatı ciltler dolusu kitaplara sığmaz. Daha doğrusu, bütün âlem, tâ **a'lâ-ı illiyyîn**'den **esfel-i sâfilin**'e kadar hepsi, bu ifadenin tefsirini ve bu cümlenin ayrıntılarını teşkil eder.

Hak Teâlâ'nın "فَهَدٰى" ifadesi, "Her mizaç, hususi bir kuvvete müsait haldedir. Her kuvvet de, ancak belli bir fiili yapabilir. O halde, "tasrif" ve "takdir", maddî olan şeylerin cüzlerinde, tasarruf etmekten ve o maddî şeylerin bu kuvveti kabule müsait hale gelebilmesi için, o maddî cüzleri, hususî bir biçimde terkip etmeden ibarettir. O halde, âyetteki "فَهَدٰى" kelimesi, bahsedilen o kuvvetleri, o uzuvlarda, o belli fiilin kaynağı olabilecek her kuvvet niteliğinde yaratmak demektir ki bunların hepsinden, maslahatın tamamı meydana gelir. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır: Meselâ **Mukâtil** bu ifadeye, "Erkeğe, dişisine nasıl gelebileceğini öğretti" manasını verirken, diğerleri de, "canlıyı geçimine iletti, onu görüp gözetti" manasını vermişlerdir. Diğer bazıları da, "İnsanı, hayır ile şer, saadet ile şekâvet yollarına iletti" manasını vermişlerdir. Bu böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ insanı, onu sevindirecek şeylere yönelebilecek, onu üzebilecek şeylerden geri durabilecek bir biçimde, duygulu ve idrakli bir varlık olarak yaratmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Biz ona yolu gösterdik, ister şükredici, ister nankör (olsun)"* (İnsan, 3) ve *"Nefis ve onu tesviye edip de, ona fucûrunu ve takvasını ilhâm edene yemin olsun..."* (Şems, 7-8) âyetlerinde beyan etmiştir. **Süddî** de bu kelimeye "ceninin ana rahminde ne kadar kalacağını takdir etti. Sonra da o cenine, ana rahminden çıkma yolunu gösterdi" manasını vermiştir. **Ferrâ,** bu ifadenin takdirinin, "Takdir etti ve hidâyete erdirdi, saptırdı..." şeklinde olduğunu; iki şeyden birisini lafzen zikretmekle yetindiğini ve bunun tıpkı, قَدَّرَ فَهَدٰى فَاَضَلَّ *"Sizi sıcaktan koruyan elbiseler..."* (Nahl, 81) âyetindeki gibi olduğunu söylemiştir.

Diğer bazıları da, buradaki "hidayet"in, imana davet ve sevk manasına olduğunu ve tıpkı, *"Şüphesiz sen sırât-ı müstakime hidâyet edersin, yani davet edersin"* (Şûra, 52) ifadesi gibi olduğunu söylemişlerdir. Allah herkesi imana davet etmiştir. Diğer bazıları da, âyetteki "hidâyete", "Allah insanları, Allah'ın fiilleri ile, tevhidine, kibriyasının celaline, samadiyyetinin ve ferdâniyyetinin sıfatlarına iletmiştir" manasını vermişlerdir. Bu böyledir. Çünkü insan âlemde, sapasağlam, birbiriyle uyum ve ahenk içinde, bir nizam ve düzen arz eden birtakım fiiller görür. Dolayısıyla da şüphesiz işte bu fiiller, kişiyi, ezelî bir yaratıcının bulunduğu fikrine götürür. **Katâde** de âyetteki "hidâyet"e, "Allahu Teâlâ, hiçbir kulunu günah ve dalâlete zorlamamış; kulu için bunlara razı olmamış; kuluna bunları emretmemişti. Fakat sizin için, kendisine taatte bulunmasına razı olmuş, size taati emretmiş ve sizi, günah olan şeylerden nehyetmiştir" manasını vermiştir.

Bil ki bütün bu görüşler, bu kadar çok olmalarına rağmen, iki ana görüşün dışında değildirler. Bu cümleden olarak, kimileri, âyetteki bu ifadeyi, tıpkı, *"Biz onu iki yola hidâyet ettik"* (Beled, 10) âyetinde olduğu gibi, "din ile ilgili olan şeylere sevk" manasına alırken; kimileri de, "dünyevî fayda ve menfaatlere sevk" manasına almışlardır. Fakat birincisi daha kuvvetlidir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "خَلَقَ، فَسَوّٰى، وَقَدَّرَ" ifâdeleri, dünya halleriyle ilgili olup, bunların içine, aklı ve kuvvetleri tam olarak verişi de girer. Hak Teâlâ bunların hemen peşi sıra, "فَهَدٰى" kelimesini getirmiştir ki, bu "Onu mükellef tutup, dine-imana sevk etti" manasınadır.

Yeşil Mer'a ve Kuruması

Hak Teâlâ'nın, وَالَّذِى اَخْرَجَ الْمَرْعٰى *"Yeşil otu çıkaran"* ifadesine gelince, bil ki Allah Sübhânehû ve Teâlâ, insanlara ait şeyleri beyan edince, bunun peşinden, insanların dışındaki canlılara mahsus nimetleri dile getirerek böyle buyurmuştur ki bu, "Kâfirlerin taptığı o putlar değil de, bu otları bitirmeye kadir olan O'dur" demektir. **"Mer'â"**, yeryüzünde biten bitkiler, meyveler, ekinler ve otlardır. **İbn Abbas** (r.a), **"mer'â"**nın, yeşil otlar manasına geldiğini söylemiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, فَجَعَلَهُ غُثَاۤءً اَحْوٰى *"Sonra da onu kapkara-kupkuru hale getirmiştir"* buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"غُثَاۤءً" kelimesi, vâdilerin, çayların, rüzgarların sürükleyip bir araya getirdiği kuru ot demektir. **Kutrub,** bu kelimenin müfredinin, "غُثَّاءَةٌ" şeklinde olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

"**Huvve**" kelimesi siyah-kara manasınadır. Bazıları, âyetteki "**ahvâ**" kelimesini, "Bu, kendisine bir yaşlık dokunduğunda siyaha çalan ot demektir" diye açıklamışlardır. Binâenaleyh bu kelimeyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür.

a) Bu, "غُثَاءً" kelimesinin sıfatı olup, mana, "Yeşilken, kupkuru olan, böylece de rengi siyaha değişen ot" şeklindedir. Bu siyahlaşmanın sebebi şunlardır:

1) Otlar, havaya soğuk hakim olduğunda kururlar. Soğuk da, yaş otları ağartır, kuruları siyahlaştırır.

2) O otları seller sürükleyip götürmüş, böylece otlara, rengi uçuk maddeler yapışmıştır. Böylece siyahlaşmışlardır.

3) O otları rüzgârlar sürüklemiş ve böylece onlara fazlaca toz-toprak yapışmış, dolayısıyla o otlar siyahlaşmıştır.

b) **Ferrâ** ve **Ebû Ubeyde**'nin tercihine göre, "**ahvâ**"nın, "alabildiğine yeşil oluşundan dolayı esved (çok siyah) gözüken" manasına olduğunu, bunun tıpkı, alabildiğine yeşil oldukları için, o iki cennete *"müdhâmmetân"* (Rahman, 64) (simsiyah iki cennet)" denilişi gibi, olduğu söylenmiştir. Buna göre ifadenin takdiri, "neredeyse simsiyah görünen, yemyeşil otları çıkaran ve onu kupkuru-kapkara hale getiren (Allah)..." şeklindedir. Bu tıpkı, "O Kur'ân'ı dosdoğru indirip, eğri-büğrü yapmayan" manasında, "وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا" (Kehf, 1-2) denilip, bir takdim-tehir yapılması gibidir, yani قَيِّمًا وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا takdirindedir.

Vahyi Unutmayacaksın

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰٓى ﴿٦﴾ اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ ۭ اِنَّهٗ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفٰى ﴿٧﴾

"(Habibim,) seni okutacağız da, Allah'ın dilediği müstesna, asla unutmayacaksın. Çünkü O, aşikârı da bilir, gizliyi de" (A'lâ, 6-7).

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tesbih etmesini emrederek, *"Rabbinin o yüce adını tesbih et"* buyurmuş ve ona bu tesbihin, ancak, Allah'ın indirdiği Kur'ân'ı okumak suretiyle tam ve mükemmel yapılmış

olacağını bildirmiştir. Çünkü biz, daha önce, Allah'a yakışan tenzihin O'nun seçip razı olduğu şey ile yapılacak olan tenzih olduğunu beyan etmiştik. İşte bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s) de, unuturum endişesiyle, durmadan Kur'ân'ı tekrar ediyordu. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinden bu korkuyu *"Seni okutacağız da, Allah'ın dilediği müstesna, asla unutmayacaksın"* buyurarak silmiştir. Bu âyetle ilgili olarak, birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî, "سَنُقْرِئُكَ" ifadelerine, "Okumayı sana ilham etmek suretiyle, seni okuyucu kılacağız, yani okuyan birisi haline getireceğiz. Artık bir daha da okuduğunu unutmayacaksın" manasını vermiştir ki bu da, "Biz seni, Kur'ân'ı okuyan, artık okuduğunu unutmayan bir okuyucu kılacağız" demektir.

Mücâhid, Mukâtil ve **Kelbî** de şöyle demektedirler: "Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine âyetler vahyedilirken, unuturum endişesiyle, dilini hareket ettiriyor (tekrar ediyordu). **Cebrâil** (a.s), vahyin sonuna gelmeden, o (a.s), unuturum endişesiyle, hemen baştan okumaya başlıyordu. İşte bu sebeple Hak Teâlâ böyle buyurmuştur ki bu, "Biz sana, onu ezberleyinceye kadar, sana öğreteceğiz" demektir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Onun vahyi sana tamam edilmeden, okumaya başlama..."* (Tâhâ, 114) âyeti ve *"Ona acele ederek dilini hareket ettirme"* (Kıyame, 16) âyetidir.

Öte yandan âlimler, bu "okutma" ve "öğretme"nin nasıl olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Cebrâil** (a.s), Kur'ân'ı sana, onu artık bir daha unutamayacağın bir şekilde, sen onu ezberleyene kadar defalarca okuyacak.

2) Biz, senin kalbini ve zihnini, sen onu bir duyuşta, unutmayacak bir şekilde ezberleyebileceğin bir şekilde açacağız ve kuvvetlendireceğiz.

3) Allahu Teâlâ, sûrenin başında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tesbih ve takdisde bulunmasını emredince, sanki, "Buna devam et, bunu sürekli yap. Çünkü biz sana, evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini câmî olan ve kendisinde, senin ve ümmetinin şerefi bulunan, o Kur'ân'ı sana okuyacağız; onu senin kalbinde (hıfzında) toplayacağız ve sana kolaylığı vereceğiz, onunla amel etmeyi kolaylaştıracağız" demek istemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Âyetteki İki Mu'cizevî Husus**

Bu âyet, şu iki bakımdan mu'cizeliğe delalet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), **ümmî** bir adamdı. Derken bu uzun kitabı, herhangi bir eğitim ve öğretim görmeksizin, tekrarlamaksızın ve yazmaksızın, onun bunu ezberlemesi, harikulade bir şeydir. Dolayısıyla da bir mu'cizedir.

b) Bu sûre, Mekke'de ilk inen sûrelerdendir. Dolayısıyla, alışılmışa ters olarak, ileride vukû bulacak, enteresan bir durumu çok önceden haber vermiştir ve bu durum, aynen haber verildiği şekilde tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu, bir gaybdan haber vermedir ve bir mu'cizedir.

Hak Teâlâ'nın, فَلَا تَنْسٰى *"unutmayacaksın"* ifadesinin manasının, kimileri nehiy olduğunu, sonundaki elif-i maksûrenin, tıpkı "السَّبِيلَا" (Ahzab, 67) kelimesinde olduğu gibi, fasıla için getirilmiş bir elif olduğunu, dolayısıyla mananın, "Onu okumaktan ve tekrarlamaktan gaflet etme ve geri durma. Aksi halde, Allah'ın diledikleri hariç, sen onu unutursun" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Ama meşhur olan görüş, âyetin inşâî değil, ihbârî bir cümle olup, "Biz sana, unutmayacağın ve unutmaktan emin olacağın bir hale gelene kadar sana okuyacağız" manasında olmasıdır. Bu tıpkı, "Seni giydireceğim, dolayısıyla da artık çıplak olmayacaksın, yani çıplaklıktan emin olacaksın" demen gibidir.

Bu görüşü benimseyenler, birinci görüşün zayıf olduğu hususunda şu açıklamayı yapmışlardır: "Bu görüş, âyette şöyle birtakım mecâzî manaların var sayılması durumunda, ancak tam olur.

a) Unutturma işine, Allah'tan başkası kadir olamaz. Dolayısıyla da, bu fiil emredilemez ve yasaklanamaz. Bu sebeple, bu kelimenin, öğrenimde bulunma ve çok çok tekrarlama gibi, unutmanın zıddı olan şeylere devam etme manasına alınması gerekir ki bu, kelimenin zahiri manasını bırakıp, mecazi manasına geçme demektir.

b) Bu ifadenin sonundaki, elif-i maksûrenin, fasıla için getirilmiş, zaid bir elif kabul edilmesi de, yine asl olanın hilafına bir harekettir.

c) Âyetin bu ifadesini ihbarî saydığımızda, manası, "Allah'ın, Hz. Peygamber'e, "Seni, artık unutmayacak bir hale getireceğim" müjdesini vermek" olur. Ama bunu, inşâî (yani emir nehiy) sayarsak, mana, "Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, unutmasına mani olan sebeplere devam etmesini emretmiştir, bu sebepler de, öğrenimde bulunması ve devamlı okumasıdır." Halbuki, bu mana müjde ve onun durumunun yüceliğini anlatma bakımından, birinci mana gibi değildir. Bir de bu, Hak Teâlâ'nın, *"Ona acele*

ederek, dilini hareket ettirme" (Kıyame, 16) âyetinin ifade ettiğinin aksine bir mana olmuş olur.

Âyetteki İstisna Zahirîdir

Âyetteki, "إِلَّا مَا شَاءَ اللهُ" ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Gerçek böyle bir istisnanın olmadığı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in bundan sonra artık hiçbir şeyi unutmadığı söylenilmiştir. Nitekim **Kelbî**, "Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyet nazil olduktan sonra, artık hiçbir şey unutmamıştır" der. Buna göre âyetteki, *"Allah'ın dilediği müstesna"* ifadesiyle şunlar kastedilmiş olabilir:

1) *"Herhangi bir şey için, inşaallah demeden, "Ben onu yarın yapacağım"* (Kehf, 23-24) âyetinde ifade edildiği gibi, *"inşaallah"* demek suretiyle, bir bereket ve uğur ummak. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bütün malumatı ve işlerin neticelerini tafsilatlı biçimde bilen zat olarak, gelecekte olacak bir hadiseyi, ancak bu kelimeyi kullanarak haber veriyorum. Binâenaleyh ey Muhammed, sen ve ümmetin, bu kelimeyi söylemeye ve böyle hareket etmeye daha uygunsunuz, bu sizin için daha gereklidir" demek istemiştir.

2) **Ferrâ** şöyle der: "Allahu Teâlâ, aslında Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Kur'ân'dan herhangi bir şeyi unutmasını dilememiştir. Fakat böyle bir istisnanın âyette yer alışının maksadı, Allahu Teâlâ'nın, unutturmayı istemesi halinde buna kadir olduğunu anlatmaktır. Bu tıpkı, *"Eğer istesek, sana vahyettiklerimizin hepsini senden alırız"* (İsrâ, 86) âyeti gibidir. Biz, Allahu Teâlâ'nın böyle bir şey dilememiş olduğu neticesine varıyoruz. Çünkü Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s) asla şirk koşmadığı halde ona, *"Eğer şirk koşarsan, amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) buyurmuştur. Velhasıl bu istisnanın (inşaallah'ın) bu âyette bulunuşunun hikmeti, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, buna kadir olduğunu anlatmak istemesidir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), bu unutmayışının, kendi kuvvetinden kaynaklanan bir şey değil de, Allah'ın fazlı ve ihsanından olduğunu anlamaktadır.

3) Allahu Teâlâ, âyette böyle bir istisnaya yer verince, Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine indirilen vahiyde, ister az, ister çok olsun, böyle müstesna durumların olabileceği neticesine varmış olabilir. Dolayısıyla o, bütün her yerde, alabildiğine ezberleme, uyanık olma ve unutmama gayreti içinde olmuştur. İşte bundan dolayı, bu istisnanın âyette yer alışının maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, her halükarda bir uyanıklık ve dikkat içinde olmasını sağlamaktır.

4) Bu ifadenin maksadı, doğrudan doğruya, unutmamayı emir olup, tıpkı bir kimsenin arkadaşına, "Allah'ın dilediği şeyler müstesna, benim malik olduğum şeylerde, sen benim ortağımsın" deyip, bu sözle, hiçbir şeyi istisna etmeyi kastetmemesi gibidir.

İstisna Hakikidir

b) Âyetteki bu ifade, gerçekte bir istisnadır. Buna göre, şu izahlar yapılabilir

1) **Zeccâc** şöyle der: "Allahu Teâlâ'nın onun unutmasını dilemesi müstesna.." Çünkü o unutur, daha sonra hatırlayabilir. Binâenaleyh unutup da hatırladığı zaman, bu demektir ki, o unuttuğunu, devamlı olarak ve tamamen unutmuş olmaz. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kıldırırken, arada, bir âyeti okumamış, atlamış. Bundan dolayı, namazın sonunda, **Ubeyy** (r.a) bu âyetin mensûh olduğunu sanarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), *"unuttum"* demiştir.

2) **Mukâtil** bu âyete, "Allah'ın ona unutturmayı dilemesi müstesna..." şeklinde mana vermiştir ki bu durumda, bu "unutturma" işi ile, Hak Teâlâ'nın, *"Herhangi bir âyeti nesheder veya onu unuttururşak, ondan daha hayırlısını getiririz"* (Bakara, 106) âyetinde ifade buyurduğu gibi, "nesh" manası kastedilmiştir. Buna göre âyet, "Allahu Teâlâ'nın süresiz olarak sana unutturmayı dilemesi ve artık onu okumamayı, o âyetle namaz kılmamayı emretmesi müstesna..." manasınadır. Böylece bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu unutmasına ve kafasından silinmesine sebep olur.

3) Âyetteki, اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ *"Allah'ın dilediği müstesna"* ifadesi ve bu azın, şeriatın vaciplerinden değil de, âdâb ve sünnetlerinden olması şartı ile, "pek azı ve nâdiri müstesna" manasına olabilir. Çünkü eğer o (a.s), vacip (gerekli) şeylerden birini unutur ve hatırlamazsa, bu şeriatte bir halele (eksikliğe-kusura) sebep olur. Böyle olması ise caiz değildir.

Açığı da Gizliyi de Bilen O'dur

Âyetteki, اِنَّهٗ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفٰى *"Çünkü O, aşikarı da bilir gizliyi de..."* ifadesiyle ilgili iki izah var:

1) Bu, "Allahu Teâlâ, senin **Cebrâil** (a.s)'in okuyuşu ile birlikte açıktan okuyuşunu da bilir, kalbinde sakladığın, onu unutma korkunu da bilir. Binâenaleyh sen korkma. Çünkü ben, korktuğun o hususta sana yeterim, yardım ederim" manasınadır.

2) Mana şu şekilde de olabilir: "Sen, Allah'ın neshetmeyi diledikleri müstesna, unutmazsın. Çünkü O, kullarının maslahat ve menfaatlerini en iyi bilendir. Dolayısıyla neshinde maslahat olduğunu bildiği şeyi nesheder."

Allah'ın Tevfiki

وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى ﴿٨﴾ فَذَكِّرْ اِنْ نَّفَعَتِ الذِّكْرٰى ﴿٩﴾

"Seni, en kolay olana muvaffak edeceğiz. O halde eğer öğüt fayda verirse, (durma) öğüt ver" (A'lâ, 8-9).

"وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى" âyetiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Yüsrâ**" (en kolay olan), insanı kolaya götüren hayırlı (iyi) amellerdir. Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: Müfessirlerin, âyetle ilgili olarak, birkaç izahları var:

1) Âyetteki "وَنُيَسِّرُكَ" fiili, سَنُقْرِؤُكَ *"Seni okutacağız"* fiiline atıftır; اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفٰى *"Çünkü O, aşikarı da bilir, gizliyi de..."* cümlesi, bir cümle-i itiraziyye (ara cümle)dir ve âyetin takdiri, "Seni okutacağız da, sen unutmayacaksın ve seni, Kur'ân'ı ezberlemede en kolay ve en sehl yola muvaffak kılacağız, ulaştıracağız" şeklindedir.

2) **İbn Mes'ûd** (r.a), "**Yüsrâ**, "cennet"dir ve âyet, "Seni, cennete götürecek amellere muvaffak kılacağız" manasınadır" demiştir.

3) Bu, "Sana vahyi kolaylaştıracağız, böylece onu ezberleyecek, öğrenecek ve onunla amel edeceksin" manasınadır.

4) Bu, "Seni, müsamahalı, kolay ve haniflik (tevhit) demek olan şeriate muvaffak kılıp, ulaştıracağız" demektir. Birinci mana, en uygun olandır.

İKİNCİ MESELE

Birisi "Alışılmış ve kullanılagelen ifade şekli, جُعِلَ الْفِعْلُ الْفُلَانِيُّ مُيَسَّرًا لِفُلَانٍ "Falanca iş, falancaya kolaylaştırıldı" denilmesidir; Yoksa, جُعِلَ فُلَانٌ مُيَسَّرًا لِلْفِعْلِ الْفُلَانِيِّ "Falanca, falanca işe kolaylaştırıldı" denilemez. Binâenaleyh, âyette buna benzer şekilde söylenişin incelik ve hikmeti nedir?" diye sorabilir. Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Bu ibare (ifade şekli), Kur'ân-ı Kerim'in, bu yerde ve Leyl Sûresi'nde tercih etmiş olduğu şekildedir. Keza bu şekil, اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ *"Siz amel (etmenize bakın). Çünkü herkes, ne için yaratılmış ise, o (işe) kolaylaştırılmıştır"*[8] buyururken Hz. Peygamber (s.a.s)'in tercih ettiği şekildir. Bunda ilmi bir latife (incelik) var. Çünkü bu fiil, aslında "mümkin" (olabilir de olmayabilir de) bir mahiyettir, eşit şekilde var olmaya da, yok olmaya da müsaittir. Güç yetirebilen, onu yapma ve yapmama açısından aynı olursa, bu fiilin o güç yetirebilenden sadır olması imkansızdır. Binâenaleyh yapma tarafı, yapılmama tarafına tercih edildiği zaman, o fiil meydana gelebilir. Binâenaleyh bir fiilin, "vacip" (gerekli-kaçınılmaz) olmadığı müddetçe, söz konusu olamayacağı sabit olur ki işte bu tercih edilip, üstün gelmeye, "teysir" (kolaylaştırma) denilir. Böylece gerçekte işin, fiilin faile müyesser kılınması değil de, failin fiile müyesser kılınışı şeklinde olduğu sabit olur. Her bir kelimenin altında gizli bir hikmet, akılları hayrete düşüren enteresan bir sır yatar. O yüce zâtı, noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, verenin azamet ve şanının, verilen şeyin azamet ve şanına delalet etmesi için, ta'zim nûn'u ile (biz zamiri ile), وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى *"Seni, en kolay olana kolaylaştıracağız, muvaffak kılacağız"* buyurmuştur ki, *"Onu biz indirdik"* (Kadr, 1), *"O zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik Biz"* (Hicr, 6), *"Sana kevseri biz verdik"* (Kevser, 1) âyetleri de bunun bir benzeridir. Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ondan başka hiç kimseye nasip etmediği, kolaylık kapılarını açtığını gösterir. Nasıl böyle olmasın? Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), cahil bir toplum arasında, babasız ve anasız doğup büyümüş bir çocuk olduğu halde, Cenâb-ı Hak, onu fiil ve sözlerinde, bütün âleme önder, bütün insanlığa bir hidâyet rehberi kılmıştır.

Öğüt Faydalıdır

Hak Teâlâ, فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى *"O halde eğer öğüt fayda verirse, (durma) öğüt ver"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, bütün dünya ve âhiret işlerini kolaylaştırmak suretiyle, kemale erdirince, ona, bütün halkı Hakk'a davet etmesini emretmiştir. Çünkü insanın kemali, Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın ahlakıyla ahlaklanmasında ve bunun mükemmel bir şekilde

8 **Buhari**, Kader, 4.

olmasında yatmaktadır. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s), *"Seni en kolay olana muvaffak edeceğiz"* âyetinin gereği olarak, tam ve mükemmel bir insan olunca, kendisini Hak Teâlâ'nın *"O halde öğüt ver"* âyetinin bir gereği olarak, "tam"dan daha bir ileri noktaya götürmekle emrolunmuştur. Çünkü hatırlatıp, öğüt verme, noksan ve kusurlu olanları kusursuz hale getirmeyi; cahilleri de, hidâyete (ilme) sevk etmeyi gerektirir. Böyle olandan ise kemal fışkırır. Bu yönüyle de, hem kamil, hem de kemale erdiren bir zat olmuş olur.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Öğüdü Fayda Şartına Bağlamanın Sebebi

Birinci soru: Hz. Peygamber (s.a.s), bütün herkese peygamber olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bu zikir (öğüt) ister onlara fayda versin, ister vermesin, her halükarda onlara öğütte ve hatırlatmada bulunması gerekir. Binâenaleyh daha bu öğüt işinin, *"eğer öğüt fayda verirse..."* diye, bir şarta bağlanmasının hikmeti nedir?

Cevap: "إِنْ" edatı ile bir şarta bağlanan şeyin, bu şart bulunmadığı zaman bulunmaması gerekmez. Buna âyetler de delalet eder. Şu âyetler bunlardandır:

1) *"Eğer namuslu olmak istiyorlarsa, cariyelerinizi zinaya zorlamayın"* (Nûr, 33);

2) *"Eğer Allah'a ibadet ediyorsanız, Allah'a şükredin"* (Bakara, 172);

3) *"Eğer korkarsanız, namazlarınızı kısaltmada bir günah yoktur"* (Nisa, 101). Çünkü bu korku olmasa bile, yine (seferde) namazları kısaltmak caizdir.

4) *"Eğer bir katip bulamazsanız, (borca karşılık) rehin bırakın"* (Bakara, 283). Halbuki, borçlanmada, yazmayla birlikte, rehin bırakmak da caizdir.

5) *"Eğer Allah'ın kanunlarına riâyet edeceklerine kani iseler, (bu ayrılmış karı-kocanın), yeniden birbirlerine dönmelerinde bir günah yoktur"* (Bakara, 230). Halbuki bu kanaat kesin olarak bulunmasa bile, onların birbirlerine dönüp nikahlanmaları caizdir.

Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: Âlimler âyette bu şartın yer alışıyla ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

1) Herhangi bir maksattan dolayı bir işe girişen kimsenin, şüphesiz, o vasıtanın o fiile yönelten o maksada ulaştırdığını bildiği şekil ve yöntem,

ulaştırmayacağını bildiği şekil ve yöntemden daha gereklidir. İşte bundan dolayı, *"Eğer zikir, fayda verecekse..."* buyurmuştur.

2) Allahu Teâlâ, iki durumdan en değerlisini zikretmiş, diğerine ise dikkat çekmiştir. Ve bu, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ *"Sizi sıcaktan koruyan elbiseler..."* (Nahl, 81) âyetinde olduğu gibidir. Burada zımnen soğuktan koruma manası da vardır. Buna göre âyetteki takdiri mana, "öğüdün ister fayda versin, isterse fayda vermesin, sen öğüt ve nasihatte bulun..." şeklindedir.

3) Bu ifadenin gayesi, öğütten yararlanmaya teşvik olup, bu tıpkı bir kimsenin, birisine, hakkı ve hakikati açıkladığı zaman, "İzah ettim, eğer aklın varsa..." demesi gibi olur ki, bu kimsenin bu sözünden maksadı, karşı tarafı, yapılan izahı kabul etmeye ve ondan istifade etmeye teşviktir.

4) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yaptığı öğüdün onlara fayda vermeyeceği hususunda dikkatini çekmek olup, bu tıpkı, bir adama, "Eğer sana icabet edecekse, falancayı çağır..." denilmesi gibi olup, bu, "Onun sana icabet edeceğini sanmıyorum" demektir.

5) Hz. Peygamber (s.a.s), bunları, çokça Allah'a ve O'nun dinine davet etmiştir. Bu davet, her ne zaman çokça yapılmıştır, onları azgınlık ve isyanları da o nisbette çok olmuştur. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) buna hayıflandığı için, yanıp tutuşuyordu. İşte bunun üzerine ona, *"Sen onlar üzerinde bir zorba değilsin.. Binâenaleyh sen, benim tehdidimden korkanlara, Kur'ân'la öğüt ver..."* (Kaf, 45) denilmiştir. İşin başında, genel anlamda bir öğütte bulunmak gereklidir. Ama, öğüdün tekrar tekrar yapılmasına gelince, bu ancak, bir netice alınacağına kanaat getirildiği zaman vacip olur. İşte bu sebepten dolayı, Cenâb-ı Hak, âyetteki öğüdü, fayda vermek şartına bağlanmıştır.

Şart Neticeyi Bilmeyen Kullara Göredir

İkinci soru: Bir şeyi bir şarta bağlamak, ancak neticenin ne olacağını bilmeyen kimseler hakkında güzel ve yerinde olur. Şu halde, Allâmu'l-guyûb olan Allah'ın, bu meseleyi böyle bir şarta bağlaması nasıl uygun düşer?

Cevap: Kitaplarda şöyle bir rivâyet vardır: Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ya, "Ben o **Firavun**'un öğüt almayacağına, bir ürperti duymayacağına şahadet ederim, ama belki öğüt alır, ya da haşyet duyar diye, siz ona yine de yumuşak söz söyleyin.." demiştir. Binâenaleyh, hakka davet ve peygamber gönderme işi başka bir şey, Allahu Teâlâ'nın, gaybları ve işlerin neticelerinin

nereye varacağını bilmesi ise başka bir şeydir. Bu sebeple, bunları birbiriyle kıyaslamak mümkün değildir.

Üçüncü soru: Emredilen bu öğüt verme işi, meselâ, "Onlara, on kere öğütte bulunacaksın" gibi belli kurala bağlı mıdır, değil midir? Çünkü, ancak böyle bir kuralın olması halinde, öğüt verme sorumluluğundan kurtulunabilir.

Cevap: Bu hususta kural, "örf"tür. Allah en iyi bilendir.

Saygılı Olan, Dersini Alır

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى ﴿١٠﴾ وَيَتَجَنَّبُهَا الْاَشْقَى ﴿١١﴾ اَلَّذِى يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرٰى ﴿١٢﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيٰى ﴿١٣﴾

"(Allah)'tan korkacak olan öğüt kabul eder. Bedbaht olan ise, ondan kaçınır. Ki o, en büyük ateşe girecek... Sonra orada ölmeyecek de, dirilmeyecek de" (A'lâ, 10-13).

"سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى" âyeti ile ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Ahirete İnanma Yönünden İnsanlar**

Bil ki insanlar, âhiret inancı hususunda üç kısımda mütalâa edilebilirler:

a) Âhiretin kesinkes olacağına inananlar..

b) Olabileceğini kabul edip, bu konuda ne müspet, ne de menfi kesin bir kararı olmayanlar.

c) Âhireti inkârda ısrar edip, böyle bir şeyin olmayacağını kat'i olarak söyleyenler. Binâenaleyh, ilk iki kısım için, böyle bir haşyet hasıl olabilir. Ama, üçüncü kısmı teşkil edenlere gelince, onlar için ne bir haşyet, ne de bir korku söz konusudur. Bunu iyice kavradığına göre, âyet hakkında şu muhtemel iki tefsirin yapılabileceği ortaya çıkar:

1) Şöyle denilebilir: Haşyet içinde olan, Allah'ı, O'nun kudret, ilim ve hikmetini, kamil manada bilen kimselerdir ki, bu durum ve biliş, bu kimsenin, âhiretin olacağına kesinkes hüküm vermesini gerektirir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah'a (hakkıyla) ancak âlim kimseler saygı duyar"* (Fatır, 28) buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak âdeta, "Eğer öğüdün

fayda verecekse, öğütte bulun..." buyurunca, bu âyetinde, o öğüdün fayda verdiği kimselerin kim olduğunu beyan buyurmuştur. Şimdi o öğütten faydalanma işi, kalplerde meydana gelen haşyete bağlı olup, kalplerin vasfı da, Allah'tan başka hiç kimsenin muttali olamayacağı türden olunca, maksadı gerçekleştirmek için, Peygamber'in, bu davetini genelleştirmesi gerekmiştir. Çünkü, bu öğüt vermenin maksadı, hatırlatmaktan istifade edebilen kimselere hatırlatmadır. Bunun yolu ise, hatırlatma işini genelleştirmekten geçer.

2) Adı geçen haşyet, ürperti, korku, itaatkâr olanlar ile, kıyametin varlığı hususunda lehte ya da aleyhte söz söyleyenler için söz konusudur. Ama bu iş, inatçılar için düşünülemez. Halbuki, insanların ekserisi, bu hususta ileri geri söz söylemeyenler olup, inatçı değillerdir. Halkın içindeki inatçılar azdır. Binâenaleyh, çoğunluğu teşmil eden, lehte ya da aleyhte söz söylemeyen kimselere, bir de "arifler" eklenince, sayısal üstünlük inatçılar için değil, bunlar için söz konusu olur. Ayrıca, inatçılardan pek çoğu, lisanen inatçıdırlar. Kalben inatçı olanlara gelince, bu, kendisi ile kalbi arasında bir husus olup, bu âdeta, olmamış gibidir. Olsa bile, çok nadir ve azdır. Sonra insan, o büyük ateşe gireceğini, orada ne ölüp ne de hayatta kalacağını duyan kimsenin, ister istemez, kalbi buruk ve kırık olur. Dolayısıyla da, genel manada halkın ekserisinin bu öğütten istifade etmesi söz konusu olur. Ama, bu öğüdü kabul etmeyen kimselere gelince, bunlar, gâyet azdırlar. Halbuki, "Az bir şeyden dolayı pek çok hayrı yapmamak, büyük bir şerdir, kötülüktür. İşte bu açıdan, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer zikir fayda verecekse, öğüt ver..."* ifadesi, bu öğüt vermenin genelleştirilmesini gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"سَيَذَّكَّرُ" kelimesinin başındaki sîn, muhtemelen "سَوْفَ" manasındadır. Halbuki, Allah'ın bizzat kendi kelamında geçen "سَوْفَ" ise, başına geldiği lafzın ifade ettiği mananın mutlaka olacağını bildirir. Ve bu tıpkı, mesela, سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰى *"Seni okutacağız, sen de asla unutmayacaksın..."* (A'lâ, 6) âyetinde olduğu gibidir. Mananın, "Allah'tan haşyet eden, muhakkak öğüt alır. Eğer bu iş, tedebbür ve tefekkür gibi yolları kullanmak suretiyle, bir zaman sonra olacak olsa bile, bu kimse de, uzun bir müddet sonra öğüt almış demektir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kâfir Hakkında Tezekkür**

Herhangi bir konuda ilk önce bilgi bulunur da, sonra kişi onu unutursa, sonra hasıl olan bilgi "tezekkür" (hatırlama) adını alır. Halbuki, böyle bir durum, kâfirler için söz konusu değildir. O halde daha nasıl Allahu Teâlâ, buna "tezekkür" adını vermiştir?

Cevap: Delillerin kuvvetli ve çok net bir biçimde açık olmasından dolayı, âdeta sanki böyle bir bilgi önce mevcutmuş da, daha sonra taklit ve inatları yüzünden yok olup gitmiş gibidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, buna "tezekkür" adını verdi.

BEŞİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

Bu âyetin, **Osman İbn Affan** hakkında nail olduğu ileri sürüldüğü gibi, **İbn Ümmi Mektum** hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bedbaht olan ise, ondan kaçınır. Ki o, en büyük ateşe girecek..."* âyetine gelince, bil ki biz, insanların, arifler, lehte ve aleyhte söz söylemeyenler ve inatçılar diye üç kısma ayrıldığını; ilk kısım için mutlaka bir korku ve haşyetin olabileceğini, "haşyet"i olan kimselerin de, mutlaka o davete kulak verip, ondan istifade etmeleri gerektiğini beyan etmiştik. Binâenaleyh, âyetteki "الْأَشْقَى" ifadesi ile, davete kulak vermeyen, onu dinlemeyen, ondan istifade etmeyen muannit kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Bedbaht olan ise, ondan kaçınır..."* buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili olarak şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **En Büyük Ateş**

Âlimler, *"en büyük ateş"*in ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) **Hasan el-Basrî,** "En büyüğü, cehennem ateşi; en küçüğü dünya ateşidir..." demiştir.

b) Dünyada günahlar olduğu gibi, bundan öteye, daha ileri derecede de masiyetler, isyanlar vardır. Aynen bunun gibi, âhirette de, lalettayin ateşler olduğu gibi, bundan daha şiddetli ateşler, derekeler vardır. Şimdi, kâfir, asi kimselerin en bedbahtı olunca, ister istemez, ateşlerin en büyüğüne girecektir.

c) "En büyük ateş, en alttaki ateş olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Münafıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar..."* (Nisa, 145) âyetinde de belirttiği gibi, kâfirlerin payına düşen hissedir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, bu âyetin **Velid, Utbe** ve **Ubeyy İbn Halef** hakkında nazil olduğunu söylemektedirler. Halbuki sen, nazar-ı dikkate alınan şeyin, sebebin hususiliği değil, lafzın umumi oluşu olduğunu biliyorsun. Hele de biz, âyetteki bu tertibin doğruluğunu akli delillerle izah etmişken...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: Allahu Teâlâ, bu âyetlerinde şu iki kısım insandan bahsetmiştir:

1) Öğüt alıp, haşyet duyanlar.

2) En büyük ateşe girecek olan en bedbaht kimseler.. Ne var ki, "en şaki"nin bulunması, "şaki"nin mevcudiyetini gerektirir. Binâenaleyh, peki ya bu kısmın hali nedir, ne olacaktır?

Cevap: "En şaki" ifadesi, "şaki"nin bulunmasını gerektirmez.. Çünkü, bu lafız, herhangi bir müşareket olmaksızın da kullanılmış olabilir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün cennetliklerin eğlenip duracakları yer çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir"* (Furkan, 24) âyeti gibidir. Âyetteki takdirin, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ" (Rum, 27) ifadesindeki "اَهْوَنُ" kelimesinin هَيِّنٌ "kolay" anlamına gelmesi gibi, "الْاَشْقٰى"nın da "اَشْقٰى" manasına gelebileceği de ifade edilmiştir. Bunun yine tıpkı, şairin,

اِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا بَيْتًا دَعَائِمَهُ أَعَزُّ أَطْوَلَ

"Semayı tavanlayan, yükselten zat, bizim için, sütunlar, daha sağlam ve daha uzun olan bir ev yapmıştır" şeklindeki ifadesinde olduğu gibidir. Bu konuda söylenilenler bundan ibarettir. Ne var ki, hakikat, bizim bahsettiğimiz şu hususdur: İnsanlar, arif, mütevakkıf ve muannit diye üçe ayrılır. Binâenaleyh saîd, arif olandır; mütevakkıf, bazı günahları olandır; "eşka" ise, bizim de biraz önce bahsettiğimiz gibi, davete iltifat etmeyen, ona kulak asmayan, böylece de en büyük ateşe girecek olan muannittir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيٰى *"Sonra orada ölmeyecek de, dirilmeyecek de"* (A'lâ, 13) âyetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu hususta müfessirler şu iki izahı yapmışlardır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların ölümlerine hükmedilmez ki, ölüversinler; onlardan azapları hafifletilmez de..."* (Fatır, 36) buyurduğu gibi, "Ne ölürler ki, kurtulsunlar; ne de kendilerine fayda veren bir hayat sahibi olurlar..."

anlamındadır. Bu tıpkı, Arapların, iki derecede bir belaya müptela olan birisi için, "O ne diridir, ne de ölü..." demeleri gibidir.

b) Bu ifadenin manası, "Cehennemde onlardan her birinin canları boğazlarındadır. Çıkmaz ki, ölsünler; uzuvlara da dönmez ki, hayat bulsunlar..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu durum, ateşe girmekten daha korkunç ve daha şiddetli olduğu için, bu ifadenin başına getirilmiştir. Binâenaleyh bu durum, şiddetin dereceleri hususunda diğerinden daha ileridir.

Nefsini Arındıran Felah Buldu

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ﴿١٤﴾ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى ﴿١٥﴾

"Muhakkak ki iyi temizlenen ve Rabbinin adını zikredip de namaz kılan kimse umduğuna erişmiştir." (A'lâ, 14-15)

"قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى" âyeti hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ, kendisinin delilleri hususunda, tefekkür ve teemmülden yüz çevirenlerle ilgili olarak vaîd ve tehdidine yer verince, bunun peşinden de, şirk pisliklerinden temizlenenler ve arınanlar için söz konusu olan vaadini getirmiştir.

b) **Zeccâc**'ın görüşüne göre "تَزَكّٰى" kelimesinin manası, "takvasını artıranlar" şeklindedir. Çünkü "الزَّاكِي" kelimesinin anlamı, "artıran, çoğaltan" demektir. Bu mana, *"Namazlarında huşu sahibi olan mü'minler... felaha..."* (Mü'minûn, 1-2) âyetleri ile de desteklenir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "felah"ın işte bu hasletleri birlikte bulunduran kimseler için olacağını söylemiştir. Bakara Sûresi'nin başındaki "اُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" (Bakara, 5) ifadesi de bunu göstermektedir. Birinci mana da, şu iki hususla kuvvet kazanır:

1) Allahu Teâlâ, âyette, neden arınılması gerektiğini belirtmeyince, biz, kastedilenin, âyetten önce bahsi geçen şeyden temizlenme olduğunu anlamış oluyoruz. Ki, bahsi geçen şey de küfürdür. Böylece biz, burada kastedilen mananın, "Bu âyetten önce bahsi geçen o küfürden arınanlar, muhakkak ki felah buldular" şeklinde olduğunu anlamış bulunuyoruz.

2) Mutlak isim, kemaline sarf edilir. Tezkiye çeşitlerinin en mükemmeli ise, kalbi, küfür zulmetlerinden tezkiyedir. Binâenaleyh, bu mutlak ifadeyi, işte bu manaya hamletmek gerekir. Bu te'vil ve tefsir, **İbn Abbas**'tan rivâyet edilen, "تَزَكّٰى"nın manası, **"Lâ ilâhe illallah..."** kelime-i tevhididir..." şeklindeki rivâyet ile de kuvvet kazanır.

Namazın Gerçekleştirdiği Şey

وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى *"... ve Rabbinin adını zikredip de namaz kılan kimse..."* (A'lâ, 15) âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **İbn Abbas,** bu ifadenin manasının, "Kıyamet gününü ve Rabbinin huzurunda duracağını hatırlayıp da, O'nun rızası için namaz kılan..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Ben derim ki, bu tefsir, en uygun bir tefsirdir. Zira, mükellefin yaptığı işlerin dereceleri şu üç şeydir:

1) Bozuk inançları, kalbinden izale etmek...

2) Cenâb-ı Hakk'ın marifetini, zati sıfatları ve isimleriyle birlikte kafasına ve gönlüne yerleştirmek...

3) O'nun hizmeti ile meşgul olmak. Bunlardan birinci mertebe, Cenâb-ı Hakk'ın, "قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى" âyetindeki "tezkiye" ile; ikincisi, "وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ" âyetiyle; -zira, kalbin zikri, ancak marifetullah olur-; üçüncüsü, yani hizmet de, "فَصَلّٰى" ifâdesiyle kastedilmiştir. Çünkü namaz, tevazu ve huşu'dan ibarettir. Binâenaleyh, kalbi, Allah'ın celâl ve kibriyasının bilgileriyle aydınlanmış olan kimselerin, gerek iş, gerekse dış uzuvlarında, mutlaka bu hudu ve huşûun eseri görülür.

Fıtır Sadakası ve Bayram Namazı

b) Bir kısım müfessir de, Cenâb-ı Hakk'ın, "قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى" âyetine, "Bayram namazına gitmeden önce tasaddukta bulunur, sadaka-ı fıtrını verirse"; "وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى" ifadesine de, "Bundan sonra da, kim imamla beraber bayram namazını kılarsa..." manasını vermişlerdir. Ki bu, **İkrime, Ebu'l-Âliye, İbn Sîrîn** ve **İbn Ömer**'in görüşü olup, bu husus, "merfû" bir hadis olarak da rivâyet edilmiştir. Ama, bu tefsirde şu iki bakımdan bir müşkillik bulunmaktadır:

1) Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim'de devam ettirdiği adeti, zekâtı namazdan önce değil, namazı zekâttan önce getirmek şeklindedir.

2) **Sa'lebî,** bu sûrenin, ittifakla Mekkî olduğunu söylemiştir. Halbuki, Mekke döneminde ne bayram, ne de sadaka-ı fıtır söz konusudur. **Vahidî** buna şu şekilde cevap vermiştir: "Allahu Teâlâ'nın, ilm-i ezelisinde bu işin böyle olacağı malum olunca, (ilerde) böyle yapacak kimseleri övmüş olması imkansız değildir.."

3) **Mukâtil,** "قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى" ifadesine, "Malından tasaddukta bulunup, namazında da Rabbini bir olmakla anıp ve O'nun rızası için namaz kılan..." manasını vermiştir. Ki, bu manayla bundan hemen önce geçen mana arasındaki fark şudur: Bu mana, hem farz olan zekâtı, hem de farz olan namazı kapsar. Birincisi ise böyle değildir.

4) Âyetin bu ifadesinden, malın zekatı kastedilmeyip, tam aksine amellerin zekâtı kastedilmiştir. Buna göre mana, "kim, amelleri konusunda riyadan ve eksikliklerden temizlenirse..." şeklinde olur. Zira, malın zekatını verme hususunda alışılagelen ve normal olarak kullanılan lafız, "زَكّٰى" (zekkâ) lafzıdır Bunu ifade için, "تَزَكّٰى" (tezekkâ) lafzı kullanılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهِ" (Fatır, 18) buyurmuştur.

5) **İbn Abbas,** âyetteki "وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ" ifâdesine, "Bayram namazına giderken yolda tekbir alan ve bayram namazını kılan..." manasını vermiştir.

6) Bu ifadenin manası, "Rabbinin ismini namazında yad edip, namazı, münafıkların namazı gibi olmayan... Çünkü münafıklar insanlara gösteriş için namaz kılarlar, pek azı müstesna, Allah'ı anmazlar..." şeklindedir.

İftitah Tekbiri

Fakihler, iftitah tekbirinin farz olması hususunda, bu âyeti delil getirirken, **Ebû Hanife** (r.h) de, iftitah tekbirinin namazdan olmadığı konusunda bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Zira, "salât" lafzı, bu ifadeye atfedilmiştir. "Atf" ise, bir mugayeret ve başkalığı gerektirir." **Ebû Hanife,** namaza, Allah'ın isimlerinden herhangi bir isimle başlanabileceği konusunda da bu âyete tutunmuştur. İmdi, âlimlerimiz (**Şafii** uleması) ise, **Ebû Hanife**'nin değerlendirmesine şu şekilde cevap vermişlerdir: "Âyetin takdiri, وَصَلّٰى فَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ "O, namaz kıldı; derken, Rabbinin ismini andı..." şeklindedir. Zira senin, اَكْرَمْتَنِى فَزُرْتَنِى "Bana ikramda bulundun da, beni ziyaret ettin" demenle, زُرْتَنِى فَاَكْرَمْتَنِى "Beni ziyaret ettin de beni mutlu kıldın" demen arasında bir fark yoktur.

Ebû Hanife şöyle diyebilir: "Takibiyye için olan "fâ"yı amel ettirmemek, delil olmaksızın caiz değildir." Bu hususta verilebilecek en uygun cevap

şudur: "Âyet, Allah'ı zikredip de, hemen akabinden namaz kılan herkesi methetme manasına delalet etmektedir. Ve âyette, bu "zikr"in, iftitah tekbiri olduğuna dair beyan yer almamıştır. Binâenaleyh, şimdi belki de, âyetten kastedilen mana, "Kim, Allah'ı kalbiyle anar, O'nun mükâfat ve cezasını hatırlarsa, bu durum bu kimseyi, namaz kılma fiiline yöneltir. O zaman da bu kimse, cüzlerinden biri de tekbir olan namazı ifa etmiş olur. İşte bu durumda, **Ebû Hanife**'nin yapmış olduğu istidlâl savuşturulmuş olur.

Dünya Hayatını Tercih

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٧﴾ اِنَّ هٰذَا لَفِى الصُّحُفِ الْاُولٰى ﴿١٨﴾ صُحُفِ اِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى ﴿١٩﴾

"Doğrusu siz, dünya hayatını üstün tutarsınız. Halbuki âhiret daha hayırlı, daha süreklidir... Şüphesiz ki bu, evvelki sahifelerde vardır. İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde de vardır" (A'lâ, 16-19).

Buradaki "بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا" ifâdesi, iki türlü okunmuştur. Kıraat imamlarının tamamına yakını, tâ ile, "تُؤْثِرُونَ" şeklinde okumuşlardır ki, **Übeyy İbn Ka'b**'ın, "Evet, daha doğrusu siz, dünya işini, âhiret işine tercih ediyorsunuz..." şeklindeki kıraati de bunu te'yit eder. **İbn Mes'ûd** da şöyle demiştir: "Dünya, önünüze konuldu; yiyecekleri, içecekleri, kadınları, lezzeti ve güzelliği hemencecik (acilen) bize sunuldu... Ama, âhiret ise, bizim için şu anda gayb olup, görünmez haldedir, bizden uzaktır.. İşte bu sebeple biz, hemen şimdi (âcil) olanı aldık, sonra olacak olanı yukarıda geçen, "الْاَشْقٰى" terk ettik..." **Ebû Amr** ise, "الْاَشْقٰى"yı kastederek, yâ ile "يُؤْثِرُونَ" şeklinde okumuştur.

Âhiret İse Bâki

Cenâb-ı Hak, وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى *"Halbuki âhiret daha hayırlı, daha süreklidir..."* buyurmuştur. Bu, "Hayır ve sürekli olan her şey, tercihe en çok şayan olan şeydir. Binâenaleyh, âhiretin, dünyadan daha fazla tercih edilmesi gerekir. Halbuki, dünyadakiler dünyayı tercih ediyorlar" demektir. Biz, şu sebeplerden dolayı, âhiretin daha hayırlı olduğunu söyledik:

a) Âhiret, maddî-manevî mutlulukları ihtiva etmektedir. O halde âhiret, dünyadan daha iyidir.

b) Dünyanın lezzetli olan şeyleri bile, çeşitli elementlerle iç içedir. Halbuki âhiret hiç de böyle değildir.

c) Dünya fani, âhiret bakidir. Baki olan ise, fani olandan daha hayırlıdır.

Bu Gerçekler Önceki Suhufta da Var

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ هٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولٰى *"Şüphesiz ki bu, evvelki sahifelerde ... vardır"* (A'lâ, 18) buyurmuştur. Âlimler, bu âyetteki, "هٰذَا" lafzıyla neye işaret edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, kimileri, bunun bu surede geçenlerin tümüne bir işaret ettiğini söyleyerek şunu demişlerdir: "Zira bu sûre, Allah'ın birliğini (tevhit), peygamberlik müessesesini, Allah'ı inkâr edenlere karşı tehdidi (vaîdi) ve Allah'a itaatte bulunanlar için de va'di, mükâfatı ihtiva etmektedir."

Kimileri de, "Hayır, bu ifade ile işaret edilen şey, Cenâb-ı Hakk'ın, "قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى" ifâdesinden başlayıp, "وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقٰى" ifadesine kadar geçen kısımdır. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi temizlenen... kimse umduğuna erişmiştir"* ifadesi, nefsi (rûhu), uygun olmayan her şeyden arındırmaya bir işarettir. "Nazarî kuvveti, tüm bozuk inançlardan; amelî kuvveti de, bütün kötü huylardan ... temizlemek ..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve Rabbinin ismini andı"* âyeti, kişinin, rûhunu, marifetullah ile mükemmelleştirmesine; "فَصَلّٰى" ifadesi, organlarını kemale erdirip onları, Allah'ın taati ile tezyin etmesine; "بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا" âyeti, dünyaya iltifat etmekten caydırmaya ve *"Âhiret daha hayırlı ve süreklidir"* âyeti de, âhirete ve Allah'ın âhirette vereceği mükâfatlara bir işaret olup, bütün bunlar, şeriatlerin değişmesi ile değişmeyen hususlardır. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki bu, evvelki sahifelerde de ... vardır"* buyurmuştur.

İşte bu izah ve yorum, aklî bakımdan güçlendiği gibi, haber ve hadis de bunun böyle olduğuna delalet etmektedir. Zira, **Ebû Zerr**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "(Hz. Peygamber'e), dünyada **İbrahim** ve **Musa**'nın suhufunda olan hükümlerden var mıdır" dedim de, bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ey **Ebû Zerr**, "قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى"yı oku!.." dedi. Başkaları da, âyetteki "هٰذَا" ifâdesinin, *"Âhiret daha hayırlı ve süreklidir"* ifadesine râci olduğunu; zira, "bahsi geçenlerden en yakın olanına işaret etmek esastır. Bu yakın olan da, işte bu âyettir" demişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, "لَفِي الصُّحُفِ الْأُولٰى"

ifadesi, O'nun tıpkı, "وَاِنَّهٗ لَفِی زُبُرِ الْاَوَّلِیْنَ" (Şuarâ, 196) âyeti ile, "شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّیْنِ مَا وَصّٰی بِهٖ نُوْحًا" (Şûra, 13) âyeti gibidir.

İbrahim ve Musa (a.s)'ın Suhufu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, صُحُفِ اِبْرٰهِیْمَ وَمُوْسٰی *"İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde de vardır"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

a) Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın bir önceki âyette geçen ifadesinin beyanıdır.

b) Bu ifade ile, "Bu sûrede bahsedilenler, bütün peygamberlerin sahifelerinde yer alan hususlardır. **Hz. İbrahim** ile **Hz. Musa**'nın sahifeleri de bunlardandır" manası kastedilmiştir.

Rivâyet olunduğuna göre **Ebû Zerr,** Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Allah'ın ne kadar kitap indirdiğini sormuş da, o da şöyle demiştir: "Yüz dört... On sahife **Adem**'e, elli sahife **Şît**'e, otuz sahife **İdris**'e, on sahife **Hz. İbrahim**'e, **Tevrat, İncil, Zebûr** ve **Furkan (Kur'ân)...**" **Hz. İbrahim**'in sahifesinde şöyle yazıldığı söylenmiştir: "Akıllı kimsenin, dilini koruması, zamanını tanıması, değerlendirmesi ve işine gücüne yönelmesi." Allah (c.c) en iyi bilendir; salât ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve ashâbına olsun (âmin)!

***

GÂŞİYE SÛRESİ

Yirmi altı âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Dehşeti ile Yüzleri Karartan Gün

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ ﴿١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ﴿٢﴾ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ ﴿٣﴾

"Kıyamet gününün haberi sana geldi ya. Yüzler (vardır) o gün zelildir. Yorucu işler yapandır" (Gâşiye, 1-3).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ *"Kıyamet gününün haberi sana geldi ya"* ifadesi hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, "الْغَاشِيَةِ" ifadesi hakkında değişik görüşler zikretmişlerdir.

1) Bu, kıyamet günü olup, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Azabım onları bürüdüğü gün..."* (Ankebût, 55) ifadesinden alınmadır. Kıyamet bu adla da adlandırılmıştır. Çünkü, bir şeyi bütün cihetlerden kuşatan, onu bürümüş demektir. Kıyamet de, birkaç bakımdan böyledir:

a) Kıyamet, insanlara ansızın gelecektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa onlar, Allah'ın (o) bürüyen azabının kendilerine geleceğinden emin mi oldular"* (Yûsuf, 107) âyetinde olduğu gibidir.

b) Kıyamet, önceki ve sonraki bütün insanları kuşatacaktır.

c) Kıyamet, korku ve dehşetiyle, insanları bürüyecektir.

2) "**el-Gâşiye**", ateş, cehennem ateşidir. Yani, "O ateş, kâfirleri ve cehennemlikleri bürüyecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yüzlerini ateş bürür..."* (İbrahim, 50) ve وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ *"Üstlerinde örtüler vardır"* (A'râf, 41) buyurmuştur. Bu, **Saîd İbn Cübeyr** ile **Mukâtil**'in görüşüdür.

3) "**el-Gâşiye**", ateş ehli olup, bunlar ateşi bürüyecek ve onun içine düşeceklerdir. Bu görüşlerden birincisi doğruya daha yakındır. Çünkü bu takdire göre, mana şu şekilde olur: "Kıyamet gününde bazı insanlar bedbahtlık içinde, bazıları da saadet ve mutluluk içinde olur."

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, "هَلْ أَتٰيكَ" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü, Cenâb-ı Hak, Resûlü'ne, hem kıyametin halleri hem de o andaki insanların halleri hususunda, kendisinin o kavminin ayrıntılarıyla bilemeyeceği şeyleri öğretmiştir. Çünkü akıl delalet etse bile, olsa olsa ancak, itaatkârların durumunun asilerin durumundan başka olacağına delalet edip, bunu anlayabilir. Bu tafsilatın keyfiyetine gelince, aklın bunları bilmesi mümkün değildir. İşte Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu halleri ayrıntılı olarak öğretince, pek yerinde olarak, "Sana o kıyamet gününün haberi geldi değil mi?" buyurmuştur.

Bitkin, Perişan Yüzler

Cenâb-ı Hakk'ın, وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ * عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ *"Yüzler (vardır) o gün zelildir. Yorucu işler yapandır"* âyetine gelince, bil ki bu, şakavet ehlinin tavsifidir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَلْوُجُوهُ "yüzler" kelimesiyle, onların sahipleri kastedilmektedir ki, bunlar da kâfirlerdir. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, yüzleri, zelil olmakla, çalışıp didinip, yine de neticede yorulmakla nitelemiştir. Bunlar mükellefin sıfatlarıdır. Ancak ne var ki, zillet duygusu ve korku, yüzde belirir. İşte bu sebepledir ki, korkuyu yüze nisbet etmiştir. Bu, *"Yüzler (vardır) o gün ter ü tazedir"* (Kıyamet, 22) âyeti gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın "خَاشِعَةٌ" ifâdesine gelince, bu, "Zelildir. Onları, hor hakirlik ve rüsvaylık bürümüştür" anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Günahkârların, Rableri hususunda, ... (diye diye) boyunlarını büktükleri zaman sen görsen (onları) "* (Secde, 12) ve *"Onların ateşe arz olunurlarken, zilletten boyunlarını büke büke göz ucuyla (nasıl) bakacaklarını göreceksin"* (Şûra, 45) buyurmuştur. Zillet, ancak yüzde belirir, çünkü, onun zıddı olan kibr ü azametin mahalli ve yeri ise, baş ve beyindir. "عَامِلَةٌ" kelimesine gelince, bu, "Pek çok işler yapan.." anlamındadır. "نَاصِبَةٌ" kelimesinin ifâde ettiği mastara gelince, bu da, bir işte yorgunluk ve zahmet duyarak çalışmak, dönüp durmak anlamındadır.

İKİNCİ MESELE

Bu üç sıfat hakkında mümkün olacak izahlar şu üç ihtimali geçmez: Çünkü ya, "Bu sıfatların tamamı da âhirette bulunacaktır" veya, "Bunların tamamı, dünyada bulunmaktadır" yahut da, "Bunların bir kısmı dünyada, bir kısmı da âhirette meydana gelecektir" denilebilir.

Bunların tamamının âhirette meydana geleceğini söyleyen **birinci veche** gelince, bu şöyledir: Kâfirler kıyamet gününde hâsıl olurlar; yani zelil. Çünkü bu yüzler, dünyada, Allah'a ibadet konusunda büyüklük taslamışlardır. Boşuna da çalışacaklardır (عَامِلَةٌ). Zira onlar, ateşin içinde, yorucu bir iş yapacaklardır ki, bu da, ağır zincirler ile bukağıları taşımadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Uzunluğu kırk arşın olan bir zincir içinde..."* (Hakka, 32) buyurmuştur. Sonra bu yüzlerin sahipleri, devenin batağa dalması gibi, ateşe, dalacak; öyle ki, kâh çıkacak kâh batacak... Cehennemin ateşine saplanıp kalacaklar. Sonra, süresi elli bin sene olan bir günde, ateşe (ebedi kalıcılar olarak) girmelerinden önce, Arasat meydanında, çıplak, yalınayak, aç ve susamış bir vaziyette duracaklar. Yorulacaklar, çünkü hep bu işi yapacaklar.

Hasan el-Basrî de şunu söylemiştir: "Bu sıfatların, Allah'tan (onun korkusundan) dolayı, dünyada olması gerekirdi. Ancak, onlar dünyada böyle olmayınca, Cenâb-ı Hak, bir ceza olmak üzere bu halleri onlara kıyamet gününde musallat etti."

Bunların tamamının dünyada meydana geleceğini söyleyen **ikinci görüşe** gelince, bunların, Yahudi ve Hıristiyanlardan kilise ve havralarda bulunanlar ile, putperest ve Mecusiler olduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Bunların yüzleri Allah için huşû duydu; oruç ve teheccüd gibi devamlı ve yorulmayı gerektiren amellerde çalıştı ve yoruldu. Ama onlar, Allah hakkında, ona layık olmayan şeylere inanınca, sanki böylece onlar, tahayyül ettikleri birtakım sıfatlarla muttasıf olan bir zata itaat ettiler. Böylece onlar aslında Allah'a değil, aksine, varlığı bulunmayan o muhayyel şeye tapınmış oldular. Bu sebeple de şüphesiz ki, bu ibadet onlara hiçbir fayda vermeyecektir" şeklinde olur.

Bu sıfatların bir kısmının dünyada, bir kısmının da âhirette hasıl olacağını söyleyen **üçüncü görüşe** gelince, burada birkaç izah şekli vardır:

1) Mana, "Onlar, dünyada çalışıp, yorulmakla beraber, âhirette zelildirler" şeklinde olup, "Onlar dünyadaki amellerinden ve yorulmalarından hiç yararlanamadılar" demektir. Onların, âhirete mahsus kimi sıfatlarla nitelenip, bunun peşinden dünyaya dair sıfatların zikredilmesi, sonra da tekrar âhiretten söz edilmesi imkansız değildir. Bu durumda mana anlaşıldığına göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olur: "Kimi yüzler kıyamet gününde zelildir. Çünkü onlar dünyada, Allah'tan başkasına itaat

hususunda çalışmış ve yorulmuştur. İşte bunlar o halde, âhirette, çok kızgın bir ateşe yaslanacaklardır."

2) Bu yüzler, dünyada zelil ve çalışandır. Ama âhirette ise, yorgun. Bu yüzlerin dünyada zelil ve huşu içinde olmasına gelince bu, onların, onları dünya lezzetlerinden ve tatlarından yüz çevirmeye davet eden korku ve haşyetleridir. Ameli ise, namazı ve orucudur. Âhirette yorulmasına gelince, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"(O gün) onlar için, Allah'tan, hiç de ummadıkları (nice) şeyler zuhur etmiştir"* (Zümer, 47) buyurduğu gibi, bu, onların azaba göğüs germeleri ve katlanmalarıdır. Bu kelime, zem üslubunda olmak üzere, mansub olarak, "عَامِلَةً" şeklinde de okunmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak, onları bu üç sıfatla tavsif edince, bundan sonra da onların bulunacakları yerin, içecek ve yiyeceklerinin keyfiyetini anlatmaya başlamıştır (bunlardan Allah'a sığınırız).

تَصْلٰى نَارًا حَامِيَةً ﴿٤﴾ تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍ ﴿٥﴾ لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِى مِنْ جُوعٍ ﴿٧﴾

"Kızgın bir ateşe girecek... son derece sıcak bir kaynaktan içirilecektir. Onlar için "darî'" dikeninden başka bir yiyecek yoktur. Ki o ne semirtir, ne de açlığı giderir" (Gâşiye, 4-7)

Kızgın Ateşe Girecekler

Onların bulundukları yere gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, تَصْلٰى نَارًا حَامِيَةً *"Kızgın bir ateşe girecek..."* âyetinin ifade ettiğidir. Arapçada, "ona âdeta yapıştı, yaslandı; onunla yanıp kavruldu" anlamında صَلِيَ بِالنَّارِ - يَصْلٰى "Ateşe yaslandı" denilir. Bu kelime "تُصْلٰى" (tuslâ) şeklinde değil de, tâ'nın fethasıyla, "تَصْلٰى" (teslâ) şeklinde de okunmaktadır ki, bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kızgın ateşe yaslanan müstesna..."* (Sâffât, 163) âyetidir. **Ebû Amr** ve **Âsım,** ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ *"Sonra, cehenneme sokun onu..."* (Hâkka, 31) ve وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ *"Onu cehenneme sokarız"* (Nisa, 115) âyetlerinden dolayı, اَصْلَيْتُهُ النَّارَ "Onu cehenneme soktum..." ifadesinden olmak üzere, tâ'nın dammesiyle "تُصْلٰى نَارًا" şeklinde okumuşlardır. "صَلُّوهُ" ile aynı anlamdadır. Bir topluluk ise, şedde ile olmak üzere, "تُصَلّٰى" **(tusallâ)** şeklinde okumuştur. Araplar

nezdinde bu kelime, derin bir çukur kazıp, içine de bol miktarda ateş ve kor doldurarak; daha sonra, kestikleri bir koyunu iki kat ateş ve korun ortasına koyup pişirmelerine denilmektedir. Binâenaleyh, ateşin üzerinde ya da tavada, veya tandırda pişen ete, bu kelimeyle ilgili olarak **el-maslıyy** "اَلْمَصْلِيّ" demezlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, حَامِيَةً *"kızgın..."* ifadesine gelince, "tutuşturulmuş ve uzun bir süre kızdırılmış olan; hiçbir ısının da onun ısısına denk düşemeyeceği ateş..." anlamındadır. **İbn Abbas** ise, "Tutuşturulmuş olan ve Allah düşmanlarını cayır cayır yakan ateştir" demiştir.

Kaynar Su İçecekler

Su içecekleri yerin tavsifine gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍ *"Son derece sıcak bir kaynaktan içirilecektir"* (Gâşiye, 5) âyetinin ifade ettiğidir. "اَلْاٰنِى" (el-ânî), "tehir etmek, sona bırakmak" anlamında olan "اَلْاِيْنَاءُ" kelimesinden olmak üzere, harareti son noktasına ulaşmış, aşırı sıcak anlamındadır.

Nitekim hadis-i şerifte şöyle varid olmuştur: اَنَّ رَجُلًا اَخَّرَ حُضُورَ الْمَجْعَةِ ثُمَّ تَخَطّٰى رِقَابَ النَّاسِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آنَيْتَ وَآذَيْتَ *"Bir adam, cuma namazına geç geldi. Derken, insanların omuzlarına basa basa, ileriye doğru geçti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, "Hem geç geldin, hem de eziyet ettin"*[9] buyurdu. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"O cehennem ile sımsıcak bir su arasında gidip gelirler"* (Rahman, 44) âyetidir. Müfessirler de, "İçilen bu suyun harareti, bir damlasının bile, dünyadaki dağlardan biri üzerine düşmesi halinde, o dağın eriyebileceği bir noktadadır" demişlerdir.

Darî' Yiyecekler

Onların yiyecekleri de, Cenâb-ı Hakk'ın, لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ *"Onlar için "Darî'" dikeninden başka bir yiyecek yoktur"* (Gâşiye, 6) âyetinin ifade ettiği hususdur. Âlimler, âyette geçen "الضَّرِيعِ" kelimesinin ne demek olduğunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

1) **Hasan el-Basrî,** "Bu kelimenin ne demek olduğunu bilemiyorum. Bu hususta da, sahabeden hiçbir şey duymadım" derken.

2) Yine, **Hasan el-Basrî**'nin şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: **"Darî'"**, tıpkı, **"elîm, semî, bedî'"** kelimelerinin, **mu'limu, musni', mubdi'** anlamlarına gelmesi gibi, **"mudrı'"** (اَلْمُضْرِعُ) (acı veren) anlamında olup, bu, "Onların

9 **İbn Mace**, İkâme, 88 (1/354).

yiyecekleri ancak, kendisinde bulunan sertlik, acılık ve hararetten dolayı, alınması halinde, kendilerini hor ve zelil olmaya, perişanlığa sevk eden yiyeceklerdendir" demektir.

3) Bu kelime, "**şıbrık**", denilen dikenin kuru haline denir. Ki bu, develerin yemiş olduğu bir diken türüdür. Bu, yaş olduğu zaman, develer onu yer; ama kuru olduğunda ise, develerin kendisinden iyice kaçındığı bir diken olup, öldürücü bir zehirdir de aynı zamanda. Nitekim **Ebû Zu'eyb**

دَعَى شِبْرِقَ الرَّيَّانَ حَتَّى إِذَا ذَوَى وَعَادَ ضَرِيعًا عَادَ عَنْهُ النَّحَائِصُ

"Doyurucu ve kandırıcı şıbrık otu otlardı. Derken, Şıbrık solup da dikenli bir hale (darî') gelince, onun etleri gidip cılızlaştı... (yaşlı, arık bir hale geldi)" demiştir. Ki, buradaki "النَّحَائِصُ" kelimesi, "النَّحُوصُ" (nahûs) kelimesinin çoğulu olup, bu da yaşlı deve demektir. Bu, müfessirlerle dilcilerin ekserisinin görüşüdür.

4) **Halil** kitabında, "Etin altında, kemiği de üzerinde bulunan cilde, tabakaya "**darî**'" adı verilir" demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak bu yiyeceği, az oluşla nitelemiş olur. İşte bu yüzden de, o şey, ne semirtmiş, ne de açlığı gidermiştir.

5) **Ebu'l-Cevzâ** da, bu kelimeye, (cenini çevreleyen) zar manasını vermiştir. **Saîd İbn Cübeyr**'in, "Bu, dikenli bir ağaçtır" şeklindeki sözü de, buna yakın bir ifadedir." Daha sonra **Ebu'l-Cevzâ** sözüne devamla şöyle der: "O halde, bu dikeni yiyen, daha nasıl semirebilir ki!?" Hadiste de şöyle varid olmuştur: **Darî'**, cehennemde bulunan, dikene benzeyen, sabr bitkisinden daha acı, cîfe'den daha pis kokulu, ateşten daha hararetli bir şeydir."

Kaffâl de şöyle der: Âyet-i kerimede, cehennemliklerin yiyecek ve içeceklerinin dile getirilişinin maksadı, onların, alabildiğine zelil ve perişan olacaklarını beyandır. Zira, cehennemlikler uzun müddet, aç ve susuz olarak, o zincirler ve bukağılar içinde ayakta dikilip, derken ateşe atılınca, onlar orada bir su ve bir tür bitki görürler.. Böylece bu cehennemlikler, kendilerini saran açlık ve susuzluğu dindirme arzusu duydular da, o suyun, kandırmayan, tam aksine içlerini dışlarını kavuran; o bitkinin de, doyurmayan, açlığa fayda vermeyen bir şey olduğunu gördüler de, kendilerindeki o açlığı ve susuzluğu giderme hususundaki arzuları bitti ve ümitsizliğe düştüler. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Eğer onlar (susuzluktan) feryat ve istimdât ederlerse (kaynamış ve) kalın bir sıvıya benzer, yüzleri kavuran bir su*

ile imdat olunacaklar" (Kehf, 29) buyurmuş ve bu halin, hep devam edeceğini, hiç sona ermeyeceğini beyan etmiştir ki, bundan Allah'a sığınırız.

Gislîn ve Darî'

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, Hâkka Sûresi'nde, *"Onun için bugün burada kendisine, hiçbir yakın dost yoktur. "Gislîn" (irin)den başka yiyecek de yoktur"* (Hâkka, 35-36) buyurmuş, burada ise, *"Onlar için "darî'" dikeninden başka yiyecek yoktur"* buyurmuştur. Halbuki **"darî'"**, **"gislîn"**den başkadır?

Buna da iki bakımdan cevap verilir:

a) Cehennem, tabaka tabakadır. Ehl-i cehennemin, bir kısmının yiyeceği, zakkûm; bir kısmininki **"gislîn"**, bir kısmininki de **"darî' "** (diken)dir. Aynen bunun gibi bir kısmının içeceği **"hamîm"**, bir kısmininki ise, **"sadîd"**dir. Çünkü, *"O (cehennemin) yedi kapısı, her kapının birer payı var"* (Hicr, 44)

b) **"Gislîn"**in, **"darî'"**den olması ve bunun böylece, bir kimsenin, "Koyunlardan başka yiyeceğim" yok deyip, sonra da "Sütten başka yiyeceğim yok" demesi gibi olması da muhtemeldir. Bu iki sözde bir çelişki yoktur. Çünkü süt, koyundandır.

Cehennemde Bitki Biter mi?

İkinci soru: Cehennemde nasıl bitki bitebilir? Bu soruya şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Âyet, "darî' ", cehennemde biten, cehennemliklerin yediği bir bitkidir" manasında değildir. Âyetteki bir darb-ı mesel (benzetme)dir. Ehl-i cehennem, kendilerini hiç doyurmayacak şeyleri yer dururlar, yahut, tıpkı azığı "darî' " (diken) olan kimsenin, onu yerken işkence çekişi gibi, cehennemlikler açlıkla işkence görürler.

b) Şöyle de denebilir: "Evet, cehennemde bitki bulunabilir. Çünkü etten, kemikten, kandan olmasına rağmen, insan bedeninin nasıl cehennemde süresiz kalışları akıldan uzak değilse, orada bitki bitmesi de uzak görülemez. Cehennemdeki zincirler, bukağılar (Prangalar), akrepler, yılanlar için söylenecek söz de böyledir.

Açlığı Gidermeyen Yiyecek

Sonra Allahu Teâlâ, لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ *"Ki o ne semirtir, ne de açlığı giderir"* buyurmuştur. Bu cümle, ya **"taam"** kelimesinin, yahut da **"darî'"** kelimesinin sıfatı olmak üzere, mahallen merfu, veya mahallen mecrurdur.

Âyetin manasıyla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Cehennemliklerin yiyeceği, insan yiyecekleri cinsinden değildir. Çünkü o yiyecek, bir çeşit dikendir. Dikenleri ise develer yer. Develer bile, bu çeşit yiyeceği severek yemezler. Binâenaleyh bu yiyeceklerin, gıda olarak hiçbir faydası yoktur. Gıda olabilmesi için, her şeyden önce bedendeki açlığı gidermesi ve bedende bir kuvvet ve yağ sağlaması gerekir.

b) Bu ifade, "Onların yiyebileceği hiçbir şey yoktur. Çünkü oradaki darî', hayvanın bile yiyeceği değildir. Nerede kalsın ki insanın yiyeceği olsun. Çünkü yiyecek, doyuran ve semirten cinsten olur. Halbuki darî', bu iki özellikten çok çok uzaktır" manasınadır ve tıpkı senin, hiç gölge olmadığını anlatmak için, "Falancanın güneşten başka gölgesi yoktur" demen gibidir.

c) Rivâyet olunduğuna göre, Kureyş kâfirleri, "Darî', bizim develerimizi yağlandırır, semirtir" demişler de, işte bunun üzerine, *"O ne semirtir, ne de açlığı giderir"* âyeti inmiştir. Binâenaleyh bu âyet, ya kâfirlerin sözünün yalan olduğunu ortaya koyan ve *"ne semirtir, ne de açlığı giderir"* demek suretiyle, sözlerini geri teptiren bir sözdür, yahut da, onların sözlerini tasdik eder mahiyettedir.

Buna göre mana, "cehennemliklerin yiyeceği olan darî' (diken), sizin dikenleriniz cinsinden değildir. Bu, semirtmeyen ve doyurmayan bir darî'dir" şeklinde olur. **Kâdî** şöyle der: Kâfirlerin âhiretteki bütün yiyeceklerinin açlığa fayda vermeyen cinsten olması gerekir. Çünkü herhangi bir yiyecekleri, açlıklarına fayda verse, bu onlar için fayda sağlama ve bir acıma olur. Halbuki ilahî cezalar için, böyle bir şey düşünülemez."

Sevinçten Parlayan Yüzler

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾

"Yüzler (vardır), o gün güzeldir; çalıştığından dolayı hoşnuttur" (Gâşiye, 8-9).

Bil ki Hak Sübhanehû ve Teâlâ, kâfirlerle ilgili tehditlerinden bahsedince, bunun peşinden mü'minlerin (âhiretteki) hallerini anlatmaya geçmiş ve bu işe, cennetlikleri tavsif ve tasvir ederek başlamış; daha sonra da, cennetliklerin mekanı olan cennetleri anlatmıştır.

Cennetliklerin tavsifi şu iki şekilde olmuştur:

a) Onların görüşlerinin tavsifi ki bu, âyetteki, "**naîme**" kelimesiyle anlatılmıştır. Çünkü "**naîme**", güzel, hoş, neşeli, güleç, parlak manasınadır. Bu tıpkı, *"Sen onların yüzlerinde, nimetlerin sağladığı parlaklığı görüp tanırsın"* (Mutaffifîn, 24) âyetinde anlatıldığı gibidir.

b) Onların işlerini, gönül dünyalarının tavsifi ki bu da, *" (Dünyada taat ve ibadetle) çalıştığından dolayı hoşnuttur"* âyetiyle anlatılmıştır. Bu âyet hususunda, şu iki açıklama yapılabilir:

1) "Onlar, sayesinde güzel neticelere ulaştıkları için, (dünyada iken) Allah uğrundaki çalışıp çabalamalarından dolayı, övgüye değer bulundular, hoşnut edildiler." Bu tıpkı, yaptığı bir iş yüzünden güzel bir şekilde mükafatlandırılan kimsenin haline benzer. Çünkü onun için, o işinden dolayı güzel bir netice zuhur etmiştir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak sanki, "Yaptığını çok güzel yaptın, dolayısıyla da, yaptığından dolayı mükâfat elde etmeye muvaffak oldun" deyip, yaptığı işi övmüş, ondan razı olmuş gibidir.

2) Bununla, dünyadaki gayretlerinin sevabından dolayı, bu sevapları gördüğü zaman kulun "râzı" (huşnut) olması manası kastedilmiştir. Bu mana daha uygundur. Çünkü Hak Teâlâ'nın bu ifadeden muradı, büyük bir mükâfat gören kimsenin razı (hoşnut) olacağı ve dahasını istemeyeceğidir.

Cennetin Yedi Sıfatı

Âhiret yurdunun, yani cennetlerin tasvirini de Allahu Teâlâ şu âyetlerdeki yedi sıfatla yapmıştır:

فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾ لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ﴿١١﴾ فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾ فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾

"Yüksek bir cennette(dir). Orada boş bir laf işitmezsin. Orada daima akan bir pınar (var). Orada yüksek tahtlar (önlerine) konmuş kaplar, sıra sıra dizilmiş yastıklar; yayılıp serilmiş saçaklı halılar var"
(Gâşiye, 10-16).

1. Yükseklik

Birinci sıfat: فِى جَنَّةٍ عَالِيَةٍ *"Yüksek bir cennet"* ifadesidir. Buradaki "yükseklik" ile, mekan bakımından bir yükseklik kastedilmiş olabileceği gibi, derece, mertebe, şan şöhret bakımından bir yüksekliğin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Mekan (yer) olarak yüksekliği, cennetlerin bir kısmının, bir kısmından daha yüksekte oluşu manasınadır. Nitekim **Atâ**, "Cennetler arasındaki bir derecelik fark, gök ile yer arası mesafe kadardır" demiştir.

2. Orada Lağiye İşitilmez

İkinci sıfat: لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً *"Orada boş bir laf işitmezsin"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

Âyetteki, "لَا تَسْمَعُ" ifadesi üç şekilde okunmuştur:

1) **Âsım, Hamza** ve **Kisâî**, bunu, muhatab sîgasında, tâ ile ve "لَاغِيَةً" kelimesinin nasbı ile "لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre, "Sen orada boş bir laf işitmezsin" hitabının yapıldığı zat, Hz. Muhammed (s.a.s) olabileceği gibi, bu hitabı duyan herkes olabilir, yani, "Ey muhatab, sen cennette hiç boş ve lüzumsuz laf duymazsın" demek olur ki bu, hitabı duymayı ifade eder. Bu tıpkı, *"Gördüğün zaman, orada görürsün"* (Dehr, 20) ve *"Onları gördüğün zaman sanırsın ki..."* (Dehr, 19) ifâdelerinde olduğu gibidir. "لَا تَسْمَعُ" daki "tâ"nın, vücûh (yüzler) kelimesinden ötürü gelmiş, **tâ-i te'nîs** olması da mümkündür. Buna göre mana, "Orada yüzler, boş bir söz de duymazlar" şeklinde olur.

2) **Nâfî,** tâ ile ve "لَاغِيَةً" kelimesini ref (ötüre) ile لَا تُسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةٌ "Orada hiçbir boş söz duyulmaz" şeklinde okumuştur.

3) **İbn Kesir** ve **Ebû Amr,** yâ ile müzekker olarak, yine "لَاغِيَةً" kelimesini ref ile "لَا يَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةٌ" şeklinde okumuşlardır. Bu şekil okuyuş, şu iki sebepten ötürü caizdir (mümkündür):

a) Bu tür müennes kelimelerin (faillerin) âmilleri (fiilleri) önce gelip, fiil ile fâil (naib-i fail) arasına bir kelime girdiğinde, fiilin müzekker getirilmesi caizdir. Nitekim şair,

إِنَّ امْرَءًا غَرَّهُ مِنْكُنَّ وَاحِدَةٌ بَعْدِى وَبَعْدَكِ فِي الدُّنْيَا لَمَغْرُورٌ

"Sizden birinin aldatmış olduğu bir kimse, bu dünyada benden ve senden sonradan (ey sevgili), cidden demiştir.. aldatılmış demektir."

b) Buradaki "لَاغِيَةً" kelimesi ile, "**lagv**" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bunun fiili, lafzından ötürü müennes, manasından ötürü de müzekker getirilebilir.

İKİNCİ MESELE

Dilciler, buradaki "لَاغِيَةً" ile ilgili olarak, şu üç açıklamayı yapmışlardır:

a) Arapçada "لَغَا - يَلْغُو - لَغْوًا - لَاغِيَةً" denilir. Binâenaleyh "**lağv**" ve "**lağiye**", aynı şekilde mastardırlar. Bu görüş, "لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا" (Nebe, 35) âyetiyle de desteklenir.

b) Bu kelime, mahzûf bir kelimenin sıfatı olabilir. Buna göre takdiri, "كَلِمَةً لَاغِيَةً" (boş bir söz) şeklindedir.

c) **Ahfeş, "Lâğiye** kelimesi, كَلِمَةً ذَاتَ لَغْوٍ "Lağvli bir söz", takdirindedir ve tıpkı, atı ve zırhı olan kimse için, direk "Fâris ve dâri' " denilmesi gibidir.

Tefsirciler de, bu ifadeyle ilgili şu izahları yapmışlardır:

1) "Cennet", "lağv"den (boş şeylerden) münezzeh bir yerdir. Çünkü orası, Allah'ın komşularının yeridir. Onlar orayı, boş, asılsız, lüzumsuz şeylerle değil, ciddiyet ve hak ile yapılan işlerle elde etmişlerdir. Dünyadaki her meclis de kıymetli ve önemlidir. Zira oralar da, lağvden, boş şeylerden beridirler (beri olmalıdırlar). Hangi meclis, bu bakımdan ne kadar ileri ise, kıymet, celalet, azamet bakımından da o kadar ileridir." Bu, **Kaffâl**'ın yaptığı bir izahtır.

2) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Cennetlikler ancak hikmetli şeyler söylerler. Kendilerini Cenâb-ı Hak, sürekli nimetlerle rızıklandırdığı için hem O'na hamd ü senâ ederler."

3) **İbn Abbas** (r.a) da, bu kelime ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen orada, hiçbir yalan, hiçbir iftira ve Allah'a sövüp sayma ve inkâr diye bir şey duyamazsın" manasını kastettiğini söylemiştir.

4) **Mukâtil** de, "Ehl-i dünyanın, içtikleri zaman, asılsız yeminler ve vaadlerde bulunmaları gibi, cennetlikler, cennette içki içtikleri zaman, birbirlerinden böyle yalan ve asılsız şeyler duymazlar" demiştir. Bu izahların en güzeli, **Kâffal**'inkidir.

5) **Kâdî** de, "**Lağv**, faydasız şey demektir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, cennetliklerin böyle şeylerden uzak olduklarını bildirince, bu "**lağv**"ın içine, duyana eziyet veren şeyler öncekilerle girerler" demiştir.

3. Akan Bir Kaynak Nehir Var

Üçüncü sıfat: فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ *"Orada daima akan bir pınar (var)"* âyetinin ifade ettiği hususdur. **Keşşâf sahibi,** "Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, pınar ve gözelerin çok olduğunu anlatmak istemiştir. Bu tıpkı, *"Bir nefis (yani her nefis) bilir ki..."* (Tekvir, 14) âyetinde olduğu gibidir" der. **Kaffâl** bu ifadeye, "Oranın yerinden akan ama çukurlar ve arklar meydana getirmeyen ve cennet ehlinin istedikleri gibi akan çeşmeler var" manasını vermiştir. **Kelbî** de, "Burada anlatılan pınarın, su mu, yoksa başka bir şey mi akıtan bir pınar olduğunu bilemiyorum" demiştir.

4. Orada Yüksek Tahtlar Var

Dördüncü sıfat: فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ *"Orada yüksek tahtlar var"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Yukarı doğru yükselen tahtlar var" demektir. Bu, üzerine oturduğunda mü'minin, cennette Allah'ın kendisine verdiği bütün nimet ve mülkleri görebilmesi için böyle yükseltilmiştir. **Harise b. Mus'ab** şöyle der: "Bu divan ve tahtların, birbiri üstünde (kat kat) olduğu haberi gelmiştir. Dolayısıyla bu tahtlar, Allah'ın dilediği derecede yükselirler. Mesela Allah'ın veli kulları bunlar üzerine oturmak istediğinde, bu tahtlar onlar için alçalır, onlar tahtlar üzerine kurulunca da, Allah'ın dilediği kadar yükselirler." Fakat birinci mana daha uygundur. İkinci mana da imkan dahilindedir. Birincisi daha uygundur. Çünkü bu, mükellefin daha fazla sevincini sağlayacak bir durumdur. **İbn Abbas** (r.a), "Bunlar, tahtları zebercedle, incilerle ve yakutlarla kakmalı (süslemeli) altından yapılmış ve göğe doğru yükselen tahtlardır" demiştir.

5. Konmuş Kaplar

Beşinci sıfat: وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ *"(Önlerine) konmuş kaplar"* âyetinin ifade ettiği hususdur. **"Ekvâb"**, kulpsuz testiler demektir. **Katâde,** bunların ibrikten küçük olduklarını söyler. Âyetteki, "مَوْضُوعَةٌ" (konulmuş) kelimesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) "Bu kaplar, sahipleri için hazırlanmış" demek olup, tıpkı hayvanın üstündeki denkten bir şey alıp, "Bu oraya konulmuştu, yani orada hazırdı" denilmesine benzer.

b) Bu kaplar, o akan pınarların yanlarına konulmuştur. Cennetlikler o pınarlardan içmek istediklerinde, bunları hep su ile dolu bulurlar.

c) Bu kaplar altından, gümüşten veya cevherden olup; bunlardan içmek içenlere lezzet (zevk) verip, onlar bunları güzel buldukları için cennetliklerin önlerine konulmuştur.

d) Bu kaplar, büyük boydan mevzûdurlar, yani düşüktürler. Yani büyük boy ile küçük boy arasında orta boydurlar. Buna göre âyet, *"Onlar onları iyice ölçülü yaptılar"* (İnsan, 16) âyeti gibidir.

6. Dizilmiş Yastıklar

Altıncı sıfat: وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ *"Sıra sıra dizilmiş yastıklar"* âyetinin ifade ettiği hususdur. "**Nemârık**", bütün âlimlere göre, "yastıklar" manasınadır ve bunun müfredi, "نُمْرُقَةٌ" şeklindedir. **Ferrâ** buna, Arapların bu kelimenin müfredini, "نِمْرِقَةٌ" şeklinde kullandığını da eklemiştir. **Kelbî,** "Bunlar, birbiri yanına dizilmiş, yastıklar (ve minderlerdir), insan oturmak istediğinde, birine oturur, birine yaslanır" demiştir.

7. Yayılmış Halılar

Yedinci sıfat: وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ *"Yayılmış, serilmiş saçaklı halılar..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Yani orada, halılar, yaygılar var. "زَرَابِى" kelimesinin müfredi, bütün dilcilere göre, ya "زَرْبِيَّةٌ" şeklindedir, yahut da zâ'nın kesresiyle "زِرْبِىٌّ" şeklindedir. "**Mebsûse**" kelimesi ise, yayılmış, açılmış, meclislere dağıtılıp serilmiş manasınadır.

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾
وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

"Onlar hâlâ bakmazlar mı o deveye, nasıl yaratılmıştır o! O göğe (bakmazlar mı), nasıl yükseltilmiştir o!. O dağlara (bakmazlar mı), nasıl dikilmiştir o!. O yere (bakmazlar mı) nasıl yayılıp, döşenmiştir o!" (Gâşiye, 17-20).

Devenin Yaratılışındaki Mu'cize

Bil ki Allahu Teâlâ, kıyametin olacağını bildirip, kıyamettekileri, şakî ve saîd diye ikiye ayırıp, her iki grubun hallerinden ve vasıflarından bahsedip, kıyametin ispatının yolunun ancak, hakîm yaratıcının ispatı ile olacağını bildirince, bütün bunların peşine bu delili getirerek, *"Onlar hâlâ bakmazlar*

mı o deveye..." buyurmuştur. Bununla, kıyamet gününün olabileceğine istidlâl sebebi, bunun hakîm bir yaratıcının varlığına delalet etmesidir. Bu her ne zaman sabit olursa, kıyametin de doğruluğu sabit olmuş olur.

Birincisine gelince, bu şöyledir: Cisimler, cisim olma açısından eşittirler. Binâenaleyh her birine, sayesinde diğerinden ayrılacağı bir vasıf, bir özellik vermenin, mutlaka bir verenin vermesi ve bir kâdirin var etmesiyle olması gerekir. Bu cisimlerin sapasağlam ve muhkem bir şekilde yaratılmış olduklarını görünce, bu yaratıcının alîm olduğunu; yine bunun, mutlaka ihtiyaç, sonradan olma ve mümkin olma gibi hususlarda, yarattığı şeylerden farklı olduğunu anlayınca, ganî (zengin-müstağnî) olduğunu da anlamış oluruz. Binâenaleyh bu, âlemin kâdir, âlim ve ganî bir yaratıcısı olduğuna delalet eder. Bu sebeple o zâtın, son derece hikmet sahibi olması gerekir. Hem sonra biz, insanların birbirlerine muhtaç olduklarını görmekteyiz. Zira tek bir insanın, kendinin bütün ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değil. Tam aksine bu kimsenin, her biri kendi işiyle meşgul bir toplum içinde yaşaması gerekir. Böylece bütün bunların toplum olarak yaşamasından, her birinin faydasına olan şeyler nizam ve intizama girmiş olur. Bu intizam ise ancak, hem va'di, hem de vaîdi ihtiva eden bir mükellefiyet (sorumlulukla) güzel olur. Bu ise, ancak öldükten sonra dirilme, kıyamet, cennet ve cehennemin yaratılması gibi hususlarla mümkün olur. Böylece hakîm bir yaratıcının varlığına dair olan delillerin, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin doğruluğuna dair hüküm vermeyi gerektireceği sabit olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı Hak Teâlâ, bu sûrenin sonunda tevhidinin delillerini zikretmiştir.

İmdi, eğer; "Deve, gökyüzü, dağ ve yeryüzü arasında ne tür bir cins birliği vardır? Öte yandan Hak Teâlâ, acaba niçin bu işe, deveyi zikretmekle başlamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Delil oluş hususunda bütün mahlukat eşittir. Binâenaleyh bunların hepsini tek tek zikretmek, çok oluşlarından ötürü mümkün değildir. Bunlardan biri zikredilip, biri zikredilmeyecek olsa, böyle bir soru her zaman sorulabilir. Bu sebeple bütün takdirler açısından, böyle bir sorunun düşeceğine hükmetmek gerekir. Ayrıca belki de bu, birbirleriyle münasebet arz etmeyen bu şeylerin zikredilişindeki hikmet bu tür istidlâllerin herhangi bir türe mahsus olmayacağına, tam aksine Hak Teâlâ'nın da, *"her şey Allah'ı (lisan-ı hal ile) tenzih eder"* (İsrâ, 44) buyurduğu gibi, her şey hakkında genel olduğuna dikkat çekmektir. Allah eğer başkasını zikretmiş olsaydı

durum böyle olmazdı. İşte bu sebeple, Hak Teâlâ hakim bir yaratıcıya delalet etmesi bakımından, ulvî ve süflî (göksel ve yersel) bütün maddelerin, büyüğünün-küçüğünün, güzelinin-çirkininin eşit ve denk olduklarına dikkat çekmek için, birbiriyle uyum arz etmeyen, aksine birbirinden alabildiğine uzak şeylerden bahsetmiştir. İşte bu aklen yapılan güzel ve itimada şayan bir izahtır.

2) Bu nesnelerden her birindeki, yöneten bir yaratıcıya duyulan ihtiyaca delalet eden, fayda, gaye ve özellikleri beyan edip sonra da bunların bir kısmının, diğer kısmı ile nasıl bir cins birliği içinde olduğunu izah edeceğiz:

Devenin Özellikleri

Birinci makama gelince, biz diyoruz ki: Devenin çeşitli özellikleri var:

1) Allahu Teâlâ, insanlarca beslenen hayvanları çeşitli maksatlardan ötürü yaratmıştır: Bazen, eti yenilsin diye; bazen sütü içilsin; bazen, yolculukta insanlar üzerine binsin; bazen, insanların eşyasını bir beldeden başka bir beldeye taşısın; bazen de, kendisinde bir süs ve güzellik bulunsun diye yaratmıştır ki bu faydaların tümü devede vardır. Allahu Teâlâ bu hususu, şu ifadeleriyle ortaya koymuştur: *"Onlar görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin eseri olarak nice hayvanlar yarattık. Dolayısıyla onlar, onlara sahip olurlar ve o hayvanları onlara itaatkâr kıldık, kimisi onların binitidir, kimisini de yerler"* (Yasin, 71-72) ve *"Davarları da O yaratmıştır ki bunlarda sizin için ısıtıcı ve korucuyu maddeleri ve nice nice menfaatler vardır. Onlardan yersiniz de. Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için (ne) güzel bir ziynet (ve zevk) vardır. Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamayacağınız diyarlara (sizi) götürür"* (Nahl, 5-7). Bu özellikler diğer hayvanlardan hiçbirinde toplanmamıştır. Binâenaleyh bu özelliklerin kendisinde toplandığı hayvan, enteresan bir hayvan olur.

2) Bu özelliklerden sadece birine sahip olan hayvanların, kendilerine has özelliklerinden her birinde dahi deve onlardan daha üstündür. Çünkü eğer deveyi süt hayvanı olarak kullanırsan, herkese süt içirirsin ve süte kandırırsın. Yok eğer, eti için beslersen, yedirirsin ve pek çok kimseyi doyurursun. Eğer onu bir binek olarak kullanırsan, onunla, başka bir hayvanla kat edilmesi mümkün olmayan uzun mesafeleri kat edebilirsin. Çünkü devede, uzun süre yolculuğa dayanma, susuzluğa sabretme ve başka bir hayvanın yetinemeyeceği otlarla yetinme özelliği vardır. Yok eğer deveyi yük

hayvanı edinirsen, başka hayvanların tek başına taşıyamayacağı ağır yükleri onunla taşıyabilirsin.

3) Deve, Arapların kafasında-gönlünde yer etmiş, önemli bir varlıktır. İşte bundan ötürü Araplar, öldürülen bir insanın diyetini, deve üzerinden hesap etmişlerdir. Arap krallarından biri, uzak yerden kendine gelen bir şaire bağışta bulunmak istediğinde ona yüz deve verirdi. Çünkü kişinin gözü başka şeyi değil, ancak bu develeri almakla doyardı, onun gözünü bu doldururdu. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir ziynet var"* (Nahl, 6) buyurmuştur.

4) Bir toplulukla birlikte bir çölde bulunuyordum. Derken yolu şaşırdık. Bunun üzerine oradakiler, öne bir deveyi sürdüler ve onun izince gitmeye başladılar. Derken bu deve bir tepeden diğer bir tepeye, bir yerden, diğer bir yere gidip duruyordu, herkes de onu izliyordu. Uzun bir süre sonra yolu buldu. İşte biz bu hayvanın tek bir defada bu yolu nasıl bulabildiği, onu hafızasına nasıl aldığı konusunda şaşırıp kalmıştık. Öyle ki bu insan topluluğu bile, o yolu bulmaktan aciz kalmış, ama o hayvan bu yolu bulabilmişti.

5) Deve, son derece çok iş yapma gücüne rağmen, küçük bir çocuk gibi en zayıf bir insana bile boyun eğip, ona itaat etmesi ve çökerek, üzerine yük yükletmesi, sonra da ayağa kalkma özelliklerinde, diğer hayvanlardan farklıdır.

Binâenaleyh, onda bulunan bu gibi pek çok özellikler, insanın, onun yaratılışına ve terkibine bakmasını, böylece de hakîm bir yaratıcının varlığı hususunda bununla istidlâl etmesini gerektirir. Hem sonra Araplar sıhhatli ve hastalıklı olması hususunda, develerin hallerini ve onların menfaatlerini-zararlarını en iyi bilen insanlardır. İşte bütün bu sebeplerden ötürü, hakîm Allah'ın devenin yaratılışı üzerinde düşünmeyi emretmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Göğün, Dağların Yaratılışı

Hak Teâlâ sonra, وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ *"O göğe (bakmazlar mı), nasıl yükseltilmiştir o"* buyurmuştur. Bu, "mesafesi uzun, herhangi bir yere tutunmaksızın ve direksiz olarak, nasıl yükseltilmiştir o gökler" demektir.

Ve yine, وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ *"O dağlara (bakmazlar mı), nasıl dikilmiştir o"* buyurmuştur ki, bu, "sabit bir dikiliş ile nasıl dikilmiştir" demektir.

Binâenaleyh o dağlar, sağa sola meyletmeksizin ve sökülüp gitmeksizin kök salmıştır.

Yeryüzünün Küre Şeklinde Yaratılışı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ *"O yere (bakmazlar mı) nasıl yayılıp, döşenmiştir o"* buyurmuştur. Yani, yer de, üzerinde hareket eden canlılar için bir döşek, bir mekandır. Bazı kimseler bu âyet ile, yeryüzünün küre olmadığına istidlâl etmişlerdir ki bu zayıftır. Çünkü küre, çok büyük olduğunda, her bir parçası bir satıh (düzlük) gibi olur. **Hz. Ali** (r.a) âyetleri malum sîgası ve mütekellim zamiriyle "كَيْفَ خَلَقْتُ، رَفَعْتُ، نَصَبْتُ" ve سَطَحْتُ "Nasıl yarattım, yükselttim, diktim ve yayıp döşedim" şeklinde okumuştur ki, hepsi, "Bunları nasıl yaptım, bakmaz mısınız?" takdirindedir. Buna göre, mef'ûl zamiri hazfedilmiştir.

Âyetler Arasındaki Münasebet

İkinci makam, bu âyetler arasındaki münasebet ve ilginin izahı hakkındadır. Bil ki kimi insanlar, âyetteki "**ibil**" (deve) sözünü, "bulut" diye tefsir etmişlerdir. Meselâ **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Belki de o kimse, "**ibil**" kelimesini, **gamâm, müzn, rebâb, gaym** ve **gayn** gibi, bulut isimlerinden bir isim kastetmemiş; "bulut"un, Arapların pek çok şiirinde deveye benzetildiğini görmüş, dolayısıyla âyetteki bu ifadeyle, bir teşbih ve bir mecaz olarak, "bulut"un kastedilebileceğini söylemiştir. Böyle olması halinde, âyetler arasındaki münasebet açıktır. Fakat biz, âyetteki "**ibil**" kelimesini meşhur manasına aldığımızda, deve ile, gök, dağlar ve yer arasındaki münasebet şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Kur'ân, Arap dili üzere gelmiştir. Araplar, çokça yolculuk yapıyorlardı. Çünkü beldeleri, tarımdan uzak bir belde idi. (Dolayısıyla çok yolculuk yaparlardı) ve yolculukları genelde deve üzerinde olurdu. Bu sebeple, çoğu kez onlar çölde, sahrada insanlardan uzak, tek başlarına, develeriyle birlikte giderlerdi. İnsan böyle tek başına kalınca da, her şeyi düşünmeye başlar. Çünkü son durumda konuşabileceği hiç kimse olmadığı gibi, gözünü ve kulağını meşgul eden başka bir şey de yoktur. Böyle olunca da, bu kimsenin gönlünün mutlaka tefekküre dalması gerekir. Düşünürken gözü önce bindiği deveye ilişir, onu enteresan varlık olarak görür. Yukarı bakınca gökten başka bir şey göremez. Sağına-soluna baktığı zaman ise dağlardan başka birşey göremez. Alta baktığında ise yerden başka bir şey göremez. Böylece Hak Teâlâ âdeta, insana, yalnız başına kaldığı zaman,

kibri ve hasedi kendisini tefekkürden alıkoymasın diye, tefekkür etmesini emretmiştir. İnsan, uzun bir çölde yalnız kaldığında, bu şeylerden başka bir şey göremez. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, bu âyetlerde, deve ile birlikte gök, dağlar ve yeri zikretmiştir.

2) Bütün mahlukat, bir yaratıcının varlığına delalet etmektedir. Bu yönüyle mahlukatın tümü iki kısma ayrılabilir:

a) Kendisinde hem hikmetin (aklın), hem de arzu ve isteğin (şehvetin) birlikte bulunduğu varlıklar...

b) Kendisinde şehvet bulunmayan, sadece hikmet bulunan mahlukat... Birincisine gelince bu, mesela yüzü güzel insan, nezih bağ-bahçe; altın-gümüş vs. gibi nesnelerdir. Binâenaleyh bu nesneler ile, hakîm bir yaratıcının varlığına istidlâl edilebilir. Fakat bu nesneler, nefsin hem şehvet yeri, hem de gaye yeridir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bunlara bakmayı ve bunlar üzerinde tefekkürü emretmemiştir. Çünkü kişi bunlara bakıp, bunlar hakkında düşününce, şehvet duygusunun hikmet duygusuna galip gelmesinden emin olamaz. Dolayısıyla da bu, bu hususta tefekkürünü ve teemmülünü tam olarak yapmasına mani olur ve nefsin bunların sevgisine fazlaca dalmasına bir sebep teşkil edebilir.

İkinci kısma gelince bu da, şeklinde güzellik olmayan, ama yapısında üstün hikmetler bulunan, deve gibi hayvanlardır. Fakat burada deveden bahsetmek daha uygun olmuştur. Çünkü Arabın, deve ile olan ünsiyeti (tanışıklığı) daha ileridir. Gökyüzü, dağlar ve yer de böyledir. Çünkü bunların hâdis (mahlûk) oluşları ve bir müessire (yaratıcıya) muhtaç oluşları açıktır. Bu tür nesnelerde de şehvetin payı-yeri yoktur. Bu kısım, şehvet gailesinden uzak olarak, hikmetin çokça bulunduğu bir kısım olunca, pek yerinde olarak Allahu Teâlâ bu hususta düşünmeyi emretmiştir. İşte bu konuda hatırımıza gelenler bunlardır. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Görevin Hatırlatmaktır

فَذَكِّرْ إِنَّمَآ أَنتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَن تَوَلَّىٰ وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ إِلَيْنَآ إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُم ﴿٢٦﴾

"Sen hemen hatırlat. Sen ancak bir hatırlatıcısın. Onların üzerine musallat değilsin. Lakin kim yüz çevirir, inkâr ederse, Allah da onu en büyük azap ile azaplandırır. Şüphesiz onların dönüşleri ancak bizedir. Sonra hesapları da muhakkak bize aittir" (Gâşiye, 21-26).

Bil ki Allahu Teâlâ, birliğinin ve âhiretin doğruluğuna dair delilleri izah edince, Hz. Peygamber (a.s)'e, *"Sen hemen hatırlat. Sen ancak bir hatırlatıcısın"* buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hatırlatması ise, bu ve benzeri delilleri getirmek, bu deliller hususunda tefekküre teşvik etmek ve bunu terk etmekten kişileri sakındırmakla olur ki, bu da, Allahu Teâlâ tarafından Hz. Peygamber (s.a.s)'i hatırlatmaya, bu yolda, karşısına çıkan her türlü şeye göğüs germeye bir teşvik ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, başka şey için değil, ancak bunun için gönderildiğini beyandır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Sen ancak bir hatırlatıcısın"* buyurmuştur.

Zorba Değilsin

Sonra Hak Teâlâ, لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ *"Onların üzerine musallat değilsin"* buyurmuştur.

Keşşâf sahibi âyetteki, "اَلْمُصَيْطِرُ" kelimesine, "musallat kılınmış, hükümran" manalarını vermiştir ki, buna göre âyetin manası, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Sen onların üzerinde bir zorba değilsin"* (Kâf, 45) âyeti ile, *"Sen insanları, mü'min olmaları için zorluyor musun?"* (Yunus, 99) âyeti gibi olmuş olur. Bu kelimenin, **Temîm** lehçesine göre, tî'nın fethasıyla, "بِمُصَيْطِرٍ" şeklinde olması gerektiği de, ileri sürülmüştür. Çünkü **Temîm** lehçesine göre bu kelime müteaddidir. Buna göre mana, "Sen ancak, hatırlatma ile emrolundun. Ama, senin onlar üzerinde hükümran olmana, derken, onları kılıçtan geçirmene, yahut onları imana zorlamaya gelince hayır böyle yapamazsın" şeklinde olur. Bu manayı verenlere göre, bu âyeti, kıtâl âyeti neshetmiştir. Bu, müfessirlerin tümünün görüşüdür. Bunun ne demek olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa onlar zorlayıcı mıdırlar?"* (Tûr, 37) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Buradaki İstisnanın Nev'i

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا مَنْ تَوَلّٰى وَكَفَرَ * فَيُعَذِّبُهُ اللّٰهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ *"Lakin kim yüz çevirir, inkâr ederse, Allah da onu en büyük azap ile azaplandırır"* âyetine gelince, bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet hakkında şu iki görüş vardır:

a) Bu, hakiki manada bir istisnadır. Böyle olması halinde, buradaki bu istisna, neden yapılmış bir istisnadır? Bu hususta şöyle iki ihtimal vardır:

1) Takdirin, "yüz çevirenler ve inkâr edenler hariç, hatırlat..." şeklinde olduğu söylenebilir.

2) Bu istisna, "عَلَيْهِمْ"deki zamirden istisna olup, buna göre kelâmın takdiri, "Sen, yüz çevirenler hariç, onlara hükümran ve musallat değilsin" şeklinde olur.

Bu görüşe, "Mananın böyle olması halinde, Hz. Peygamber (s.a.s), savaşmakla memur değildir" diye itiraz edilmiştir. Buna şu şekilde cevap verilebilir: Belki de, burada kastedilen, mana, "Sen, musallat olarak, ancak yüz çevirenlere karşı sabredersin..." şeklinde olur.

b) Bu, istisna-i munkatı' olup, senin tıpkı, "Biz, ilim müzakere edelim diye oturduk; ne var ki, pek çok kimse rağbet etmez.." şeklindeki sözüne benzer. İşte, âyetteki takdir de, "Sen, onlardan dolayı, resûl değilsin. Ne var ki, onlardan, yüz çevirenler yok mu? Allah onlara, en büyük azap ile, yani cehennem azabıyla azap edecektir" şeklindedir. Bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle der: Bunun emaresi, bu tür müstesnaya "اَنَّ"nin dahil olmasının geçerli ve yerinde olmasıdır. Ama, müstesnâ, müstesnâyı muttasıl olursa, bu, yerinde olmaz. Baksana, sen, "Bir dirhem hariç, bende iki yüz vardır "عِنْدِى مِائَتَانِ اِلَّا دِرْهَمًا" diyemiyor ve bu ifadenin başına "enne" edatını getirmiyorsun. Ama burada, "اَنَّ"nin gelmesi güzel ve yerinde olur. Çünkü sen, "...اِلَّا مَنْ تَوَلّٰى وَكَفَرَ" diyebilirsin.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki bu ifade, bir tembih edatı olarak, "اَلَا مَنْ تَوَلّٰى" şeklinde de okunmuştur, **İbn Mes'ûd** ise, "فَاِنَّهُ يُعَذِّبُهُ" şeklinde okunmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* En Büyük Azap Denilmesinin Sebebi**

Allah, şu sebeplerden dolayı bu azaba, en büyük azap adını vermiştir:

a) Bu, "kâfirlerin azabı, bu noktaya ulaştı... Ki bu, en büyük azaptır. Zira, bunun dışındaki fasılın azabına gelince, bu azap, kâfirinkinden daha düşüktür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Biz, ona büyük azabı değil de, onlara mutlaka yakın azaptan tattıracağız..."* (Secde, 21) buyurmuştur.

b) Bu, cehennemin en alt kısmında olan azap demektir.

c) En büyük azap, bazen dünyada da gerçekleşebilir. Ve bu, kılıçtan geçirilme, çoluk çocuğun esir edilmesi, mallarının ganimet olarak alınması ile olur. Ama birinci görüş uygun ve doğruya daha yakındır.

Dönüş Bizedir

Sonra da Hak Teâlâ, إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ * ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ *"Şüphesiz onların dönüşleri ancak bizedir. Sonra hesapları da muhakkak bize aittir"* buyurmuştur.

Bu âyet, "فَيُعَذِّبُهُ اللهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ" âyetiyle ilgili bir ifadedir. Cenâb-ı Hak bu ifadeye, kendisi yüzünden Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinden onların küfür üzere kalmalarından dolayı duyduğu üzüntüyü bertaraf etmek için yer vererek, âdeta, "Onlardan dolayı kendini üzme.. Onlar inat edip işi yokuşa sürseler, inkâr ve yalanlama da bulunsalar bile, onların varacakları yer, söz verdiğimiz yerdir. Ve onların hesabı bize aittir" demek istemiştir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Kâfirleri hesaba çekmek, ancak onlara, ilahi bir cezada bulunmak içindir. Ceza vermek ise, Cenâb-ı Hakk'ın hakkıdır. Halbuki, hükümran ve hükümdar olana, kendisinin hakkını tastamam almak farz ve vacip değildir.

Cevap: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ya, sözden dönmenin kendisinden meydana gelmesinin imkansız olduğu şeklindeki va'di gereği vaciptir; yahut da, hikmeti gereği böyledir. Çünkü, Allah, mazlumun ahını zalimden almaya, O, bu zulme razı olan birisine benzemiş gibi olurdu. Halbuki Allah, böylesi tavırdan münezzehtir. İşte bu yüzden, hesaba çekmesi O'na farz olmuştur. Burada iki mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE

Ebû Ca'fer el-Medenî, şedde ile, "إِيَّابَهُمْ" (iyyâbehüm) şeklinde okumuştur. Ki **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: Bunun izahı şöyledir: Bu kelime, "فِيعَالٌ" vezninde bir mastar olup, "آَبَ"nin mastarıdır ve "إِيَابٌ" kökündendir. Yahut da bunun aslı, "أَوَبَ" kökünden, "فَعَّالٌ" kalıbında "إِوَّابًا" şeklindedir. Daha sonra, tıpkı "دِوَّانٌ" kelimesinin "دِيوَانٌ" şeklinde ifâde edilmesi gibi, "إِيوَابًا" şeklinde ifade edilmiş, derken de burada, "سَيِّدٌ" kelimesine uygulanan ilâl, burada da uygulanmıştır.

İKİNCİ MESELE

Âyette, zarfın (إِلَيْنَا) başa gelmesinin faydası şiddetli bir tehdit ifade etmektedir. Çünkü "إِيَابَهُمْ" ifâdesi, ancak, intikam almaya muktedir bir hükümrana ve onların hesabının da, sadece kendisine düşen bir zata uygun düşer. O halde, bu demektir ki O, en ufacık şeylerden dolayı bile, hesaba çeken, sorgulayan bir zattır. En iyisini bilen, Allah (c.c)'dır. Salat u selâm, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

FECR SÛRESİ

Otuz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْفَجْرِ ﴿١﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿٢﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿٣﴾ وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِ ﴿٤﴾ هَلْ فِى ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذِى حِجْرٍ ﴿٥﴾

"Andolsun fecre, on geceye, hem çifte hem teke, gelip geçeceği dem geceye ki bunlarda akıl sahibi için birer yemin (değeri) vardır" (Fecr, 1-5).

Kendisiyle Kasem Edilen Mefhumlar

Bil ki Allahu Teâlâ'nın kendileriyle yemin ettiği bu şeylerde, mutlaka ve mutlaka, -mesela, bunların, Allah'ın birliğine çok açık delil olmaları gibi- ya dini, yahut Cenâb-ı Hakk'a şükretmeye sevk etmeyi gerektiren dünyevî faydalar bulunmaktadır. Yahut da, ikisi birden mevcuttur. İşte bu bahsettiğim sebeplerden dolayı, âlimler, bu şeylerin tefsiri hususunda iyice ihtilafa düşmüşlerdir. Bu cümleden olarak da, her biri, bu ifadeler; dini bakımdan daha büyük derece, dünyevî bakımdan da daha büyük bir menfaat olduğunu zannettiği şeyler ile açıklamıştır.

Fecr

Âyetteki, "وَالْفَجْرِ" kelimesi hakkında âlimler şu izahları yapmışlardır:

Sabah Namazı Vakti

1) **İbn Abbas**'tan rivâyet olunduğuna göre fecr, bildiğimiz sabah vakti olup, bu da, "**fecr-i sâdık**"ın "**fecr-i kâzib**"den ayrılması, meydana gelmesidir. Allahu Teâlâ, bu ifadeye, kendisi sebebiyle, gündüzün sona erip aydınlığın başlaması, insanlar ve kuşların vahşi hayvanlar gibi diğer canlıların azıklarını aramak için yeryüzüne dağılmaları yüzünden yemin etmiştir ki, bu durum, ölülerin kabirlerinden çıkıp yayılmalarına benzer, onu hatırlatır. Dolayısıyla böyle oluşta, düşünen kimseler için, alınacak dersler vardır. Bu manaya göre âyetin bu ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Aydınlandığı dem sabaha andolsun..."* (Müddessir, 34) âyeti gibi olmuş olur.

Bir başka yerde de Cenâb-ı Hak, *"Nefeslendiği dem sabaha ... andolsun..."* (Küvvirat, 18) buyurmuştur. Allahu Teâlâ, bir başka âyetinde de, Kendisinin sabah vaktinin yaratıcısı olmasıyla övünerek, *"Sabahı yaratıp çıkaran..."* (En'âm, 96) buyurmuştur. Kimi âlimler de, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadesi ile, bütün gündüzü kastettiğini, ancak ne var ki, gündüzün tümüne, başlangıcı ile işaret ettiğini ve bu ifadenin ve hemzenin de, "وَالضُّحٰى" (Duhâ, 1), "وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰى" (Leyl, 2) âyetleri olduğunu söylemişlerdir.

Sabah Namazı

2) Âyetteki "fecr" sözüyle, bizzat sabah namazı kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, sabah namazına, "bu namazın, gündüzün başlayacağı bir vakitte kılınmasından ve o namazda, hem gündüz görevli olan meleklerin hem de gece görevli olan meleklerin hazır olmalarından dolayı yemin etmiştir. Buna göre bu âyet, tıpkı, "اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا" (İsrâ, 78) âyeti gibi olmuş olur ki, bu, "Sabah namazında okunan Kur'ân'a, hem gece melekleri, hem de gündüz melekleri şehadet eder" demektir.

Kurban Bayramı Sabahı

3) Bu kelime ile, muayyen bir günün yeri kastedilmiştir. Buna binaen de âlimler şu izahları yapmıştır:

a) Bu, Kurban bayramı gününün fecridir. Çünkü, hac'la ilgili olan emir ve yasaklar, **Hz. İbrahim**'in dininin taşıdığı özelliklerdendir. Araplar, haccı terk etmezlerdi. Ve bu, bu gün, her Müslümanın kurbanını kestiği büyük bir gündür. Böylece hac yapan herkes, bu işiyle, (âdeta) nefsini kesmek suretiyle Allah'a yaklaşmak istemiştir. Kendisini kesemeyince de, kendisi yerine bu kurbanı kesmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Biz onun yerine büyük bir kurbanlık verdik..."* (Sâffât, 207) buyurmuştur.

b) Bununla **Zilhicce**'nin, fecrini kastetmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bunun peşinden, *"on geceye..."* ifadesini getirmiştir. Bir de **Zilhicce,** bu muazzam ibadetin kendisinde yapıldığı ilk aydır.

c) Bununla **Muharrem** ayının fecri kastedilmiştir. Allah bu fecre yemin etmiştir. Zira bu fecir, her yılın ilk fecridir ve bu esnada, hacc, oruç, zekat gibi, yıldan yıla tekrarlanan pek çok hususlar meydana gelir ve yine gökteki ayın hesaplarına yeniden başlanır. Bir haberde de, "Allah katında ayların en büyüğü Muharrem ayıdır" diye varid olmuştur. **İbn Abbas** (r.a)'ın da, "Yılın fecri, Muharrem'dir" dediği rivâyet edilmiştir. Böylece **İbn Abbas** (r.a), **Muharrem**'in tamamını bir fecr saymıştır.

d) Fecr ile, kendisinden sular fışkıran ve mahlukatın hayatının yattığı çeşmeler-gözeler kastedilmiştir.

On Gece

Hak Teâlâ'nın وَلَيَالٍ عَشْرٍ *"On geceye..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ'nın bu sûrede kendisine yemin ettiği şeyler arasında, sadece bu ifade nekire olarak gelmiştir. Çünkü bu on gece de, başka gecelerde bulunmayan özel faziletlerin mevcut olduğu bir gecedir. Dolayısıyla bunun nekire getirilmesi, kendisinde büyük faziletlerin bulunduğuna delalet eder.

***İKİNCİ MESELE:* Zilhicce'nin İlk Günü**

Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, **Zilhicce**'nin on gecesidir. Çünkü Zilhicce'nin on gecesinde (gününde) bu dini emirler yapılır. Bir hadis-i şerifte de *"Kendisinde sâlih amelin yapıldığı hiçbir gün, Zilhicce'nin on gününde yapılan amelden daha üstün değildir"* denilmiştir.

Muharrem Ayının On Günü

2) Bu, Muharrem ayının başından sonuna kadar süre içerisinde geçen on gecedir. Bu âyet, o günlerin kıymetli olduğuna dikkat çeken bir ifadedir. Muharrem ayında geçen günlerden birisi de aşûre günüdür. O günde oruç tutmanın faziletine dair haberler variddir.

Ramazan'ın Son On Günü

3) Bu, Ramazan ayının son on günüdür. Allahu Teâlâ, şerefinden ötürü bu günlere yemin etmiştir. Bir de bu günler içerisinde, Kadir gecesi de vardır. Çünkü bir hadiste, *"Kadir gecesini Ramazan'ın son on günü içinde arayın"* diye hadis varid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ramazan'ın son on gününe girdiği zaman, aileleriyle yatmayı terk ettiği ve onları ikâz ettiği rivâyet edimiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu günlerde hiç cima etmeyip, ailesine teheccüd namazı emretmesinden kinayedir.

Çift ve Tek

Hak Teâlâ'nın وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ *"hem çifte, hem teke..."* ifadesiyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"**Şef**" ve "**vetr**", bedevi Arabın, "**hasâ**" (tek), "**zekâ**" (çift); halkın da, "**zevç**" (çift), "**ferd**" (tek) diye ifade ettiği şeylerdir. **Yûnus** da şöyle der: "Ehl-i âliye, fetha ile "**vetr**"i sayı manasında; kesre ile "**vitr**"i de, ihtikâm ve kin manasında kullanırlar. Temim kabilesi ise, her iki mana için, kesreli "**vitr**" kelimesini kullanırlar. "Sen onu tek yaptın" manasında أَوتَرْتَهُ إِيتَارًا; "Ben onu tek yaptım" manasında, "أَوتِرُهُ إِيتَارًا" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de مَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ *"Cemre atmak isteyen, tek (sayılı) atsın"* emri de buna varıp dayanır. Bu kelimeyi meksûr okumak, **Hasan, A'meş** ve **İbn Abbas** (r.a)'ın; meftuh okumak ise **Medine** halkının kıraatidir ve bu meftuh okuyuş, **Hicaz** lehçesidir.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, "**şef**" ve "**vetr**"in ne demek olduğu hususunda çok çeşitli görüşler ileri sürmüş ve bu hususu enine-boyuna araştırmışlardır. Burada, doğruya en yakın olanları sıralayacağız:

1) "**Şef**", Kurban bayramı günü; "**vetr**", Arafe günüdür. Allahu Teâlâ bu iki güne kıymetli oluşlarından ötürü yemin etmiştir. Arafe gününün kıymetli oluşu, hacc işinin kendisine varıp dayanmasından ötürüdür. Nitekim bir hadiste, *"Hacc arafattır"* denilmiştir. Kurban bayramı gününün kıymetli oluşuna gelince bu, kurbanların bu günde kesilmesinden ve farz olan tavaf, tıraş olma, şeytan taşlama gibi, hacda yapılan pek çok işlerin bu günde yapılışından ötürüdür. *"Kurban bayramı günü, en büyük hacc günüdür..."* diye rivâyet edilmiştir. Binâenaleyh bu tür faziletler, bu iki güne has olunca, Hak Teâlâ bunlara yemin etmiştir.

2) Teşrîk (tekbirleri) günleri de, hacda, geriye kalan işlerin yapıldığı günlerdir. Binâenaleyh bunlar da kıymetli günlerdir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"O malum günlerde Allah'ı zikredin. Binâenaleyh kim bu iki günde acele ederse, ona bir günah yoktur"* (Bakara, 203) buyurmuştur. O halde "**şef**", Kurban bayramı gününden sonra gelen iki gün, "**vetr**" de üçüncü gündür. Bu görüşü benimseyenler şöyle derler: "**Şef**" ve "**vetr**" kelimelerini bu manaya almak, bunları Kurban bayramı ile Arafe günü manalarına almaktan, şu iki bakımdan daha evladır:

a) Bayram ve arafe, "on gün" mefhumunun içine dahildir. Binâenaleyh "**şef**" ve "**vetr**" ile, bu ikisinden başka şeylerin murat edilmiş olması gerekir.

b) Hacc işlerinin bir kısmı bu günlerde gerçekleşir. Dolayısıyla âyetteki bu ifadeyi bu manaya almak, hacda yapılan işlerin hepsine yemin etmeyi ifade eder.

3) "**Vetr**" (tek), **Hz. Adem** (a.s) idi. Dolayısıyla, hanımıyla birlikte "**şef**" (çift) oldu. Bir başka rivâyette ise, "**şef**", **Adem** ve **Havva**; "**vetr**" (tek) ise, Allahu Teâlâ'dır" denilmiştir.

4) "**Vetr**", mesela akşam namazı gibi tek rekatlı; "**şef**" ise, çift rekatlı namazlardır. **İmran b. Husayn,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bunlar, namazlardır. Çünkü namazların bir kısmı çift (rekatlı), bir kısmı tek (rekatlı)dır"* dediğini rivâyet etmiştir. Namaz, imandan sonra ikinci dereceyi işgal eden bir ibadet olduğu için, Allahu Teâlâ, namazın çiftine de, tekine de yemin etmiştir. Namazın, ibadetler içerisindeki yeri ve kıymeti aşikardır.

5) "**Şef**", bütün mahlukattır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Biz, her şeyden iki çift (eş) yarattık"* (Zâriyât, 49) ve *"Biz, sizi çift olarak yarattık"* (Nebe, 8) buyurmuştur. "**Vetr**" ise, Allahu Teâlâ'dır. Bazı kelamcılar, şu sebeplerden ötürü, Allah'a, "**vetr**" demenin doğru olmayacağını savunmuşlardır:

a) Âyetteki "**şef**" ve "**vetr**" ifadelerinin, "çiftin ve tekin Rabbine yemin olsun ki..." şeklinde olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh "**vetr**" ile, "merbûb" (rabbi olan şey) manasının kastedilmesi gerekir. Böylece de o görüş batıl olmuş olur.

b) Allahu Teâlâ, bir başkasıyla birlikte hiç de bu şekilde anılmaz. Aksine başka varlıklardan seçilebilmesi için, saygı ile yad edilir. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah ve Resûlü..."* diyen birisini duymuş; onu böyle söylemekten nehyetmiş ve "Allah, sonra Resûlü..." de" demiştir. Kelamcılar sözlerine şöyle devam ederler: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِنَّ اللهَ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ *"Allah tektir, teki sever"*[10] dediğine dair gelen rivâyet ise kesin değildir.

6) Bütün mahlukat, ya tektir ya çifttir. Buna göre sanki, Hak Teâlâ'nın, tek'in veya çift'in Rabbine yemin ettiği söylenebilir. Dolayısıyla bütün mahlukat, bu iki ifadenin muhtevasına girmiş olur. Bunun bir benzeri de, *"Gördüğünüz ve görmediğiniz şeylere yemin ederim..."* (Hâkka, 38) âyetidir.

7) Çift, cennetin dereceleri (katları)dır, çünkü bunlar sekiz tanedir, (vetr) ise cehennemin derekeleridir. Çünkü bunlar da yedi tanedir.

10 **Müslim**, Zikr, 5-6 (4/2066).

8) "**Şef**", ilim ile cehalet, kudret ile acziyet, isteme ile istememe ve hayat ile ölüm gibi, mahlukata ait sıfatlardır. "**Vetr**" ise, Hakk'ın sıfatlarıdır. Yok olmayan bir varlık, ölümsüz bir hayat, cehaletsiz bir ilim, acziyetsiz bir kudret, zilletsiz izzet gibi...

9) Çift ve tek ile, bizzat, çift ve tek sayılar kastedilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ, sanki insanlar için mutlaka gerekli olan bir hesaba yemin etmiştir ve bu hesap, Allahu Teâlâ'nın kullarına lütfettiği, kitabet (yazma) ve beyan (ifade-i meram) gibidir. Çünkü Hak Teâlâ, *"(Allah) kalem ile öğretti, insana bilmediğini öğretti"* (Alak, 4-6) ve *"İnsana beyanı* öğretti" (Rahman, 4) buyurmuştur. Hesap da böyledir. Çünkü ibadet vakitleri, aylar ve günler, hesap neticesinde bilinip ortaya konur. Zira Hak Teâlâ, *"Güneş ve ay hesap iledir"* (Rahman, 5) ve *"Siz, yılların sayılarını ve hesabı bilesiniz diye... Allahu Teâlâ bunu gerçek bir maksatla yarattı"* (Yunus, 5) buyurmuştur.

10) **Mukâtil, "şef"**, gündüzler ile geceler; "**vetr**" ise, kendisinden sonra artık gecenin olmayacağı gündür ki o gün, kıyamet günüdür" der.

11) "**Şef**", mesela **Muhammed-Ahmed**; **Mesih-İsa, Yûnus-Zunnûn** gibi iki ismi bulunan peygamberlerdir.

12) "**Şef**", **Âdem ile Havva**; "**vetr**", **Meryem**'dir.

13) "**Şef**", Allahu Teâlâ'nın **Hz. Musâ** için fışkırttığı on iki göz; "**vetr**" ise, *"Andolsun ki biz Musâ'ya dokuz mu'cize verdik"* (İsrâ, 101) âyetinde ifade edilen dokuz mu'cizesidir.

14) "**Şef**", Âd kavminin günleri, "**vetr**" ise geceleridir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Yedi gece, sekiz gündüz (onlara azap ettik)"* (Hâkka, 7) buyurmuştur.

15) "**Şef**", *"(Allah) göklerde burçlar yarattı"* (Furkan, 61) âyetinde de belirtildiği gibi, on iki burç; "**vetr**" ise, yedi yıldız (gezegen)dir.

16) "**Şef**", otuz güne tamamlanan; "**vetr**" ise, yirmi dokuz günde tamamlanan aydır.

17) "**Şef**", insanın uzuvları; "**vetr**" ise kalbidir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah hiçbir kimsenin göğsünde iki kalp yaratmadı"* (Ahzab, 4) buyurmuştur.

18) "**Şef**", iki dudak; "**vetr**" ise dildir. Nitekim Hak Teâlâ *" (Ona) bir dil iki dudak vermedik mi?"* (Beled, 9) buyurmuştur.

19) "**Şef**", iki secde; **vetr** ise rükûdur.

20) "**Şef**", cennet kapılardır. Zira bunlar zekizdir. "**Vetr**" ise, "cehennem kapılarıdır. Çünkü bunlar yedidir.

Bil ki zâhirin delalet ettiği şey, "**şef**" ile "**vetr**"in (çift ile tek)in, Allah'ın kendileri ile yemin ettiği kıymetli iki şey olduklarıdır. Bahsettiğimiz bütün bu hususların kastedilmiş olması ihtimal dahilindedir. Âyetin zahirinde, bunlardan özellikle birisinin kastedildiğine, herhangi bir emare yoktur. Şimdi bu hususta, Resûlüllah (s.a.s)'tan gelen bir haber varsa, yahut ehl-i te'vilin (tefsirin) bir icmâı varsa, kastedilenin o olduğuna hükmedilir. Yok eğer böyle bir şey yoksa, bu hususta söylenecek söz kesin olmaz, bir muhtemel mana olur. Herhangi birisi çıkıp, "Ben, âyetteki bu ifade ile, yapılan bütün bu izahların kastedildiğini; zira "**eş-şef**" ve "**el-vetr**" kelimelerinin başındaki "**elif-lâm**"ın umumilik ifade ettiğini söyleyebilirim" der.

Geçmesi Esnasında Gece

Hak Teâlâ'nın, وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِ *"Gelip-geçeceği zaman geceye..."* âyetiyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"اِذَا يَسْرِ" ifadesi, "geçtiği zaman" manasına olup, tıpkı "وَالَّيْلِ اِذَا اَدْبَرَ" (Müddessir, 33); "وَالَّيْلِ اِذَا عَسْعَسَ" (Tekvir, 17) âyetleri gibidir. Gecelerin "**serâ**"sı onların, gelip-gitmesi, sona ermesidir. Yahut da bu ifade, "gece yürüme" manasınadır. **Katâde** buna, "Gelip ikbal ettiği zaman..." manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerin çoğu, bu ifadeyle, hususi bir gecenin değil, aksine umumî gecelerin kaydedildiğini; bunun delilinin ise, *"Aydınlandığında sabaha yemin olsun ki..."* (Müddessir, 14) ve *"Gelip geçtiğinde de geceye..."* (Tekvir, 17) âyetleri olduğunu; bir de Allahu Teâlâ'nın gece ile gündüzü birbiri ardınca getirmesinin, sürelerinin uzayıp kısalmasının mahlukat için büyük bir nimet olduğunu; dolayısıyla bunların birbiri ardınca gelişlerinin, hakîm bir müdebbirin tedbiri ve bütün malumatı bilen bir âlimin ilmiyle olduğuna dikkat çekme bulunduğu için, bunlara yemin edildiğini söylemişlerdir. **Mukâtil** ise, bu gecenin, **Müzdelife gecesi** olduğunu, dolayısıyla bu âyetin manasının, "Kendisinde hareket edildiği-yüründüğü zaman o geceye.." şeklinde olduğunun ve bunun tıpkı, uyuma işi kendisinde meydana geldiğinde, "لَيْلٌ نَائِمٌ" (uyuyan gece) ve seher vaktinin kendisinde bulunmasından ötürü, "لَيْلٌ سَاهِرٌ" (leylün sâhirin) denilmesi gibi olduğunu ve bu gecenin başında, **Arafat**'tan **Müzdelife**'ye sonunda da **Müzdelife**'den **Mina**'ya gidişten ötürü, kendisinde yürüme işinin yapıldığı bir gece olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de bu gecede, ailesinden güçsüz

kimseleri, önceden yola çıkardığı rivâyet edilmiştir. **Şafiî** (r.h)'ye göre ise, bu iş, ancak gece yarısından sonra caiz olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Fasılada Yâ Harfinin Hazfi**

Zeccâc, bunun, yâ'lı olarak, "اِذَا يَسْرِى" şeklinde okunduğunu söylemiş, sonra da şöyle demiştir: "Bu yâ'nın hazfi bence daha doğrudur. Çünkü yâ, fasıla harfidir. Fasılalar da hazfedilirler. Yâ'lar da bu hazfedilen fasılalardandır. Yâ'nın hazfedildiğinin delili kesredir." **Ferrâ** da şöyle der: "Araplar bazen yâ'yı hazfeder ve mâkablinin kesresiyle yetinir. Nitekim bir şair

كَفَاكَ كَفٌّ مَا يَبْقَى دِرْهَمًا جُودًا وَأُخْرَى تُعْطِ بِالسَّيْفِ الدَّمَا

demiştir. Şu halde bu, fasıla olmayan yerde caiz olduğuna göre, fasıla olan yerde haydi haydi caiz olur."

Buna göre şâyet, "Fasıla veya kâfiyede bulunduğu zaman, yâ'nın hazfı nasıl tercih edilebilir. Zira bu harf, kelimenin aslındandır. Binâenaleyh diğer harflerin kalışı gibi, bunun da kalıp, hazfedilmemesi gerekir" denilince, **Ebû Ali** buna şöyle diyerek cevap verir: "Fasılalar ve kafiyeler, durak yerleridir. Durma ise tağyirin (değişikliğin) yapıldığı bir yer demektir. Vakf (durmak), mesela; şeddelemek, sakin kılmak, harekeyi gizlice terennüm etme (söyleme) gibi şeylerle, kendisinde sahih harflerin bile değiştiği bir şey olunca, ziyadeye benzerlik arz eden bu harfler, hazfedilmek suretiyle de değiştirilebilir.

Vasıl ve vakıf halinde, bu ifade de yâ harfini ispat edenlere gelince, bunlar şöyle derler: Vakıf halinde isimlerde, mesela, "**kâdin**", "**gâzin**" kelimelerinde olduğu gibi, bir hazif bulunduğu gibi, vakıf halinde fiillerde böyle bir hazif yapılmaz. Nitekim هُوَ يَقْضِى "O hükmediyor" اَنَا اَقْضِى "Ben hükmediyorum" dersin. Böylece yâ harfini okur, hazfetmezsin.

Aklı Olanlar İçin Yemin

Hak Teâlâ'nın هَلْ فِى ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذِى حِجْرٍ *"Bunlarda akıl sahipleri için birer yemin yok mu?"* ifadesi ile ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"**Hicr**", akıl demektir. Kişiyi, uygun olmayan şeylere düşmekten hacvettiği, alıkoyduğu için, bu nesneye, tıpkı aklettiği için akıl; nehyettiği için nühye; zaptedip kavradığı için, "**ihsâ**" kökünden, "**hasât**" denildiği gibi, "**hicr**" adı da verilmiştir. **Ferrâ** şöyle der: "Arap, birisi kendi nefsini ezip onu zapt-u rapt altına aldığında, "Falanca hicr sahibidir" der. Sanki bu kimse

bu ifadeyi, حَجَرْتُ عَلَى الرَّجُلِ "Falan adama yasak koydum" ifadesinden almış gibidir. Buna göre, akla, çirkin şeylerden alıkoyduğu için, "**hicr**" denilmiş olur. Bu kelime, bir şey hususunda yasak koyarak, "Onđan menetme" manasına olan "**hicr**" kökündendir.

***İKİNCİ MESELE:* Te'kid İçin İstifham**

Hak Teâlâ'nın bu âyeti bir istifham (soru) olup, bununla te'kid manası kastedilmiştir ve tıpkı, çok net bir hüccet getirip, sonra da, "Söylediğim bu şeyde bir hüccet yok mu?" diyen kimsenin sözüne benzer bir mana. Akıl ve gönül (vicdan) sahibi olan herkes, Allahu Teâlâ'nın üzerlerine yemin ettiği bu şeylerde birtakım enteresanlıkların bulunduğunu, tevhit ve rubûbiyyete dair delillerin yattığını, dolayısıyla da bu şeylerin, yaratıcılarına delalet ettikleri için, yemin edilmeye layık şeyler olduklarını bilip anlar.

Kâdî, "Bu âyet, bizim, "Buradaki kasem (yemin), bu işlere değil, bunların Rabbine yapılmıştır. Çünkü bu âyet, yeminde mübalağanın (te'kîdin) bulunduğuna delalet eder. Yeminde te'kidin ise, ancak Allah adına yapılan yeminlerde olduğu malumdur" şeklindeki sözümüze delalet eder. Bir de, insanın bu tür şeylere yemin etmesinin yasak olduğu rivâyet edilmiştir" der.

Suçluların Akıbeti

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٦﴾ اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٧﴾ اَلَّتِى لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا
فِى الْبِلَادِ ﴿٨﴾ وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴿٩﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِى الْاَوْتَادِ
﴿١٠﴾ اَلَّذِينَ طَغَوْا فِى الْبِلَادِ ﴿١١﴾ فَاَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ ﴿١٢﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ
رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ﴿١٣﴾ اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٤﴾

"Görmedin mi, Rabbin nice yaptı Ad'a, yani o, şehirlerde bir benzeri yaratılmayan, sütunlar sahibi İrem'e ve vadilerde kayaları oyan Semûd'a, o kazıklar sahibi Firavun'a... Bütün bunlar, memleketlerde azgınlık yapanlardı. Binâenaleyh oralarda fesadı çoğaltmışlardı. Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azap kamçısı yağdırıverdi. Çünkü Rabbin şüphesiz ki gözetlemededir" (Fecr, 6-14).

Bil ki kasem (yemin)in cevabı ile ilgili iki izah var:

1) Kasemin cevabı, *"Rabbin şüphesiz ki gözlemededir"* âyetidir. Kasem ile cevabı arasındaki âyetler ise, mu'tarıza (ara) cümleleridir.

2) **Keşşâf sahibi** "Kasem edilen şey (yani cevaba), mahzuf ve takdiri, "Şüphesiz kâfirleri azap edeceğiz" şeklindedir. Buna, *"Görmedin mi Rabbin nice yaptı Âd'a..."* (Fecr, 6); *"Üzerlerine bir azap kamçısı yağdırıverdi"* (Fecr, 13) âyetleri delalet etmektedir demiştir. Bu izah, birincisinden daha uygundur. Çünkü muksem aleyh, yani hakkında yemin edilen şey belirlenmeyince (açıkça zikredilmeyince), insanın zikri her bir tarafa (ihtimale) gidiyor. Bu ise, korkutmada daha tesirli oluyor. Bundan sonra kâfirlere verilen azapların beyanı gelince bu, hakkında öncelikle yemin edilen şeyin o olduğuna delalet etmiştir.

Elemtera'nın Manası

Âyetteki, أَلَمْ تَرَ *"Görmedin mi?"* ifadesiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "bilmiyor musun?" demektir. Çünkü bu hususlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in görmüş olması mümkün olmayan şeylerdendir. Burada, "bilme" manasında *"görme"* kelimesi kullanıldı. Çünkü **Âd, Semûd** ve **Firavun** ile ilgili haberler tevatüren nakledilmişlerdi. Çünkü **Âd** ve **Semûd,** Arap beldelerinde yaşamış idiler. **Firavun**'un beldesi de, Arap diyarına bitişik (yakın) idi. Tevâtür ile gelen haberler ise, zarûrî (kesin) ilim ifade eder. Zarurî ilim de, kuvvet, açıklık ve şüpheden uzak olma açısından, *"görme"* gibidir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "bilmiyor musun, elbette biliyorsun" manasında, *"Görmedin mi?"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

"Görmedin mi?" ifadesi, her ne kadar zahiren Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitap ise de, bunu bilen herkesi içine alan umûmî bir hitaptır. Allahu Teâlâ'nın, onların hikayelerini (haberlerini) zikretmesinin maksadı, bunun, kâfirler için, **Âd, Semûd, Firavun** ve kavmini helake götüren böylesi şeylere devamdan alıkoyucu bir şey mü'minler için de imanda sebata teşvik eden bir şey olmasıdır.

Sütunlar Sahibi İrem

Cenâb-ı Hakk'ın إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ * بِعَادٍ *"Âd'a, yani sütunlar sahibi İrem'e"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ burada geçmiş kâfirlerden üç fırkanın (kavmin) kıssasını zikretti. Bunlar **Âd, Semûd** ve **Firavun**'un kavimleridir. Cenâb-ı Hak, *"Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azap kamçısı yağdırıverdi"* buyurarak, özet şeklinde onların azaplandırılışını anlattı, bu azabın nasıl olduğunu beyan etmedi. Hâkka Sûresi'nde ise, *"Semûd'a gelince, onlar hadden aşırı (korkunç bir ses) ile helak edildiler. Âd'e gelince, onlar da uğultulu, azgın bir fırtına ile helak edildiler... Firavun da, ondan öncekiler de, alt-üst olan (beldeler) de, hep o hatayı işlediler"* (Hâkka, 5-9) buyurarak, bu sûrede böyle müphem (kapalı özet) olarak ifade edilen hususu açıklamıştır.

İKİNCİ MESELE

Âd, Âd b. Avs b. İrem b. Sâm b. Nûh'un soyundan gelen kabiledir. Bunun ismi, kabilesine isim olarak verilmiştir. Nitekim Haşimoğullarına "**Hâşim**"; Temimoğullarına "**Temîm**" denilmiştir. Sonra bu kabilenin önce yaşamış olanlarına; **Âdu'l-ûlâ"** (ilk Âd) denilmiştir. Allahu Teâlâ da, *"Âdu'l-ûlâyı (ilk Âd'i) Allah helak etti"* (Necm, 50) buyurmuştur. Yine bu kabilenin sonrakilerine de, "**Âdu'l-Ahire**" denilmiştir.

İrem

"**İrem**", **Âd**'ın dedesinin adıdır. Bu âyetteki "İrem" kelimesi ile ne kastedildiği konusunda birkaç görüş var:

1) **Âd** kabilesinin öncekileri **Âdu'l-Ûlâ** diye isimlendiriliyorlardı. Bundan dolayı onlar, dedelerinin ismi ile isimlendirilerek, "**İrem**" diye de anılırlardı.

2) **İrem,** onların yaşadıkları beldenin ismidir. Bu beldenin, **İskenderiyye** olduğu veya **Şam** olduğu söylenmiştir.

3) **İrem, Âd** kavminin alametleridir. Onlar bu alametleri minare şeklinde ve kabirler şeklinde yapıyorlardı. **Ebû Dukayş** "**Urûm, Âd**'ın kabirleridir" demiş ve şu şiiri okumuştur: بِهَا أُرُومٌ كَهَوَادِى الْبَحْثِ"Orada, yılan başlarına benzeyen mezarlar vardır." Bazıları, **İrem**'in **İskenderiyye** veya **Şam** olduğunu söyleyenleri tenkit etmiş ve "Çünkü **Âd**'ın yerleri, **Amman** ile **Hadramevt** arasındadır. Burası da, çöl ve kum diyarlarıdır. Nitekim Allahu Teâlâ, *"Âd'ın kardeşi (Hûd'u) da hatırla. Hani o Ahkâftaki (çöldeki) kavmini inzar etmişti"* (Ahkâf, 21) buyurmuştur, **İskenderiyye ve Şam** ise, çöl memleketi değiller" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**İrem**" kelimesi, ister kabile adı, ister bir yer adı olsun, hem marife, hem müennes olduğu için, gayr-ı munsarıftır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"**İrem**" kelimesinin i'rab bakımından iki izah şekli var: Çünkü eğer onu, kabile ismi sayarsak, "**Âd**" kelimesinin atf-ı beyânı olur ve burada bahsedilen "**Âd**"ın, o eski **Âd-ı Ûlâ** olduğunu anlatmak için gelmiş olur. Eğer bu kelimeyi **Âd** kavminin yurtlarının veya alametlerinin ismi sayarsak, "**İrem**'in ehl-i Âd" takdirinde olmuş olur ve sonra muzaf olan, "**ehl**" kelimesi hazfedilmiş, muzafun ileyh olan "**İrem**", onun yerine geçmiş olur. "Köyün ahalisine sor" manasında, *"Köye sor"* ifadesinde olduğu gibi... Bunun böyle olduğuna, **İbn Zübeyr**'in ifadeyi, izafetle "عَادِ اِرَمِ" şeklinde okuyuşu da delalet eder.

BEŞİNCİ MESELE

Hasan, iki fethalı olarak "اَرَمَ" şeklinde okumuştur. Bu, tahfif ile, râ'nın sükunu üzere, "اِرْمَ" şeklinde de okunmuştur ki bu "بِعَادٍ اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ" şeklindeki kıraat gibidir. Yine bu, "**İrem**" kelimesinin, "**zati'l-imâd**"a izafesi ile "فَعَلَ رَبُّكَ" şeklinde "بِعَادٍ اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ" den bedel olmak üzere "بِعَادٍ اِرَمِ ذَاتِ الْعِمَادِ" şeklinde de okunmuştur ki takdiri şöyledir: "Görmedin mi ki Rabbin Âd'a nasıl yaptı, direkler sahibini çer-çöp haline getirdi."

Âyetteki, ذَاتِ الْعِمَادِ *"direk sahibi"* ifadesiyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu kelimenin i'rabı hususunda iki izah vardır; bu böyledir, zira biz şâyet, "اِرَمَ" kelimesini, o kabilenin adı olarak alırsak, mana, "Onlar, bedevi idiler ve çadırlarda oturuyorlardı. Çadırda ise, mutlaka "**imâd**" bulunuyordu" şeklinde olur. Buna göre "**imâd**", "اَلْعَمُودُ" (reis, başkan) manasında olmuş olur. Bazen de bu kelime "اَلْعُمُدُ" kelimesinin çoğulu olmuş olur. Yahut da, "ذَاتِ الْعِمَادِ" ifadesiyle, onların uzun boylu oldukları kastedilmiştir. Bu, onların boylarının, direklere benzetilerek ifade edilmesinden elde edilen bir manadır. Bu ifadeye, "Yüksek bina sahipleri..." manası da verilmiştir. Yok eğer biz, bu kelimeyi, kabilenin ismi değil de, beldenin ismi olarak ele alırsak, buna göre mana, "O beldeler, sütunlu, yani direkler üzerine bina edilmiş yapılardan meydana gelmişti.." şeklinde olur. Çünkü onlar, direkleri dikiyor, bunlar üzerine de köşkler dikiyordu.. Çünkü Cenâb-ı Hak bunları vasfederken, *"Siz, her yüksek yerde bir alamet bina edip eğlenir*

misiniz?" (Şuarâ, 128) buyurmuştur. Yani, "Alâmetler ve yüksek binalar mı..." demektir.

İKİNCİ MESELE: **Şeddad ve Şedîd**

Rivâyet olunduğuna göre, **Âd**'ın, birisi **Şeddâd,** diğeri de **Şedîd** adında iki oğlu vardı. Derken, bunlar kral oldular ve her tarafı ezip geçmeye başladılar. Daha sonra **Şedîd** ölüverdi, iş de, tamamen **Şeddâd**'a kaldı. Derken **Şeddâd,** dünyaya hakim oldu ve nerdeyse bütün dünyanın mülkiyetini ele geçirdi. Bu arada, "cennet" sözünü duydu. Bunun üzerine, "Cennet gibi bir yer yapın.." dedi. Dolayısıyla, üç yüz yıl içinde **Adn Sahraları**'nın bir kısmında, **İrem**'i kurdu. Ömrü, dokuz yüz yıldı.. Bu, köşkleri, altın ve gümüşten; sütunları, zebercet ve yakuttan olan büyük bir şehirdi. Ve burada, her türlü ağaç türü ve nehirler, çaylar vardı.

Buranın yapımı tamamlanınca, memleketinin halkıyla birlikte buraya hareket etti. Buraya bir gün bir gecelik mesafeye gelince, Allahu Teâlâ onlara, semâdan bir sayha (kasırga, nara) gönderdi de, böylece de onlar helak oluverdiler... **Abdullah İbn Kılâbe**'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir. O bir gün, devesini aramak için evinden çıkar... Derken, **Şeddâd**'ın yaptırdığı bu cennetimsi kente ulaşır. Ve orada bulunan şeylerden taşıyabildiği kadar alır. Bu haber **Muâviye**'ye ulaşır. Bunun üzerine o, **Abdullah İbn Kelâbe**'yi huzuruna çağırtır, o da orayı ona anlatır. Derken, **Ka'bû'l-Ahbâr**'a haber salar ve bu durumu ona sorar. O da, "Bu, **Zâtu'l-İmâd** olan "**İrem**"dir. Oraya, senin zamanında, buğday tenli, kır saçlı, kısa boylu, kaşı ve boynu üzerinde beni bulunan ve devesini aramak için evinden çıkan Müslüman birisi oraya girecek..." der. Sonra **Muâviye,** etrafına döner, **Abdullah İbn Kilâbe**'ye bakar ve "Allah'a yemin ederim ki, işte bu, o adamdır" der.

Eşi Görülmemiş Ülke

Cenâb-ı Hakk'ın اَلَّتِى لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى الْبِلَادِ *"Şehirlerde bir benzeri yaratılmayan..."* ifâdesine gelince, "مِثْلُهَا"daki "هَا" zamiri, neye râcidir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) "Onun gibisi, yani, cüsselerinin büyük, kuvvetlerinin çok olması ve şehirlerinin büyüklüğü hususunda **Âd** gibisi yaratılmamıştır. Zira, onlardan, bir adamın boyu, dört yüz zira idi. Kocaman taşlar, yüklenip, onları bir topluluk üzerine atıp, böylece de o topluluk helak olabiliyordu."

2) Bu, "**Şeddâd**"ın şehri gibisi, bütün dünya beldeleri içinde yoktur, yaratılmamıştır" demektir. **İbn Zübeyr,** "Allah böylesini yaratmadı" anlamında, "لَمْ يَخْلُقْ مِثْلَهَا" şeklinde okumuştur.

3) Bu zamir, "اَلْعِمَادُ" kelimesine râcidir. Buna göre mana, "Böylesi sütunlar, hiçbir beldede yaratılmadı.." şeklinde olur. Bu izaha göre "اَلْعِمَادُ" kelimesi, "الْعُمُدُ" kelimesinin çoğulu olmuş olur.

Bu kıssanın anlatılış maksadı, kâfirleri inkârdan men etmek ve caydırmaktır. Çünkü Allahu Teâlâ, küfürleri ve peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle, kendisine karşı koyan kimseleri, işte böylesi bir biçimde helak ettiğini beyan buyurmuştur. "Binâenaleyh, ey Mekke kâfirleri (eskilere nispetle) siz daha aciz ve güçsüz olduğunuza göre küfrünüzü sürdürmeniz halinde, böylesi şeylerin sizin de başınıza geleceğinden sizin daha fazla endişe etmeniz gerekir" demek istemiştir.

Semud Kavmi

وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ *"ve vadilerde kayaları oyan Semûd'a..."* âyeti hakkında **Leys** şöyle demektedir: "جَابَ" ve "**cevb**": Bir şeyi kesmek, demek olup, bu tıpkı, cebin kesilip oyulması gibi bir manayı ifade eder. Çünkü Arapçada "جَابَ - يَجُوبُ - جَوْبًا" denilir. **Ferrâ,** buna "جَابَ - يَجِيبُ - جَيْبًا" şeklinde de kullanılabileceği hususunu da ilave eder. Çünkü Arapçada, "Oraya tırmandım ve orasını oydum, kestim.." manasında "جُبْتُ الْبِلَادَ جَوْبًا" denilir. **İbn Abbas** da şöyle der: "Onlar, beldeleri oyuyor, orada evler, kavimler ve istedikleri her türlü binayı yapıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Ve dağlardan evler oyuyorsunuz..."* (Şuarâ, 149) buyurmuştur." Dağları, kayaları, yumuşak taşları... yaratanların ilkinin **Semûd** kavmi olduğu ve bunların, bin yedi yüz şehir yaptıkları ve bunların hepsinin de taştan olduğu ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hakk'ın "بِالْوَادِ" ifâdesine gelince, **Mukâtil** buna, "o beldelerin vadilerinde..." manasını vermiştir.

Kazıklı Firavun

Cenâb-ı Hakk'ın, وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ *"O kazıklar sahibi Firavun'a..."* ifâdesine gelince, bu hususta detaylı açıklamamız Sâd, 12 âyetinin tefsirinde geçmişti. Ama biz diyoruz ki, şu anda burada da şu izahlar yapılabilir:

1) Buna, "kazıklı" denmesinin sebebi, askerinin çokluğundan ve bir yere konakladıkları zaman kurdukları çadırdan ötürüdür.

2) **Firavun,** insanlara azap ediyor ve onları, ölünceye değin, kazıklara bağlıyordu.. **Ebû Hureyre**'den **Firavun**'un hanımı (**Asiye**) için dört kazık

diktirip, onu, bu kazıklara bağladığı, göğsüne büyük bir taş koydurduğu ve onu, güneşe doğru çevirdiği; hanımının da başını semaya doğru kaldırarak, *"Ey Rabbim, benim için katında cennette bir ev yap..."* (Tahrim, 11) dediği, Allahu Teâlâ'nın da, onun cennetteki evini, köşkünü geniş tuttuğunu; kadının da oradaki evini gördüğü rivâyet edilmiştir.

3) Bu ifade, "melikleri, adamları, maiyyeti bulunan..." manasındadır. Nitekim bir şair فِى ظِلِّ مَلِكٍ رَاسِخِ الْاَوْتَادِ *"Adamları her tarafa kök salmış bir kralın himayesinde..."* demektedir.

4) **Katâde**'nin **Saîd ibn Cübeyr**'den, onun da **İbn Abbas**'tan rivâyetine göre **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bu kazıklar, adamlarının, altında, **Firavun** için oyunlar oynadıkları tribünlerdir **(melâib)**."

Bil ki, âyetin bu ifadesi, bütün bu manalara muhtemeldir. Böylece, Allahu Teâlâ, Resûlü'ne, bütün bunların, kendisiyle kuvvetin ve gücün sağlandığı şeyler nev'inden olduğunu, gücün kuvvetin ve çokluğun ise, büyük bir belanın o topluluğun başına gelmesine mani olamadığını beyan etmişti.

İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, اَلَّذِينَ طَغَوْا فِى الْبِلَادِ *"Bütün bunlar, memleketlerde azgınlık yapanlardı..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu zamirin, hemen peşinden gelen bir ifade olduğu için, sadece **Firavun**'a râci olan bir zamir olması muhtemel olduğu gibi, bahsi geçenlerin tümüne râci bir zamir olması da muhtemeldir. Ki, doğruya en yakın olan da budur.

İKİNCİ MESELE

Bu ifadenin i'rabı hususunda yapılan izahların en güzelinin, bu ifadenin, zemm üzere mahallen mansub olduğunu söyleyen görüştür. Bu ifadenin, "هُمُ الَّذِينَ طَغَوْا" takdirinde olmak üzere, haber olarak merfu olması da mümkün olduğu gibi, **Âd, Semûd** ve **Firavun** gibi kelimelerin sıfatı olmasına binaen de, mahallen mecrur olması da muhtemeldir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"طَغَوْا فِى الْبِلَادِ" ifadesinin manası, "günahlara daldılar, Allah'ın peygamberlerine ve mü'minlere karşı zorbalık yapmaya başladılar" demektir.

Daha sonra, Allahu Teâlâ, bunların tuğyanlarını فَاَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ *"Binâenaleyh, oralarda fesadı çoğaltmışlardı"* ifadesiyle tefsir etmiştir. Burada geçen

fesat kelimesi, salah'ın zıddıdır. Binâenaleyh, "salâh" kavramının, bütün iyilik çeşitlerini içine alan bir kelime olması gibi, "fesat" kelimesi de, bütün günahları içine alan bir lafızdır. O halde, Allah'ın emrinin dışında hareket edip, Allah'ın kulları hakkında zulüm ile hükmeden herkes müfsittir.

Suçlulara Azap Kamçısı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ *"Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azap kamçısı yağdırdı"* buyurmuştur. Bil ki Arapçada, صَبَّا عَلَيْهِ السَّوْطِ وَغَشَّاهُ وَمَنَعَهُ "üzerine kamçı yağdırdı, onu kamçıyla bürüdü sardı.." gibi ifadeler kullanılır. Burada, "kamçı" kelimesinin zikredilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada iken onların başına getirdiği bu denli büyük azapların, âhirette bunlar için hazırlamış olduklarına kıyasla, kendisiyle işkence olunacağı diğer şeylere kıyasla bir kamçı gibi olduğuna bir işarettir. **Kâdî** de şöyle der: Cenâb-ı Hak bu azabı, dövülen kimsenin üzerine, art arda yağdırılan, derken onu helak eden, kamçı yağdırılmasına benzetmiştir. **Hasan el-Basrî** de, bu âyeti okuduğu zaman, "Allah katında pek çok kamçılar vardır, ama onları, bunlardan birisiyle muaheze, etmiştir" dermiş.

Cezaya Mühlet Yok mu?

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı (yer) üstünde hiçbir canlı mahluk bırakmazdı..."* (Nahl, 61) âyeti, o azabın, âhirete ertelenmesini gerektirmiyor mu? Şu halde bu iki âyetin arası nasıl telif edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu âyet, cezanın tamamının (eksiksiz bir şekilde uygulanışının), âhirete tehir edilmesini anlatıyor. Halbuki, dünyada meydana gelen ise, onun ufacık bir parçası ve onun mukaddemlerindendir.

Allah'ın Gözetlemesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ *"Çünkü Rabbin şüphesiz ki gözlemededir"* buyurmuştur ki, bunun tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın, "كَانَتْ مِرْصَادًا" (Nebe, 21) âyetinin tefsirinde geçmiştir. Yine de biz diyoruz ki, "اَلْمِرْصَادِ" gözetleyen kimsenin, "gözetleme yaptığı yer" anlamında, "مِفْعَالٌ" kalıbında, رَصَدَهُ "onu gözledi" kökünden bir kelimedir ve bu tıpkı, "مِيقَاتٌ" kelimesinin "وَقَتَهُ" "Ona vakit biçti" kelimesinden gelmesi gibidir. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, asi kimselere, ceza vermek için beklediğini ve bu kimselerin, onun elinden kurtulamayacaklarını bildiren teşbihi bir ifadedir. Bir Arap'a, "Rabbin nerede?" denilmiş de, o da, بِالْمِرْصَادِ "Mirsâd'da.. Gözetlemede..." diye cevap vermiştir. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **Hasan el-Basrî,** "İnsanoğlunun amellerini gözetliyor" manasını verirken,

b) **Ferrâ,** "Dönüş ancak O'nadır" manasını vermiştir ki, bu iki izah, mü'min ve kâfir herkese şamil olan bir izahtır.

Bazı müfessirler de, bu âyeti, "Kâfirler yahut da asi kimselerin vaîdi ile ilgili âyet" olarak görmüşlerdir. Birincisine gelince, meselâ **Zeccâc** bu ifadeye, "O kendisini inkâr eden ve taatinden yüz çeviren kimseleri azap ile gözetliyor" manasını vermiştir. İkincisine gelince, **Dahhâk** da, "O, zulüm ve isyan ehlini gözetliyor" manasını vermiştir ki, bu izahlar, birbirine yakın izahlardır.

Nimet ve Mahrumiyet

فَاَمَّا الْاِنْسَانُ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ فَاَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّيٓ اَكْرَمَنِ ﴿١٥﴾ وَاَمَّآ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّيٓ اَهَانَنِ ﴿١٦﴾

"Ama insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de, kendisine keremiyle muamele eder, ona nimetler verirse, "Rabbim beni şerefli kıldı" der! Fakat, ne vakit de, onu, denemek üzere rızkını daraltırsa, şimdi de, "Rabbim bana ihanet etti" der!" (Fecr, 15-16).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ama insan..."* ifadesi, az önceki, *"Çünkü Rabbin şüphesiz ki gözetlemededir"* âyetiyle ilgili olup, buna göre âdeta, "Allahu Teâlâ, âhirette gözetlemededir. Dolayısıyla O, ancak âhiret günü için çaba sarf edilmesini ister. Ama insana gelince, onu, dünyasından, dünyevi lezzet ve hazlardan başka bir şey ilgilendirmez. Şimdi, eğer dünyada rahata kavuşur, bunu elde ederse, "Rabbim bana lütfetti" der; eğer böyle bir rahata ulaşmazsa, "Rabbim bana ihanet etti" der" denilmek istenmiştir. Ki, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin sıfatı hakkında *"Onlar bu dünya hayatından (yalnız) bir dış (yüz)ü bilirler. Âhiretten ise onlar gafillerin tâ kendileridir"* (Rûm, 7) ve *"İnsanlardan kimi de, (dininin) yalnız bir taraf(ın)dan (tutup) ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, ona yapışır. Eğer fitne isabet ederse yüz üstü geri döner"* (Hacc, 11) âyetleridir.

Böylesi bir duygu şu bakımlardan yanlıştır:

a) Âhiretteki saadet (mutluluk), şekavete (mutsuzluğa) nispetle, dünyanın saadet ve şekaveti, denizdeki bir katre, damla gibidir. Şimdi, dünyada iken nimetlere gark olmuş olan bir kimse, şâyet âhirette şaki olacaksa, bu nimet, saadet değildir. Dünyada iken, fakr u zaruret içinde bulunan, acı çeken kimse, şâyet âhirette mutlu olacaksa, bu da bir mutsuzluk ve bedbahtlık değildir. Çünkü, dünyada iken nimetler içinde yüzen kimsenin, kendisi hakkında, saadet ve keramet ile hükmetmesi uygun olmayacağı gibi, dünyada iken, acı çeken, fakr u zaruretten kıvranan bir kimsenin de kendisi hakkında şekavetle, hor ve hakir kılınmış olmakla hüküm vermesi uygun değildir.

b) Dünyada iken bazı kimselerin nimet içinde, bazı kimselerin de acılar içinde olması, onların bunu hak ettiklerine delalet etmez. Çünkü Allahu Teâlâ, çoğu kez, asi ve kâfir kimselerin rızkını daha bol vermiştir. Bu, Allah'ın ya, istediğini yapıp dilediğine hükmetmesinden, yahut "maslahat"a hükmetmiş olmasından, yahut da "istidrâc-mehil, süre tanıma" ve "mekr"den dolayı böyle olmuştur. Bazen de, dünyada iken, bahsettiklerimizin aksi bir durumdan dolayı, sıddîk, mü'min ve Müslüman kimselerin rızkını dar tutmuştur. Binâenaleyh, kulun, bunun bir cezalandırma olduğu zannına düşmesi uygun düşmez.

c) Dünyada iken, nimetler içinde yüzen kimsenin, akıbetinin ne olacağından gaflet etmemesi gerekir. Çünkü işler, neticelerine göre değer taşırlar. Fakir ve muhtaç olan kimselerin de, Allah'ın, kendisi üzerinde, beden, akıl sağlığı; din ve hadsiz hesapsız afet ve acıları bertaraf etmesi gibi nimetlerinin bulunduğundan gaflet etmemesi, dolayısıyla da, kendisi hakkında mutlak manada hor ve hakir kılındığına dair hükmetmemesi gerekir.

d) Nefis, bu maddi şeylere alışmaktadır. Binâenaleyh, arzu edilen bu şeyler gerçekleşince, nefsin bunlardan kopması, bunlara dalmaması güçleşir. Ama, insan için, bu maddi şeylerden herhangi birisi gerçekleşmediği zaman, ister istemez, Allah'a yönelir, Allah'a kullukla meşgul olur. Binâenaleyh, dünyalık elde etmek, Allah'tan mahrum kalmaya bir sebeptir. Bu sebeple, en büyük saadeti elde etmeye götüren sebeplerin en büyüğü bu, yani dünyalık elde etmeme olmasına rağmen, daha nasıl, dünyayı elde edemediği zaman, kişinin, mutsuzluğuna, ihanete uğradığına ve şekavete hükmetmemesi caiz olur?!

e) Aşırı derecede alışkanlık peyda etmek, muhabbetin pekişmesine; muhabbetin pekişmesi de, ayrılık esnasında elem ve acının pekişmesine sebeptir. Binâenaleyh, bu demektir ki, ileri derecede dünyalık elde eden herkesin, dünyada olan muhabbeti hem sürekli; hem de ileri derecede olur. Böylece de ölüm esnasında, dünyayı terk ederken, duyacağı acı ve sızı, ileri derecede olur. O halde bu demektir ki, dünyanın lezzetlerini elde etmek, öldükten sonra, ileri derecede duyulacak bir acıya; dünyalığın elde edilmemesi (dünyalığa teslim olmama) ise, öldükten sonra ileri derece bir mutluluğa sebeptir. O halde daha nasıl, "Dünyalık elde etmek bir saadet; elde etmemenin ise bir şekavet olduğu..." söylenebilir.

Bil ki, bu izahlar ancak, ister maddî isterse manevi olsun, öldükten sonra dirilmenin olabileceğini söyleyenlere göre doğru izahlardır. Ama, her halükarda, bütün yönleriyle öldükten sonra dirilmeyi inkâr edene göreyse, bu izahların hiçbiri doğru değildir. Tam aksine bu kimsenin, dünyalık elde etmenin, mutluluğun ta kendisi; elde edememenin ise mutsuzluğun ta kendisi olduğuna hükmetmesi gerekir.

Ancak ne var ki burada, bir diğer incelik de şudur: İleri derecede dünyalık elde etmek çoğu kez, öldürmenin, yağmalamanın bir sebebidir. Mahrum oluş ise çoğu kez, güven halinin devamına sebeptir. Böyle olması halinde de, öldükten sonra dirilmeyi her yönden inkâr eden kimsenin, yine de dünyalık elde eden kimsenin, saadet içinde olduğuna; elde edemeyenin ise, hor-hakir olduğuna hükmetmemesi gerekir. Çünkü bu kimse, bundan sonra zaman zaman durumun tersine döndüğünü görmekte ve müşahede etmektedir. Âyetle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:

Âyetle İlgili Altı Soru

İnsandan Burada Maksat

Birinci soru: Âyette geçen "insan" sözüyle belli bir şahıs mı, yoksa insan cinsi mi kastedilmiştir?

Cevap: Bu hususta iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla belli bir şahıs kastedilmiştir. Bu cümleden olarak, **İbn Abbas**'tan, bununla, **Utbe İbn Rebîa** ile, **Ebû Huzeyfe İbnu'l-Mugîre**'nin kastedildiği rivâyet edilirken, **Kelbî,** bunun, **Ubeyy İbn Halef** olduğunu söylemiştir. **Mukâtil** de, bu âyetin **Ümeyye İbn Halef** hakkında olduğunu söylemiştir.

b) Bununla, bu sıfatı taşıyan herkes kastedilmiş olup, bu da, ceza gününü inkâr eden kâfirdir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, ne diye rızkın bolluğunu ve darlığını, bir "imtihan, ibtilâ" diye adlandırmıştır?

Cevap: Çünkü, bu iki halden her biri, kul için bir imtihandır. Binâenaleyh, rızkı bolca verilen kimsenin durumu, şükrediyor mu yoksa küfrediyor mu diye sınamadan geçirilmiştir; rızkı daraltılan kimsenin durumu da, sabrediyor mu, yoksa feryad u figan mı ediyor diye, sınamadan geçirilmiştir. Binâenaleyh, her ikisinde de hikmet, tek ve aynı olup, bu yönüyle bu ifade, *"Biz sizi, imtihan etmek üzere, hayır ve şer ile sınıyoruz..."* (Enbiyâ, 35) âyeti gibi olmuş olur.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, "فَأَكْرَمَهُ" buyurunca, O'nun ona ikram ettiği ve bunu yaptığı anlaşılmaktadır. Ama daha sonra Cenâb-ı Hak, insanın, "Rabbim bana ikram etti" dediğini nakledince, böyle demesinden dolayı (sanki) insanı kınamış oluyor... Binâenaleyh, bu iki durumun arası nasıl telif edilebilir?

Cevap: "İnkârı ifade eden kelimenin, yani "كَلَّا" ifâdesinin Cenâb-ı Hakk'ın sadece, "Rabbim bana ihanet etti" ifadesiyle ilgili bir ifade olduğu niçin söylenemesin? Biz, bu ifadenin, her ikisiyle birden alakalı bir ifade olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu konuda şu üç izah yapılabilir:

a) O, bu ikramda, bir hak edişin olduğuna inanmaktadır.

b) Allah'ın nimetleri mal-mülk elde etmezden önce de mevcut olup, bunlar, beden ve akıl selameti ile, din nimetidir. Binâenaleyh, bu kimse, ancak mal mülk elde ettiğinde nimetleri itiraf edince, biz, onun bu itirafından gaye ve maksadının, Allah'ın nimetlerine şükretme değil, tam aksine, elde ettiği dünyalık mal ve çoluk-çocuk ile laflanma, onlarla övünme olduğunu anlamış bulunuyoruz.

c) Kişinin, dünya nimetleriyle laflanması ve âhiret nimetlerinden yüz çevirmesi, bu kimsenin, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiğini göstermektedir. Bu sebeple de hiç şüphesiz, Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği şöylesi bir zemme müstahak olmuştur: Çünkü Cenâb-ı Hak bu kimseler hakkında da, *"O nefsine zulümde berdevam olarak bağına girdi, dedi ki: "Bunun ebediyete kadar helak olacağını zannetmiyorum. Kıyametin de kopacağını sanmıyorum. (Ama, senin iddiana göre) eğer ben Rabbime döndürülüp götürülürsem, andolsun, bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum. Arkadaşı, ona*

cevap vererek dedi ki: "Seni evvela bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp, seni tekrar bir adam seviyesine getiren Allah'ı inkâr mı ettin?!" (Kehf, 35-37) buyurmuştur.

Dördüncü soru: Cenâb-ı Hak, birinci bölümde, "فَاَمَّا الْاِنْسَانُ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ فَاَكْرَمَهُ"; ikinci bölümde de, "وَاَمَّا اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ" buyurmuş; peki niçin, bunlardan birincisini fâ ile, ikincisini de vâv ile ifade etmiştir?

Cevap: Allah'ın rahmeti, gazabından önce gelir. Binâenaleyh, nimetlerle imtihan etmesi, elem ve kederler yağdırmak suretiyle imtihan etmesinden öncedir. O halde, fâ, bu kısmın çokça olacağına; ikinci kısmın ise, az olacağına delalet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız..."* (Nahl, 18) buyurmuştur.

Beşinci soru: Cenâb-ı Hak birinci kısımda, "فَاَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّى اَكْرَمَنِ" buyurunca, ikinci kısımda da, "فَاَهَانَهُ فَيَقُولُ رَبِّى اَهَانَنِ" demesi gerekirdi. Ancak ne var ki, O, böyle buyurmamıştır. Niçin?

Cevap: Çünkü insan, "اَكْرَمَنِى" demesinde, doğru söylemektedir. Ama, اَهَانَنِ "bana ihanet etti" demesinde doğru söylememektedir. Çünkü insan, az miktarda bir dünyalık elde etmenin bir ihanet olduğunu sanmaktadır. Halbuki bu, bir cehalettir, yanlış bir inançtır. Öyleyse nasıl olur da, Cenâb-ı Hak, bu فَأَهَانَهُ (yani "Rabbi ona ihanet etti") sözü ondan nakleder?

Altıncı soru: Cenâb-ı Hakk'ın "فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ" ifadesi de ne demektir?

Cevap: Bu, insana yetecek kadar rızık vermek suretiyle, onun rızkını dar tutması demektir. Bu kelime, aynı manada olmak üzere şeddeli ve şeddesiz olarak "قَدَرَ - قَدَّرَ" şeklinde okunduğu gibi, "derc" halinde kesre ile yetinmek suretiyle, yâ'yı terk eden kimselere göre, vakf yapılması halinde, nûn'un sükunu ile, "اَكْرَمَنْ" ve "اَهَانَنْ" şeklinde okunurlar.

Yetim ve Yoksul İçin Çalışma

كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ ﴿١٧﴾ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿١٨﴾
وَتَاْكُلُونَ التُّرَاثَ اَكْلًا لَمًّا ﴿١٩﴾ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢٠﴾

"Hayır. Siz bilakis yetime iyilik etmezsiniz. Yoksula yedirmek için birbirinizi teşvik etmezsiniz Mirası helal, haram demeyip alabildiğinize yersiniz. Malı pek çok seversiniz..." (Fecr, 17-20).

Bil ki, Allahu Teâlâ, onların o şüphelerini nakledince, كَلَّا "Hayır" buyurmuştur. Ki bu, insanı, söylediği sözden vazgeçmeye davet eden bir ifadedir. **İbn Abbas**, âyetteki mananın "Benim nezdimde kerim olduğu için onu zenginlikle; yine benim nezdimde hor ve hakir olduğu için berikini de fakirlikle imtihan etmiş değilim..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Tam aksine bu, ya Ehl-i sünnet açısından, sırf kaza, kader, meşiet ve herhangi bir sebebe bağlanmaktan uzak bir hükümden dolayıdır; yahut da, **Mu'tezile**'ye göre, sadece Cenâb-ı Hakk'ın bilebileceği gizli bir maslahattan dolayıdır. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah kâfirin rızkını bolca verir, ama bu, kâfir O'nun nezdinde kerim olduğu için değil; mü'minin rızkını da kıt verir, ama bu da, mü'min O'nun nezdinde hor ve hakir olduğu için değil...

Cenâb-ı Hak, onların o şüphelerini nakledince, âdeta, "Tam aksine onların bu sözden daha şerli fiilleri vardır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, onlara mal çokluğu ile ikramda bulunup, fakat buna mukabil onların, o maldan, yetime yapmaları gereken ikramı yapmamalarıdır" buyurarak, *"Hayır. Siz bilakis yetime iyilik etmezsiniz"* demiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Farklı Kıraatler**

Ebû Amr, "لَا تُكْرِمُونَ" fiilini, hem de bundan sonra gelen fiilleri yâ ile okumuştur. Bu böyledir, zira önce "insan"dan bahsedilip, bu insan sözüyle de cins ve kesret kastedilince, insan da, gaib lafzı üzere olan bir lafız olunca, "يُحِبُّونَ" ve "يُكْرِمُونَ" gibi kelimeleri de, buna hamlederek yâ ile okumuştur. Ama, bu fiilleri tâ ile, "تُكْرِمُونَ، تَأْكُلُونَ، تَحَاضُّونَ" ve "تُحِبُّونَ" şeklinde tâ ile okuyanlara gelince, kelamın takdiri, "Ey Muhammed, onlara şöyle şöyle söyle..." şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE:

Mukâtil şöyle der: **Kudame İbn Maz'un, Umeyye İbn Halef**'in evinde, bir yetim idi. Dolayısıyla Ümeyye onun hakkını vermiyor, onun hakkını yiyordu.

Yetime İkram Etmeme Ne Demektir?

Bil ki, yetime ikramı terk etme, birkaç şekildedir:

a) Ona iyi davranmamak. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksulu yedirmek için birbirinizi teşvik etmezsiniz"* ifadesiyle buna işaret edilmektedir.

b) Onu, mirastaki belli ve kesin hakkından men etmek ve malını yemek... Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mirası, helal haram demeyip alabildiğine yersiniz..."* âyetiyle buna işaret edilmektedir.

c) Elinden malını almak... Cenâb-ı Hakk'ın, *"Malı pek çok seversiniz..."* âyetiyle de buna işaret edilmiştir. Yani, "Yetimlerin mallarını alır, onu, kendi malına katarsınız..." demektir.

Yoksul İçin Çalışma

Cenâb-ı Hakk'ın "وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ" ifâdesine gelince, **Mukâtil,** bunun manasının, "Hiçbir yoksulu yedirmezsiniz" şeklinde olduğunu, buna göre genel mananın, *"O, yüce Allah'a inanmıyor, yoksulu yedirmeye de teşvik etmiyordu..."* (Hâkka, 34) âyetinde de olduğu gibi, "Sizler, onu yedirmeyi emretmiyorsunuz" şeklinde olur. Bu ifadeyi "تَحَاضُّونَ" şeklinde okuyan kimse, bu okuyuşuyla "تَتَحَاضُّونَ" sîgasını kastetmiştir ki, burada "تَتَفَاعَلُونَ" veznînin bir tâ'sı düşmüştür. Yani, "Birbirinizi teşvik etmiyorsunuz" demektir. **İbn Mes'ûd**'un kıraatinde ise, kelime, "اَلْمُحَاضَّةُ" mastarından olmak üzere, tâ'nın dammesiyle "وَلَا تُحَاضُّونَ" şeklinde okunmaktadır.

Haram Mirasa Aldırmama

Cenâb-ı Hakk'ın, وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ اَكْلًا لَمًّا *"Mirası, helal haram demeyip alabildiğine yersiniz..."* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Dil âlimleri, "التُّرَاثُ" kelimesinin aslının, "اَلْوُرَاثُ" olduğunu, buradaki dammeli vâv'ın tâ'ya çevrildiğini, bunun tıpkı, "وَاجَهَ" fiilinden olan "اَلْوُجَاهُ" kelimesinin, "التُّجَاهُ" şeklinde kalbolması gibi olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

el-Leys, "**el-lemm**" kelimesinin, "yoğun topluluk, yığın" anlamına geldiğini, "kalabalık alay" anlamına gelen "كَتِيبَةٌ مَلْمُومَةٌ" ifadesiyle, "çok sert taş" anlamına gelen "حَجَرٌ مَلْمُوحٌ" ifadelerinin bu manayı taşıdığını söylemiştir. Nitekim tirit yiyen kimse de, onu bir araya toplar, derken onu bir lokma haline getirir ve sonra da onu yer ki, bu durum "لَمَمْتُ مَا عَلَى الْخِوَانِ" deyimi ile anlatılır. Yani, "onda bulunanı derip toplayıp, lokma halin getirerek yedim..." demektir.

İmdi, "**el-lemmu**" kelimesinin lügavi manası, toplamaktır. İfadenin tefsirine gelince, bu hususta birkaç vecih vardır:

1) **Vahidî** şöyle demiştir: "MüfessirLer, Cenâb-ı Hakk'ın "اَكْلًا لَمًّا" ifâdesi hakkında, "çok, fazla bir yiyişle..." yorumunu yapmışlardır." Ne var ki bu, kelime manası yönünden bir hal yolu olup, tefsir değildir. Bunun tefsirine gelince, "**lemmu**" kelimesi bir mastar olup, "yeme" fiilinin sıfatı kılınmıştır. Bununla murat edilense, ism-i fâil manasıdır. Yani, "Derip toplayan, yemek suretiyle onun tamamını tüketebilecek olan bir acıkmış kimse gibi..." demektir.

Zeccâc şunu söylemiştir: "Onlar, yetimlerin mallarını hem israf ederek hem de kendi mallarına katarak yiyorlardı. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Mirası, helal haram demeyip alabildiğine yersiniz.."* buyurmuştur. Yani, "Yetimlerin mirasını alabildiğine yer, hepsini kendi elinizde toplarsınız" demektir."

Hasan el-Basrî de "Onlar, hem yetimlerin paylarını yiyorlardı, hem de, onların sahiplerinin (veli, vasî) mallarını. Böylece, başkalarının paylarını kendi paylarına katıyorlardı" demiştir.

2) Meyyitten geriye kalan malın bir kısmı helaldir, bir kısmı şüphelidir, bir kısmı ise haramdır. Varis ise tamamını toplar. Yani, onu birbirine katar, hepsini alır ve yer.

3) **Keşşâf** sahibi şöyle demiştir: "Bu âyetteki kınamanın, kolay bir yoldan, alın teri dökmeksizin mal elde edip de, onu harcamada israf eden, saçıp savurarak onu yiyen; böylece de, tıpkı batıl olup giden mirasçıların yaptığı gibi, şüpheli yiyecek, içecek ve haz vesilelerini birbirine katan varise müteveccih olması caizdir."

Dünya Malına Perestiş

Cenâb-ı Hakk'ın, وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا *"Malı pek çok seversiniz"* âyetine gelince, bil ki, "**cemm**" kelimesi de, "çokluk, kesret" manasına gelir. Nitekim Arapçada, جَمَّ الشَّيْءُ - يَجُمُّ - جُمُومًا "Şey çok oldu - çok olur - çok olmak" ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade hem mal, hem de başka şeyler hakkında kullanılır. Meselâ, "شَيْءٌ جَمِيمٌ وَجَامٌّ" denilebilir. **Ebû Amr** da "جَمَّ - يَجُمُّ" kelimesinin çoğalmak..." anlamına geldiğini ifade etmiştir. Buna göre mana, "Onlar (sizler) malı çok mu çok, aşırı severler..." şeklinde olup, Cenâb-ı Hak böylece, onların sadece dünyaya hırs ve tamah gösterdiklerini, âhiret işinden ise yüz çevirdiklerini beyan etmiştir.

Kıyamet Manzaraları

كَلَّآ إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢١﴾ وَجَآءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٢﴾
وَجِيٓءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ وَأَنَّىٰ لَهُ الذِّكْرَىٰ ﴿٢٣﴾

"Hayır, asla... yer parça parça dağıtıldığı zaman, Rabbin (in emri) geldiği, melekler de saf saf (indiği zaman), ki o gün cehennem de getirilmiştir, insan o gün (her şeyi) hatırlayacak. Fakat hatırlamadan ona ne (fayda)!" (Fecr, 21-23).

Âyetler Arası Münasebet

Bil ki, buradaki "كَلَّا" kelimesi onları bu işten men etmek için olup, onların fiillerini yadırgamayı dile getirmektedir. Yani, "Dünyaya ihtirasla yönelmek, bütün çaba ve gayreti ona hasretmek, sadece ona güvenip, ondan bir ölçü ile almayı terk ederek, helal olsun haram olsun dünyalıktan yana ne varsa toplamak; öte yandan da, hesap ve cezanın da olmayacağını vehmetmek gibi kusurlarda durumun bu şekilde olması hiç de uygun değildir. Zira, hali böyle olan kimse, nedametin kendisine fayda vermediği zaman nadim olur; "ömrümü ah keşke, sâlih ameller ve ölçülü dünya malı ile Allah'a yaklaşmak uğrunda tüketseydim ya!.." diye temennide bulunur" demektir.

Sonra da Cenâb-ı Hak, şu üç sıfatla nitelenen gün geldiği zaman, bu temenni ile nedametin meydana geleceğini beyan etmiştir.

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, *"yer parça parça dağıtıldığı zaman"* âyetinin beyan ettiği husus. **Halil** şöyle demiştir: "الدَّكُّ" kelimesi, "duvarı, dağı kırmak.." anlamına gelir. Bu kökten gelen "الدَّكْدَاكُ" kelimesi de, "yurt edinilmiş, sert kum tepesi..." anlamındadır. Aynı şekilde, yere basması sert ve ağır olan adama da, "رَجُلٌ مُدِكٌّ" denilir." **Müberred** de şöyle demiştir: "الدَّكُّ" kelimesi, yüksek olan şeyi, yayarak alçaltmaktır. Devenin hörgücü de sırtında yayıldığı zaman, "اِنْدَكَّ سِنَامُ الْبَعِيرِ" denilir. Böylece olan deve için de, "نَاقَةٌ دَكَّاءُ" denilir. Döşemesi ve yaygısı düz olduğu için de, satış yerine, **"ed-dükkân"** denilir." Buna, **Halil**'in açıklamasına göre **"dokk"** kelimesinin manası, yer sarsıldığı zaman, onun üzerinde bulunan dağları, ağaçları,

her şeyi kırmak ve onun üzerinde hiçbir şey bırakmamaktır. **Müberred**'in açıklamasına göreyse, bu âyetin manası şudur: "Yeryüzü, dümdüz döşeme gibi olacak, üzerindeki evler, köşkler ve diğer yapılar yıkılacak, âdeta, dümdüz ve cascavlak bir sahraya dönüşecek.." Bu, aynı zamanda, **İbn Abbas**'ın, "Kıyamet gününde yeryüzü yayılıp uzatılır" şeklinde açıklamasının da manasıdır.

Yer Engebelerinin Dümdüz Oluşu

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "دَكًّا دَكًّا" ifâdesindeki tekrarın manası şudur: "O, üst üste kırılacak, dökülecek." Bu senin tıpkı, "Onu, koru koru hesapladım, harf harf anladım..." demen gibidir. Yani, "Allah, onu, üst üste gelen darbelerle kıracak, o da, saçılmış zerrelere dönecek..." demektir. Bil ki bu kırıp dökmenin, kıyamet zelzelesinden sonra olması gerekir. Yeryüzü ise, art arda sarsılıp peş peşe hareket ettirildiğinde ise, üzerinde bulunan dağlar parçalanır, tepeler yok olur, boşluklar dolar, böylece yeryüzü dümdüz bir hale gelir. Bu, dünyanın bir enkaz haline geldiği zamandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ogün sarsan sarsar. Onu, peşinden gelen izler..."* (Nâziat, 6-7), *"Yer ve dağlar yerinden taşınıp da, bir çırpıda un-ufak edildiğinde..."* (Hâkka, 14) ve *"Yer, bir sarsılışla sarsıldığında; dağlar da hurdahaş edildiğinde..."* (Vâkıa, 4-5) buyurmuştur.

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا *"Rabinin emri geldiği, melekler de saf saf indiği zaman..."* âyetinin ifade ettiği husus.

Rabbin Gelişi Ne Demek?

Bil ki, aklî delil yoluyla, Allah hakkında "hareket" muhaldir. Çünkü, böyle olan her şey, cisimdir. Cismin ise, ezelî olması imkansızdır; bu sebeple, bu konuda te'vile gitmek gerekir. Bu da şöyle olur: Ben, "muzaf'ın hazfedilip, "muzafun ileyh"in onun yerine geçmesi kabilindendir. Sonra, bu "muzaf" nedir o halde? Bu hususta birkaç izah şekli mevcuttur:

1) Bu, "Rabbimin muhasebeye ve hesaba çekmeye dâir emri geldi..." demektir.

2) Bu, "Rabbimin önüne geçilemez gücü, kahrı geldi..." demektir. Nitekim, "جَاءَتْنَا بَنُوا اُمَيَّةَ" denilir ki, bu, "Onların kahrı ve gücü bize ulaştı..." demektir.

3) "Rabbimin yüce âyetleri geldi..." demektir. Çünkü bu, kıyamet gününde olur. Bu günde ise, en büyük ve en muazzam âyetler tezahür eder.

Böylece bunların gelmesi, o âyetleri tâzim ve tebcil etmek için âdeta, Allah'ın gelmesi gibi addedilmiştir.

4) "Rabbimin zuhuru geldi, vâki oldu..." demektir. Bu böyledir çünkü o günde marifetullah, Allah'ı bilme, zaruri olur. Bu da, O'nun tıpkı, mahluka zuhur edip, tecelli etmesi gibi olur. İşte bundan dolayı, "وَجَاءَ رَبُّكَ" denilmiştir. Yani, "Şüpheler zail oldu, şekler kalktı.." demektir.

5) Ben, Allah'ın âyetlerini, zuhur etmesinin bir temsili ve O'nun kahr ve gücünün alametlerinin beyanıdır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın bu konudaki durumu, bizzat kendisi geldiği hükümdarın bizzat gelişine benzetilmşitir. Zira, onun bizzat gelmesiyle ortaya çıkan heybet ve azamet, onun bütün askerlerinin gelmesiyle ortaya çıkacak olandan çok çok fazladır.

6) Buradaki Rab kelimesi Mürebbî anlamındadır. Muhtemelen bu da, bir melek olup, meleklerin en büyüğüdür ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i terbiye eden de O'dur. Böylece, "وَجَاءَ رَبُّكَ" ifadesinden kastedilen de, bu melektir.

Âyetteki, "وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا" ifadesinin manası, "Bütün semaların melekleri iner de, bütün ins ve cinleri kuşatarak, saf saf olurlar.." şeklindedir.

Üçüncü sıfat: Âyetteki وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ *"ki o gün, cehennem de getirilmiştir"* cümlesinin ifade ettiği husus olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Cehennem de azgınlara gösterilince..."* (Şuarâ, 91) âyetidir. Bir kısım müfessir şunu söylemiştir: "Cehennem kıyamet gününde, yetmiş bin tane gem ile gemlenerek getirilir ki, her gemin yanında da, onu sürükleyen yetmiş bin melek bulunur. Derken o, Arş'ın solundan akar da, melekler öylesine kaçışırlar ki... Şâyet bırakılsaydı, bütün oradakileri yakardı..." Kelamcılar şöyle demektedirler: Cehennemin yerinden ayrılmayacağı malumdur. O halde, âyetteki, "وَبُرِّزَتْ" (Şuarâ, 91) kelimesinin manası, "mahlukat onu görsün, kâfir de, kendisinin yerinin orası olduğunu anlasın diye... gözüktü..." şeklindedir.

Kıyamet Günü İnsan Bütün Amellerini Hatırlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ *"İnsan o gün (her şeyi) hatırlayacak..."* buyurmuştur. Bil ki, kelamın takdiri, "Yer parça parça olup, şöyle şöyle olduğu zaman, şu şu meydana geldiğinde, insan hatırlar" şeklindedir.

İnsanın hatırlamasının ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) "O, yapamadığı, kusurlu olduğu şeyleri hatırlar" demektir. Zira, insanın, dünyada iken, bütün gayret ve çabası, dünyalık elde etmekti. Daha sonra bu kimse, âhirette, bunun bir sapıklık ve dalalet olduğunu, kendisine (dünyada iken) düşenin, bütün himmet ve gayretini, âhireti elde etmek için sarf etmesi olduğunu anlar ve hatırlar.

2) يَتَذَكَّرُ "öğüt alır" demektir. Buna göre mana, "o, dünyada iken öğüt almıyordu. Ama, âhirete varınca, öğüt almaya başlar da, *"Ah keşke bir daha dünyaya döndürülsek de, Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak... (ne olur!)..."* (En'âm, 27) der.

3) Hatırlar, "yani tevbe eder" demek olup, bu mana, **Hasan el-Basrî**'den rivâyet edilmiştir.

Hatırlaması Fayda Vermez

Daha sonra da, Cenâb-ı Hak ona, *"Onun için düşünüp ibret almak nerede? Kendilerine açıklayan bir peygamber geldiği halde"* (Duhân, 13) demiştir.

Bil ki, âyetteki "يَتَذَكَّرُ" ifâdesiyle, O'nun, "وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰى" ifadesi arasında bir çelişki vardır. Binâenaleyh, burada bir muzaf'ın takdir edilmesi gerekir. Buna göre mana, "Onun için, o öğütten faydalanma nerede ki? Heyhat, bu imkansız!" şeklinde olur.

Bu âyete, şöylesi itikadî bir mesele râci olur, bize göre, tevbelerin kabulü, aklen Allah'a vacip değildir. **Mu'tezile** ise, bunun, aklen Allah'a vacip olduğunu söyler. Biz diyoruz ki, bizim görüşümüzün delili şu olur: Burada âyet, insanın, âhirette, dünyada iken yaptığı şeylerin kendisi için faydalı olmadığını; yapmadığı şeylerin ise daha faydalı olduğunu anlamış olduğuna delalet eder. O bunu anladığı an, mutlaka bundan dolayı pişmanlık duyması gerekir. Böyle bir pişmanlık husule gelince de, tevbe meydana gelmiş olur. Ama daha sonra, Allahu Teâlâ'nın, *"Fakat hatırlamadan ona ne (fayda)!"* ifadesi ile, bu tevbenin fayda vermediğini belirttiğini görmekteyiz. Böylece de, tevbenin kabulünün, aklen Allah'a vacip olmadığını anlamış oluyoruz.

İmdi, şâyet, "O günahkârlar, yaptıklarına, yaptıklarının kötü olması sebebiyle pişman olmuş değillerdir. Tam aksine, ilahi ceza terettüp ve tahakkuk ettiği için pişmanlık duymuşlardır. İşte bu sebeple de, hiç şüphesiz tevbe sahih olmamıştır" denilirse, biz deriz ki günahkârlar, çirkin olan şeylere nedamet duymanın, -bu nedametin faydalı olabilmesi için- mutlaka çirkin olması yüzünden olduğunu bildiklerine göre, pişman oluşlarının işte

bu yüzden olması gerekir. Bu durumda da, kabul olunmamasına rağmen, onlar sahih bir tevbe yapmış olabilirler. Böylece de bizim görüşümüz sahih ve doğru olmuş olur.

Keşke Âhiretim İçin Çalışsaydım

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu insanın dediğini açıklamak üzere şöyle buyurmuştur:

يَقُولُ يَا لَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِى ﴿٢٤﴾

"Ah, diyecek, keşke hayatım için önden sâlih ameller yapsaydım..." (Fecr, 24)

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetle ilgili olarak birkaç izah var:

1) Bu, "Keşke ben, bu sonsuz hayatım için sonlu dünya hayatımda iken bir şeyler yapmış olsaydım" demektir. Hak Teâlâ burada, *"hayatım için"* kelimesini kullanmış, "Şu hayat için" dememiştir. Çünkü bu, "Hayat, ancak âhiret yurdundaki hayattır" demektir. Çünkü Allah, *"Şüphesiz, âhiret yurdu, hayatın ta kendisidir"* (Ankebût, 64) buyurulmuştur.

2) Allahu Teâlâ kâfirler hakkında *"Ölüm ona her taraftan gelir, ama o ölemez"* (İbrahim, 17); *"Onun için cehennem vardır. O orada, ne ölür, ne de dirilir"* (Tâhâ, 74); *"En şaki olan ise ondan kaçınır. O, en büyük ateşe girecektir. Sonra orada ne ölür, ne de dirilir"* (A'lâ, 11-13) buyurmuştur. Şu halde bu âyet, cehennemliklerin âhirette sanki bir hayatları olmadığına delalet eder. Buna göre mana, "Keşke ben, dünyada ateşten kurtulmamı sağlayacak ameller yapmış olsaydım da, böylece âhirette hayata kavuşan kimselerden olsaydım" şeklinde olur.

3) Mana, "Keşke ben, dünyada yaşarken birtakım şeyler sunuverseydim" şeklindedir. Bu tıpkı, "Receb ayının onunda ona geldim" demen gibidir yani, "جِئْتُهُ لِعَشْرٍ لَيَالٍ خَلَوْنَ مِنْ رَجَبٍ" cümlesinde lâm vakit ifade ettiği gibi âyetteki "لِحَيَاتِى" deki lâm da zaman ifade eder.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile bu âyete dayanarak, insanların iradelerinin; kendi ellerinde olduğunu, işlerinin kasıt ve iradelerine bağlı olduğunu; taatten engellenmediklerini, isyana ve inkâra zorlanmadıklarını söylemiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Onların fiilleri, kendi niyet ve maksatlarına bağlıdır. Şimdi eğer bu niyet ve maksatları da bir başka niyete bağlı ise, bundan teselsül gerekir. Yok eğer bunlar tamamen Allah'ın iradesine bağlı ise, **Mu'tezilî** inanç batıl olur.

Allah'ın Verdiği Ceza

فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُعَذِّبُ عَذَابَهُۥٓ أَحَدٌ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُۥٓ أَحَدٌ ﴿٢٦﴾

"Artık o gün, O'nun azabı gibi hiç kimse azap edemez ve O'nun vurduğu bağ gibi de hiç kimse bağ vuramaz" (Fecr, 25-26).

Bu âyetle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Hemen hemen bütün kıraat imamları, buradaki fiilleri, ayne'l-fiilinin kesresi ile, "يُوثِقُ" ve "يُعَذِّبُ" şeklinde okumuşlardır. **Mukâtil** şöyle der: "Bunun manası, "İşte o gün, hiçbir mahluk, Allah'ın azap edişi gibi azap edemez ve O'nun bağ vuruşu gibi, bağ vuramaz" şeklindedir ki bu da, "Azap etme ve bağ vurmada, Allah'ın ulaştığı noktaya, mahlukattan hiç kimse ulaşamaz" demektir. **Ebû Ubeyde**, bu tefsirin zayıf olduğunu ileri sürerek şöyle der: "Çünkü kıyamet gününde Allah'tan başka azap eden yoktur. O halde daha nasıl, "Hiç kimse, Allah'ın azabı gibi, azap edemez" denilebilir. Bu itiraza şu bakımlardan cevap verilebilir:

a) Âyetin takdiri, "Dünyada iken hiç kimse, Allah'ın bu gün (âhirette) kâfire yaptığı azap gibi azap edemez ve dünyada iken hiç kimse, Allah'ın bu gün, kâfirin vurduğu bağ gibi bağ vuramaz" şeklinde olup, bu da, "şiddet ve kuvvet hususunda O'nun azabı ve bağ vuruşu gibi, hiçbir azap ve bağ vuruş olamaz" demektir.

b) Mana, "Kıyamet günü Allah'ın yapacağı azabı, hiç kimse üstlenemez, yani o gün emir O'nun emridir. Başkasının emri orada geçmez" şeklindedir.

c) **Ebû Ali el-Fârisî**'nin görüşüne göre, kelamın takdiri, "Hiçbir zebani (azap meleği), kâfirlerin çektiği azap gibi azapta bulunamaz" şeklindedir. Buna göre, âyetteki, *"onun azabı"* ifadesindeki "onun" zamiri, ayne'l-fiilin fethası ile, "وَلَا يُوثَقُ" ve "لَا يُعَذَّبُ" "Azap olunmaz - bağlanmaz" şeklinde okumuştur. **Ebû Ubeyde** bu kıraati tercih etmiştir. **Ebû Amr**'ın ömrünün sonlarına doğru bu kıraate döndüğü rivâyet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu iki fiili, fethalı okuduğu rivâyetini görmüştür. Bu durumda, fiillerin naib-i faili, "insan" olmuş olur.

Âyette bahsi geçen "insan"ın, **Ubeyy b. Halef** kâfiri olduğu söylenmiştir. **Kisâî**'nin kıraatine göre şu iki tefsir yapılabilir:

1) Küfürde ve fesatta en ileri noktaya vardığı için, hiç kimse o insan gibi azaplanmaz ve hiç kimseye buna vurulan zincir ve bukağılar vurulmaz.

2) "Hiçbir insan, kâfirin azabı gibi azaplanmaz." Bu manaya göre âyet, *"Hiç kimse, başkasının yükünü (günahını) çekmez"* (İsra, 15) âyeti gibi olmuş olur. **Vâhidî** bu tefsir ve görüşün, en uygun izah olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Her iki kıraate göre de, âyette geçen "**azab**", "**ta'zîb**" (azap etme) manasına, "**vesâk**" da, tıpkı "**atâ**" kelimesinin, şairin şu beytindeki "**i'tâ**" (verme) manasına gelişi gibi, "**îsâk**" (bağlama) manasınadır.

أَكُفْرًا بَعْدَ رَدِّ الْمَوْتِ عَنْ وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمِائَةَ الرِّتَاعَا

"Ölümü senden döndürdükten ve sana, bol bol otlayan yüz hayvan verdikten sonra nankörlük mü yapacaksın?!"

Nefs-i Mutmainne

يَآ اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ اِرْجِعِىٓ اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾

"Ey mutmain nefis, sen O'ndan razı, O senden razı olarak dön Rabbine" (Fecr, 27-28).

Bil ki Allahu Teâlâ, dünyaya meyledenlerin halini anlatınca, Kendisini tanıma ve kulluğu yerine getirme yolunu seçenlerin, halini anlamak için: *"Ey mutmain nefis..."* buyurmuştur ki, bununla ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* İnsanın İhbar Manasında Kullanılması**

Bu ifadenin takdiri, "Allah, mü'min kuluna, "Ey o ruh, ey o can..." demiştir" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ya, tıpkı **Hz. Musâ** (a.s) ile dünyada iken konuşması gibi, o kuluna bir ikram olsun diye, kuluyla bizzat konuşmasıdır, yahut da bir melek vasıtasıyla kuluna hitap etmesidir. **Kaffâl** şöyle der: "Her ne kadar bu hitap, zahiren bir emir ise de, mana bakımından bir haber cümlesi olup, takdiri, "Şüphesiz nefis mutmain olduğu zaman, Allah'a döner. Allah da ona, "Kullarım arasına, cennetime gir" der" şeklindedir." **Kaffâl** sözüne şöyle devam eder: "Emir cümlelerinin, haber cümlesi manasında kullanılmaları, Arap dilinde pek çoktur. Bu, mesela Arapların, "Utanmazsan, istediğini yap", yani, "o zaman istediğini yaparsın" şeklindeki sözleri gibidir."

***İKİNCİ MESELE:* İtminan Ne Demektir?**

"**İtminân**", "karar kılma - sebat etme" demektir. Bu karar kılışın nasıl olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Nefsin (ruhun), Hak ile iç içe yaşaması ve onu, hiçbir şek-şüphenin yenip, mahcup edememesi... Bu, *"Fakat kalbim mutmain olsun diye (bunu istiyorum)"* (Bakara, 260) âyetinden anlaşılan manadır.

b) Emin, kendisine güvenen nefis, hiçbir korku ve kederin kendisini rahatsız etmediği bir candır. Bu tefsiri, **Ubeyy b. Ka'b** (r.a)'ın "يَا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْاٰمِنَةُ الْمُطْمَئِنَّةُ" şeklindeki kıraati da destekler. Bu hususiyet, nefse bazen ölüm esnasında, *"Korkmayın, üzülmeyin. Cennetle müjdelenin (müjdeler olsun cennet sizin)"* (Fussilet, 30) hitabını duyduğu zaman; bazen de ba's (diriliş) esnasında ve hiç şüphesiz cennete girerken hasıl olur.

c) Aklın hakikatlerine de uygun bir tefsire göre şöyle diyebiliriz: Hem naklî, hem de aklî deliller, böylesi bir itminanın, ancak zikrullah ile meydana geleceğinde mutabıktırlar. Bu hususdaki naklî delil, *"Dikkat edin, ancak Allah'ın zikriyle kalpler mutmain olur"* (Ra'd, 28) âyetidir. Aklî delil ise, şu iki şekildedir:

1) Aklî kuvvet, sebepler zincirinde yükselmeye başladığında, her ne zaman zatı gereği "mümkin" bir sebebe varıp ulaştığında, akıl, bu sebebin başka bir sebebi olduğunu bilir, dolayısıyla burada durmaz, aksine her şeyden, daha üst şeye geçip tırmanmaya devam eder. Derken bu tırmanış, ihtiyaçların son bulduğu, zaruretlerin nihâyete erdiği, zatı gereği vacibü'l-vücûd olan o yüce varlığa varıp dayanır. Binâenaleyh ihtiyaçlar o yüce

varlığın katında sona erince, akıl da orada durur ve O'na yönelir ve artık O'ndan başkasına geçmez-yönelmez. Binâenaleyh akli kuvvet her ne zaman, mümkin varlıklardan birine dikkat etse ve ona yönelse, o şeyin yanında karar kılması imkansız olur. Fakat akıl, vacibü'l-vücûd'un celaline bakıp, her şeyin O'ndan olduğunu anladığında ise, bundan başkasına geçmesi imkansız olur. Böylece itminan'ın ancak vacibu'l-vücûd'un zikri ile elde edilebileceği sabit olur.

2) Kulun sınırsız ihtiyaçları vardır. Allah'ın dışındaki her şey, Allah'ın imdadı müstesna, bekası ve kuvveti sonlu şeylerdir. Sınırsız-sonsuz olan ise, sonlu ile kuşatılamaz. Binâenaleyh kulun sınırsız ihtiyaçları karşısında, itminânın-istikrarın olabilmesi için, ancak Allah'ın sonsuz kemalinin bulunması gerekir. Böylece marifetullahı, Allah'tan başka bir maksat ile tercih eden hiçbir kimsenin mutmain olamayacağı; onun nefsinin de, nefs-i mutmainne olamayacağı; ama marifetullah'ı, başka şey için değil, ancak O'nun için isteyenin nefsinin ise, "nefs-i mutmainne" olacağı sabit olur. Böyle olan herkesin ünsiyeti Allah Sübhanehû ve Teâlâ ile, arzusu, Allah'a yönelik; bekası yine Allah ile, sözü Allah ile beraber olmuş olur. İşte bu sebeple de böylesi canlara, dünyadan ayrılırken, *"Sen O'ndan razı, O, senden razı olarak dön Rabbine"* denilir. Bu, insanın, ancak ilahi tefekkür kuvveti açısından veya tecrid ve tefridde (yani insanlardan uzak, tek başına olmada) kamil olduğunda faydalanabileceği bir sözdür.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Nefsin Mahiyeti ve Mertebeleri**

Bil ki Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, mutlak "nefis"ten bahsederek, *"nefse ve onu düzenleyene..."* (Şems, 7); *"Sen nefsimdekini bilirsin, ama ben senin nefsindekini bilemem"* (Mâide, 116); *"Hiçbir nefis, göz aydınlığı olarak kendileri için (cennette) neler sakladığını bilmez"* (Secde, 17) buyurmuştur. Bazen "nefs"i, kötülükleri alabildiğine emreden bir şey olarak niteleyerek, *"Şüphesiz nefis, alabildiğine kötülüğü emreder"* (Yûsuf, 53) buyurduğu gibi; bazen de, "**Levvâme** (çok kınayan)" (Kıyame, 2) diye tavsif etmiştir. Bazen de, bu âyette olduğu gibi, "**mutmainne**" diye tavsif etmiştir.

Bil ki senin zatının ve hakikatinin, bizzat kendisi (nefsi) "Ben yaptım. Gördüm. Duydum. Öfkelendim. Arzu ettim. Hayal ettim. Hatırladım" gibi ifadelerinde kendisinden "Ben" diye bahsederek işaret ettiğin şeydir. Fakat bu işaretle kendisine işaret edilen şey, şu iki sebepten ötürü, şu gördüğümüz bünye değildir:

1) "Ben" demek suretiyle kendisine işaret ettiğin şey, bu belli bünye malum değil iken, bazen malum olabilir. Halbuki malum olan (bilinen), malum olmayandan başkadır.

2) Bu bünyenin cüzleri, her an değişmektedir. Halbuki "ben" diye işaret ettiğin şey, değişmemektedir. O halde, zarurî ve kesin olarak, benim yirmi yıl önce mevcut olan şey olduğunu biliyorum. Halbuki değişen, değişmeyenden başkadır. Binâenaleyh "nefis" (bazı), bu bünye değildir. Sen, "Birtakım kimseler, "Nefis, cisim değildir. Çünkü biz, uzayabilen, derinliği ve genişliği olan, belli bir yer tutan, bir hakikati bulunan bir maddeyi bilmediğimiz halde, "Ben" demek suretiyle ona işaret etmeyi düşünebiliyoruz. Halbuki malum olan, malum olmayandan başkadır" diyorlar" diyebilirsin. "**Nefis**" ile ilgili karşı görüşe verdiğimiz cevab, "**Lubâbu'l-İşârât**" adlı kitabımızda yer almaktadır.

Bazı kimseler de, "nefs"in, cismanî bir cevher, latif, saf, enasır-ı erbaadan meydana gelmiş kütlelere (maddelere) benzemekten uzak, nurani, semavi ve mahiyet itibariyle süfli (yerel) maddelerden farklı bir şey olduğunu söylemişlerdir. Binaenaleyh o cevher, bu kesif (maddi) bedene girdiğinde, beden can bulur. O bunu terk ettiğinde ise, beden ölür. Birinci takdire göre, "tedbir" ve "tedbiri terk etme" manasında, bu nefis, gelmekle, dönmekle tavsif edilebilir; ikinci takdire göre ise, gelme-dönme, hakiki manada olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Ruhun Ezelî Olduğu**

Eskilerden, nefsin ezelî ve ebedî olduğunu iddia edenler vardır. Bunlar, bu âyeti delil getirerek, "Bu, ancak iddiası bedenden önce de mevcut olan bir şeye söylenebilecek bir sözdür" demişlerdir.

Bil ki bu iddia, bu sözün ne zaman söylendiği meselesine dayanır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, ancak insan ölürken, söylenmiş bir hitaptır. Buna göre bu, ruhların bedenlerden önce (ezelî) olduğunu söyleyenlerin görüşünü kuvvetlendirir. Fakat ruhların (nefislerin), bedenlerden önce oluşundan, onların kadîm (ezelî) oldukları neticesi çıkmaz.

b) Bu hitap, öldükten sonra dirilişin gerçekleştiği ve kıyametin tahakkuk ettiği zamanla yapılmıştır. Buna göre mana, "Rabbin, yani Rabbin mükâfatlarına dön, kullarımın arasına, yani kendisinden çıktığın bedene gir" şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Mücessime, Hak Teâlâ'nın اِلٰى رَبِّكَ *"Rabbine"* ifâdesine tutunarak, buradaki "اِلٰى" harf-i cerrinin, inkıta-ı gaye (mesafenin sonu) için olduğunu belirterek, (Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda olduğunu iddia etmişlerdir). Ama, bunun cevabı âyet, "Rabbinin hükmüne, yahut Rabbinin mükâfatına, yahut da Rabbinin ihsanına dön" takdirindedir. Biraz önce bahsettiğimiz, aklî kaideye varıp dayanan hakiki cevab ise şöyledir: Aklî kuvvet, kendi aklî seyri içerisinde vâcibü'l-vücûd bir zata varıp dayanıncaya değin, bir mevcuttan başka bir mevcuda, bir sebepten diğer bir sebebe geçip durur. Böylece işte burada, gayeler-mesafeler son bulur, hareketler sona erer.

Âyetteki, "رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً" ifadesi, "verdiği mükâfatla sen O'ndan razısın; senin dünyada yaptığın amellerden ötürü de O senden razıdır" manasınadır. Bunun doğruluğunun delili, rivâyet edilen şu hususdur: "Rivâyet olunduğuna göre, bir adam Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bu âyetleri okumuş, bunun üzerine **Hz. Ebû Bekir** (r.a) "Ne kadar güzel" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) اَمَّا اَنَّ الْمَلَكَ سَيَقُولُهَا لَكَ *"Melek bu sözü sana da söyleyecektir"* buyurmuştur.

Hubeyb (r.a)'in Şehadeti

فَادْخُلِى فِى عِبَادِىۙ ﴿٢٩﴾ وَادْخُلِى جَنَّتِى ﴿٣٠﴾

"Haydi gir kullarımın içine, gir cennetime" (Fecr, 29-30).

Bu âyetle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, **Hz. Hamza b. Abdulmuttalib** (r.a) hakkında nazil olduğu ileri sürüldüğü gibi, Mekkeli müşriklerin çarmıha gerdiği **Hubeyb b. Adiyy** (r.a) hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. Mekkeliler, **Hubeyb**'i çarmıha gererken Medine'ye doğru çevirmişlerdi. Bunun üzerine **Hubeyb,** "Allahım, eğer katında iyi bir kul isem, yüzümü, senin beldene doğru çevir" dedi. Allahu Teâlâ da, onun yüzünü oraya, yani Mekke'ye (**Kâbe**'ye) doğru çevirdi. Artık hiç kimse onun yüzünü başka tarafa çeviremedi. Sen,

nazar-ı dikkate alınması gereken şeyin, sebeb-i nüzulün hususiliği değil, âyetin lafzının umumi manası olduğunu bilmektesin.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Gir kullarımın içine"* hitabı, "Mukarreb kullarımın içine gir" demek olup, bu kıymetli bir haldir. Çünkü yüce ve kutsi ruhlar, cilalı aynalar gibi olurlar. Bir kısmı bir kısmına eklendiğinde, bir araya getirildiklerinde, aralarında, cilalı aynaların birbirlerine karşı tutulmaları halinde ışığın birinden diğerine aksetmesiyle meydana gelen duruma benzer bir durum meydana gelir. Böylece de her birinde ayrı ayrı gözüken şey, hepsinde birden gözükür. Tümünde gözüken şey de, her birinde ayrı ayrı gözükmüş olur. Velhasıl bu bir araya gelme, saadetlerin tekamülüne ve ruhani derecelerin artıp büyümesine sebep olur ki işte bu mana, Hak Teâlâ'nın, *"Ama o, ashab-ı yemin'den ise... Sana ashab-ı yemin'den selam olsun"* (Vâkıa, 90-91) âyetinden kastedilen manadır ve bu ruhani mutluluğun ta kendisidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, *"gir cennetime"* demiştir ki bu da maddi mutluluğa işarettir. Ruhani cennet, saîdler hakkında, ölümden sonraya bırakılmayacağı için, Hak Teâlâ, فَادْخُلِي فِي عِبَادِي *"Haydi gir kullarımın içine"* buyurarak, bu ifadeyi tâ-i takibiyye ile getirmiştir. Maddi cennetleri elde etmek ise, ancak büyük kıyametin kopmasından sonra söz konusu olunca, "وَادْخُلِي جَنَّتِي" buyurarak, bu ifâdeyi fâ ile değil, vav ile getirmiştir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir, salat u selâm efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

BELED SÛRESİ

Bu sûre, yirmi âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kutlu Belde

لَآ أُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِ ﴿١﴾ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ ﴿٢﴾ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ ﴿٣﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ ﴿٤﴾

"Şu beldeye yemin ederim. Sen bu beldeye helal iken, babaya da evlada da yemin ederim ki, biz insanı andolsun meşakkat içinde yarattık" (Beled, 1-4).

Müfessirler, bahsedilen "belde"nin, Mekke olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bil ki Mekke'nin fazileti malumdur. Çünkü Allahu Teâlâ orasını, emin (emniyetli) bir "Harem" kılmış ve orada bulunan mescid (Kâbe) hakkında da, *"Kim oraya girerse, emin olur"* (Âl-i İmran, 97) buyurmuş ve bu mescidi, doğu ve batıdaki, bütün insanların kıblesi kılarak, *"Nerede olursanız olun, yüzünüzü (namazda) Mescid-i Haram'a* çevirin" (Bakara, 144) buyurmuş; *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edininiz"* (Bakara, 125) emriyle, oradaki Makam-ı İbrahim'in kıymetli bir yer olduğunu ortaya koymuş, insanlara Beytullah'ı ziyaret etmelerini emrederek, *"Allah için, insan üzerinde beytullahı ziyaret etmeleri hakkı vardır"* (Âl-i İmran, 97) buyurmuştur.

Yine Beytullah hakkında, *"Hatırla o vakti ki biz, insanların sevap elde edecekleri ve emin olacakları bir yer kıldık"* (Bakara, 125); *"Hani biz, İbrahim'i, Beytullah'ın yerinde, "Bana hiçbir şeyi şirk koşma diyerek, yerleştirmiştik"* (Hacc, 26) ve *"Her bir binek üzerinde, uzak beldelerden (hacc için) gelirler"* (Hacc, 27) buyurmuş ve bu beldede avlanmayı haram kılmış, Beyti'l-Mamûr'u, tam buranın hizasına gelecek şekilde dünya semasına koymuş, dünya da buranın altından döşenmeye başlamıştır. İşte bu ve daha nice faziletler, Mekke'de bulunduğu için, Allahu Teâlâ bu âyette Mekke'ye yemin etmiştir.

Bu Beldede Hüküm Senindir

Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ *"Sen bu beldeye helalsin"* ifâdesi ile şu manalar kastedilmiştir:

a) "Sen bu beldedesin, oraya girmiş (hulûl etmiş) ve orada konaklamışsın." Buna göre Hak Teâlâ sanki Mekke'yi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in orada ikamet etmesinden ötürü, ululamıştır.

b) **"Hill"**, helal manasınadır. Bu, "Kâfirler bu beldeye saygı duyuyor ve burada herhangi bir saygısız iş yapmıyorlardı. Ama buna rağmen ve Allah'ın sana peygamberlik görevi vererek ikramda bulunmasına rağmen, sana eziyet etmeyi helal sayıyorlar. Yolunu bulup imkanını bulsalar, şüphesiz seni öldürürler bile. Binâenaleyh sen onların inancına göre, onlar için helalsin başkasına gösterdikleri saygıyı sana göstermiyorlar." **Şurahbil**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Onlar, Mekke'de avlanmayı, ağacını kesmeyi bile haram sayarlarken, seni oradan çıkarmayı ve öldürmeyi helal addediyorlar." Bu ifadede, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, davasında sebatlı kılma ve Mekkelilerden ötürü, canının yandığı şeylere katlanmaya teşvik ve onların kendisine olan düşmanlıkları hususundaki hallerine şaşmaya davet yatmaktadır.

c) **Katâde,** bu âyete, "Sen günahkâr değilsin, Mekke'de dilediğin kimseleri öldürmen sana helaldir" manasını vermiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, Mekke'nin kapılarını Hz. Muhammed (s.a.s)'e açmış ve Mekke'yi ona helal kılmıştır. Böyle bir fetih, ondan önce hiç kimseye nasip olmamıştır. Böylece istediğini helal, dilediğini haram kılmış ve istediği gibi hareket etmiş. Böylece Kâbe'nin örtüsüne tutunmuş olan, **Abdullah b. Hatel** ile **Makîs b. Sahabe** ve diğerlerini öldürtürken, **Ebû Süfyan**'ın evine girenleri öldürmeyi haram saymıştır. Daha sonra da şöyle demiştir: اِنَّ اللهَ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فَهِيَ حَرَامٌ اِلَى اَنْ تَقُومَ السَّاعَةُ لَمْ تَحِلَّ لِاَحَدٍ قَبْلِي وَلَنْ تَحِلَّ لِاَحَدٍ بَعْدِي وَلَمْ تَحِلَّ لِي اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ فَلَا يُعْفَدُ شَجَرُهَا وَلَا يُخْتَلَى خَلَاهَا وَلَا يُنَفَّرُ صَيْدُهَا وَلَا تَحِلُّ لُقَطَتُهَا اِلَّا لِمُنْشِدٍ... اِلَّا اِذْخِرَ *"Allah, gökleri ve yeri yarattığı günden beri, Mekke'yi haram (saygın) bölge yapmıştır. Binâenaleyh Mekke, kıyamet kopuncaya kadar haramdır. Benden önce hiç kimse için mubah olmamıştır. Benden sonra da hiç kimseye mubah olmayacaktır. Bir gündüz, bir saat müstesna bana da helal kılınmadı. Dolayısıyla onun ağaçları kesilmez, otları koparılmaz, av hayvanı ürkütülmez (avlanılmaz), yitiği ancak kaybeden için halaldir."*[11]

11 Buhâri, İlim, 37; Tirmizi, Hacc, 1 (3/173) (Benzer Hadis).

Bunun üzerine **Hz. Abbas** (r.a), "Ey Allah'ın Resûlü izhîr otu hariç olsun, çünkü o evlerimiz ve kabirlerimiz içindir" deyince, Peygamber (a.s), *"İzhîr otu hariç..."* buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Bu sûre Mekkî'dir. Halbuki *"Sen bu beldeye helalsin, gireceksin"* ifadesi ise, hal cümlesidir, şimdiki zamanı ifade eder. Bahsettiğiniz bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Medine'ye hicret edeceği müddetin sonunda meydana gelmiştir. Binâenaleyh bu iki husus nasıl te'lif edilebilir?" denirse, biz deriz ki: Lafız bazen şimdiki zaman için olur, ama manası müstakbel (gelecek zaman) için olabilir. *"Sen ölüsün, yani öleceksin"* (Zümer, 30) âyetinde olduğu gibi... Bu tıpkı kendisine ikram ve bağış va'dinde bulunduğun kimseye, "Sen, ikram olunmuşsun, sana bağış yapılmıştır" demen gibidir. Halbuki bu tür ifadelerin Cenâb-ı Hak tarafından kullanılması daha güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'a göre müstakbel (gelecek zaman), kendisini va'dinden men edecek hiçbir güç olmaması sebebiyle, şimdiki zaman gibidir.

d) Bu âyet, "Sen, bu beldede, Beytullah'a olan saygıdan ötürü, yapılması sana haram şeyleri hiç işlemedin. Ama, Allah'ı inkâr, peygamberleri tekzip eden müşrikler ise böyle değildir. Allahu Teâlâ bu beldeye yemin edince bu, bu beldenin alabildiğine faziletli olduğuna delalet etmiştir. Daha sonra da, "وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ" buyurmuştur ki bu, "Sen, bu muazzam, mükerrem beldenin sakinlerindensin. Bu beldenin halkı, senin aslını, nesebini ve bir ömür boyu kötü işlerden temiz ve uzak olduğunu bilirler" demektir. İşte bu, Hak Teâlâ'nın, *"O (Allah) ümmîlere, kendilerinden bir peygamber göndererdir"* (Cuma, 2); *"Andolsun ki size, içinizden bir peygamber gelmiştir"* (Tevbe, 128) ve *"(Peygamberliğimden) önce, sizin içinizde uzun zaman bulunmuştum"* (Yûnus, 16) âyetleriyle anlatılan hususdur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu beldeden oluşundan maksat, Resûlüllah'ın makamının yüceliğini anlatmaktır.

Baba ve Evlat

Âyetteki, وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ *"Babaya da evlada da yemin ederim ki..."* ifadesine gelince, bil ki bu, "لَا أُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِ" ifadesine ma'tuftur. Aradaki "وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ" ifâdesi ise, ma'tuf ile ma'tufun aleyh arasına girmiş, bir i'tiraziyye cümlesidir. Müfessirler, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) "**Vâlid**" (baba), **Hz. Âdem** (a.s); evlat da, onun zürriyetidir. Cenâb-ı Hak, bunlara da yemin etmiştir. Çünkü bunlar, yeryüzünde Hak Teâlâ'nın

yarattığı en ilginç varlıklardandır. Zira bunlarda açıklama, konuşma, düşünme, ilimler çıkarma kabiliyeti vardır. Peygamberler, Allah'a davet edenler ve Allah'ın dinini destekleyenler, bu cinsten, yani insan cinsindendir. Yeryüzündeki her şey bunlar için yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak, meleklere, **Hz. Âdem** (a.s)'e secde etmelerini emretmiş ve ona bütün isimleri öğretmiştir. Ayrıca, *"Biz insan oğlunu mükerrem kıldık"* (İsra, 70) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah bütün insanoğluna, sâlihine fasidine bu âyetle yemin etmiştir. Çünkü biraz önce de belirttiğimiz gibi, insanoğlunun bünyesinde ve terkibinde açıkça görülen ilginç şeyler vardır. Buradaki yeminin, insanların fasitlerinin (kötülerinin), sanki **Hz. Âdem** (a.s)'in çocukları olmamasına, bunların, Hak Teâlâ'nın da *"Bunlar hayvanlar gibidirler, hatta yol bakımından daha sapıktırlar"* (A'raf, 179) ve *"Bunlar, sağır, dilsiz kördürler. Binâenaleyh hakka dönmezler"* (Bakara, 18) âyetlerinde beyan ettiği gibi, birer hayvan gibi olduklarından dolayı, burada sadece **Hz. Âdem** (a.s)'e ve onun sâlih çocuklarına yemin edildiği de söylenmiştir.

2) Buradaki baba, **İbrahim** ve **İsmail** (a.s), evlat da Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada Mekke'ye yemin etmiştir. Mekke'nin banisi, **İbrahim** (a.s), (en şerefli) sakinleri ise, **Hz. İsmail** (a.s) ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. Bu ifadelerin nekire getirilişi ise, başlı başına bir övgü ve hayranlık ifade eden bir ibkâmdır (kapalılıktır). Hak Teâlâ, "وَمَا وَلَدَ" buyurdu, "وَمَنْ وَلَدَ" demedi. Bu, Hak Teâlâ'nın "وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ" (Âl-i İmran, 36) âyetinde de olan incelikten ötürüdür. Yani, "(**Meryem**) her ne doğurursa, bilesin ki o, şanı yüce bir çocuk olacaktır" demektir.

3) "**Vâlid**" (baba), **Hz. İbrahim** (a.s), evlat ise, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bütün neslidir. Çünkü onun nesli, Arabı da, acemi de içine alır. Zira **İbrahim** (a.s)'in tüm zürriyeti, **Şam, Mısır, Beyt-i Makdis (Kudüs)** ve Arap topraklarının faziletli bölgelerinde oturmuşlardır. Rumlar da bunlardandır. Çünkü rumlar, **İsâ b. İshak**'ın çocuklarıdır. Âyetin bu ifadesini, **Hz. İbrahim** (a.s)'in Araptan olan zürriyetine tahsis edenler olduğu gibi, sadece Müslüman Araplara tahsis edenler de vardır. Biz, bu yeminin, **İbrahim** (a.s)'in, sadece mü'min olan zürriyetine yapıldığını söyledik. Zira, teşehhüdde "**kemâ salleyte alâ İbrahîme ve alâ âli İbrahîme**" denilmesi meşru kılınmıştır ki, buradaki "**âl** - آل" sözüyle, mü'minler kastedilmiştir.

4) **İbn Abbas**'ın, şöyle dediği rivâyet edilmiştir: وَالِدَ "doğuran"; "وَمَا وَلَدَ" de, doğurmayan, demektir. Bu tefsire göre, "وَمَا وَلَدَ" ifâdesinin başındaki "مَا", nefy için olmuş olur. Böyle olması halinde ise, mutlaka bir ism-i mevsulün

takdir edilmesi gerekir. Buna göre kelamın takdiri, "وَوَالِدٍ وَالَّذِی مَا وَلَدَ" şeklinde olur ki, böyle bir takdir Basralılara göre caiz değildir.

5) Âyetteki bu ifadelerle, bütün baba ve çocuklar kastedilmiştir. Uygun olanı da budur. Çünkü mahlukatın tümünün saygınlığı, bu sözde mevcuttur.

Cenâb-ı Hakk'ın, لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِی كَبَدٍ *"Biz insanı andolsun meşakkat içinde yarattık"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kebed**

"كَبَدٌ" kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Buradaki "كَبَدٌ" kelimesinin aslı, sen birisinin ciğerini ağrıttığında, böylece de ciğer şişip genişlediğinde kullanmış olduğun "كَبِدَ الرَّجُلُ - كَبَدًا - فَهُوَ كَبِدٌ" ifadesindendir. Daha sonra bu kelime, her türlü sıkıntı ve yorgunluğu ifade için kullanılır olmuştur. Ki, "**mukâbede**" (zahmet, sıkıntı) ifadesi de buradan türemiştir. Bu ifadenin aslı da, birisi birisinin ciğerine vurduğunda söylenilen "كَبَدَهُ" deyimindendir. Diğer âlimler de, "**kebed**" kelimesinin, "bir şeyin dehşeti, şiddet ve kuvveti" anlamına geldiğini, süt, katılaşıp sertleştiğinde kullanılan, "تَكَبَّدَ اللَّبَنُ" ifâdesi de böyledir. "**Kebed**" sözü de, bu manaya varıp dayanır, zira "**kebed**" de, katılaşmış, sertleşmiş kan demektir. Şimdi bu iki görüş arasındaki fark şudur: Birinci görüş, "**kebed**" ismini, bizzat ciğer anlamına almış, şiddet manasına gelen diğer mananın bundan türediğini söylemiş; ikinci görüş ise, ilgili lafzın, şiddet ve sertlik anlamında olmak üzere vaz' olunduğunu, ama daha sonra ilgili uzvun adı olan kelimenin bundan türediğini belirtmiştir.

2) "**Kebed**", istiva, istikamet ve dümdüz oluş anlamına gelmektedir.

3) Bu kelime, çetin, güçlü yaratılışlı anlamına gelmektedir. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyebiliriz ki, birinci izaha göre, bu ifadeden, sadece dünyevî sıkıntılar ile, sadece mükellefiyetlerin meydana getirdiği sıkıntılar kastedilmiş olabilir. Yine bu ifade ile, sadece uhrevî sıkıntılar da, kastedilmiş olabileceği gibi, her iki dünyanın sıkıntılarının birden kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Birincisine, yani sadece dünyevi sıkıntıların kastedilmesine gelince, "لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِی كَبَدٍ" âyetinin manası, "Biz o insanı, hepsi de şiddet ve meşakkatli olan birtakım merhaleler içinde yarattık. Bazen anasının karnında, derken süt emme döneminde, daha sonra bülûğa erdiğinde, geçim temini için katlandığı güçlüklerde, daha sonra da ölümünden sonra...

İkincisine, yani bu sıkıntıların dini yönden olmasına gelince, **Hasan el-Basrî** şöyle der: "İnsan, iyi şeylere karşı şükretmenin, kötü şeylere karşı da sabretmenin sıkıntısını çektiği gibi, ibadetlerini ifadaki sıkıntılara da göğüs gerer."

Üçüncüsüne, yani bunun sadece âhiretle ilgili olmasına gelince, bu, insanın ölümüdür, **Münkir-Nekir**'in hesaba çekmesidir, kabrin karanlığı, derken, öldükten sonra dirilme, Allah'a arz olunma ve, ya cennette yahut da cehennemde yer alıncaya değin geçirdiği sıkıntılardır..

Dördüncüsüne, yani bu lafzın, bütün sıkıntı çeşitlerini içine almasına gelince, işte bu, gerçek ve doğru olan kısımdır. Bence burada şöyle bir diğer izah daha yapılabilir: Bu dünyada lezzet namına, kesinlikle hiçbir şey yoktur. Tam aksine, lezzet sanılan şeyler, elemlerden, acılardan kurtulmaktan ibarettir. Bu cümleden olarak mesela, yerken, lezzet sanılan o şey, açlığın acısından; giyerken haz sanılan şey, sıcak ve soğuğun eleminden kurtulma... hazzıdır. Binâenaleyh bu demektir ki, insan için, ya elem veyahut da bir elemden kurtulup başka bir eleme geçmeden başka bir şey düşünülemez. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, "لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ" âyetinin manası budur.

İnsanın öldükten sonra mutlaka dirileceği ve kıyametin kopacağı da bu ifadeden çıkmaktadır. Çünkü, insanı yaratmayı tedbir eden hakim zatın bu yaratıştan gayesi insanın acı duyması ise, bu, O'nun rahmetine uygun düşmez. Yok eğer, gayesi, insanın ne acı çekmesi, ne de lezzet duyması, böyle bir netice elde etmek için, onu olduğu üzere bırakması yeterliydi. Yok eğer, gayesi, insanın lezzet duyması ise, biz, bu dünya hayatında lezzetin olmadığını, insanın bu dünyada, bir sıkıntı, meşakkat ve mihnet için yaratıldığını biraz önce anlattık. Binâenaleyh, o yurdun saadet, lezzet ve ikramlar yurdu olabilmesi için, bu yurttan sonra bir başka yurdun (âhiret) olması gerekir.

Bu kelimenin, dümdüz olma, müstakim olma manasına gelince, **İbn Abbas**, فِي كَبَدٍ "Dümdüz, dimdik demektir. Diğer hayvanlar ise, baş aşağı yürürler. İşte bu şekilde yaratılış, insanlar için ilahi bir lütuftur" demiştir.

Bu kelimenin, "güçlü kuvvetli yaratılışta olma" manasına gelince, **Kelbî** şöyle der: "Bu âyet, **Ebu'l-Eşed**'i künyesini alan, **Benî Cumûh** kabilesinden bir adam hakkında nazil olmuştur. Bu adam, ayaklarının altına, tabaklanmış bir deri koyuyordu. İnsanlar, ayaklarının altından o deriyi çekmeye

çalışıyorlardı. Deri yırtılıp, paramparça oluyor, ama onun ayakları yerinden oynamıyordu." Bil ki âyete en uygun mana, birincisidir.

İKİNCİ MESELE

"فِى" ve lâm manaca birbirine yakın iki harf-i cerdir. Nitekim "Sen yorgunsun, bitkinsin" manasında, "اَنْتَ لِلْعِنَاءِ وَالنَّصْبِ" ve "اَنْتَ فِى الْعِنَاءِ وَالنَّصْبِ" denilebilir. Burada şu izah da yapılabilir: "فِى كَبَدٍ" ifadesi, "**kebed**"in, o insanı, tıpkı zarfın, mazrûfu (içindeki şeyi) kuşatışı gibi kuşattığına delalet eder ki burada, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, dünyada ancak sıkıntı, bela, musibet ve zahmetten başka bir şey bulunmadığına bir işaret vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler, âyetteki insan sözü ile, belli bir insanın (kişinin) kastedildiğini söylemişlerdir: Bu da, kendisini güçlü-kuvvetli diye anlattığımız o şahıstır. Fakat çoğu âlimler, her ne kadar bu âyetin, o adam bu hareketi yaparken nazil olduğuna karşı çıkmasak bile, bu ifadenin, içine herkesin dahil olduğu kanaatindedirler.

Kendisini Rab Sanan İnsan

اَيَحْسَبُ اَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ اَحَدٌ ﴿٥﴾ يَقُولُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا ﴿٦﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَمْ يَرَهُ اَحَدٌ ﴿٧﴾

"O, kendisine kimsenin kesinlikle güç getiremeyeceğini mi sanıyor? Derler ki: Yığın yığın mal telef ettim. O, kendisini hiç kimsenin görmediğini mi sanıyor?" (Beled, 5-7).

Bil ki "**kebed**" kelimesini, "alabildiğine kuvvet" diye tefsir ettiğimizde, bu "اَيَحْسَبُ اَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ اَحَدٌ" âyetinin manası, "o güçlü insan, gücünden ötürü, hiç kimsenin, kendisine güç yetiremeyeceğini mi, yenilmeyeceğini mi sanıyor" şeklinde olur. Yok eğer, "**kebed**" sözünü sıkıntı ve bela manasına alırsak, bu durumda, bu belanın, kalp tarafından tahammülünün kolaylaştırılması manasına gelir. Hak Teâlâ sanki: "Farz edelim ki insan nimet ve kudret içerisindedir. Şimdi bu insan, kendisi bu durumda iken, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanır?" demek istemiştir.

Âlimler, muhtelif izahlar yaparak, bazıları, "öldükten sonra onu diriltmeye ve yaptıklarına karşılık vermeye hiç kimsenin kadir olamayacağını mı sanıyor?" manasını vermişlerdir ki bu, âdeta, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere karşı bir hitap olur. Bazıları da, kastedilen mananın, "Bu kimse kendisinin bütün işlerin üstesinden geldiğini ve hiç kimsenin, yapmak istediği şey hususunda kendisine karşı gelemeyeceğini hesap ederek, hiç kimsenin kendisinin durumunu değiştiremeyeceğini mi sanıyor" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Her iki manaya göre de, âyetin başındaki istifham, istifham-ı inkârî olur.

Hakka Düşmanlık İçin Harcamalar

Hak Teâlâ sonra, يَقُولُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا *"Derler ki: Yığın yığın mal telef ettim"* buyurmuştur.

Ebû Ubeyde, "**libed**" kelimesinin, "**telbîd**" kökünden, "**fi'al**" vezninde bir kelime olduğunu söylemiştir. "**Telbîd**", üst-üste yığılmış, istif edilmiş çok mal demektir. **Zeccâc** da, fi'al vezninin, kesret (çokluk) ifade etmek için olduğunu söyleyerek, "Arapçada malı çok adam için, "رَجُلٌ حِطَمٌ" denilir" der. **Ferrâ,** bu kelimenin müfredinin, "لِبْدَةٌ", cemisinin ise "لِبَدٌ" olduğunu söylemiştir. Bazıları da bu kelimeyi müfret kabul etmişlerdir ki bunun bir benzeri de "قِسَمٌ" ve "حِطَمٌ" kelimeleridir. Bu kelime, her iki takdire göre de, "çok mal" demektir. **Leys,** Arapçada çok olduğu için tükenmesinden korkulmayan mal hakkında, "مَالٌ لِبَدٌ" denildiğini söyler. Bu kelimenin izahını, "يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا" (Cinn, 19) âyetinin tefsirinde yapmıştık. Buna göre bu âyetin manası, "Bu kâfir, Hz. Muhammed'e düşmanlık için çok mal harcadığını söylüyor" şeklindedir ki bununla, cahiliyye Araplarında, mekarim, yani fazilet ve ululuk diye adlandırılıp, övünç vesilesi saydıkları şeyler için harcanan çok mal kastedilmiştir.

Hak Teâlâ'nın, اَيَحْسَبُ اَنْ لَمْ يَرَهٗٓ اَحَدٌ *"O, kendisini hiç kimsenin görmediğini mi sanıyor"* âyetiyle ilgili iki izah yapılmıştır:

a) **Katâde,** "O kimse, Allah'ın kendisini görmediğini ve kendisine malını nereden kazanıp nereye harcadığının hesabını sormayacağını mı sanır?" manasını vermiştir.

b) **Kelbî** şöyle der: "Bu kimse aslında hiçbir şey harcamamış bir yalancı idi. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Bu kimse, ne yaptığını ve ne yapmadığını, neyi harcadığını ve neyi harcamadığını Allahu Teâlâ'nın görmediğini

mi sanır? Hayır, aksine Allah onu görür ve ondan sadır olan halin, söylediğinin aksi olduğunu bilir" demek istemiştir.

Göz, Dil, Dudak Nimetleri

Bil ki Allahu Teâlâ bu kâfirin, kendisine kimsenin kesinlikle güç yetiremeyeceğini sandığını nakledince, Allah'ın kudretinin mükemmel olduğuna delil getirmek üzere şöyle buyurmuştur:

﴿أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ ۝٨﴾ ﴿وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ۝٩﴾ ﴿وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ۝١٠﴾

"Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Biz ona iki de yol gösterdik" (Beled, 8-10).

Sayılan bu organların ilginç yönleri, anatomi kitaplarında ele alınmıştır. Dilciler, "**necd**"in, yüksekteki yol" manasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre, deliller öylesine net ve açık ki, tıpkı gözler için yüksek yerdeki bir yol nasıl açık-seçik ise, bu deliller de, akıl için öylesine açık-seçik olması sebebiyle, yüksek yol gibi kabul edilmiştir. İşte bu manayı, hemen hemen bütün müfessirler benimsemiştir. Böylece âyetteki "**necdeyn**" ile, hayır ve şer yolları kastedilmiştir. **Ebû Hureyre** (r.a)'nin de, "Bu iki necd (yol), hayır yolu ile şer yoludur. Şer yolu, size hayır yolundan daha sevimli ve güzel gelmesin" dediği rivâyet edilmiştir. Bu manaya göre âyet, tıpkı, İnsan Sûresi'ndeki, *"Biz onu iki yola sevk ettik, ister şakir olur, ister nankör"* (İnsan, 2) âyeti gibi olmuş olur. **Hasan el-Basrî** de şöyle der: "Bu kâfir insan, "Ben şu kadar mal harcadım. Kim beni bundan dolayı hesaba çekebilir?" deyince, bunun üzerine, "Sana bu uzuvları vermeye kadir olan, seni hesaba çekmeye de kadirdir" denilmiştir.

İbn Abbas (r.a) ve **Saîd b. el-Müseyyeb**'den, "**necdeyn**" ile, kadındaki iki memenin kastedildiğini söyledikleri rivâyet edilmiştir. Bunu söyleyenler, iki memenin, çocuğun hayatı ve beslenmesi için, iki yol ve iki vasıta gibi olduğunu demek istemişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ, yeni doğan çocuğu, sevk-i tabii ile buraya şevketmiş, böylece çocuk o memeyi tutmuştur.

Kaffâl, "Esas te'vil ve tefsir birincisidir" der, sonra da bunun delilini getirerek şu izahta bulunur. "Değersiz sudan (meniden), düşünen bir kalp, söyleyen bir dil yaratmaya kadir olan, yarattığı şeyleri yok etmeye de kadirdir;

mahlukatının gizlediklerini bilendir. Binâenaleyh deliller böylesine net iken, buna iltifat etmeyenin ne mazereti olabilir. Allah'ın nimetleri böylesine çok iken, Allah'ı inkâr edenin, ne delili ve mazereti olabilir. Allah'a ve O'nun dinine galip gelme uğrunda, o malı ona veren ve ondan istifade imkanını da ona veren Allah iken, malını harcayanın ne gerekçesi olabilir."

Mal Harcamanın Matlup Olduğu Yerler

Hak Sübhânehû ve Teâlâ daha sonra, mal harcama işinin yerinde ve mübah olduğu faziletli şeylerin neler olduğunu kullarına göstermiş ve bu kâfirin malını harcayaşının, fasit ve faydasız bir harcayış olduğunu bildirerek şöyle buyurmuştur:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ﴿١١﴾ وَمَآ أَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍ ﴿١٣﴾ أَوْ إِطْعَامٌ فِى يَوْمٍ ذِى مَسْغَبَةٍ ﴿١٤﴾ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿١٥﴾ أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ﴿١٦﴾

"Fakat o sarp yokuşu aşamadı. Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi? O, köle azâd etmektir. Yahut bir açlık gününde yakınlığı olan bir yetime, yahut toprakta sürünen bir yoksula yemek yedirmektir" (Beled, 11-16).

Bu âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**İktihâm**", çetin bir işe girişmek demektir. Nitekim Arapçada, "قَحَمَ يَقْحُمُ - قُحُومًا - اِقْتَحَمَ - اِقْتِحَامًا" gibi ifâdeler ve "تَقَحَّمَ - تَقَحُّمًا" gibi ifadeler kullanılır. Bunların hepsi de, kişinin, büyük işlere giriştiğini anlatmak için kullanılan fiillerdir. "**Akabe**" de, dağdaki sert (zor) yol ve sarp yokuş manalarına gelir. Çoğulu, "عُقُبٌ" ve "عِقَابٌ" şeklindedir. Müfessirler, bu âyetteki "**akabe**" ile ilgili şu iki izahı yapmışlardır:

a) Bu, âhiretteki yollar manasınadır. Bu manada mesela **Atâ**, "Allahu Teâlâ, bu ifadeyle cehennemin yolunu-yokuşunu kastetmiştir" derken, **Kelbî**, "Bu, cennetle cehennem arasında bir yoldur" demiştir. **İbn Ömer** (r.a) de, "Bu kaygan bir dağdır" demiştir. **Mücâhid** ve **Dahhâk**, "Bu, cehennemin üstüne konulan yoldur" demiştir. Bu, **Kelbî**'nin, "Bu, cennet ve cehennemin yoludur" şeklindeki izahının aynısıdır. **Vâhidî** şöyle der: "Bu, düşünülmesi

ve incelenmesi gereken bir izahtır. Çünkü insan ve insan dışındaki mahlukatın, cehennemin yolunu araştırmayacakları ve oraya girmek istemeyecekleri malumdur. Binâenaleyh âyeti bu manaya almak, açık olan bir şeyi yeniden açıklamak gibi olur. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, *"O akabenin ne olduğunu sana ne bildirdi?"* (Beled, 12) buyurunca, bunu "köle azâd etmek" ve "açları doyurma" ile tefsir etmiştir.

b) Burada "**akabe**"nin zikredilmesi, Allahu Teâlâ'nın, iyi işler yapma hususunda, kişinin nefsi ile ve şeytan ile mücadele etmesine dair getirilmiş bir darb-ı mesel (benzetme)dir. Bu izah **Hasan el-Basrî** ve **Mukâtil**'in görüşüdür. **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Allah'ın akabesi çetindir. Bu, insanın nefsi, hevası ve insan ve cin şeytanları gibi Allah düşmanlarıyla mücadele etmesidir." Ben de derim ki gerçek tefsir budur. Çünkü insan, madde ve hayal âleminden, ilahi nurlar âleminin doruklarına çıkmak ister. Ama insan ile bu doruk arasında, çok yüksek yollar, kızgın ve korkunç sesler ve yıldırımlar vardır. Buraları aşıp gitmek zordur. O zirveye ulaşmak çetindir.

***İKİNCİ MESELE:* Olumsuzluğu Te'kid Eden Lâ Edatı**

Âyette şöyle bir müşkil var: Arapçada "لَا" edatının, tekrar edilmesi durumu hariç, mazi fiil üzerine dahil edilmesi çok nadirdir. Nitekim mesela, ancak لَا جَنَّبَنِي وَلَا بَعَّدَنِي "Beni ne uzaklaştırdı, ne de kovdu" diyebilirsin. Hak Teâlâ da mesela, فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى *"Ne zekat verdi, ne namaz kıldı"* (Kıyame, 31) buyurmuştur. Bu âyette ise, "لَا" edatı tekrar edilmemiştir. Öyle ise bunun sebebi nedir? Buna birkaç şekilde cevap verilebilir:

1) **Zeccâc,** "Burada manaca bir tekrar vardır. Çünkü âyetin takdiri, "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ فَلَا فَكَّ رَقَبَةً وَلَا اَطْعَمَ مِسْكِينًا" şeklindedir. Baksana Hak Teâlâ *"akabeye iktiham"*ı, bu iki ifadeyle tefsir etmiştir. Hak Teâlâ'nın, bu sûrede "ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَلَا اٰمَنَ" (Beled, 17) âyeti, âyetteki takdirin, "Ne sarp yokuşu aştı, ne de iman etti" şeklinde olduğuna delalet eder.

2) **Ebû Ali el-Fârisî** de şöyle der: "Âyetteki bu ifade, "لَمْ يَقْتَحِمْ" takdirindedir. Binâenaleyh buradaki "لَا" edatı (لَمْ) manasına olunca, başına "لَمْ"li ifâdelerde tekrar vacip olmadığı için, burada da "لَا"nın tekrarı gerekmemiştir. Ama "لَا" eğer, "فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى" (Kıyame, 31) âyetinde olduğu gibi tekrar etmiş ise, bu tıpkı, "لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا" (Furkan, 67) âyetinde "لَمْ"in tekrar edişi gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kaffâl, "Bu ifade, "Keşke o, malını akabenin (sarp yokuşun) kazanılmasının yattığı yerler için harcasaydı" manasındadır" derken, diğerleri, bu ifadeyi zahiri manasına almışlardır. Ki bu da, o insanın, o yola-yokuşa girmeyeceğini haber vermektir.

Hak Teâlâ, وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ *"Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi?"* buyurmuştur. Burada, mahzuf bir şeyin olması gerekir. Çünkü "**akabe**", *"köle azâd etmek"* olamaz. Binâenaleyh, âyetin takdirinin, "وَمَا اَدْرٰيكَ مَا اقْتَحَامَ الْعَقَبَةَ" (Bu sarp yokuşa vurmanın ne olduğunu sana ne bildirdi) şeklinde olması gerekir ki bu, "Dini üstlenme işinin" büyük bir şey olduğunu ifade eder.

Fekkü Rakabe (Köle Azadı)

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَكُّ رَقَبَةٍ *"O, köle azâd etmektir"* buyurmuştur. Bu, "O sarp yokuşa vurmak, zor işlere girmek, köle azâd etmek, yahut da açları doyurmaktır" manasınadır. Bu âyetle ilgili olarak bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Fekk**", bağı çözmek, kelepçeyi çıkarmak gibi, engeli ortadan kaldırma manasına gelirken, "**fekkü rakabe**", insanı hürriyetine kavuşturma, köleliğini sona erdirme gibi manalara gelir. "**Fekkü'r-rehn**" ifadesi de, rehin bağını çözmek, rehni kurtarmak demektir. Binâenaleyh salıverdiğin her şeyi, âdeta fekk etmiş, çözmüş olursun. "**Fekkü'l-hitab**" da bu köktendir. **Ferrâ,** bu kelimenin mastarları hususunda şöyle der: "Bunun mastarını, "فَكَّ يَفُكُّ - فَكًّا" şeklinde fâ'nın fethasıyla söyle, fâ'nın kesresiyle "فِكَاكًا" şeklinde söyleme." Anlatıldığına göre, Arapların esirlerle ilgili âdeti, onların boyunlarını ve ellerini bağlamak şeklinde idi. Böylece bu, her ne kadar onlar esirlerini artık bağlamasalar bile, esirler hakkında kullanılır oldu. Daha sonra da, bundan dolayı esirlerin salıverilmesi işine "**fekâk**" (çözme) denilmiştir. Nitekim **Ahtel,**

أَبَنِى كُلَيْبٍ اِنْ عَمِىَّ اللَّذَا قَتَلَا الْمُلُوكَ وَفَكَّكَا الْاَغْلَالَ

demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Mükâtebe**

"**Fekkü rakabe**", bazen bir kimsenin bir köleyi, kölelikten azâd etmesi şeklinde gerçekleştiği gibi, bazen de "**mükateb**" (efendisiyle belli bir para kazanmak için hürriyetine kavuşmak üzere anlaşmış) köleye, onu

kölelikten kurtaracak şeyi vermekle gerçekleşir. **Bera İbn Azib**'in rivâyet ettiğine göre o, şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir bedevi geldi de, ona, "Ey Allah'ın Resûlü, bana öyle bir iş göster ki, onu yaptığımda beni cennete soksun..." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu, "**ıtk-ı neseme**", yani bir canı azad edip, "**fekku'r-rakabe**" yani, köle azâd etmektir" buyurunca, bedevi, "Ey Allah'ın Rasûlü, bu ikisi aynı şey değil midir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, "**ıtk-ı neseme**" bir köleyi, yalnız başına sadece senin azâd etmen; "**fekk-i rakabe**" ise, bu kölenin kölelikten kurtulması için, şart koşulan para hususunda para yardımında bulunmandır" buyurdular.

Burada şöyle bir izah daha yapılabilir: Bu ifade ile, kişinin, canını, kendi nefsini, kendi sebebiyle cennete gireceği ibadet mükellefiyetlerini yerine getirmek suretiyle azap etmesi ve nefsini ateşten kurtarması da kastedilmiş olabilir ki, en büyük hürriyet de işte budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Açları Doyurma**

"Bu köle azâd etmek veya açları doyurmaktır" takdirinde olmak üzere, "...فَكُّ رَقَبَةٍ اَوْ اِطْعَامٌ" şeklinde okunduğu gibi, "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" ifadesinden bedel olmak üzere, "...فَكَّ رَقَبَةً اَوْ اَطْعَمَ" şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre, "وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ" cümlesi, bir cümle-i itiraziyyedir. **Ferrâ**, "Cenâb-ı Hakk'ın, "ثُمَّ كَانَ" ifâdesinden dolayı, bu ikisini okuyuş, sahih olan Arapçaya daha uygun bir okuyuştur. Çünkü "فَكَّ" ve "اَطْعَمَ" fiildirler. Cenâb-ı Hakk'ın, Beled 17. âyetindeki "كَانَ" kelimesi de fiildir. Binâenaleyh, buna atfedilenin de fiil olması gerekir. Ama, Beled, 17 âyetindeki "كَانَ" kelimesi, "ثُمَّ اِنْ كَانَ" şeklinde okunmuş olsaydı, bu durumda, bu ifade, isim cümlesinin diğer bir cümlesine atfı olduğu için, ref olarak "فَكُّ رَقَبَةٍ" kıraatine uygun olurdu" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Sadakanın En Efdali**

Ebû Hanife'ye göre, köle azadı, en efdal sadaka çeşidi olduğu halde, **İmameyn**'e göre, sadaka daha efdaldir. Âyet, köle azadı, tasadduktan önce zikredildiği için, **Ebû Hanife**'nin görüşüne daha fazla delalet etmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, اَوْ اِطْعَامٌ فِى يَوْمٍ ذِى مَسْغَبَةٍ *"Yahut bir açlık gününde yemek yedirmektir"* (Beled, 14) âyeti hakkında birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Arapçada, birisi acıktığında "سَغَبَ - سَغْبًا - سَاغِبٌ - سَغْبَانُ" ifadesi kullanılır. **Keşşâf sahibi**, "**mesğabe**", "**makrabe**" ve "**metrebe**" kelimelerinin,

"**mef'ale**" kalıbında olduğunu; acıktığı zaman, kişinin kullandığı "سَغَبَ" kökünden "**mesğabe**", "قَرُبَ" kökünden de, nesepçe yakınlığı ifade eden "**makrabe**" kelimesinin kullanıldığını, Arapçada, فُلَانٌ ذُو قَرَابَتِي وَذُو مَقْرَبَتِي "falanca, benim akrabamdır, yakınımdır" denildiğini, "**metrabe**" kelimesinin, kişinin muhtaç olduğunu ifade etmek için kullanılan "تَرِبَ" (teribe) kökünden olduğunu, manasının ise, "yoksulluktan dolayı toprağa belendi, bulandı.." şeklinde olduğunu; ama Arapçada, çokluk bakımından tıpkı, "Toprak (yığını) gibi, mal sahibi oldu" anlamında, kullanılan "اَتْرَبَ فَاسْتَغْنٰى" ifadesinin ise, böyle olmadığını söylemiştir.

Vâhidî ise, "**metrebe**" kelimesinin, tıpkı "**mesğabe**" gibi, bir kimse muhtaç olup da, böylece toprağa bulandığında, Arapların, "تَرِبَ - يَتْرَبُ - تَرْبًا وَمَتْرَبَةً" şeklindeki sözlerinden gelen bir mastar-ı mîmî olduğunu belirtmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ" ifâdesinin tefsiri hususunda, netice-i kelam, **Hasan el-Basrî**'nin ileri sürdüğü şu hususdur: Bu ifade, "Bu gün, kendisinde, yemeğe arzu duyulan, düşkünlük izhar edilen bir gündür" anlamındadır. **Ebû Ali** de, bu ifadenin manasının, nahivcilerin, "لَيْلٌ نَائِمٌ" "uyuyan (kendisinde uyunulan) gece" ve نَهَارٌ صَائِمٌ "oruçlu (kendisinde oruç tutulan) gün" deyimleri hakkında söyledikleri husus olduğunu söylemiştir ki, yani, "uykulu gece, oruçlu gün ve buna göre "فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ" de, "aç geçirilen gün" anlamında olmuş olur.

Bil ki, kıtlık ve zaruret döneminde tasaddukta bulunmak, nefse en ağır gelen şeydir. Bu yönüyle de daha fazla ecr ve mükâfata vesiledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ve, çok sevmesine rağmen malını tasadduk edenler"* (Bakara, 177) ve *"Onu sevmelerine ve ona ihtiyaçları olmasına rağmen, bir yoksula, yiyecek yedirirler"* (İnsan, 8) buyurmuştur. **Hasan el-Basrî** de, "Herhangi bir gün aç bir kimseye yemek yedirmek" anlamında olmak üzere, amilini "اِطْعَامٌ" ifâdesi tutarak, "ذَا مَسْغَبَةٍ" şeklinde okumuştur.

Akraba Olan Yetim

Cenâb-ı Hakk'ın, يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ *"yakınlığı olan bir yetime..."* (Beled, 15) ifâdesine gelince, **Zeccâc,** bu ifadenin, "ذَا قَرَابَةٍ" takdirinde olduğunu, zira senin, زَيْدٌ ذُو قَرَابَتِي وَذُو مَقْرَبَتِي "Zeyd, akrabamdır..." diyebileceğini, fakat, mastar olduğu için, "زَيْدٌ قَرَابَتِي" şeklindeki ifadenin, ifade edişi bakımından çirkin ve yerinde olmayan bir kullanış olduğunu söylemiştir. **Mukâtil** de, Cenâb-ı Hakk'ın, bu kelime ile, "Kendisiyle onun arasında bir akrabalık bulunan

yetim" manasını kastettiğini, dolayısıyla da, burada şu gerekçenin bir arada bulunmuş olduğunu, dolayısıyla bunu doyurmanın daha efdal olduğunu söylemiştir ki, bu iki gerekçe de, onun, hem yetim hem de akraba olmasıdır. Bu kelimenin muhtevasına, neseb bakımından akraba olanlar girdiği gibi, komşuluk bakımından yakın olanların girdiği de ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın, أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ *"Yahut toprakta sürünen bir yoksula..."* (Beled, 16) ifadesine gelince, bu, fakirliğinden ve muhtaçlığından dolayı, toprağa yapışmış, böylece de, üzerinde kendisini örtecek, altında da, altına serebileceği bir şeyi bulunmayan miskin, aşırı yoksul anlamındadır. Rivâyet olunduğuna göre **İbn Abbas,** (yüzü gözü) toprağa bulaşmış bir miskine rastlamış, bunun üzerine, "işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında "أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ" diye buyurduğu kimsedir" demiştir. **Şafiî,** işte bu âyete dayanarak, "miskin"in, bazen bir şeyler bulabilen, bir şeye malik olabilen kimse olduğunu söylemiştir. Çünkü, eğer "miskin" lafzı, bu kimsenin kesinlikle hiçbir şeyi olmadığına delalet etmiş olsaydı, o zaman bu "miskin" sözünü "ذَا مَتْرَبَةٍ" ifadesiyle kayıtlamak, faydasız bir tekrar olurdu ki, bu caiz değildir.

İman, Sabır ve Tavsiye

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ﴿١٧﴾

"Sonra da, iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye, merhamet, tavsiye edenlerden olmalıdır" (Beled, 17)

"Sonra, bu zor işlere giren, ibadet mükellefiyetini üstlenenler, iman edenlerden (...)dir" anlamındadır. Çünkü, eğer bu kimse, bunlardan olmazsa, ne bu taatlerden istifade edebilir, ne de zor işlere girmiş sayılır.

Buna göre şâyet, "iman, taatlerden, yapılan iyi şeylerden yararlanabilmenin şartı olduğuna göre, taatlerden önce ifade edilmesi gerekirdi. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyi, taatlerden "ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا" demek suretiyle sona bırakmasının hikmeti ve sebebi nedir?" denilirse, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu sonralık, ifadede, zikirde, anlatımda söz konusu olup, varoluş ve tahakkukta değildir. Ve bu tıpkı, şairin,

إِنَّ مَنْ سَادَ ثُمَّ سَادَ أَبُوهُ ثُمَّ قَدْ سَادَ قَبْلَ ذٰلِكَ جَدُّهُ

"Şüphesiz ki kendisi seyyid olup, sonra babası seyyid olan, sonra da, bundan önce dedesi seyyid (kavmin lideri) olan kimse..." demesi gibi olup, şairin, "ثُمَّ سَادَ اَبُوهُ" ifadesiyle, tahakkuk etmede bir sonralığı kastetmeyişi gibidir. Çünkü şiirdeki mana, "Sonra sen, onun atasının da seyyid olduğunu anlat..." şeklindedir. Âyette de böyledir.

2) Âyette kastedilen mana, "Sonra da bu kimse, işin neticesinde, son ömründe iman edenlerden oldu... Yani, iman üzere öldü..." şeklindedir. Çünkü, taatlerden istifade etmenin şartı, ancak bu şekilde ölmektir.

3) Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmezden önce, kim Allah'a yaklaşmak maksadıyla bu ibadetleri yaptığı, bundan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman ederse, şimdi, bazı kimselere göre bu kimse, o taatlerden de, mükâfat almış olur. Bunun delili ise, şu rivâyettir: **Nukeym İbn Hizam,** Müslüman olduktan sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bizler, cahiliyye dönemimizde de, birtakım iyi amellerde bulunuyorduk. Şimdi, o iyi amellerimizden ötürü, bizim için bir mükâfat var mı?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Yaptığın o iyi şeylerden ötürüdür ki, Müslüman oldun..." buyurmuştur.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, "ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا" ifâdesinden kastedilen mertebe ve fazilet bakımından, imanın, köle azâd edip sadaka vermekten daha üstün oluşudur. Zira, insanın sağladığı mükâfat derecesi, diğer amellerin sağladığı mükâfat derecelerinden çok çok büyüktür.

Sabır, Tavsiye ve Merhamet

"وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ" âyetine gelince, bu, "Onlar birbirlerine, ya, imanın getirdiği külfetlere ve onu devam ettirmeye karşı sabrı, yahut da günahlara, taatlere ve kendisiyle mü'minlerin imtihan edildiği sıkıntılara karşı sabretmeyi tavsiye ederler..." demektir. Daha sonra, Cenâb-ı Hak, merhametin tavsiye edilişini de bunun peşinden getirmiştir ki, bu da, kişilerin birbirlerine, mazluma ya da fakire merhamet etmelerini, yahut dinen kötü sayılan bir şeyi yapmaya yeltenen kimseye merhamet edip de, onun, bu şeyi yapmasına engel olmayı öğütlerler..." demektir. Çünkü, bütün bunlar, "merhamet" sözünün muhtevasına dahildir. Ve bu, kişinin, başkasına, hak yolu göstermesi ve mümkün olduğu kadar batıl ve şer yollarına girmesine mani olmasının gerektiğine işaret etmektedir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra da, iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenlerden olmalıdır"* ifadesi, "o çetin işlere giren

kimseler, işte bu zümreden ve bu gruptandır" şeklindedir. Bu zümre ve grup da, mesela dört halife ve diğerleri gibi, sahabenin büyükleridir. Çünkü bunlar, dinin ve dindarların getirdiği sıkıntılara karşı, sabretme ve mahlukata merhamet edip acımada en ileri noktada olan kimselerdi.

Sözün özü bu demektir ki, âyetteki, "sabrı tavsiye ederler" ifadesi, Allah'ın emirlerinin alabildiğine ta'zim edildiğine, "merhameti tavsiye ederler" ifadesi de, Allah'ın yarattığı şeylere, alabildiğine şefkat duymaya bir işaret olup, taat işinin varıp dayandığı şey de, işte bu iki temel unsurdur... Ve bu, bazı muhakkik ulemanın, "Tasavvufta aslolan iki şey; yani, Hakka karşı sadakat, mahlukata karşı güzel huy.." şeklinde dedikleri şeydir.

Meymene ve Meş'eme

أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ ﴿٢٠﴾

"İşte bunlar sağ ehlidirler. Âyetlerimize küfredenler ise, sol ehlinin ta kendileridir. Ki üzerlerine kapıları sımsıkı kapatılmış bir ateş vardır"
(Beled, 18-20)

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu mü'minleri bu şekilde tavsif edince, kıyamet gününde bunların kimler olacağını da beyan etmek üzere أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ *"İşte bunlar sağ ehlidirler"* beyan buyurmuştur.

Bu ifadeye şunun için yer vermiştir: Allahu Teâlâ, bunların halini Vâkıa Süresi'nde beyan etmiş ve bunların, *"Dikensiz kirazlar, meyveleri tıklım tıklım muz ağaçları..."* (Vâkıa, 28-29, vd...) içinde olduklarını belirtmiştir. **Keşşâf sahibi, "meymene" ve "meş'eme"** kelimelerinin de, **"yemin"** ve **"şimâl"** kelimeleri gibi olduğunu, "kendileri için uğur veya uğursuzluk beklentisi içinde oldukları..." biçiminde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ *"Âyetlerimize küfredenler ise, sol ehlinin ta kendileridir"* (Beled, 19) buyurmuştur ki, bu ifadeyle, kitapları sollarından ya da arkalarından verilenler kastedilmiştir ki, Allahu Teâlâ, bunlardan Vâkıa, 42-43. âyetlerinde de bahsetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ *"Ki üzerlerine kapıları sımsıkı kapatılmış bir ateş vardır"* (Beled, 20) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Mu'sade**

Ferrâ, Zeccâc ve **Müberred,** "Arapçada sen bir kapıyı iyice kapadığında, "اَوْصَدْتُ الْبَابَ" veya "آصَدْتُ الْبَابَ" dersin" Binâenalmeyh, kim bu ifadeyi, hemze ile "مُؤْصَدَةٌ" şeklinde okumuş ise, bunu, "آصَدْتُ" kökünden türetmiş ve ismi mef'ûlünü de hemzelemiştir. Bunun "اَوْصَدْتُ" kökünden türemiş olduğu da söylenebilir. Ancak ne var ki, âyetteki, bu ifadeyi hemzeli olarak, "مُؤْصَدَةٌ" şeklinde okuyanlar bu hemzeyi, mâ kabli mazmûm (dammeli) olduğunda, mesela, "مُؤْسٰى" kelimesi gibi, **vâv**'ı hemzeye çevirenlerin lehçesine göre böyle okumuşlardır. Şimdi, bu kelimeyi hemze ile okumayanlara gelince, muhtemelen şu iki şey uygulanmıştır:

a) Bu kelimenin, tıpkı, "اَوْعَدْتُ" kökünden, "مُوْعَدٌ" kelimesinin "مُوعَدٌ" şeklinde kullanılması gibi, "اَوْصَدْتُ" kökünden olup, ism-i mef'ûlünü hemzelemeyenlere göre böyle, yani "مُوْصَدَةٌ" şeklinde okunması...

b) Bu kelimenin, "آمَنَ" gibi, "اَصَدَ" kökünden olması, ne var ki, "اَلْجَؤُنَةُ" ve "اَلْبُؤْسُ" kelimelerinin hafifletilerek (hemzeleri atılarak) "اَلْجُونَةُ" ve "اَلْبُوسُ" şeklinde okunması gibi, bu kelimenin de hemzesinin yumuşatılarak ve vâv'a çevrilerek "مُوصَدَةٌ" şeklinde okunması... **Ferrâ** da şöyle der: Bu ifadenin hem "اَلْآصِيدُ" ve "اَلْوَصِيدُ" kökünden olduğu söylenebilir ki, "bu kökten de yine, ifade kapısı kapanmış, iyice kapanmış ateş..." anlamına gelir.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, **Mukâtil,** "عَلَيْهِمْ" ifâdesinin manasının, yani, "O cehennemin kapıları iyice kapanmıştır. Dolayısıyla, cehennemlikler için herhangi bir kapı açılmaz ve hiçbir zaman o cehennemden ne keder ve gam dışarı çıkabilir, ne de oraya bir hava ve rahatlık girebilir... Buna göre bu ifade tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onları, o cehennemin duvarları kuşatmıştır..."* (Kehf, 29) ifadesi gibi olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

"اَلْمُؤْصَدَةُ" kapılar hakkında kullanılır. عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةُ الْاَبْوَابِ "Onların üzerine, kapıları kapatılmış bir ateş salıverilir, onlar, böyle bir ateş içindedirler" takdirinde olmak üzere, cehennem bu şekilde nitelenegelmiştir. Binâenaleyh, her ne zaman, izafeti terk edersen, kelimenin sonuna tenvin gelir. Çünkü bu iki husus, birbirlerini izlerler. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Salat u selâm Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashâbına olsun (âmin)!

ŞEMS SÛRESİ

On beş âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحٰىهَا ﴿١﴾ وَالْقَمَرِ اِذَا تَلٰىهَا ﴿٢﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰىهَا ﴿٣﴾ وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰىهَا ﴿٤﴾ وَالسَّمَآءِ وَمَا بَنٰىهَا ﴿٥﴾ وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰىهَا ﴿٦﴾ وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰىهَا ﴿٧﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰىهَا ﴿٨﴾ قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰىهَا ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰىهَا ﴿١٠﴾

"Andolsun güneşe ve onun aydınlığına, ona tabi olduğu zaman aya, ona parlaklık verdiği zaman gündüze, onu örtüp bürüdüğü zaman geceye, göğe ve onu bina edene, yere ve onu yapıp döşeyene, nefse ve onu düzenleyene... Sonra da ona (nefse), hem kötülüğünü hem de takvasını ilham edene yemin olsun ki, o (nefsi) tertemiz yapan kişi, muhakkak felaha ermiştir. Onu alabildiğine örten kişi ise, elbette ziyana uğramıştır" (Şems, 1-10).

Tefsire geçmeden önce, mutlaka, birkaç meseleye değinmek lazım.

BİRİNCİ MESELE: **Kasemlerin Hikmeti**

Bu sûrenin maksadı, Cenâb-ı Hakk'a itaate teşvik, O'na isyan etmekten sakındırmaktır. Bil ki, Allahu Teâlâ, sürekli, büyük menfaatler ihtiva eden çeşitli mahlukuna yemin etmek suretiyle, devamlı olarak, kullarının dikkatini çekmek istiyor. Böylece mükellef, bu mahlukat hususunda iyice düşünsün ve bunlardan dolayı Allah'a şükretsin diye... Çünkü, Allahu Teâlâ'nın yemin konusu yaptığı şeylerin, kalplerde bir ağırlığı vardır. Böylece, kişiyi düşünmeye davet eden sebepler daha kuvvetli ve etkin olmuş olurlar.

İKİNCİ MESELE

Bir grup kelamcının, âyetteki takdirin, ...وَرَبِّ الشَّمْسِ وَرَبِّ "Güneşin ve ayın Rabbi'ne yemin olsun..." şeklinde olduğunu söylediklerini biliyorsun. Birtakım kimseler, bu görüşün batıl oluşu hususunda istidlâlde bulunarak şöyle demektedirler: Âyette bulunan kasemler içinde "وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنٰيهَا" (Şems, 5) âyeti de bulunmaktadır. Halbuki, semanın banisi ise, Cenâb-ı Hak'tır. Bu durumda, bu ifadenin takdirinin وَرَبِّ السَّمَاءِ وَرَبِّهَا "Semanın Rabbine ve

onun Rabbine yemin olsun ki..." şeklinde olur ki, bu çelişik bir durumdur. **Kâdî** buna şu şekilde cevap vermiştir. Âyetteki "وَمَا بَنٰيهَا" ifâdesi ile murat edilenin Allahu Teâlâ olması caiz değildir. Çünkü (مَا) edatı, semanın yaratıcısı hakkında, ancak, mecazi manada kullanılır. Bir de, Allah'ın, başkalarına yemin etme işini, kendisine yemin etme işinden önce getirmesi caiz değildir.

Bir üçüncü husus da, Allahu Teâlâ kendisini, başkalarıyla birlikte, nerdeyse hemen hemen hiç zikretmemiştir. Binâenaleyh burada, şöyle bir te'vil yapmak gerekir. Buradaki "مَا" kendisinden sonra gelen ifadeyle birlikte mastar hükmünde olup, ifâdenin takdiri, وَالسَّمَاءِ وَبِنَائِهَا "Semaya ve onun binasına, yapılışına, yemin olsun ki..." şeklinde olur.

Keşşâf sahibi bu görüşe itiraz ederek şöyle der: Eğer durum bu şekilde olsaydı, o zaman, "فَأَلْهَمَهَا" ifadesinin buna atfedilmiş olmasından, nazımda bir bozulma meydana gelirdi...

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kıraat Özellikleri (İmâle)**

Kıraat imamları, "وَالضُّحٰى وَالَّيْلِ إِذَا سَجٰى" (Duha, 1-2) "وَالَّيْلِ إِذَا يَغْشٰى" (Leyl, 1) ve benzeri âyetlerde olduğu gibi, bu sûrelerdeki fasıla harflerini farklı farklı okumuşlardır. Bu cümleden olarak onlar bunları, bazen **"imâle"**, bazen **"tefhim"**, bazen de, bazısını **"imâle"**, bazısını da **"tefhim"** ile okumuşlardır. **Ferrâ,** dâd'ın kesresiyle "ضِحَاهَا" (dıhâha) şeklinde olduğunu söylemiştir. Bundan sonra gelen âyetlerde, meselâ "طَحَاهَا، تَلَاهَا" ve "دَحَاحَا" kelimeleri gibi, her ne kadar bazılarının aslı vâv'lı olsa bile, böyledir. Çünkü, sûreye, yâ'lı olanlarla başlanınca, bunu, vâv'lı olan kilemeler izlemiştir. Zira, vâv'dan çevrilen elif, bazen yâ'dan çevrilmiş olana muvafakat eder. Baksana, "تَلَوْتَ، صَحَوْتَ" ve benzeri kelimelerin fiillerinde, mesela "دَحٰى، تَلٰى" gibi bu vâv'la yâ'ya çevrilebilir. Binâenaleyh, böyle bir muvafakat oluşunca, yâ'lı olanların imalesini caiz gördükleri gibi, vâv'lı olanların imalesini de tecviz etmişlerdir. Mutlak manada imaleyi terk edenlerin terk ediş sebeplerine gelince, bu, pek çok Arabın, bu eliflere meyletmeyişleri ve bu eliflerde yâ'ya doğru meyletmeyişlerinden (imale yapmayışlarından) kaynaklanmaktadır. **Elif'i imâle** ile okumayışı, meselâ "مُوسٰى" kelimesindeki vâv'ın, **yâ**'dan; "اَلْمِيقَاتُ" ve "اَلْمِيزَانُ" kelimelerindeki yâ'nın da vâv'dan munkalip olmaları da te'yid eder. Bundan, orada bu değişikliğe delalet eden şeyin bulunması gerektiği neticesi gerekmez. İşte burada da, elif'in imâle edilmeden ve yâ'ya doğru meyledilmeden, hâli üzere bırakılması gerekir.

Hamza'nın yaptığı gibi, bu kelimelerden bir kısmını imâle ile, bir kısmını da imâlesiz okumak da güzeldir. Bu böyledir, zira elif, yâ'dan çevrilmiş olduğu zaman, o yâ'ya delalet etsin diye, yâ'ya doğru imâle ile okunur. Halbuki, "طَحَاهَا، تَلَاهَا" ve "دَحَاحَا" kelimelerinde ise, yâ'dan çevrilmiş olan bir elif yoktur. Bunların elifleri, ancak vâv'dan çevrilmiş eliflerdir. Delili ise, bu kelimelerin, "دَحَوْتَ، تَلَوْتَ" şeklinde kullanılmalarıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kasem Lâmı**

Cenâb-ı Hak bu sûrede, "...قَدْ اَفْلَحَ" (Şems, 9) âyetine kadar olan kısımda, yedi şeye yemin etmiştir, "قَدْ اَفْلَحَ" ifâdesi ise, kasemin cevabıdır. **Zeccâc,** şöyle der: Cevap aslında, "لَقَدْ اَفْلَحَ" şeklindedir. Ne var ki, **lâm** harfi hazfedilmiştir. Zira, söz bu kadar uzayınca, bu uzama işi, **lâm**'ın yerini tutmuştur.

Duha

Cenâb-ı Hak, وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا *"Andolsun güneşe ve onun aydınlığına"* buyurmuştur. Müfessirler, "وَضُحٰيهَا" ifadesi hususunda, şu üç görüşe yer vermişlerdir:

1) **Mücâhid** ve **Kelbî,** "güneşin aydınlığına";

2) **Katâde,** "Bütün gündüze..." -ki bu görüşü **Ferrâ** ve **İbn Kuteybe** caiz görmüşlerdir-;

3) **Mukâtil** de, "Güneşin hararetine..." gibi manalar vermişlerdir.

Dil açısından bunun izahı şöyledir: **Leys,** "الضَّحْوُ" (dahv), gündüzün yükselmesi; "الضُّحٰى" ise, gündüzün yükselişinin, bunun biraz daha olması halini ve med ile "الضُّحَاءُ" kelimesi de, gündüzün uzayıp da, yarısına yaklaştığı durumu ifade için kullanılan kelimelerdir" derken, **Ebu'l-Heysem** de şöyle demektedir: "الضُّحُّ" kelimesi, "gölge - **zill**" kelimesinin zıddı olup, bu da, güneşin aydınlığının, yeryüzünü sarması manasına gelir ki, bunun aslı "الضُّحٰى"dır. Böylece, hâ'nın sükûnu ile birlikte yâ'nın yer alışını ağır buldukları için yâ'yı hâ'ya çevirerek, "الضُّحُّ" şeklinde söylemişlerdir. Binâenaleyh "الضُّحٰى" güneşin ziyası ve nûru demektir. Daha sonra bu kelime, Cenâb-ı Hakk'ın da, "اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا" (Nâziat, 46) diye ifade buyurduğu gibi, güneşin yeryüzünü iyice aydınlattığı manasının adı olarak kullanılır olmuştur. Binâenaleyh, müfessirlerin, bu kelimeye "güneşin ziyası" manasını vermeleri, işte bu vasfından dolayıdır. Bu kelimeye, "gündüzün tamamı" manasını verenlerin durumu da böyledir. Çünkü, gündüzün tamamı da güneşin nurundan kaynaklanmaktadır. Yine bu kelimeye, "güneşin harareti" manasını verenlere gelince, bu da, güneşin harareti ile nurunun ayrılmaz

iki vasfı olmasından ötürüdür. Binâenaleyh, güneşin harareti arttıkça, ziyası da artar. Aksi de böyledir, yani harareti düştükçe, aydınlığı da azalır. Ama bu görüş, görüşlerin en zayıfıdır."

Güneşin Önemi

Bil ki, Allahu Teâlâ, canlıların pek çok menfaatinin güneşe bağlı olmasından dolayı, güneşe ve güneşin aydınlatmasına yemin etmiştir. Çünkü, âlemdekiler, geceleyin âdeta ölüler gibidirler. Binâenaleyh, sabahın alâmeti, doğu ufkunda gözükünce işte bu durum, kendisiyle hayat kuvvetinin üfürüldüğü "sûr" gibi olmuş olur. Böylece de, (geceleyin uyku ile) ölmüş olanlar, diri hale gelmiş olurlar. Ve bu diriliş, gitgide artmaya, kuvvet kazanmaya ve tekamül etmeye doğru yönelir; kuşluk vaktinde de doruk noktasına ulaşır. İşte bu durum, kıyametin hallerine, kuşluk vakti de, cennetliklerin cennete tam manasıyla yerleşmelerine benzemiş olur.

Güneşi İzleyen Kamer

Cenâb-ı Hak, وَالْقَمَرِ إِذَا تَلٰيهَا *"Ona tabi olduğu zaman aya..."* buyurmuştur. **Leys**, "Bir şey, bir şeyi izleyip tabi olduğunda, "تَلَا - يَتْلُوا" ifâdesi kullanılır" demektedir. "Ayın güneşi izleyişi" hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Güneş batarken ayın doğmuş olarak kalakalmasıdır. Bu böyledir, zira ay, her ayın ilk yarısında, güneş battığı zaman böyle olur. O halde bu demektir ki, ay, aydınlatma bakımından güneşi izler (onun yerini alır). Bu, Atâ'nın **İbn Abbas**'tan naklettiği bir görüştür.

1) Güneş battığı zaman, hilalin ilk gecesinde, batı ufkunda ay, güneşi izler. Bu, **Katâde ve Kelbî**'nin görüşüdür.

3) **Ferrâ** da bu izleyiş ve tabi oluş ile ayın, kendi ışığını güneşten alışının kastedildiğini; zira, Arapçada, "Ondan alır" anlamında, فُلَانٌ يَتْبَعُ فُلَانًا فِي كَذَا "Falanca bu konuda, filancadan alev öğrenir, ona tabi olur" denilir.." der.

4) **Zeccâc** da, "Ay, dolunay olduğu zaman güneşi izler. Buna göre, ay, âdeta tan, ziya ve nur bakımından güneşi izlemiş olur. Yani, ayın ziyası kemale erip de dolunay olduğunda, etrafı aydınlatma bakımından onun yerini almış gibi olur. Bu durum ise, aydınlık mehtaplı gecelerde tahakkuk eder.

5) Ay, güneşi, kütlelerin büyüklüğü açısından, maddi bakımdan ve bu âlemin menfaatine olan şeylerin ayın hareketlerine bağlı olması itibariyle izler, takip eder. Astronomi ilminde, güneş ile ay arasında bulunan

münasebet kadar, güneş ile diğer gezegenler arasında ilgi ve münasebet bulunmadığı kabul edilmiştir.

Cenâb-ı Hak, وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّيٰهَا *"Ona parlaklık verdiği zaman gündüze..."* (Şems, 3) buyurmuştur. "**Tecliye**", ortaya koymak, açmak demektir.. "جَلَّيٰهَا" kelimesindeki "هَا" zamirinin neye râci olduğu hususunda da şu iki izah yapılabilir:

a) **Zeccâc**'a göre bu zamir, güneşe râcidir. Bu böyledir, zira gündüz, güneşin aydınlığından ibarettir. Binâenaleyh, bu demektir ki, gündüz ne kadar parlak olursa, güneş de o nispette parlaktır, demektir. Çünkü, eserin kuvveti ve kemali, müessirin kuvvetine delalet eder. Böylece de âdeta, gündüz, güneşi ortaya koymuş ve açıklamış gibi olur. Bu manaya göre bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun vaktini kendisinden başkası açıklayamaz.."* (Yani, onu ortaya koyamaz) (A'râf, 187) âyeti gibi olmuş olur.

b) Ekseri ulemanın görüşüne göre, her ne kadar daha önce geçmese bile, bu zamir, ya "karanlığa", ya "dünya"ya, yahut da, "yer"e râcidir. Cumhur şöyle demektedir. Araplar, kuşluk vaktini kastederek, "اَصْبَحَتْ بَارِدَةً"; semâyı kastederek de "اَرْسَلَتْ" ifadelerini kullanırlar (yani faili açıkça zikretmeden kullandıkları vakidir).

Güneşi Perdeleyen Gece

وَالَّيْلِ إِذَا يَغْشٰيهَا *"Onu örtüp bürüdüğü zaman geceye..."* (Şems, 4) âyetine gelince, yani, "Gece gündüzü bürür de, böylece, gündüzün ziyasını izale eder, giderir" demektir. Bu âyet, bundan önceki âyetle ilgili olarak öne sürülen birinci görüşü (zamirin güneşe râci olduğu görüşünü), şu iki bakımdan destekler:

1) Gece, güneşi bürüyüp, ziyasını izale ettiğine göre, gece hakkında bahsedilen bu ifadenin zıddına olarak da, "Gündüz de güneşi açığa çıkarır" denilmesi güzel ve yerinde olur.

2) "يَغْشٰيهَا" ifâdesindeki "هَا" zamiri, ulemanın ittifakıyla "güneş"e râcidir. Binâenaleyh, bu fasılalardaki zamirlerin sûrenin başından buraya kadar güneşe râci olabilmeleri için, "جَلَّيٰهَا" ifadesindeki zamirin de, "güneş"e râci olması gerekir.

Kaffâl şöyle der: "Bu dört kısım, ancak gerçekte güneş ile oluşan hususlardır. Ne var ki, şu dört vasıf açısından böyle olur: Gündüz yükseldiğinde, güneşten kaynaklanan ışık... İşte bu vakit, canlıların, kamil manada, yeryüzüne yayıldıkları ve insanların maişetleri peşinde koşuştukları vakittir.

Ayın, güneşi izlemesi, ışığını bundan alması da böyledir. Gündüzün gelmesi ile, güneşin doğuşunun ve tamamen gözüküşü de böyledir. Gecenin gelmesi ile de, bunun aksinin tahakkuk etmesi de böyledir. Binâenaleyh, güneşin azameti hususunda kim biraz düşünür de, sonra da, akıl gözüyle bu güneşteki yaratılmışlık ve yapılmış olmasına dair sonsuz eser ve alametleri ve cüzlerden meydana gelmiş olan bir mürekkep oluş halini müşahede etmeye çalışırsa, buradan, o güneşi yaratanın büyüklüğüne geçiş sağlar. Şanı yüce olan Allah'ı takdis ve tenzih ederiz.

Semayı İnşa Eden Kuvvet

Cenâb-ı Hak, وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنٰيهَا *"Göğe ve onu bina edene..."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Keşşâf sahibi'nin, "Bu ifadenin başındaki "مَا"nın mastariyye "مَا"sı olması halinde, "فَأَلْهَمَهَا" fiilinin, bu ifadeye atfedilmesinin, nazım bozukluğuna sebebiyet vereceğine" dair ileri sürdüğü şey, doğrudur, ama, **Kâdî**'nin, "Bu, semanın yaratıcısına bir yemin olsaydı, bunun, güneşin zikredilmesinden sonra gelmesi caiz olmazdı..." şeklindeki görüşüne gelince, bu zor bir problemdir. Buna verilecek cevap hususunda hatırıma gelen şey şudur: "Gözle görülebilen maddi şeylerin en büyüğü güneştir. Böylece Cenâb-ı Hak, güneşin büyüklüğüne delalet eden bu dört vasfı ile birlikte, önce güneşten bahsetmiş, bundan sonra mukaddes zatını zikretmiş ve mukaddes zatını da üç sıfatla nitelemiştir. Ki bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın, semayı, yeryüzünü ve mürekkep varlıkları yönetmesidir. Böylece, mürekkep varlıklara, onların en kıymetlisini, yani nefsi zikrederek dikkat çekmiştir. Bu tertipten maksadı ise, hem aklın, hem de duyu organlarının güneşi ve kütlesinin büyüklüğü hususunda mutabakat sağlamasıdır. Derken, basit seviyedeki akıl, güneş ile daha doğrusu, göklerdekilerin, yerdekilerin ve mürekkep varlıkların tümü ile, bunları yoktan var eden bir zatın varlığını ispata yönelmiştir. İşte bu durumda akıl, burada, Allah'ın celal ve azametini, O'na yakışır bir biçimde idrak etme nasibini almış olur ki, his ve duyu organları da bu konuda, akla karşı çıkmamıştır. Böylece bu, aklın, maksûsat âleminin derinliklerinden, rububiyyet âleminin zirvelerine ve samediyyetin kibriyasının başlangıçlarına çekilmesine ve ulaşmasına bir yol gibi olmuş olur. Binâenaleyh biz, hikmeti yüce, kelimeleri mükemmel olan zatı noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın *"Göğe ve onu bina edene..."* ifadesinin, burada yer alış hikmeti nedir?

Cevap: Hak Sübhanehû ve Teâlâ, güneşi, güneşin büyüklüğüne delalet eden dört sıfatla tavsif edince, bunun peşinden, hem güneşin, hem de bütün semavi kütlelerin muhdes varlık olduklarına delalet eden açıklamayı getirmiş ve bu âyetle işte bu delalete dikkat çekmiştir. Bu böyledir. Çünkü gök ve güneş, sonludur, fanidir. Her sonlu ise, belirli bir miktar ile belirlenmiş-sınırlandırılmıştır. Halbuki aklen, bu miktardan daha büyük veya daha küçük olmaları mümkündür. Şu halde güneşi ve diğer semavi kütleleri belli bir miktar ile belirleyen mutlaka bir mukaddir (belirleyen) ve bir müdebbir (idare eden)in olması gerekir. Bir evi yapan usta, onu nasıl istediği şekilde yapıyorsa, aynen bunun gibi, güneşi ve diğer semavi kütleleri idare eden de, bunları kendi iradesine göre belirlemiştir. O halde âyetteki, *"onu bina edene..."* ifadesi, hem güneşin, hem de diğer semavi kütlelerin muhdes varlık olduklarına delalet eden bu inceliğe dikkat çeker gibidir.

Niçin Men Yerine Ma Kullanıldı?

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak niçin, "وَمَا بَنٰيهَا" buyurmuş da, "وَمَنْ بَنٰيهَا" dememiştir? Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

1) Bu ifade ile, bir vasfiyyete işaret edilmek istenmiştir. Buna göre âdeta, "göğe ve o göğü yapan o büyük kâdire; nefse ve o nefsi tesviye eden o üstün hikmetli hakîme yemin olsun ki..." denilmek istenmiştir.

2) (مَا) edatı, "مَنْ" yerine kullanılabilir. Mesela, "وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ" (Nisa, 22) âyetinde böyledir. Fakat tercihe şayan olan birinci izahtır.

Gök, Yer ve Nefs

Dördüncü soru: Cenâb-ı Hak zâtını tarif ederken, niçin üç şeyden, yani gökten, yerden ve nefisten bahsetmiştir?

Cevap: Çünkü görülemeyen şeyler hususunda ancak görünür şeyler ile istidlâl edilir. Görünür şeyler ancak maddi şeylerdir. Bunlar da basit ve mürekkep diye ikiye ayrılır. Basit, ulvî ve süflî diye ikiye ayrılır. Ulvîsine, *"göğe..."*, süflisine de, *"yere yemin olsun ki..."* ifadesiyle işaret edilmiştir. Mürekkep olan varlıklar da kısımlara ayrılıp, bunların en kıymetlileri de, nefis, yani can sahibi olan varlıklardır ve buna da, *"Her bir nefse ve onu düzenleyene yemin olsun ki.."* (Şems, 7) âyetiyle işaret edilmiştir.

Yeri Döşeyen Kudret

Cenâb-ı Hak, وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَا *"Yere ve onu yapıp döşeyene..."* (Şems, 6) buyurmuştur. Bu âyetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, *"Yeryüzünü de bundan sonra yayıp döşedi"* (Nâziat, 30) âyetinden ötürü, burada *"Göğe ve onu bina edene..."* âyetinden sonra getirmiştir.

İKİNCİ MESELE

Keys şöyle demektedir "**Tahv**" kelimesi tıpkı, "**Dahv**" gibi olup, yayıp-döşemek manasınadır. Dâl harfi yerine tî harfi getirmek caizdir. Bunlar, "genişletti-açtı" manasınadır." **Atâ** ve **Kelbî** ise bu âyete, "Yeryüzünü suyun üzerine yayana..." şeklinde mana vermişlerdir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا *"Nefse ve onu düzenleyene..."*(Şems, 7) buyurmuştur. Buradaki **"nefs"**i, beden anlamına alırsak, bu nefsin tesviyesi (düzenlenmesi), anatomi ilminin de ortaya koyduğu üzere, uzuvlarının dengeli olarak yaratılması manasına gelir. Eğer bu "nefs"i, bedeni idare eden, ona canlılık sağlayan güç-kuvvet manasına alırsak, bunun tesviyesi, ona, ilmü'n-nefsin (psikolojinin) şahadet ettiği gibi, işitme, görme, hayal etme ve düşünme kuvvetleri gibi pek çok kuvve ile donatmaktır.

Buna göre eğer, "Peki öyleyse "nefs" kelimesi niçin nekire getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bununla Allah "nefis"ler içinde belli bir nefsi kastetmiştir ki bu da, kutsî-nebevî nefistir. Bu böyledir, zira her çoklukta mutlaka başkan olacak birinin bulunması gerekir. Binâenaleyh bütün mürekkep varlıklar, muhtevasında pek çok türler bulunan bir cinstir. Bu türlerin başkanı ise, canlılardır. Canlılar da, muhtevasında pek çok tür bulunan bir cinstir. Bu türlerin başkanı-reisi ise insandır. İnsan da türlere ve çeşitlere ayrılır. Bunların reisi, en ilerisi ile peygamberlerdir. Peygamberler ise, pek çokturlar. Binâenaleyh mutlaka içlerinde, kesinlikle reis olacak birisinin bulunması gerekir. O halde âyetteki *"nefse"* ifadesi, mürekkep varlıklar âleminin reisi ve bizzat başkanı olan o yüce (peygamberi) nefse işarettir.

b) Bu ifade ile her bir "nefis" kastedilmiş de olabilir. Bu durumda kelimenin nekire oluşu ile, *"Her bir nefis (âhiret için) ne hazırladığını anlar"* (Tekvir, 14) âyetinde olduğu gibi, çokluk, yani bütün nefisler kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü canlılar, Hak Teâlâ'nın da bazı varlıklardan bahsettikten

sonra, *"(O Allah) sizin bilmediğiniz nice şeyler yaratmıştır"* (Nahl, 8) buyurduğu gibi, sayılarını ancak Allah'ın bilebileceği pek çok çeşitlere sahiptirler. Her türün, kendilerine değer kazandıran ve o türe mahsus özellikler ile, diğer türlerden ayırt edildiği hususi bir "nefsi" vardır. Binâenaleyh Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın sırlar denizine dalmak şöyle dursun, sinek ve sivrisinek gibi varlıkların özelliklerini bile, tam olarak kimin aklı kuşatabilir?

Fücur ve Takvanın İlham Edilmesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا *"Sonra da o (nefis), hem kötülüğünü, hem de takvasını ilham edene yemin olsun ki..."*(Şems, 8) buyurmuştur. Bu âyetin özet tefsiri şu iki şekilde yapılabilir:

a) Nefse, fücûr (kötülüğünün) ve takvasının ilham edilmesi; ona bunların anlatılması, bunların düşünülmesi; birisinin güzel, diğerinin çirkin olduğunun bildirilmesi ve nefse, bunlardan dilediğini seçme imkanının verilmesi demektir. Bu mana ile âyet tıpkı, *"Biz ona iki de yol gösterdik"* (Beled, 10) âyeti gibi olmuş olur. Bu, **Mu'tezile** mezhebine uygun bir te'vil ve tefsirdir. Çünkü onlar şöyle derler: "Bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ bu âyetin peşi sıra, *"Onu (nefsini) tertemiz yapan kişi, muhakkak felaha ermiş; onu alabildiğine örten kişi ise elbette ziyana uğramıştır"* (Şems, 9-10) buyurmasıdır." Bu izah, hem **İbn Abbas** (r.a)'tan, hem de bir grup ileri gelen müfessirden nakledilmiştir.

b) Bu, "Allahu Teâlâ, mü'min ve muttaki olana takvayı, kâfire de fücuru (kötülüğü) ilham etmiştir" demektir. **Saîd b. Cübeyr,** "O nefsi, fücuru ve takvası ile baş başa bırakan..." manasını vermiştir. **İbn Zeyd,** "O nefiste, onu takvaya muvaffak kılması ile, bu mahrumiyeti meydana getirdi" diye izah etmiştir. Zeccâc ve **Vâhidî** de bunu tercih etmişlerdir.

İlham Nedir?

Vâhidî şöyle der: "Öğretme, anlatma ve açıklama başka şeydir, ilham ise daha başka bir şeydir. Çünkü **ilham,** Allahu Teâlâ'nın, kulunun kalbine bir şeyi düşürmesi koyması demektir. Allahu Teâlâ, kulunun kalbine (aklına) bir şey düşürdüğünde ise, onu ondan ayrılmaz hale getirir. Çünkü ilhamın temel manası, Arapların, birisi bir şeyi bir kerede yuttuğunda, kullandıkları "اِلْتَهَمَهُ - لَهِمَ الشَّيْءُ" şeklindeki deyimlerine dayanır. Yine Arapçada, "O şey onu yuttu" manasında "اَلْهَمَهُ ذٰلِكَ الشَّيْءُ" ifâdesi kullanılır. İşte bu "ilham" kelimesinin, temel manası budur. Ama daha sonra bu ifade, tıpkı bir "yutturma" gibi olduğu için, Allahu Teâlâ'nın kulunun

kalbine düşürdüğü şeyleri ifade için kullanılmıştır. O halde bu demektir ki bu temel manaya en uygun tefsir, **İbn Zeyd**'inkidir. Çünkü bu görüş, Allahu Teâlâ'nın mü'mine takvasını, kâfire de fücurunu yarattığı hususunda açık bir izahtır. Mu'tezile'nin Hak Teâlâ'nın bu âyetten sonra *"Onu tertemiz yapan kişi muhakkak umduğuna ermiş"* (Şems, 9 âyetini getirişine tutunmasına, bunu delil getirmeye gelince, bu zayıftır. Çünkü **Saîd b. Cübeyr, Atâ, İkrime, Mukâtil** ve **Kelbî**'den rivâyet edildiğine göre mana, "Allahu Teâlâ'nın tezkiye edip, tertemiz yapıp ıslah ettiği nefisler, mutlaka felah bulmuş ve mutlu olmuştur" şeklinde olur ki bunlar, Allahu Teâlâ'nın, kendisine taate muvaffak kıldığı nefislerdir." **Vâhidî**'nin izahı burada son bulur. Bu, güzel ve tam bir izahtır.

Ben diyorum ki: Biraz önce bu üç âyetin Hak Teâlâ'nın ulvî, süflî, basit ve mürekkep varlıkların, idare edicisi olduğuna delalet etmek için zikredildiğini söylemiştik. Burada geriye, mahsûsat âleminde, yani madde âleminde yer alan varlıklardan her şeyin, bu dikkat çekme gereği, Hak Teâlâ'nın yaratması ve tedbiriyle olduğunu anlatmak kalmıştır. Bundan da, kalplerde (akıllarda), bütün bunların Allah'ın kaza ve kaderi ile olup-olmadığı hususu depreşir durur olmuştur. "Bunlar" dediğimiz şey, canlıların ihtiyarî fiilleridir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Sonra da o (nutfe), hem kötülüğünü, hem takvasını ilham eden"* buyurmak suretiyle bu şeylerin de, Allah'tan, Allah ile ve Allah'ın kaza-kaderi ile olduğuna dikkat çekmiştir. Bu durumda ise Allahu Teâlâ'nın dışında kalan her şeyin, O'nun kaza ve kaderiyle meydana geldikleri; O'nun icad ve tasarrufunun altında oldukları sabit olmuş olur.

Öte yandan, Hak Teâlâ'nın, *"O (nefse), hem kötülüğünü, hem takvasını ilham eden..."* ifadesinden, bu ilahi hızlan ve tevfikin kastedildiğine dair aklî delil, defalarca bahsettiğimiz şu hususdur: İhtiyari fiiller, ihtiyar ve iradenin mevcudiyetine varıp dayanır. Binâenaleyh, bu fiillerin meydana gelmesi, eğer bir fail olmadan olmuş ise, bu demektir ki, muhdes (sonradan olma) varlık, failden müstağni olmuştur, faili ihtiyaç duymaz. Böyle olması halinde, bir yaratıcının olmadığının söylenmesi gerekir. Yok eğer "Bu ihtiyari fiiller bir failden meydana gelmiştir. Bu fail de kuldur" denilirse, o zaman teselsül gerekir. Yok eğer, "Bu fiiller, Allah'tan meydana gelmiştir" denirse, işte ulaşmak istediğimiz netice budur ve doğrudur. Hem sonra, insan kendisi denesin. Çünkü çoğu kez bir şeyden hiç haberi yok iken, o şey hiç aklında yok iken, birden kalbine onun şekli, planı, sureti kalbine düşüverir. Kalbe düşen bu şekle binaen, kalpte o şeye bir meyil meydana

gelir. Uzuvların hareketleri ve bu şeyin fiil olarak meydana gelişi de, kalpteki bu meyle varıp dayanır. İşte bu Hak Teâlâ'nın, *"... ilham eden"* âyetinden kastedilen mananın, **Mu'tezile**'nin ileri sürdüğü değil, bizim ileri sürdüğümüz şey olduğunu kesinkes ifade eder.

Nefsi Arındıran Felah Buldu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا *"O (nefsi) tertemiz yapan kişi, muhakkak felaha ermiştir"* (Şems, 9) buyurmuştur.

Bil ki "**tezkiye**", temizlemek, yahut da eğitip büyütmek, yetiştirmek demektir. Âyetle ilgili olarak iki izah yapılabilir:

a) Taatte bulunmak ve günahlardan uzak durmak suretiyle, nefsini günahlardan arındırarak, kendisini tezkiye eden, tertemiz yapanlar, felaha erer, umduğunu elde eder.

b) Bu, "Allah'ın tezkiye ettiği nefisler-kimseler felaha ermiştir" demektir. **Kâdî** bu manayı tercih ederek şöyle der: "Bundan maksat, Allahu Teâlâ'nın bu nefislerin tezkiyesine (tertemiz olduğuna) hükmetmesi ve onları bu şekilde saymasıdır. Bu tıpkı, örfümüzdeki, "Falanca falancayı tezkiye ediyor" denilmesi gibidir. **Kâdî** daha sonra şöyle der: "Birinci mana doğruya daha yakındır. Çünkü "nefs" kelimesi, âyette daha önce açıkça yer almıştır. Binâenaleyh buradaki *"O"* zamirini, nefse râci kılmak, zikredilmediği halde zikredilmiş hükmünde olan bir şeye, (yani Allah'a) hamletmekten daha evladır.

Bil ki biz, kesin aklî delil ile, *"ilham etti"* ifadesi ile, **Mu'tezile**'nin değil, biz (Ehl-i sünnet'in) söylediği mananın kastedildiğini ortaya koymuştuk. Binâenaleyh ifadeyi, bu manaya hamletmek gerekir. **Kâdî**'nin, "Bu tezkiye, "Allah'ın böyle hükmetmesi, onları temiz olarak sayması", manasınadır" şeklindeki görüşü zayıftır. Çünkü "**tef'îl**" babı (sîgası), tekvini yani bizzat yapmayı ifade eder. (Tahkimi, yani hükmetme, öyle sayma manasını değil...). Hem sonra biz bunu kabul etsek bile, Allah'ın hükmettiği şeyin değişmesi imkansızdır. Çünkü mahkum-u bih'in (yani hakkında haber verilen şeyin) değişmesi, mesela doğrunun, yalana; ilmin cehalete dönüşmesi gibi bir hüküm (netice) değişikliğini gerektirir ki bu, Allah hakkında imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır.

Ama **Kâdî**'nin, "Burada daha önce "nefis"ten bahsedilmiştir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunun aksi daha evladır. Çünkü dilciler, zamirin, en yakındaki şeye râci olmasının, uzaktakine râci olmasından

daha evla olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh burada, *"Ona ilham eden"* ifadesi "nefse" değil *"Onu düzenleyene"* (Şems, 7) ifâdesindeki "ما" edatına daha yakındır. Binâenaleyh tercih, bizim bahsettiğimiz şeyden yana yapılmalıdır. Bu izahı destekleyen bir husus da, **Vâhidî**'nin, **"Kitâbu'l-Basît"**inde, **Saîd b. Ebî Hilâl**'den rivâyetine göre, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: Hz. Peygamber (s.a.s), "قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا" âyetini okumuş. Sonunda vakfederek (durarak) اَللّٰهُمَّ آتِ نَفْسِى تَقْوٰيهَا اَنْتَ وَلِيُّهَا وَاَنْتَ مَوْلٰيهَا وَزَكِّهَا اَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكّٰيهَا *"Allahım, nefsime takvasını ver. Sen o nefsin velisi ve mevlasısm. Nefsimi temizle. Sen, nefsi temizleyenlerin en hayırlısısın"*[12] buyurdu.

Nefsi Günahlarla Kaplayan

Sonra da Cenâb-ı Hak, وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا *"Onu alabildiğine örten kişi ise, elbette ziyana uğramıştır"* (Şems, 10) buyurmuştur.

Müfessirler, "دَسّٰيهَا" ifadesinin aslı, **"tedsîs"** mastarından, "دَسَّسَهَا" şeklinde olup, **"tedsîs"** bir şeyi bir şeyin içinde saklamak demektir" demişlerdir. Buna göre, buradaki sîn'lerden birisi, yâ'ya çevrilmiştir. Binâenaleyh "دَسّٰى"nın aslı, "دَسَّسَ"dir. Bu, tıpkı "تَقَضَّى الْبَازِى"nin aslının, تَقَضَّضَ الْبَازِى "Şahin üzüldü" oluşu gibidir. Yine bu, Arapların, "الْبَيْتُ" demeleri gibidir ki bunun aslı, "لَبَيْتُ" (Aklettim) şeklindedir. Yine bu, Arapların "مُلَبَّبٌ" yerine "مُلَبًّى" demeleri gibidir. Daha sonra diyoruz ki: **Mu'tezile,** bu âyetle ilgili olarak, kendi mezheblerine uygun şu izahları yapmışlardır:

1) Salâh ehli, kendilerini izhar ederlerken, fısk ehli ise, kendi nefislerini, gizli kapalı yerlerde gizler ve açığa vurmazlar. Nitekim, cömert Araplar, evleri tanınsın ve muhtaçlar kendilerine gelsin ve ihtiyaçlarını anlatsınlar diye yüksek tepelere konaklarlar, geceleyin gelip kapıyı çalabilecek insanlar için de, geceleyin ateşler yakarlardı. Ama cimriler ise, evlerini barklarını, yerlerini yurtlarını, muhtaç olan kimselerden saklamaya çalışırlardı ve saklarlardı.

2) Bu ifadenin manası, "Hiç de onlardan olmadığı halde, kendisini sâlih kimseler arasında saklayan..." şeklindedir.

3) "İsyan ve günahlara dalmak suretiyle, nefsini gizleyen..." demektir.

4) Bu ifade, içinde fücurunu saklayan... anlamındadır. Bu, bu kimsenin, fücura devam etmesi ve facir kimselerle oturup kalkmasıyla meydana gelebilecek bir durumdur.

12 **Müslim**, Zikir, 73 (4/2088); **Müsned**, 4/371.

5) Taat olan şeylerden yüz çevirip, masiyetlerle iştigal eden kimse, önemsiz, terk edilmiş ve adı sanı anılmaz birisi oluverir. Böylece de bu kimse, adı sanı anılmayan, gizli kalmış bir nesne, şey gibi olmuş olur.

Âlimlerimiz de, âyetteki mananın, "Allahu Teâlâ'nın saptırdığı, azdırdığı, facirlerden kıldığı, batıl şeylere sürüklediği ve böylece de helak ettiği nefs, bin pişman olmuş ve hüsrana uğramıştır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Âyetteki "دَسّٰيهَا" kelimesinin tefsiri hususunda ulemanın görüşleri bunlardır.

Vâhidî (r.a) ise şöyle der: "Cenâb-ı Hak âdeta, kendini arındıran kimselerin felahı elde edeceklerine, kendilerini arındırmayan kimselerin de, iflas edeceğine, yarattığı şeylerin en kıymetlisine (cana, nefse) yemin etmiş gibidir. Böylece, hiç kimse, önce geçmiş kader ve bir kaza olmaksızın, kendi nefsini temizlemeyi veyahut da günahlara dalmak suretiyle, kendi nefsini helak etmeyi üstlenenin, bizzat kendisi olduğunu zannetmesin."

Tağvâ

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَآ ﴿١١﴾ اِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰيهَا ﴿١٢﴾ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰهَا ﴿١٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا ﴿١٤﴾ وَلَا يَخَافُ عُقْبٰيهَا ﴿١٥﴾

"Semûd, azgınlığı yüzünden (peygamberlerini) yalanladı. En şakisi ayaklandığı zaman... (Halbuki daha evvel), Allah'ın peygamberi onlara, "Allah'ın devesine ve onun su içme (sırasına) dikkat edin.." demişti. Fakat onu yalanladılar. Derken, o (deveyi) boğazladılar. Bundan dolayı, Rablerinin azabı da onları, günahları sebebiyle sarıverdi... Öyle ki, bunun sonundan korkmayarak hepsini yerle bir etti." (Şems, 11-15)

Cenâb-ı Hakk'ın, كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَا *"Semûd, azgınlığı yüzünden (peygamberlerini) yalanladı"* âyetine gelince, **Ferrâ,** şöyle der: **"Tuğyan"** ve **"tağvâ"** iki mastardır. Ancak ne var ki, **"tağvâ"** âyet başlarına, yani "fasılalara" daha uygundur. İşte bundan ötürü, burada bu kelime tercih edilmiş olup, bu,

(vezin bakımından), "dua" kökünden olan **da'vâ** mastarı gibidir. Bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) **Semûd,** tuğyanı sebebiyle, yalanlamada bulunmuştur "...بِطَغْوَاهَا" dersin. Buna göre mana, "Onların tuğyan ve azgınlıkları, onları, Allah'ı yalanlamaya sürüklemiştir" şeklinde olur. Ki, işte meşhur olan görüş budur.

2) "**Tağvâ**", kendisi sebebiyle helak edildikleri o azabın adıdır. Buna göre mana, "**Semûd,** başlarına gelecek olan azabı yalanladı..." şeklinde olur ki, bu da, "Onlar, peygamberlerini, kendilerine uyarıda bulunduğu o azabın geleceğini kabullenmemek suretiyle, resullerini tasdik etmediler..." demektir. Bu, uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, Arapçada **"tuğyan"**, alışılagelmiş, mutad olmuş olan ölçü ve miktarı aşmak, tecavüz etmektir. Böylece, onlara gelen o azabın "**tağva**" diye isimlendirilmiş olması mümkündür. Çünkü bu azap, alışılagelmiş miktarı öteye geçen, görülmedik bir sayha, yani nara (veya kasırga) idi. Yahut da, âyetteki takdir, "Semûd, tehdit edildikleri o ileri derecedeki ve müthiş azabı yalanladı" şeklinde olur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ" (Hâkka, 4) âyeti olup, bu, "**Semûd** ve **Âd,** başlarına gelecek olan o azabı yalanladı..." demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak Hâkka'da, *"Semud'a gelince, o, azgın ve haddi aşan (et-tâğiye) bir azapla helak olundular..."* (Hâkka, 5) buyurmuş, böylece kendisi sebebiyle helak oldukları o azabı "**et-tâğiye**" (ölçüyü aşmış...) diye adlandırmıştır.

Semûd Kavminin En Azgını

Sonra Cenâb-ı Hak, إِذِ انْبَعَثَ أَشْقٰيهَا *"En şakisi ayaklandığı zaman..."* (Şems, 12) buyurmuştur.

"اِنْبَعَثَ" kelimesi, بَعَثَ "gönderdi, uyandırdı..." kelimesinin mutavaatıdır. Nitekim Arapçada, بَعَثْتُ فُلَانًا عَلَى الْاَمْرِ فَانْبَعَثَ لَهُ "Falancayı işe koştum da, o da işe koyuldu..." denilir. Buna göre mana, "Semûd, tuğyanları sebebiyle; en şakileri işe koyulduğu zaman yalanlamaya yöneldi..." şeklinde olur ki, bu en şakileri de, o deveyi boğazlayandır. Bu hususta, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Âyetin bu ifadesiyle, belli bir şahıs kastedilmiş olup, ismi **Kudar İbn Salif**'tir. Bu kimse öylesine meşhur idi ki, o, darb-ı mesel olmuştur. Nitekim Arapçada, "Falanca, **Kudâr**'dan da daha uğursuzdur" denilmektedir. Bu **Kudâr,** Allah'ın Resûlü (a.s)'nün, fetvasına karşı çıkanların ilkidir.

2) Bu ifade ile, bir grup kimse kastedilmiştir. Bu, ism-i tafdîli "muzaf" kılıp da, هٰذَانِ اَفْضَلُ النَّاسِ "Bu ikisi, insanların en faziletlisidir" ve هٰؤُلَاءِ اَفْضَلُكُمْ "Bunlar insanların en faziletlileridir" diyerek, onu, müfret, cemî, müzekker ve müennes müsavi kabul etmek gibi, müfret lafız üzere gelmiş bir ifadedir. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا *"Onu yalanladılar da, deveyi boğazladılar..."* (Şems, 14) ifadesinin çoğul getirilmiş olması ile kuvvetlenir. Şimdi اَفَاضِلُهُمْ "Onların en faziletlileri" denilebildiği gibi, اَشْقَوُهَا "O kavmin en şakileri" de denilebilir.

Allah'ın Devesi

Cenâb-ı Hakk'ın, فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰهَا *"(Halbuki daha evvel), Allah'ın peygamberi onlara, "Allah'ın devesine ve onun su içme (sırasına) dikkat edin.." demişti..."* (Şems, 13) âyeti ile ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadede geçen "Resûl" kelimesiyle **Sâlih** (a.s) kastedilmiştir. "نَاقَةَ اللّٰهِ", yani **"Hz. Sâlih,** onlar bu deveyi boğazlamayı kafalarına koyup, buna kararlı oldukları haberi **Sâlih Peygamber**'e ulaşınca, bu konuya değinerek, onlara, "Bu, Allah'ın devesi ve hem, Allah'ın birliğine, hem de benim peygamber olduğuma delalet eden bir mu'cizedir. Binâenaleyh ona bir kötülük yapmaktan ve onu, sırası geldiğinde su içmesine mani olmaktan sakınınız..." dedi. Biz, bu eserimizin muhtelif yerlerinde, hem o devenin, hem o halkın, ve hem de o halkın hayvanlarının su içtikleri günlerin belirlenmiş olduğunu belirtmiştir. Ama, **Semûd** kavmi, kendi sürüleri hususunda bu devenin su içmesinden zarar gördüklerini öne sürüyorlardı. Böylece de onu boğazlamak istiyorlardı. **Sâlih** (a.s) de, zaman zaman, onların böylesi bir şeyi yapmaları halinde, başlarına gelebilecek azap hususunda onları hep uyarıyor ve bu hususta onları, bundan sakındırıyordu. Halbuki bu durum, onların kafalarında şekillenmişti. İşte bu yüzden, **Sâlih** (a.s) onlara, "نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰهَا" demek suretiyle yetinmişti. Çünkü, böylesi bir işaret, geçmişi olan bir hadise için kâfi idi.

İKİNCİ MESELE

"نَاقَةَ اللّٰهِ" tıpkı, اَلْاَسَدَ الْاَسَدَ "Arslan, arslan (Arslana dikkat)" ve اَلصَّبِيَّ الصَّبِيَّ "Çocuk, çocuk... (Ona dikkat et)..." ifadelerinde olduğu gibi, "tahzîr"den dolayı mansubdur. Takdiri ise, "Onu boğazlamayı bırakın, onun su içmesi hususunda dikkatli olun da, onu bundan men etmeyin, suyu deveye tercih etmeyin..." şeklindedir.

Yalanlayıp Deveyi Kesmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Semûd** kavminin, Allahu Teâlâ'nın, tehdit ettiği o azap sebebiyle, ne **Sâlih** Peygamberi yalanlamaktan, ne de o deveyi boğazlamaktan geri durmadıklarını beyan buyurmuştur ki, işte, bu husus, فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا *"Fakat onu yalanladılar. Derken, o (deveyi) boğazladılar..."* âyetinde, murat edilen hususdur. Şimdi, kesme, boğazlama işini tek bir şahsın yapmış olması mümkündür.. Ki bu şahıs da, **Kudâr**'dır. Böylece fiil, iş bu şahsa, bilfiil bu işi yapan kimse olarak nisbet edilebilir, nitekim Cenâb-ı Hak bir başka âyetinde de, *"O da kılıca sarılarak kesti..."* (Kamer, 20) buyurmuştur. Bu iş, o tek şahsın yaptığı işe razı olup, bunu onayladıkları için de o cemaate de nisbet edilebilir.

Mesela **Katâde** şöyle demektedir: "Bize ulaşan bilgilere göre, **Kudâr,** deveyi boğazlama konusunda diretmiş, derken **Semûd** kavminin büyük-küçük, erkek-kadın ... hepsi, ona bu konuda yetki vermişlerdir.. Ki bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. **Ferrâ** da, bu işi yapanların iki kişi olduğunun ileri sürüldüğünü söylemektedir.

İmha Edilmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوَّيٰهَا *"Bundan dolayı Rableri-nin azabı da onları, günahları sebebiyle sarıverdi... Öyle ki, hepsini yerle bir etti.."* ifadesine gelince, bil ki, "دَمْدَمَ"nin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) **Zeccâc**, "دَمْدَمَ" kelimesinin manasının, "Allah, onların üzerine o azabı kapattı..." şeklinde olduğunu, Arapçada da, sen, bir şeyin üzerine kapandığında, "دَمْدَمْتُ بِهَا عَلَى الشَّيْءِ" denildiğini; ve yine deve yağ bağladığında da, نَاقَةٌ مَدْمُومَةٌ "Yağlı dişi deve..." denildiğini binâenaleyh, bu kapanma ve bürünme işi tekrar tekrar yapıldığında ise, "دَمْدَمْتُ عَلَيْهِ" ifadesinin kullanıldığını söylemiştir.

Vâhidî de şöyle der: "Arapçada, "**demm**" "buluşmak" demektir. Nitekim, yağı kesilen bir şey için دُمَّ بِالشَّحْمِ دَمًّا "Bu, âdeta yağla sıvanmış" ifadesi kullanılır. Böylece **Zeccâc**, "دَمْدَمَ" kelimesini, tıpkı, "كُبْكِبُوا" ve benzerleri gibi, "muzaaf" bir fiil gibi kabul etmiştir. Buna göre âyetteki "دَمْدَمَ عَلَيْهِمْ" ifâdesinin manası, "Onların üzerine o azabı kapattı, bu azap onları, her taraftan kuşatılmış olan bir şey gibi sarıverdi..." şeklinde olur.

2) Görülen bir şey için sen, "دَمْدَمْتُ عَلَيْهِ" ifâdesini kullanırsın ki, bu, "Onun üzerini örttüm, düzenledim" demek olur. Buna göre, "فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ"

ifâdesinin manası, "Onları helak etmek, böylece de onları, toprağın altında bırakmak suretiyle, yerle bir etti..." şeklinde olur.

3) **İbnu'l-Enbarî,** "دَمْدَمَ" kelimesine, "gazap etti, öfkelendi" manasını vermiştir. Çünkü "**ed-demdemetü**", kişiyi rahatsız eden söz demektir.

4) Bu ifade, "yer onları sarstı, zelzele oldu.." anlamındadır. **Sâlih,** bu görüşü, **İbnu'l-A'râbî**'den rivâyet etmiştir ki, aynı zamanda **Ferrâ**'nın görüşüdür.

Âyetteki, "فَسَوّٰيهَا" kelimesine gelince, bu hususta da, şu muhtemel iki izah yapılabilir: Bu böyledir, zira, biz, "**ed-demdemetu**" kelimesini, "bürümek, her taraftan kuşatmak" manasına alırsak, o zaman "فَسَوّٰى" fiilinin manası, "bu azap onların hepsini sarıp kuşattı" şeklinde olur. Bu böyledir, zira, bu kavmin helak olması, **Cebrail** (a.s)'in sayhası ile olmuştur. Bu sayha da, onların hepsini helak etmiş, böylece, küçüğünü-büyüğünü sarıvermiş, onlara hükümran olmuştur. Yok eğer, "سَوّٰى" kelimesini, "tesviye, düzleme" manasına alırsak, o zaman mana, "Allah onları yerle bir etti..." şeklinde olur.

O, İmtihan Sonucundan Çekinmez

وَلَا يَخَافُ عُقْبٰيهَا *"Bunun sonundan korkmayarak..."* (Şems, 15) cümlesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) "يَخَافُ" fiilinin tahtındaki "هُوَ" zamiri, Rab Teâlâ'ya râci bir zamirdir. Çünkü Allah, bahsi geçenlerin bu fiile en yakın olanıdır. Derken, ulema, bu ifadeye verilebilecek mana hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunları, "O, bunun neticesinde, bir kovuşturmadan, soruşturmadan (haşa!) akıbetinden korkmayarak..." demektir. Zira, "**el-ukbâ** ve **el-âkıbe**" kelimeleri, aynı manadadır. Böylece Cenâb-ı Hak, bu işi, haklı olarak yaptığını beyan etmiştir. Çünkü, yaptığı hak ve hikmet olan herkesin, yaptığının neticesinden korkulmaz...

Bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyi, tahkir tarzında zikrettiğini söylemişlerdir ki, bu "Akıbetinden korkulmayacak derecede basit ve kolaydır. Allahu Teâlâ, bununla nitelenmekten çok çok yücedir, münezzehtir" demektir. Bazıları da, bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, iyice azab ettiğinin murat edildiğini söylemişlerdir. Çünkü, bir hükümdar işin neticesini nazar-ı dikkate alıyorsa bu, onun bazı şeylerden çekindiğini gösterir. Halbuki Allahu Teâlâ, hiçbir neticeden korkmaz... İşte, hiç şüphesiz, böylece de hiçbir şeyden korkmamış olur.

2) Bu zamir, Peygamber olan **Sâlih** (a.s)'e râcidir. Buna göre mana, "Sâlih, onların başına gelen o azabın neticesinden korkmadığı halde..." şeklinde olur. Ki bu, bu azaptan dolayı bir kimse **Sâlih** (a.s)'e eziyet etmeye gayret ettiğinde, ona, ilahi yardım geleceğini ve kötülüklerin ondan savuşturulacağı hususunda bir vaad gibidir.

3) Bu ifade ile, deveyi boğazlamaya koyulan **Semûd** kavminin en ahmakı olan o şakinin, bu işin neticesinden korkmadığı manası kastedilmiştir. Bu âyet, her ne kadar daha sonra gelmiş bir ifade ise de, ne var ki bu ifade, bu yoruma göre, mana cihetinden önde bulunan bir ifade hükmündedir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Neticesinden korkmayarak, bu işe, onların en şakisi koyuldu..." demek istemiştir. Ki bu da, "Bu kimse, o deveyi boğazlamaya yöneldi. Dolayısıyla bu kimse, hem kendisinin hem de kavminin başına bir felaketin inmesinden emin gözüküyor olacak ki, bu dehşetli azabın vereceği korkuya rağmen, hiç korkmayan kimsenin yapabileceği bir işi yaptı..." demektir. Böylece bu kimse bu hususta, cehalet ve ahmaklığa nispet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeyi وَلَمْ يَخَفْ "korkmadı" şeklinde okumuştur. Halbuki, Medinelilerin ve Şamlıların mushafında ise, "وَلَا يَخَافُ" şeklindedir. Allah en iyisini bilendir.

Rivâyet olunduğuna göre, **Sâlih** Peygamber, **Semûd** kavmini, üç gün sonra gelecek olan o azap ile tehdit edince, o deveyi boğazlayan o dokuz kişi şöyle dedi: "Gelin, **Sâlih** (s.a.s)'i öldürelim. Şimdi o, eğer sadık birisi ise, biz bu hususta ondan önce davranmış oluruz. Yok eğer, yalancı ise, onu da devesine katmış oluruz...

Derken, ona suikast yapmak için onun yanına geldiler. Derken melekler, taşlarla, onların beyinlerini dağıttı. Bunlar, arkadaşlarının yanına dönmeyince, **Sâlih** Peygamber'in evine geldiler ve bunların kafalarının taşlarla parçalanmış olduğunu gördüler. Bunun üzerine **Sâlih** Peygamber'e, "Bunları sen öldürdün..." dediler... Üzerine atılınca da, **Sâlih** Peygamber'in silahlı aşireti araya girdi ve onlara, "Allah'a yemin olsun ki, sizler onu öldüremezsiniz. Çünkü o, size üç gün içinde, başınıza gelecek bir azabı haber vermiştir. Eğer o sâdık ise, Rabbiniz'in gazabını artırmış olursunuz. Yok eğer yalan ise, sizler kastettiğinizin peşindesiniz..." dediler. Böylece, o gece, Hz. Sâlih'ten ayrılıp gittiler. Böylece yüzleri sararmaya başladı. Derken o azabın artık yakın olduğunu anladılar. **Hz. Sâlih** (a.s)'i öldürmek için aramaya başladılar. Fakat o kaçtı, müşrik olan ve **Semûd** kavminin kollarında olan bir efendiye sığındı. O, **Sâlih** (a.s)'i onlardan sakladı. Dolayısıyla

onu bulup öldüremediler. Daha sonra da başlarına gelen o azap, onların artık onun peşine düşmelerine mani oldu. İşte bu husus, *"Bunun sonundan, yani neticesinden korkmayarak...."* âyetiyle anlatılan hususdur. En iyi bilen Allah'dır. Salât ü selâm Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

LEYL SÛRESİ

Bu sûre, yirmi bir âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰى ﴿٢﴾ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى ﴿٣﴾ اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى ﴿٤﴾

"Yemin olsun bürüyüp örttüğü zaman geceye ve açıldığı zaman gündüze. Erkeği ve dişiyi yaratana (yemin olsun) ki , hakikaten sizin sa'y ü gayretiniz çeşit çeşittir" (Leyl, 1-4).

Nüzul Zamanı

Kaffâl (r.h) şöyle der: Bu sûre, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ve onun Müslümanlara yaptığı infak ile, **Ümeyye b. Halef** ve onun Allah'ı inkâr edişi ve cimriliği hakkında nazil olmuştur. Fakat her ne kadar bu böyle ise de, sûrenin ihtiva ettiği hükümler, bütün insanlar için genel hükümlerdir. Baksana Hak Teâlâ, *"Sizin say ü gayretleriniz çeşit* çeşittir" (Leyl, 4) ve *"Ben size alevlendikçe alevlenen bir ateş hususunda uyardım"* (Leyl, 14) buyurmuştur.

Hz. Ali (r.a)'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.s) ile birlikte bir cenaze için evden çıkmıştık. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) oturdu, biz de onun etrafında oturduk. O, مَا مِنْكُمْ نَفْسٌ مَنْفُوسَةٌ اِلَّا وَقَدْ عَلِمَ اللّٰهُ مَكَانَهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ: اَفَلَا نَتَّكِلُ فَقَالَ اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُسَيَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ *"Nefes alıp veren hiçbir kimseniz yoktur ki, Allah onun cennetteki veya cehennemdeki yerini bilmiş olmasın" dedi. Bunun üzerine biz, "Ya Resûlallah, şimdi biz, (yaptıklarımıza) güvenmeyelim mi?" deyince, o, "Çalışın. Çünkü herkes ne için yaratılmış ise, o kolay kılınmıştır"*[13] buyurmuştur ve şu âyeti okumuştur: *"Kim Allah için verir ve ittika eder, o en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız"* (Leyl, 5-7). Bu hadis ile, sûrenin hükümlerinin ve manalarının genel olduğu ortaya çıkmıştır.

Bürüyen Gece

Bil ki Allahu Teâlâ, geldiği zaman her canlının evine barkına sığındığı; mahlukatın hareketlerinin durduğu ve Allah'ın canlıların bedenlerinin

13 **Müslim,** Kader, 6-8 (4/2039-2040) **Buhârî,** Kader, 4.

istirahati ve ruhlarının gıdası kıldığı uykunun herkesi bürüdüğü geceye yemin etmiştir. Çünkü gündüz geldiği zaman, aydınlığı sebebi ile, dünyadaki karanlıklar açılır, insanların geçimlerini temin etmek için gayret edecekleri zaman gelmiş olur; kuşlar yuvalarından, haşarat da bulundukları yerden çıkmaya başlar. Şimdi hep gece devam edip dursaydı, geçimi sağlamak güçleşirdi. Hep gündüz devam edip dursaydı, bedenlerin istirahati temin edilemezdi. Dolayısıyla canlıların faydasına olan şey, Hak Teâlâ'nın da şu âyetlerinde belirttiği gibi, gece ile gündüzün birbirini takip edişindedir: *"O, gece ile gündüzü art arda kılan zattır"* (Furkan, 62); *"O, gece ile gündüzü sizin emrinize vermiştir"* (Nahl, 12).

Hak Teâlâ'nın, وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى *"Yemin olsun bürüyüp örttüğü zaman geceye..."* ifadesine gelince, bil ki Allahu Teâlâ burada, "يَغْشٰى" fiilinin mef'ûlünü, yani gecenin neyi bürüyüp örttüğünü zikretmemiştir. Binâenaleyh bu mef'ûl, ya bu âyetten ötürü güneştir; yahut da, *"Gece gündüzü örter"* (A'râf, 54) âyetinden dolayı gündüzdür; yahut da, *"Karanlığı çöküp bastığı zaman gece..."* (Felak, 3) âyetinden ötürü, karanlığı ile örttüğü her şeydir.

Hak Teâlâ'nın, وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰى *"Açıldığı zaman, gündüze (yemin olsun ki)"* ifadesi, "Gecenin karanlığının son bulmasıyla ortaya çıkan gündüze, "yahut da, "güneşin doğması ile ortaya çıkan, açılan gündüze yemin olsun ki..." demektir.

Erkek ve Dişiyi Yaratan

Hak Teâlâ'nın, وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى *"Erkeği ve dişiyi yaratana (yemin olsun ki)"* ifadesine gelince, bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin tefsiri hususunda şu iki izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Erkeği ve dişiyi aynı sudan yani meniden yaratan o yüce kudret sahibi kâdire yemin olsun ki..." demektir. Buradaki erkek ve dişi ile, **Hz. Adem** ve **Hz. Havva** olduğu söylenmiştir.

b) Bu, "O Allah'ın, erkeği ve dişiyi yaratmasına yemin olsun ki..." manasınadır.

c) Buradaki (مَا) "مَنْ" manasına olup, "وَمَنْ خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى" takdirindedir. Bu da, "Erkeği ve dişiyi yaratan zata yemin olsun ki..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثٰى "Erkeğe ve dişiye yemin olsun ki..." şeklinde de okumuştur. **İbn Mes'ûd** (r.a) da, "وَالَّذِى خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثٰى" şeklinde okumuştur. **Kisâî**'nin de bunu, cerr ile "وَمَا خَلَقَ الذَّكَرِ وَالْأُنْثٰى" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir ki bunun izahı şöyle yapılabilir: "وَمَا خَلَقَ" ifâdesi, وَمَا خَلَقَهُ اللهُ "Allah'ın yarattığı şey'e" takdirinde olup, bu da, وَمَخْلُوقِ اللهِ "Allah'ın yarattığına yemin olsun ki takdirindedir; "الذَّكَرُ" ve "الْأُنْثٰى" ifadeleri, "mahlûki'llah"tan bedel kılınmış olur. Bu durumda takdir, "وَمَخْلُوقِ اللهِ الذَّكَرِ وَالْأُنْثٰى" şeklinde olmuş olur. Kendisinden başka yaratıcı olmadığı bilindiği için, burada mukadder bir lafzatullah (Allah lafzı) bulunması caizdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette erkek ve dişiye yapılan yemin, mahlukatın en kıymetlisi olan canlılara yemin etmek manasına gelir. Çünkü her canlı, ya erkektir, yahut dişi... Hünsaya (çift cinsiyetli olanlara) gelince, aslında bu ya erkektir, yahut dişidir. Bunun delili şudur: Mesela bir kimse, "Bugün ne bir erkek, ne de bir dişiyle karşılaşmazsam, sen boşsun" diye, hanımını boşamaya yemin etse ve bir hünsa ile karşılaşsa, yemini bozulmuş olur.

İnsanî Faaliyetlerin Çeşitliliği

Hak Teâlâ'nın, إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى *"Hakikaten sizin sa'y ü gayretiniz çeşit çeşittir"* ifadesine gelince, bu âyet, geçen âyetlerdeki yeminlerin cevabıdır. Böylece Allahu Teâlâ, ceza (karşılık) bakımından kullarının amellerinin farklı farklı oluşları hususunda, o şeylere yemin etmiş demektir.

"شَتّٰى" kelimesi, tıpkı مَرِيضٌ مَرْضَى (Hasta-hastalar) kelimesinde olduğu gibi, "شَتِيتٌ" kelimesinin çoğuludur. Aralarındaki farklılıktan ve mesafeden ötürü, çeşit-çeşit olan şeylere "**şettâ**" demiştir. Çünkü "**şetât**" mastarı, birbirinden "uzaklaşma ve ayrılma" manasınadır. Buna göre sanki, "Şüphesiz sizin amellerinizin bir kısmı, diğer kısmından uzak ve farklıdır" denilmek istenmiştir. Çünkü bu amellerin bir kısmı dalalet, bir kısmı hidâyettir; bir kısmı cenneti, bir kısmı da cehennemi icap ettirmektedir Dolayısıyla bu iki çeşit arasında çok fark vardır. Hak Teâlâ'nın, *"Cehennemlikler ile cennetlikler bir olmaz"* (Haşr, 20); *"Mü'min olan, fasık olan gibi midir? Hayır, bunlar bir olmazlar"* (Secde, 18); *"Günah işleyenler, bizim kendilerini, iman edip, sâlih ameller işleyenler gibi sayacağımızı mı sanırlar, dirileri ve ölüleri bir mi? Hükmedegeldikleri bu şey ne fena!"* (Câsiye, 21) ve *"Gölge ile sıcaklık bir olur mu?"* (Fatır, 21) âyetleri de, mana bakımından bu âyete yakındırlar.

Müfessirler bu âyetin, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile, **Ebû Süfyan** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.

Hak Teâlâ daha sonra, biraz önce de söylediğimiz gibi, amellerin iyi veya kötü, mükâfat veya cezayı gerektiren cinsten olmak üzere farklı farklı olduklarını beyan ederek şöyle buyurmuştur:

فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْيُسْرٰى ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْعُسْرٰى ﴿١٠﴾

"Kim verir, ittika eder ve o en güzeli de tasdik ederse, biz de en kolaya hazırlarız. Ama kim de cimrilik eder, kendisini müstağni görür ve o en güzeli yalanlarsa, biz de ona en güç olanı kolaylaştırırız" (Leyl, 5-10).

Âyetteki, "اَعْطٰى" verir ifadesiyle ilgili şu iki izah yapılır:

a) Bundan murat, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in de yaptığı gibi, ister farz (zekat), ister nafile (sadaka) türünden olsun, köle azâd etmek, esirlerin fidyesine destek sağlamak, Müslümanları düşmanlarına karşı takviye etmek gibi bütün hayırlı hususlarda mal infakı kastedilmiştir. Bunun mutlak olarak sadece "verir" şeklinde getirilişi, tıpkı *"Kendisine rızık olarak verdiklerinizden infak eder"* (Bakara, 3) âyetindeki mutlak zikrediliş gibidir. Çünkü bununla ister farz, ister nafile olsun, Allah yolunda verilen her şey kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, mesela bir topluluğu methederken, *"Onlar, kendilerinin de ihtiyacı olmasına ve arzu etmelerine rağmen, yiyeceklerini yoksula, yetime ve esire yedirirler"* (İnsan, 8) buyurmuştur. Allahu Teâlâ bu sûrenin sonunda da *"Malını temizlemek için veren, en müttaki kimseler, o (cehennemden) uzaklaştırılacaktır. O'nun nezdinde bir kimsenin mükâfat verilecek hiçbir nimeti yoktur. O kişi, sırf çok yüce Rabbinin rızasını aramak için bunu yapmıştır"* (Leyl, 17-20) buyurmuştur.

b) Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, Allah yolunda hem mal ile, hem can ile ilgili hakları vermeyi içine alır. Nitekim Arapçada "Falancaya taat ve mal verildi" denilir.

Âyetteki, *"Kim ... ittika ederse"* ifadesi, yapılmaması gereken şeylerden sakınmaya bir işarettir. Küçük günahlardan sakınmanın, müttaki olmanın şartı olup-olmadığı meselesini, *"(O Kur'ân) müttakiler için bir hidâyettir"* (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde ele almıştık.

el-Hüsnâ

Âyetteki, وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى *"ve o en güzeli de tasdik ederse"* ifadesinde geçen, *"en güzel"* ile ne kastedildiği hususunda şu izahlar yapılır:

Bu, "**La llâhe illâllah**" (Allah'tan başka ilah yoktur) sözüdür. Buna göre mana, "Kim verir, ittika eder ve Benim birliğimi, peygamberlik müessesesinin haklığını tasdik ederse, onun için cennet var" şeklinde olur. Çünkü küfür (inkâr) ile birlikte, tasaddukta bulunmak ve yasaklardan sakınmak fayda vermez. Bu manada âyet tıpkı, *"Bir açlık gününde yemek yedirmek, yakınlığı olan bir yetime, yahut toprakta sürünen bir yoksula yemek yedirmek, sonra da iman edenlerden... tavsiye edenlerden olmak..."* (Beled, 14-17) âyeti gibi olmuş olur.

2) **Hüsnâ** (en güzel), Allahu Teâlâ'nın bedenî ve malî ibadetler olarak farz kıldığı şeylerdir. Buna göre sanki, "Allah yolunda verip, haramlardan sakınan ve şeriatı (ahkâmı) tasdik edenlere gelince..." denilmek istenmiştir. Böylece Allahu Teâlâ'nın, şeriatı, ancak kendisinde kullarının salah ve iyiliklerinin yattığı şeyler için meşru kıldığı anlaşılmaktadır.

3) **Hüsnâ** (en güzel şey), Allahu Teâlâ'nın, *"Ne infak ederseniz, Allah onun yerini doldurur"* (Sebe, 39) âyetiyle va'dettiği, ona mukabil vereceği şeydir. Buna göre mana, "Allah, kendisinin va'dettiği bunu güzel mukabili kabul ederek, Allah uğrunda mal infak edenlere verir" şeklinde olur. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Allah yolunda mallarını harcayanların misali, yedi başak bitiren, her başağında da yüz dane bulunan bir dane (tohum) gibidir"* (Bakara, 261) buyurmuştur. Binâenaleyh sadakaya mukabil Allah'ın vereceği şey, sadakadan daha fazla olunca, bunun için, bu "**hüsnâ**"nın kullanılması doğru olur. Bu manaya göre, *"O en güzeli yalanlarsa.."* ifadesinin manası, "Kim de o sadakaya mukabil verilecek şeye inanmaz, böylece Ma'budu hakkındaki sû-i zandan ötürü, malı hususunda cimrilik yaparsa..." şeklinde olur. Nitekim bazı kimseler, "Mevcut olanı verip, tasadduk etmemek, ma'bûd'a kötü zanda bulunmak demektir" demişlerdir.

Ebu'd-Derdâ'dan rivâyet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: "Güneşin battığı her günde, iki melek, "Allah'ım, infak edene, halef (karşılık), infak

etmeyene de telef var" diye nida ederler. Bu nidayı, insanlar ve cinler hariç, bütün mahlukat duyar."

4) **Hüsnâ** (en güzel şey), mükâfattır. Bunun "cennet" olduğu da söylenmiştir ki, netice olarak mana aynıdır. **Katâde** de bu kelimeye, "Allah'ın va'dine inanmak ve bu va'di için çalışıp çabalamaktır" manasını vermiştir. **Kaffâl** şöyle der: "Netice olarak "**hüsnâ**", bütün güzel şeyleri ifade eder bir kelimedir. Nitekim Hak Teâlâ, *"De ki: Sizler bizim hakkımızda, iki güzelin birisini yani ya zaferi, yahut da şehadetimizi, bekleyip duruyorsunuz (ey müşrikler)"* (Tevbe, 52) ve *"Kim bir iyilik yaparsa, onun için bu iyiliğini artırır (fazlasıyla veririz)"* (Şûra, 23) buyurmuş ve kat kat mükâfat vermeyi "**hüsnâ**" diye adlandırmıştır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Şüphesiz benim için Allah katında hüsnâ var"* (Fussilet, 50) buyurmuştur.

Yüsrâ ve Usrâ

Hak Teâlâ'nın فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰى *"Biz de onu en kolaya hazırlarız"* ifadesiyle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "**yüsrâ**"nın (en kolayın) ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "cennet'tir.

b) "Her türlü iyi ve güzel şeyler"dir. Çünkü âlimler, bunun karşılığında zikredilen "usrâ"nın da, "şirk" manasında olduğunu söylemişlerdir.

c) Maksat, insanın ifa etmekle yükümlü olduğu her türlü emir ve yasağı tutmasını ona kolaylaştırmaktır. Usrâ'dan maksat ise bunları ifa etmeyi zorlaştırmaktır.

d) **Yüsrâ**, kulun yaptığı taatlere, başından itibaren başlamasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz onu, Allah yolunda verme işine başvurmaya kolaşlaştırırız" demek istemiştir. Bu görüşte olanlar, "usrâ" ile de bunun zıddı manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Yani, "Biz o kimseye de, cimriliğe başvurması ve mali yönden üzerine düşenleri ifadan kaçınmasını kolaylaştırırız" demektir. **Kaffâl** bütün bunların, mecazi manalar olduğunu söyleyerek şöyle der: "Çünkü amelleri kolaylığa, bir rahata ve övgüye değer işlere götüren her şey, "**yüsrâ**"dandır ki bu bütün ibadet ve taatlerin vasfıdır. Bir zorluğa, bir yorgunluğa götüren her şey de "**usrâ**"dandır ve bu bütün günahların vasfıdır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "**yüsrâ**" ve "**usrâ**" kelimelerinin müennes oluşu hususunda şu izahlar yapılır:

a) **Yüsrâ** ve **Usrâ** kelimeleri ile eğer ameller ve ibadetler "cemaat"i kastedilmiş ise, bunların müennes gelmelerinin sebebi açıktır. Yok eğer bunlarla tek bir amel kastedilmiş ise, o zaman bunların müennes oluşları, "اَلْخَصْلَةُ" veya "اَلْفَعْلَةُ" kelimelerine varıp dayanır. Bu izaha göre kim **yüsrâ**'yı insanın yaptığı taatlere dönmeyi kolaylaştırma manasına alırsa, buradaki müenneslik, "اَلْعَوْدَةُ" (dönme) ifadesine dayanır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz o kimseyi şu dönüşüne (avdetine) müyesser kılarız" demiştir.

b) Buradaki müenneslik, "**tarikat**" (yol) kelimesine varıp dayanır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz o kimseyi **tarikât-ı yüsre** veya **usre** müyesser kılarız" demek istemiştir.

c) İbadetler, bedene (insana) zor gelen işlerdir. Binâenaleyh mükellef, ibadetlerinin kendisini cennete götüreceğini bildiği zaman, kendisini cennete konduracağı gerekçesiyle, o zor fiiller mükellefe kolay gelir. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ, cennete "**yüsrâ**" adını vermiş; sonra da taatleri ifa ederken "**yüsr**"ün yani kolaylığın oluşunu, bu "**yüsrâ**"ya, yani cennete bağlamıştır. Hak Teâlâ'nın "فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى" âyeti de bunun zıddınadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Yüsrâ**"yı ve "**üsrâ**"yı kolaylaştırmanın ne demek olduğu hususunda da birkaç izah yapılır. Çünkü "**yüsrâ**"yı, "cennet" diye tefsir eden, "**yüsrâ**"yı kolaylaştırma"yı da, Allahu Teâlâ'nın, şu âyetleriyle de bildirdiği üzere, bu kesimi cennetine kolaylıkla ve ikramla sokması anlamına olur: *"Melekler, "selam size" diyerek, o (cennetliklerin) yanına her kapıdan girerler"* (Ra'd, 23-24); *"Tertemiz geldiniz. Artık ebedi olmak üzere girin buraya"* (Zümer, 73) ve *"Sabretmenize karşılık selam olsun size. Dâr-ı dünyanın en güzel sonucudur bu"* (Ra'd, 24)

Fakat "**yüsrâ**" kelimesini, iyi-güzel ameller yapma anlamına alanlara göre, "o amelleri kolaylaştırmak", bu amelleri, Cenâb-ı Hakk'ın bu amelleri dilediği kimselere kolaylaştırmasıdır. Böylece riyakâr ve münafık kimselere arız olan tembellik ve üşenme bu kimseye arız olmaz. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Şüphesiz o (namaz), (namazda) huzur bulanlar hariç, herkese zor gelir"* (Bakara, 45); *"O (münafıklar), namaza kalkarlarken, üşene üşene kalkarlar"* (Nisa, 142) ve *"Size de ne oluyor ki, "Allah yolunda savaşa çıkın"*

denildiğinde, yerinize çakılıp kalıyorsunuz" (Tevbe, 38) buyurmuştur. Binâenaleyh "**teysir**" (kolaylaştırma), gayrete getirme ve coşturma demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, tevfik ve hızlan (Allah'ın muvaffak kılması veya yardımını kesmesi) konusundaki mezheplerinin doğruluğuna bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Onu yüsrâya (en kolaya) müyesser kılarız"* sözü, Allah'ın muvaffakiyet ve tevfiki, mü'minlere has kıldığına delalet eder. Tevfik de, Allahu Teâlâ'nın taat olan şeyleri, bu kimsede, günah olan şeylerden daha tercihe şayan hale getirmesidir. Hak Teâlâ'nın, *"Biz ona da usrâ'yı, yani en güç olanı kolaylaştırırız"* ifadesi de, Allah'a, hızlanı kâfirlere has kıldığına delalet eder ki "hızlan", da Allahu Teâlâ'nın, günah ve masiyet olan şeyleri bu kimsenin nezdinde, taatlerden daha tercihe şayan hale getirmesidir. Âyet, bir tercihin mevcudiyetine delalet edince, bunun vücubiyyetine hükmetmek gerekir. Çünkü yapma ile yapmama arasında, bir üçüncü ihtimal yoktur. Eşitliğin bulunduğu yerde tercihin olmayacağı ise malumdur. O halde mercûh (yani tercih edilmemiş) olanın, kaçınılmaya ve yapılmaya daha uygun olması gerekir. İki taraftan biri imtihansız olunca, zıddın iki tarafından dışarı çıkılamayacağı gerekçesiyle, beri tarafın meydana gelmesi vacip olur.

Kaffâl (r.h) bu âyetle yapılan istidlâle şu açılardan cevap verir:

1) İki zıttan birine, diğer zıttın adıyla anmak meşhur bir mecazdır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Bir seyyienin (kötülüğün) cezası, dengi bir seyyie (kötülük)tür"* (Şûra, 40) ve *"Onları, elim bir azapla müjdele"* (Tevbe, 34) buyurmuştur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, taate götüren lütuf fiillerine, "yüsrâ'yı kolaylaştırma" adını verince, bu lütuf fiillerini terk edişini de "usrâ'yı kolaylaştırma" diye adlandırmıştır.

2) Bu, fiili ve işi, failine değil de sebebine izafesi kabilinden bir ifadedir. Nitekim putlar hakkında, *"Ya Rabbi bunlar, pek çok insanı saptırmışlardır"* (İbrahim, 36) denilmiştir.

3) Bu, haber verme yoluyla değil, hüküm verme yoluyla ifade edilen bir âyettir.

Bunların hepsine şu şekilde cevap veririz: Bu açıklamalar, (delilsiz olarak) âyetin zahirini terktir ki bu caiz değildir. Hele de âyetin zahirinin, bizim açımızdan kesin aklî delil ile te'kid edildiğini açıklayıp, ortaya koymuşken... Hem sonra (Ehl-i sünnet) âlimlerimiz, âyetin zahirini, **Hz. Ali**

(r.a)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet ettiği şu hadisle te'kid etmişlerdir: ...مَا مِنْكُمْ نَفْسٌ مَنْفُوسَةٌ *"Nefes alıp veren hiçbir kimseniz yoktur ki Allah onun cennetteki veya cehennemdeki yerini bilmiş olmasın" dedi. Bunun üzerine biz, "Ey Allah'ın Resûlü, şimdi biz (yaptıklarımıza) güvenmeyelim mi?" deyince, o "Çalışın, çünkü herkese, ne için yaratılmış ise o kolay kılınmıştır"* buyurdu. **Kaffâl** buna şu şekilde cevap vermiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Ben cinleri ve insanlan, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyat, 56) buyurduğu gibi, bütün insanlar, Allah'a ibadet etmek için yaratılmışlardır."

Bil ki bu cevap da zayıftır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu hadisi, ashabın sorusuna bir cevap olmak üzere söylemiştir ki bu, "Çalışın. Çünkü her şey Allah'ın ilmine uygun olan bir şey için kolaylaştırılmıştır" demektir. Bu da, biz Ehl-i sünnetin, "Allahu Teâlâ'nın kulu hakkında takdir ettiği ve o kulun yapacağını bildiği şeylerin değişmesi imkansızdır" şeklindeki görüşümüze delalet eder. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE: **Fiilin Başındaki Sîn**

Bu ifadelerin başına **"sîn"** edatının dahil olması hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, rıfk ve taltîf üslubuyla gelmiş bir ifadedir. Bu üslubu kullanan şâyet Allahu Teâlâ ise, o zaman kesinlik ve yakın ifade eder. Nitekim Bakara Sûresi'ndeki, ...لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ اُعْبُدُوا رَبَّكُمُ *"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinizi birleyin, O'nun bir olduğuna inanın, umulur ki, yani muhakkak ki böylece sizler ittika etmiş olursunuz"* (Bakara, 21) buyurmuştur.

2) Bu, itaatkârın bazen asi, asinin de bazen, tevbe etmek suretiyle, muti hale gelebileceğine hamledilir. İşte bu sebepten dolayı, burada bir değişiklik yapmak imkansız olur.

3) Mükâfatın ekserisinin âhirette tahakkuk edeceğine, âhiret de, henüz vakti gelmemiş şeylerden olduğuna ve Allah'tan başka hiç kimse onun vaktini bilmediğine göre, âyetteki "kolaylaştırma" fiillerinin başına, gelecek zamanı ifade eden bu "sîn" harfi getirilmiştir. Çünkü bu harf ile, bu va'din, şu anda değil, daha sonra tahakkuk edeceğine işaret edilmiştir. Allah en iyi bilendir.

Mal, İnsanı Kurtarmaz

وَمَا يُغْنِى عَنْهُ مَالُهٗٓ اِذَا تَرَدّٰى ﴿١١﴾ اِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدٰى ﴿١٢﴾ وَاِنَّ لَنَا لَلْاٰخِرَةَ وَالْاُوْلٰى ﴿١٣﴾

"O helak olduğu zaman malı kendisine asla fayda vermez. Şüphesiz bize ait olan hidâyettir. Elbette âhiret de, dünya da bizimdir" (Leyl, 11-13).

Bil ki âyetin başındaki "**mâ**", inkârî manada bir istifham olabileceği gibi, nefiy (olumsuzluk) ifade etmek için de olabilir. "تَرَدّٰى" fiiliyle ilgili olarak da şu iki izah yapılır:

a) Bu kelime, "Dağdan yuvarlandı" manasındaki sözünden alınmış olabilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"müstereddiye olan hayvanlar..."* (Mâide, 3) yani "dağdan yuvarlanıp ölen hayvanlar..." buyurmuştur. Buna göre âyetin manası, "O kişi çukura, yani kabre veya cehennem çukuruna yuvarlandığında..." şeklinde olur. O halde âyetin takdiri: "Biz onu usrâ'ya, yani en zora, yani cehenneme kolaylaştırdığımızda, o cehennem çukuruna yuvarlanır. Binâenaleyh cimrilik ettiği ve varislerine bıraktığı ve beraberinde ihtiyaç hissettiği ve muhtaç olduğu yere kendisinden hiçbir şey getiremediği malı ona nasıl fayda verir?" şeklindedir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Andolsun ki sizler bize, tâ başta sizi yarattığımız şekilde, fertler olarak, tek başınıza, size verdiğimiz nimetleri arkanızda bırakarak geleceksiniz"* (En'âm, 94) ve *"Biz onu dediğine malik kılarız ve o bize tek başına gelir"* (Meryem, 89) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, insana orada fayda verecek şeyin, dünyada yaptığı iyi amelleri ile, malından verdiği hayır ve hasenatı olduğunu; yoksa varislerine bıraktığı mallar olmadığını haber vermiştir.

b) Bu fiil, tefa'ul (تَفَعُّل) babından olup, asıl manası "helak olmak" olan, "رَدًى" mastarındandır. Buna göre âyette bununla, kişinin ölümü kastedilmiş olur.

Hak Teâlâ, اِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدٰى *"Şüphesiz bize ait olan hidâyettir"* (Leyl, 12) buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ, insanlara sa'y u gayretlerini ve netice açısından farklı farklı olduğunu bildirip, iyi ameller yapanlar için "**yüsrâ**"nın; kötü ameller yapanlar için de "**usrâ**"nın olduğunu beyan edince, insanlara, kendisine düşen açıklama, yol gösterme, iyi şeylere teşvik, kötü şeylerden sakındırma iyiye-güzele sevk etme gibi şeyleri yerine getirdiğini haber vererek, *"Şüphesiz bize ait olan hidâyettir"* buyurmuştur ki bu da, "Hikmetimiz gereği bize düşen, insanları ibadet için yarattığımızda, onlara nasıl ibadet edeceklerini beyan etmek ve yapmak suretiyle insanın itaatkâr olduğu işleri, isyankâr olduğu şeylerden ayırt etmektir. Çünkü biz onlara fayda verip merhamet edelim ve onlara devamlı nimetleri arz edelim diye onları yarattık. Binâenaleyh biz, hikmetimiz gereği üzerimize düşeni yerine getirdik" demektir.

Mu'tezile, görüşünün doğruluğuna bu âyeti delil getirerek şu izahları yapmıştır:

1) Allahu Teâlâ, mazeretleri mubah kılmış, mükellefi ancak gücünün yetebileceği şeylerle mükellef tutmuştur. Böylece Hak Teâlâ'nın, güç yetirilemeyecek şeylerle mükellef tutmayacağı sabit olmuştur.

2) "عَلٰى" (bize ait) ifadesi, vücup ifade eder. Böylece bu, bazen kulun, Allah üzerinde bazı haklarının bulunmasına (vücub ala'llaha) delalet eder.

3) Meydana getirme ve yapma hususunda, şâyet kul bağımsız ve tam yetkili olmasaydı, deliller koymanın bir fayda ve hikmeti olmazdı.

Âlimlerimizin bu gibi izahlara yerdiği cevaplar meşhurdur. **Vâhidî** de, **Ferrâ**'dan naklederek "Âyetin takdiri, إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدٰى وَالْاَضْلَالَ "Hidâyet de, delalet de bize aittir" şeklindedir. Fakat tıpkı, elbise kişiyi hem soğuktan hem sıcaktan koruduğu halde, sadece sıcaktan bahsedilen, سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ *"Sizi sıcaktan koruyan elbiseler..."* (Nahl, 81) âyetinde oluduğu gibi, bu âyette de, dalalet açıkça zikredilmemiştir. Bu, **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas** (r.a)'ın şu sözünün manasıdır: "Allahu Teâlâ bu ifadesiyle, "Dostlarımı, Bana taate hidâyet ederim, itaatte bulunmaya sevk ederim. Düşmanlarım ile, onların Bana taatte bulunmaları arasına girerim (mani olurum)" manasını kastetmiştir." **İbn Abbas** (r.a) bu manayı verirken, âyette dalaletin mahzuf-mukadder olduğuna işaret etmiştir.

Mu'tezile "Bu açıklama, Hak Teâlâ'nın *"Doğru yolu bildirmek Allah'a aittir. Kimi (yol) ise eğridir"* (Nahl, 9) âyetinden ötürü yanlıştır. Çünkü Allah, doğru yolu bildirme (hidâyet) işinin kendisine ait olduğunu bildirmiş; eğri

yolun ise, kendisinden ve kendisine ait olmadığını beyan etmiştir" der. Bil ki bu hususta ayrıntılı açıklama ve cevap, o âyetin tefsirinde geçmiştir.

Hem Dünya, Hem Ahiret Allah'ındır

Hak Teâlâ'nın, وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ *"Elbette âhiret de, dünya da bizimdir"* (Leyl, 13) ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılır:

a) Dünyada da, âhirette de her şey bize aittir. Binâenaleyh sizin, bizim yol göstericiliğimiz ile yol bulmayı terk edişiniz, bize zarar vermeyeceği gibi, o yolu bulmak suretiyle hidâyete ermeniz de bizim mülkümüze bir şey katmaz. Aksine bunun faydası da, zararı da size yöneliktir. Eğer isteseydik sizi, isyanlardan-inkârlardan cebren alıkorduk. Çünkü dünya da, âhiret de bizimdir. Fakat sizi, bu şekilde cebren isyanlardan alıkoymadık. Çünkü bu tarz, mükellefiyeti zedeler. Aksine biz sizi, günahlardan ve yanlışlardan, açıklamak, bildirmek ve vaad ve vaîdimizle alıkoymayı irade ettik.

b) Her iki dünyanın mülkiyeti bize aittir. Dolayısıyla dilediğimiz kimseye dilediğimiz şeyi veririz. Her iki dünyanın mutluluğu da bizden istenir. Birinci manâ, Mu'tezile'nin, ikincisi de biz (Ehl-i sünnet'in) görüşüne daha uygundur.

Cehennem Alevi ile Uyarma

فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ﴿١٤﴾ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٦﴾

"İşte ben sizi alevlendikçe alevlenen bir ateş ile inzar ettim. Ona en bedbaht olandan başkası girmez. O, hakkı yalanlamış ve yüz çevirmiştir" (Leyl, 14-16).

Âyetteki, "تَلَظَّىٰ", tutuşan, alevlenen, cayır-cayır yanan manasınadır. Arapçada "تَلَظَّتِ النَّارُ تَلَظِّيًا" denilir. Cehenneme "**lezâ**" adı verilişi de bundandır. Hak Teâlâ böyle olan ateşin kim için hazırlandığını, *"Ona en şâkî, en bedbaht olandan başkası girmez"* ifadesiyle beyan etmiştir. **İbn Abbas** (r.a) bu âyet-i kerimenin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve ondan önceki peygamberleri inkâr eden **Ümeyye b. Halef** ve benzerleri hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Âyetteki, "**eşkâ**"nın, "**şaki**" (bedbaht) manasına geldiği ve bunun

tıpkı "Orada tek sen değilsin" manasındaki, "لَسْتَ فِيهَا بِأَوْحَدَ" ifadesi gibi olduğu söylenmiştir.

Buna göre âyetteki mana, "Böyle olan ateşe, Allah'ın âyetlerini yalanlayıp, Allah'a itaatten yüz çevirdiği için, şâkî olan kâfirden başkası girmeyecek" şeklinde olur.

Mürcie'nin İddiasına Mu'tezile'nin Cevabı

Bil ki **Mürcie,** ilahî azabın sadece kâfirler için söz konusu olduğu hususunda bu âyete tutunmuştur. **Kâdî** şöyle der: "Bu âyeti zahiri manasına almak mümkün değildir. Delili ise şu üç şeydir:

a) Bu, cehenneme, yalanlayıp Allah'a itaatten yüz çeviren en şâkî kimselerden başkasının girmeyeceği manasına gelir. Binâenaleyh âyetleri yalanlamayıp, Allah'a itaatten yüz çevirmeyen kâfirin cehenneme girmemesi gerekir.

b) Bu, günahlara bir teşviktir. Çünkü âyetin zahirî manası, Hak Teâlâ'nın, Allah'ı ve Resûlü'nü tasdik edip, yalanlamada bulunmayan ve taatten yüz çevirmeyen kimselere, "Hangi günahı yaparsan yap sana zarar vermez" demesi gibi olur ki, bu teşvik sınırını da aşıp, o şeyleri mubah saymaya varan bir ifade olur. Halbuki Allahu Teâlâ böyle söylemekten münezzehtir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonraki, *"Halbuki, çok sakınan... Ondan uzaklaştırılacaktır"* (Leyl, 17) şeklindeki âyeti, bu âyetin, zahiri manasının alınmayacağını gösterir. Çünkü, fasık kimsenin halinden, onun "en müttaki" olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, "الْأَتْقَى" **"el-etkâ"**, en müttaki demektir. Halbuki, büyük günahları irtikap eden kimse, "en müttaki" olarak nitelenemez. Şimdi, birinci ifade, fasıkın cehenneme girmeyeceğine delalet ederse, bu ikinci ifade, fasıkın, cehennemden uzaklaştırılmayacağına delalet eder. Halbuki, her mükellef, ondan uzaklaştırılmaz. Dolayısıyla da, mutlaka cehennemliklerden olması gerekir...

Şimdi, burada mutlaka bir te'vil yapılması gerektiğine göre, biz diyoruz ki, burada şu iki izah yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "نَارًا تَلَظَّى" ifadesi ise, "hususî bir ateşin ve cehennemin muayyen bir tabakasının kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü *"Münafıklar, cehennemin en alt tabakasındadırlar.."* (Nisa, 45) âyetinden cehennemin tabaka tabaka olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde âyet, bu hususî ateşe, en bedbaht, en şakiden başkalarının girmeyeceğine delalet eder,

ama fasıkın ve böyle olmayan (el-eşkâ olmayan) kâfirlerin, cehennemin diğer tabakalarına girmeyeceğine delalet etmez.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "نَارًا تَلَظّٰى" ifadesi ile, "bütün cehennem tabakaları kastedilmiştir. Halbuki, "oraya, en bedbaht girecek.." ifadesi ile, "Oraya girmeye bu daha uygun ve layık olup, buraya girmeyi ziyadesiyle hak etme, ancak bu en şâkî ve bedbaht için söz konusudur" manası kastedilmiştir.

Mu'tezile'ye Cevap

Bil ki, **Kâdî**'nin bu izahları zayıftır. O'nu birinci olarak "Bundan, bu kâfirden başkası cehenneme girmez.." şeklindeki sözüne gelince, bunun cevabı şudur: Her kâfir, mutlaka, davası ve risaleti hususunda bir peygamberi yalanlamış ve o peygamberin doğruluğuna delalet eden delilleri düşünmekten imtina etmiştir. Böylece bu kimse hakkında, "Bu, diğer asilerden daha şakidir. Çünkü bu, yalanlayıp Allah'a itaatten yüz çevirmiştir..." şeklinde bir ifade kullanılması doğrudur. Binâenaleyh, her kâfir, bu âyetin muhtevasına girdiğine göre, **Kâdî**'nin ileri sürmüş olduğu şey düşer.

Kâdî'nin ikinci olarak, "Bu, insanları günah işlemeye bir teşvik olur" şeklindeki sözü de zayıftır. Çünkü, kişileri günahtan men etme hususunda dünyada, bir zemmin ve "Allah ona ikram etmez. Allah onu ta'zim etmez. Allah ona mükâfat vermez" manasında, Allah'ın gazabının bulunması, yeterli bir sebeptir. Belki de, Allah bu kimseye, başka bir yolla da azap edebilir. Çünkü, herhangi bir delil, azap etme yollarının sadece cehenneme sokmayla sınırlı olduğuna delalet etmemektedir.

Kâdî'nin üçüncü olarak, "وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقَى" ifadesine tutunmasına gelince, bu ifade, en müttaki olmayanların haline, ancak, "**Mefhum-i muhalif**" ve "Hitap deliline tutunma ile delalet eder. Halbuki **Kâdî,** bunu kabul etmemektedir. Daha nasıl olur da, bu metoda tutunabilir. Bunu şu da destekler. Bu ifade, en müttaki olmayan kimselerin, cehenneme girmesini gerektirir. Dolayısıyla da, çocukların ve delilerin de cehenneme girecekleri neticesi çıkar; oysa ki bu, batıldır.

Kâdî'nin dördüncü olarak, "Bununla hususi bir ateş, yani cayır-cayır yanan bir ateş kastedilmiştir" şeklindeki ifadesi de tutarsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın"نَارًا تَلَظّٰى" ifadesi, bütün cehennem tabakalarının sıfatının böyle olduğunu anlatan bir ifade olabileceği gibi, hususi bir ateşin sıfatının böyle olduğunu bildiren bir ifade de olabilir. Halbuki Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde, bütün cehennem tabakalarını bu şekilde tavsif ederek, كَلَّا اِنَّهَا لَظٰى

"Fakat ne mümkün! Çünkü o (ateş), halis alevdir. Bedenin bütün uzuvlarını söküp koparandır..." (Mearic, 15-16) buyurmuştur.

Kâdî'nin, "Bu cehenneme, bu en bedbaht daha layıktır" manası kastedilmiştir" şeklindeki sözü de tutarsızdır. Çünkü bu, delilsiz olarak âyetin zahirî manasını terk etmektir. Böylece, **Kâdî**'nin ileri sürmüş olduğu bu görüşlerin tümünün zayıf olduğu sabit olmuş olur.

Ama, "Peki sizin görüşünüze göre, bunu nasıl cevaplayabilirsiniz? Çünkü siz Ehl-i sünnet de, fasık kimselerin, ceza görmeyeceklerine dair kesin hüküm vermiyorsunuz?.." denilirse, buna, şu iki bakımdan cevap verebiliriz.

1) **Vâhidî**'nin zikrettiğine göre, "لَا يَصْلٰيهَا" kelimesinin manası, gerçekte Arapçada, لَا يَلْزَمُهَا "Ona yapışıp kalmaz..." şeklindedir. Nitekim, cehennemin şiddet ve hararetine göğüs gererek, oraya girip de, oraya âdeta yapıştığında, "صَلِيَ الْكَافِرُ النَّارَ" ifadesi kullanılır. Bize göre ise, bu ayrılmama, yapışıp kalmama işi, ancak kâfir için söz konusudur. Fasıka gelince, bu, ya cehenneme girmeyecektir, yahut girse bile, oradan çıkacaktır...

2) Bu âyetin zahirî manasının umumi oluşunun, fasık kimseleri tehdit eden âyetlerle tahsis edilmesidir. Allah en iyisini bilendir.

وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقَى ﴿١٧﴾ اَلَّذِى يُؤْتِى مَالَهُ يَتَزَكّٰى ﴿١٨﴾ وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى ﴿١٩﴾

"Halbuki, çok sakınan, malını temizlemek için veren, oradan uzaklaştıracaktır. Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki, (yaptığı o hayırlı amel) o nimete karşılık tutulmuş olsun" (Leyl, 17-19).

"سَيُجَنَّبُهَا" ifadesinin manası, "Allah, onu oradan uzaklaştıracak ve onu, onun uzak bir yerinde tutacaktır.." şeklindedir. Çünkü Arapçada, "onu oradan uzaklaştırdım" manasında, "جَنَّبْتُهُ الشَّيْءَ" ifadesi kullanılır. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

Biz, Ehl-i sünnetin müfessirleri, âyetteki bu ifade ile, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in kastedildiği hususunda müttefikizdir. Bil ki, **Şîa**'nın tamamı, bu rivâyeti

(sebeb-i nüzulü) kabullenmeyerek, bunun, **Ali İbn Ebî Talib** (r.a) hakkında nazil olduğunu, delilinin ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Rükûda iken zekatı verenler..."* (Maide, 55) âyeti olduğunu; bu sebeple de, buradaki, *"Çok sakınan, malını temizlenmek için veren..."* ifadesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rükûda iken zekatı verenler..."* (Maide, 55) âyetiyle anlatılan şeye işaret ettiğini söylerler.

Hz. Ebû Bekir (r.a)'in Fazileti

Onlardan birisi, benim bulunduğum bir mecliste bundan bahsedince, o zaman ben şöyle dedim: Bu âyet ile, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in kastedildiğine dair, izahı da şöyle olan bir aklî delil getireceğim: Burada geçen, "en müttaki" ifadesinden kastedilen, "insanların en efdali"olandır. Binâenaleyh, böyle olunca da bununla, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in kastedilmiş olması gerekir. Şimdi bu iki mukaddime doğru oldukları sürece, netice de doğru olur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin Allah katında en şereflîniz, en çok müttakî olandır"* (Hucurât, 13) ifadesine dayanarak, buradaki "en müttaki" ifadesi ile, "insanların en efdali" manasının kastedildiğini söyledik. Çünkü, "ekrem" "efdal-en faziletli" demektir. Böylece bu, en müttaki olanın, en efdal olması gerektiğine delalet etmektedir.

Buna göre şâyet, "Âyet, en kerim olanın, en müttaki kimse olduğuna da delalet eder. Halbuki bu, en müttaki olanın, en ekrem olmasını gerektirmez..." denilirse, biz deriz ki, insanı, en muttaki diye tavsif edebilmek, malum olana ve müşahedeye dayanır. Halbuki, onu en efdal diye tavsif etmek, malum ve müşahedeye dayanmaz... Malum olan, bilinen vasıtasıyla bilinmeyeni haber vermek, işte bu güzel bir yoldur. Aksi ise, fayda sağlamaz. Binâenaleyh, âyetin takdiri, "Allah katında en kerimin kim olduğu hususunda âdeta sanki bir şüphe meydana gelmiş de, bu en kerimin, en müttakî olan olduğu ifade edilmiş.. Durum böyle olunca da, âyetteki (Hucurat, 13) takdir, إِنَّ اَتْقَاكُمْ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ "En müttaki olanınız, Allah katında en kerim olanınızdır" şeklinde olmuş olur. Böylece de, burada ele alınan "en müttaki" kimsenin, mutlaka, Allah katında, insanların en efdali olması gerektiği sabit olmuş olur.

Şimdi biz diyoruz ki, bu ifade ile kastedilenin mutlaka **Ebû Bekir** (r.a) olması gerekir. Çünkü, Ümmet-i Muhammed, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, insanların en efdalinin, ya **Hz. Ebû Bekir,** ya da **Hz. Ali** (r.a) olduğu hususunda bir araya gelmişlerdir. Bu âyeti, **Hz. Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'e hamletmek, mümkün değildir. Böylece bunun, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e

hamledilmesi, kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Biz, bu âyetin, **Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'e hamledilmesinin mümkün olmadığını söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu en müttakiyi vasfederken, *"Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki, (yaptığı o hayırlı amel) o nimete karşılık tutulmuş olsun"* buyurmuştur. Halbuki bu vasıf, **Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'e uygun düşmez. Çünkü, **Ali İbn Ebî Talib** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında ve terbiyesi altında idi. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s), onu babasından almış, böylece yedirmiş, içirmiş, giydirmiş, büyütmüştü... Ve Hz. Peygamber (s.a.s), **Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'e, karşılığı mutlaka ödenmesi gereken bir biçimde ihsan ve lütuflarda bulunuyordu. Ama, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Hz. Ebû Bekir** (r.a) üzerinde, dünyevi açıdan herhangi bir lütuf ve ihsanı yok idi. Tam aksine, **Hz. Ebû Bekir** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e infakta bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) üzerinde, İslâm dinine girmesine vesile olması nimeti vardı... Ne var ki bu nimet, Cenâb-ı Hakk'ın (peygamberlerinin söylediğini naklettiği), *"Ben bundan dolayı sizden bir ücret istemiyorum."* (Şuârâ, 145) âyetinden dolayı, karşılığı alınmayan cinsten bir nimettir. Ama, burada ele alınan ise, mutlak anlamda bir nimet olmayıp, tam aksine, karşılığı olması gereken bir nimettir. Böylece biz, bu âyetin, **Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'e uygun düşen bir âyet olmadığını anlamış oluyoruz. Şimdi bu âyet ile kastedilenin, insanların en efdali olduğu ve ümmetin en efdalinin de ya **Hz. Ebû Bekir** (r.a), ya da **Hz. Ali** (r.a) olduğu ve bu âyetin de **Hz. Ali** (r.a) hakkında uygun olmadığı sabit olunca, böylece, âyetin **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e hamledilmesi belirgin hale gelmiş, taayyün etmiştir. Ve âyetin de, ümmetin en efdalinin **Hz. Ebû Bekir** (r.a) olduğuna delaleti kesinleşmiştir.

Adı geçen rivâyete gelince, bu da şöyledir: **Hz. Bilal, Abdullah İbn Ced'ân**'ın kölesi idi. Derken, bir gün putlara kılıç çekti. Bunun üzerine müşrikler, bunun bu hareketini, **Abdullah**'a şikâyet ettiler, bunun üzerine **Abdullah** onu müşriklere teslim etmesinin yanı sıra, onlara o putlar adına kesilmek üzere, 100 deve de verdi. Müşrikler de, **Bilal**'i aldılar ve ona, kızgın güneşin altında işkence etmeye başladılar. **Bilal** ise, işkence sırasında hep, **"Ehâd, Ehâd!"** (Allah birdir, birdir!) diyordu. Derken, tam o sırada, Bilâl'e Hz. Peygamber (s.a.s) uğradı. Ve "Seni, birisi, o birisi kurtaracak..." der. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e **Bilal**'ın Allah uğrunda işkence gördüğünü haber verdi. Bunun üzerine **Ebû Bekir** (r.a) yanına bir ölçek (rıtl) altın alarak, **Bilal**'i satın aldı. Daha sonra müşrikler,

"**Ebû Bekir** (r.a) bunu, **Bilal**'in onun yanında olan (katkısından, parasından, pulundan...) dolayı yaptı..." dediler de, işte bunun üzerine, *"Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki, (yaptığı o hayırlı amel) ve nimete karşılık tutulmış olsun o bunu sırf Yüce Rabbinin rızası için yapmıştır"* âyetleri nazil oldu.

İbnu'z-Zübeyr, minberde iken şöyle dedi: "**Ebû Bekir** (r.a), kölelerden işkenceye uğrayanları satın alıyor ve onları azâd ediyordu. Bunun üzerine, babası **Ebû Bekir**'e, "Evladım, sen, senin sırtını koruyacak, sana destek verecek, senin yükünü hafifletecek kimseleri satın alsaydın ya!.." deyince, o **Ebû Bekir**, "Ben de, (böyle yapmakla) arkamı kuvvetendirmeyi umuyorum" dedi. İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyetteki "يَتَزَكّٰى" hakkında, şu iki terkip düşünülebilir:

1) Eğer sen bu ifadeyi, "يُؤْتِى" kelimesinden bedel yaparsan, bunun i'rabda mahalli olmaz. Çünkü bu ifade bu durumda, sıla hükmüne dahil olmuş olur. Sıla cümlelerinin ise, i'rabda mahalleri yoktur.

2) Yok eğer sen bunu, "يُؤْتِى"deki zamirden hal kabul edersen, o zaman bu ifade mansub olmuş olur.

Buradaki İstisna

إِلَّا ابْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلٰى ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضٰى ﴿٢١﴾

"O bunu, sırf o Yüce Rabbinin rızasını aramak için yapmıştır. Her halde kendisi de ileride hoşnut olacaktır" (Leyl, 20-21).

Bu âyet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ" ifadesi, cinsinden olmayandan yapılmış bir istisna olup, "müstesna minh", "نِعْمَةٍ" kelimesidir. Buna göre kelamın takdiri, "Onun nezdinde, Allah'ın rızasını takip etmenin dışında, hiç kimseye ait bir nimet yoktur" şeklinde olur ve âyetin bu ifadesi (nahiv açısından), senin tıpkı, مَا فِى الدَّارِ اَحَدٌ اِلَّا حِمَارًا "Evde, eşekten başka bir kimse yoktur" demen gibidir.

Ferrâ bu hususta şöyle izahta bulunur: Burada, bir "infak" kelimesi takdir edilebilir. Bu durumda da âyetin takdiri, "O, yüce olan Rabbinin rızasını talep etme niyeti dışında, herhangi bir niyetle infakta bulunmaz" şeklinde olur ki, bu durumda da bu ifade, *"Sizler, ancak Allah'ın rızasını arzulayarak infak edersiniz..."* (Bakara, 272) âyeti gibi olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, "temizlenmek için malını veren bu çok sakınan"ın, malını, bir hediyeye veya önceki bir nimete (iyiliğe) karşılık olsun diye vermediğini beyan etmiştir. Çünkü bu şekilde verme, kişinin borcunu ödemesi gibi olur. Dolayısıyla da bu şekilde vermenin, daha fazla mükâfat hak etmede bir dahli olmaz. Aksine kişi, Allah'ın emrinden ve teşvikinden dolayı bir şey yaptığı zaman mükâfata müstahak olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mücessime, âyetteki "**vech**" (yüz) sözüne tutunmuştur. Mülhidler de, *"o yüce Rab"* ifadesine tutunarak, bu ifadenin başka bir Rabbin mevcudiyetini iktiza ettiğini söylemişlerdir. Bu hususla ilgili cevabımız daha önce geçmişti.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî, "Kitabu'l-İmâme" adlı eserinde şöyle demektedir: "**Hz. Ali** (r.a) hakkında gelen âyet, *"Biz size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür istemiyoruz. Çünkü biz, Rabbimizden, o abus suratlı çetin günden korkarız (derler)"* (İnsan, 9-10) âyetidir. **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında gelen âyet ise, *"O (bunu) sırf O çok yüce Rabbinin rızasını aramak için (yapmıştır)"* (Leyl, 20) âyetidir. Binâenaleyh her iki âyet de, bu iki zattan her birinin, yaptıkları şeyleri sırf Allah'ın rızası için yaptıklarına delalet etmektedir. Fakat **Hz. Ali** (r.a) ile ilgili âyet, onun yaptığı bu şeyi, hem Allah rızası için, hem de kıyamet gününde korktuğu için yaptığına delalet etmektedir. Çünkü **Hz. Ali** (r.a), *"Çünkü biz, Rabbimizden, o abus suratlı çetin günden korkarız"* (İnsan, 10) demiştir. **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile ilgili olan âyet ise, onun, yaptığı bu işe, bir mükâfat arzusunu veyahut ilahi cezadan korkma düşüncesini katmaksızın, sırf Allah rızası için yaptığına delalet etmektedir. Binâenaleyh **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in makamı daha yüce ve daha üstündür."

BEŞİNCİ MESELE: **İbtiğa-yı Vech**

Bazı kimseler şöyle derler: "Âyetteki "o yüce Rabbin vechini aramak için" ifadesi, "Allah'ın zatını arama" manasına gelir. Halbuki O'nun zatını aramak imkansızdır. Bu sebeple, âyetten kastedilen mananın, "Allah'ın mükâfatını ve ikramını arama, elde etmeyi isteme" olması gerekir." Bazıları da şöyle derler: "Böyle bir takdir yapmaya gerek yoktur. Bu meselenin gerçeği, kulun, Allah'ın zatını sevip-sevemeyeceği meselesine varıp dayanır. Yahut da buradaki arama, yani sevme ile kastedilen şey, Allah'ın mükâfat ve ikramını sevmek olup, bu meseleyle ilgili izahımız, "وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ" (Bakara, 165) âyetinin tefsirinde geçti.

ALTINCI MESELE

Yahya b. Vessâb "مَا فِى الدَّارِ اَحَدٌ اِلَّا حِمَارٌ" şeklinde konuşanlara göre, ref ile bu âyeti, ... "اِلَّا ابْتِغَاءُ وَجْهِ رَبِّهِ" şeklinde okumuştur. Her iki okuyuş hususunda da şairin şu beytini delil getirmiştir:

وَبَلْدَةٍ لَيْسَ بِهَا اَنِيسٌ اِلَّا الْيَعَافِيرُ وَاِلَّا الْعِيسُ

"Vahşi sığırların yavruları ile ak develerden başka, kendisiyle ünsiyet edilerek hiçbir şeyin bulunmadığı beldeye yemin olsun ki..."

Âyetteki, وَلَسَوْفَ يَرْضٰى *"Muhakkak kendisi de ileride hoşnut (razı) olacaktır"* ifadesi, "Allahu Teâlâ, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e, mükâfatlandırmak suretiyle onu razı edeceğini va'detti" demek olup, bu Hak Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın"* (Duha, 5) demesi gibidir. Bence burada, şöyle bir izah daha yapılabilir: Bu ifade ile, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, sırf Allah rızası için infak ettiği-yardımlarda bulunduğu, dolayısıyla da Allah'ın ondan razı olduğu manası kastedilmiştir. Bence bu, birinci manadan daha üstündür. Çünkü Allah'ın, kulundan razı olması, kul için; kulun, Rabbinden razı olmasından daha mükemmel bir şeydir. Velhasıl Hak Teâlâ'nın da, *"Razı olarak ve razı olunmuş olarak..."* (Fecr, 28) buyurduğu gibi, bu iki rıza (hoşnutluk) mutlaka tahakkuk edecektir. Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat u selâm efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

DUHÂ SÛRESİ

Bu sûre, on bir âyet olup, Mekkî'dir.
Ben bu sûrenin tefsirine, öğüt ihtiva eden,
birtakım incelikleri ilave etmeye karar verdim.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالضُّحٰى ﴿١﴾ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى ﴿٣﴾

"Andolsun kuşluk vaktine ve sükûna erdiği zaman geceye... Rabbin seni terk etmedi. (Sana) darılmadı da..." (Duhâ, 1-3)

Duhâ'nın Manası

Müfessirler, âyetteki, وَالضُّحٰى *"Andolsun kuşluk vaktine"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki izahı yapmışlardır:

a) "**Duhâ**" ile, kuşluk vakti kastedilmiştir. Kuşluk vakti, güneş yükselmeye başlayıp, ışıklarını her tarafa saldığı zamanki, gündüz başlangıcı zamanıdır.

b) "**Duhâ**" ile, bütün gündüz kastedilmiştir. Delili ise, Allahu Teâlâ'nın, bunu geceye mukabil zikretmiş olmasıdır.

Secâ

Âyetteki, وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى *"ve sükûna erdiği zaman geceye..."* ifadesine gelince, dilciler "**secâ**"nın manası hususunda, birbirine yakın şu üç manayı vermişlerdir: "Dindiği zaman", "karalığını döktüğü zaman" ve "örttüğü zaman"...

Birinci manaya gelince, **Ebû Ubeyde, Müberred** ve **Zeccâc,** "**secâ**"ya "**sekene**", "sükûna erdiğinde-dindiğinde..." manasını vermişlerdir. Nitekim Arapçada "rüzgarı dinmiş gece" manasında "**leyle-i sâciye**"; zayıf açıp-kapanan göz manasında, "عَيْنٌ سَاجِيَةٌ" (aynün sâciyetün) ve "dalgaları dinmiş deniz" manasında, "بَحْرٌ سَاجِيَةٌ" (bahrun sâciyetün) denilir. Şair bir duasında يَا مَالِكَ الْبَحْرِ اِذَا الْبَحْرُ سَجَى "Deniz dindiği zaman, ey denizin sahibi Allah'ım..." demiştir.

İkinci manasına gelince, **Ferrâ,** Arapçada bütün gece durgunlaştı, karanlığını döktü manasında "**secâ**" kelimesinin kullanıldığını söyler.

Üçüncü, yani bu kelimenin, "örttü-bürüdü" manasına oluşuna gelince, **Esmâî** ve **İbnü'l-A'rabî,** elbisesinin insanı bürümesi gibi, gecenin de gündüzü bürümesi manasında Arapçada, "سَجَى اللَّيْلُ" denildiğini söylerler.

Bil ki müfessirlerin görüşleri de, bu üç mana çerçevesindedir. Bu cümleden olarak, mesela **İbn Abbas** (r.a) bu âyete, "Gece, dünyayı karanlığı ile bürüdüğü zaman" manasını verirken, **Hasan el-Basrî** de, "İnsanlara karanlığını giydirdiği zaman geceye..." manasını vermiştir. **Saîd b. Cübeyr**'in rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a) yine bu ifadeye, "Gece gelip, her şeyi bürüdüğü zaman..." manasını vermiştir.

Mücâhid, Katâde, Süddî ve **İbn Zeyd** de, "Gece, insanlarla dindiğinde..." manasını vermişlerdir. "Gecenin insanlarla dinişi" hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, gecenin değil, insanların dinişi-sükûna erişi manasınadır. Fakat bu diniş, mecazî olarak âyette geceye nisbet edilmiştir. Bu yönüyle âyet, tıpkı "لَيْلٌ نَائِمٌ" ve نَهَارٌ صَائِمٌ "uyuyan gece, oruçlu gündüz" ifadeleri gibi olur.

b) "Gecenin dinip-sükûna ermesi", onun karanlığının her tarafa yerleşip, her tarafı sarması ve artık daha artmayacak bir hale gelmesi demektir.

Bazı Sorular

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

1) Gündüz ile Gecenin Özellikleri

Birinci soru: Hak Teâlâ'nın bir önceki sûrede, geceyi önce, bu sûrede ise sonra zikretmesinin hikmeti nedir?

Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Hem gece hem de gündüz sayesinde, insanların faydasına olan şeyler, bir düzene girer. Ama Hak Teâlâ'nın *"Allah karanlıkları ve nuru (ışığı) yarattı"* (En'âm, 1) âyetinden ötürü, gecenin önce oluş fazileti; gündüzün de nur oluş fazileti vardır. Hatta bundan da öteye, gece dünya gibi; gündüz de Âhiret gibidir. Binâenaleyh bunlardan her birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğü ve fazileti vardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bazen gündüzü geceye, bazen de geceyi gündüze takdim etmiştir. Bunun bir benzeri de Allah'ın *"Secde et, rükûya git"* (Âl-i İmran, 43) âyetinde secdeyi rükûdan; *"rükûya varın, secde edin..."* (Hacc, 77) âyetinde ise, rükûyu secdeden önce zikretmiştir.

2) Allahu Teâlâ, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile ilgili sûrede yani Leyl Sûresi'nde, Müslüman olmazdan önce küfür içinde oluşundan dolayı orada, geceyi gündüzden önce getirmiş; **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile ilgili olan bu sûrede

ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'den doğuşundan itibaren hiçbir inkâr ve günah sudûr etmediği için, duhâ'yı -yani gündüzü- önce zikretmiştir.

3) Leyl Sûresi, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile ilgilidir. Duhâ Sûresi ise, **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile ilgilidir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) arasında bir vasıta (bir üçüncü şahıs) bulunmadığının anlaşılması için, aralarına bir vasıta koymamış, bunları peş peşe zikretmiştir. Binâenaleyh önce geceyi zikredip ki bu **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'i temsil eder, daha sonra da yukarı doğru yükseldiğinde, gündüzü bulursun ki bu da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. Eğer önce, duhâ'yı (gündüzü) zikredersen, -ki bu **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir- daha sonra da aşağı doğru inersen, geceyi bulursun ki bu da **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'dir. Böylece bu ikisi arasında, bir vasıtanın, bir üçüncü şeyin olmadığı anlaşılmış olur.

2- Kasemin İzahı

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın burada, sadece **duhâ** ile geceye yemin edişinin hikmeti nedir?

Cevap: Buna şu birkaç şekilde cevap verilir:

1) Hak Teâlâ sanki, "Zaman, saat saattir, dilim dilimdir: Gece saatleri, gündüz saatleri... Bu saatler git gide artar. Bu yüzden bazen gece saatleri artarken gündüz saatleri azalır. Bazen de gündüz saatleri artarken, gece saatleri azalır. Binâenaleyh artış, gelişi güzel hareketten; azalış da kızgınlık ve öfkeden ötürü olmayıp, aksine hikmete mebnidirler. Risalet de, kulların menfaatine göre vahiy indirme de böyledir. Dolayısıyla vahiy bazen indirilir, bazen indirilmez. İşte bu indirme gelişi güzel olmadığı gibi, indirmeme de bir öfke ve kızgınlıktan ötürü değildir.

2) Âlimin sözü, kendisi söylediğini yapmadıkça tesir etmez. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, "Beyyine (delil) iddia edene; yemin ise inkâr edene düşer" şeklinde ferman buyurunca, mutlaka bu şekilde amel etmek gerekmez. Binâenaleyh kâfirler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Rabbinin, onu terk ettiğini, ona kızıp-öfkelendiğini iddia edince, Cenâb-ı Hak, "Haydi, öyle ise bu hususta delilinizi getirin" buyurdu. Onlar delil getiremeyince de, Allahu Teâlâ'ya, "Rabbi ne onu terk etti, ne de ona kızdı", diye yemin etmek düşmüştür.

3) Hak Teâlâ sanki, "Gecenin, gündüz ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna bakın. Bunlar birbirinden ayrılamaz. Aksine gece bazen galip, bazen de mağlup olur. Binâenaleyh sen, senin insanların eline bırakılacağını zannedersin" demek istemiştir.

3- Duhâ Vakti

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak burada niçin özellikle "**duhâ**" (kuşluk) vaktini zikretmiştir?

Cevap: Bu hususta şu cevaplar verilebilir:

1) Kuşluk vakti, insanların bir araya geldikleri ve geceleyin, üzerinde meydana gelen ürkeklik ve yalnızlıktan sonra, kendilerine geldikleri bir zamandır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Vahyin kesilmesi sebebiyle, ürkekliğinden sonra artık vahyin nüzulünün kuşluğu doğmaya başlıyor" diye müjde vermiştir.

2) Bu vakit, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s) ile konuştuğu; **Hz. Musa** (a.s)'nın karşısına dikilen sihirbazların, imana gelip secdeye kapandıkları bir vakittir. Binâenaleyh sadece bir zarf olduğu için zaman, böylesine bir fazilet vasfını kazanmış ve bu vasfa bürünmüştür. Ya, bilfiil taatte bulunan insanın durumu nasıl olur. Bu, şu şekilde de ifade edilebilir: "**Musa** (a.s)'ya ikramda bulunan o yüce Zât, sana ikram etmemezlik eder mi (Ey Muhammed!) Secdeye kapanacakları bir biçimde, o sihirbazların kalplerini evirip-çeviren o yüce Allah, senin düşmanlarının kalplerini de çevirecektir" denilmek istenmiştir.

Kuşluk Vakti Mukabilinde Gece

Dördüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, gündüzün bir saati, bir parçası demek olan, duhâ (kuşluk) vaktini, buna mukabil bütün geceyi zikredişinin sebebi nedir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, gündüzün bir tek saatinin bile, bütün geceye denk olduğuna bir işarettir ve bu tıpkı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in faziletinin tartılması halinde, (manen) bütün peygamberlere denk olması gibidir.

2) Gündüz, sevinç ve ferahlık; gece ise, ürkeklik ve endişe vaktidir. Binâenaleyh âyet, dünyanın kederlerinin ve üzüntülerinin, sevinç ve rahatlıklarından daha fazla ve sürekli oluşuna bir işarettir. Çünkü kuşluk vakti bir tek saattir; gece ise birçok saattir. Rivâyet olunduğuna göre, Allahu Teâlâ Arş'ı yaratınca, siyah bir bulut Arş'ın solunda dikilip durur ve "Ne yağdırayım?" diye nida eder. Bunun üzerine, "Yüz yıl keder ve hüzünler yağdır" diye emrolunur. Derken bulut açılır ve yeniden bu şekilde emrolunur ve bu iş tam üç yüz yıl tamamlanana kadar sürer. Daha sonra,

Arş'ın sağında beyaz bir bulut dikilir ve "Ne yağdırayım?" diye nida eder. Bunun üzerine, "Bir saat sevinç yağdır" diye emrolunur. İşte bu sebepten dolayı, sen, kederlerin ve üzüntülerin sürekli; sevinçlerin ise az ve nadir olduğunu görürsün.

3) Kuşluk vakti, insanların harekete geçtiği ve buluşup tanıştıkları bir vakittir. Böylece bu vakit, haşr vaktinin bir benzeri olmuş olur. Dinip sükûnete erdiği zaman gece de, insanların, kabrin karanlığında sükuna erişlerinin bir benzeri olmuş olur. Binâenaleyh, bu demektir ki, her ikisi de bir hikmet ve bir nimettir. Ne var ki fazilet, (bu dünyada iken), ölüme değil, hayata; ölümden sonra da, ölümünden önceki durumuna aittir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, kuşluk vaktini, gece vaktinden önce getirmiştir.

4) Cenâb-ı Hak, önce kuşluk vaktini zikretmiştir; böylece, Allah'ın rahmetinden ümit kesilmesin. Daha sonra da bunun peşinden, Allah'ın bela ve musibetleri hususunda tam bir güven hasıl olmasın diye, geceyi getirmiştir.

Duhâ ve Leyl Hakkında Öteki Yorumlar

Beşinci soru: Herhangi bir vaiz, bu sûredeki, "وَالضُّحٰى" ifâdesini, Hz. Muhammed'in yüzü"; "وَاللَّيْلِ" ifadesini de saçları diye tefsir etmiş midir?

Cevap: Evet; ve bunda da yadırganacak bir husus yoktur. Bunlardan bazıları, daha da ileri giderek, meselâ "وَالضُّحٰى" kelimesini "Ehl-i beytin erkekleri", "وَاللَّيْلِ" kelimesini de "kadınları" diye tefsir etmiştir. "**ed-Duhâ**" kelimesi ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliği; "وَاللَّيْلِ" ifadesi ile de, vahyin kesilme zamanı da kastedilmiş olabilir. Çünkü vahiy indiğinde, ünsiyet, rahatlık; kesildiğinde ise, ürkeklik, huzursuzluk baş gösterir. Yine, âyetteki "**ve'd-duhâ**" kelimesi ile, kendi sebebiyle, gaybî şeylerin bilindiği ilâhi ilmin nûru; "**el-leyl**" kelimesi ile de, kendisi sebebiyle, bütün kusur ve ayıpların örtüldüğü afv-ı ilahi kastedilmiş olabilir. Yine "**ve'd-duhâ**" ifadesiyle, garip iken, İslâm'ın yücelmesi kastedilmiş Olabilir. "**El-Leyl**" kelimesi de, İslâm'ın yeniden garip olacağına bir işaret sayılabilir. Yine, "**ve'd-duhâ**" ifadesiyle, aklın kemale ermesi; "**el-leyl**" kelimesiyle de, "ölüm hali" kastedilmiş olabilir. Yine bu ifadelerle, "Ben, mahlukatın kendisinde bir kusur göremediği açıktan yaptığı fiiller ile, gaybı bilen Allah'ın, kendisinde bir gayb görmediği sırrına, yani gizliden yapmış olduğun fiillere yemin ederim..." şeklindeki mana da kastedilmiş olabilir.

Rabbin Seni Terk Etmedi

Sonra Hak Teâlâ, مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى *"Rabbin seni terk etmedi. (Sana) darılmadı da..."* (Duhâ, 3) buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Ubeyde ve **Müberred,** buradaki "وَدَّعَكَ" fiilinin, tef'îl babından olduğunu; mananın da, "tıpkı, ayrılan kimsenin emanet bırakması gibi..." tarzında olduğunu söylemişlerdir. Bu kelime, şeddesiz olarak, seni terk etmedi manasında, "مَا وَدَعَكَ" şeklinde de okunmuştur. Ama, **"et-tevdî'", "el-vedâ'"** kökünün mübalağa sîgasıdır. Çünkü, ayrılarak seni tevdî' "تَوْدِيع" eden kimse, âdeta, seni terk etme işinde mübalağa yapmış... gibidir.

"el-Kalyu" (اَلْقَلْيُ) kelimesi, buğzetmek anlamına gelir. Nitekim Arapçada, "قَلَاهُ - يَقْلِيهِ - قَلْيًا - مَقْلِيَةً" denilir. Bu ifade, birisi bir kimseye buğzettiği zaman kullanılır. **Ferrâ,** âyetteki takdirin, "وَمَا وَقَلَاكَ" şeklinde olduğunu söyler. Burada kâf'ın hazfedilişi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) "مَا وَدَّعَكَ" ifadesindeki kâf ile yetinilerek, hazfedilmiştir. Bir de, âyetlerin başları (yani, sonları) yâ ile bitmektedir. Dolayısıyla, fâsılaların birbirine uygun düşmesi hadisesi, kâf'ın hazfedilmesini gerektirmiştir.

b) Âyetin sonuna kâf getirilmeyerek ifadenin mutlak bırakılmasının faydası, "Rabbin sana gazap etmediği gibi, ashabından ve seni sevenlerden hiç kimseye de, kıyamete kadar buğzetmeyecektir..." şeklinde bir manayı vurgulamak içindir. Ve bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّهُ *"Kişi, sevdiğiyle beraberdir"*[14] ifadesini gerçekleştirmek içindir.

***İKİNCİ MESELE:* Vahyin Gecikmesi Meselesi**

Müfessirler şöyle demektedirler: **Cebrail** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e biraz geç vahiy getirdi. Bunun üzerine müşrikler bu arada, "Muhakkak Allah ona gazap etti ve onu terk etti" demeye başladılar da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu âyeti indirdi." **Süddî** şöyle der: **Cebrâil** (a.s) Hz. Peygamber (s.a.s)'e kırk gün gecikerek geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) bu hususu, **Hz. Hatice** (r.a)'ye açtı. **Hz. Hatice** (r.a) de, "Belki de senin Rabbin, seni unuttu veya sana öfkelendi!" dedi.

Şu da rivâyet edilmiştir: **Ebû Leheb**'in karısı **Ümmü Cemil,** Hz. Muhammed (s.a.s)'e "Ey Muhammed, şeytanının, seni terk ettiğini zannediyorum..." demiştir. **Hasan el-Basrî** (r.a)'nin de şöyle dediği rivâyet edilir:

14 **Keşfu'l-Hafa** 2/202.

Hz. Peygamber (s.a.s)'e, vahyin gelmesi gecikti. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s), **Hz. Hatice** (r.a)'ye bu durumu anlatmak amacıyla, "Rabbim beni terk etti ve bana öfkelendi..." dedi de, bunun üzerine **Hz. Hatice** (r.a), "Seni, hak olarak gönderen o zâta yemin ederim ki... sana, böylesi bir ikram ile işe başlayan o zât, bunu mutlaka tamamlayacaktır" dedi. İşte bunun üzerine de "...مَا وَدَّعَكَ" âyeti nazil oldu.

Usulcüler, bu rivâyetleri tenkit ederek, Allahu Teâlâ'nın kendisini terk edip de, kendisine öfkelendiğini sanması ona uygun düşmez. Tam aksine, Allah'ın Resûlü, bir peygamberin, nübüvvetten azledilmesinin, Allah'ın hikmetinde caiz olmayacağını; vahyin, "maslahat" gereği ineceğini; "salah" halinin ise, bazen, vahyin gecikmesinde, bazen de öne alınmasında bulunduğunu bilir. Böylece, bu sözlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uygun düşmeyeceği sabit olmuş olur. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in böyle dediği sabit olsa bile, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in maksadının, **Hz. Hatice** (r.a)'nin ilminin miktarını öğrenmesi veya insanların, bunun miktarını öğrenmesi için onu denemesi anlamına hamledilebilir.

Âlimler, vahyin ne kadar süre için kesildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, **İbn Cüreyc**, bunun on iki gün olduğunu söylerken, **Kelbî** on beş gün; **İbn Abbas,** yirmi beş gün ve **Süddî** ve **Mukâtil** de kırk gün olduğunu söylemişlerdir.

Vahyin Gecikmesinin Sebebi

Âlimler, hangi sebepten dolayı vahyin kesildiği hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirlerin ekserisi şunu nakletmektedirler. Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, rûh'u, **Zülkarneyn**'i ve **Ashâb-ı Kehf**'i sormuşlar da, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "inşaallah..." demeden, "Size yarın söylerim" demiş de, işte vahiy bu yüzden kesilmiş.

İbn Zeyd de şöyle demektedir: Vahyin kesiliş sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in evinde, **Hz. Hasan** ve **Hüseyin**'e ait bir köpek yavrusunun bulunmasıdır. Derken, **Cebrâil** (a.s) inince, Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'e sitem etmiş, bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) de, "Bizim, kendisinde köpek veya sûret bulunan bir eve giremeyeceğimizi bilmiyor musun?" demiştir. **Cündeb İbn Süfyan** da şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), parmağındaki bir taşı atarak, هَلْ اَنْتِ اِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيتِ وَفِي سَبِيلِ اللهِ مَا لَقِيتِ *"Sen, kanayan ve karşılaştığı şey, Allah yolunda sayılan bir parmak değil misin?"*[15] buyurmuş da, bu-

15 Buhârî, Cihat, 9; Müslim, Cihat, 112 (3/1421).

nun üzerine vahiy, gecikmiştir. Ve yine onların (ehl-i beytin) arasında, tırnaklarını kesmeyenlerin buna sebep olduğu da rivâyet edilmiştir. Burada, şöyle iki soru sorulabilir:

İki Sual

1- Kızma, Vahyin Gecikme Sebebi Olabilir mi?

Birinci soru: Bahsettiğimiz bu rivâyetler, vahyin gelmeyişinin bir öfkeden ve gazaptan kaynaklandığına delalet etmektedir (ne dersiniz)?

Cevap: Biz deriz ki, bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Bu, daha efdal ve daha evla olanı terk etme hadisesi olup, bunu yapan kimse (Allah katında) kırılmış ve kendisine öfkelenilmiş birisi olamaz. Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâl** (a.s)'e, "Gelmedin; seni özledim" demiş de, bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) de, memur bir kulum..." demiş ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz ancak, Rabbinin emriyle ineriz.."* (Meryem, 64) âyetini okumuş.

2- Terk Edilmeme Övgü Sebebi Olur mu?

İkinci soru: Bir hükümdarın, muhatabını şereflendirmek için, kendisi nezdinde, mahlukatın evi ikinci derecede yakını olan birisine, "Ben sana buğzetmedim" demesi nasıl uygun düşer?

Cevap: Evet, bu sözün doğrudan doğruya söylenmesi güzel olmaz. Ne var ki, düşmanlar, dillerine, "Hükümdar ona buğzetmiş..." şeklinde bir sözü dolayıp, derken hükümdar nezdinde yakınlık kesbetmiş olan bu kimse de, bu sözden dolayı üzülünce, onu şerefyâp etmek için, o hükümdarın o kimseye, "Ben sana öfkelenmedim, seni terk etmedim, nezdimdeki yerini ve makamını göreceksin!.." şeklinde demesinden daha güzel bir ifade olamaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu hadise, Kur'ân'ın, Allah katından oluşunun delillerinden birisidir. Çünkü, Hz. Muhammed (s.a.s) katında olmuş olsaydı, vahiy kesilmezdi...

Âhiret Dünyadan Üstündür

وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى ﴿٤﴾ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى ﴿٥﴾

"Elbette Âhiret senin için dünyadan hayırlıdır. Muhakkak Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın..." (Duhâ, 4-5)

Bil ki, *"Elbette âhiret senin için dünyadan hayırlıdır."* âyetine gelince, bu ifadenin kendisinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Mana şöyledir: "Vahyin kesilmesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, nübüvvetten azledilmiş olması yüzünden değildir. Tam aksine, bu konuda söylenebilecek olan en son söz şudur: Bu, artık risalete lüzum kalmadığı içindir. Ve bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefat edeceğinin emaresidir. Buna göre, âdeta "Vahyin kesilmesi her ne zaman tahakkuk ederse, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in ölümüne işaret eder. Ancak ne var ki ölüm, ey Muhammed, senin için daha hayırlıdır. Çünkü âhirette, senin için Allah katında olan şey, dünyada senin için olandan daha üstün ve daha iyidir."

2) *"Rabbin seni terk etmedi"* âyeti nazil olunca, böylece, Peygamber (s.a.s) için büyük bir şereflendirme tahakkuk etmiş oldu. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) bu şereflendirmeyi çok bir şey addedince, ona, "Âhiret senin için, dünyadan daha hayırlıdır" denildi ki, bu, "Bu şereflendirme işi her ne kadar büyük bir iş ise de, ancak ne var ki, senin için, âhirette, Allah katında olanlar daha üstün ve daha büyüktür" denilmiştir.

3) Benim hatırıma, mananın, "Gelecek durumlar, senin için, geçmiş hallerden daha iyidir.." şeklinde olması gerektiği düşüncesi gelmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, her gün, izzetine izzet katacağına; makamına makam ekleyeceğini va'dederek, "Sen, benim seni terk ettiğimi sanma. Tam aksine, gelecek her gün içinde, evet, ben senin makam ve yüceliğini artıracağım" demek istemiştir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Âhiretin Daha Hayırlı Oluşunun İzahı

Birinci soru: Âhiretin, Peygamber için, dünyadan daha hayırlı olduğu hangi yolla anlaşılabilir? Buna şu birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e âdeta, "Sen, dünyada bir hayır üzeresin. Çünkü sen orada, istediğini yapıyorsun. Ne var ki, âhiret senin için daha hayırlıdır. Çünkü âhirette biz, kendi isteğimizi yapıyoruz (Bu sebeple sana biz, kendi dilediğimizi vereceğiz)" demiştir.

2) Âhiret senin için daha hayırlıdır. Zira, Âhirette ümmetin, senin etrafında toplanacak. Çünkü, ümmeti, Peygamber için onun evlatları mesabesindedir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Onun zevceleri de, mü'minlerin anasıdır"* (Ahzab, 6) buyurmuştur. O halde Peygamber (s.a.s) de onların babalarıdır.

Ümmeti cennette olacak; böylece de, âdeta, sanki, Hz. Peygamber çocukları cennette olmuş gibi olacak. Çocuk, "bir insanın gözünün süruru" diye adlandırılmıştır. Zira Cenâb-ı Hak, insanların, *"Ey Rabbimiz, bize, eşlerimizden ve zürriyetlerimizden, gözümüzün aydın olacağı (nesiller) ver"* (Furkan, 74) dediğini nakletmiştir.

3) Âhiret, senin için daha hayırlıdır. Zira, o âhireti satın alan sensin. Ama, bu dünya ise, hiç de böyle değildir. Binâenaleyh, âhiretin, dünyadan daha az değerli olduğunun farz edilmesi durumunda bile, âhiret senin için daha hayırlıdır. Çünkü, sana ait olan mülkler, sana ait olmayan mülklerden daha hayırlıdır: Nasıl olmasın ki, fazilet bakımından, dünya, âhiret ile mukayese edilemez.

4) Âhiret, senin için dünyadan daha hayırlıdır. Çünkü, dünyada kâfirler, seni kınarlar, ta'n ederler. Ama, âhirette, ümmetini, diğer ümmetlere; seni de diğer peygamberlere, zatımı da sana şahit yapacağım..." Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şahit olarak Allah yeter. Muhammed, Allah'ın resûlüdür..."* (Fetih, 28-29) buyurması gibidir.

5) "Dünyanın iyilik ve güzellikleri azdır, elemlerle iç içedir ve sonludur; halbuki, âhiretin nimetleri çoktur; arıdır durudur ve bâkidir."

Hitap Neden Müfret?

İkinci soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin, "وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ" demiş de, "خَيْرٌ لَكُمْ" (Sizin için daha hayırlıdır) dememiştir?

Cevap: Hz. Peygamber (s.a.s)'in ümmeti içinde, âhiretin, kendisi için şer olacağı kimseler de vardır. Şimdi, Cenâb-ı Hak bu işi, herkese teşmil edecek olsaydı, bu, bir yalan olurdu. Sadece itaatkârlara tahsis edecek olsaydı, münafıklar ve günahkârlar rezil ve kepaze olurlardı.. İşte bu yüzden, **Hz. Musa** (a.s), *"Hayır. Muhakkak ki benim yanımda Rabbim var. O beni hidâyete iletir"* (Şuarâ, 62) derken, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e gelince, kendisiyle birlikte olan kesin saadet ehlinden olduğu için, hiç şüphesiz, *"Muhakkak ki, Allah bizimle beraberdir..."* (Tevbe, 40) demiştir. Çünkü orada, sadece bir nebî ve sadece sıddîk (**Hz. Ebû Bekir**) (a.s) var idi. Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Musa** (a.s) yanında binlerce kişi olduğu halde, üç gün süreyle, yağmur duasına çıkmış, ama bir türlü icabet olunmamış... Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s), bu icabetsizliği gerektiren sebebi Cenâb-ı Hakk'a sual edince, Cenâb-ı Hak, "Yanınızda söz gezdirici birisi bulunduğu sürece size icabet etmem" buyurmuş; derken, **Hz. Musa** (a.s), "Ben bu işe öfkelenip dururken,

daha nasıl onun yaptığını yapabilir (jurnalcilik yapabilirim)? dedi. Az bir zaman geçmişti ki, o jurnalcinin öldüğüne dair vahiy geldi. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s), o musallaya gitti. Bir de ne görsün, o musallada yetmiş cenaze. Şimdi, Cenâb-ı Hak, kendi düşmanlarını bile saklı ve gizli tutarken, ya dostlarına karşı nasıl muamele eder?! Sonra bir düşün; burada, şöyle bir incelik de göreceksin... Hz. Peygamber (s.a.s) لَوْ لَا شُيُوخٌ رُكَّعٌ *"Şâyet, beli bükülmüş yaşlılar olmasaydı..."*[16] buyurmuştur ki, burada bu ümmetin faziletlerinin fazlalığına bir işaret bulunmaktadır. Çünkü Allahu Teâlâ, tek bir günahkârdan dolayı binlercesinin isteğini reddederken, bu ümmetlerde, tek bir itaatkârdan dolayı binlerce günahkâra merhamet ediyor.

Âhiretteki Mükâfat

Sonra Hak Teâlâ, وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى *"Muhakkak Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın..."* (Duhâ, 5) buyurmuştur.

Bil ki, bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti de şu iki yöndendir:

1) Allahu Teâlâ, âhiretin Peygamber için dünyadan daha hayırlı olduğunu beyan etmiş, ancak ne var ki, bu farklılığın hangi dereceye kadar olabileceğini beyan etmemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu âyet ile de, bu farklılığın miktarını beyan etmiştir ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, temenni edip hoşnut olacağı şeylerin doruk noktasına varıp dayanması halidir.

2) Cenâb-ı Hak âdeta, "Âhiret senin için, dünyadan daha hayırlıdır" deyince, "Durumun böyle olduğunu niye söyledin?" denilmiş de, bunun üzerine o da, "O Peygamber'e istediği her şeyi vereceğini" belirtmiştir ki, bu şey de, "dünyaya sığmayan şey" cinsindendir. Böylece, âhiretin, o Peygamber için, dünyadan daha hayırlı olduğu sabit olmuş olur.

Bil ki biz, âyetteki bu va'di, âhiretle ilgili olarak görürsek, bunun, hem âhiretteki menfaatler manasına, hem de ta'zim manasına alınması mümkün olur. Menfaatler manasına alınmasına gelince, mesela **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Peygamber için cennette, beyaz inciden yapılmış bir köşk vardır. Ki, bu köşklerin toprağı misktir. Bu cennetlerde de, oraya yakışan her şey vardır."

Ta'zim manasına alınmasına gelince, **Ali İbn Ebî Talib** ile **İbn Abbas**'tan şu rivâyet edilmiştir: "Bu ifade, bu va'd, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ümmeti için şefaatçi olması va'didir." Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber

16 **Keşfu'l-Hafa**, 2/163. Hadisin devamı meâlen şöyledir: "Eğer beli bükülmüş yaşlılar ve emzikli çocuklar olmasaydı belâlar üzerlerinize sel gibi akardı, (Ç.)

(s.a.s), bu âyet nazil olunca, "ümmetimden birisi cehennemde iken, ben halimden memnun (razı) olamam" demiştir.

Şefaat Makamı

Bil ki, âyetteki bu va'di, "şefaat" manasına hamletmek kesin bir husus olup, delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hak, dünyada iken Hz. Peygamber (s.a.s)'e, istiğfarda bulunmasını emrederek, *"Günahın için ve erkek mü'minlerle kadın mü'minler için istiğfar et..."* (Muhammed, 19) buyurmuş, böylece ona, istiğfarda bulunmasını emretmiştir. "İstiğfar" ise, bağışlanma istemek demektir. Bir şeyi isteyenin, o şeyin reddedilmesini istemeyeceğinde ve bu duruma razı olmayıp, ancak icabete razı olacağında ise şüphe yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in razı olduğu şeyin, reddedilmek değil de kabul olunmak olduğu sabit olup, bu âyet de, Cenâb-ı Hakk'ın ona, istediği ve razı olacağı her şeyi vereceğine delalet edince, bu âyetin, ümmetin günahkârları hakkında şefaatçi olacağına delalet ettiğini anlamış bulunuyoruz.

2) Âyetten önceki ifade de bu manaya uygundur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Seni terk etmeyeceğim, sana öfkelenmeyeceğim, bundan da öte, hatta, senin hoşnutluğunu temin etmek ve kalbini hoş tutmak için, ashabından, etbaından ve taraftarlarından hiç kimseye öfkelenmeyeceğim..." demek istemiştir ki, işte bu açıklama, âyetin öncesine de en muvafık tefsirdir.

3) Şefaat hakkında varid olan pek çok hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in rızasının, ümmetinin günahkârlarının affedilmesinde bulunduğuna delalet etmektedir. Bu âyet de, Allahu Teâlâ'nın, Resûlü Hz. Muhammed (s.a.s)'in razı olacağı her şeyi yapacağına delalet etmektedir. Binâenaleyh, bu âyet ile hadislerin toplamından, şefaatin hak olduğu neticesi çıkmaktadır.

En Ümit Veren Âyet

Cafer es-Sâdık (r.a), "Benim dedemin rızası, hiçbir muvahhidin cehenneme girmemesinde yatmaktadır" derken, **Muhammed Bâkır**'ın da, şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ehl-i Kur'ân, Kur'ân'daki en ümit bahşedici âyetin, *"Ey, nefislerine karşı haddi aşmış olan kullarım. Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin"* (Zümer, 53) âyeti olduğunu söylerler. Halbuki, biz, Ehl-i beyt ise, en ümit bahşedici âyetin, *"Muhakkak Rabbin sana verecek de, sen de memnun olacaksın"* (Duhâ, 5) âyeti olduğunu söylüyoruz. Vallahi, bu âyetle kastedilen, şefaattir. Şefaat hakkı, o, yani Hz. Peygamber (s.a.s),

"Razı oldum, yeter" deyinceye kadar, **"Lâ ilâhe illâllah"** diyen herkes hakkında, ona verilmiştir."

Bu izahlar, âyetteki bu va'di, âhiret halleri ile ilgili gördüğümüz zaman söz konusudur. Ama biz, bu va'di, dünya halleriyle ilgili görürsek, bu, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Bedir, Mekke'nin fethi, insanların, İslâm'a fevc fevc girmesi... gibi kutlu günleri; Peygamber'in, **Kurayza** ve **Nadîr** kabilelerine galip gelmesi, onları sürgün etmesi, ordularının ve seriyyelerinin, Arap topraklarına yayılması gibi, düşmanlarına galip gelmeyi nasip edişine bir işarettir. Ve yine bu, râşid halifelerinin, yeryüzü mıntıkalarındaki şehirleri fethedişlerine, bunların eliyle, zorba kralların yenilip yerle bir edilişine, **Kisrâ**'nın hâzinelerinin ele geçirilişine, doğu ve batıdaki insanların kalplerine düşürülen korkuya, İslâm'ın heybet arz edişine ve bu davanın yayılışına bir işarettir. Bil ki, evlâ olan, âyeti, hem dünya hem de âhiret menfaatleri manasına almaktır. Burada, şöyle birkaç soru sorulabilir:

Bazı Sorular

1. Hitap Neden Müfret?

Birinci soru: Böylesi saadetler mü'minler için de söz konusu olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin, *"sana verecek"* demiş de, "Size verecek.." dememiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Burada esas maksat, Peygamber'dir. Mü'minler ise, ona tabidirler.

2) Bu, "Ben, senin ashabına ikramda bulunduğum zaman, bu, gerçekte sana yapılmış bir ikramdır. Çünkü ben, onların üzerine titremen hususunda senin, onlara yapılan ikramdan duyacağın huzur ve sürurun, bizzat sana yapılacak olan ikramın huzur ve sürurunun üzerine çıkacağı bir noktaya ulaştığını bilmekteyim. İşte bundan dolayı, diğer peygamberler, "İşe, benim mükâfatımla başlarım. Zira benim taatim, ümmetimin taatinden önce gelir" anlamında, "Nefsî, nefsî..." derlerken, sen, "Ümmetî, ümmetî..." dersin. Yani, "işe, ümmetimden başlarım.. Zira, benim sevincim, sürurum, ümmetimin, mükâfata nail olmuş kimseler olarak görmende bulunmadır..." demektir.

3) Sen, buna güzel bir muamelede bulundun. Çünkü o kâfirler, senin yüzünü yaraladıklarında, sen, "Allahım, sen, kavmimi hidâyete ilet; zira onlar gerçeği umuyorlar" dedin. Ama onlar seni, Hendek savaşında namaz kılmaktan alıkoyduklarında ise, "Allahım, bunların karınlarını ateşle doldur.." dedin, böylece, bedenin yüzünde meydana gelen yaraya katlandın,

ama, dininin yüzünde meydana gelmiş olan çatlağa, yaraya tahammül edemedin. Çünkü, "dinin yüzü", Peygamber'in kılacağı "**namaz**"dır. Böylece de, benim hakkımı, kendi hakkına tercih ettin. İşte, bu sebeple, hiç şüphesiz ben de, seni üstün tutarak, "Yıllarca namaz kılmayan, veya mani olan kimseyi kâfir addetmem. Ama, kim senin kılına dokunur, ya da sana çelme takarsa, bu kimseyi kâfir addederim..." derim.

2. Sevfe'nin Manası

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلَسَوْفَ" demesinin hikmeti nedir? Niçin, o, "سَيُعْطِيكَ رَبُّكَ" dememiştir?

Cevap: Bunun, şöylesi faydaları bulunmaktadır:

1) Bir kere bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ecelinin (ölümünün) yaklaşmadığına, tam aksine, bundan sonra da bir müddet yaşayacağına delalet eder.

2) Müşrikler, "Rabbi onu terk etti, ona kızdı..." deyince, Allahu Teâlâ, bu müşriklere, aynı lafızları kullanarak cevap verdi ve "Rabbin seni terk etmedi, sana kızmadı da..." buyurdu: daha sonra müşrikler, سَوْفَ يَمُوتُ مُحَمَّدٌ "Muhammed ölecek..." deyince, yine Cenâb-ı Hak, müşriklere aynı lafızla cevap vererek, *"Muhakkak Rabbin sana öyle verecek ki, sen de memnun olacaksın"* buyurdu.

3. Rabb Vasfındaki İncelik

Üçüncü soru: Allahu Teâlâ, nasıl, "Muhakkak Rabbin sana öyle verecek ki, sen de memnun olacaksın.." buyurmuş da, (Rabb kelimesini getirmiştir)?

Cevap: Bu sûre, başından sonuna kadar, **Cebrâil** (a.s)'in, Muhammed (s.a.s)'le olan muhaveresini nakletmektedir. Çünkü, daha önce de alabildiğine iştiyak duyuyor ve onun konuşmasını arzuluyordu. Böylece Cenâb-ı Hak, bu müjdeleri Hz. Muhammed (s.a.s)'e verenin, **Cebrâil** (a.s) olmasını diledi.

4. Âyetteki Lâm-ı İbtida

Dördüncü soru: "سَوْفَ" kelimesinin başına gelen lâm, ne lâm'ıdır?

Cevap: Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu lâm, cümlenin manasını te'kid eden, "**lâmu'l-ibtidâ**"dır. Cümlenin mübtedası mahzuf olup, takdiri, وَلَأَنْتَ سَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ "Şüphesiz ki, Rabbin sana mutlaka ve mutlaka verecektir.." şeklindedir. İleri sürdüğümüz delil şudur: Bu lâm, ya "**lâmu'l-kasem**"dir, ya da "**lâmu'l-ibtidâ**"dır. Halbuki, "**lâmu'l-kasem**", muzarinin başına te'kid nûn'unun bulunması halinde gelir. Binâenaleyh, geriye, bu lâm'ın, "**lâmu'l-ibtidâ**"

olması kalmaktadır. Halbuki, "**lâmu'l-ibtidâ**" ise, ancak mübteda-haber'den meydana gelmiş olan bir cümlenin başına gelir. Binâenaleyh, burada, bir mübtedâ ve haberin takdir edilmesi ve aslının da, "وَلَأَنْتَ سَوْفَ يُعْطِيكَ" şeklinde olması gerekmiştir.

Buna göre şâyet, "Bu ifadede hem te'kid harfinin, hem de tehir harfinin (سَوْفَ) birlikte getirilmesi de ne demektir?" denilirse biz deriz ki: Bunun manası, "Tehir edilmesinde bir maslahat ve fayda olduğu için gecikse bile, bu bağış, mutlaka olacaktır..." demektir.

Seni Yetimken Barındırdık

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ﴿٦﴾ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ﴿٧﴾ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ﴿٨﴾

"O, bir yetim olduğunu bilip de, (seni) barındırmadı mı? Seni kaybolmuş bulup da, yolunu doğrultmadı mı? Seni fakir bulup da, zengin kılmadı mı?" (Duhâ, 6-8).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, daha öncekilerle münasebeti şöyledir: Allahu Teâlâ, *"O, bir yetim olduğunu bilip de..."* buyurmuş, Hz. Peygamber de, "Evet, ey Rabbim.." deyince, Allah, "O vakitte yaptığın taatler mi daha kıymetli, yoksa şu andaki mi, bir bak!?" demiş, bu sebeple de, mutlaka, "Şu andakiler" denilmesi gerekmiştir. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmuştur. "Sen, küçük ve aciz bir çocuk iken, biz seni terk etmedik.. Tam aksine, seni eğittik, büyüttük ve Arş'ın tepe noktalarına çıkacak seviyeye yükselttik. Ve sana, "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, biz, kainatı yaratmazdık.." dedik. Ve şimdi sen, bu merhaleden sonra, seni terk edeceğimizi mi düşünür, zannedersin..."

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, أَلَمْ يَجِدْكَ ifadesi, "bilme" anlamına gelen "**vücûd**" kökünden olup, mansub olan ifadeler, "وَجَدَ" fiilinin iki mef'ûlüdür. Buradaki "bulma" işi, Allah'ın bulması olup, mana, "Allah seni, yetim olarak bilip de, seni barındırmadı mı?" şeklindedir.

Yetim

Âlimler, "yetim"in ne olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

Birinci izah: Tarihçilerin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in annesi, ona hamile iken, babası **Abdullah İbn Abdulmuttalib** vefat etmiştir. Derken, Allah'ın Resûlü, dünyaya gelmiş; derken, kendisini, dedesi **Abdulmuttalib** ve annesi **Amine** ile beraber bulmuştur. Ama, altı yaşında iken, annesi **Amine** de ölmüştür. Böylece, dedesiyle beraber kalmıştır.

Annesinin ölümünden iki yıl sonra, dedesi de vefat etmiştir. Artık, Allah'ın Resûlü sekiz yaşındadır. Dedesi **Abdulmuttalib** (ölümünden önce), onun amcası **Ebû Tâlib**'in himayesinde kalmasını öğütlemiştir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s)'in babası **Abdullah** ile **Ebû Tâlib,** aynı anadandırlar. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dedesinin ölümünden sonra, Allah kendisine peygamberliği verinceye kadar, onun işlerini yürüten şahıs, **Ebû Tâlib** olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), uzun bir süre, **Ebû Tâlib**'in desteğiyle yaşamıştır. Derken, **Ebû Tâlib** de vefat etmiştir. Ama geçen bu süre içinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerinde kesinlikle yetimlik emareleri görülmemiştir. İşte böylece, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu nimetini hatırlatmıştır.

Rivâyet olunduğuna göre, **Ebû Tâlib,** kardeşi **Abbas**'a şöyle demiştir: "Sana, Muhammed'den sudur ettiğini gördüğüm şeyleri anlatayım mı?" deyince, **Abbas,** "anlat" dedi. Bunun üzerine **Ebû Tâlib** şöyle dedi: Ben onu yanımdan hiç ayırmadım. Onun hakkında hiç kimseye güvenmezken, onu, gece olsun gündüz olsun, onu nasıl yanımdan bir an ayırabilirdim?! Öyle ki ben onu, yatağımda yatırıyordum. Bir gece ona, elbisesini çıkarmasını ve beraber yatmamızı emrettim. Ama, yüzünden, bundan memnun olmadığını, ancak ne var ki, bana karşı gelmek de istemediğini hissettim. İşte bunun üzerine o, "Ey amcam, elbisemi çıkarabilmem için yüzünü benden çevir... Çünkü, hiç kimsenin benim bedenime bakması uygun olmaz" dedi. Onun bu sözüne şaşırdım ve bakışlarımı başka tarafa çevirdim. Derken, yatağa girdi. Ben de o yatağa girince benimle kendisi arasında, engel oluşturacak bir bezin olduğunu gördüm. Allah'a yemin olsun ki, ben onu yatağıma her aldığımda, o son derece yumuşak ve âdeta misk deryasına dalmışçasına güzel kokulu idi. Derken, onun bedenine bakma gayretine girdim. Ama, hiçbir şey göremedim. Çoğu kez, onun yatağımda olmadığını fark ederdim. Onu aramaya kalktığımda ise, bana, "Amca, ben

buradayım.." diye seslenirdi. Ben de, tekrar yatağa dönerdim. Andolsun ki ben, çoğu kez, ondan beni hayrete düşürecek sözler dinliyordum. Bu iş, gecenin bir kısmı geçtikten sonra oluyordu. Biz, yerken, içerken besmele çekmiyor, yemenin içmenin sonunda da, "**elhamdülillah**" demiyorduk. Ama o, yemeğe başladığında, بِسْمِ اللهِ الْاَحَدِ "Bir olan Allah'ın adıyla", "**elhamdülillah**" diyordu. Ben buna da taaccüp ediyordum. Hem sonra ben ondan, ne bir yalan ne bir kahkaha, ne bir cahiliye adetinin sudur ettiğini görmediğim gibi, oynayan çocuklarla birlikte olduğunu da görmedim..." Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında rivâyet edilen ilginç olaylar, **Râhib Bahîra**'nın ve diğerlerinin konuşmalarından dolayı, çok yaygındır.

İkinci izah: Bu kelime, Arapların, دُرَّةٌ يَتِيمَةٌ "Eşsiz inci" deyimindendir. Buna göre mana, "Rabbin seni, Kureyş arasında tek ve benzersiz olarak bulup da, seni himaye etmedi mi? Yani, sana, senin kendisine sığınacağın birisini, yani **Ebû Tâlib**'i hâmi kılmadı mı?" şeklinde olur. "اٰوٰى" ifâdesi "أَوٰى" şeklinde de okunmuştur. Buna göre, âyetteki bu ifade şu iki manaya gelebilir: Bu kelime ya, yine آوَاهُ "Onu barındırdı" manasında, "أَوَاهُ" kökündendir; yahut da birisi birisine merhamet ettiğinde kullanılan "أَوٰى لَهُ" kökündendir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Minnet Etme Uygun mu?

Birinci soru: Cömert bir zatın, yaptığı iyiliği başa kakarak, *"O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı?"* demesi nasıl güzel olur? Bu soruyu şu da pekiştirir: Allahu Teâlâ, Firavun'un, onu zem sadedinde, *"Seni, ey Musa, aramızda bir çocuk olarak büyütmedik mi?"* (Şuârâ, 18) dediğini nakletmiştir. Binâenaleyh, **Firavun**'dan sudur etmesi halinde kınanan şey, Allah'tan olunca nasıl güzel karşılanabilir?

Cevap: Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinin takviye edilmesi ve ona nimetlerin devam edeceğinin va'dedilmesi manası kastedilince, böyle denilmesi güzel ve yerinde olur. İşte, böylece bu başa kakış ile, **Firavun**'un başa kakması arasındaki fark, ortaya çıkmış olur. Çünkü, **Firavun**'un başa kakması, yaptığı iyiliği geçersiz kılan bir başa kakıştır. Çünkü **Firavun**'un maksadı, **Hz. Musa** (a.s)'ya, "Ne oluyor da, şimdi de sen bize hizmet etmiyorsun?" demektir. Halbuki, Allah'ın başa kakması, ona daha fazla nimetler vereceğini bildirme sadedindedir. Cenâb-ı Hak sanki, "Sana ne oluyor da, benden ümidini kesiyorsun. Seni terbiye etmeye başlamış olan ben değil miyim? Sen yaptıklarımı terk edeceğimi mi sanıyorsun? Tam aksine,

hem sana, hem de ümmetine olan nimetlerimi tamamlamam gerekmektedir. Nitekim Hak Teâlâ *"Nimetimi size tamamlayayım diye..."* (Bakara, 150) buyurmuştur. Sen, günü tamamlanmazdan önce çocuğunu düşüren hamile kadının bu hareketinin, geri tepen bir kusur olduğunu bilmiyor musun? Şimdi o kadın veya erkek, bir müdahale sonucu o çocuğu düşürürse, keffaret vacip olur ve zemmi hak eder. Binâenaleyh böyle bir terk ediş, Hayy ve Kayyûm olan zattan sadır olması nasıl makul sayılabilir? O halde şimdi, minnet eden, başa kakanın Allah olması ile **Firavun** olması arasındaki fark, ne kadar büyük bir farktır! Bunun bir benzeri de, o ümmet hakkında, onların içlerinden birisinin, *"Üç kişiler. Dördüncüleri ise köpekleridir"* (Kehf, 22) demesi ile, bu ümmet hakkında, *"Üç kişinin bir araya gelip fısıldaşması halinde, onların dördüncüleri O (Allah)dır"* (Mücadele, 7) denilmesidir. Binâenaleyh dördüncüleri, köpekleri olan ümmet ile dördüncüleri Rableri olan ümmet hakkında hayli fark vardır.

İkinci soru: Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şu üç şeyi minnet etmiş, (yetimken barındırma, şaşırmışken doğruya iletme, fakir ve muhtaçken ihtiyaçsız kılma) sonra da ona, Rabbisinin nimetlerini hatırlamasını emretmiştir? Binâenaleyh bunlar arasındaki münasebet ve ilgiyi nasıl izah edersiniz?

Cevap: Bu münasebetin izahı sadedinde şöyle diyebiliriz: Borcu ödemek vaciptir. Borç, biri mâlî, diğeri in'âmî (iyilik, lütuf ve nimet cinsinden) olmak üzere iki türdür. İkincisi, daha güçlü bir vaciptir. Çünkü mâlî olan bazen ibrâ (af) yolu ile düşebilir. Ama ikincisi, ibrâ yolu ile daha da güçlenir. Mâlî olan, bir kere ödenince, borçlu taraf bundan kurtulmuş olur. İkincisini ise, ömür boyu ödemen gerekir. Sonra kul-köle mesabesinde olan bir mü'minin, o ufacık nimetinin karşılığını ödemek bile imkansız olduğuna göre, mûn'im-i azîm olan o yüce Allah'ın o koca koca nimetlerinin durumu ya nasıl olur?

İşte buna göre kul, sanki "Senin, içimdeki pisliklerimi dış derimle örttüğün gibi, af örtünle günahlarımı da örteceğine dair, senden bir müjde olarak, "Ey Rabbim sen beni yokluktan varlığa, tığ gibi bir delikanlı olarak, dışı temiz içi berbat olarak çıkardın. O halde senin o sınırsız nimetlerinin karşılığını vermem nasıl mümkün olabilir?" der. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, "Bunun yolu, kullarım hakkında sana yaptığım muameleyi yapmandır. Çünkü sen bir yetim idin, ben seni barındırdım. Öyleyse bütün yetimlere sen de böyle davran. Sen şaşırmıştın, seni doğruya ilettim.

Sen de bütün kullarıma böyle davran. Sen fakir ve muhtaçtın, seni ihtiyaçsız kıldım. O halde sen de kullarıma karşı bu şekilde davran. Hem sonra bunları yaparken sen, seni muvaffak kılmam, sana olan lütfum ve irşadım sayesinde yaptım. Şu halde hep bu nimetleri ve lütufları hatırlayıcı ol" buyurmuştur.

Doğru Yola Koyan O'dur

Hak Teâlâ, وَوَجَدَكَ ضَآلًّا فَهَدٰى *"Seni kaybolmuş bulup da, yolunu doğrultmadı mı?"* (Duhâ, 7) buyurmuştur.

Bil ki bazı kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in işin başında mü'min olmadığı, Allahu Teâlâ'nın ona daha sonra hidâyet edip, peygamber kıldığı kanaatindedirler. Bu cümleden olarak **Kelbî,** bu âyete, "Sen sapık kavmin içinde bir kâfir idin de, O Allah seni tevhide iletti" manasını verirken, **Süddî** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kırk yıl, kavminin dini üzere olduğunu söylemiştir. **Mücâhid** ise bu âyete, "Sen hidâyetten uzak iken, Allah seni bu âyete, "Sen hidâyetten uzak iken, Allah seni dinine iletmedi mi?" manasını vermiştir. Bu görüşte olanlar, görüşlerine şu âyetleri de delil getirirler: *"Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin"* (Şûra, 52); *"Sen, daha önce gafillerden idin"* (Yûsuf, 3); *"Eğer şirk koşarsan, şüphesiz amellerin boşa gider"* (Zümer, 65). İşte bu âyetler, bu mananın doğru olmasını gerektirir, bu âyet de, bunun doğru olduğuna delalet edince, bu âyeti bu manaya hamletmek gerekir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Hayatı Boyunca Hidâyette

Ama âlimlerin çoğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ömrü boyunca, bir an dahi küfür içinde olmadığında müttefiktirler. **Mu'tezile** ise, bunda hoşlanılmayan bir şey bulunduğu için, Peygamberimiz (s.a.s)'de aklen böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını söylemişlerdir. Biz Ehl-i sünnet âlimlerine göre ise, böyle bir şeyin olması aklen imkansız değildir. Çünkü bir şahsın önce kâfir iken, derken Allah'ın imanı nasip edip de, sonra da peygamberlik vererek ikramda bulunması aklen caizdir. Ne var ki, mümkin olan bu şeyin, Hz. Peygamber (s.a.s) için tahakkuk etmediğine dair naklî delil vardır. Bu da, *"Sizin arkadaşınız, ne saptı ne de azdı"* (Necm, 2) âyetidir.

Dalaletin Muhtemel Yirmi Manası

Âlimler bu âyetin izahı sadedinde şunları söylemişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî, Dahhâk** ve **Şehr b. Havşeb**'den rivâyet olunduğuna göre, bunlar âyete, "Rabbin seni nimetin bilgilerinden ve

şeriatin hükümlerinden habersiz olarak bulup, seni bu bilgilere iletmedi mi?" manasını vermişlerdir. Bu mana, *"Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin?"* (Şûra, 65) ve *"Sen daha önce gafillerden (habersizlerden) idin"* (Yûsuf, 3) âyetleriyle de anlatılandır.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), kendisini dedesine teslim etmek istediğinde, süt annesi **Halime**'yi kaybetmişti. Süt annesi **Halime, Hübel** putunun yanına girmiş ve bu problemini ona arz etmiş. Derken putlar düşüşmeye başlamışlar. **Halime** o esnada, "Bizim helakimiz bu çocuğun eliyle olacak" diyen bir ses duymuştur. Bu hususta uzun bir hikaye vardır.

3) Merfu olarak rivâyet edilen bir hadis-i şerifte, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: ...ضَلَلْتُ عَنْ جَدِّى عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَاَنَا صَبِىٌّ ضَائِعٌ *"Küçük bir çocuk iken ben dedem Abdülmuttalib'i kaybetmiştim. Açlıktan nerdeyse ölecek vaziyete geldim. Nihâyet Allah beni ona kavuşturdu".* Bu hadisi, **Dahhâk** nakletmiş ve **Abdulmuttalib**'in, **Kâbe**'nin örtüsüne yapışarak şöyle dediğini rivâyet etmiştir: يَا رَبِّ رُدَّ وَلَدِى مُحَمَّدًا اُرْدُدْهُ رَبِّى وَاصْطَنِعْ عِنْدِى يَدًا *"Ya Rabbi çocuğum Muhammed'i bana geri ver. Ne olur onu bana geri ver ve bana lütufta bulun."* **Abdulmuttalib** bu beyti-duayı tekrar ederken, devesine binmiş ve kucağında da **Hz. Muhammed** (s.a.s) olduğu halde, **Ebû Cehil** gelir ve şöyle der: "Senin bu oğlundan neler gördüğümüzü sen bilemezsin?" Bunun üzerine **Abdulmuttalib,** "Bu da niçin?" deyince, **Ebû Cehil** şöyle der: "Ben devemi çöktürdüm, onu terkime bindirdim, ama devem bir türlü kalkmadı. Ancak onu kucağıma alınca kalktı. Böylece bu deve âdeta, "Ey ahmak adam, imâm (lider) budur. Öyle ise, daha nasıl muktedinin (uyanın) arkasında durabilir" dedi." İşte bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a) da, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'yı düşmanının elinde koruyup muhafaza ettirdiğinde, **Musa** (a.s)'ya yaptığı gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'i de dedesine, düşmanının eliyle getirmiştir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Hatice** (r.a)'nin kölesi **Mesyere** ile birlikte çıkınca, bu kâfir köle onun devesinin yularından çekiyordu. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) yolunu kaybetti. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, **Cebrâil** (a.s)'i bir insan kılığında indirdi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i **Cebrâil** (a.s) kılavuzladı.

Şu da rivâyet edilmiştir: "**Ebû Tâlib** onu Şam seferi için yanına almıştı. Derken Hz Peygamber (s.a.s) kayboldu. Allah ona, yolunu buldurdu."

5) Arapçada, su sütün içine karışıp kaybolduğunda, "ضَلَّ الْمَاءُ فِى اللَّبَنِ" denilir. Buna göre âyetin manası, "Sen, Mekke'de kâfirler arasında kaybolmuştun. Derken Allah seni güçlendirdi de, böylece dinini galip getirebildin" şeklinde olur.

6) Araplar çölde tek olan, âdeta çöl içinde kaybolmuş ağaca, "**dâlle**" derler. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O beldeler, sen hariç, içinde Allah'a iman ve marifetullah meyvesini taşıyan hiçbir ağaç bulunmayan bir çöl gibidir. Binâenaleyh sen, bu cehalet çölünde yetişen, tek bir ağaçsın. Ben seni böylece tek, âdeta yitmiş olarak buldum ve senin sebebinle, insanları hidâyete erdirdim" demek istemiştir ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ *"Hikmet, mü'minin yitiğidir"*[17] hadis-i şerifi de bunun bir benzeridir.

7) Bu, "Allah seni, küçük bir çocuk iken, marifetullah'tan habersiz olarak bulup da, sende akıl, hidâyet ve marifet yaratmadı mı?" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, bir başka âyette, *"Allah sizi, analarınızın karnından, siz bir şey bilmez durumda iken çıkardı"* (Nahl, 78) buyurmuştur. O halde bu âyette geçen, "**dâll**" ile, "ilimden boş" manası kastedilmiş olup, "yanlış inançlara kapılmış ve sapıtmış" manası kastedilmemiştir.

8) Bu, "Sen, peygamberlikten bî-haberdin; böyle bir şey arzusunu bile taşımıyordun. Bu, aklına bile gelmiyordu." Çünkü Yahudi ve Hıristiyanlar, peygamberliğin İsrailoğullarına mahsus olduğunu iddia ediyorlar. Dolayısıyla ben seni, kesinlikle bir arzu ve düşüncen bulunmayan, nübüvvete ilettim" demektir.

9) Bazen kavmin reisine, kavmi murat edilerek, bu şekilde hitap edilir. Buna göre bu âyet, "Senin kavmini sapmış olarak bulup da, senin ve şeriatin sayesinde doğruya iletmedi mi?" manasında olur.

10) Bu ifade, "seni sapıtan kimlerden ayrı, onlardan uzak tek başına bulmadı mı? Binâenaleyh senin onlardan uzaklığın her ne zaman ileri olursa, onların sapıklıkları da o nispette ileri olur. İşte bu sebeple, seni onlara karışmaya, içlerine girmeye ve onları apaçık olan bu dine davet etmeye iletmedi mi?" demektir.

11) Bu, "Seni, hicretten uzak, Kureyş'in elinde şaşkın ve onlardan ayrılmayı arzulayan biri olarak bulmadı mı?" Halbuki Allah'ın izni olmadan, hicret etmen mümkün değildir. Binâenaleyh Allah, hicretine müsaade

17 **Keşfu'l-Hafâ**, 1/363.

edip, **Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a)'i de, hicrette sana yoldaş kılıp, seni **Ümmü Ma'bed**'in çadırına iletip, **Sürâka** hadisesinde olanlar olup, dindeki kuvvet ortaya çıkınca, âyetteki "فَهَدٰى" *"yolunu doğrulttu"* ifadesi ile murat edilen şey olmadı mı?" demektir.

12) Hz. Peygamber (s.a.s), kıbleyi bilmiyordu. O hep, kıblesinin **Kâbe** olmasını temenni edip duruyordu ve bunun mümkün olup-olmadığını bilemiyordu. İşte Hak Teâlâ onu, *"Seni, razı olacağın bir kıbleye çevireceğiz"* (Bakara, 144) beyanıyla bu arzusuna iletmiştir. Böylece Hak Teâlâ, bu şaşkınlığı, bilememeyi, "**dalâlet**" diye adlandırmıştır.

13) Hz. Peygamber (s.a.s), tâ işin başında **Cebrâil** (a.s) gözükünce, o, bunun **Cebrâil** (a.s) olup-olmadığını bilememiş ve bundan alabildiğine korkmuştu. Derken, kendisini o dağdan atmak, intihar etmek istemişti. İşte Allahu Teâlâ, ona bu hususta hidâyet etti, böylece bunun **Cebrâil** (a.s) olduğunu anladı.

14) "Dalâl", sevgi ve muhabbet manasınadır. Bu tıpkı, *"Şüphesiz sen, o eski dalalindesin (sevgindesin)"* (Yusuf, 95) ifadesinde olduğu gibidir. Buna göre mana, "Sen hep o sevgiyi yaşıyorsun. Binâenaleyh ben seni, sevdiğine kendi vasıtasıyla hizmet edebileceğin şeriat ahkamına ilettim" şeklinde olur.

15) Bu, "Sen dünya işleri, ticaret ve benzeri şeyleri bilmiyordun. Bunlara seni ben ilettim ve böylece ticaretinde kazanç sağladın; çok kâr elde ettin. Derken **Hatice,** böylece sana meyletti" demektir ki bu da, "Senin dünyaya vukufiyyetin yoktu. Dinden başka bir şey bilmiyordun. Dolayısıyla artık bundan sonra, sana dünya işlerini de öğrettik" demektir.

16) Bu, "Kavmin içinde âdeta kaybolmuştun. Onlar sana eziyet ediyorlardı. Senin tebaa olarak kalmana bile rıza göstermiyorlardı. Derken Allah senin işini takviye etti ve seni, onların âmiri-reisi yaptı" demektir.

17) Bu, "Sen kaybolmuştun. Göklerin yollarını bilemiyordun. Binâenaleyh ben sana bu yolları gösterdim. Böylece Mirac gecesinde, göklere çıkarıldın" demektir.

18) Bu, "O seni dâll, yani unutan birisi olarak bulup da, hidâyete erdirmedi mi, yani sana hatırlatmadı mı?" demektir. Çünkü Hak Teâlâ, *"O kadınlardan birisi unutursa, diğeri ona hatırlatsın diye..."* (Bakara, 282) âyetinde **"dalâlet"** kelimesini "unutma" manasına kullanmıştır. Bu böyledir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Mirac gecesi, Cenâb-ı Hakk'ın heybeti yüzünden, denilmesi gerekli şeyleri unuttu da, Allahu Teâlâ ona, kendisini nasıl

medh ü sena edeceğini hatırlattı. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), لَا أُحْصِى ثَنَاءً عَلَيْكَ *"Sana yapılacak sana layık, medh ü senaları sayamam"* diyebildi.

19) Hz. Peygamber (s.a.s), her ne kadar kalben (aklen) Allah'ı tanıyor idiyse de, peygamber olmazdan önce, müşriklere karşı açıktan muhalefet gösteremiyordu. İşte onun bu hali, **"dalâlet"** diye ifade edilmiştir.

20) **Hz. Ali** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: مَا هَمَمْتُ بِشَىْءٍ مِمَّا كَانَ اَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَعْمَلُونَ بِهِ غَيْرَ مَرَّتَيْنِ كُلُّ ذٰلِكَ يَحُولُ اللّٰهُ بَيْنِى وَبَيْنَ مَا اُرِيدُ مِنْ ذٰلِكَ... *"Ehl-i cahiliyyenin yaptıkları şeylerden sadece iki şey yapmaya yeltendim. Ama her defasında Allah, benimle istediğim o şey arasına girip, bana mani oldu. Artık bu iki şeyden sonra, Allah bana peygamberlik görevi ile ikramda bulunana kadar (ve ondan sonra), hiçbir kötü şey yapmaya yeltenmedim. (O iki şey de şu idi:) Bir gece, Mekke'nin yüksek yerlerinde benimle beraber koyun güden Kureyşli bir çocuğa "Keşke benim koyunlarıma da göz-kulak olsan da, Mekke'ye gidip gençlerin sohbetlerine (eğlencelerine) katılsam" dedim ve bu istekle oradan ayrıldım. Derken yolumun üzerindeki ilk eve vardım ve bir def-zurna (eğlence) sesi duydum. Onlar, "falan oğlu falan, falan kızla evleniyor" diye ilan ediyorlardı. Onları seyredeyim diye oturdum. Allah bana bir uyku verdi, ben de uyuya kaldım. Güneşin dokunuşu beni uyandırdı." Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne şöyle devam eder: "Arkadaşımın yanına döndüm. O bana, "Ne yaptın" diye sorunca, "Bir şey yapmadım" deyip, hadiseyi anlattım. Yine bir başka gece arkadaşıma aynı şeyi söyledim. Derken Allahu Teâlâ, bana bir uyku verdi, yine güneşin dokunuşu beni uyandırdı. Artık bu iki şeyden sonra, Allah bana risalet görevi ile ikram edinceye kadar, böylesi mâlâyânî (lüzumsuz) şeylere yeltenmedim"*[18]

Seni Gayre Muhtaç Etmedi

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَاَغْنٰى *"Seni fakir bulup da, zengin kılmadı mı?"* (Duhâ, 8) buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Âil Ne Demektir?**

"Âil", ihtiyaç sahibi manasınadır. Bu kelimenin izahını, "اَنْ لَا تَعُولُوا" (Nisa, 3) âyetinin tefsirinde yaptık. Bu kelimenin, "ihtiyaçlı (fakir)" manasına gelişinin delili, وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً *"Eğer fakirlikten korkarsanız..."* (Tevbe,

18 **Kenzu'l Ummal**, 11/32138,12/38438.

28) âyetidir. Bu kelime daha sonra, ıyâli (ailesi) olmasa bile, "fakir" manasına kullanılır olmuştur.

Birinci görüş: Meşhur görüşe göre, bununla "fakir" manası kastedilmiş olup, bunun delili, **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'un Mushafında bu âyetin, "وَوَجَدَكَ عَدِيمًا" şeklinde yer almasıdır. "عَائِلًا" kelimesi, tıpkı "سَيِّحَاتٍ" şeklinde okunduğu gibi, "عَيِّلًا" şeklinde de okunmuştur.

Bu zengin kılmanın keyfiyeti hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, **Ebû Tâlib**'in yetiştirmesi ile zengin ve müstağni kılmıştır. **Ebû Tâlib**'in durumu bozulunca, Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, **Hz. Hatice**'nin malı ile zengin kılmıştı. Bu da bozulunca, Cenâb-ı Hak onu, **Ebû Bekir** (r.a)'in malı ile zengin kıldı. Bu da, bozulup haleldar olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hicret etmesini emretti ve onu, ensarın yardımıyla zengin kıldı. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s)'e cihat emrini verdi de, böylece onu, ganimet mallarıyla müstağni kıldı. Bu iş her ne kadar bu sûrenin inişinden sonra tahakkuk etmişse de, ancak ne var ki, bunun tahakkuk edeceği malum olunca âdeta olup bitmiş gibi kabul edilmiştir.

Hz. Hatice ile Müstağni Oluşu

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) üzgün bir şekilde **Hz. Hatice**'nin yanına varır. **Hz. Hatice** ona, "Sana ne oldu?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Zaman, kıtlık zamanıdır. Şimdi ben şâyet, senin malını harcayacak olursam, o zaman malın tükenir. Bundan dolayı da senden utanırım. Yok eğer, malını harcamayacak olursam, Allah'tan korkarım" dedi. Bunun üzerine **Hz. Hatice,** Kureyş'i çağırdı. İçlerinde, **Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk** da vardı. **Hz. Ebû Bekir** şunları anlatmaktadır: "**Hz. Hatice,** altınları çıkardı. Bu altınlar, çokluğundan dolayı, ayağının dibinde oturanları göremeyeceğim bir seviyeye yükseldi. Sonra da **Hz. Hatice** şöyle dedi: "Şahit olun, bu mal, onun malıdır, onundur. İsterse dağıtır harcar, isterse yanında alıkor!"

Ashabı ile Müstağni Oluşu

2) Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, ashabıyla zengin kıldı. Onlar, (başlangıçta) Allah'a gizlice ibadet ediyorlardı. Öyle ki, Müslüman olduğunda **Hz. Ömer** (r.a), "Ortaya çıkalım. **Lât**'a açıktan açığa tapılırken, biz, Allah'a gizlice mi ibadet edeceğiz" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Taraftarlarımız çoğalıncaya kadar..." deyince, **Hz. Ömer** (r.a) "Allah ve ben,

sana yeteriz..." dedi. Nitekim, *"Sana, Allah ve beraberinde bulunan mü'minler yeter"* (Enfâl, 64) âyeti nazil olmuştur. Böylece Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in malı, **Hz. Ömer** (r.a)'in de heybeti ve cesareti ile zengin kıldı.

Kanaatkârlığı ile Müstağni Oluşu

3) Bu, "Allah seni, kanaat ile müstağni kıldı da, böylece sen, katında, taş ile altının eşdeğerde olacağı bir duruma geliverdin. Kalbinde, Rabbinden başkasını bulamadın. Binâenaleyh senin Rabbin, bir şey sebebiyle diğer bir şeyden değil de, her şeyden müstağnidir. Sen ise, kanaatkârlığınla eşyadan müstağni oldun.. Çünkü en üstün zenginlik, bir şey ile başka bir şeyden değil de, doğrudan doğruya her şeyden müstağni olma halidir" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, zengin olma ile fakir olma arasında muhayyer bırakılıp da, Peygamber'in fakirliği tercih edişi, işte bundandır.

4) Bu, "Sen, burhan ve hüccetlerden yoksundun da, Allahu Teâlâ sana Kur'ân'ı indirdi; böylece, bilmediğini öğretti de, seni, müstağni kıldı.." demektir.

İkinci görüş: "عَائِلًا" kelimesinin ne demek olduğu hususundaki ikinci görüş de şöyledir: "Sen, evlâd u iyali çokça olan bir kimsesin; senin efrâd-ailen de, ümmetindir. Böylece Allah, sana yetmiş ve kâfi gelmiştir." Âyetteki bu ifadeye, "Allah, ümmetini, senin sayende müstağni kıldı. Çünkü ümmetin, cehaletleri sebebiyle fakir idiler. Sen ise, ilim sahibisin. Dolayısıyla, Allah ümmetini, senin elinle, senin sayende doğruya iletti" manası da verilmiştir. Burada birkaç soru sorulabilir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Yetimliğindeki Hikmet

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i "yetim" kılmasının hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Peygamber'e, yetimlerin kadr u kıymetini bilmesini, böylece de onların, hak ve hukuklarına riâyet etmesini öğretmektir. **Yûsuf** (a.s), "Doyup da, açlığı unutmamdan endişeleniyorum" diye cevap vermiştir.

2) Yetimler, bu isimde, Hz. Peygamber ile bir müştereklik arz etsinler de, işte bu yüzden ikram görsünler.. diye Hz. Peygamber (s.a.s)'in,إِذَا سَمَّيْتُمُ الْوَلَدَ مُحَمَّدًا فَأَكْرِمُوهُ وَسِّعُوا لَهُ فِي الْمَجْلِسِ *"Çocuğunuza, Muhammed adını*

koyduğunuzda, ona değer veriniz ve oturduğunuz mecliste ona yer açın..."[19] buyurması da buna benzer.

3) Babası veya annesi bulunan kimseler, babasına anasına güvenirler. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, hem babasını hem anasını almıştır ki böylece o, çocukluğunun başından ömrünün sonuna değin, Allah'tan başka hiç kimseye güvenmesin... Böylece de, ta çocuk iken, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, "Senin, benim durumumu bilmen, benim Sen'den bir şey istememe manidir!" şeklindeki sözü hususunda **İbrahim** (a.s)'e benzemiş olsun... Ve bu tıpkı, **Hz. Meryem**'in, âyetteki, *"Bu sana nereden (geliyor?).." (dedi). (Hz. Meryem de), "bu, Allah katındandır"* (Âl-i İmran, 37) şeklindeki cevabı gibidir.

4) Örfe göre, yetimin kusurları saklı kalmaz, tam aksine yetimin üzerinde gözükür... Hatta cemiyet ve insanlar, yetimdeki kusurlara kusur katarlar. İşte bu yüzden, herkes, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında düşünsün de, onda hiçbir ayıp bulamasınlar ve böylece onun nezih oluşunda ittifak etsinler diye Cenâb-ı Hak, onun yetim olmasını tercih etmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i risalet görevi için seçince, insanlar onda, hiçbir ta'n ve tenkit sebebi bulamadılar.

5) Herkes onun üstünlüğünün, doğrudan doğruya Allah tarafından olduğunu anlasın diye, Allah onu yetim bırakmıştır. Çünkü, babası olan kimsenin babası, onun talim ve terbiyesi hususunda çaba gösterir.

6) Yetimlik ve fakirlik insanlar hakkında bir noksanlık kabul edilir. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s), bu iki vasfı üzerinde bulundurmasına rağmen, mahlukatın en kerimi olunca, bu harikulade bir şey olmuştur. Dolayısıyla da, mu'cize cinsinden oluvermiştir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, bütün bu hususları dile getirişinin hikmeti nedir?

Cevap: Bundaki hikmet, kendisini unutup da, kendini beğenme duygusuna kapılmamasını temindir.

Hz. Peygamber (a.s)'in Yüce Makamı

Üçüncü soru: Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: "Sormamayı arzu etmeme rağmen, Rabbime şöyle bir soru yönelttim de, "**Hz. İbrahim**'i Halîl edindin. **Musâ** ile, mukalemede bulundun (onu

19 Kenzu'l-Ummâl, 16/45108; Feyzu'l-Kâdir, 1/385.

kelim edindin). Dağları Dâvud'un emrine verdin. Süleyman'a şunu şunu verdin; filancaya şunu şunu verdin..." dedim de, Cenâb-ı Hak da, "Ben seni yetim olarak bulup da, seni barındırmadım mı? Seni, yoluna ulaştırmadım mı? Seni, fakir olarak bulup da, zengin kılmadım mı?" deyince, ben de, "Evet" dedim. Bunun üzerine O, "Senin göğsünü açmadım mı?" deyince, ben, "Evet" cevabını verdim. "Senin zikrini yüceltmedim mi?" deyince, ben, "Evet" dedim. "Senden yükünü almadım, hafifletmedim mi?" deyince, ben, "Evet" dedim. "Sana, senden önce hiçbir peygambere vermediğimi, yani Bakara Sûresi'nin son üç âyetini sana vermedim mi?" **İbrahim**'i Halil, dost edindiğim gibi, seni de Halil, dost edinmedim mi?" dedi. Ne dersin? Bu hadis, sahih midir? Biz deriz ki: **Kâdî** bu hadisi tenkit eder ve şöyle der: Peygamberler (a.s), böylesi soruları, ancak bir izin ve müsaade neticesinde sorarlar. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'den böylesi bir sorunun, Cenâb-ı Hak'tan da bir sitem yerine geçen bir şeyin sudur etmesi nasıl doğru olabilir?

Yetimi İncitme

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿٩﴾ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

"O halde yetime gelince, (ona sakın) kahretme... Sâile gelince, (onu) da azarlayıp kovma... Bununla beraber, Rabbinin nimetini söyle, dile getir" (Duhâ, 9-11).

"فَلَا تَقْهَرْ" kelimesi, "فَلَا تَكْهَرْ" şeklinde de okunmuştur. Yani, "yetime, yüzünü ekşitme, onu kovma..." demek olup, mana ise, "Yetime, Allah'ın, sana muamele ettiği biçimde muamele et..." şeklindedir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi, sen de ihsanda bulun..."* (Kasas, 77) şeklindeki hitabı da bir açıdan bu ifadenin benzeridir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'tan başka kimsesi bulunmayanlar hakkındaki, اَللّٰهَ اَللّٰهَ فِيمَنْ لَيْسَ لَهُ إِلَّا اللّٰهُ *"Allah'tan başka kimsesi olmayanlar hakkında, Allah'tan sakının, Allah'tan!..."* şeklindeki hadisi de, bu noktaya varıp dayanır. Rivâyet olunduğuna göre âyetin bu ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hz. Hatice** (r.a)'nin çocuğuna seslendiği bir sırada nazil olmuştur.

Musa (a.s)'nın, "Allah'ım, hangi şey yüzünden, nail olduğum bu makama nail olabildim?" dediğinde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hatırlar mısın, hani bir kuzu kaçmıştı da, sen onu yakaladığında, "Sen kendini yordun..." dedin, sonra da onu sırtlayıp gittin... İşte bu yüzden seni, insanların yöneticisi kıldım..." şeklinde buyurmuş olması da böyledir. Şimdi, **Hz. Musa** (a.s), bir kuzuya iyilikte bulunması yüzünden nübüvvete müstahak olunca, ya yetime ihsanda bulunulduğunda nasıl olur? Ve yine, böylesi bir haykırma, sırf seslenme veyahut da yüz dökme, yüzünü ekşitme yüzünden olunca, onu tökezlettiren, yahut da, onun malını nâhak yere yiyenin hali nice olur?! **Enes** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmektedir: إِذَا بَكَى الْيَتِيمُ وَقَعَتْ دُمُوعُهُ فِي كَفِّ الرَّحْمٰنِ وَتَقُولُ تَعَالَى: مَنْ اَبْكَى هٰذَا الْيَتِيمَ الَّذِي وَارَيْتَ وَالِدَهُ فِي التُّرَابِ مَنْ اَسْكَتَهُ فَلَهُ الْجَنَّةُ *"Yetim ağladığında, gözyaşları Allahu Teâlâ'nın avucunun içine düşer de, bunun üzerine O: "Babasını toprağa belediğim bu yetimi kim ağlattı. Kim onu, susturur da rahatlatırsa, ona cennet var..." der."*

İsteyeni Kovma

Hak Teâlâ sonra, وَاَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ *"Sâile gelince, (onu) da azarlayıp kovma...* (Duhâ, 10) buyurmuştur.

Birisi birisini, onu azarlaması karşıladığında, Arapçada, "نَهَرَهُ – اِنْتَهَرَهُ" ifadesi kullanılır. Âyette bahsi geçen "**sâil**" ile kimin murat edildiği hususunda da şu iki görüş ileri sürülmektedir:

1) **Hasan el-Basrî**'nin tercih ettiği bu görüşe göre, bununla, ilim, bilgi talep edenler kastedilmiştir. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisine a'mâ geldi diye yüzünü ekşitti ve yüz çevirdi"* (Abese, 1-2) âyeti de, bir açıdan bu ifadenin bir benzeridir. İşte bu durumda, âyetler arasında bir münasebet ve tenasüh oluşmuş olur. Çünkü, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sırasıyla, *"O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı? Seni (çocukluğunda) gaib olmuş bulup da yolunu doğrultmadı mı? Seni, bir fakir olduğunu bilip de, zengin yapmadı* mı?" (Duhâ, 6-8) buyurmuş, daha sonra da sırayı nazar-ı dikkate alarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, yetimin hakkını, ilim ve hidâyet isteyenlerin hakkını; daha sonra da, Allah'ın nimetleri karşısında O'na şükretmesini tavsiye edip emretmiştir.

2) Bununla, mutlak anlamda bir sâil kastedilmiştir.

Fakirlerden Ötürü Uyarı

Andolsun ki, Cenâb-ı Hak, Resûlü'ne Kur'ân'da, şu üç yerde, fakirler hususunda sitemde bulunmuştur:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), etrafında Kureyş'in ileri gelenlerinin bulunduğu bir zamanda, oturuyordu. Derken, **İbn Ümmî Mektûm ed-Darîr** çıkageldi. İnsanların omuzuna basa basa Hz. Peygamber (s.a.s)'in önüne oturdu ve "Bana, Allah'ın sana öğrettiği şeylerden bir şeyler öğret" dedi. Bunun bu hareketi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gücüne gitti de, yüzünü ekşitti. İşte bunun üzerine "عَبَسَ وَتَوَلّٰى" (Abese, 1) âyeti nazil oldu.

b) **Kureyş,** Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Keşke, bize ayrı bir meclis, fakirlere de ayrı bir meclis düzenlesen" dediler de, Hz. Peygamber (s.a.s) de, böyle yapmayı kafasına koydu. İşte bunun üzerine, *"Kendini, Rablerine ibadet edenlerle beraber tut, onlardan ayrılma"* (Kehf, 28) âyeti nazil oldu.

c) Hz. Peygamber (s.a.s) oturuyordu. Derken, **Hz. Osman** (r.a), kendisine bir salkım meyve (üzüm kurusu) getirdi ve önüne koydu. Tam yiyeceği bir sırada, bir dilenci, kapının üzerinde dikiliverdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "bize acıyıp merhamet eden kula (**Hz. Osman**), Allah rahmet etsin" dedi; **Hz. Osman**'a, o salkımı dilenciye vermesini emretti. **Hz. Osman** bundan mennun kalmadı; ille de Hz. Peygamber (s.a.s)'in ondan yemesini istiyordu. Çıktı ve o salkımı, o dilenciden parasıyla satın aldı. Derken, dilenci yeniden geldi ve bu işi üç kez tekrarladı. Her defasında da, Hz. Peygamber (s.a.s), "Dilenci misin, yoksa satıcı mı?" demek zorunda kaldı da, bunun üzerine, *"Sâile gelince, (onu) da azarlayıp kovma"* âyeti nazil oldu.

Rabbin Nimetini Anlat

Daha sonra Hak Teâlâ, وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ *"Bununla beraber, Rabbinin nimetini söyle, dile getir"* (Duhâ, 11) buyurmuştur.

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) **Mücâhid,** "Bu nimet, Kur'ân'dır. Zira Kur'ân, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e lütfettiği nimetlerin en büyüğüdür. "Onun bu tahdis etmesi" de, Kur'ân'ı okuması, başkalarını okutması ve hakikatlerini onlara açıklaması demektir" demiştir.

2) Yine **Mücâhid**'in, "Bu nimet, nübüvvet nimeti olup, bu, "Rabbinden sana indirileni tebliğ et" demektir" dediği de rivâyet edilmiştir.

3) "Allah seni muvaffak kılıp da, böylece sen de yetimin ve dilencinin hakkına riâyet ettiğinde, -ki, bu muvaffak kılma işi, Allah'ın sana olan bir nimetidir- başkalarının da sana uymaları için, bu nimetleri anlat, dile getir" demektir. **Ali** (r.a)'nin oğlu **Hz. Hüseyin**'den, "Bir iyilik yaptığında, onların da sana uymaları için, onu kardeşlerine anlat" şeklinde rivâyet edilen

sözü de buna varıp dayanır. Ancak ne var ki bu husus, işin içine bir riya karışmadığı ve başkalarının da ona uyacağı zannedildiğinde güzel ve yerinde olur. Emirü'l-Mü'minîn **Hz. Ali**'ye, sahabe-i kiramın durumu sorulup da, onun onları güzellikle yad edip, hasletlerini tâdât etmesi meselesi de, işte buna varıp dayanır. Çünkü, onlar, **Hz. Ali** (r.a)'ye, "Biraz da kendinden bahset" dediklerinde. **Hz. Ali** (r.a), "Yavaş olunuz, zira Cenâb-ı Hak, kişinin kendi nefsini tezkiye etmesini yasaklamıştır" dedi. Bunun üzerine **Hz. Ali**'ye, "Allahu Teâlâ, "Rabbinin nimetlerini anlat" diye buyurmamış mıdır?" şeklinde bir hatırlatmada bulunulunca da, O, "O halde şimdi ben anlatayım. Benden istenildiğinde verdim; sorulduğunda söze başladım. Göğsümde pek çok ilim bulunmaktadır. O halde bana sorunuz" demiştir.

Allah Hakkının Sona Bırakılması

Buna göre şâyet, "Allahu Teâlâ'nın, kendi hakkını, yetim ve fakirlerin hakkından sonra getirmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Allahu Teâlâ âdeta, "Ben ganiyim, bunlarsa muhtaç; muhtacın hakkını öne almak da, daha uygun bir harekettir" buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, yetim ile fakirin payları hususunda, fiili yapmayı öngörmüş, kendisi için de, sözlü olanla yetinip ona razı olmuştur.

3) Bütün taatlerin maksadı, kişinin kalbinin, Allah'ı yad etmeye gark olmasını temindir. İşte bu sebeple, taatlerin zirvesi, zikrullah ile son bulsun diye, bu taatlerin hatimesini, kalbin ve dilin, Allah'ın nimetlerinden bahsetmek kılmıştır. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber nezdinde unutulmayan ve şefaatle tekrar edilen bir söz olsun diye, "anlat" sözünü, "haber ver" sözüne tercih etmiştir. En iyi bilen Allah'tır. Salat ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

İNŞİRAH SÛRESİ

Bu sûre, sekiz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Duhâ Sûresi ile Münasebet

Tâvus ve **Ömer b. Abdulaziz** bu sûre ile Duhâ Sûresi'nin tek bir sûre olduğunu söyledikleri, bir rekatta bu ikisini birden (zamm-ı sûre olarak) okudukları, okurken araya besmeleyi sokmadıkları rivâyet olunmuştur. Onları buna sevk eden sebep, اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ *"Göğsünü genişletmedik mi?"* (İnşirah, 1) âyetinin, ...اَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا *"Seni bir yetim olarak bulmadı mı?"* (Duhâ, 6) âyetine atfedilmiş gibi gözükmektedir. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü birincisinin, yani Duhâ Sûresi'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirlerden gördüğü eziyetten ötürü, kederli olduğu bir sırada olmuştur. Dolayısıyla da, Hz. Peygamber (s.a.s)'deki göğüs darlığı hali teşekkül etmişti. İkincisi ise, bu âyetin nüzulünün, Hz. Peygamber (s.a.s)'in göğsünün ferah, kalbinin rahat olduğu bir sırada inmiş olmasını gerektirir. Hal böyle olunca, nasıl olur da bu iki sûre bir tek sûre sayılabilir?

اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ﴿١﴾ وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ ﴿٢﴾ اَلَّذِي اَنْقَضَ ظَهْرَكَ ﴿٣﴾
وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ﴿٤﴾

"Göğsünü senin için genişletmedik mi? Senin sırtına ağır gelen o yükünü de kaldırıp attık. Senin namını da yükselttik" (İnşirah, 1-4).

Cenâb-ı Hak, bu olumsuz ifadenin başına, istifham-ı inkârî için oLan hemzeyi koyarak, bu soruyu sormuştur. Dolayısıyla bu, onun göğsünün genişletilmiş ve rahatlatılmış olmasını; olumsuz bu ifadenin, olumlu mana ifade ettiğini gösterir. Binâenaleyh sanki, "Biz senin göğsünü genişlettik" denilmek istenmiştir. Göğsü genişletmenin, "**inşirâh**"ın, ne demek olduğu hususunda iki görüş vardır:

Göğsü Şerhetmenin Manası

Birinci görüş: Şu rivâyette yer alan hususdur: **"Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi, göğsünü yardı, kalbini çıkardı, yıkadı ve o kalbi

günahlardan iyice temizledi. Sonra onu ilim ve imanla doldurup göğsündeki yerine yerleştirdi."

Şerh-i Sadrı Eleştiren Mu'tezile'ye Cevap

Bil ki **Kâdî**, bu rivâyeti şu birkaç açıdan tenkit etmiştir:

1) Rivâyette geçen bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s), küçük bir çocuk iken meydana gelmiştir ve bu mu'cizelerden bir mu'cizedir. Ama böyle bir mu'cizenin, onun peygamberliğinden önce meydana gelmiş olması caiz (mümkün) değildir.

2) Yıkamanın tesiri, cisim (madde) olan şeyleri giderme hususundadır. Günahlar ise, maddi değildir. Binâenaleyh yıkamanın, günahları temizlemede bir tesiri olmaz.

3) "Kalbin ilim ile doldurulması" (ifadesi) uygun değildir. Aksine Allahu Teâlâ, kalpte ilimler yaratır.

İrhasat

Kâdî'nin birinci tenkidine, "Mu'cizenin, peygamberlikten önce meydana gelmesi de, biz (Ehl-i sünnet'e) göre mümkündür" diye cevap verilir. Bu şekilde meydana gelen mu'cizeye, "**irhâs**" denilir. Böylesi "**irhâs**"lar Hz. Peygamber (s.a.s) için çokça vaki olmuştur.

Kâdî'nin ikinci ve üçüncü tenkitlerine de, şöyle cevap verilir: **Cebrâil** (a.s)'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinden yıkayıp temizledikleri bu siyah kan'ın kalbin günahlara meylinin ve taatlerden uzaklaşmasının bir alameti (sebebi) olması; ondan bunu giderince, bunun, o kalbin sahibinin, günahlardan kaçınıp, taatlere devam eden birisi olduğuna bir alamet olması; dolayısıyla bunun, melekler için, âdeta o kalp sahiplerinin ma'sum (günahsız) olduğuna bir alamet gibi olması, akıldan uzak görülecek bir şey değildir. Bir de, Allah dilediğini yapar, istediğine hükmeder (yani onun kalbini bu şekilde temizlemeyi murat etmiş ve böylece temizlemiştir).

Göğsü Marifetle Doldurmak

İkinci görüş: "Göğsü genişletmeden murat, marifetullah ve taatle ilgili bir hususdur. Daha sonra âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), cinlere ve insanlara peygamber olarak gönderilince, kalbi, cinlerin ve insanların karşı koyuşundan ve Allah'ın dışında kalan her ma'buddan ve onların âbidlerinden uzak kalıp insanlar tarafından dışlanmasından ötürü sıkılmaya başladı. Böylece Allahu Teâlâ, ona,

üstlendiği her şeyi kapsayan ve onun nezdinde, katlandığı her türlü sıkıntıyı küçülten âyetler verdi. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tek bir gaye-düşünce haricinde kalbinde hiçbir şey bırakmaması suretiyle oldu. Artık bundan sonra onun kalbinde, geçim derdi, çoluk-çocuk derdi diye bir şey kalmadı. Kâfirlerden kendisine gelen eziyetlere de aldırış etmez oldu. Böylece kâfirler onun gözünde, sinekten daha aşağı bir duruma düştüler. Dolayısıyla da artık onların tehditlerinden korkmuyor ve onlarda olan şeylere meyletmiyordu.

Velhasıl "göğsün genişletilmesi", Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dünyanın önemsizliğini ve âhiretin mükemmelliğini bilip-anlaması demek olup, Hak Teâlâ'nın, *"Allah hidâyetini dilediği kimselerin, göğsünü İslâm'a açar; dalaletini dilediği kimselerin ise göğsünü daraltır"* (En'âm, 125) âyeti de bu manadadır. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle sorulmuştu: "Ey Allah'ın Resûlü, göğüs genişletilir mi?" Hz. Peygamber (s.a.s), "Evet" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine onlar, "Bunun alâmeti nedir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلتَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَالْاِنَابَةِ اِلَى دَارِ الْخُلُودِ وَالْاِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِهِ *"Aldanma diyarına meyletmemek, ebedilik yurduna yönelmek ve gelmezden önce ölüm için hazırlık yapmak"* buyurdu. Velhasıl Allah'a, vaad ve vaîdine karşı arzulu olmasını ve ölüm için hazırlanmasını gerektirir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in göğsü genişledi, açıldı. Böylece bütün işleri, canı sıkılmadan, morali bozulmadan ve endişeye kapılmadan yapar hale geldi. Öyle ki ister sıkıntılı, ister huzurlu anlarında olsun, hep gönlü ferah ve görevini ifa ile meşgul hale geldi. O halde "**şerh**", genişletmek demek olup, manası gamdan, kederden, üzüntüden kurtarmaktır. Çünkü Araplar, gammı, kederi, endişeyi, ضِيقِ الصَّدْرِ "Göğüs darlığı" diye ifade ederler. Bu tıpkı, *"Andolsun biz, senin göğsünün daraldığını biliyoruz"* (Hicr, 97) âyetinde olduğu gibidir.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Kalp Yerine Sadr Kelimesinin Kullanılması

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin burada, "**kalb**" değil de "**sadr**" (göğüs) kelimesini kullanmıştır?

Cevap: Çünkü vesvesenin yeri, Hak Teâlâ'nın da, *"O şeytan, insanların sadırlarına vesvese verir"* (Nâs, 5) buyurduğu gibi, "**sadr**" (göğüs)dür. Binâenaleyh bu vesveseyi gidermek ve bunu, hayır duygularıyla değiştirivermek, "**şerh-i sadr**" (Göğsü açmak)dır. Binâenaleyh şüphesiz Hak Teâlâ, "**şerh**" işini, kalbe değil de, özellikle "**sadr**"a tahsis etmiştir.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî de şöyle der: Kalp, aklın ve marifetin (bilginin) yeridir. Şeytan, esas hedef kalesi olan göğse yönelir. Orada ufacık bir gedik buldu mu, oraya hücum eder, ordusunu oraya indirir ve orada gammı, kederi ve hırsı yayar. Böylece de kalp sıkışır, daralır: Ne taatinde lezzet, ne İslâm'ında tat bulur. Kişi düşmanını ta baştan kovar, mağlup ederse, düşman engellenmiş, emniyet meydana gelmiş; göğsü genişlemiş ve ubudiyyetini kolayca ifa eder hale gelmiş olur.

İkinci soru: Hak Teâlâ niçin, "اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ" buyurmuş da, "اَلَمْ نَشْرَحْ صَدْرَكَ" buyurmamıştır?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Hak Teâlâ, sanki, lâm, lâm'a karşılıktır. Çünkü sen, bütün taatlerini benim için (**li'l-lâh**) yapmaktasın. Nitekim Hak Teâlâ, *"Ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyât, 56) ve *"Beni zikretmek için namaz kıl"* (Tâhâ, 14) buyurmuştur. Binâenaleyh ben de yaptığım tüm şeyleri senin için (**li-eclike**) yapıyorum" demek istemiştir.

2) Âyetin bu ifadesinde, risalet görevinin sağladığı tüm faydaların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelik olduğuna dikkat çekme vardır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Senin göğsünü, benim için değil, senin için genişlettim" demek istemiştir.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Biz genişletmedik mi?" demiş de, "ben genişlettim" dememiştir?

Cevap: Buradaki mütekellim (biz) nûn'unu, ta'zim (saygı ve büyüklük) ifade eden nûn manasına alırsak, âyetin manası, "İn'âm edenin yüceliği, nimetin yüceliğine delalet eder. Böylece bu, "göğsü genişletme" işinin, künhünü akılların eremeyeceği çok büyük bir nimet olduğuna delalet etmiş olur. Yok eğer bu "nûn"u, çoğul "nûn"u olarak alırsak, bu hususta meleklerin de çalıştı. Böylece sen, etrafında, sağında-solunda meleklerin dönüp dolaştığını gördün ve kalbin güç buldu, kalbi kuvvetlenmiş olarak, bu peygamberlik görevini yerine getiren, karşındakilere bir heybet arzettin de bundan dolayı sana azap veremediler. Eğer sen, kalbi daralmış bir kimse olsaydın, onlar sana mutlaka gülerlerdi. Böylece kalbinin kuvvetini onlar için korku salan, göğsünün genişletilişini de onlar için darlık yapan o yüce Zatı, noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

Yükünü Hafiflettik

Cenâb-ı Hak, وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ * اَلَّذِي اَنْقَضَ ظَهْرَكَ *"Senin sırtına ağır gelen o yükünü de kaldırıp attık"* (İnşirâh, 2-3) buyurmuştur.

Bu âyetlerle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Müberred şöyle der: "Âyetin bu şekilde ifadesi, "...اَلَمْ نَشْرَحْ" âyetinin, soru şeklindeki lafzına değil, manasına göredir. Çünkü sen, "Kaldırıp atmadık mı?" diyemezsin. Ancak, "...اَلَمْ نَشْرَحْ" âyetinin manası, soru değil, olumlu شَرَحْنَا "şerh ettik, genişlettik" şeklindedir. Binâenaleyh bu ikinci âyet, genişlettik" şeklindedir. Binâenaleyh bu ikinci âyet, birinci âyetin lafzına değil, manasına göre getirilmiştir. Çünkü eğer bu âyet, birincinin zahirine (lafzına) atfedilmiş olsaydı, ...وَنَضَعُ عَنْكَ *"yükünü kaldırıp atarız"* şeklinde olması gerekirdi."

İKİNCİ MESELE

"**Vizr**", günah yükü demek olup, izahı *"Onlar vizrlerini yüklenirler"* (En'âm, 31) âyetinin tefsirinde geçti. Buradaki âyet, Hak Teâlâ'nın, *"Geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamak için..."* (Feth, 2) âyeti gibidir.

Sırtının Başka Türlü Tefsiri

Âyetteki اَنْقَضَ ظَهْرَكَ *"sırtına ağır gelen"* ifadesine gelince, dilciler şöyle derler: "Bu hususta esas izah şudur: Yük sırta ağır geldiğinde, sırttan bir "**nakîd**", yani bir gıcırtı (hafif bir ses) duyulur ki bu, hayvanların sırtına yerleştirilen tahtervanın ve semerin, göç yükünün ve kaburgaların sesidir. Yahut da, üzerine yük vurulduğunda, devenin çıkardığı ses olup, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, günah yükünün ağır geldiğini anlatmak için, mecazi bir ifadedir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Nebilerde İsmet Sıfatı**

Peygamberlerin de günah işleyebilecekleri görüşünde olanlar, bu âyeti delil getirmişlerdir. Ama buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Peygamberlerin, küçük günah işleyebileceklerini söyleyenler, âyetteki "**vizr**"i küçük günahlar manasına almışlardır. Buna karşı, Hak Teâlâ'nın, *"Sırtına ağır gelen o vizr (yük)ün"* ifadesi, bunların büyük günah olduğuna delalet eder. Binâenaleyh daha nasıl bu ifade, küçük günahlar manasına alınır" denilmesin. Çünkü biz diyoruz ki, küçük günahlar bağışlanmış olmasına rağmen, "sırta ağır gelen", "beli kıran" olarak tavsif edilmeleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendinden böyle bir şey sadır olması halinde, alabildiğine gamlanmasından ve buna son derece pişmanlık duyacağından

ötürüdür. O sebeple zail olacak mükâfat büyük olduğundan dolayı bu şekilde bir tavsif yapılmıştır.

Bu, **Mu'tezile**'nin görüşüne göre yapılmış bir izahtır. Ama bunda şöyle bir problem vardır: O da şudur: **Kâdî**'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın küçük günahları affetmesi vaciptir. Halbuki Allahu Teâlâ, bu âyeti, bir lütfunu ve ihsanını anlatmak için getirmiştir. Üzerine vacip olan bir şeyi yerine getirmek suretiyle lütufta bulunduğunu söylemenin doğru olmayacağı ise malumdur.

Vizr'in Muhtemel Manaları

2) Buradaki "vizr" (yük), "günah"tan başka bir manaya hamledilebilir. Buna göre şu izahlar yapılabilir:

a) **Katâde** şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamberlik öncesi, cahiliyet döneminde geçmiş günahları vardı. Bu günahlar ona ağır geliyor, üzüntü veriyordu. Dolayısıyla Allah, bunları bağışladı."

b) Bundan murat, hakkıyla yerine getirme, gereklerini ifa etme ve hukukunu görüp gözetmeden ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sırtına ağır gelen, nübüvvet yüklerinin hafifletilmesidir. Dolayısıyla Allahu Teâlâ, işte bu yükü ona kolaylaştırmış ve böylece yükünü ondan almış, o, nübüvvet yükünü kolay taşır hale gelmiştir.

c) "Vizr", câhiliyye dönemindeki insanların, **Hz. İbrahim** (a.s)'in sünnetini değiştirmelerini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hoş görmeyişi manasınadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Allah onu kuvvetlendirip de, *"Şimdi İbrahim'in dinine uy"* deyinceye kadar, onlara karşı çıkamıyordu.

d) Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki kendi günahı gibi ağır gelen, ümmetinin günahlarıdır. Zira Hak Teâlâ, *"Sen onların içinde olduğun sürece, Allah onlara azap etmeyecek"* (Enfal, 33) buyurup da böylece dünyada onlara azap etmeyeceğine, Hz. Peygamber (s.a.s)'e garanti verip, öbür dünyada da onlara şefaat edebileceği va'dinde bulunmaya kadar, ümmeti hakkında ne yapacağını bilemiyordu.

e) Bu, "sadır olması halinde, sırtına ağır gelecek olan, böylesi günahlardan koruduk" demektir. Böylece mecazi olarak, *"koruduk"* yerine, *"kaldırıp attık"* ifadesi kullanılmıştır. Rivâyet edilen şu husus da bunu gösterir. Hz. Peygamber, peygamber olmazdan önce, def ve zurna dinlemek için, eğlenceli bir düğün yemeğinde bulunmuş. Ama Allahu Teâlâ ona bir uyku vermiş ve ancak sabahın sıcaklığı onu uyandırmış.

f) "**Vizr**", Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Cebrâil** (a.s) ile ilk karşılaştığında, ondan duyduğu heybet ve korkudur. Çünkü bu esnada onu bir titreme almış ve neredeyse kendini o dağdan atacak olmuş. Derken kendine gelmiş ve **Cebrâil** (a.s)'e öylesine alışmış ki, şimdi de, ona olan iştiyakından ötürü, yine neredeyse kendisini o dağdan atacak hale gelmiştir.

g) "**Vizr**", Hz. Peygamber (s.a.s)'in başına gelen eziyetler ve sövüp-saymalardır. Öyle ki (başlangıçta) bütün bunlar ona son derece zor geliyor ve kendisini titreme alıyordu. Derken Allahu Teâlâ onu kuvvetlendirdi de, müşrikler yüzünü (**Uhud**'da) yaralarken bile, *"Allah'ım, kavmimi hidâyete erdir"* diyecek hale geldi.

h) Eğer bu sûrenin inişi, amcası **Ebû Tâlib** ve hanımı **Hz. Hatice**'nin ölümünden sonra ise, yemin olsun ki, bunlardan ayrılışı Hz. Peygamber (s.a.s)'e, büyük bir "**vizr**" (yük) gibi gelmiştir. İşte Cenâb-ı Hak, bu yük ve sıkıntısını, onu göklere çıkarıp, her melek tarafından karşılanıp selamlaması ile kaldırıp atmıştır. Böylece de Hz. Peygamber (s.a.s)'in namı yücelmiştir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Senin namını da yükselttik"* (İnşirâh, 4) buyurmuştur.

i) Buradaki "**vizr**" (yük) ile ve *"ağır gelme"* ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamberlik öncesi hayreti kastedilmiştir. Çünkü o, o mükemmel aklıyla, Allahu Teâlâ'nın, kendisi üzerindeki o büyük nimetleri, yani kendisini yokluktan varlığa çıkarışını, hayat, akıl ve çeşitli nimetler verişini görünce, Allah'ın bu tür nimetleri, Hz. Peygamber (s.a.s) üzerinde öylesine bir ağırlık oluşturuyordu ki, neredeyse bu, utancından ötürü, onun belini kıracaktı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın üzerindeki nimetlerinin kesintiye uğramadan devam ettiğini görüyor, ama (bunlara karşılık) Rabbisine nasıl itaat edeceğini bilemiyordu. Binâenaleyh kendisine nübüvvet ve mükellefiyet gelip de, Rabbisine nasıl itaat etmesi gerektiğini öğrenince, utancı azaldı ve yükleri hafifledi. Çünkü cimri bir kimse, kendilerine hizmetle karşılıkta bulunmaksızın dahi, nimetlerin artışından utanmaz. Fakat kerim bir insan, herhangi bir hizmet ile de olsa, nimetlere karşılık veremez bir halde iken, kendisine durmadan nimet verildiğinde, bu durum, neredeyse utancından ölecek şekilde, onda bir yük oluşturur. Binâenaleyh nimet veren, bir tür hizmetle, nimet verdiğini mükellef tutunca, nimet ona hafif gelir ve gönlü rahatlar.

Hz. Peygamber'in Ününün Yüceliği

Daha sonra Hak Teâlâ, وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ *"Senin namını da yükselttik"* (İnşirâh, 4) buyurmuştur.

Bil ki bu âyet, âlimlerin bununla ilgili olarak söylediği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber oluşu, yerde ve gökte meşhur oluşu, isminin Arş üzerine yazılışı, kelime-i şehadette ve tahiyyatta adının, Allah'ın adıyla birlikte zikredilişi, nâmının önceki kitaplarda yer alışı; her tarafa yayılışı; kendisiyle peygamberliğin noktalanışı, hutbelerde, ezanlarda ve kitapların başlarında - sonlarında zikredilişi; *"Allah ve Resûlü razı edilmeye en müstahaktırlar"* (Tevbe, 62); *"Kim Allah ve Resûlü'ne itaat ederse"* (Nisa, 69); *"Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin"* (Nisa, 59) ve benzeri âyetlerde, Kur'ân-ı Kerim'de, isminin Allah'ın ismiyle birlikte zikredilişi; Hak Teâlâ diğer peygamberlere, "Ey Musa, ey İsa" diye isimleriyle seslenirken, ona, "Ey Resûl, Ey Nebî" diye hitap edişi gibi şeylerin tümünü içine alır. Yine bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kalplere, insanların zikrinden hoşlanır bir biçimde sokuşunu da içine alır. Bu Hak Teâlâ, *"Rahman onlar için bir sevgi verir"* (Meryem, 96) âyetinin beyan ettiği manadır. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Âlemi, sana tabi olanlar ve seni sevenlerle doldurdum. Hepsi de seni övüyor, sana salat ü selam getiriyor ve sünnetini sürdürüyorlar. Hatta farz namazlardan her birinin yanı sıra mutlaka sünnet namazlar var. Binâenaleyh sana tabi olanlar, farzlar hususunda benim emrime; sünnetler hususunda da senin emrine uyuyorlar. Çünkü, *"Kim Resûle uyarsa, Allah'a uymuş olur"* (Nisa, 80) ve *"Şüphesiz sana biat edenler, gerçekte Allah'a biat etmişlerdir"* (Fetih, 10) sultanlar bile sana tabi olmaktan, yoluna gitmekten yüz çevirmemişlerdir. Kıraat âlimleri, senin getirdiğin âyetleri ezberliyor; müfessirler, senin getirdiğin Furkan'ın manalarını tefsir ediyor; vaizler de senin öğütlerini tebliğ ediyorlar. Hatta âlimler ve hükümdarlar, senin için hizmete üşüşüyor; kapılar ötesinden seni selamlıyor, yüzlerini senin "Ravza"nın toprağına sürüyor, şefaatini umuyorlar. Şu halde senin namın, şerefin, kıyamete kadar sürecektir.

Zorlukla Beraber Kolaylık Var

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٥﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٦﴾

"Demek, hakikaten güçlükle beraber kolaylık var. Muhakkak güçlükle beraber kolaylık var" (İnşirâh, 5-6).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin kendisinden önceki ifadelerle münasebeti şudur: Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, fakirlikle ayıplıyor ve "eğer bu ileri sürdüğün şeyden maksadın zengin olmak ise, sen Mekke ehlinin en zengini gibi oluncaya kadar senin için mal toplayalım" diyorlardı. Dolayısıyla bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gücüne gidiyordu. Hatta aklına, bunların İslâm'dan, kendisi fakir olduğu ve onlar tarafından hakir addedildiği için yüz çevirdikleri fikri geliyordu. İşte, bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu sûrede, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan lütuflarını tâdât ederek, "Senin için göğsünü açmadık mı? Senden yükünü, yani cahiliyyede içinde bulunduğun sıkıntıları kaldırıp atmadık mı?" buyurmuş, sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kalbinden, müşriklerin kendisini fakirlikle ayıplaması sebebiyle duyduğu o sıkıntıyı silmek için, dünyada müstağni kılacağı va'dinde bulunmuştur. Bunun delili ise, "فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا" ifâdesinin başına, fâ harfinin gelmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Onların dediklerine ve senin içinde bulunduğun malının azlığına üzülme. Çünkü dünyada iken, senin için, sana yetecek kadar bir kolaylık tahakkuk edecektir" demek istemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Bir Zorlukla Beraber İki Kolaylık**

İbn Abbas şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak âdeta, bu âyette "iki kolaylık arasında bir zorluğu yarattım. Binâenaleyh, bu demektir ki, bir zorluk, kesinlikle iki kolaylığa galip gelemez" demek istemiştir. **Mukâtil** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَنْ يَغْلِبَ عُسْرٌ يُسْرَيْنِ *"Bir zorluk, kesinlikle iki kolaylığı yenemeyecek..."* dediğini ve bu âyeti okuduğunu rivâyet etmiştir.

Bu mananın izahı sadedinde şu iki şey ileri sürülmüştür:

1) **Ferrâ** ve **Zeccâc** şöyle demektedirler: "Bu âyetlerdeki "عُسْرٌ" kelimesi, her iki yerde de elif-lâm'lı olarak "اَلْعُسْرُ" şeklinde gelmiştir. Halbuki burada daha önce geçmiş belirli herhangi bir şey de yoktur. Binâenaleyh, bu demektir ki, bu ifadeler, hakiki manaya alınırlar. Böylece de, her iki yerde geçen "اَلْعُسْرُ" kelimesiyle, ayrı ayrı iki şey değil, tek bir şey, zorluk kastedilmiş olur. Ama, "اَلْيُسْرُ" kelimesine gelince, bu kelime, her iki yerde de nekire olarak geçmektedir. Bu demektir ki, bunlar ayrı ayrı şeylerdir." **Cürcanî** bu izahı zayıf bularak şöyle demektedir: "Bir kimse, اِنَّ مَعَ الْفَارِسِ سَيْفًا "Süvariyle beraber, yanında bir kılıç vardır. Süvariyle beraber, yanında bir kılıç vardır" dediğinde, burada, iki kılıç, demekten bir

binicinin kastedilmiş olması gerekir. Bu ifadeden ise, bunun anlaşılmayacağı malumdur."

2) İkinci cümlenin birincisinin bir tekrarı olmasıdır. Ve bu tıpkı, meselâ, Mürselât Sûresi'inde "وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ" ifadelerinin tekrar edilmesi gibidir. Ki, bu tekrarın maksadı, manayı gönüllere yerleştirmek ve kalplere sokmaktır. Ve yine bu ifade, جَاءَنِي زَيْدٌ زَيْدٌ "Bana, Zeyd Zeyd geldi" ifadesinde olduğu gibi, tekil kelimelerin tekrar edilişi gibidir.

Âyetteki "iki kolaylık" ile, dünya kolaylığı, yani beldelerin kolayca fethedilişi ile âhiret kolaylığı, yani cennet mükâfatının elde edilişi kastedilmiştir. Delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Sizler, bizim için en güzel iki şeyden birisini bekleyip duruyorsunuz..."* (Tevbe, 52) âyetidir ki, bu "en güzel iki şey" de, zaferler kazanmanın güzelliği ile, (ölüm halinde) cennet mükâfatının elde edilmesidir. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bir zorluk, kesinlikle iki kolaylığı yenemeyecek..."* ifadesinden kastedilen işte budur. Bu böyledir, zira dünyanın zorluğu, hem dünyanın hem de âhiretin kolaylığına nisbetle, işte ufacık ve az bir şey mesabesindedir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

İki Soru

Birinci soru: "اَلْيُسْرُ يُسْرًا" kelimesindeki nekirelik ne ifade eder?

Cevap: Tefhim ve ta'zim içindir. Buna göre âdeta, "اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا" denilirken, "Bir zorluğa karşılık ne büyük bir kolaylık, ne yüce bir kolaylık vardır" denilmek istenmiştir.

İkinci soru: Kolaylık zorlukla birlikte olamaz. Çünkü bunlar, iki zıt şeydirler. Binâenaleyh, bir arada bulunamazlar!

Cevap: Zorluktan sonra kolaylığın meydana gelişi, kısa bir zaman içinde olacağı için, bu kesin addedilmiş, dolayısıyla da, âdeta "kolaylık"la birlikte imişçesine kabul edilmiştir.

Çalışarak İstirahat

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ﴿٧﴾ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

"O halde bir işi bitirince hemen bir başka işe giriş, hemen yorul... Ve ancak Rabbini arzula" (İnşirâh, 7-8).

Bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti de şudur: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, daha önceki nimetlerini tâdât edip, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve ümmetine, ilerde birtakım nimetler ihsan edeceği va'dini verince, hiç şüphesiz Hz. Peygamber (s.a.s)'i, bu nimetlere şükretmeye ve ibadetler hususunda sa'y u gayret göstermeye teşvik ederek, *"Bir işi bitirince, hemen bir başka işe giriş"* buyurmuştur. Arapçada bu manada, "فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ" ifâdesi kullanılır.

Katâde, Dahhâk ve **Mukâtil** de, âyetteki bu kelimeye, "Farz namazlarını bitirdiğinde, yaptığın duada, Rabbine sarıl ve talebin konusunda O'na yönel, O, sana verir" manasını vermişlerdir. **Şa'bî** de, "Teşehhüd'ü bitirince, (yani selam verince), dünyan ve âhiretin için dua et" manasını verirken, **Mücâhid** de, "Dünya işlerini bitirdiğinde, kalk ve namaz kıl..." demiştir. **Abdullah İbn Mes'ûd** da, "Farz namazlarını bitirdiğinde, gece namazı kılmaya kalk" manasını verirken, **Hasan el-Basrî,** "Savaşı bitirdiğinde, ibadet hususunda gayret göster..." der. **Ali İbn Ebî Talha** da, "Eğer sıhhatin yerinde ise, "فَانْصَبْ" yani, boş zamanını ibadet ile geçirmek için kalk..." demiştir ki, bunun delili, rivâyet edilen şu hususdur. **Şurayh,** güreşen iki adama rastlar. Bunun üzerine, "Boş kalan, bu işle emrolunmadı... Çünkü Cenâb-ı Hak, فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ "O halde, bir ibadeti bitirdiğinde, başka bir ibadete koyul..." buyurmuştur" der." Velhasıl âyetteki ifadelerle ibadetlerin birbirine eklenmeleri ve herhangi bir zamanın ibadetsiz olarak boş geçirilmemesi; birini bitirdiğinde diğerini yapmaya koyulması manası kastedilmiştir.

Rabbe Yöneliş

Sonra Cenâb-ı Hak, وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ *"Ve ancak Rabbini arzula"* (İnşirâh, 8) buyurmuştur ki, bu hususta iki izah şekli bulunmaktadır:

1) "Rağbet ve arzunu, ancak Allah'a tahsis et. Ancak, O'na tevekkül ederek, O'nun lütfunu iste..."

2) "Din, dünya ve düşmanlarına karşı muzafferiyet elde etme gibi arzuladığın diğer şeyler hususunda Rabbine yapış ancak..." Bu ifade, "رَغِّبَ" (rağğabe) şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "İnsanları, Allah katında olan şeyleri istemeye teşvik et, arzulandır" şeklinde olur. Allah (c.c) en iyi bilendir. Salat u selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

TÎN SÛRESİ

Bu sûre sekiz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ﴿١﴾ وَطُورِ سِينِينَ ﴿٢﴾ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ﴿٣﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ﴿٤﴾

"Andolsun incire, zeytine, Sîna dağına ve şu emin şehre ki, biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık" (Tîn, 1-4).

Bil ki, buradaki müşkil, "**et-tîn**" ve "**ez-zeytûn**"un, kıymetli, nadir şeylerden olmayışlarıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, bu iki şeye yemin etmesi nasıl uygun düşebilir? İşte bu sorudan dolayı, bu hususta şu iki görüş mevcuttur.

İncir ve Zeytûn ile Yemin

Birinci görüş: Tin ve **zeytûn** ile, maruf olan bu iki şey, yani incir ile zeytin kastedilmiştir. Çünkü **İbn Abbas,** "Evet, evet, bu sizin bildiğiniz incir ve zeytindir" demiştir. Bu görüşü savunanlar, incir ve zeytinin özelliklerine dair şunları naklederler:

İncirin Özellikleri

İncire gelince, bu kimseler şöyle derler: Bu, hem bir gıda, hem zevkine yenen şey, hem de bir ilaçtır. İncirin bir gıda olmasına gelince tabipler, bunun, güzel bir taam, yiyecek, hazmedilmesi çabuk, mideye oturmayan, mizacı yumuşatan, terleme yoluyla dışarı atılan, balgamı azaltan, böbrekleri temizleyen, mesanedeki kumları ve taşları düşüren, bedeni besleyen, ciğer ve dalağın gözeneklerini açan bir şey, bir gıda olduğunu belirtmişlerdir. O halde bu yemişlerin en iyisi ve en beğenilenidir. Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir tabak incir hediye edilmiş, ondan yemiş, sonra da ashabına, كُلُوا فَلَوْ قُلْتُ إِنَّ فَاكِهَةً نَزَلَتْ مِنَ الْجَنَّةِ لَقُلْتُ هٰذِهِ. لِأَنَّ فَاكِهَةَ الْجَنَّةِ بِلَا عَجَمٍ فَكُلُوهَا فَإِنَّهَا تَقْطَعُ الْبَوَاسِيرَ وَتَنْفَعُ مِنَ النِّقْرِسِ... *"Yiyiniz. Şimdi ben, şâyet, cennetten bir meyvenin inmiş olduğunu söylemiş olsaydım, onun bu (incir) olduğunu söylerdim. Çünkü cennet meyveleri de, çekirdeksizdir. Binâenaleyh, onu yiyiniz; zira o incir, basûru sona erdirir, ayaktaki romatizma (ağrılarına) da*

faydalı olur" buyurmuştur. **Ali İbn Musa er-Rıdâ** (r.a)'dan da, şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: "İncir, ağız kokusunu giderir, saçları uzatır ve felce karşı da bir güvencedir."

İncirin bir ilaç olmasına gelince, bununla bedendeki fazlalıkların atılması hususunda tedavi yapılır.

Bil ki incirin, bahsettiğimiz şeylerin dışında kalan, daha nice şöyle özellikleri vardır:

1) İncirin dışı da içi gibi olup, mesela bir ceviz gibi değildir. Çünkü, cevizin dışı sert kabukludur. Ve mesela, bir hurma gibi de değildir Çünkü hurmanın içinde, çekirdek vardır. Tam aksine biz diyoruz ki, mesela ceviz ve karpuz gibi dışı işe yaramayan, ama içi çok güzel olan meyveler olduğu gibi, mesela hurma ve erik gibi, içi değil de dışı güzel olan meyveler vardır. Ama incire gelince, onun hem dışı hem de içi güzeldir.

2) Üç çeşit ağaç vardır. Birisi va'deder, va'dinde durmaz (yani, meyve verecekmiş gibi yapar, ama vermez). Bu, **"şeceretu'l-hilâf"** (va'dinden cayan ağaç) denilen **Sülağan**'dır. İkincisi va'deder ve va'dini yerine getirir. Bunlar da, mesela elma vs. gibi, ilk önce tomurcuklanıp, çiçek açan, daha sonra da meyve verenlerdir. Üçüncüsü de, vaadden önce meyvesini sergileyen, bol bol veren ağaçtır. Bu da, incir ağacıdır. Çünkü incir ağacı meyvesini, çiçek açarak vaad etmezden önce verir. Hatta sözü değiştirip şöyle de diyebilirsin: İncir, iddia etmeden önce, manayı, özü ortaya koyan bir ağaçtır. Bunu da geçerek şöyle diyebilirsin: İncir, kendisini çiçekle, yaprakla gizlemeden önce meyvesini veren bir ağaçtır. Halbuki elma, kayısı ve diğerleri ise işe, önce kendisinden başlar, daha sonra başkalarını görürler. Ama incir ağacına gelince, bu ağaç, kendisine ihtimam göstermeden önce başkalarına değer verir. Binâenaleyh diğer ağaçlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اِبْدَأْ بِنَفْسِكَ ثُمَّ بِمَنْ تَعُولُ *"Önce kendinden başla, sonra geçimini üzerine aldığın kimselere başla"*[20] hadis-i şerifindeki muamele erbabı gibi oldukları halde, incir Hz. Muhammed (s.a.s) gibidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), menfaat konusunda işe önce başkasından başlardı. Eğer artan bir şey kalırsa, sonra onu kendisi alırdı. İncir ağacı da Hak Teâlâ'nın, *"Kendilerinin ihtiyacı olsa bile, mü'min kardeşlerine öncelik verirler"* (Haşr, 9) beyanıyla methettiklerindendir.

20 **Müslim, Zekât,** 95, 97, 106 (2/717-718-721).

3) Bu ağacın özelliklerinden birisi de şudur: Diğer ağaçların meyveleri düşürüldüğünde, artık o yıl, yeniden meyve vermez. Ama incir böyle değildir, o hep hizmet sunmaya devam eder. Çünkü düşen meyvelerin yerine yenileri çıkar.

4) Bir kimse rüyasında incir görse, bu, zengin ve hayırlı bir adam olacağına delalet eder. Rüyasında incir elde ettiğini görse, büyük bir mal varlığına kavuşacağına işarettir. İncir yediğini görse, Allahu Teâlâ'nın ona çoluk-çocuk vereceğine bir işarettir.

5) Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Âdem** (a.s)'den cennette o hata sadır olup, elbiseleri onu terk edince, incir yapraklarıyla örtünmeye çalıştı. Yine rivâyet olunduğuna göre **Hz. Âdem** (a.s), incir yapraklarıyla örtünmüş olarak cennetten inince yalnızlık hissetti de, etrafında ceylanlar dolaşmaya başladı. Böylece onlara alıştı ve o incir yapraklarının bazılarını onlara yedirdi. Allahu Teâlâ, o ceylanlara hem şeklen, hem manen bir güzellik nasip etti, kanlarını da miske çeviriverdi. Ceylanlar yerlerine gidince, diğer ceylanlar bunlardaki o harikulade güzellikleri gördüler. Ertesi gün diğerleri de onlar gibi, **Hz. Âdem** (a.s)'e geldiler. **Hz. Âdem** (a.s) onlara da incir yapraklarından yedirdi. Allahu Teâlâ bunların şekillerini de güzelleştirdi, ama kanlarını miske çevirmedi. Zira birinciler, bir şey umarak değil, sırf **Hz. Âdem** (a.s) için gelmişlerdi. Diğerleri ise, zâhiren **Hz. Âdem** için, bâtınen de bu şeyleri umarak gelmişlerdi. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, bunların zâhirini güzelleştirdi fakat batınlarını değiştirmedi.

Zeytinin Özellikleri

"Zeytin"e gelince, bu da mübarek bir ağaçtır. Bu, bir açıdan yemiş, bir açıdan katık, bir açıdan da ilaçtır. Zeytin ağacı, hemen hemen bütün beldelerde, bir terbiye ve bakıma ihtiyaç hissetmeden biter-büyür. Hem sonra zeytinin faydası, sadece kişinin bedenine gıda olmak değildir, o aynı zamanda lambaların da gıdası (yakıtı)dır ve bu yağlı bitki yağ namına hiçbir şey bulunmayan dağlarda biter. Bir kimse rüyasında, zeytin yaprağını aldığını görse, bu, onun en sağlam bir kulpa tutunduğuna bir işarettir. Bir hasta **İbn Sîrîn**'e "Rüyamda sanki bana, "iki lambayı ye ki şifa bulasın" denildiğini duydum" demiş. Bunun üzerine **İbn Sîrîn**, "Öyle ise zeytin ye, çünkü zeytin -'**lâ şarkiyye**' ve '**lâ garbiyye**', yani ne doğulu-ne batılı bir bitkidir, her yerde bulunur" demiştir.

Müfessirler, incir ve zeytinin, aslında şu yenilen iki şeyin adı olduğunu, bunlarda işte böylesine üstün fayda ve özelliklerin bulunduğunu, dolayısıyla âyetteki bu kelimeleri zahiri manalarına hamletmek ve bunlardaki bu menfaat ve özelliklerden ötürü Allahu Teâlâ'nın bunlara yemin ettiğine hükmetmek gerektiğini söylemişlerdir.

Maksat Malum Meyveler Değildir Yorumu

İkinci görüş: Bu ifadelerle, şu bildiğimiz iki bitki kastedilmemiştir. Bu görüşte olanlar, şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** (r.a) **şöyle** der: "Bunlar, **Arz-ı Mukaddes**'te bulunan iki dağdır. Bunlara **Süryânice, "Tûr-u Tînâ"** ve **"Tûr-u Zîtâ"** denilir. Zira bu iki bitki, bu iki dağda bitmektedir. Bundan dolayı Hak Teâlâ sanki, bu ifadelerle, aslında peygamberlerin çıktığı beldeye yemin etmiştir. Binâenaleyh **Hz. İsâ** (a.s)'nın doğduğu ve kendisinde incir ile zeytinin yetiştiği bu dağ, Şam beldesi olup, Şam çoğu İsrailoğlu peygamberin gönderildiği beldedir. **Tûr, Hz. Musa** (a.s)'nın; **"beled-i emin"** (emin şehir) de **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak gönderildiği yerdir. Binâenaleyh bunlara yemin etmek, aslında bu peygamberleri ululamak ve derecelerinin yüce olduğunu bildirmek içindir.

2) Buradaki incir ve zeytin ile, iki mescid kastedilmiştir. İşte bu cümleden olarak, **İbn Zeyd, Tîn** (incir) ile, **Dımeşk (Şam)** mescidinin; zeytin ile de **Beyt-i Makdîs**'in kastedildiğini söylerken; diğerleri, **"Tîn, Ashab-ı Kehf**'in **Mescidi**; zeytin de **Îliyâ Mescidi**'dir" demişlerdir. **İbn Abbas** (r.a), **"Tîn"**in, **Cûdî Dağı** üzerinde yapılmış olan, **Nûh** (a.s) Mescidi; "Zeytin"in de, **Beyt-i Makdis** olduğunu söylemiştir. Bu görüşü benimseyenler bu fikri, bir taat yeri olduğu için, mescidlere yemin etmenin son derece güzel olacağından ötürü benimsemişlerdir. Dolayısıyla incir ve zeytinin çokça bulunduğu bu beldeler, bu mescidler olunca, Hak Teâlâ da, **Tîn** ve **Zeytin**'e yemin etmekle yetinmiştir.

3) **Tîn** ve **Zeytin** ile, iki belde kastedilmiştir ki, bu cümleden olarak, **Ka'b, "Tîn** ile **Dımeşk (Şam); zeytin** ile de **Beyt-i Makdis** kastedilmiştir" derken, **Şehr b. Havşeb, "Tîn, Kûfe; zeytin** ise **Şam**'dır" demiştir. **Rabî**'den bunların, **Hemedân** ile **Hulvân** arasında iki dağ olduğu da rivâyet edilmiştir. Bu fikri benimseyenler de, Yahudi ve Hıristiyanlar ile Müslümanlar ve Kureyş müşriklerinden her biri kendi beldelerini ululadıklarından ötürü ve Allahu Teâlâ'nın bu beldelerin hepsine birden yemin edişinden ötürü

benimsemişlerdir. Şöyle de denebilir: "**Dımeşk** (Şâm beldesi) ve **Beyt-i Makdis**'te dünya nimetleri, **Tûr** (dağında) ve **Mekke**'de ise din nimetleri vardır, çoktur."

Tûr-i Sînîn

Hak Teâlâ'nın وَطُورِ سِينِينَ *"Sina dağına (yemin olsun ki)"* ifadesine gelince, buradaki "**Tûr**" ile, üzerinde Allahu Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s) ile konuştuğu dağ kastedilmiştir. Âlimler, "**sînîn**" ve "**sînâ**"nın, bu dağın bulunduğu yerin iki adı olduğunu ve bu yere nisbet edilerek böyle söylendiklerini söylemişlerdir. Müfessirlere gelince, mesela, **İkrime**'nin rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a) "**Tûr**"un, dağ; "**sînîn**"in ise, Habeşçe'de "güzel" manasına geldiğini söylemiştir. **Mücâhid** de, "**sînîn**"e, "mübarek" manasını vermiş, **Kelbî**, "ağaçlı dağ" manasını vermiştir. **Mukâtil** ise, "Nabatca'da, meyveli ağaçların bulunduğu her dağ "**sînîn**" ve "**sînâ**"dır" der. **Vâhidî** de şöyle der: "Evlâ olan, "**sînîn**" kelimesinin, Tûr dağının bulunduğu yerin adı olmasıdır. Sonra bu yer, güzelliğinden veya mübarek (bereketli) oluşundan ötürü sînîn ve sînâ adını almıştır. Kendisine muzaf olduğu için "**sînîn**"in, "**Tûr**"un sıfatı olması caiz değildir.

Emin Belde

Hak Teâlâ'nın وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَمِينِ *"ve şu emin şehre (yemin olsun ki)"* âyetindeki "Beled-i Emîn"den murat Mekke'dir. Buradaki "emîn", âmin (emniyet veren) manasınadır. **Keşşâf sahibi,** "Bu ifade, Arapçadaki tıpkı "emîn" kimsenin, kendisine emanet edilen şeyi koruyup muhafaza etmesi gibi, kendisine gireni muhafaza ettiği için, اَمِنَ الرَّجُلُ - اَمَانَةً فَهُوَ آمِينٌ "O adam emin oldu, o emindir" ifadesindendir. Yine aynı kökten olarak, fâ'il sîgasında, ism-i mef'ûl (güvenilen) manasında olması da mümkündür. Çünkü bu belde, Hak Teâlâ'nın da, "**Haremen âminen**" (Ankebût, 67) buyurarak, emniyetli olmakla nitelendiği gibi, her türlü endişe ve korkudan emin olunan bir beldedir" demiştir.

Mekke'nin Emîn Oluşu

Âlimler, **Mekke**'nin, Harem Bölgesinin "emin" oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allahu Teâlâ burasını, inşaallah ileride de izahı geleceği üzere, o meşhur Fil (Ebrehe) Ordusu'ndan koruyup, emin kılmıştır.

2) Burası, senin için hemen hemen gerekli her şeyi bulundurmaktadır. Binâenaleyh ölümü hak etmiş bir Müslüman buraya iltica ettiğinde,

güvenlikte olur, hatta yırtıcı hayvanlar ve av hayvanları bile, bu beldeye girip sığındıklarında, buranın eminliğinden istifade ederler, yani avlanılmazlar.

Hacer-i Esved'in Eminliği

3) Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ömer** (r.a), **Hacer-i Esved**'i öpmüş ve "Sen ne zararı, ne faydası olan bir taşsın. Eğer Resûlüllah (s.a.s)'ın seni öptüğünü görmeseydim, seni öpmezdim" demiştir. Bunun üzerine, **Hz. Ali** (k.v) ona, "Fayda ve zarar vermeyeceğini kim demiş. O zarar da verir, fayda da verir. Çünkü Allahu Teâlâ, **Hz. Âdem** (a.s)'in zürriyetinden mîsâk (söz) alınca, bu mîsâkı beyaz bir kağıda yazdı ve o gün **Hacer-i Esved**'in bulunduğu rüknün (köşenin), bir dili, iki dudağı ve iki gözü vardı. Cenâb-ı Hak, "Ağzını aç" dedi ve bu kağıdı ağzına koydu, "Kıyamete kadar sana, yani bu mîsâka vefa göstereceklerine, buna karşılık Allah'tan vefa bulacaklarına şahid ol" dedi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), "Ey Hasan'ın Babası, senin içlerinde yer almadığın bir toplumda ben de bulunmam" dedi.

İnsanın Ahsen-i Takvimde Yaratılışı

Hak Teâlâ sonra, لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ *"Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık"* (Tîn, 4) buyurmuştur.

Buradaki "**insan**"dan murat, şu bildiğimiz mahiyettir, insandır. "**Takvim**" ise, bir şeyi, te'lif ve terkibi hususunda, olması gerektiği en güzel biçime sokmak demektir. Nitekim Arapçada bu manada, قَوَّمْتُهُ – تَقْوِيمًا – فَاسْتَقَامَ وَتَقَوَّمَ "Ben onu kıvamına getirdim, en güzel biçime koydum, o da en güzel biçime girdi" denilir.

Âlimler âyetteki, *"en güzel biçim"*in ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allahu Teâlâ, insan hariç, her canlıyı yüzü koyun yürüyecek şekilde yaratmıştır. İnsanı ise, dimdik, boylu boslu ve yiyeceği şeyleri eliyle alıp yiyen bir şekilde yaratmıştır.

2) **Esamm,** bu en güzel biçimin, insanın aklının, anlayışının, edebinin, ilminin ve açıklamalarının mükemmelliğinde yattığını söylemiştir. Velhasıl birinci görüş, insanın zâhiri biçimi ile, ikincisi de, bâtınî (manevi-ruhi) biçimi ile alakalıdır.

Kâdî Yahya b. Eksem'in, âyetteki "**takvim**"i şekil güzelliği ile tefsir ettiği rivâyet edilmiştir. Çünkü nakledildiğine göre, onun zamanındaki bir kral,

mehtaplı bir gecede, hanımı ile baş başa kalmış ve "Eğer şu aydan daha güzel olmazsan, şöyle şöyle ol (boş ol)" demiş. Böylece **Yahya b. Eksem** hariç, herkes, bunun yemininden hânis olacağı fetvasını vermiş. **Yahya b. Eksem** ise, bunun yeminini bozmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine kendisine, "Sen hocalarına muhalefet ettin" denildiğinde ise, o "Fetva ilme göredir. Yemin olsun ki bunun böyle olduğuna hepimizden daha âlim olan Allahu Teâlâ fetva vermiştir. Çünkü O, *"Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık"* buyurmuştur" demiştir. Bazı sâlih kimseler de, "Ya Rabbi, dünyada bize şekillerin en güzelini verdin. Binâenaleyh âhirette de fiillerin en güzelini ver, yani günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı görme" demişlerdir.

Esfel-i Sâfilîn'e Düşüş

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَۙ ﴿٥﴾ اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٦﴾

"Sonra da onu aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak iman edip de sâlih amellerde bulunanlar müstesna... Çünkü onlar için kesilmez mükâfat vardır" (Tîn, 5-6).

Bu âyetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu âyetiyle, "erzel-i ömrü" ifade etmiş olup, bu tıpkı, *"O, erzel-i ömre döndürülür"* (Hacc, 5) âyeti gibidir." **İbn Kuteybe** ise, âyetteki **"sâfilîn"** ile güçsüzler, kötürümler ve çaresizlerin kastedildiğini söyler. Nitekim Arapçada, "عَلَى - يَعْلُو - عَالٍ - عَالُونَ" denildiği gibi, "سَفِلَ - يَسْفُلُ - سَافِلٌ - سَافِلُونَ" denilir. Cenâb-ı Hak bu âyetiyle ihtiyar kimsenin bunayacağını; duymasının, görmesinin ve aklının zayıflayacağını; çaresizlik içine düşeceğini, artık sâlih amellerde bulunmaktan aciz kalacağını, böylece de herkesin altında kalacağını anlatmak istemiştir.

Ferrâ şöyle der: "Eğer âyetteki ifade, "اَسْفَلَ سَافِلٍ" şeklinde olsaydı, yine doğru olurdu. Çünkü "insan" kelimesinin lafzı müfrettir. Zira mesela sen, هٰذَا اَفْضَلُ قَائِمٍ "Bu, ayakta olanların en faziletlisidir" dersin, ama "هٰذَا اَفْضَلُ قَائِمِينَ" diyemezsin. Fakat âyette cemî olarak **"safilîn"** kullanılmıştır. Çünkü "insan" kelimesi mana bakımından cemi olup, şu âyetlerde de böyledir

وَالَّذِى جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ *"Sıdkı (Kur'ân'ı) getiren ve onu tasdik eden var ya, işte bunlar müttakilerdir"* (Zümer, 33), إِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ *"Biz insana, katımızdan tattırdığımızda, bundan hoşlanır. Ama onlara bir kötülük isabet etse..."* (Şûra, 48).

2) **Mücâhid** ve **Hasan el-Basrî**'nin söylediklerine göre, âyetin bu ifadesi, "Sonra da onu cehenneme göndeririz" manasınadır. Nitekim **Hz. Ali** (a.s) şöyle der: "Cehennemin kapılarının bazısı, diğerlerinden daha alttadır. İşe önce en dipteki kapıdan başlanır ve orası doldurulur. İşte "**esfel-i sâfilîn**" (aşağıların aşağısı) budur." Buna göre mana, "Biz onu esfel-i sâfilîn'e, yani cehenneme göndeririz" şeklinde olur.

Mü'minlerin Korunması

Sonra Hak Teâlâ, إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ *"Ancak iman edip de sâlih amellerde bulunanlar müstesna... Çünkü onlar için kesilmez mükâfat vardır"* (Tîn, 6) buyurmuştur.

Bil ki âyetteki bu istisna, önceki âyetle ilgili **birinci görüşe** göre, istisnâ-i munkatı' olup, mana "Fakat sâlih-mü'min ihtiyarlara gelince, bunların eskiden taatlerine devam etmelerinden ve Allahu Teâlâ'nın kendilerini ihtiyarlık ve yaşlılıkla denemesine, güçlüklere, ibadetleri yerine getirmeye ve artık ellerinden tutulur olmadıklarına karşı, sabredip-göğüs germelerinden ötürü, kendileri için sürekli bir mükâfat vardır" şeklinde olur.

İkinci görüşe göre ise, bu istisna, istisnâ-i muttasıl olur. Âyetteki, *"Onlar için kesilmez bir mükâfat vardır"* ifadesiyle ilgili, şu iki görüş ileri sürülmüştür.

a) Onlar için, noksansız ve kesintisiz bir mükâfat vardır.

b) Başlarına kakılmayan bir mükâfat vardır." Bil ki bütün bunlar, mükâfatın (ecrin) sıfatıdır. Çünkü mükâfatın kesintisiz olması ve başa kakılmak sûretiyle boğaza takılmaması, insanı pişman etmemesi gerekir.

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ ﴿٧﴾ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ ﴿٨﴾

"O halde artık seni dini yalanlamaya sevk eden şey ne olabilir ki? Allah, hakimlerin hakimi değil midir?" (Tîn, 7-8)

Bu âyetle ilgili iki soru söz konusudur:

Âyetin Muhatabı

Birinci soru: Buradaki "seni" ifadesiyle kime hitap edilmektedir?

Cevap: Bu hususta şöyle iki görüş var:

a) Bu, "iltifat" üslubuyla insana hitap olup, "Olup biten şeyi "olmadı" diye haber veren herkes yalancıdır. Buna göre ey insan, seni bu yalana mecbur eden şey nedir?" manasındadır.

b) **Ferrâ**'nın tercihine göre, bu hitap Hz. Muhammed (s.a.s)'e olup, mana, "Ey Peygamber, getirdiğin din ile, böylesine deliller ortaya çıktıktan sonra, artık seni kim yalanlayabilir?" şeklindedir.

Taaccübün Sebebi

İkinci soru: Âyetteki taaccübün (hayretin) sebebi nedir?

Cevap: İnsanın, nutfeden yaratılıp, tığ gibi bir delikanlı haline getirilmesi, sonra olgunlaşıncaya kadar gitgide geliştirilmesi, daha sonra da, "erzel-i ömre" ulaşana kadar, baş aşağı eğdirilmesi, (kamburunun çıkarılması), yaratıcının haşre ve neşre de kadir olduğuna en açık bir delildir. Şimdi bu durumu görüp de, haşri inkârda ısrar edenin bu inkârından daha şaşılacak ne var!"

Allah Hakimlerin Hakimidir

Hak Teâlâ sonra, أَلَيْسَ اللهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ *"Allah, hakimlerin hakimi değil midir?"* (Tîn, 8) buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler bunun ne demek olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

1) Bu, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, insanın yaratılıp, büyütülüp, sonra da erzel-i ömre kadar yaşatılışını (bundaki kudret delilini) ortaya koyan bir ifadedir. Çünkü Allahu Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir. "Bunları böyle yapan, sanat ve idare bakımından hakimler hakimi değil midir!" İşte bu delil ile, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve hikmeti sabit olunca, haşrin hem mümkün olacağına, hem de mutlaka vuku bulacağına dair söz de doğru olmuş olur. Haşrin "mümkün" oluşu, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine; bil-fiil vuku buluşu da, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine nazarandır. Zira haşrin bil-fiil vuku bulmaması, Allah'ın hikmetini zedeler. Nitekim Hak Teâlâ, *"Biz, göğü, yeri ve bunlar arasındaki şeyleri batıl (boş) olarak yaratmadık. Bu kâfirlerin zannıdır"* (Sâd, 27) buyurmuştur.

2) Bu, Allahu Teâlâ'nın, kıyamet gününde kendisi ile düşmanları arasında adaletle hükmedeceğine dair, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dikkatini çekmesidir.

İKİNCİ MESELE

Kâdî şöyle der: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın kabîh (çirkin ve boş bir şey) yapmayacağına ve içinde sefehin (akılsızlık ve hikmetsizliğin) bulunduğu kullarının fiillerini kendisinin yaratmadığına, en kuvvetli delillerdendir. Çünkü eğer kulların fiillerini yaratan, Allahu Teâlâ olmuş olsaydı, hikmetin hikmeti emirin ve hikmete teşvikin ancak Allahu Teâlâ'dan olması, böylesine hikmetli olanın ise "**ahkemü'l-hâkimîn**", yani hakimlerin en hakimi, hikmetlilerin en hikmetlisi olması gibi, sefehi (akılsızlığı) emir ve buna teşvik de Allah'tan olurdu. Böyle olan ise, hâşâ "**esfehi's-süfehâ**", (sefihlerin en sefihi) olurdu. Allahu Teâlâ hakkında, bu iki vasıf söz konusu olunca, Allahu Teâlâ'yı "**ahkemü'l-Hâkimîn**" diye tavsif etmek, "**esfehü's-süfehâ**" diye tavsif etmekten daha evla olmazdı. Cenâb-ı Hak hakkında böyle denilemeyeceğine göre, O'nun, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığını anlıyoruz."

Buna şöyle cevap verilir: Bu görüş, "ilim" ve dâi meselesi ile çelişir. Hem sonra biz diyoruz ki: Sefih (akılsız), kendisinde sefihlik bulunan kimse olup, sefihliği yaratan kimse değildir. Bu tıpkı hareketli ve hareketsiz olanın, hareketliliği ve hareketsizliği yaratan değil, kendilerinde bu özelliklerin bulunduğu kimseler oluşu gibidir. Allahu Teâlâ, doğruyu en iyi bilendir. Salat u selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

İÇİNDEKİLER

Kıyame 3-4. Âyetlerin Tefsiri 5
Haşir 5
Parmak Uçlarını Bile Düzenleme 6
Kıyame 5-6. Âyetlerin Tefsiri 7
Kâfir Kendisini Bekleyen Ahireti İnkâr Eder 7
Kıyame 7-10. Âyetlerin Tefsiri 9
Kıyametin Bazı Alâmetleri 9
Ay ile Güneşin Birleşmesi? 11
Kıyamet Günü İnsanın Kaçacak Yer Araması 13
Kıyame 11-15. Âyetlerin Tefsiri 14
Hiçbir Sığınak Yok 14
Yapılan Her İşi Önünde Bulacak 15
Kendisi Hakkında Şahitlik 15
Mazeretlerin Geçersizliği 16
Kıyame 16-19. Âyetlerin Tefsiri 17
Kur'an-ı Ezber Gayretiyle Dilini Kımıldatma 17
Nebilerin İsmeti 19
Vahyi Korumak, Allah'ın Teminatıdır 20
Cebrail'in Okumasını Dinle 21
Kur'ân'ı Açıklama da Allah'a Ait 22
Te'hir-i Beyan 22
Kıyame 20-21. Âyetlerin Tefsiri 23
Peşin Lezzete Müptela İnsan 23
Kıyame 22-23. Âyetlerin Tefsiri 24
Sevinçten Parlayan Yüzler 24
Kıyame 24-25. Âyetlerin Tefsiri 32
Acıdan Dolayı Asık Yüzler 32
Fâkıre Tabiri 32
Kıyame 26-30. Âyetlerin Tefsiri 33
Can Boğaza Gelince 33
İyileştirme Çaresi Arayışı 34
Duruşmaya Doğru Sevkiyat 36
Kıyame 31-33. Âyetlerin Tefsiri 37
Kâfirin Hali 37
Kıyame 34-35. Âyetlerin Tefsiri 39
Yalanlayan Kâfirin Layıkı 39
Kıyame 36-37. Âyetlerin Tefsiri 40
İnsan Gayesiz mi Yaratıldı? 40
Ahiretin Gerekli Oluşu 40
Kıyame 38-40. Âyetlerin Tefsiri 41
Nutfeden Alakaya 41

İNSAN SÛRESİ

İnsan 1. Âyetin Tefsiri 44
Hiçten Yaratılan İnsan 44
İnsan 2. Âyetin Tefsiri 46
Nutfeden Yaratılan insan 46
Karışım Halinde Nutfe 47
İmtihan İçin Yaratılış 48
İnsan 3. Âyetin Tefsiri 49
Doğru Yol İnsana Gösterildi 49
İman ve İnkâr İnsana Ait 51

İnsan 4. Âyetin Tefsiri **53**
Kâfirlerin Cezası 53
Cehennem Şimdi Mevcuttur 54
İnsan 5-7. Âyetlerin Tefsiri **55**
İyilerin Mükâfatı 55
Ödül Vesilesi Ameller 57
İnsan 8-10. Âyetlerin Tefsiri **61**
Yemeklerini Din Kardeşlerine Vakfetmeleri 61
Ahiret Müeyyidesi 67
Suratı Asık Gün 68
İnsan 11. Âyetin Tefsiri **69**
O Gününün Şerrinden Korunanlar 69
İnsan 12-14. Âyetlerin Tefsiri **69**
Cennetlikler Nimet İçinde 70
Kolayca Toplanan Meyveler 71
İnsan 15-16. Âyetlerin Tefsiri **72**
Cennetliklere Sunulan Hizmet 72
İnsan 17-18. Âyetlerin Tefsiri **75**
Selsebîl Pınarı 75
İnsan 19. Âyetin Tefsiri **76**
İnci Gibi Hizmetçiler 76
İnsan 20. Âyetin Tefsiri **77**
Cennetteki Muazzam Mülk 77
İnsan 21. Âyetin Tefsiri **79**
Cennetliklere Ait Bazı Nimetler 79
Erkeklerin Bilezik Takması? 82
İnsan 22. Âyetin Tefsiri **84**
Kabul Buyurulan Ameller 84
İnsan 23-24. Âyetlerin Tefsiri **86**
Kur'ân'ı İndiren Allah'tır 86
Rabbin Hükmüne Sabret 89
İnsan 25-26. Âyetlerin Tefsiri **92**
Sabah, Akşam, Gece Rabbini Zikret 92
Allah'ın Zatını Değil, Ancak Sıfatlarını Biliriz 93
İnsan 27. Âyetin Tefsiri **93**
Kâfirler Günlük Zevk Peşinde 93
İnsan 28. Âyetin Tefsiri **94**
Hayatı İdame İnsanın Değil, Allah'ın Elinde 94
Onları İmha, Yerlerine Yeni Nesil Getirme 96
Kur'ân Dersinden Dileyen Yararlansın 96
İnsan 29-30. Âyetlerin Tefsiri **97**
İnsan 31. Âyetin Tefsiri **98**
Allah Dilediğine Rahmet Eder 98
İman Allah'ın Dilemesiyledir 99

MÜRSELÂT SÛRESİ

Mürselât 1-7. Âyetlerin Tefsiri **102**
Bir Kısım Melekler 102
Meleklerin Kısımları 104
Mürselât 8-11. Âyetlerin Tefsiri **111**
Kıyametin Alâmetleri 111
Mürselât 12-15. Âyetlerin Tefsiri **114**
Hüküm Günü 114
Mürselât 16-19. Âyetlerin Tefsiri **115**

Önceki Yalanlayanların İmhası ... 115
Mürselât 20-24. Âyetlerin Tefsiri ... 118
Önemsiz Bir Sudan Yaratılan İnsan ... 118
Nutfeyi Sağlam Bir Yere Yerleştirdik ... 119
Mürselât 25-28. Âyetlerin Tefsiri ... 120
Arzın Hayat İçin Hazırlanması ... 120
Mürselât 29-34. Âyetlerin Tefsiri ... 122
Cehennemin Bina Kadar Kıvılcımları ... 122
Mürselât 35-37. Âyetlerin Tefsiri ... 131
Özrün Dinlenmeyeceği Gün ... 131
Mürselât 38-40. Âyetlerin Tefsiri ... 135
Herkesin Toplandığı Hüküm Günü ... 135
Mürselât 41-45. Âyetlerin Tefsiri ... 136
Şirkten Sakınanların Ödülleri ... 136
Mü'minlere Üç Çeşit Ödül ... 138
Mürselât 46-47. Âyetlerin Tefsiri ... 139
Kâfirlerin Dünyadan Azıcık Yararlanması ... 139
Mürselât 48-49. Âyetlerin Tefsiri ... 140
Rükû Emrini İfa Edemeyecekler ... 140
Mürselât 50. Âyetin Tefsiri ... 141
Kur'ân'a da inanmazlarsa Daha Neye İnanırlar? ... 141

NEBE SÛRESİ

Nebe 1-3. Âyetlerin Tefsiri ... 144
Sual Konusu Mühim Haber ... 144
Nebe 4-5. Âyetlerin Tefsiri ... 149
İleride Gerçeği Anlayacaklar ... 149
Kellâ Kelimesi ... 149
Nebe 6-16. Âyetlerin Tefsiri ... 151
Yeryüzü Beşik Gibi ... 152
Dağların Kazık Olması ... 152
Her Şeyi Çift Halinde Yaratma ... 152
Dinlenmeniz İçin Uyku ... 153
Subât Kelimesi ... 153
Gecenin Elbise Kılınması ... 155
Gündüzün Geçim Vesilesi Yapılması ... 155
Yedi Sağlam Gök ... 156
Güneşin Lamba Yapılması ... 156
Yüklü Bulutlar ... 157
Nebe 17-20. Âyetlerin Tefsiri ... 160
Karar Günü ... 160
Sûr'a Üfleneceği Gün ... 161
Gök Kapı Kapı Açılacak ... 162
Dağlar Yürütülecek ... 163
Nebe 21-26. Âyetlerin Tefsiri ... 164
Cehennem Halleri ... 164
Cehennem Pusuda ... 165
Mirsad Kelimesi ... 165
Cennet ve Cehennem Mevcut ... 166
Azgınların Barınağı ... 166
Devirler Boyu Kalacaklar ... 166
Kaynar Su İçerler ... 169
Layık Ceza ... 172
Nebe 27-28. Âyetlerin Tefsiri ... 173

Nebe 29-30. Âyetlerin Tefsiri **177**
Her Şey Kaydedilmiştir 177
Allah Cüz'iyyatı Bilir 177
Nebe 31-36. Âyetlerin Tefsiri **180**
Tehditten Sonra Müjde 180
Cennette Bağlar, Bahçeler 181
Cennet İçkisi Aklı Etkilemez 182
Sayısız İhsan 183
Cennete Allah'ın Va'di Olarak Girilir 184
Nebe 37. Âyetin Tefsiri **185**
Rahman'dan Bir Bağış 185
Nebe 38. Âyetin Tefsiri **187**
Ruh ve Melâikenin Kıyamı 187
Nebe 39. Âyetin Tefsiri **190**
Va'din Gerçekleşeceği Gün 190
Nebe 40. Âyetin Tefsiri **191**
Yakın Gerçek 191
Amellerin, İnsanın Önüne Gelmesi 191
Kâfirin "Keşke Toprak Olsaydım" Demesi 193

NÂZİAT SÛRESİ

Nâziat 1-5. Âyetlerin Tefsiri **196**
Meleklerin Mahiyetleri 199
Rüyaya Dair 203
Nâziat 6-9. Âyetlerin Tefsiri **204**
Müthiş Sarsıntı 207
Başı Eğik Olanlar 211
Nâziat 10-12. Âyetlerin Tefsiri **212**
Haşri İnkâr Edenlerin Sözleri 212
Un-ufak Kemikler 213
Haşrin Delilleri 215
Ahiretle Alay Edenler 216
Nâziat 13-14. Âyetlerin Tefsiri **217**
Nâziat 15-17. Âyetlerin Tefsiri **218**
Musa (a.s)'nın Resûl Yapılması 218
Mukaddes Vâdi: Tuva 219
Firavun'a Tebliğ 220
Nâziat 18-19. Âyetlerin Tefsiri **221**
Dinde Rehber İhtiyacı 222
Resûl Göndermenin Gayesi 222
Nâziat 20-26. Âyetlerin Tefsiri **223**
Âyete'l-Kübrâ 223
Yed-i Beyza 224
Musâ'nın Asası 224
Firavun'un Verdiği Karşılık 225
Halkı Toplaması 226
Rububiyyet İddiası 227
Firavun'a Verilen Mühlet 228
Nâziat 27. Âyetin Tefsiri **229**
Sizin Hilkatiniz mi, Gökleri Yaratmak mı Zor? 229
Gökleri Yapanın Allah Olduğunun Delilleri 231
Nâziat 28-29. Âyetlerin Tefsiri **235**
Semayı Yaratmanın Tezahürleri 235
Nâziat 30-33. Âyetlerin Tefsiri **237**

Yerin Yaratılışı 237
Gök ve Yerin Yaratılış Sırası 238
Yeri Yaratmanın Bazı Gayeleri 240
Kıyamete Gelince 241
Nâziat 34-36. Âyetlerin Tefsiri 241
İnsan Eserini Görecek 22
Cehennem Ortaya Çıkarılır 242
Nâziat 37-39. Âyetlerin Tefsiri 243
Azgınların Cezası 243
Nâziat 40-41. Âyetlerin Tefsiri 245
Rabbini Sayanın Ödülü 245
Nâziat 42-44. Âyetlerin Tefsiri 246
Kıyametin Saatini Sana Sorarlar 246
Onu Bilmek Senin İşin Değil 247
Nâziat 45-46. Âyetlerin Tefsiri 247
Görevin Yalnız Uyarmadır 247

ABESE SÛRESİ

Abese 1-2. Âyetlerin Tefsiri 251
İbn Ümmü Mektum'un Hatası 252
A'ma Sıfatıyla Nitelemenin Manası 254
Abese 3-4. Âyetlerin Tefsiri 255
Onun Dinlediği Dersten Faydalanması 255
Abese 5-7. Âyetlerin Tefsiri 256
Görevin Arındırmak Değil, Tebliğ 257
Abese 8-10. Âyetlerin Tefsiri 257
Abese 11-12. Âyetlerin Tefsiri 258
Bu Kur'ân, Bir Derstir 258
Abese 13-16. Âyetlerin Tefsiri 259
Kutlu Ellerle Yazılmış Tertemiz Sayfalar 259
Abese 17-22. Âyetlerin Tefsiri 262
Nankör İnsan 262
Allah İnsanı Nutfeden Yarattı 263
Onu Yoluna Koydu 264
Öldürüp Kabre Koydu 265
Abese 23-25. Âyetlerin Tefsiri 266
Kulluk Görevini Yapmayanlar 266
Yağmur Mu'cizesi 267
Abese 26-32. Âyetlerin Tefsiri 268
Yerin Tarıma Elverişli Kılınması 268
Sekiz Çeşit Bitki 269
Abese 33. Âyetin Tefsiri 270
Sâhha Geldiğinde 270
Abese 34-36. Âyetlerin Tefsiri 271
Ana, Baba, Kardeşten Kaçılacak Gün 271
Abese 37. Âyetin Tefsiri 272
Abese 38-39. Âyetlerin Tefsiri 273
Yüzü Aydın Olanlar 273
Abese 40-42. Âyetlerin Tefsiri 274
Yüzü Kara Olanlar 274

TEKVİR SÛRESİ

Tekvir 1-14. Âyetlerin Tefsiri 276
Kıyamet Esnasındaki On İki Olay 276

Güneşin Tekvîri ... 276
Yıldızların Dağılması ... 278
Dağların Yürütülmesi ... 278
Gebe Develerin Bırakılması ... 278
Vahşi Hayvanların Toplanması ... 279
Denizlerin Ateşlenmesi ... 280
Ruhların Eşleştirilmesi ... 281
Defnedilen Kız Çocuğuna Sorma ... 282
Defterler Açılacak ... 284
Gök Koparılacak ... 284
Cehennem Kızıştırılacak ... 284
Cennet Yaklaştırılacak ... 285
Tekvir 15-18. Âyetlerin Tefsiri ... 286
Yıldızlarla Kasem ... 286
Tekvir 19-21. Âyetlerin Tefsiri ... 289
Kasem'in Konuları ... 289
Cebrail'in Kelamı Meselesi ... 289
Cebrâil (a.s)'in Altı Sıfatı ... 290
Tekvir 22-24. Âyetlerin Tefsiri ... 292
Resûlünüz Vahy Konusunda Zanlı Değil ... 292
Tekvir 25-26. Âyetlerin Tefsiri ... 293
Vahy Şeytan İşi Değil! ... 293
Tekvir 27-28. Âyetlerin Tefsiri ... 294
Kur'ân Gerçeği Dileyenlerin Rehberi ... 294
Tekvir 29. Âyetin Tefsiri ... 295
Hidâyet Yalnız İstemekle Olmaz ... 295

İNFİTAR SÛRESİ

İnfitar 1-5. Âyetlerin Tefsiri ... 298
Kıyâmet Manzaraları ... 298
Gök Yarıldığı Zaman ... 298
Yıldızlar Dağılıp Döküldüğü Zaman ... 298
Denizler Fışkırtıldığı Zaman ... 299
Kabirler Diriltildiği Zaman ... 300
Herkes Eserini Önünde Bulacaktır ... 300
İnfitar 6-8. Âyetlerin Tefsiri ... 301
İnsanı Rabbine Karşı Aldatan Ne Olabilir? ... 301
Haşrin Bazı Delilleri ... 302
Aldanma Sebepleri ... 305
Dilediği Surette Yaratan ... 308
Her İnsana Mahsus Suret Veren ... 308
İtaatkâr veya Âsî Suretinde Yaratan O'dur ... 309
İnfitar 9-12. Âyetlerin Tefsiri ... 310
Hesap Gününü İnkâr ... 310
İnsandan Ayrılmayan Denetçiler ... 311
Denetçi Meleklerin Vasıfları ... 313
İnfitar 13-16. Âyetlerin Tefsiri ... 314
Müttakiler Nimetlerde ... 314
İnfitar 17-19. Âyetlerin Tefsiri ... 317
Kıyamet Gününün Dehşeti ... 317
Şefaat-i Kübrâ Meselesi ... 319
Hâkimiyetin Ahirete Tahsisinin Manası ... 319
Mülk Allah'ındır ... 319

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

Mutaffifîn 1-3. Âyetlerin Tefsiri **322**
Alış-Verişte Haksızlık 322
Mutaffifîn 4-6. Âyetlerin Tefsiri **326**
Dirilip Hesap Vereceğini Düşünmezler mi? 326
Rabbu'l-Âlemin'in Huzuruna Duruş 327
Mutaffifîn 7-17. Âyetlerin Tefsiri **330**
İnkârcıların Hali 330
Kâfirlerin Defterleri Siccîndedir 331
Kitabun Merkum Ne Demektir? 333
Dini Yalan Sayanların O gün Vay Haline! 334
Kalbin Paslanması 335
Reyn Kelimesi Hakkında 336
Rablerini Göremeyecek Olanlar 338
Mutaffifîn 18-21. Âyetlerin Tefsiri **341**
Ebrarın Defterleri 341
Mutaffifîn 22-28. Âyetlerin Tefsiri **343**
Ebrar Naîm Cennetlerindedir 343
Rahîk-i Mahtum 345
Cennet Rahîki'nin (İçkisinin) Özellikleri 345
Mutaffifîn 29-36. Âyetlerin Tefsiri **349**
Mücrimlerin Ahiretteki Durumu 349
Kâfirlerin Dört Vasfı 350
Mü'minlerin Rövanşı 251
Koltuklarından Manzarayı İzleyecekler 352
Kâfirler Layıklarını Buldular 352

İNŞİKÂK SÛRESİ

İnşikâk 1-5. Âyetlerin Tefsiri **355**
Göğün Yarılması 356
Yerin Uzatılması 357
Arz İçindekileri Çıkaracak 358
İnşikâk 6. Âyetin Tefsiri **358**
Rabbe Vasıl Olma Çilesi 358
İnşikâk 7-9. Âyetlerin Tefsiri **362**
Defteri Sağdan Verilenler 362
İnşikâk 10-11. Âyetlerin Tefsiri **363**
Defteri Arkadan Verilenler 363
İnşikâk 12-15. Âyetlerin Tefsiri **364**
Ateşe Girecek 364
Dünyada Sevinçli İdi 365
İnşikâk 16-19. Âyetlerin Tefsiri **367**
Halden Hale Geçeceksiniz 367
Kasem'in İzahı 367
Geceye Kasem 369
İnşikâk 20-21. Âyetlerin Tefsiri **373**
Kur'ân'ın Belagati Önünde Eğilme 374
İnşikâk 22-25. Âyetlerin Tefsiri **376**
Mü'minlerin Bitmeyen Mükâfatı 377

BURÛC SÛRESİ

Burûc 1-3. Âyetlerin Tefsiri **380**
Yevm-i Mev'ûd 381
Şahid ve Meşhud 381
Burûc 4-7. Âyetlerin Tefsiri **386**

Ashab-ı Uhdud 386
Mü'minlere Göz Göre Göre İşkence 392
Burûc 8-9. Âyetlerin Tefsiri 394
Sırf İmanları Sebebiyle İşkence 394
Burûc 10. Âyetin Tefsiri 395
Mü'minlere İşkence Edenlerin Cezası 395
Burûc 11. Âyetin Tefsiri 397
Mü'minlerin Mükâfatı 397
Burûc 12-16. Âyetlerin Tefsiri 398
Rabbin Çarpmasındaki Dehşet 398
Burûc 17-22. Âyetlerin Tefsiri 402
Firavun ve Semûd Kuvvetleri 402
Allah'ın "Muhît" Olması 403
Kur'ân-ı Mecîd 404
Levh-i Mahfuz 404

TÂRIK SÛRESİ

Târık 1-4. Âyetlerin Tefsiri 406
Herkesin Üzerindeki Bekçi 406
Târık 5-7. Âyetlerin Tefsiri 410
Nutfeden Yaratılan İnsan 410
Târık 8-10. Âyetlerin Tefsiri 414
Yaratan Diriltmeye de Kadir 414
Sırların Ortaya Çıkacağı Gün 415
Târık 11-17. Âyetlerin Tefsiri 417
Kur'ân Kesin Hükümdür 417
Kur'ân Şaka Değildir 419
Kâfirlerin Hileleri 420
Allah'ın Keydi 420
Kâfirlere Mühlet 421

A'LÂ SÛRESİ

A'lâ 1-5. Âyetlerin Tefsiri 424
Yüce Rubûbiyyet 424
Allah'ın İsmini Tenzih 424
Takdir ve Hidâyet 432
Yeşil Mer'a ve Kuruması 433
A'lâ 6-7. Âyetlerin Tefsiri 434
Vahyi Unutmayacaksın 434
Açığı da Gizliyi de Bilen O'dur 438
A'lâ 8-9. Âyetlerin Tefsiri 439
Allah'ın Tevfiki 439
Öğüt Faydalıdır 440
A'lâ 10-13. Âyetlerin Tefsiri 443
Saygılı Olan, Dersini Alır 443
En Büyük Ateş 445
A'lâ 14-15. Âyetlerin Tefsiri 447
Nefsini Arındıran Felah Buldu 447
Namazın Gerçekleştirdiği Şey 448
İftitah Tekbiri 449
A'lâ 16-19. Âyetlerin Tefsiri 450
Dünya Hayatını Tercih 450
Âhiret Bâkidir 450
Bu Gerçekler Önceki Suhufta da Var 451
İbrahim ve Musa (a.s)'nın Suhufu 452

GÂŞİYE SÛRESİ

Gâşiye 1-3. Âyetlerin Tefsiri **454**
Dehşeti ile Yüzleri Karartan Gün 453
Bitkin, Perişan Yüzler 455
Gâşiye 4-7. Âyetlerin Tefsiri **457**
Kızgın Ateşe Girecekler 457
Kaynar Su İçecekler 458
Darî' Yiyecekler 458
Açlığı Gidermeyen Yiyecek 460
Gâşiye 8-9. Âyetlerin Tefsiri **461**
Sevinçten Parlayan Yüzler 461
Gâşiye 10-16. Âyetlerin Tefsiri **462**
Cennetin Yedi Sıfatı 462
Yükseklik 463
Orada Lağiye İşitilmez 463
Akan Bir Kaynak Nehir Var 465
Orada Yüksek Tahtlar Var 465
Konmuş Kaplar 465
Dizilmiş Yastıklar 466
Yayılmış Halılar 466
Gâşiye 17-20. Âyetlerin Tefsiri **466**
Devenin Yaratılışındaki Mu'cize 466
Devenin Özellikleri 468
Göğün, Dağların Yaratılışı 469
Yeryüzünün Küre Şeklinde Yaratılışı 469
Gâşiye 21-26. Âyetlerin Tefsiri **471**
Görevi Hatırlatmadır 471
Zorba Değilsin 472
Dönüş Bizedir 474

FECR SÛRESİ

Fecr 1-5. Âyetlerin Tefsiri **476**
Fecr Sûresi'nde Kendisiyle Kasem Edilen Mefhumlar 476
Fecre Yemin 476
On Geceye Yemin 477
Çift ve Tek'e Yemin 478
Geçmesi Esnasında Geceye Yemin 482
Aklı Olanlar İçin Yemin 483
Fecr 6-14. Âyetlerin Tefsiri **484**
Suçluların Akıbeti 484
Elemtera'nın Manası 485
Sütunlar Sahibi İrem 485
Eşi Görülmemiş Ülke 488
Semud Kavmi 489
Kazıklı Firavun 489
Suçlulara Azap Kamçısı 491
Allah'ın Gözetlemesi 491
Fecr 15-16. Âyetlerin Tefsiri **492**
Nimet ve Mahrumiyet 492
Fecr 17-20. Âyetlerin Tefsiri **496**
Yetim ve Yoksul İçin Çalışma 496
Haram Mirasa Aldırmama 498
Dünya Malına Perestiş 499
Fecr 21-23. Âyetlerin Tefsiri **500**
Kıyamet Manzaraları 500
Kıyamet Günü İnsan Bütün Amellerini Hatırlar 502

Fecr 24. Âyetin Tefsiri **504**
Keşke Âhiretim İçin Çalışsaydım 504
Fecr 25-26. Âyetlerin Tefsiri **505**
Allah'ın Verdiği Ceza 505
Fecr 27-28. Âyetlerin Tefsiri **506**
Nefs-i Mutmainne 506
Ruhun Ezelî Olduğu 509
Fecr 29-30. Âyetlerin Tefsiri **510**
Hubeyb (r.a)'in Şehadeti 510

BELED SÛRESİ

Beled 1-4. Âyetlerin Tefsiri **514**
Kutlu Belde 514
Kutlu Beldede Hüküm Senindir 515
Baba ve Evlat 517
Kebed Ne Demektir? 518
Beled 5-7. Âyetlerin Tefsiri **520**
Kendisini Rab Sanan İnsan 520
Hakka Düşmanlık İçin Harcamalar 521
Beled 8-10. Âyetlerin Tefsiri **522**
Göz, Dil, Dudak Nimetleri 522
Beled 11-16. Âyetlerin Tefsiri **523**
Mal Harcamanın Matlup Olduğu Yerler 523
Fekkü Rakabe (Köle Azadı) 525
Açları Doyurma 526
Akraba Olan Yetim 527
Beled 17. Âyetin Tefsiri **528**
Sabır, Tavsiye ve Merhamet 529
Beled 18-20. Âyetlerin Tefsiri **530**
Meymene ve Meş'eme 530
Mu'sade Kelimesinin Anlamı 531

ŞEMS SÛRESİ

Şems 1-10. Âyetlerin Tefsiri **533**
Kasemlerin Hikmeti 533
Güneşin Önemi 537
Güneşi İzleyen Kamer 537
Güneşi Perdeleyen Gece 538
Semayı İnşa Eden Kuvvet 539
Yeri Döşeyen Kudret 541
Fücur ve Takvanın İlham Edilmesi 542
Nefsi Arındıran Felah Buldu 543
Nefsi Günahlarla Kaplayan 545
Şems 11-15. Âyetlerin Tefsiri **546**
Semûd Kavminin En Azgını 547
Allah'ın Devesi 548
Semûd'un Yalanlayıp Deveyi Kesmeleri 549
Semûd Kavminin İmha Edilmeleri 549
O, İmtihan Sonucundan Çekinmez 550

LEYL SÛRESİ

Leyl 1-4. Âyetlerin Tefsiri **554**
Bürüyen Gece 554
Erkek ve Dişiyi Yaratan 555
İnsanî Faaliyetlerin Çeşitliliği 556
Leyl 5-10. Âyetlerin Tefsiri **557**

el-Hüsnâ 558
Yüsrâ ve Usrâ 559
Leyl 11-13. Âyetlerin Tefsiri 563
Mal, İnsanı Kurtarmaz 563
Hem Dünya, Hem Ahiret Allah'ındır 565
Leyl 14-16. Âyetlerin Tefsiri 565
Cehennem Alevi ile Uyarma 565
Leyl 17-19. Âyetlerin Tefsiri 568
Leyl 20-21. Âyetlerin Tefsiri 571

DUHÂ SÛRESİ

Duhâ 1-3. Âyetlerin Tefsiri 576
Duhâ'nın Manası 576
Secâ'nın Manası 576
Rabbin Seni Terk Etmedi 580
Duhâ 4-5. Âyetlerin Tefsiri 583
Âhiret Dünyadan Üstündür 583
Âhiretteki Mükâfat 586
Duhâ 6-8. Âyetlerin Tefsiri 590
Seni Yetimken Barındırdık 590
Doğru Yola Koyan O'dur 594
Dalaletin Muhtemel Yirmi Manası 594
Seni Gayre Muhtaç Etmedi 598
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Yetimliğindeki Hikmet 600
Hz. Peygamber (a.s)'in Yüce Makamı 600
Duhâ 9-11. Âyetlerin Tefsiri 602
Yetimi İncitme 602
İsteyeni Kovma 603
Fakirlerden Ötürü Uyarı 603
Rabbin Nimetini Anlat 604

İNŞİRAH SÛRESİ

İnşirah Sûresi 607
Duhâ Sûresi ile Münasebet 608
İnşirah 1-4. Âyetlerin Tefsiri 608
Göğsü Şerhetmenin Manası 608
Nebilerde İsmet Sıfatı 612
Hz. Peygamber'in Ününün Yüceliği 614
İnşirah 5-6. Âyetlerin Tefsiri 615
Zorlukla Beraber Kolaylık Var 615
İnşirah 7-8. Âyetlerin Tefsiri 617
Çalışarak İstirahat 617
Rabbe Yöneliş 618

TÎN SÛRESİ

Tîn 1-4. Âyetlerin Tefsiri 620
İncir ve Zeytûn ile Yemin 620
Tûr-i Sînîn 624
Emin Belde 624
İnsanın Ahsen-i Takvimde Yaratılışı 625
Tîn 5-6. Âyetlerin Tefsiri 626
Esfel-i Sâfilîn'e Düşüş 626
Mü'minlerin Korunması 627
Tîn 7-8. Âyetlerin Tefsiri 627
Allah Hakimlerin Hakimidir 628